

ISSN 2304-4756

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ

ВІСНИК

КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 2 (32) 2024

Засновник та видавець –
Харківський національний університет
внутрішніх справ
Виходить 3 рази на рік
Заснований у травні 2012 року

Харків 2024

УДК 343.2(477)(075.8)

ББК 67.9 (4УКР)305

В 45

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 2 від 27 вересня 2024 року),*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. М. Бандурка – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, засл. юрист України, президент Кримінологічної асоціації України (Національна академія правових наук України, м. Київ, Україна) – *головний редактор*; **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *заступник головного редактора*; **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук, ст. дослідник (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *відповідальний секретар*; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф., засл. прац. освіти України (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна); **В. С. Батиргареева** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. М. Джужа** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна); **В. П. Смільнов** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, проф. (Урядовий уповноважена з питань гендерної політики, м. Київ, Україна); **А. Марковська** – канд. юрид. наук (Університет Англія Раскін, м. Кембридж, Велика Британія); **В. І. Павликівський** – д-р юрид. наук, професор (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна); **П. Пойман** – д-р юрид. наук, член Комітету Чеського кримінологічного товариства (Празький інститут досліджень з питань безпеки (PSSI), м. Прага, Чеська Республіка); **Є. Л. Стрельцов** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. діяч науки і техніки України, віце-президент Кримінологічної асоціації України (Південний регіональний науковий центр Національної академії правових наук України, м. Одеса, Україна); **Т. Г. Фоміна** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. М. Храмцов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **О. О. Юхно** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **І. С. Яковець** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ, Україна); **А. М. Ященко** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна).

Збірник наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» входить до переліку наукових фахових видань України (юридичні науки, спеціальності – 081, 262), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступені доктора філософії, категорії «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 р. № 768).

Статті збірника висвітлюють широке коло наукових кримінологічних, кримінально-правових, кримінально-виконавчих, кримінальних процесуальних, криміналістичних, а також міждисциплінарних питань, актуальних проблем протидії злочинності, вдосконалення національного кримінального законодавства, правового регулювання, інформаційно-аналітичного й організаційно-управлінського забезпечення кримінологічної безпеки в Україні.

Для науковців, правоохоронців-практиків, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів, а також усіх, хто цікавиться проблемами реформування кримінальної юстиції.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі в репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ, а також на офіційному веб-ресурсі видання (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

ISSN 2304-4756

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

BULLETIN

OF CRIMINOLOGICAL

ASSOCIATION OF UKRAINE

Collection of scientific
materials No. 2 (32) 2024

Founder and editor –
Kharkiv National University of
Internal Affairs
Published 3 times per year
Founded in May, 2012

Kharkiv 2024

UDC 343.2(477)(075.8)

BBC 67.9 (4YKP)305

B 45

*Recommended for publishing and distribution through Internet
By the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs
(minutes No. 2 dated from September 27, 2024),*

EDITORIAL BOARD:

O. M. Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine) – *chief editor*; **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *deputy chief editor*; **Eu. O. Hladkova** – Doctor of Law, senior researcher (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *executive secretary*; **O. M. Lytvynov** – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine); **V. S. Batyrhareieva** – Doctor of Law, senior researcher (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems within the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Dzhuzha** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine); **V. P. Yemelianov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Zhytnyi** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **K. B. Levchenko** – Doctor of Law, Professor (The International Women's Right Center «La Strada – Ukraine», Kyiv, Ukraine); **A. Markovska** – PhD (Anglia Ruskin University, Cambridge, United Kingdom); **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **V. I. Pavlykivsky** – Doctor of Law, Professor (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine); **P. Pojman** – PhD, Executive Board and founding member of the Czech Society of Criminology (Prague Security Studies Institute (PSSI), Prague, Czech Republic); **Ye. L. Streltsov** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Worker of Science of Ukraine, Vice-President of the Criminological Association of Ukraine (Southern Regional Scientific Center of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Odesa, Ukraine); **T. H. Fomina** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Khramtsov** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Yukhno** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **I. S. Yakovets** – Doctor of Law, senior researcher (The Intellectual Property Research Institute of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kyiv, Ukraine); **O. N. Yarmysh** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine (Legislation Institute of the Verkhovna rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **A. M. Yashchenko** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On approval of the Procedure for the formation of the List of scientific and specialized publications of Ukraine" dated January 15, 2018 No. 32, documents confirming compliance with the requirements for assigning the appropriate category were submitted to the Ministry of Education and Culture. On June 20, 2023, by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 768, the journal was assigned the "B" category.

The articles of the collection highlight a wide range of scientific criminological, criminal, criminal executive, criminal procedural, forensic, interdisciplinary and legal issues, relevant problems of crime combating, improvement of the national criminal legislation, legal regulation, information and analytical, organizational and administration guaranteeing of counteracting crime in Ukraine, etc. The Editorial Board does not always share the authors' opinion. The authors of publications have responsibility for authenticity of the scientific material, professional formulation, actual data, citation, proper names, geographic names, as well as the disclosure of facts, which are not for open press, etc.

E-copy of the collection is placed free of charge online on the web-site of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine of the national Ukrainian Law Academy in the section «Scientific periodicals Ukraine», as well as on the web-resource of the edition (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 341.485

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.01>

Ксенія Володимирівна ЮРТАЄВА,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ В КОНТЕКСТІ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості правової оцінки злочину геноциду на національному та міжнародному рівнях в контексті агресії Російської Федерації проти України. На основі аналізу наукових позицій та міжнародної судової практики аргументовано позицію щодо більшої тяжкості злочину геноциду в порівнянні з іншими міжнародним злочинами. У контексті висунення обвинувачення високопосадовцям Російської Федерації за злочини, вчинені в Україні, визначено небезпеку підміни обвинувачення в геноциді та збройній агресії обвинуваченням у воєнних злочинах. Доведена необхідність забезпечення повноти, правильності та узгодженості перекладів міжнародних угод, пов'язаних з криміналізацією міжнародних злочинів, зокрема й злочину геноциду. Визначена необхідність розробки узгодженої та ефективної стратегії доведення злочину геноциду в контексті агресії Російської Федерації проти України.

Ключові слова: *геноцид, міжнародний злочин, тяжкість злочину, агресія Російської Федерації, доведення обвинувачення, війна, протидія злочинності, стратегія.*

Постановка проблеми. Сьогодні відсіч російській агресії здійснюється на різних фронтах, і одним з важливих напрямів забезпечення стратегічних переваг України в цій боротьбі є отримання вагомої та

переконливої перемоги на юридичному фронті. Незважаючи на безсумнівно протиправні та зухвалі дії Росії проти України, процес доведення політичної відповідальності Російської Федерації та притягнення до кримінальної відповідальності її лідерів стикається з низкою політичних та юридичних перепон, які можливо подолати лише за умови побудови виваженої стратегії щодо реалізації поставлених цілей на міжнародному та національному рівнях. Як частина зазначених зусиль, ця стаття присвячена висвітленню деяких актуальних питань правової оцінки злочину геноциду в контексті російської агресії проти України, що і є безпосередньою метою цієї наукової публікації.

Аналізу конститутивних ознак злочину геноциду присвячена значна кількість міждисциплінарних досліджень. В юридичній царині серед фундаментальних робіт, на яких зокрема ґрунтується це дослідження, слід відзначити праці К. Кресса (*C. Kress*), Р. Лемкіна (*R. Lemkin*), Р. К. Мундорффа (*K. Mundorff*), Н. Робінсона (*N. Robinson*), В. А. Шабаса (*W. A. Schabas*). Концепція злочину геноциду також отримала розвиток завдяки роботі Комісії міжнародного права ООН, спрямованої на розвиток та кодифікацію норм міжнародного права, та практиці міжнародних судових установ.

В Україні на тлі агресії Російської Федерації активізувалося юридичне дослідження злочину геноциду. Серед найбільш актуальних вітчизняних наукових робіт у цій сфері слід відзначити праці Д. Азарова, О. Андрухів, А. Андрушка, М. Антоновича, В. Венгера, К. Катеринчук, Д. Ковалю, М. Комаровського, О. Литвинова, В. Мельниченка, Г. Нуріджян, Ю. Орлова, І. Яковець, А. Яценка. Проте, незважаючи на підвищений науково-політичний інтерес до юридичних аспектів геноциду в контексті російської агресії проти України, залишається значна кількість невирішених або спірних питань, які стають на заваді ефективному застосуванню відповідних міжнародних та національних норм щодо злочинних дій, що вчиняються на території України. Деякі з них розглянемо в рамках цієї наукової дискусії.

Виклад основного матеріалу. Щоб окреслити предметні межі заявленого напряму дискусії, звернімо увагу на декілька важливих моментів. По-перше, під час кримінально-правової кваліфікації злочинів, вчинених російською владою та російськими військовими в Україні слід чітко відмежовувати політичне й історичне поняття злочину геноциду від юридичного складу цього злочину, визначеного Конвенцією про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р.¹ Як влучно зазначає В. А. Шабас, у контексті російсько-української війни представники обох воюючих сторін використовують термін геноцид «інтуїтивно або ... на підставі «здорового глузду», висловлюючись від щирого серця», «у демагогічний або провокативний спосіб з метою стигматизації свого ворога

¹ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 01.09.2024).

в очах громадськості», аніж на підставі положень міжнародного права¹. Виключення популістських тверджень та концентрація уваги саме на юридичних складових міжнародних злочинів є вкрай важливими для доведення обвинувачення на міжнародних форумах, у судових органах.

По-друге, у міжнародному праві не існує чіткої ієрархії міжнародних злочинів. Однак із розвитком системи міжнародного правосуддя та необхідністю напрацювання сталих підходів до застосування норм міжнародного кримінального права питання встановлення порівняльної тяжкості міжнародних злочинів набуває все більшої актуальності. Так, зокрема, особливе місце серед міжнародних злочинів, передбачених Римським статутом Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), займає злочин агресії. Досягнення домовленості щодо підстав його криміналізації зайняло найбільше часу: визначення злочину агресії було закріплено в Римському статуті лише у 2010 р. після внесення Кампальських поправок (тобто майже 12 років після прийняття Римського статуту). Окрім того, умови застосування юрисдикції МКС щодо злочину агресії є набагато обмеженішими (ст.ст. 8 bis, 15 bis і 15 ter Римського статуту)², порівняно з іншими злочинами, щодо яких МКС має юрисдикцію.

Особливе становище злочину агресії обумовлене двома основними факторами: 1) безпосереднім зв'язком з політичним керівництвом держави-агресора, оскільки в сучасному міжнародному праві злочин агресії визнається злочином лідерства (*leadership crime*); 2) його винятковою тяжкістю. Найвищий ступінь тяжкості злочину агресії був визначений ще Міжнародним військовим трибуналом (Нюрнберг). У вироку цього трибуналу від 01.10.1946 р. стосовно військової агресії зазначено наступне: «Її наслідки не обмежуються лише воюючими Сторонами, а впливають на весь світ. Тому початок військової агресії, таким чином, це не тільки міжнародний злочин; це найвищий міжнародний злочин [*supreme international crime* – англійською – *K. Ю.*], що відрізняється від інших військових злочинів тим, що він містить в собі накопичене зло в цілому»³.

Найвищий ступінь тяжкості злочину агресії обумовлений також й тим, що військова агресія часто супроводжується вчиненням інших тяжких злочинів проти законів та звичаїв війни, злочинів проти людяності. Тому військову агресію, вчинену керівництвом Російської Федерації, ще визначають як «материнський злочин агресії» (*mother crime of aggression* – англійською)⁴, а головне кримінальне провадження щодо політичного

¹ Schabas W. A. Genocide and Ukraine: Do Words Mean What We Choose them to Mean? *Journal of International Criminal Justice*. 2022. № 20. P. 844, 854.

² Римський Статут Міжнародного кримінального суду 1998. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n1034 (дата звернення: 01.09.2024).

³ International Military Tribunal (Nuremberg) Judgment of 1 October 1946 in The Trial of German Major War Criminals. *Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Germany*. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf/> (дата звернення: 01.09.2024). P. 25.

⁴ Єрмак А. Лише спеціальний міжнародний трибунал щодо злочину агресії РФ проти України дасть змогу відновити справедливість і покарати всіх винних. *Офіційний веб-сайт Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/ru/news/lishe-specialnij-mizhnarodnij-tribunal-shodo-zlochynu-agresi-79505> (дата звернення: 01.09.2024).

керівництва Російської Федерації визначено «магістральною справою щодо агресії РФ»¹.

Щодо трьох інших міжнародних злочинів, передбачених ст. 5 Римського статуту, а саме злочину геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, не передбачається особливостей реалізації кримінальної відповідальності, а лише визначається вимога призначити покарання, враховуючи зокрема й тяжкість вчиненого злочину. І хоча Римський статут не порушує цього питання, в міжнародній судовій практиці та доктринальних положеннях міжнародного кримінального права висловлювалися позиції щодо нерівнозначного ступеню тяжкості міжнародних злочинів. Наприклад, суддя Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії Лал Чанд Вохра (*Lal Chand Vohrah*) в апеляційному розгляді справи *Prosecutor v. Anto Furundzija* подав Декларацію щодо порівняльної тяжкості злочинів проти людяності по відношенню до воєнних злочинів. Він висловив переконання, що за рівних умов особа засуджена за злочин проти людяності вчиняє більш тяжкий злочин, ніж особа засуджена за воєнний злочин, і зазвичай ця додаткова тяжкість вимагає більш суворого покарання². Окрім того Лал Чанд Вохра зауважив: «Якщо акти, що складають геноцид або злочини проти людяності, вчиняються в контексті та у зв'язку зі збройним конфліктом і таким чином також являють собою воєнні злочини, у такому випадку необхідне встановлення додаткових елементів, що визначають геноцид або злочини проти людяності, і якщо у обвинувальному вирокі стосовно особи не буде відображено факт того, що ці злочини мали вплив на більш широке суспільство, це буде дорівнювати неспроможності врахувати належним чином винятково ганебну природу геноциду та злочинів проти людяності»³. Таким чином суддя зазначив, що під час збройних конфліктів воєнні злочини та злочини проти людяності можуть співпадати за багатьма ознаками, і також відзначив більш високу тяжкість останніх.

В. А. Шабас також визнає найвищу тяжкість злочинів проти людяності, а на вершину піраміди міжнародних злочинів за тяжкістю він беззаперечно вставить злочин геноциду⁴. Вчений підкріплює свої висновки прикладами з міжнародної судової практики, зазначаючи, що хоча статuti міжнародних трибуналів й не визначають ієрархію міжнародних злочинів, це не означає, що вона відсутня в загальному міжнародному праві. Зокрема, як зазначає вчений, «вироки трибуналів доводять присутність тенденції, що засудження за геноцид переважно містять більш довгі строки. Угоди про визнання винуватості регулярно містять в собі зняття обвинувачення в геноциді із

¹ Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ. Офіційний веб-сайт Офісу Генерального Прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 01.09.2024).

² Judge Lal Chand Vohrah. The Relative Seriousness of Crimes Against Humanity vis-à-vis War Crimes. *Prosecutor v. Anto Furundzija*. Judgement. URL: <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/acjug/en/fur-aj000721e.pdf> (дата звернення: 01.09.2024). P. 91.

³ Там само. P. 89-90.

⁴ Schabas W. A. *Genocide in International Law. The Crime of Crimes*. Second Edition. National University of Ireland. Galway. 2009. P. 10-12.

заміною на користь злочинів проти людяності, що не мало б простежуватися у випадку відсутності ієрархії»¹. П. Акхаван (P. Akhavan) також засвідчує тенденцію міжнародної судової практики, відповідно до якої за наявності рівнозначних фактів, засудження за геноцид тягне за собою більш суворе покарання, ніж інші злочини², що також підтверджує визнання більш високої тяжкості геноциду порівняно з іншими міжнародним злочинами, оскільки, як відомо, суворість покарання є прямим вираженням тяжкості кримінального правопорушення.

Виняткова тяжкість геноциду підкреслюється і в інших рішеннях міжнародних судових установ. Зокрема, у справі *Prosecutor v. Kambanda* зазначено, що «злочин геноциду унікальний через його ознаку *dolus specialis* (спеціальну мету), яка вимагає, щоб злочин був вчинений з метою знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку тому Палата висловлює думку, що геноцид є злочином злочинів, що має бути взято до уваги під час винесення вироку»³. Визначення геноциду «злочином злочинів» можна зустріти і в інших вироків міжнародних судових установ, зокрема у справі *Prosecutor v. Krstic*⁴.

Разом із визначенням виняткової тяжкості геноциду як юридичної ознаки злочину науковці також зазначають, що засудження за геноцид супроводжується особливою стигмою. Так, К. Кресс указує, що особлива стигматизація, пов'язана із засудженням за геноцид, перш за все зумовлена основними історичними прикладами, що стали підставою для його криміналізації⁵. Наймасштабнішим геноцидом ХХ сторіччя, який став приводом для його виокремлення поміж інших злочинів проти людяності та його криміналізації, стала політика тотального знищення євреїв нацистським режимом Німеччини (1933–1945), яка згодом отримала спеціальну назву Голокост (дав.-грец. ὁλοκαύστος – всеспалення)⁶, або Шоа (івр. שואה – катастрофа)⁷. На використанні саме останнього терміну наполягає єврейська спільнота. Водночас слід зазначити, що в офіційних юридичних документах теза щодо особливої стигми, притаманній геноциду, нерідко піддається критиці та тій підставі, що значна кількість інших міжнародних злочинів також пов'язана з масовим фізичним знищенням

¹ Schabas W. A. *Genocide in International Law. The Crime of Crimes*. Second Edition. National University of Ireland. Galway. 2009. P. 11.

² Akhavan P. *Reducing Genocide to Law. Definition, Meaning, and the Ultimate Crime*. Cambridge. 2012. P. 59.

³ *Prosecutor v. Kambanda* (Case No. ICTR-97-23-S). Judgment and Sentence. International Criminal Tribunal for Rwanda. 4 September 1998. *ICC Legal Tools Database*: official website. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/49a299/pdf> (дата звернення: 01.09.2024). Para. 16.

⁴ *Prosecutor v. Krstic* (Case No. IT-98-33-T). Judgment. International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991. 2 August 2001. *ICC Legal Tools Database*: official website. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/440d3a/pdf> (дата звернення: 01.09.2024). Para. 699.

⁵ Krefß C. The Crime of Genocide under International Law. *International Criminal Law Review*. 2006. № 6. P. 463.

⁶ Довгополова О. Голокост. Глосарій. *Минуле/Майбутнє/Мистецтво*: веб-сайт. URL: <https://pastfutureart.org/glossary/#Holocaust> (дата звернення: 01.09.2024).

⁷ Довгополова О. Шоа. Глосарій. *Минуле/Майбутнє/Мистецтво*: веб-сайт. <https://pastfutureart.org/glossary/#Shoah> (дата звернення: 01.09.2024).

людей. З цього приводу Міжнародна слідча комісія ООН по Дарфуру зауважила наступне: «Безумовно, що геноцид несе в собі особливу стигму, тому що він спрямований на фізичне знищення людських груп. Проте, слід бути свідомим тому, що деякі категорії злочинів проти людяності так само жахливі і несуть у собі однаково тяжку стигму»¹. Таким чином міжнародне право офіційно не визнає більш високу тяжкість злочину геноциду, порівняно з іншими міжнародними злочинами, проте, безсумнівно, культурно-історична конотація цього злочину має значний вплив на практику застосування норм про геноцид на міжнародному рівні.

І якщо питання щодо порівняльної тяжкості геноциду залишається дискусійним, політичний аспект висунення обвинувачення в геноциді є тим фактором, що відрізняє його поміж інших міжнародних злочинів. Це пов'язано перш за все з правовим обов'язком країн-підписантів Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього не лише карати за геноцид, у разі його вчинення, а й запобігати вчиненню цього злочину (ст. 1 Конвенції)². Більш того у 1951 р. Міжнародний Суд ООН у Консультативному висновку щодо застережень до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього визнав, що «принципи, які є основою Конвенції, є принципами визнаними цивілізованими націями, обов'язковими для країни навіть за відсутності будь-якого конвенційного зобов'язання»³. Таким чином норми Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього мають екстратериторіальну дію і визнаються нормами міжнародного звичаєвого права, ба більше – нормами *jus cogens*⁴, відхилення від яких є недопустимим. Невжиття заходів щодо запобігання геноциду, відсутність державної реакції на вчинення актів геноциду або виправдання відповідних діянь є серйозним порушенням норм міжнародного права, що ставить питання щодо правової і політичної відповідальності країни. Відповідно офіційне висунення обвинувачення в геноциді у порівнянні з обвинуваченнями в інших міжнародних злочинах викликає не лише значний політичний резонанс, а й низку наслідків правового характеру, які не можуть бути проігноровані міжнародною спільною через серйозність порушуваних норм. Саме тому міжнародні судові установи ставляться з особливою прискіпливістю і скрупульозністю до можливості висунення обвинувачення в геноциді, оскільки наслідки такого обвинувачення будуть мати не локальний та суто казуальний характер, а здатні вплинути не політико-безпекову ситуацію в регіональному або навіть глобального

¹ Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General. Pursuant to Security Council Resolution 1564 of 18 September 2004 Geneva, 25 January 2005. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/1480de/pdf/> (дата звернення: 01.09.2024). Para. 506.

² Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 01.09.2024).

³ Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Advisory Opinion. *ICJ Reports*. 1951. P. 23.

⁴ *The Prosecutor vs. Clément Kayishema and Obed Ruzindana*. CaseNo.ICTR-95-1. International Criminal Tribunal for Rwanda. 21 May 1999. *ICC Legal Tools Database*: official website. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/0811c9/pdf> (дата звернення 01.09.2024). Para. 88.

масштабі.

Наступним важливим моментом, пов'язаним з висуненням та доведенням обвинувачення проти лідерів Російської Федерації у вчиненні злочину геноциду, є проблема неусталеності перекладу міжнародних угод, згоду на обов'язковість яких було надано Верховною Радою України. Нагадаємо, що згідно ст. 6 і 7 Закону України «Про правонаступництво України» Україна є правонаступником зобов'язань за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України, і прав та обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та її інтересам¹. Значна кількість міжнародних угод, правонаступником яких визнала себе Україна, мали офіційний переклад лише російською мовою, і після здобуття Україною незалежності певна їх кількість поступово була перекладена на українську мову. Проте українські перекладачі під час перекладу зазначених міжнародних договорів у переважній більшості орієнтувалися на офіційні російськомовні оригінали угод, що стає очевидним після порівняльного аналізу їх примірників з текстами відповідних українських перекладів, а також формулюванням релевантних статей чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України). У той же час формулювання та юридичні конструкції російськомовних автентичних текстів міжнародних угод не завжди вірно передають контекст, зміст об'єкту та/або цілі відповідних міжнародних договорів. У зв'язку з цим для правильного перекладу зазначених міжнародних документів важливо брати до уваги не лише один варіант перекладу, а й контекст прийняття відповідної угоди, підготовчі матеріали до її прийняття, а також автентичні переклади на інші мови².

Окрім того найбільш обурливим на третьому році повномасштабної війни Росії проти України видається той факт, що деякі міжнародні угоди, особливо ті, що криміналізують міжнародні злочини та містять норми міжнародного гуманітарного права, й досі не мають офіційного перекладу на державну мову. На жаль, подібна ситуація спіткала і Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Офіційний переклад Конвенції українською мовою було здійснено лише у квітні 2024 р.³; до жовтня 2022 р. на сайті Верховної Ради був опублікований оригінал Конвенції російською мовою, а в проміжку часу між видаленням

¹ Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення 01.09.2024).

² Так, в Порядку здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України на українську мову, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 17.03.2006 р. № 353, передбачено, що «у разі укладення договору двома або більше мовами для забезпечення автентичності перекладу також використовуються тексти (текст) договору іншими (іншою) мовою». *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.09.2024).

³ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 01.09.2024).

російськомовної версії Конвенції і опублікуванням офіційного перекладу сайт Верховної Ради України взагалі видавав повідомлення про помилку¹.

Важливо зазначити, що ст. 442 КК України «Геноцид» є не дослівним відображенням ст. II Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Зокрема в тексті ст. 442 КК України зазначено, що одним зі способів повного або часткового знищення представників захищеної людської групи є «заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень»², коли в тексті Конвенції передбачено «заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи»³, які є поняттями нееквівалентними та останнє, очевидно, є більш широким, ніж перше.

Не зупиняючись на всіх особливостях закріплення злочину геноциду в КК України, зупинимося лише на тих, що пов'язані з перекладом відповідної норми. Так, наприклад, А. Вишнякова, А. Бесєдін звертають увагу, що російськомовна версія Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього в ст. III (с) містить посилання на «пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду», у той час коли ст. III (е) містить окреме положення щодо відповідальності за «співучасть у геноциді», яка має охоплювати собою підбурювання до геноциду як форму співучасті. Як цілком вірно зазначають дослідники, «ці слова схожі за своїм значенням у побутовій мові, але у правовому вимірі вони набувають дуже різного значення»⁴. Найважливішою відмінністю зазначених юридичних термінів є можливість притягнення до кримінальної відповідальності за неопублічне підбурювання (або підбурювання конкретної особи/осіб) як форми співучасті лише за умови наступного вчинення злочину геноциду, у той час коли підбурювання в публічній обстановці (в коректному українському перекладі – прямі та публічні заклики до вчинення геноциду) може переслідуватися також у разі відсутності події геноциду⁵. На підтвердження важливості зазначеного відмежування А. Вишнякова, А. Бесєдін наводять наступний приклад з міжнародно-правої практики: «Хоча в англомовній версії Статуту цього трибуналу [Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди – К.Ю.] «заклик» та «підбурювання» до геноциду були присутні як два різні концепти, що позначаються двома різними словами: «instigation» та «incitement», у французькій версії перекладачі використали один термін – «L'incitation». Це, за відгуками юристів, що працювали над

¹ Вишнякова А., Бесєдін А. Римський Статут із російським акцентом: як Україна ратифікує договори з помилками у перекладі. *Європейська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/08/22/7192537/> (дата звернення: 01.09.2024).

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.09.2024).

³ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 01.05.2024).

⁴ Вишнякова А., Бесєдін А. Римський Статут із російським акцентом: як Україна ратифікує договори з помилками у перекладі. *Європейська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/08/22/7192537/> (дата звернення: 01.09.2024).

⁵ Schabas W. A. *Genocide in International Law. The Crime of Crimes*. Second Edition. National University of Ireland. Galway. 2009. P. 319.

переслідуванням винних у різанині в Руанді, призвело до жахливої плутанини під час роботи над кейсами, які стосувалися закликів до геноциду»¹. У контексті російської агресії проти України зазначене розмежування відіграє особливо важливу роль, оскільки воно надає можливість висунути обвинувачення московським пропагандистам, які регулярно прямо і публічно закликають до знищення українців як нації, до висунення та доведення обвинувачення в геноциді особам, які можуть бути причетні до вчинення «злочину злочинів».

Вивчення підготовчих матеріалів до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. доводить, що делегати розглядали необхідність криміналізації публічних закликів до геноциду як частини обов'язку щодо запобігання геноциду². Так, наприклад, делегат Польщі Манфред Лакс (Manfred Lachs) вказував, що «підбурювання до геноциду є одним з типових випадків, в яких закон має втручатися на дуже ранній стадії». Під час аргументації своєї позиції М. Лакс рішуче відкинув доводи представників окремих країн щодо небезпеки обмеження свободи преси як необґрунтовані та неприйнятні в цьому випадку, оскільки, як зазначив дипломат, «свобода не має бути настільки великою, щоб дозволяти пресі брати участь у підбурюванні до геноциду»³. У результаті запеклих дискусій між делегатами країн на засіданні Шостого комітету Генеральної Асамблеї ООН 27.10.1948 р. положення щодо необхідності карати прямі та публічні заклики до геноциду було залишено у формулюванні ст. III(с) проєкту Конвенції 27 голосами проти 16, 5 – утрималися⁴.

Завдяки зусиллям та громадському активізму зокрема й цитованих вище вітчизняних правників⁵ Україна нарешті отримала переклад й, відповідно, адекватне закріплення закликів до вчинення геноциду в Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього⁶ та в Римському статуті Міжнародного кримінального суду, ратифікованому Україною 21.08.2024 р.⁷ Вбачається, що надання правильного перекладу елементів злочину геноциду, зокрема в частині криміналізації прямих та публічних закликів до цього злочину, спростить співробітництво України з

¹ Вишнякова А., Беседін А. Римський Статут із російським акцентом: як Україна ратифікує договори з помилками у перекладі. *Європейська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/08/22/7192537/> (дата звернення: 01.09.2024).

² Official Records of the Third Session of the General Assembly, Part I. Legal Question. Sixth Committee. Summary Records of Meetings 21 September – 10 December 1948. A/C.6/SR.82. *United Nations Digital Library*: official website. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/698144?ln=es&v=pdf> (дата звернення 01.09.2024). P. 207-253.

³ Там само. Р. 215.

⁴ Там само. Р. 229

⁵ Вишнякова А., Беседін А. Римський Статут із російським акцентом: як Україна ратифікує договори з помилками у перекладі. *Європейська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/08/22/7192537/> (дата звернення: 01.09.2024).

⁶ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 01.09.2024).

⁷ Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n1034 (дата звернення: 01.09.2024).

міжнародними судовими установами, в тому числі щодо потенційного розгляду справи про акти геноциду, вчинені під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

У контексті висунення обвинувачення в геноциді лідерам Російської Федерації важливо також звернути увагу й на інший нюанс, пов'язаний з перекладом тексту Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, а саме переклад такої форми вчинення геноциду як примусове переміщення дітей до іншої людської групи. В офіційному перекладі зазначеної Конвенції на українську мову від 22.04.2024 р. зазначена форма вчинення злочину геноциду, що передбачена ст. II(е) Конвенції, перекладена як «примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи».¹ У тексті ст. 442 КК України «Геноцид» використано словосполучення «насильницька передача дітей з однієї групи в іншу»². Чинний офіційний переклад цього словосполучення українською мовою найбільш близький до його англomовного варіанту (*forcibly transferring children of the group to another group* – англійською мовою). При цьому слід звернути увагу, що вищевказане словосполучення є частково співзвучним обвинуваченню у міжнародних воєнних злочинах, висунутому Міжнародним кримінальним судом високопосадовцям Російської Федерації В. В. Путіну і М. О. Львовій-Беловій – незаконна депортація населення (дітей) та незаконне вивезення населення (дітей) з окупованих районів України до Російської Федерації (ст.ст. 8(2)(а)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського Статуту) (*unlawful deportation of population (children) and unlawful transfer of population (children) from occupied areas of Ukraine to the Russian Federation* – англійською)³. Як і примусове переміщення дітей захищеної людської групи до іншої, обвинувачення у вищевказаних воєнних злочинах також містить термін «переміщення» (*transfer* – англійською), який в контексті зазначених воєнних злочинів означає депортацію або переміщення однієї людини або більшої кількості людей до іншої держави або іншої локації (ст. 8(2)(а)(vii) Римського статуту) або ж депортацію або переміщення всього або частини населення в межах окупованої території або поза цією територією (ст. 8(2)(b)(viii) Римського Статуту)⁴. Оскільки у висунутому Міжнародним кримінальним судом обвинуваченні фігурує переміщення не всього населення, а саме дітей, зазначена подібність може потенційно призвести до підміни ознак геноциду ознаками воєнних злочинів, які, як зазначалося, знаходяться на більш низькому рівні в неофіційній ієрархії міжнародних злочинів за ознакою тяжкості.

¹ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 01.09.2024).

² Там само.

³ Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. ICC: official website. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (дата звернення: 01.09.2024).

⁴ Elements of Crimes. ICC: official website. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf> (дата звернення: 01.09.2024).

У процесі підготовки проєкту Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього делегати не прийшли до усталеного розуміння змісту примусового переміщення дітей однієї людської групи до іншої з наміром знищення такої групи, повністю або частково. Зокрема, делегати порушували такі питання під час обговорення зазначеного положення: чи буде таке переміщення відноситися до переміщення дітей з однією країни до іншої або з однієї людської групи до іншої (делегат Єгипту); чи може термін «переміщення» бути застосований до евакуації дітей з театру воєнних дій (делегат Польщі); чи примусове переміщення дітей має обов'язково бути масовим, і чи примусове переміщення дітей в школи з іншою мовою або релігією становить геноцид (делегат Нідерландів); чи варто виділяти переміщення дітей як окрему форму геноциду, якщо переміщення населення не завжди передбачає його фізичне знищення (делегат Бельгії)¹ тощо. На жаль, на етапі підготовки проєкту аналізованої Конвенції ці питання так і залишилися без чітких відповідей. Водночас доцільним вбачається звернення уваги на позицію делегата Греції Петроса Валліндаса (Petros Vallindas), який власне і вніс пропозицію щодо включення цієї форми вчинення геноциду до ст. II Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. На противагу цитованим вище запитанням інших делегатів він зазначив, що вважає примусове переміщення дітей однієї людської групи до іншої однаково ефективними способом вчинення геноциду, як і стерилізацію, аборт або викрадення². У зв'язку з цим вбачається, що головний зміст примусового переміщення дітей як форми геноциду полягає не у зміні місця перебування (локації) останніх, а у переміщенні їх в інше національне, етнічне, расове або релігійне середовище, в якому із наміром знищити, повністю або частково, захищену групу на них здійснюється вплив, спрямований на примусову зміну їхньої ідентичності на особистісному та соціальному рівнях.

У зв'язку з вищевикладеним, під час аналізу міжнародних документів, пов'язаних з примусовим переміщення українських дітей, слід чітко визначати чи мова йде про географічне переміщення дітей в іншу країну або локацію, тобто про їхню депортацію або релокацію як ознаку воєнного злочину, або про примусове переміщення українських дітей до іншої людської групи з імперативним наміром знищити українську націю, повністю або частково, як ознаку злочину геноциду³. Вбачається, що нечітке

¹ Official Records of the Third Session of the General Assembly, Part I. Legal Question. Sixth Committee. Summary Records of Meetings 21 September – 10 December 1948. A/C.6/SR.82. *United Nations Digital Library*: official website. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/698144?ln=es&v=pdf> (дата звернення 01.09.2024). P. 188-189.

² Там само. P. 188.

³ Див., наприклад, PACE Resolution 2495 (2023). Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to the Russian Federation or to temporarily occupied Ukrainian territories: create conditions for their safe return, stop these crimes and punish the perpetrators. *Parliamentary Assembly of the Council of Europe*: official website. URL: [https://pace.coe.int/en/files/31776/html#:~:text=Deportations%20and%20forcible%20transfers%20of,crimes%20and%20punish%20the%20perpetrators&text=Assembly%20debate%20on%2027%20April,13th%20sitting%20\(see%20Doc](https://pace.coe.int/en/files/31776/html#:~:text=Deportations%20and%20forcible%20transfers%20of,crimes%20and%20punish%20the%20perpetrators&text=Assembly%20debate%20on%2027%20April,13th%20sitting%20(see%20Doc) (дата звернення 01.09.2024).

відмежування зазначених понять, пов'язаних в тому рахунку і з перекладом зазначених термінів¹, може зіграти роль чергової удаваної перемоги замість досягнення поставлених нашої країною цілей.

Висновки. Враховуючи усе вищевикладене, можна зробити висновок, що притягнення до відповідальності високопосадовців Російської Федерації за вчинення злочинів в Україні є надскладним завданням, яке супроводжується низкою політичних і правових перепон. Працюючи в цьому напрямку, важливо чітко усвідомлювати особливості правової оцінки відповідних діянь на національному та міжнародному рівнях. Показовою в цьому зв'язку є небезпека підміни обвинувачення в таких найтяжких міжнародних злочинах, як геноцид та збройна агресія, обвинуваченням у воєнних злочинах, які вчиняються під час збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру як військовим командуванням, так і пересічними учасниками збройних конфліктів. Досягнення такого результату стало б бажаним сценарієм для політичного керівництва Росії. Відповідно розробка стратегій доведення міжнародних злочинів, пов'язаних з цілеспрямованою злочинною політикою Російської Федерації, спрямованої на знищення суверенітету України та українського народу, повністю або частково, є пріоритетним завданням, що потребує негайного вирішення.

Важливою частиною зазначених зусиль є забезпечення повноти, правильності та узгодженості перекладів міжнародних угод, пов'язаних з криміналізацією міжнародних злочинів, зокрема й злочину геноциду. На теперішній час тексти Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього та Римського статуту Міжнародного кримінального суду в частині криміналізації злочину геноциду використовують неідентичні формулювання, які можуть бути розтлумачені по-різному та мають відмінний об'єм і зміст. На наш погляд, така ситуація є неприйнятною, особливо напередодні необхідності ратифікації Люблянсько-Гаазької конвенції про міжнародне співробітництво при розслідуванні та переслідуванні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів 2023 р., підписаної Україною 14.02.2024 р., і яка в ст. 5(1) також містить визначення злочину геноциду². Практичного вирішення також вимагає проблема розробки узгодженої та ефективної стратегії доведення злочину геноциду в контексті агресії Російської Федерації проти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухів О.І. Правова природа геноциду: історія та практика кваліфікації злочину. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 3-10.

¹ Див., наприклад, Андрухів О. І. Правова природа геноциду: історія та практика кваліфікації злочину. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 4.

² Ljubljana-the Hague Convention on International Cooperation in the Investigation and Prosecution of the Crime of Genocide, Crimes against Humanity, War Crimes and Other International Crimes, 2023. URL: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/projekti/MLA-pobuda/The-Ljubljana-The-Hague-MLA-Convention.pdf> (дата звернення: 01.09.2024).

2. Вишнякова А., Бесєдін А. Римський статут із російським акцентом: як Україна ратифікує договори з помилками у перекладі. *Європейська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/08/22/7192537/> (дата звернення: 01.09.2024).
3. Довгополова О. Голокост. Глосарій. *Минуле/Майбутнє/Мистецтво*: веб-сайт. URL: <https://pastfutureart.org/glossary/#Holocaust> (дата звернення: 01.09.2024).
4. Довгополова О. Шоа. Глосарій. *Минуле/Майбутнє/Мистецтво*: веб-сайт. URL: <https://pastfutureart.org/glossary/#Shoah> (дата звернення: 01.09.2024).
5. Єрмак А. Лише спеціальний міжнародний трибунал щодо злочину агресії РФ проти України дасть змогу відновити справедливість і покарати всіх винних. *Офіційний веб-сайт Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/ru/news/lishe-specialnij-mizhnarodnij-tribunal-shodo-zlochinu-agresi-79505> (дата звернення: 01.09.2024).
6. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ. *Офіційний веб-сайт Офісу Генерального Прокурора України*. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 01.09.2024).
7. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 01.09.2024).
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.09.2024).
9. Порядок здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України на українську мову, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17.03.2006 р. № 353. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.09.2024).
10. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення 01.09.2024).
11. Римський статут Міжнародного кримінального суду. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n1034 (дата звернення: 01.09.2024).
12. Akhavan P. Reducing Genocide to Law. Definition, Meaning, and the Ultimate Crime. Cambridge. 2012. 191 p.
13. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948. *United Nations*: official website. URL: <https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity->

crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (дата звернення: 01.09.2024).

14. International Military Tribunal (Nuremberg) Judgment of 1 October 1946 in The Trial of German Major War Criminals. *Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg*. Germany. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf/> (дата звернення: 01.09.2024).

15. Judge Lal Chand Vohrah. The Relative Seriousness of Crimes Against Humanity vis-à-vis War Crimes. *Prosecutor v. Anto Furundzija*. Judgement. p. 87-91. URL: <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/acjug/en/fur-aj000721e.pdf> (дата звернення: 01.09.2024).

16. Kreß C. The Crime of Genocide under International Law. *International Criminal Law Review*. 2006. № 6. P. 461-502.

17. Ljubljana-the Hague Convention on International Cooperation in the Investigation and Prosecution of the Crime of Genocide, Crimes against Humanity, War Crimes and Other International Crimes, 2023. URL: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/projekti/MLA-pobuda/The-Ljubljana-The-Hague-MLA-Convention.pdf> (дата звернення: 01.09.2024).

18. Official Records of the Third Session of the General Assembly, Part I. Legal Question. Sixth Committee. Summary Records of Meetings 21 September – 10 December 1948. A/C.6/SR.82. *United Nations Digital Library*: official website. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/698144?ln=es&v=pdf> (дата звернення 01.09.2024).

19. PACE Resolution 2495 (2023). Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to the Russian Federation or to temporarily occupied Ukrainian territories: create conditions for their safe return, stop these crimes and punish the perpetrators. *Parliamentary Assembly of the Council of Europe*: official website. URL: [https://pace.coe.int/en/files/31776/html#:~:text=Deportations%20and%20forcible%20transfers%20of,crimes%20and%20punish%20the%20perpetrators&text=Assembly%20debate%20on%2027%20April,13th%20sitting%20\(see%20Doc](https://pace.coe.int/en/files/31776/html#:~:text=Deportations%20and%20forcible%20transfers%20of,crimes%20and%20punish%20the%20perpetrators&text=Assembly%20debate%20on%2027%20April,13th%20sitting%20(see%20Doc) (дата звернення 01.09.2024).

20. *Prosecutor v. Kambanda* (Case No. ICTR-97-23-S), Judgment and Sentence. International Criminal Tribunal for Rwanda. 4 September 1998. *ICC Legal Tools Database*: official website. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/49a299/pdf> (дата звернення: 01.09.2024).

21. *Prosecutor v. Krstic* (Case No. IT-98-33-T). Judgment. International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991. 2 August 2001. *ICC Legal Tools Database*: official website. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/440d3a/pdf> (дата звернення: 01.09.2024).

22. Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General. Pursuant to Security Council Resolution 1564 of 18 September 2004 Geneva, 25 January 2005. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/1480de/pdf/> (дата звернення: 01.09.2024).

23. Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Advisory Opinion. *ICJ Reports*. 1951. 32 p.

24. Schabas W. A. Genocide and Ukraine: Do Words Mean What We Choose them to Mean? *Journal of International Criminal Justice*. 2022. № 20. P. 843–857.

25. Schabas W. A. Genocide in International Law. The Crime of Crimes. Second Edition. National University of Ireland. Galway. 2009. 741 p.

26. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. *ICC: official website*. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (дата звернення: 01.09.2024).

27. *The Prosecutor vs. Clément Kayishema and Obed Ruzindana*. CaseNo.ICTR-95-1. International Criminal Tribunal for Rwanda. 21 May 1999. *ICC Legal Tools Database: official website*. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/0811c9/pdf> (дата звернення 01.09.2024).

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024

Kseniya V. YURTAYEVA,

PhD in Law, Associated Professor, LL.M

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

INTERNATIONAL DIMENSION OF LEGAL EVALUATION OF THE CRIME OF GENOCIDE WITHIN THE CONTEXT OF AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

The article analyzes peculiarities of legal evaluation of the crime of genocide at national and international levels in the context of aggression of the Russian Federation against Ukraine. Based on the analysis of scientific positions and international judicial practice the author substantiates the position about greater gravity of the crime of genocide among other international crimes. Within the context of prosecuting high authorities of the Russian Federation for crimes committed in Ukraine the author warns against substitution of the charges in the genocide and military aggression with charges in war crimes. The article stresses the need of comprehensive, correct and consistent translation of international agreements dealing with criminalization of international crimes, including the crime of genocide. The conclusion was drawn about urgency of elaboration of coherent and effective strategy for prosecuting the crime of genocide in the context of aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Key words: *genocide, gravity of crime, aggression of the Russian Federation, prosecution, strategy.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

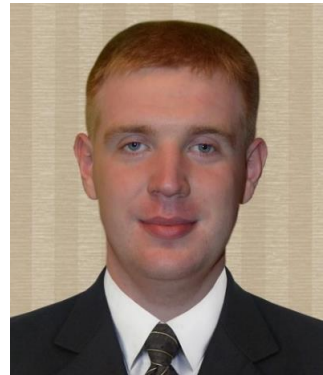
УДК 343.3

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.02>

Євген Юхимович БАРАШ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Олександр Ельбрусович МАРЧЕНКО
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ACQUIS ЄС ЩОДО КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДІЙ РАСИСТСЬКОГО ТА КСЕНОФОБНОГО ХАРАКТЕРУ, ВЧИНЕНИХ ЧЕРЕЗ КОМП'ЮТЕРНІ СИСТЕМИ

Стаття присвячена порівняльному кримінально-правовому аналізу положень Додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, та КК України. В результаті виявлення прогалів у кримінально-правовому регулюванні запропоновано низку змін і доповнень до статей 67, 161, 300 КК України. Крім того, на підставі первинної криміналізації злочинів проти людяності (de lege ferenda),

запропоновано здійснити вторинну криміналізацію публічного заперечення, значної мінімізації, схвалення або виправдання геноциду чи злочинів проти людяності, вчинення яких встановлено вироками міжнародних судових органів, судами України або визнано рішенням Верховної Ради України, а також виготовлення матеріалу, який заперечує, значно мінімізує, схвалює або виправдовує дії, які є геноцидом або злочинами проти людяності з метою його розповсюдження, розповсюдження або іншим чином надання громадськості доступу через комп'ютерні системи до таких матеріалів.

Ключові слова: злочинність, війна, ненависть, кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті, расизм, ксенофобія, геноцид, комп'ютерні системи, протидія злочинності, кримінальна відповідальність, криміналізація.

Постановка проблеми. Триваюча російсько-українська війна у ще більшій мірі загострила низку суспільних протиріч, негативних соціально-психологічних явищ, що існували до збройного конфлікту та сприяла формуванню новітніх факторів соціальної напруженості, криміногенності. Серед таких явищ і факторів є ксенофобія, що фундує агресію, ненависть, детермінує вчинення кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті. Цей сегмент кримінальної активності є вельми специфічним, адже, по-перше, виражає загальну тенденцію відтворення колективних травм, ресентименту, є маркером внутрішньої напруженості та невідрефлексованості деструктивних чинників соціогенези. По-друге, існує проблема з їх виявленням, фіксацією як таких, вчасним, адекватним реагуванням і на рівні кримінального правозастосування, і на рівні запобігання, блокування на ранніх фазах розвитку. Саме тому вже сьогодні необхідно формувати належну наукову платформу для приведення і законодавства, і практики його застосування до вимог тих загроз у сфері відтворення кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті, які, трансформуючись під впливом війни (зокрема, її травматичності у всіх сенсах цього слова), можуть набути значення одного з негативних мейнстримів повоєнного транзиту українського суспільства. Цього слід не допустити. Одним з потенційно ефективних інструментів на цьому шляху є адаптація вітчизняного кримінального законодавства до актів і практик ЄС у сфері протидії расизму та ксенофобії.

Чи варто в цьому контексті нагадувати про те, що Конституція України¹ визначила євроінтеграцію, на набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі, а 23.06.2022 р. набула статусу країни-кандидата на членство в ЄС? Питання риторичне. І це ще один реєстр, оперування науковими дослідницькими процедурами в якому виявляє політичне значення останніх. Україні вже доводиться проходити процедури скринінгу – офіційні процедура, під час якої Європейська Комісія спільно з

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254-к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

країною-кандидатом на членство в ЄС аналізують відповідність національного законодавства країни-кандидата відповідному *acquis* ЄС (праву ЄС). Скринінг відбувається за 33 переговорними главами, які згруповані за 6-ма кластерами (тематичними блоками) відповідно до переглянутої у 2020 році методології розширення ЄС. В результаті скринінгу будуть визначені пріоритети ключових реформ (*benchmarks*) для кластеру в цілому. За результатами скринінгу Єврокомісія представить звіт, на основі якого Рада ЄС ухвалить рішення про відкриття переговорного кластера. Скринінг вважається першим кроком у процесі перемовин про членство в Євросоюзі¹. Відтак, Україні належить пройти довгий шлях щодо адаптації свого законодавства до вимог актів ЄС.

Проте телеологічна природа цього шляху, підкреслимо не тільки і не стільки у формальному набутті атрибутів відповідності, а у використанні принципів, підходів ЄС у відповідній сфері суспільних відносин для удосконалення, підвищення ефективності національних практик, в тому числі й зокрема у сфері протидії злочинності, запобігання кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті. В цьому ключі звертає на себе увагу Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи² (Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems (ETS № 89)³). І хоча йдеться про додатковий протокол до Конвенції Ради Європи, тим не менш адаптація вітчизняного кримінального законодавства до його положень є як вимогою, що випливає з акту ратифікації, так і вимогою Європейської Комісії. В тому числі це впливає із задач протоколу наради керівного складу структурних підрозділів апарату МВС України від 15 липня 2024 року у напрямі забезпечення ефективного та своєчасного опрацювання актів права Європейського Союзу у частині відповідності їм законодавства України.

Враховуючи викладені обставини, науковий аналіз проблеми адаптації вітчизняного кримінального законодавства до *acquis* ЄС щодо криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи слід вважати важливим та актуальним завданням.

Принагідно також зауважимо, що удосконаленню вітчизняного законодавства України в контексті євроінтеграційного процесу присвячені праці Ю. В. Бауліна, В. С. Батиргарєвої, О. М. Литвинова, Р. О. Мовчана, Ю. В. Орлова, В. І. Павликівського, Є. О. Письменського, А. М. Яценка та інших

¹ Презентовано словник термінів перемовин про вступ до ЄС / Комунікаційна команда Офісу Віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції (05 квітня 2024 р.). URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/prezentovano-slovyk-terminiv-peremovyn-pro-vstup-do-yes/>

² Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи : Протокол. Міжнародний документ Ради Європи. Від 28.01.2003 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687#Text.

³ Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems (ETS № 89). Strasbourg 28.01.2003. Treaty open for signature by the States which have signed the Treaty ETS 185. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=189>.

дослідників. Однак належного порівняльного аналізу положень КК України та Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, й досі не було зроблено, що виявляє вільну зону для наукового пошуку.

Мета статті – здійснити порівняльно-правовий аналіз положень Додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, та КК України, виявити проблеми правової адаптації останнього та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Значну загрозу сучасного світу становлять ксенофобія, націоналізм, сепаратизм, екстремізм. Засновані на негативних явищах, що відбуваються в суспільстві, дані явища, завжди знаходили ґрунт для розвитку. Особливою і основною групою ризику є молодь в силу свого психоемоційного стану, особливостей сприйняття світу, оточуючих, яскраво виражена потреба самореалізуватися. На жаль, в сучасному світі мають місце практично узаконені на території окремих держав профашистські організації, що не дозволяє вести ефективну, успішну боротьбу з проявом ксенофобії та шовінізму консолідовано на міжнародному рівні¹.

Ксенофобія (від грец. *xenos* – чужий, *fobos* – страх) – нав'язливий страх перед незнайомими особами. В політології використовується для позначення недовіри і страху перед представниками інших етносів, національностей, релігій, культур. Ксенофобія і націоналізм дуже близькі «родичі», так як вони активно підживлюють один одного і фактично є двома сторонами єдиного феномена, що породжує екстремізм². Рівень ксенофобії зазвичай визначається через заміри соціальної дистанції між різними групами людей.

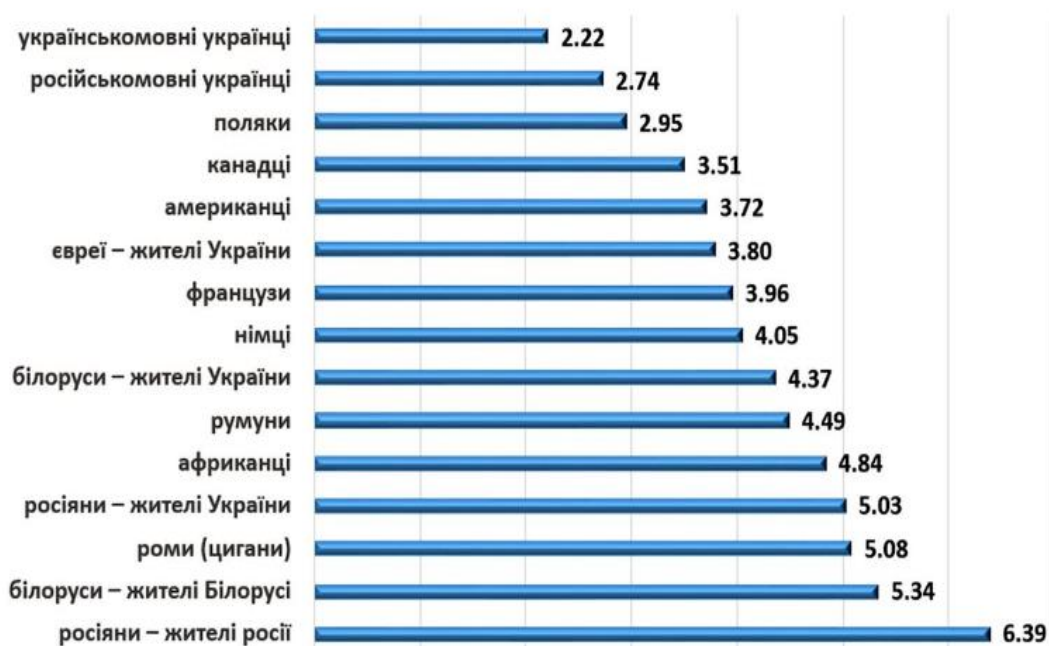
У соціологічних дослідженнях небезпідставно констатується, що найменша соціальна дистанція до україномовних і до російськомовних українців (індекс 2,22 і 2,74 відповідно), більшість опитаних готові допустити представників цих груп як членів своєї родини і близьких друзів. Потім йдуть поляки (2,95), далі канадці, американці і євреї (від 3.5 до 3.8). Найбільша соціальна дистанція до росіян-жителів України (5.03), ромів (5.08), білорусів – жителів Білорусі (5.34) і особливо до росіян-жителів Росії (6.39). Переважна більшість (80%) не допускали б росіян навіть як туристів. На діаграмі наведена соціальна відстань (середній індекс, отриманий за допомогою шкали Богардуса) від населення України до тих чи інших етнічних груп³.

¹ Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму : навчальний посібник. К. : Видавництво «ФОРМ» Голембовська О. О., 2018. С. 15.

² Там само. С. 15.

³ Паніотто В. Міжетнічні упередження в Україні, вересень 2022 : прес-реліз / Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1150&page=1>.

Соціальна дистанція від дорослого населення України до деяких етнічних груп (шкала Богардуса), вересень 2022¹

Якщо порівнювати ці дані з минулим роком (див. таблицю), то суттєво покращилося ставлення до поляків і дуже сильно погіршилося ставлення до росіян і білорусів. В цілому рівень ксенофобії дещо підвищився з 3.83 до 3.99 через погіршення ставлення до росіян і білорусів².

¹ Там само.

² Там само.

Ставлення українців до різних етнічних груп¹

	2021 лист	2022 верес	Різниця 2021-2022
українськомовні українці	2.38	2.22	0.16
російськомовні українці	2.76	2.74	0.03
росіяни	4.10	5.71	-1.61
білоруси	3.38	4.85	-1.47
євреї	3.93	3.80	0.13
американці	3.93	3.72	0.21
канадці	3.54	3.51	0.04
поляки	3.70	2.95	0.75
французи	3.82	3.96	-0.14
німці	3.87	4.05	-0.18
румун	4.35	4.49	-0.15
африканці	4.71	4.84	-0.13
роми (цигани)	5.34	5.08	0.25
Індекс ксенофобії	3.83	3.99	-0.16

Можна бачити цілком закономірне дистанціювання та посилення ворожнечі проти тих соціальних груп, які прямо чи опосередковано афіліюються з агресором. Така тенденція не викликає занадто багато питань про причини, вони очевидні та пов'язуються з війною. Однак є й інший вимір проблематики ксенофобії в Україні.

Історично склалося так, що в уявленнях української спільноти існує щонайменше дві України. Справжня і не дуже. І тут виникає питання, хто визначав й обирав ці стандарти? Які критерії при цьому застосовувалися: спільна культура, мова, віра або, може, історія? А можливо, спільний досвід? На жаль, відповіді на ці риторичні запитання не можуть бути однозначні. А якщо додати, що довший час плекалися регіональні розбіжності і намагання розвести на різні полюси, то можна зрозуміти, чому так легко політикам вдавалося інструменталізувати історію, мову, культуру і віру для своїх утилітарних проблем. Кожен з них хотів зліпити свою «Україну» і

¹ Там само.

зобов'язати всіх решту її любити і шанувати¹.

Таким чином, фіксуємо історично зумовлену, а також воєнно детерміновну проблематику поширення ксенофобії, дискримінації, ненависті в Україні. Наявні тенденції не можна вважати задовільними. Вони вимагають зміни на системних, стратегічних засадах.

Розділ 1 Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24.03.2021 року № 119/2021) встановлює, що Стратегія спрямована на об'єднання суспільства з питань щодо розуміння цінностей прав і свобод людини, що забезпечуються та захищаються на основі принципів рівності та недискримінації¹. Розділ 4 § 8 «Запобігання та протидія дискримінації» визначає, що стратегічною ціллю реалізації вказаної Стратегії є забезпечення функціонування ефективної система запобігання та протидії дискримінації в Україні. Проблеми, на вирішення яких спрямований цей стратегічний напрям:

- недосконалість законодавства України у сфері запобігання та протидії дискримінації;
- недостатня узгодженість діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії дискримінації;
- недосконалість державної політики щодо запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим з мотивів нетерпимості;
- неефективність наявних правових механізмів запобігання та протидії дискримінації, притягнення до відповідальності за дискримінацію;
- неефективність інформаційно-просвітницької роботи для подолання упередженості та нетерпимості в суспільстві².

Про необхідність докладати максимальні зусилля для протидії конкретним кримінальним проявам дискримінації (расизму та ксенофобії тощо) йдеться у Рамковому рішенні Європейського Союзу (далі – ЄС) про злочини на ґрунті расизму і ксенофобії 2008/913/JHA від 28.11.2008 р. та Директиві ЄС про жертв злочинів³. Виходячи з описаних підстав, звернімо увагу на ще не повністю вичерпані можливості адаптації вітчизняного кримінального законодавства до положень Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи (далі – Додатковий протокол).

Відповідно до ч. 1 ст. 2 вказаного міжнародного нормативно-правового акту для цілей Додаткового протоколу категорія «расистський та

¹ Расевич В. Ксенофобія, або Коли у себе вдома. Zahid.net. 2022. 8 липня. URL: https://zaxid.net/ksenofobiya_abo_koli_u_sebe_vdoma_n1545930.

² Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>.

³ Загальнополітична рекомендація ЄКРП № 15 від 08.12.2015 р. : протидія мові ворожнечі / Європейська комісія проти расизму та нетерпимості. URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policyrecommendation-no-15-on-hate-speech-ukrainian-tran/1680a11674>; Ковальов С. С. Кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті як об'єкт кримінологічного аналізу. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2022. № 2 (27). С. 175.

ксенофобний матеріал» означає будь-який письмовий матеріал, будь-яке зображення чи будь-яке інше представлення ідей або теорій, які захищають, сприяють або підбурюють до ненависті, дискримінації чи насильства проти будь-якої особи або групи осіб за ознаками раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, а також віросповідання, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій¹. Зауважимо, що чинний КК України містить низку норм, зміст яких визначається через термінологічні конотації расизму та ксенофобії. Так, зокрема, у п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України, як обставина, що обтяжує покарання, визначено вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності².

В комплексі статей Особливої частини Кримінального кодексу України криміналізовано різні види суспільно небезпечних діянь, вчинених або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України – насильницькі кримінальні правопорушення), або щодо громадян за ознакою расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161 КК України), або інтегрований та найбільш небезпечний прояв дискримінації у виді геноциду (діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи – ст. 442 КК України)³. Окремо криміналізовано ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК України).

Водночас тлумачення відповідних діянь за ознакою їх умотивованості расової, національної чи релігійної нетерпимості, за критерієм расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань або приналежності людей до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи здійснюється виключно, спираючись на міжнародні нормативно-правові акти, доктрину та судову практику. В законодавстві України відсутнє юридичне закріплення відповідних категорій, що ускладнює правозастосовний процес, створює додаткові ризики порушення рівноправності громадян та їх належного кримінально-правового захисту від проявів дискримінації.

У зв'язку з цим необхідним, вважаємо, є:

а) доповнення ст. 67 КК України приміткою із визначенням кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності;

¹ Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи : Протокол. Міжнародний документ Ради Європи. Від 28.01.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687#Text.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

³ Там само.

б) доповнення ст. 300 КК України приміткою із визначенням «расистського та ксенофобного матеріалу», що в подальшому може бути використане при конструюванні відсильної диспозиції кримінально-правових норм про заборону дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи.

Відповідно до ст. 3 аналізованого Додаткового протоколу кожна Сторона вживає таких законодавчих й інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання у її національному законодавстві злочинами, у разі умисного вчинення без права на це, таких дій: розповсюдження або іншим чином надання громадськості доступу через комп'ютерні системи до расистського та ксенофобного матеріалу. Сторона може залишити за собою право не передбачати кримінальну відповідальність за дії, визначені у частині 1 цієї статті, якщо матеріал, визначений у статті 2, захищає, сприяє або підбурює до дискримінації, яка не пов'язана з ненавистю або насильством, за умови, якщо застосовуються інші ефективні засоби¹. Чинне кримінальне законодавство лише частково відповідає викладеним вимогам. Так, кримінально-правова норма, сконструйована у ч. 1 ст. 161 КК України є нормою загальною, не специфікованою щодо окремих способів вчинення дискримінаційних дій, в тому числі й зокрема з використанням комп'ютерних систем. В цілому вона забезпечує кримінально-правовий захист від суспільно небезпечних дій, криміналізація яких передбачається Додатковим протоколом до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи.

Ч. 1 ст. 300 КК України передбачає кримінальну відповідальність за розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Відповідно ж до п. 56 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» твір – оригінальне інтелектуальне творіння автора (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі. Таким чином, поняття твору є більш вузьким та специфічним, аніж категорія «матеріал», який пропонується до використання Додатковим протоколом.

Отже, ані ст. 161, ані ст. 300 КК України не забезпечують належної, у повному обсязі спеціальної кримінально-правової охорони від розповсюдження або іншим чином надання громадськості доступу через комп'ютерні системи до расистського та ксенофобного матеріалу. Як видається, є необхідність у внесенні змін і доповнень до ст. 161 КК України, ч. 2, 3 та 4 якої доцільно, на нашу думку, викласти у такій редакції:

«2. Розповсюдження або іншим чином надання громадськості доступу через комп'ютерні системи до расистського та ксенофобного матеріалу, – караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних

¹ Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи : Протокол. Міжнародний документ Ради Європи. Від 28.01.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687#Text.

мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою, - караються штрафом від тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які були вчинені організованою групою осіб або спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років».

Також варто звернути увагу і на ст. 4 аналізованого Додаткового протоколу, відповідно до якої кожна Сторона вживає таких законодавчих й інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання у її національному законодавстві злочинами, у разі умисного вчинення без права на це, таких дій: погроза, виражена через комп'ютерну систему, вчинення тяжкого злочину, визначеного в її національному законодавстві, проти (i) осіб з причини їх належності до групи, яка відрізняється за ознаками раси, кольору шкіри, національним або етнічним походженням, а також віросповіданням, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій; або (ii) групи осіб, яка відрізняється за будь-якою з цих характеристик¹. Так само можемо констатувати часткову відповідність національного кримінального законодавства сформованій у Додатковому протоколі нормі. Зокрема, ст. 161 КК України є загальною нормою, та не передбачає спеціальної криміналізації дій щодо погроз, спрямованих на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності з використанням комп'ютерних систем. Вона може бути застосована для кримінально-правового захисту осіб від відповідного характеру і спрямованості дій. Проте в ній не конкретизується вид і спрямованість погроз.

Системно-правове тлумачення норм, закріплених у ст. 161 та 129 КК України дає підстави стверджувати, що ст. 161 КК України можуть охоплюватись всі види погроз, окрім погрози вбивством з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Підвищило б ефективність вказаних норм та наблизило б їх зміст до визначеного Додатковим протоколом вимозі конкретизація способу – з використанням комп'ютерних систем. Отже, вважаємо за доцільне доповнити ст. 129 КК України частиною 3 такого змісту:

«3. Дії, передбачені частиною другою, вчинені з використанням

¹ Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи : Протокол. Міжнародний документ Ради Європи. Від 28.01.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687#Text.

комп'ютерних систем, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років».

Так само фіксується часткова відповідність національного кримінального законодавства статті 5 «Образ з расистських та ксенофобних мотивів» Додаткового протоколу, згідно з ч. 1 якої кожна сторона вживає таких законодавчих й інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання у її національному законодавстві злочинами, у разі умисного вчинення без права на це, таких дій: публічна образа через комп'ютерну систему (i) осіб з причини їх належності до групи, яка відрізняється за ознаками раси, кольору шкіри, національним або етнічним походженням, а також віросповіданням, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій; або (ii) групи осіб, яка відрізняється за будь-якою з цих характеристик¹.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Додаткового протоколу сторона може:

а) вимагати, щоб визначення злочину, яке наводиться в частині 1 цієї статті, застосовувалося, якщо особа чи група осіб, про яких йдеться в частині 1, були піддані ненависті, презирству чи глузуванню; або

б) залишити за собою право не застосовувати, повністю або частково, частину 1 цієї статті².

У зв'язку з викладеними положеннями ще раз підкреслимо ту обставину, що ст. 161 КК України є загальною нормою, передбачає кримінальну відповідальність за образу виключно категорії громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями. Крім того й такі прояви образи не мають спеціальної кримінально-правової заборони у випадку їх висловлення (вчинення у інший спосіб) з використанням комп'ютерних систем.

Крім того, недоліком існуючого кримінально-правового регулювання відносин у зв'язку з образою слід вважати відсутність терміно-правової прив'язки цієї дії до її публічності. Навряд чи образа у приватному спілкуванні може мати достатній ступінь суспільної небезпечності, аби набувати оцінки як кримінально-правової та вимагати саме кримінально-правових способів захисту. Натомість ознака публічності свідчитиме про загрозу вищого ступеню, в тому числі й для честі людини, а також враховуючи ризики циркуляції інформації расистського та ксенофобного характеру серед широкого, невизначеного кола осіб.

Враховуючи викладені зауваги, пропонуємо внести зміни та доповнення до диспозиції ч. 1 ст. 161 КК України і викласти її у такій редакції:

«1. Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження

¹ Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи : Протокол. Міжнародний документ Ради Європи. Від 28.01.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687#Text.

² Там само.

національної честі та гідності, або публічна образа осіб з причини їх належності до групи, яка відрізняється за ознаками раси, кольору шкіри, національним або етнічним походженням, а також публічна образа групи осіб, яка відрізняється за будь-якою з цих характеристик, а так само пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».

На окрему увагу в контексті триваючої російсько-української війни й тих викликів для правової системи, що з нею пов'язані, заслуговують положення ст. 6 «Заперечення, значна мінімізація, схвалення або виправдання геноциду чи злочинів проти людства» Додаткового протоколу:

«1. Кожна Сторона вживає таких законодавчих й інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання таких дій кримінальними правопорушеннями у її національному законодавстві, у разі умисного вчинення без права на це: розповсюдження або іншим чином надання громадськості доступу через комп'ютерні системи до матеріалу, який *заперечує, значно мінімізує, схвалює або виправдовує дії, які є геноцидом або злочинами проти людяності*, як це визначено в міжнародному праві і як це визнано заключними та обов'язковими рішеннями Міжнародного військового трибуналу, заснованого згідно з Лондонською угодою від 8 серпня 1945 року, або будь-якого іншого міжнародного суду, заснованого відповідними міжнародними документами, юрисдикція якого визнана такою Стороною.

2. Сторона може:

а) вимагати, щоб заперечення чи значна мінімізація, про які йдеться в пункті 1 цієї статті, були вчинені з наміром підбурити до ненависті, дискримінації чи насильства проти будь-якої особи чи групи осіб на підставі раси, кольору шкіри, національного чи етнічного походження, а також віросповідання, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій, або

б) залишити за собою право не застосовувати, повністю або частково, частину 1 цієї статті»¹.

Порівняльний аналіз вимог Додаткового протоколу та КК України дозволяє стверджувати, що положення останнього лише частково задовольняють вимоги міжнародного нормативно-правового акту. Національне кримінальне законодавство передбачає відповідальність тільки за спеціальний вид опосередкованого заперечення, значну мінімізацію, схвалення або виправдання через виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-

¹ Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи : Протокол. Міжнародний документ Ради Європи. Від 28.01.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687#Text.

соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436-1 КК України).

Окремої криміналізації на рівні заборони вказаних дій щодо злочинів геноциду та проти людяності немає. Ба більше, національне законодавство взагалі не оперує категорією злочини проти людяності (*crimes against humanity* – за міжнародним кримінальним правом) як базовою для подальшої заборони заперечення, мінімізації, схвалення та виправдовування відповідних діянь.

Невідповідними щодо цілей спеціального правового регулювання є й положення Закону України «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи», якими передбачена вимога криміналізації вказаних дій, виключно вчинених із «наміром підбурити до ненависті, дискримінації чи насильства». Подібний спосіб криміналізації значно ускладнить застосування відповідної кримінально-правової норми (*de lege ferenda*).

Задля усунення існуючої прогалини слухними видаються пропозиції В. В. Сокурєнка щодо криміналізації злочинів проти людяності шляхом доповнення КК України статтею 440-1 такого змісту:

«Стаття 440¹. Злочини проти людяності

1. Умисні дії, спрямовані на обернення в рабство, депортацію або насильницьке переміщення населення, ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права, катування, зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства, переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, насильницьке зникнення осіб, а також інші умисні діяння, що заподіюють сильних фізичних чи моральних страждань, якщо вони вчинені в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

2. Те саме діяння, якщо воно спрямовано на винищення або спричинило загибель людей, або спричинило інші тяжкі наслідки, або є злочином апартеїду.

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Примітка. 1. Під нападом, спрямований на цивільне населення слід розуміти лінію поведінки, що включає багаторазове вчинення діянь, зазначених у пункті 1, проти будь-якого цивільного населення в рамках проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу, чи з метою сприяння реалізації такої політики.

2. Під винищенням слід розуміти умисне створення умов життя, розрахованих на знищення частини населення, зокрема позбавлення доступу до продуктів харчування й лікарських засобів.

3. Під оберненням в рабство слід розуміти здійснення щодо особи будь-якого або всіх повноважень, притаманних праву власності, і включає здійснення таких повноважень у ході торгівлі людьми, зокрема жінками та дітьми.

4. Під депортацією або насильницьким переміщенням населення слід розуміти насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом.

5. Під примусовою вагітністю для цілей цієї статті слід розуміти незаконне позбавлення волі будь-якої жінки, яка стала вагітною в примусовому порядку, з метою зміни етнічного складу будь-якого населення або вчинення інших серйозних порушень міжнародного права.

6. Під переслідуванням для цілей цієї статті слід розуміти умисне і грубе позбавлення основоположних прав у супереч міжнародному праву за ознакою належності до тієї чи іншої групи або спільноти.

7. Під злочином апартеїду для цілей цієї статті слід розуміти нелюдські діяння, перелічені у ч. 1 цієї статті, які вчиняються в контексті інституціоналізованого режиму систематичного гноблення і домінування однієї расової групи над будь-якою іншою расовою групою або групами та які вчиняються з метою збереження такого режиму»¹.

Реалізація цієї пропозиції відкриє шлях до подальшої криміналізації заборони заперечення, значна мінімізація, схвалення або виправдання геноциду чи злочинів проти людяності. Це можливо здійснити шляхом доповнення КК статтею 442-1 такого змісту:

«Стаття 442-1. Заперечення, значна мінімізація, схвалення або виправдання геноциду чи злочинів проти людяності.

Публічне заперечення, значна мінімізація, схвалення або виправдання геноциду чи злочинів проти людяності, вчинення яких встановлено вироками міжнародних судових органів, судами України або визнано рішенням Верховної Ради України, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

2. Виготовлення матеріалу, який заперечує, значно мінімізує, схвалює або виправдовує дії, які є геноцидом або злочинами проти людяності з метою його розповсюдження, а також розповсюдження або іншим чином надання громадськості доступу через комп'ютерні системи до таких матеріалів, –

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років».

Решта статей Додаткового протоколу або не потребують спеціальних заходів щодо імплементації через відповідність національного

¹ Сокуренько В. В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія / Віталій Сокуренько. Харків : Право, 2024. С. 565–566.

кримінального законодавства, або є процедурними та не зачіпають сфери матеріального кримінального права.

Висновки. Підсумовуючи наше дослідження, наголосимо на тому, що повоєнних транзит України буде пов'язаний зі сплеском ненависті й кримінальних правопорушень на їх фоні. Це нормальне явище для травмованого війною суспільством. І травматизація ця є комплексною: фізичною, ментальною, соціокультурною. Однак неодмінно вона пов'язана з конотаціями російської агресії з одного боку (проукраїнський соціальний сюжет) та відповідними, начебто неправомірними діями української влади (проросійський соціальний сюжет) у ситуації збройного конфлікту, в тому числі через його начебто провокування, з іншого. Себто йдеться про кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті, мотивовані політичними факторами. Запобігання цим кримінальним правопорушенням – справа системна, що вимагає насамперед удосконалення кримінального законодавства, приведення його у відповідність як існуючій технологічній, мережевій реальності, так і досвіду цивілізованих народів світу, вимогам євроінтеграційного формату. В цьому сенсі сформовані в цьому дослідженні пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства України можуть наблизити вітчизняний КК до реальних запитів у ефективній протидії кримінальним правопорушенням на ґрунті ненависті, зокрема вчинюваних через комп'ютерні системи.

Викладені міркування, втім, не вичерпують проблему удосконалення кримінально-правових засобів протидії ксенофобії та расизму. Однак сформовані пропозиції можуть сприяти підвищенню ефективності цих засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму : навчальний посібник. К. : Видавництво «ФОРМ» Голембовська О. О., 2018. 248 с.
2. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи : Протокол. Міжнародний документ Ради Європи. Від 28.01.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687#Text.
3. Загальнополітична рекомендація ЄКПН № 15 від 08.12.2015 р. : протидія мові ворожнечі / Європейська комісія проти расизму та нетерпимості. URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policyrecommendation-no-15-on-hate-speech-ukrainian-tran/1680a11674>.
4. Ковальов С. С. Кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті як об'єкт кримінологічного аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 173–182.
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254-к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96->

%D0%B2%D1%80#Text.

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

7. Паніотто В. Міжетнічні упередження в Україні, вересень 2022 : прес-реліз / Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1150&page=1>.

8. Презентовано словник термінів перемовин про вступ до ЄС / Комунікаційна команда Офісу Віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції (05 квітня 2024 р.). URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/prezentovano-slovnyk-terminiv-peremovyn-pro-vstup-do-yes/>

9. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>.

10. Расевич В. Ксенофобія, або Коли у себе вдома. Zahid.net. 2022. 8 липня. URL: https://zaxid.net/ksenofobiya_abo_koli_u_sebe_vdoma_n1545930.

11. Сокурєнко В. В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія / Віталій Сокурєнко. Харків : Право, 2024. 576 с.

12. Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems (ETS № 89). Strasbourg 28.01.2003. Treaty open for signature by the States which have signed the Treaty ETS 185. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=189>.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2024

Yevhen Yu. BARASH,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Oleksandr El. MARCHENKO,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMS OF ADAPTATION OF DOMESTIC CRIMINAL LEGISLATION TO ACQUIS EU REGARDING CRIMINALIZATION OF RACIST AND XENOPHOBIC ACTS COMMITTED THROUGH COMPUTER SYSTEMS

The article is devoted to a comparative criminal legal analysis of the provisions of the Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, which concerns the criminalization of racist and xenophobic acts committed through computer systems, and the Criminal Code of Ukraine. As a result of the detection of gaps in the criminal law regulation, a number of changes and additions to Articles 67, 161, 300 of the Criminal Code of Ukraine were proposed. In addition,

on the basis of the primary criminalization of crimes against humanity, it is proposed to implement the secondary criminalization of public denial, significant minimization, approval or justification of genocide or crimes against humanity, the commission of which is established by the verdicts of international judicial bodies, the courts of Ukraine or recognized by the decision of the Verkhovna Rada of Ukraine, as well as the production of material, which denies, significantly minimizes, condones, or condones acts that constitute genocide or crimes against humanity for the purpose of distributing, disseminating, or otherwise providing public access through computer systems to such materials.

Keywords: *crime, war, hatred, hate crimes, racism, xenophobia, genocide, computer systems, crime prevention, criminal responsibility, criminalization*

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
(Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків)

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

**КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ ТА ДИРЕКТИВА (ЄС) 2019/713
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ ТА РАДИ ВІД 17.04.2019 ПРО БОРотьБУ
З ШАХРАЙСТВОМ І ПІДРОБКОЮ БЕЗГОТІВКОВИХ ПЛАТІЖНИХ ЗАСОБІВ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ В КОНТЕКСТІ ACQUIS
COMMUNAUTAIRE**

Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу положень Кримінального кодексу України та Директиви (ЄС) 2019/713 Європейського парламенту та Ради від 17.04.2019 про боротьбу з шахрайством і підделкою безготівкових платіжних засобів в контексті *acquis communautaire*. Виявлено, надано опис та пояснення у спосіб постатейного аналізу існуючі прогалини у кримінально-правовому регулюванні вітчизняними нормативними засобами. Сформовано пропозиції та рекомендації щодо удосконалення Кримінального кодексу України, окремих суміжних законодавчих актів. Серед іншого запропоновано доповнити кримінальний закон статтею 199-1 «Незаконні дії із нематеріальним безготівковим платіжним засобом». Обґрунтовано необхідність збільшення мінімального розміру покарання до позбавлення волі на певний строк у санкції частин 1, 2

ст. 200 КК України. Висловлено пропозицію про внесення доповнень ст. 96-6 КК України з метою розширення переліку заходів кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватись судом до юридичних осіб, включення до них додатково таких: позбавлення права на державні пільги чи допомогу; тимчасове позбавлення доступу до державного фінансування, включаючи тендерні процедури, гранти та концесії; тимчасове або постійне позбавлення права займатися комерційною діяльністю тощо.

Ключові слова: воєнний стан, злочинність, протидія злочинності, шахрайство, підробка, платіжні засоби, євроінтеграція, Європейський Союз, *acquis communautaire*, кримінальна відповідальність, санкція, покарання, заходи кримінально-правового характеру, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, порівняльно-правовий аналіз, адаптація.

Постановка проблеми. Статтями 85, 102 та 116 Конституції України закріплено стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору¹. Не в останню чергу агресія росії проти України зумовлена прагненнями нашої держави остаточно вирватися з орбіти колишньої метрополії та повноважно долучитися на європейської цивілізаційної сім'ї народів. Але така політико-правова трансформація – то не тільки оборона країни на вогневих рубежах, а й копітка інтелектуальна праця за багатьма напрямками. Одним з таких є *acquis communautaire*.

Acquis communautaire (*acquis*) – правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ². Це поняття було вперше офіційно закріплене в тексті Договору про ЄС, підписаному в Маастрихті у 1992 р. У статтях 2(4) і 3(1) Договору про ЄС *acquis communautaire* проголошується як одна з цілей і основ функціонування ЄС і як опора всієї інституційної системи ЄС. У статті 43(1)(е) Договору про ЄС гарантується, що «просунуте співробітництво» між країнами-членами не повинне торкнутися *acquis communautaire* та інших заходів, які вжито в рамках установчих договорів³. *Acquis* ЄС сформоване у шість тематичних кластерів, які у свою чергу складаються з 35 глав, і за імплементацію кожної держава отримує бали. Кластери стосуються таких тем: основоположні права; внутрішній ринок; конкурентоспроможність та інклюзивне зростання; «зелений» порядок денний та сталий взаємозв'язок; ресурси, сільське господарство та єдність; зовнішні відносини. У лютому 2023 року Євросоюз опублікував оцінку впровадження *acquis* ЄС в Україні, за

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254-к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

³ Жаровська Г. «Acquis communautaire»: європейська правнича термінологія. URL: <https://law.chnu.edu.ua/acquis-communautaire-yevropeiska-pravnycha-terminolohiia/>

результатами якої держава отримала 69 балів, і лише один з кластерів: зовнішні відносини, отримав оцінку «хороший рівень»¹. Відтак, існує потреба у подальшій напруженій роботі щодо адаптації вітчизняного законодавства *acquis communautaire*, зокрема за главою 24 «Юстиція, свобода та безпека».

Окремі проблеми адаптації вітчизняного законодавства, в тому числі й кримінального до правових актів ЄС розглядалися у працях О. Бедова, Н. Борсук, І. Дір, Г. Жаровської, О. Житного, Р. Карпенка, Я. Костюченко, Е. Кулаги, Н. Лук'янчук, Л. Мичка, Н. Мушак, Р. Петрова, О. Проневича, Ю. Юринця, А. Яценка та інших. В той же час ціла низка актів ЄС залишаються поза увагою на предмет адаптації до них кримінального законодавства України. Одним з таких є Директива (ЄС) 2019/713 Європейського парламенту та Ради від 17.04.2019 про боротьбу з шахрайством і підбрюхою безготівкових платіжних засобів.

Мета статті – здійснити порівняльно-правовий аналіз Кримінального кодексу (далі – КК) України та Директиви (ЄС) 2019/713 Європейського парламенту та Ради від 17.04.2019 про боротьбу з шахрайством і підбрюхою безготівкових платіжних засобів в контексті *acquis communautaire*.

Виклад основного матеріалу. Принагідно зауважимо, що офіційного перекладу згаданої Директиви немає. Тому в цьому дослідженні ми оперували англійською версією – Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing Council Framework Decision 2001/413/JHA та репрезентацією її авторського перекладу.

Структура цієї наукової розвідки побудована за логікою постатейного аналізу: після викладу тексту акту ЄС (авторський переклад) – надається стисла характеристика основних положень КК України, суміжних нормативно-правових актів, що можуть бути взяті до уваги при визначенні відповідності змісту та меж правового регулювання. Після цього визначається ступінь такої відповідності та формулюються рекомендації, пропозиції за наявності до того підстав. Окремі статті свідомо упущені через їх приналежність до інших (окрім кримінального) галузей законодавства, зокрема кримінального процесуального. Таким чином, у читачів з'являється змога ознайомитись як зі змістом досліджуваної Директиви, так і з думкою авторів щодо ступеню відповідності їй вітчизняного законодавства, зокрема КК, можливих варіантів його підвищення, а також сформулювати власне уявлення щодо стану та необхідних кроків у напрямі правової адаптації.

Відповідно до ст. 1 Директиви (ЄС) 2019/713 ця Директива встановлює мінімальні правила щодо визначення кримінальних правопорушень і санкцій у сфері шахрайства та підбрюхи безготівкових платіжних засобів. Це сприяє попередженню таких правопорушень,

¹ Дір І. Ю. Основні характеристики «*acquis communautaire*» Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «ПРАВО»*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 355. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286637/280490>.

наданню допомоги та підтримки постраждалим¹. Ця норма права визначає ціль правового регулювання, має орієнтуюче значення та не впливає на зміну безпосередніх правовідносин. Імплементації не підлягає.

Згідно зі ст. 2 «Визначення» Директиви (ЄС) 2019/713 для цілей цієї Директиви застосовуються такі визначення:

(a) «безготівковий платіжний інструмент» означає нематеріальний або матеріальний захищений пристрій, об'єкт або запис чи їх поєднання, крім законного платіжного засобу, і який окремо або разом із процедурою чи набором процедур дозволяє власнику або користувачу переказувати гроші або грошові активи, у тому числі за допомогою цифрових засобів обміну;

(b) «захищений пристрій, об'єкт або запис» означає пристрій, об'єкт або запис, захищений від імітації або шахрайського використання, наприклад, за допомогою дизайну, кодування або підпису;

(c) «цифровий засіб обміну» означає будь-які електронні гроші, як визначено в пункті (2) статті 2 Директиви 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради (12), або віртуальну валюту;

(d) «віртуальна валюта» означає цифрове представлення вартості, яке не випускається чи не гарантується центральним банком чи державним органом, не обов'язково пов'язане з законодавчо встановленою валютою та не має правового статусу валюти чи грошей, але приймається фізичними або юридичними особами як засіб обміну, який можна передавати, зберігати та торгувати в електронному вигляді;

(e) «інформаційна система» означає інформаційну систему, як визначено в пункті (a) статті 2 Директиви 2013/40/ЄС;

(f) «комп'ютерні дані» означає комп'ютерні дані, як визначено в пункті (b) статті 2 Директиви 2013/40/ЄС;

(g) «юридична особа» означає суб'єкт, який має правосуб'єктність відповідно до чинного законодавства, за винятком держав або громадських органів, що здійснюють державну владу, і публічних міжнародних організацій².

Певна річ, якщо йдеться про засоби кримінально-правової охорони суспільних відносин, цінностей, благ від досліджуваних видів кримінальних правопорушень, то варто говорити про оперування бланкетними диспозиціями кримінально-правових норм й необхідністю звернення до положень суміжних галузей законодавства. У цьому зв'язку слід вказати на деякі положення законів України, а також окремих підзаконних нормативно-правових актів, які можуть бути дотичними до визначення юридичних термінів у відповідному акті ЄС, набувати функції їх юридико-термінологічного, семантичного відповідника та, відтак, матимуть

¹ Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing Council Framework Decision 2001/413/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/713/oj>.

² Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing Council Framework Decision 2001/413/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/713/oj>.

значення для визначення точного змісту обсягів кримінально-правової охорони.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги» у цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

«... 18) засіб дистанційної комунікації - засіб комунікації, що використовується у процесі укладання правочинів щодо надання платіжних послуг (у тому числі для надсилання та отримання всіх необхідних для цього документів та відомостей) та/або ініціювання платіжних операцій без фізичної присутності надавача платіжних послуг та користувача;

...

63) платіжний інструмент - персоналізований засіб, пристрій та/або набір процедур, що відповідають вимогам законодавства та погоджені користувачем і надавачем платіжних послуг для надання платіжної інструкції;

...

65) платіжний пристрій - технічний пристрій (банківський автомат, платіжний термінал, програмно-технічний комплекс самообслуговування, програмно-апаратне середовище мобільного телефону, інший пристрій), що дає змогу користувачу ініціювати платіжну операцію, а також виконати інші операції згідно з функціональними можливостями цього пристрою;

...

70) посилене автентифікація - процедура автентифікації, яка передбачає використання двох чи більше сукупностей даних, що належать до таких різних категорій:

а) знань (володіння інформацією (даними), що відома лише користувачу);

б) володінь (застосування матеріального предмета, яким володіє лише користувач);

в) притаманність (перевірка біометричних даних або інших властивостей (рис, характеристик), притаманних лише користувачу, що відрізняють його від інших користувачів);

...

80) реконсиляція – процедура контролю, що полягає в ідентифікації та перевірці виконання кожної платіжної операції за допомогою щонайменше трьох визначених показників»¹.

Згідно зі ст. 1 Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» «...інформаційна (автоматизована) система - організаційно-технічна система, в якій реалізується технологія обробки інформації з використанням технічних і програмних засобів; інформаційно-комунікаційна система - сукупність інформаційних та електронних комунікаційних систем, які у процесі обробки інформації діють як єдине ціле»².

¹ Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.

² Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994

Звернімо увагу й на п. 3 Положення про порядок емісії та еквайрингу платіжних інструментів (затверджене постановою правління Національного банку України від 29.07.2022 № 164), в якому серед іншого формулюють такі нормативні дефініції, що предметно ідентифікуються з полем правового регулювання Директиви (ЄС) 2019/713:

- віртуальний платіжний термінал – програмне забезпечення, що дає змогу здійснювати платіжні та інші операції з використанням реквізитів електронних платіжних засобів у мережі Інтернет;

- електронний платіжний засіб – платіжний інструмент, реалізований на будь-якому носії, що містить в електронній формі дані, необхідні для ініціювання платіжної операції та/або здійснення інших операцій, визначених договором з емітентом¹.

Окрім того, для повноти порівняльного дослідження, зважаючи на те, що у вказаній Директиві дається визначення юридичної особи не зайвим буде звернутися і до ч. ч. 1, 2 ст. 80 ЦК України, відповідно до якої юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді². Зіставлення двох дефініцій дає змогу переконатися у їх змістовній відповідності.

Водночас цього не можна сказати про категорії «цифровий засіб обміну» та «віртуальна валюта», який визначаються досліджуванним актом ЄС. У чинному законодавстві України їх відповідників немає. Водночас у ст. 1 Закону України «Про віртуальні активи» № 2074-IX від 17.02.2022 закріплюється визначення категорії «віртуальний актив», під якою законодавець пропонує розуміти нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав³. Проте цей закон, будучи прийнятим, так і не набув чинності, у зв'язку з чим не можна вважати, що категорія «віртуальний актив» є нормативною у правовій системі України та може бути використана для порівняльно-правового аналізу в межах *acquis communautaire*.

Проміжні висновки щодо юридико-термінологічної відповідності національного законодавства Директиві (ЄС) 2019/713:

1. Категорія «безготівковий платіжний засіб» (Директива) частково

р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

¹ Про затвердження Положення про порядок емісії та еквайрингу платіжних інструментів : постанова правління Національного банку України від 29.07.2022 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0164500-22#Text>.

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

³ Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (не набув чинності).

охоплюється визначеними чинним законодавством України термінами «платіжний інструмент», «електронний платіжний засіб». Водночас у визначенні вказаних категорій відсутні так передбачені Директивою ознаки як захищеність, цільове призначення (переказ грошей або грошових активів, у тому числі за допомогою цифрових засобів обміну).

2. Відповідник категорії «захищений пристрій, об'єкт або запис» у чинному законодавстві відсутній.

3. Категорія «цифровий засіб обміну» (Директива) семантично відповідає «засіб дистанційної комунікації» (Закон України «Про платіжні послуги»). Проте семіотичних збігів немає, змістовно ці категорії цілком різні.

4. Відповідник категорії «віртуальні валюта» у законодавстві України відсутній. 17.02.2022 року прийнято Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX, який має набрати чинності з дня набрання чинності законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами. Наразі вказаний закон чинності не набрав.

5. Визначення інформаційної системи, закріплене у Законі України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» змістовно є релевантним та відповідним тому, що визначено у Директиві. Додаткові заходи імплементації не потрібні.

6. Відповідник категорії «комп'ютерні дані» у чинному законодавстві відсутній.

7. Визначення юридичної особи, закріплене у Цивільному кодексу України є релевантним та відповідним тому, що визначено у Директиві. Додаткові заходи імплементації не потрібні.

Пріоритетні заходи щодо приведення у відповідність національного законодавства терміносистемі Директиви (ЄС) 2019/713 – внесення змін і доповнень:

1) до Закону України «Про платіжні послуги»: а) адаптувавши визначенні «засіб дистанційної комунікації» до змісту категорії «цифровий засіб обміну», яка визначена Директивою; б) додавши дефініцію категорії «захищений пристрій, об'єкт або запис»; в) доповнивши визначення «платіжний інструмент» та «електронний платіжний засіб» такими ознаками як захищеність, цільове призначення (переказ грошей або грошових активів, у тому числі за допомогою цифрових засобів обміну).

2) до Податкового кодексу України¹ щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами як умова набуття чинності Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX.

3) до Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», доповнення його категорією комп'ютерні дані з відповідною Директиві дефініцією.

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

Відповідно до ст. 3 «Шахрайське використання безготівкових платіжних інструментів» Директиви (ЄС) 2019/713 держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб у разі навмисного вчинення наступна поведінка каралася як кримінальний злочин:

(а) шахрайське використання викраденого або іншим незаконним шляхом привласненого чи отриманого безготівкового платіжного інструменту;

(б) шахрайське використання підробленого або фальсифікованого безготівкового платіжного інструменту¹.

Аналіз юридичних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України «Шахрайство» дає підстави стверджувати, що національне законодавство України за цією позицією цілком відповідає вимогам ст. 3 вказаної Директиви. Додаткові заходи щодо приведення у відповідність не потрібні.

Згідно зі ст. 4 «Правопорушення, пов'язані з шахрайським використанням фізичних безготівкових платіжних засобів» Директиви (ЄС) 2019/713 держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб у разі навмисного вчинення наступна поведінка каралася як кримінальний злочин:

(а) викрадення або інше протиправне заволодіння речовим безготівковим платіжним засобом;

(б) підробка або фальсифікація матеріального безготівкового платіжного засобу;

(с) володіння викраденим або іншим незаконним шляхом привласненим або підробленим чи фальсифікованим матеріальним безготівковим платіжним інструментом для шахрайського використання;

(d) придбання для себе чи іншої особи, включаючи отримання, привласнення, купівлю, передачу, імпорт, експорт, продаж, транспортування або розповсюдження викраденого, підробленого або фальсифікованого фізичного безготівкового платіжного інструменту для шахрайського використання².

Порівняння юридичних ознак описаних діянь з положеннями КК України виявляє три значущі обставини. По-перше, відповідно до ст. 200 КК України кримінально караними визнаються підробка документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, а так само придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ, платіжних карток або їх використання чи збут, а також неправомірний випуск або використання електронних грошей³. По-друге,

¹ Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing Council Framework Decision 2001/413/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/713/oj>.

² Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing Council Framework Decision 2001/413/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/713/oj>.

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL:

викрадення або інше протиправне заволодіння речовим безготівковим платіжним засобом кваліфікується як готування (ст. 14 КК України) до подальшого вчинення кримінального правопорушення. Таким чином йдеться про діяння, що містить склад незакінченого кримінального правопорушення, за яке, в залежності від того, до вчинення якого саме кримінального правопорушення готується винний, передбачена кримінальна відповідальність (за виключенням готування до вчинення кримінального проступку). По-третє, дії щодо підробки, фальсифікація матеріального безготівкового платіжного засобу, а так само придбання для себе чи іншої особи, включаючи отримання, привласнення, купівлю, передачу, імпорт, експорт, продаж, транспортування або розповсюдження викраденого, підробленого або фальсифікованого фізичного безготівкового платіжного інструменту для шахрайського використання (пп. «с», «d») охоплюються ст. 200 КК України та додаткових заходів із криміналізації не потребується.

Таким чином, положення чинного КК України повністю дозволяють виконати вимогу Директиви (ЄС) 2019/713 щодо кримінально-правової заборони діянь, визначених у її ст. 4. Додаткові заходи щодо приведення у відповідність не потрібні.

Відповідно до ст. 5 «Правопорушення, пов'язані з шахрайським використанням нематеріальних безготівкових платіжних засобів» Директиви (ЄС) 2019/713 держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб у разі умисного вчинення наступна поведінка каралася як злочин:

(a) незаконне отримання нематеріального безготівкового платіжного інструменту, принаймні, якщо це отримання пов'язане з вчиненням одного з правопорушень, зазначених у статтях 3–6 Директиви 2013/40/ЄС, або незаконне привласнення нематеріального безготівкового платіжного засіб;

(b) підробка або фальсифікація нематеріального безготівкового платіжного засобу;

(c) зберігання незаконно отриманого, підробленого або фальсифікованого нематеріального безготівкового платіжного інструменту для шахрайського використання, принаймні, якщо незаконне походження відомо на момент зберігання інструменту;

(d) придбання для себе чи іншої особи, включаючи продаж, передачу чи розповсюдження, або надання незаконно отриманого, підробленого чи фальсифікованого нематеріального безготівкового платіжного інструменту для шахрайського використання¹.

Системно-правовий аналіз положень ст. 14 «Готування до кримінального правопорушення» та 199 «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹ Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing Council Framework Decision 2001/413/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/713/oj>.

використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів» КК України у їх зіставленні із положеннями ст. 5 Директиви (ЄС) 2019/713 дає підстави вважати, що має місце часткова відповідність. Так, незаконне отримання нематеріального безготівкового платіжного інструменту, принаймні, якщо це отримання пов'язане з вчиненням одного з правопорушень, зазначених у статтях 3–6 Директиви 2013/40/ЄС, за наявності до того підстав може кваліфікуватися як готування до іншого кримінального правопорушення. Але лишається прогалина, усунення якої може бути здійснено через внесення доповнення до КК України, а саме: видається за доцільне доповнити КК статтю 199-1, яку пропонуємо викласти у такій редакції:

«Стаття 199-1. Незаконні дії із нематеріальним безготівковим платіжним засобом

1. Підробка нематеріального безготівкового платіжного засобу, - караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.
2. Придбання, зберігання завідомо підробленого нематеріального безготівкового платіжного інструменту, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна»

Відповідно до ст. 6 «Шахрайство, пов'язане з інформаційними системами» Директиви (ЄС) 2019/713 держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб здійснення або спричинення переказу грошей, грошових цінностей або віртуальної валюти та спричинення таким чином незаконної втрати майна для іншої особи з метою отримання незаконної вигоди для злочинця або третьої сторони було покараним як кримінальне правопорушення, коли вчинене умисно:

(а) протиправно перешкоджати чи втручатися у функціонування інформаційної системи;

(б) протиправно вводити, змінювати, видаляти, передавати або приховувати комп'ютерні дані¹.

Порівняльний аналіз ознаки складів кримінальних правопорушень, закріплених у ст. ст. 361, 361-2 та 362 КК України, із тими, що визначені ст. 6 Директиви 2013/40/ЄС виявляє часткову відповідність вітчизняного законодавству припису акту ЄС. Прогалиною (невідповідністю положень КК Директиві) кримінально-правового регулювання лишається відсутність кримінальної відповідальності за неправомірне (несанкціоноване) приховування інформації, яка обробляється в комп'ютерах. Необхідним видається внесення змін і доповнень до ст. 362 КК України, частину першу якої пропонуємо викласти в такій редакції: «1. Несанкціоновані зміна, знищення, блокування або приховування інформації, яка оброблюється в

¹ Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing Council Framework Decision 2001/413/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/713/oj>.

електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї».

Відповідно до ст. 7 «Знаряддя вчинення правопорушень» Директиви (ЄС) 2019/713 держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб виробництво, закупівля для себе чи іншої особи, включаючи імпорт, експорт, продаж, транспортування чи розповсюдження, або надання пристрою чи інструменту, комп'ютерних даних чи будь-яких інших засобів, призначених або спеціально адаптованих з метою вчинення будь-якого з правопорушень, зазначених у пунктах (а) і (b) статті 4, у пунктах (а) і (b) статті 5 або в статті 6, принаймні, якщо вони вчинені з наміром, каралося як злочин¹.

Аналітична проєкція цих положень на вітчизняне кримінальне законодавство виявляє, що спеціальна кримінально-правова заборона на створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту, а також розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж передбачена ст. 361-1 КК України. Інші дії, які не охоплюються диспозицією ч. 1 ст. 361-1 КК України, однак передбачені статтею 7 Директиви, можуть бути кваліфіковані за відповідною статтею Особливої частини КК України з посиланням на п. 5 ст. 27 КК України, тобто як пособництво у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, за наявності до того підстав. Отже, за аналізованими ознаками має місце відповідність національного законодавства та відповідного акту ЄС.

Так само має місце відповідність національного законодавства та **положень ст. 8 «Підбурювання, пособництво та замах» Директиви (ЄС) 2019/713**, відповідно до якої:

1. Держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб підбурювання або пособництво до злочину, зазначеного в статтях 3–7, визнавалося кримінально протиправним.

2. Держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб спроба вчинити правопорушення, згадане у статті 3, у пункті (а), (b) або (d) статті 4, у пункті (а) або (b) статті 5 або статті 6 вважалося кримінальним правопорушенням. Стосовно пункту (d) статті 5, держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб принаймні спроба шахрайського придбання незаконно отриманого, підробленого або фальсифікованого нематеріального безготівкового платіжного інструменту для себе чи іншої особи каралася як злочин². Аналіз положень ст. ст. 15, 27, 29, 68 КК України не лишає сумнівів у тому, що вітчизняне кримінальне

¹ Там само.

² Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing Council Framework Decision 2001/413/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/713/oj>.

законодавство дає достатньо інструментів, аби вважати, що воно відповідає вимогам ст. 8 досліджуваної Директиви.

Відповідно до ст. 9 «Покарання для фізичних осіб» Директиви (ЄС) 2019/713:

«1. Держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб злочини, зазначені у статтях 3-8, каралися ефективними, пропорційними та переконливими кримінальними покараннями.

2. Держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб правопорушення, зазначені в статті 3, у пунктах (а) і (б) статті 4 і в пунктах (а) і (б) статті 5, каралися максимальною позбавлення волі на строк не менше двох років.

3. Держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб злочини, зазначені в пунктах (с) і (d) статті 4 і в пунктах (с) і (d) статті 5, каралися максимальним терміном позбавлення волі принаймні один рік.

4. Держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб злочин, зазначений у статті 6, карався максимальним терміном ув'язнення не менше трьох років.

5. Держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб злочин, згаданий у статті 7, карався максимальним терміном позбавлення волі щонайменше два роки.

6. Держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб правопорушення, зазначені в статтях 3-6, каралися позбавлення волі строком щонайменше п'ять років, якщо вони вчинені в рамках злочинної організації, як це визначено в Рамковій Рішенні 2008/841/ЈНА, незалежно від покарання, передбаченого цим Рішенням»¹.

Порівняльно-правовий аналіз санкцій статей 190, 199, 200, 361, 361-2 та 362 КК України виявляє часткову відповідність положень вітчизняного кримінального законодавства вимогам ст. 9 досліджуваної Директиви. Санкції частин 1 ст. ст. 361, 361-2, 362 КК потребують збільшення мінімального розміру та межі покарань (позбавлення волі на строк не менше 3 років) з відповідним коригуванням санкцій інших частин цих статей відповідно до правил пеналізації. Санкції частин 1, 2 ст. 200 КК України потребують збільшення мінімального розміру покарання – позбавлення волі на певний строк. До того ж викладені обставини дають додаткові аргументи на користь необхідності та доцільності висловленої нами вище пропозиції щодо доповнення КК статтею 199-1 «Незаконні дії із нематеріальним безготівковим платіжним засобом».

Відповідно до ст. 10 «Відповідальність юридичних осіб» Директиви (ЄС) 2019/71:

«1. Держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб юридичні особи могли бути притягнуті до відповідальності за правопорушення, зазначені у статтях 3-8, вчинені для їхньої вигоди будь-

¹ Там само.

якою особою, яка діє як індивідуально, так і як частина органу юридичної особи, і займаючи керівну посаду в юридичній особі на підставі одного з наступного:

- (а) повноваження на представництво юридичної особи;
- (б) повноваження приймати рішення від імені юридичної особи;
- (с) повноваження здійснювати контроль всередині юридичної особи.

2. Держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб юридичні особи могли бути притягнуті до відповідальності, якщо відсутність нагляду або контролю з боку особи, зазначеної в частині 1, уможливила вчинення будь-якого з правопорушень, зазначених у статтях 3-8. на користь юридичної особи уповноваженою особою.

3. Відповідальність юридичних осіб згідно з частинами 1 і 2 не виключає кримінального провадження проти фізичних осіб, які є виконавцями, підбурювачами або пособниками будь-яких правопорушень, зазначених у статтях 3-8»¹.

Відповідником викладених нормативних приписів можна вважати положення ст. 96-6 КК України, згідно з якими до юридичних осіб судом можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру: 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація (ч. 1). До юридичних осіб штраф та ліквідація можуть застосовуватися лише як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна - лише як додатковий. При застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа зобов'язана відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою (ч. 2)². Можемо констатувати часткову відповідність в контексті *acquis communautaire*. Так, чинне кримінальне законодавство передбачає можливість накладання на юридичних осіб таких заходів кримінально-правового характеру як штраф, конфіскація майна та ліквідації. Але цей перелік є значно вужчим за той, що пропонується Директивою, у зв'язку з чим потребує розширення через імплементації відповідних її норм Директиви.

На нашу думку, доцільно було б внести зміни і доповнень до ст. 96-6 КК України з метою розширення переліку заходів кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватись судом до юридичних осіб, включення до них додатково таких:

- позбавлення права на державні пільги чи допомогу;
- тимчасове позбавлення доступу до державного фінансування, включаючи тендерні процедури, гранти та концесії;
- тимчасове або постійне позбавлення права займатися комерційною діяльністю;

¹ Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing Council Framework Decision 2001/413/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/713/oj>.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

- тимчасове або постійне закриття закладів, які використовувалися для вчинення правопорушення.

В подальшому кожен з цих заходів кримінально-правового характеру (*de lege ferenda*) має бути окремо унормований у спеціальних нормах в межах Розділу IV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» КК України.

Відповідно до ст. 12 «Юрисдикція» Директиви (ЄС) 2019/71:

«1. Кожна держава-член вживає необхідних заходів для встановлення своєї юрисдикції щодо правопорушень, зазначених у статтях 3–8, якщо застосовується одне або більше з наступного:

(а) правопорушення вчинено повністю або частково на її території;

(b) правопорушник є одним з її громадян.

2. Для цілей пункту (а) пункту 1 правопорушення вважається вчиненим повністю або частково на території держави-члена, де правопорушник вчиняє правопорушення, коли він фізично перебуває на цій території та незалежно від чи вчинено правопорушення з використанням інформаційної системи на цій території.

3. Держава-член інформує Комісію, якщо вона вирішує встановити юрисдикцію над правопорушенням, згаданим у статтях 3–8, вчиненим за межами її території, у тому числі, якщо:

(а) правопорушник постійно проживає на її території;

(b) правопорушення вчинено на користь юридичної особи, зареєстрованої на її території;

(c) правопорушення вчинено проти одного з її громадян або особи, яка постійно проживає на її території»¹.

Порівняльне зіставлення викладених положень зі змістом ст. ст. 6–8 КК України виявляє, що юрисдикцією України не охоплюються наразі випадки вчинення кримінального правопорушення за межами території України іноземцем або особою без громадянства, яка постійно в Україні не проживає, коли це кримінальне правопорушення не є тяжким або особливо тяжким злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України, проте вчинене від імені та в інтересах юридичної особи, яка зареєстрована на території України. Як видається, доречно було б доповнити ст. 8 КК України частиною 3 такого змісту: *«3. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили від імені та в інтересах юридичної особи, зареєстрованої на території України, одне з кримінальних правопорушень, за яке цим Кодексом передбачена можливість застосування до такої юридичної особи заходів кримінально-правового характеру»*.

Висновки. Підводячи підсумки здійсненому порівняльно-правовому дослідженню, варто наголосити на тому, що чинне кримінальне

¹ Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing Council Framework Decision 2001/413/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/713/oj>.

законодавство України в цілому відповідає усталеним в країнах-членах ЄС підходам і практикам кримінально-правової протидії шахрайством і підбійкою безготівкових платіжних засобів. Проте, певна, річ все ще існує чимало прогалин, що потребують заповнення належними інструментами правового регулювання. Висловлені в цій роботі пропозиції щодо форми таких інструментів є первинним кроком на шляху до приведення вітчизняного законодавства у цій сфері вимогам ЄС та, сподіваємось, стати предметом подальших наукових дискусій заради досягнення високих цілей українського цивілізаційно-інтеграційного європейського проекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Діп І. Ю. Основні характеристики «acquis communautaire» Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «ПРАВО»*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 348–355. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286637/280490>.
2. Жаровська Г. «Acquis communautaire»: європейська правнича термінологія. URL: <https://law.chnu.edu.ua/acquis-communautaire-eyevropeiska-pravnycha-terminolohiia/>
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254-к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
6. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (не набув чинності).
7. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.
8. Про затвердження Положення про порядок емісії та еквайрингу платіжних інструментів : постанова правління Національного банку України від 29.07.2022 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0164500-22#Text>.
9. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
10. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

12. Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing Council Framework Decision 2001/413/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/713/oj>.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2024

Oleksii M. LYTVYNOV,

Doctor in Law, Professor,

Honored Worker of Education of Ukraine

(*M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»,
Kharkiv, Ukraine*)

Yurii V. ORLOV,

Doctor in Science of Law, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

**CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND DIRECTIVE (EU) 2019/713 OF THE
EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL OF 17.04.2019 ON
FIGHTING FRAUD AND FORGERY OF NON-CASH PAYMENT INSTRUMENTS:
COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS IN CONTEXT AND ACQUIS
COMMUNAUTAIRE**

The article is devoted to a comparative legal analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine and Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and the Council of April 17, 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment in the context of the *acquis communautaire*. By way of itemized analysis, the existing gaps in the criminal law regulation by domestic regulatory means are identified, described and explained. Proposals and recommendations regarding the improvement of the Criminal Code of Ukraine and certain related legislative acts have been formulated. It is proposed to supplement the criminal law with Article 199-1 "Illegal actions with an immaterial non-cash means of payment". There is a well-founded need to increase the minimum punishment to imprisonment for a certain period of time in the sanction of parts 1 and 2 of Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine. A proposal was made to supplement Art. 96-6 of the Criminal Code of Ukraine in order to expand the list of measures of a criminal legal nature that can be applied by the court to legal entities, including the following additionally: deprivation of the right to state benefits or assistance; temporary deprivation of access to state funding, including tender procedures, grants and concessions; temporary or permanent deprivation of the right to engage in commercial activity.

Key words: *crime, countering crime, fraud, counterfeiting, means of payment, European integration, European Union, *acquis communautaire*, criminal responsibility, sanction, punishment, criminal-legal measures, criminal-legal measures against legal entities, comparative legal analysis, adaptation.*

Віталій Іванович ПАВЛИКІВСЬКИЙ,
доктор юридичних наук, професор
(Національний аерокосмічний університет ім.
М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків)

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ У ПРОСТОРІ В КОНТЕКСТІ РОЗПАЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ, РАСОВОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ ВОРОЖНЕЧІ ТА НЕНАВИСТІ¹

Метою статті є дослідження чинного законодавства у сфері кримінально-правового забезпечення охорони рівноправності громадян від дискримінації та розповсюдження мови ворожнечі. Встановлено, що розпалювання національної, етнічної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, особливо в умовах доступу до широкої аудиторії за допомогою мас-медіа є однією з найнебезпечніших форм людської поведінки, які провокують в майбутньому вчинення ще більш небезпечних злочинів, зокрема розв'язування агресивної війни, геноцид та інші протиправні посягання.

На підставі аналізу міжнародно-правових норм та національного законодавства із запобігання дискримінації встановлено наявність суттєвих обмежень у застосуванні ст. 161 КК України стосовно розпалювання мови ворожнечі та ненависті проти української нації

¹ Статтю підготовлено на виконання проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

вчинюваного іноземцями та особами без громадянства поза межами території України, у тому числі з використанням медіа.

Запропоновані зміни в чинне кримінальне законодавство сприятимуть уникненню наявних на сьогодні прогалин та дозволять забезпечити належну кримінально-правову охорону рівноправності громадян та захист від розповсюдження в медіа мови ворожнечі та ненависті.

Ключові слова: кримінальний закон, кримінальна відповідальність, дискримінація, розпалювання ворожнечі та ненависті, медіа, простір, дія кримінального закону.

Постановка проблеми. 01.04.2024 р. на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора опубліковано інформацію щодо повідомлення про підозру російській журналістці – головному редактору телеканалу Russia today Маргариті Симоньян. Останній, за версією слідства, інкриміновано посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, пропаганду війни, виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікацію її учасників та публічні заклики до геноциду (ч. 2 ст. 110, ст. 436, ч. 3 ст. 436-2 та ч. 2 ст. 442 Кримінального кодексу України (далі – КК України)). Слід зазначити, що третій рік поспіль, журналісти пропагандистських каналів російської федерації, такі як М.Симоньян, В.Соловйов, Є.Кисельов та інші, користуючись своєю медійною популярністю на російському телебаченні, організовують та беруть участь у проведенні телевізійних суспільно-політичних шоу за участі так званих політичних експертів. Під час проведення таких програм вони публічно закликають до фізичного знищення громадян України, дискримінації за національною ознакою, виправдовують збройну агресію рф проти України, розпочату у 2014 році, глорифікують осіб, які її здійснюють, та закликають до геноциду української нації¹.

Мета статті – на підставі аналізу доктринальних положень, норм міжнародного права, а також чинного законодавства України у сфері кримінально-правового забезпечення охорони рівноправності громадян від дискримінації та розповсюдження мови ворожнечі дослідити питання підстав притягнення до кримінальної відповідальності представників медіа за вчинення вказаних правопорушень за межами території України та запропонувати шляхи вдосконалення кримінально-правових приписів, що передбачають відповідальність за порушення рівноправності громадян у чинному КК України.

Тема кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян є предметом дослідження у численних наукових публікаціях, підручниках з кримінального права та науково-практичних коментарях.

¹ Повідомлено про нову підозру головреду пропагандистського Russia today, яка закликала «добити» жителів Західної України. Офіційний сайт. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomleno-pro-novu-pidozru-golovnomu-redaktoru-propagandistskogo-telekanalu-rt-yaka-zaklikala-dobiti-ziteliv-zaxidnoyi-ukrayini>.

Вагомий внесок у дослідження цієї теми зробили вітчизняні науковці, такі як: П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, О. О. Дудоров, Л. І. Заліханова, І. О. Зінченко, М. Й. Коржанський, В. В. Курафєєв, М. І. Мельник, А. А. Музика, В. О. Навроцький, В. М. Панькевич, І. С. Смірнова, А. П. Тузов, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко та інші.

Виклад основного матеріалу. Розпалювання національної, етнічної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, особливо в умовах доступу до широкої аудиторії за допомогою мас-медіа є однією з найнебезпечніших форм людської поведінки. Про це свідчать норми кримінального закону, в якому кримінально караними визнаються як безпосередньо суспільно небезпечні дії спрямовані на заподіяння шкоди правам та свободам громадян, так і заклики до їх вчинення. Зокрема, ст. ст. 109, 110, 111-1, 161, 258-2, 295, 299, 436, 442 та низка інших заборонних норм КК України передбачають однією з форм суспільно небезпечного діяння публічні заклики до скоєння певної протиправної поведінки.

Зазначений висновок підтверджується не лише положеннями чинного законодавства України. Недалеке минуле наочно демонструє небезпеку того як діяльність мас-медіа з просування ідей панування, дискримінації та ненависті свідомо використовувалися задля розпалювання жорстоких конфліктів та воєн (геноцид єврейського народу під час Другої Світової війни або масовий геноцид 1994 р. у Руанді спровокований радіостанцією RTLM – Radio Television Libre des Mille Collines («Радіо Тисячі Пагорбів»)¹. Сучасна історія людства яскраво доводить кореляцію інтенсивності ненависницьких теле- радіо репортажів зі зростанням насильства². Як зазначено в рішенні Європейського суду з прав людини «Особливої уваги потребує розгляд публікацій поглядів представників тих організацій, які вдаються до насильства ..., адже засоби масової інформації можуть стати засобом поширення мови ворожнечі та розпалювання насильства»³.

Задля неповторення вказаних подій міжнародне співтовариство розробило загальнообов'язкові норми *erga omnes*⁴ з протидії масовій пропаганді війни, ненависті та дискримінації. Згідно із ч. 2 ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі – МПГПП) будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом⁵.

¹ Журналістика Третього рейху. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2014/09/5/144541/>; Yanagizawa- Drott D. Propaganda and conflict: evidence from the Rwandan genocide. August 2014. URL: <http://qje.oxfordjournals.org/content/early/2014/08/21/qje.qju020>.

² Ісакова Т. О. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. *Стратегічні пріоритети*. № 4 (41). 2016. С. 92.

³ Рішення у справі «Сурек та Оздемір [Sürek and Özdemir] проти Туреччини» (ЄСПЛ). № 23927/94 і 24277/94 (8 липня 1999 р.). § 63.

⁴ У. Коруц. Пропаганда війни в імперативних нормах і зобов'язаннях *erga omnes*. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 151.

⁵ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

Згідно зі ст. 4 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації всі держави-підписанти оголошують злочином всяке поширення ідей, оснований на расовій перевазі або ненависті, всяке підбурювання до расової дискримінації, а також усі акти насильства або підбурювання до таких актів, спрямованих проти будь-якої раси чи групи осіб іншого кольору шкіри або етнічного походження, а також подання будь-якої допомоги для проведення расистської діяльності, включаючи її фінансування¹.

Крім того, держави-учасниці оголошують протизаконними і забороняють організації, а також організовану і всяку іншу пропагандистську діяльність, які заохочують расову дискримінацію та підбурюють до неї. Як повідомляється в прес-релізі Ради Європи 17 травня Рада Європейського Союзу призупинила трансляцію в ЄС чотирьох медіа, що поширюють та підтримують російську пропаганду й загарбницьку війну проти України: «Голос Європы», «РИА Новости», «Известия» та «Российская газета»². Рада ЄС нагадала, що Росія бере участь у «систематичній міжнародній кампанії з маніпулювання ЗМІ та інформацією, втручання й серйозного спотворення фактів з метою виправдання та підтримки повномасштабної агресії проти України, а також посилення стратегії дестабілізації сусідніх країн, ЄС і його держав-членів». Трохи раніше, згідно з 9 пакетом санкцій, Рада ЄС вже ініціювала процес призупинення ліцензій на мовлення ще чотирьох російських ЗМІ: «НТВ»/«НТВ Мир», «Россия 1», «РЕН ТВ» та «Первый канал»³.

Доречно зазначити, що ще у 2015 році на підставі рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.01.2015 р., введеним в дію Указом Президента № 85/2015 від 14.02.2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 січня 2015 року «Про надзвичайні заходи протидії російській загрозі та проявам тероризму, підтримувані Російською Федерацією»⁴, Кабінету Міністрів України за участю Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення було доручено вжити невідкладних заходів щодо припинення російської інформаційної агресії, здійснюваної з використанням іноземних та вітчизняних засобів масової інформації. З цього часу посилювалися заходи з припинення трансляцій російських каналів як розважального, так і інформаційного характеру на території України. Юридичну підтримку зазначеним діям висловив і Конституційний Суд України⁵.

¹ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text.

² Війна Росії проти України: ЄС заборонив трансляцію ще чотирьох медіа, пов'язаних із Росією. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news/latest-news/vijna-rosiyi-proti-ukrayiny-yes-zaboronyv-translyacziyu-shhe-chotyroh-media-povyazanyh-iz-rosiyeyu/>.

³ ЄС остаточно схвалив 9-ий пакет санкцій проти Росії. Європейська правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/12/16/695102/>.

⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 січня 2015 року «Про надзвичайні заходи протидії російській загрозі та проявам тероризму, підтримувані Російською Федерацією»: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/2015#Text>.

⁵ Рішення Конституційного Суду України № 3-р/2021 від 21 грудня 2021 року. Справа № 1-

Однак, як зазначалося нами у попередніх наукових розвідках, заборона трансляції телеканалів та окремих передач не позбавляє правоохоронні органи обов'язку з притягнення до відповідальності осіб винних у розпалюванні мови ворожнечі, пропаганди війни, а також не усуває наслідків продовжуваного впливу такої пропаганди безпосередньо на населення країни агресора¹.

Можливість продовження війни рф багато в чому залежить від підтримання військової агресії безпосередньо російським населенням, а також добровільним поповненням лав збройних сил держави агресора. Саме в цьому випадку на перший план виходить пропаганда, організована в ЗМІ ще на початку 2000 років, де російського мешканця «зомбують» з приводу помилковості виникнення та тимчасовості існування української держави, відсутності такої нації як українська, розпалюються національна, регіональна ворожнеча до всього українського. Безпосередньо ці заходи дозволили російській владі не тільки розпочати повномасштабну військову агресію у 2022 році, але й продовжувати отримувати підтримку з боку російського населення, незважаючи на жакливі втрати та поразки. Таким чином, необхідність протидії пропаганді ненависті та мові ворожнечі, в тому числі кримінально-правовими засобами є беззаперечною².

Що маємо на сьогодні в питанні кримінально-правового переслідування винних за розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, а також інших дій, пов'язаних з пропагандою війни, знищення українського народу та української держави? Відповідаючи на це запитання, слід зазначити про недооцінку з боку правоохоронних органів потенціалу кримінально-правової норми про порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Попередньо проведене нами дослідження судової практики за матеріалами вироків у кримінальних провадженнях, пов'язаних із застосуванням статті 161 КК України на період з 2007 по 2023 рік підтверджує наявність певних правотворчих та правозастосовних проблем реалізації кримінально правового забезпечення рівноправності громадян. За вказаний період було винесено близько 20 вироків, з яких значна частина – розпалювання релігійної ворожнечі та образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями; 3 випадки – переслідування етнічної групи кримських татар; декілька випадків – приниження національної честі

252/2018(3492/18). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-21#Text>.

¹ Ященко А. Розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті (проблеми суб'єктного складу та особливості кримінальної відповідальності за ст. 161 КК України) // Протидія кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кропивницький, 27 жовтня 2023 року). Кропивницький, 2023. С. 29.

² Ісакова Т. О. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. *Стратегічні пріоритети*. № 4 (41). 2016. С. 90–97; Бурмагін О. Практика застосування національного законодавства у сфері протидії мові ворожнечі. 2017. 25 с.; Вишнякова А., Гордон Грегори С., Птащенко Д. Заклики до геноциду: притягнення пропагандистів до відповідальності. Міжнародний досвід та українське право: навч.-практ. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 136 с.

та гідності і лише 1 випадок поширення мови ворожнечі у ЗМІ¹. Таким чином констатуємо зосередженість правоохоронної системи на протидії розпалюванню ворожнечі лише на так званому «побутовому» рівні². У той же час, діяльність телеканалів «Russia Today», «Первый канал», «Россия-24», «Звезда» та інших, які розповсюджують атмосферу ненависті та ворожості, розпалюють національну ворожнечу навіть після початку повномасштабної війни у своїй більшості залишалася поза увагою нашої правоохоронної системи.

Доцільно зазначити, що більшість держав світу, у тому числі російська федерація ратифікували Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та мають відповідні зобов'язання перед міжнародним співтовариством щодо кримінальної заборони пропаганди війни, дискримінації тощо³. У той же час імплементація норм Конвенції в законодавство держави агресора за відсутності бажання самої держави застосовувати кримінальну відповідальність за розпалювання ненависті, а також заохочування до вчинення зазначених дій обумовлює постановку питання щодо необхідності застосування іншими країнами свого кримінального законодавства щодо вказаних осіб з метою захисту своїх національних інтересів.

Відповідно до ч. 1 ст. 161 КК України кримінально-караними визнаються умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності. Згідно тлумачного словника розпалювати означає викликати в кого-небудь стан нервового збудження; посилювати у кого-небудь якісь почуття, настрої, бажання; викликати наростання, розгортання, розвиток чого-небудь⁴. Таким чином, визначені у кримінальному законі дії слід розуміти як цілеспрямований вплив на невизначене коло осіб з метою створення атмосфери ненависті стосовно окремої групи людей за ознаками національної, регіональної, расової чи релігійної нетерпимості. Результатом такого впливу повинно стати не лише негативне відношення до представників такої групи людей з боку іншої

¹ Яценко А. Розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті (проблеми суб'єктного складу та особливості кримінальної відповідальності за ст. 161 КК України) // Протидія кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кропивницький, 27 жовтня 2023 року). Кропивницький, 2023. С. 29.

² Смірнова І. С. Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян, перелік «захищених ознак», за яких настає відповідальність (порівняльний аспект). *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2022. С. 50–51; Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.

³ International convention on the elimination of all forms of racial discrimination. New York, 7 March 1966. URL: <https://web.archive.org/web/20200702084822/https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDGS/Volume%201/Chapter%20IV/IV-2.en.pdf>.

⁴ Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnkyk.ua/index.php?sword=D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8>.

частини суспільства або окремої нації, раси тощо, але й створення підґрунтя для наростання, розвитку радикальних настроїв у суспільстві, пов'язаних з подальшою ескалацією, що може переростати у фізичне протистояння. Саме в цьому контексті важливою та небезпечною є роль медіа у формуванні та закріпленні у суспільній свідомості образу ворога, поширення мови ворожнечі та ненависті, про що свідчить законодавча заборона на поширення територією України висловлювань, що розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість до окремих осіб чи груп осіб за ознакою етнічного чи соціального походження, громадянства, національності, раси, релігії та вірувань, віку, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності (ст. 36 закону України «Про медіа»). Проблема протидії зазначеним явищам полягає також у тому, що мова йде про вчинення зазначених дій саме на території України. Зокрема, про це говорить пряма вказівка в законі України «Про медіа», а також роз'яснення основних принципів дії закону у просторі, визначених у ст. 6 КК України. На територію України вказує і формулювання назви статті 161 КК України де зроблено посилання саме на потерпілих-громадян як суб'єктів незаконного впливу з боку винної особи.

Тож впроваджені у 2022 році зміни до ст. 161 КК України не вирішують поставлених завдань та досягнення мети законопроекту з питань протидії пропаганді ненависті та ворожнечі, вчинюваної за межами України¹. По-перше, категорія регіональної відмінності громадян як підґрунтя розпалювання ворожнечі охоплюється попередньою редакцією статті в частині «інших ознак» і навряд чи потребує деталізації². По, друге, порушення питання про притягнення до кримінальної відповідальності іноземних громадян за розпалювання національної ворожнечі (ст. 161 КК України), як і деяких інших норм про відповідальність за поширення мови ненависті, зокрема пропаганди війни (ст. 436 КК України), публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України) ускладнюється недоліками чинного кримінального законодавства України щодо відповідальності іноземних громадян за вказані дії³. Відповідно до ст. 8 КК України притягнення іноземних громадян до кримінальної відповідальності за кримінальним кодексом України, які вчинили кримінальні правопорушення за межами України можливо лише в передбачених міжнародними договорами випадках або якщо вони вчинили передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 р. № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n7>.

² Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції)». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1243501>.

³ Хавронюк М. Порушення рівноправності громадян залежно від регіональної належності: кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-rivnopravnosti-gromadyan-zalezno-vid-regionalnoy-nalezhnosti-kryminalna-vidpovidalnist/>.

України або інтересів України. Враховуючи, що всі, вищеперераховані склади кримінальних правопорушень не є тяжкими або особливо тяжкими злочинами, за виключенням хіба, що злочину, передбаченого ч. 3 ст. 161 КК України, який є тяжким лише за наявності ознак вчинення протиправних дій організованою групою або у разі спричинення тяжких наслідків, реалізація кримінально-правових заходів за вказані діяння стосовно іноземних громадян неможлива¹.

З іншого боку наявність універсального принципу дії кримінального закону, відповідно до ст. 8 КК України має свої обмеження до застосування національного законодавства, в тому числі до дій, пов'язаних з пропагуванням насильства, дискримінації, розповсюдженням мови ворожнечі.

Наявність міжнародно-правових норм (конвенцій, декларацій, двох- або багатосторонніх договорів) ще не вказує на право держави застосовувати своє національне законодавство до дій, вчинених поза межами її юрисдикції. Саме для цього, в особливо значимих випадках держави зазначають можливість використання універсального принципу до конкретних суспільно небезпечних діянь, незалежно від місця їхнього вчинення та громадянства особи, що його скоює². Так, відповідно до ст. 5 Конвенції «Проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» кожна держава-сторона вживає таких заходів, які можуть стати необхідними для встановлення її юрисдикції щодо злочинів, зазначених у статті 4, в тому числі у випадках коли жертва є громадянином цієї держави і якщо дана держава вважає це за доцільне. Крім того, ч. 3 ст. 5 прямо зазначає, що Конвенція не виключає здійснення будь-якої кримінальної юрисдикції згідно з внутрішнім законодавством. У випадку, коли держава-сторона, на території якої виявлено особу, що перебуває під її юрисдикцією, яка підозрюється у вчиненні будь-якого із злочинів, зазначених у статті 4, у випадках, передбачених статтею 5, якщо вона не видає злочинця, передає дану справу своїм компетентним властям для судового переслідування (ст. 7 Конвенції).

Аналогічні положення містяться в Європейській конвенції «Про боротьбу з тероризмом» (ст. 6), а також Конвенціях з протидії виготовленню підроблених грошей; легалізації (відмиванням) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом; незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин (їх аналогів) або зброї; викраденням повітряного судна. Інакше кажучи, особу винну у скоєнні цих діянь

¹ Яценко А. Розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті (проблеми суб'єктного складу та особливості кримінальної відповідальності за ст. 161 КК України) // Протидія кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кропивницький, 27 жовтня 2023 року). Кропивницький, 2023. С. 29–32.

² Вишнякова А., Гордон Грегори С., Птащенко Д. Заклики до геноциду: притягнення пропагандистів до відповідальності. Міжнародний досвід та українське право: навч.-практ. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2024. С. 41.

необхідно притягнути до кримінальної відповідальності незалежно від місця вчинення нею злочину і її громадянства, зрозуміло, якщо не виникнуть підстави екстрадиції. У такому випадку працює правило *aut dedere, aut punire* – або видай, або покарай.

Нагадаємо, відповідно до ст. 4 «Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» держави-учасниці оголошують злочином (на своїй території – авт.) всяке поширення ідей, оснований на расовій перевазі або ненависті, всяке підбурювання до расової дискримінації, а також усі акти насильства або підбурювання до таких актів, спрямованих проти будь-якої раси чи групи осіб іншого кольору шкіри або етнічного походження. Вказане положення, що аналогічне нормам, передбаченим у ст. 6 «Європейської конвенції «Про боротьбу з тероризмом» та ст. 5, 7 Конвенції «Проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання», у зазначеній Конвенції відсутні. Це означає, що випадки розпалювання ненависті до української нації або держави України в іноземних медіа, спрямованих на аудиторію поза межами України не охоплюються територіальною юрисдикцією і призводять до безкарності у сфері розповсюдження мови ворожнечі. Таким чином, враховуючи особливу небезпечність расової дискримінації, а також значну роль медіа у цій сфері доцільним є розширення юрисдикції української держави на діяння, пов'язані з розпалюванням ненависті до українців у іноземних ЗМІ (перш за все, російських) за допомогою принципу екстериторіальності, з урахуванням вимог положень ст. 8 КК України.

Висновки. Чинне кримінальне законодавство України у сфері запобігання розповсюдженню пропаганди ненависті, війни стосовно дій вчинених іноземними представниками, в тому числі в медіа потребують вдосконалення.

Констатуємо, що чинна кримінально-правова норма, передбачена ст. 161 КК України, виключає можливість притягнення до кримінальної відповідальності іноземних громадян та осіб без громадянства за розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті у випадках вчинення вказаних дій за межами території України.

Враховуючи суспільну безпеку та результати для України розпалювання ненависті та ворожнечі представниками іноземних медіа за межами території України, необхідність притягнення до кримінальної відповідальності іноземних громадян та осіб без громадянства є беззаперечною.

Одним із способів подолання вищезазначених невідповідностей є доповнення ч. 3 ст. 161 КК України особливо кваліфікуючою ознакою – розпалювання ворожнечі та ненависті за допомогою або з використанням медіа.

Подібний до запропонованого підхід може бути запропонований також для вирішення проблем кримінальної відповідальності за публічні

заклики до пропаганди війни (ст. 436 КК України) з обов'язковим підвищенням ступеня суспільної небезпеки зазначеного діяння до рівня тяжкого злочину та насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ст. 109 КК України) в частині підвищення ступеня суспільної небезпеки зазначеного діяння до рівня тяжкого злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурмагін О. Практика застосування національного законодавства у сфері протидії мові ворожнечі. 2017. 25 с.
2. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції)». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1243501>.
3. Вишнякова А., Гордон Грегори С., Птащенко Д. Заклики до геноциду: притягнення пропагандистів до відповідальності. Міжнародний досвід та українське право: навч.-практ. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 136 с.
4. Війна Росії проти України: ЄС заборонив трансляцію ще чотирьох медіа, пов'язаних із Росією. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news/latest-news/vijna-rosiyi-proti-ukrayiny-yes-zaboronyv-translyacziyu-shhe-chotyroh-media-povyazanyh-iz-rosiyeyu/>.
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
6. ЄС остаточно схвалив 9-ий пакет санкцій проти Росії. Європейська правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/12/16/695102/>.
7. Журналістика Третього рейху. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2014/09/5/144541/>.
8. Ісакова Т. О. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. *Стратегічні пріоритети*. № 4 (41). 2016. С. 90–97.
9. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
11. Повідомлено про нову підозру головному пропагандистському Russia today, яка закликала «добити» жителів Західної України. Офіційний сайт. Офіс Генерального прокурору. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomleno-pro-novu-pidozru-golovnomu-redactoru-propagandistskogo-telekanalu-rt-yaka-zaklikala-dobiti-ziteliv-zaxidnoyi-ukrayini>.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 р. № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n7>.

13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 січня 2015 року «Про надзвичайні заходи протидії російській загрозі та проявам тероризму, підтримуваним Російською Федерацією» : Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/2015#Text>.

14. Рішення Конституційного Суду України № 3-р/2021 від 21 грудня 2021 року. Справа № 1-252/2018(3492/18). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-21#Text>.

15. Рішення у справі «Сурек та Оздемір [Sürek and Özdemir] проти Туреччини» (ЄСПЛ). № 23927/94 і 24277/94 (8 липня 1999 р.). § 63.

16. Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8>.

17. Смірнова І. С. Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян, перелік «захищених ознак», за яких настає відповідальність (порівняльний аспект). *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2022. С. 48-55.

18. У. Коруц. Пропаганда війни в імперативних нормах і зобов'язаннях erga omnes. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 149-155.

19. Хавронюк М. Порушення рівноправності громадян залежно від регіональної належності: кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-rivnopravnosti-gromadyan-zalezchno-vid-regionalnoyi-nalezhnosti-kryminalna-vidpovidalnist/>.

20. Яценко А. Розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті (проблеми суб'єктного складу та особливості кримінальної відповідальності за ст. 161 КК України) // Протидія кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кропивницький, 27 жовтня 2023 року). Кропивницький, 2023. С. 27-32.

21. International convention on the elimination of all forms of racial discrimination. New York, 7 March 1966. URL: <https://web.archive.org/web/20200702084822/https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume%20I/Chapter%20IV/IV-2.en.pdf>.

22. Yanagizawa- Drott D. Propaganda and conflict: evidence from the Rwandan genocide. August 2014. URL: <http://qje.oxfordjournals.org/content/early/2014/08/21/qje.qju020>.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2024

Vitaliy I. PAVLYKIVSKYI,

Doctor of Science in Law, Professor

(National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine)

Andrii M. IASHCHENKO,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PECULIARITIES OF THE CRIMINAL LAW IN THE CONTEXT OF INCITEMENT TO NATIONAL, REGIONAL, RACIAL OR RELIGIOUS HATRED AND ENMITY¹

The purpose of the article is to study the current legislation in the field of criminal law protection of the equality of citizens against discrimination and the spread of hate speech. It has been established that inciting national, ethnic, racial or religious enmity and hatred, especially in the conditions of access to a wide audience with the help of mass media, is one of the most dangerous forms of human behavior that provokes the commission of even more dangerous crimes in the future, in particular, the unleashing of aggressive wars, genocide.

During the analysis of international legal norms and national legislation on the prevention of discrimination, the presence of significant limitations in the application of Art. 161 of the Criminal Code of Ukraine regarding the incitement of hate speech and hatred against the Ukrainian nation committed by foreigners and stateless persons outside the territory of Ukraine, including in the media.

The proposed changes to the current criminal legislation will allow to avoid the gaps that exist today and will allow to ensure the criminal law protection of the equality of citizens and protection against the spread of hate and hate speech in the media.

Key words: *criminal law, criminal responsibility, discrimination, incitement of enmity and hatred, media, operation of criminal law.*

¹ The article was prepared within the framework of the project «Protection of Human Rights in the Concept of Transitional Justice: Ukrainian Model» (registration number 2022.01/0204), supported by the National Research Foundation of Ukraine.

Сергій Геннадійович ПОЛИЩУК
(Інститут держави і права імені
В. М. Корецького НАН України, м. Київ)

ЩОДО ЮРИДИЧНОЇ МОДЕЛІ ЗЛОЧИННОЇ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглянуто злочинну бездіяльність у сфері екологічної безпеки як кримінально-правовий феномен, визначені та описані її специфічні ознаки та види, охарактеризовані окремі елементи складів кримінальних правопорушень, що вчинюються шляхом бездіяльності у сфері екологічної безпеки. Стверджується, що така бездіяльність проявляється як невтручання в розвиток екологічно небезпечної ситуації та незастосування (або ж неналежне застосування) заходів щодо протидії її розвитку, та, відтак, незапобігання завданню шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Злочинна бездіяльність у сфері екологічної безпеки будучи умовою (а не причиною) не здатна безпосередньо породити наслідок, але, у поєднанні і взаємовпливі з причинами (зовнішніми чинниками, джерелами підвищеної екологічної небезпеки), забезпечує виникнення екологічно небезпечних наслідків.

Оперування специфічними ознаками злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки дозволило окреслити місце злочинів даної категорії серед інших видів і форм злочинної поведінки, визначити їх елементний склад і сформулювати дефініцію, що може стати в нагоді як у законотворчій, так і правозастосовній діяльності.

Ключові слова: злочинна бездіяльність у сфері екологічної безпеки, порушення екологічно небезпечної діяльності, змішана бездіяльність, ознаки, екологічно небезпечні наслідки, кримінально-правові норми.

Постановка проблеми. Стрімкий та часто неконтрольований розвиток науково-технічного прогресу змінює не тільки соціальне, але й природне оточення людини. Якщо кілька десятиліть тому такі зміни

сприймалися як засіб забезпечення усе зростаючих потреб людства, гарантування його комфорту та добробуту, то сьогодні, внаслідок спричиненою таким техногенним розвитком глобальної екологічної кризи, такі оцінки істотно змінюються. Негативні для довкілля наслідки науково-технічного прогресу вийшли з-під контролю. Природа перетворилася у навколишнє середовище, забруднене й отруєне виробничими відходами. Розуміння цих реалій поступово призводить до все чіткішого усвідомлення людством того факту, що воно вступило у нову епоху свого розвитку — епоху виживання, адже, як засвідчили чисельні трагічні приклади, розвиток техносфери не тільки не гарантує безпеку й процвітання людства, але й його прояви призводять до катастрофічних екологічних наслідків через невідповідність між рівнем антропогенного впливу на природу і можливостями біосфери для самовідновлення, недосконалості технологій, а також суб'єктивні чинники виробничої діяльності.

Визначений статтею 16 Конституції України обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки зумовлює актуальність протидії посяганням вказаної категорії, особливо найбільш небезпечній їх складовій – злочинам у цій сфері, зокрема й тим, що вчиняються шляхом бездіяльності. Кримінально-правові норми сприяють забезпеченню соціально корисної активності лише у тих сферах соціальної діяльності, де відхилення від встановлених вимог загрожує небезпечними наслідками. Водночас, унаслідок постійного ускладнення технологій, зокрема й в різноманітних сферах екологічно ризикованої діяльності, спостерігається поширення та трансформація пасивних протиправних форм поведінки. Відтак, соціальна небезпечність злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки безсумнівна, вона виходить за рамки особистих інтересів людини, яка бездіє, що внаслідок розвитку екологічно небезпечної ситуації призводить до заподіяння суттєвої, часто не відновлюваної шкоди життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави.

Дослідження, що проводились різними авторами стосовно розробки проблем, пов'язаних із поняттям, кваліфікацією та протидією злочинам у сфері екологічної безпеки сформували значний масив наукової інформації. Теоретичним і практичним проблемам кримінально-правової охорони довкілля та окремих його елементів приділялась увага у роботах відомих вітчизняних вчених, зокрема, С.Б. Гавриша, А.П. Гетьмана, Н.Р. Кобецької, В.К. Матвійчука, І.І. Митрофанова, Р.О. Мовчана, В.О. Навроцького, В.М. Присяжного, І.О. Харь, Ю.С. Шемшученка, А.М. Шульги та ін. Кримінологічним аспектам зазначеної тематики присвячені роботи Н. Г. Іванової, Т. В. Корнякової, О. В. Мельник, Ю. В. Орлова, Г. С. Поліщука, Ю. А. Турлової.

Роботи вказаних авторів мають важливе наукове і практичне значення. Водночас, у зазначених роботах не приділялась достатня увага дослідженню злочинів, що вчиняються шляхом бездіяльності у сфері екологічної безпеки, та потуранню екологічно небезпечній діяльності як окремої категорії екологічних злочинів. Водночас, розроблення та

запровадження сучасних ефективних заходів забезпечення екологічної безпеки, у тому числі й кримінально-правовими засобами є необхідними умовами забезпечення охорони довкілля та нормального функціонування українського суспільства, а, відтак, потребують належного наукового забезпечення.

Мета цієї статті полягає у побудові юридичної моделі злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки, наданні наукового опису й поясненні її окремих елементів.

Виклад основного матеріалу. У етимологічному сенсі «бездіяльність» є поняттям, що є протилежним дії, таким, що заперечує дію.

У науковій літературі висловлюються думки щодо тотожності дії і бездіяльності, вважаючи їх однаковими за проявами назовні або взагалі заперечуючи існування бездіяльності як самостійного правового феномену. Іноді вказується на спільність дії і бездіяльності, що пояснюється соціальною сутністю цих актів поведінки, яка залежить не від того, є чи немає в даному випадку руху тіла, а від того, в яких умовах, в якому зв'язку і взаємозалежності з оточуючими явищами і процесами здійснюється цей акт поведінки. А іноді взагалі виводиться, що бездіяльність, будучи формою поведінки, в принципі не відрізняється від дії, хоч і має свої особливості або проявляється назовні так само, як і дія¹.

Юридичний словник дає таке визначення злочинної бездіяльності: «форма протиправної поведінки, що полягає в утриманні особи від вчинення певних дій, які вона зобов'язана була вчинити за законом, своїми професійними обов'язками або своїми попередніми діями². Також злочинна бездіяльність визначається як пасивна поведінка особи, яка полягає в невчиненні нею конкретних дій, які ця особа повинна була і могла вчинити. До підстав (умов) притягнення особи до відповідальності за вчинення злочинної бездіяльності відносять наявність обов'язку діяти певним необхідним чином, і наявність у даних конкретних умовах реальної можливості діяти таким чином³.

У кримінальному законодавстві бездіяльність як форма злочинної поведінки передбачена значно меншою кількістю правових норм порівняно з активними злочинними діями, що можна пояснити як відносно нижчим рівнем суспільної небезпечності пасивної поведінки, та, відповідно, меншим ступенем суспільної небезпеки осіб, які її вчинюють, так і опосередкованим характером заподіяння шкоди при бездіяльності, а також обмеженістю сфери суспільних відносин, які з огляду на свою специфіку, здатні зазнавати негативних змін унаслідок злочинної бездіяльності. До таких сфер варто

¹ Капітанська С. А. Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 64.

² Юридичний словник / За ред. академіків АН УРСР Б. М. Бабія, В. М. Корецького, члена-кореспондента АН УРСР В. В. Цветкова. Головна редакція української радянської енциклопедії Академії наук УРСР. К., 1974. С. 22.

³ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х.: Право, 1997. С. 98.

віднести й суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Оперування особливими (ідентифікуючими) ознаками досліджуваної категорії злочинів¹ надало змогу запропонувати авторський варіант системи злочинів, що вчиняються шляхом бездіяльності у сфері екологічної безпеки, до яких варто віднести: невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України); забруднення моря у частині неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання - і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів (ч. 3 ст. 243 КК України); порушення законодавства про континентальний шельф України у частині невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки в зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії (ч. 1 ст. 244 КК України); безгосподарське використання земель у частині умисного ухилення від обов'язкової рекультивації земель, порушених внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину чи видобування бурштину на підставі спеціального дозволу на користування надрами (ч. 2, 3, 4 ст. 254 КК України)².

З огляду на кримінально-правову формалізацію діянь, що у сукупності утворюють злочинну бездіяльність у сфері екологічної безпеки, які відповідно до санкцій норм, що встановлюють відповідальність за їх вчинення, у розумінні ст. 12 КК України «Класифікація кримінальних правопорушень» відносяться до злочинів (а не кримінальних проступків), у статті для лаконічності та більшої формальної визначеності будемо використовувати термін «злочини».

З метою найбільш повного розкриття злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки як кримінально-правового феномену, для виявлення та наукового опису її специфічних можливих ознак, варто розробити модель досліджуваного діяння та визначити його складові елементи.

Розробку такої моделі, складу злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки варто розпочати з наукового опису та характеристики її об'єкту.

¹ Поліщук С. Г. Щодо ідентифікуючих ознак злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 269–270.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 23.04.2024)

Безпосереднє визначення поняття «екологічна безпека» міститься у ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до якої екологічна безпека являє собою такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів¹.

У літературних джерелах розповсюдженим є підходи до визначення категорії екологічної безпеки: антропоцентричний, ресурсно-антропоцентричний і антропо-біоцентричний. З позицій антропоцентричного підходу екологічну безпеку розглядають як стан захищеності виключно людини і суспільства. В ресурсно-екологічному підході об'єктами забезпечення екологічної безпеки є людина і природні ресурси. Це дає підстави вважати, що метою забезпечення екологічної безпеки є адекватне середовище проживання людини і забезпечення потреби в природних ресурсах. В антропо-біоцентричному підході об'єктами гарантування екологічної безпеки виступають людина і біоресурси. Існує також комплексний підхід до визначення екологічної безпеки, в якому враховуються три попередні підходи. Тут реципієнтами є екосистеми, людина та природні ресурси, що дозволяє акцентувати увагу на забезпеченні збалансованого розвитку складових екологічної безпеки².

Деталізована та комплексна дефініція екологічної безпеки через ознаки та функціональні властивості трьохкомпонентної системи «довкілля – соціум – економіка» запропонована авторами монографії «Екологічна і природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі»: «екологічна безпека – це здатність системи «довкілля – соціум – економіка» зберігати рівновагу і збалансованість на основі динамічного відновлення і самовдосконалення, протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам і викликам та забезпечувати прийнятні рівні ризику життєдіяльності населення і стійкості соціально-економічного розвитку, а також відтворення природного і соціально-економічного потенціалу. Екологічна безпека розуміється як якісна характеристика системи, при якій відсутня загроза нанесення збитку природному середовищу і здоров'ю населення, нормальному розвитку соціально-економічних процесів, як прийнятний соціально-економічний рівень захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави, світової спільноти від загроз і негативних змін (деградації) навколишнього середовища антропогенного і стихійного характеру»³.

¹ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 01.05.2024)

² Варламова І. С. Теоретичні підходи до визначення поняття «екологічна безпека». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Вип. 23, ч. 2. С. 163.

³ Екологічна і природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі: монографія / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко, Г. О. Обиход та ін. За наук. ред. д.е.н., проф., академіка НААН України

До об'єктивних ознак злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки відносяться ознаки, що характеризують її як акт зовнішнього прояву. До таких ознак, об'єднаних поняттям об'єктивної сторони, відносять: власне бездіяльність, суспільно-значущі наслідки злочину, зв'язок між бездіяльністю і наслідком.

Злочинна бездіяльність у сфері екологічної безпеки являє собою невтручання в розвиток екологічно небезпечної ситуації та незастосування (або ж неналежне застосування) заходів щодо протидії її розвитку, та, відтак, незапобігання завданню шкоди об'єкту кримінально-правової охорони.

Під час такої пасивної поведінки відсутня зовнішня, юридично значуща взаємодія з іншими суб'єктами та предметами, особа перебуває у тривалому, статичному стані та не втручається в потенційно екологічно небезпечну ситуацію. Водночас, така поведінка є вчинком, що відображає певну соціальну позицію суб'єкта, який має власне судження щодо наявної ситуації, та приймає рішення у такій ситуації не вчиняти жодних активних дій.

Варто погодитись з цього приводу з висловленими у науковій літературі думкою про те, що «бездіяльність суб'єкта, особливо при вчиненні екологічних злочинів, — це не абсолютна бездіяльність, а *конкретно зайнята ним позиція* стосовно подій, що відбуваються, яка знайшла своє вираження зовні *в утриманні від точно визначених обов'язкових і необхідних тілесних рухів...* та є цілком конкретною поведінкою суб'єкта ззовні, яка об'єктивізує його волю і фактично використовує підконтрольні йому сили та явища»¹.

С. Б. Гавриш зауважує, що «екологічно небезпечна бездіяльність може мати характер «чистої» бездіяльності (ч. 1 статей 238 та 244 КК), за якої для закінченого злочину необхідно встановити лише факт невчинення законна належних дій, і характер «змішаної» (ч. 2 ст. 238 КК), де відповідно до закону повинні констатуватися наслідки»². Вочевидь, автор поділяє точку зору тих науковців, які розуміють під змішаною бездіяльністю випадки настання наслідків такої бездіяльності суспільно небезпечних наслідків або ж «матеріальний злочин», що вчинено шляхом бездіяльності (Н.Д. Дурманов, А.А. Піонтковскій, Г.В. Тімейко).

Варто зазначити, що у науковій літературі немає єдиної думки щодо сутності даної категорії. Розглядаючи такі випадки, одні автори мають на увазі склади злочинів, об'єктивна сторона яких може перебувати і в дії, і в бездіяльності (І.Я. Козаченко, З.А. Незнамов). На погляд Н.С. Таганцева, це — поведінка особи, коли її попередні активні дії були з суб'єктивної сторони юридично байдуужі чи необережні, а наступне невтручання було умисним. За

М. А. Хвесика. Київ: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2014. С. 24.

¹ Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства: монографія. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. С. 213.

² Там само. С. 215

визначенням Н.І. Панова, змішана бездіяльність — це поєднання активної (дії) та пасивної (бездіяльності) поведінки, коли активні дії виступають як обставина (спосіб), що забезпечує здійснення бездіяльності. На нашу думку, більш логічним та внутрішньо несуперечливим є підхід, відповідно до якого під змішаною бездіяльністю розуміються випадки, коли особа виконує тільки частину покладених на неї правових обов'язків, а іншу частину не виконує зовсім або виконує не до кінця і неналежним чином (П. І. Гришаєв, В. Є. Мельнікова). У таких випадках правове значення має не те, що зробила винна особа, а те що вона не зробила. Виконання частини обов'язків байдуже для права, право карає винну особу за ту частину обов'язків, яка нею не виконана¹.

Щодо складів злочинів, що вчиняються шляхом бездіяльності у сфері екологічної безпеки, їх об'єктивна сторона характеризується, на наш погляд, змішаною бездіяльністю у таких випадках. У ст. 237 КК України² йдеться про активну поведінку суб'єкта у частині, що стосується «неналежного проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення», у ст. 238 КК України³ йдеться про «умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою».

Злочинна бездіяльність у сфері екологічної безпеки також може проявлятися у формі одиничного поведінкового акту або ж мати ознаки системності у випадку багаторазового, систематичного невиконання нормативно визначених, обов'язкових і об'єктивно необхідних у наявній ситуації дій. Специфічною ознакою такої поведінки є пасивність відповідних суб'єктів, що відбувається в умовах екологічного ризику, який може мати місце в процесі виробничої, господарської діяльності та здатний перетворювати її на екологічно небезпечну. У кримінально-правовому розумінні злочинна бездіяльність у сфері екологічної безпеки має досліджуватись без відриву від ситуації, в якій вона вчинюється, адже в іншому випадку визначення її об'єктивних зовнішніх ознак буде неможливим. У контексті нашого дослідження екологічно ризикована діяльність має також розглядатись як передумова або ж фактична підстава вчинення спеціально зобов'язаними особами у виниклій екологічно

¹ Полішук С. Г. Змішана бездіяльність як ознака об'єктивної сторони у складах злочинів у сфері екологічної безпеки. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 147.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 23.04.2024).

³ Там само.

небезпечній ситуації необхідних і конкретно визначених дій.

В еколого-правовій літературі розрізняється ризик властивостей речовин, ризик діяльності, ризик властивостей концентрацій, ризик властивостей сполук, ризик технологій, ризик агрегату, механізму, які призводять до утворення хімічних, біологічних, фізичних та інших впливів на довкілля¹. З огляду на небезпечність, екологічну ризикованість такої діяльності, вона потребує спеціального правового врегулювання. Для екологічного ризику характерним є несподіваність і швидкість розвитку небезпечної ситуації, що передбачає швидкі дії спеціально зобов'язаних осіб з усунення або ослаблення впливу джерела небезпеки. Такі ситуації характеризуються рівнем екологічного ризику (імовірність реалізації або можливий при цьому збиток), що наближається або перевищує порогові стійкості технічних і екологічних систем, коли функціонування джерел підвищеної екологічної небезпеки стає некерованим і неконтрольованим і, відтак, загрожує настанням небезпечних наслідків довкіллю й людині.

Джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зовнішніми чинниками, що внаслідок розвитку екологічно небезпечної ситуації та відсутності належної реакції спеціально зобов'язаних осіб призводять до злочинних наслідків, можуть бути попередні дії самих осіб: скидання з метою поховання або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати такими особами в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів (ч. 3 ст. 243 КК України); експлуатація технологічних установок або інших джерел небезпеки в зоні безпеки при дослідженні та розробці природних багатств континентального шельфу (ч. 1 ст. 244 КК України); дослідно-промислова розробка родовищ бурштину чи видобування бурштину (ч. 2, 3, 4 ст. 254 КК)².

Також це може бути незалежна від спеціально зобов'язаних осіб протиправна поведінка інших осіб в різноманітних сферах екологічно ризикованої діяльності, наслідком якої є забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням (ст. 237 КК України) або забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини (ст. 238 КК України). У цьому випадку йдеться про потурання екологічно небезпечній діяльності³, яке має не тільки пасивну, але й активну форму злочинної поведінки: неналежне проведення дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України); умисне перекурення відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною

¹ Фролов М. О. Правові аспекти екологічного ризику : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. С. 48.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 23.04.2024).

³ Турлова Ю. А., Поліщук Г. С., Козлюк Л. Г., Пенязькова О. О. Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2021. № 2 (90). С. 48–49.

екологічною небезпекою (ст. 238 КК України)¹.

Окрім антропогенних чинників, джерелами підвищеної екологічної небезпеки можуть бути також стихійні сили природи (урагани, землетруси, повені, виверження вулканів та ін.).

Екологічно небезпечні наслідки сформульовані у диспозиціях досліджуваних кримінально-правових норм по-різному: загибель людей або інші тяжкі наслідки; створення небезпеки для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи можливість завдання шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкоджання іншим законним видам використання моря; створення небезпеки загибелі живих організмів моря або загрози життю чи здоров'ю людей; заподіяння істотної шкоди. Як видно, далеко не всі зазначені наслідки є власне екологічними, тобто пов'язаними із заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу та його елементам. Значна частина наслідків у досліджуваних нормах сформульовані як загибель людей, заподіяння шкоди їх здоров'ю або ж створення такої загрози. Як відомо, злочини у сфері екологічної безпеки створюють небезпеку для життя і здоров'я людей як безпосередньо (як правило, це має місце у випадках застосування технічних (технологічних) засобів і систем спеціально зобов'язаними особами, в оперативному керуванні яких такі системи перебувають), так і опосередковано – через забруднення довкілля². Водночас, варто зауважити, що у кримінально-правових нормах, що встановлюють відповідальність за злочинну бездіяльність у сфері екологічної безпеки (як і в інших екологічних злочинах) «людина є об'єктом захисту не як особа, яка охороняється кримінальним правом самостійно, а як частина природної системи, що у цю систему органічно входить»³.

Переважаюча більшість складів злочинів досліджуваної категорії сконструйовані як матеріальні. Лише склади злочинів, передбачених ст. 237 КК України та ч. 2 ст. 244 КК України є формальними.

Якщо перші дві ознаки об'єктивної сторони злочинної бездіяльності не викликають особливих дискусій серед науковців, то третя ознака – зв'язок між бездіяльністю і наслідками є однією із самих складних і суперечливих проблем кримінально-правової теорії.

Розв'язання такої проблеми традиційно зводилося до приєднання до одного з таких умовиводів, що були узагальнені В.Н. Кудрявцевим: каузальні потенції злочинної дії і злочинної бездіяльності рівні; злочинна бездіяльність не може породити злочинних наслідків; причинний зв'язок

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 23.04.2024).

² Турлова Ю. А., Поліщук Г. С., Козлюк Л. Г., Пенязькова О.О. Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2021. № 2 (90). С. 46.

³ Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства: монографія. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. С. 77.

при бездіяльності носить опосередкований характер¹.

Не втягуючись у дискусію щодо кожного з зазначених підходів, стисло окреслимо власне бачення проблематики. Причинно-наслідковий зв'язок (поряд з кореляційним, функціональним, структурно-системним та іншими зв'язками) є одним із видом детермінації, взаємозв'язку явищ, при якому одне явище визначає появу іншого явища. При причинному зв'язку діяння, вчинок, поведінка саме породжує, відтворює наслідок і є причиною його існування.

Другий вид детермінації – умови – їх зв'язок з причиною та наслідком називають обумовленням. Вони поділяються на дві групи: 1) умови, що сприяють виникненню (формуванню) причин; 2) умови забезпечення реалізації результативного процесу вчинення злочинів. Умови вчинення злочинів – ті життєві обставини, які сприяють злочину, полегшують його вчинення².

Бездіяльність не може вважатись причиною заподіяння, адже на відміну від дії їй не властива здатність фізично, енергетично впливати, відтворювати наслідок. Екологічно небезпечні явища та процеси, будучи зовнішніми чинниками, діють ще до того як виникла ситуація, що потребує втручання спеціально зобов'язаної особи та виникнення актуалізованого обов'язку вчинити визначені дії.

А.А. Тер-Акопов відзначає, що при злочинній бездіяльності посягання на правоохоронювані блага відбувається не в силу заподіяння шкоди, як це має місце при злочинній дії, а в силу незапобігання настанню суспільно небезпечних наслідків, невтручання в процес їхнього розвитку, в силу розриву соціального зв'язку між суб'єктом бездіяльності та іншими учасниками відносин. У зв'язку з цим, причинний зв'язок при бездіяльності носить «опосередкований», «похідний» характер, виходячи з чого благам, які охороняються кримінальним законом, заподіюється реальна шкода або створюється погроза (небезпека) заподіяння шкоди³.

Отже, злочинна бездіяльність у сфері екологічної безпеки будучи умовою (а не причиною) не здатна безпосередньо породити наслідок, але, у поєднанні і взаємовпливі з причинами (зовнішніми чинниками), забезпечує виникнення екологічно небезпечних наслідків.

Однією з особливих (ідентифікуючих) ознак, наявність яких дозволяє виокремити злочини, що вчиняються шляхом бездіяльності у сфері екологічної безпеки, у відносно самостійну групу, є подібність суб'єктного складу, а саме наявність спеціального суб'єкта злочину: особи, на яку покладені обов'язки з проведення дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків

¹ Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. С. 133.

² Кримінологія: підручник / О. М. Джуза, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джузі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. С. 78.

³ Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. С. 133-134.

екологічного забруднення (ст. 237 КК України); службової особи, яка відповідальна за подання відомостей про екологічний стан і захворюваність населення (ст. 238 КК України); спеціально відповідальної особи морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі; особи, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки в зоні безпеки (ч. 3 ст. 243, ч. 1 ст. 244 КК України); особи, на яку покладений спеціальний обов'язок протидіяти розвитку екологічно небезпечної ситуації внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину чи видобування бурштину (ч. 2, 3, 4 ст. 254 КК)¹.

Вихідним положенням для точної правової оцінки вчиненого суб'єктом, що знаходиться в визначеному протиправно-пасивному стані, є те, що: зазначені вище суб'єкти своєю професійною діяльністю входять у сферу суспільних відносин щодо забезпечення екологічної безпеки; їх суспільно значуща (позитивна чи негативна) діяльність має правову форму; відповідні кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за злочинну бездіяльність у сфері екологічної безпеки, беруть участь у регулюванні цих відносин поруч із іншими нормами.

Останнє положення стосується відповідних еколого-правових інститутів (нормативно-правових актів у сфері екологічної безпеки), до яких відсилають бланкетні диспозиції зазначених кримінально-правових норм. Правові норми, що регулюють таку діяльність, визначають конкретну програму реагування на розвиток екологічно небезпечної ситуації, зобов'язуючи відповідних суб'єктів застосувати заходи щодо протидії її розвитку та відвернення ймовірних екологічно небезпечних наслідків.

Отже, окреслене вище коло осіб може бути визнано суб'єктами бездіяльності у сфері екологічної безпеки та нести відповідальність, якщо вони: включені в систему відносин, врегульованих та охоронюваних відповідними правовими нормами (як кримінально-правовими, так і еколого-правовими); якщо для них встановлено обов'язок виконувати певні функції в системі відносин екологічної безпеки; якщо не виконана, неналежно виконана або ж виконана з недотриманням обсягу необхідних (достатніх) дій функція, передбачена спеціальними правилами, що регулюють такі відносини.

Суб'єктивна сторона злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки включає в себе психічне ставлення спеціально зобов'язаної особи до своєї поведінки та її наслідків, а також відображає певний психічний стан такої особи під час вчинення злочину та характеризується обов'язковою ознакою — виною.

Саме момент вини, на погляд С.Б. Гавриша, є визначальним при розв'язанні питання про відповідальність за бездіяльність особи, яка могла в даній конкретній ситуації втрутитись в перебіг та розвиток подій і не

¹ Поліщук С. Г. Щодо ідентифікуючих ознак злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 269.

допустити злочинного результату. Інакше, неможливо пояснити, чому суб'єкт відповідає за наслідки, що не були породжені його поведінкою. Вони ставляться йому в вину, оскільки він протиправно не запобіг шкідливим наслідкам. Це має велике значення для тих злочинів проти довкілля, що вчинені шляхом бездіяльності операторів складних технологічних систем, які допустили настання тяжких екологічних наслідків. Дія складних технологій — джерел підвищеної небезпеки, змінених ними сил природи, ряду маловідомих або зовсім невідомих чинників робить пошук якогось зв'язку між бездіяльністю особи та результатом неможливим і помилковим. Тому на перше місце ...висувається психологічне ставлення суб'єкта до найскладнішої ситуації по незапобіганню шкоді¹.

Співвідношення інтелектуального і вольового елементів вини служить критерієм для її поділення на умисел та необережність. У диспозиціях досліджуваних кримінально-правових норм визначено форму вини лише двічі у випадках: умисного перекинування службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний стан (ч. 1 ст. 238 КК України); умисного ухилення від обов'язкової рекультивації земель, порушених внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину (ч. 2, 3, 4 ст. 254 КК). Диспозиції інших норм не містять прямої вказівки на умисне чи необережне ставлення особи до діяння та їх наслідків. Водночас, тлумачення інших ознак складів злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки дозволяє стверджувати про складну (подвійну, змішану) форму вини: щодо діяння — умисел або необережність, щодо наслідків — тільки необережність. Будь-яка бездіяльність є мотивованим актом, що відображає зовнішні впливи через внутрішні властивості особистості. Щодо ж мотивів злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки, то вони суттєво різняться як відносно виду злочинів, що можуть вчинятись з мотивів кар'єризму, бажання уникнути відповідальності, корисливих мотивів тощо, так і суб'єктів таких злочинів. Водночас, на кримінально-правову оцінку вчиненого вони не впливають і мають значення лише для з'ясування механізму вчинення злочинів, дослідження їх детермінаційного комплексу та відповідних запобіжних заходів.

Висновки. Вищевикладені думки автора щодо юридичної моделі злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки дозволили сформулювати визначення, окреслити місце злочинів даної категорії серед інших видів і форм злочинної поведінки, визначити, надати науковий опис і пояснення окремим елементам такої моделі.

Злочинна бездіяльність у сфері екологічної безпеки являє собою пасивну протиправну поведінку спеціально зобов'язаних суб'єктів (для яких встановлено обов'язок виконувати певні функції в системі відносин екологічної безпеки та які мають у даних конкретних умовах реальну можливість діяти належним чином), що проявляється як невтручання в

¹ Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства : монографія. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. С. 184–185.

розвиток екологічно небезпечної ситуації антропогенного і стихійного характеру та незастосування (або ж неналежне застосування) заходів щодо протидії її розвитку, та, відтак, незапобігання завданню шкоди (або створення такої загрози) об'єкту кримінально-правової охорони, а саме суспільних відносин щодо забезпечення захисту навколишнього середовища, окремих природних об'єктів, екосистем, людини та суспільства при здійсненні еколого-ризикованої діяльності.

Наведена у статті характеристика окремих елементів складів досліджених злочинів може стати в нагоді як при криміналізації нових суспільно небезпечних форм пасивної поведінки у сфері екологічної безпеки, так і удосконалення існуючих кримінально-правових норм і практики їх застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варламова І. С. Теоретичні підходи до визначення поняття «екологічна безпека». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Вип. 23. Ч. 2. С. 161-164.
2. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства : монографія. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. 634 с.
3. Екологічна і природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі: монографія / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко, Г. О. Обиход та ін. За наук. ред. д.е.н., проф., академіка НААН України М. А. Хвесика. Київ: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2014. 340 с.
4. Капітанська С. А. Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 202 с.
5. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 23.04.2024).
7. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х. : Право, 1997. 368с.
8. Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 201 с.
9. Поліщук С. Г. Змішана бездіяльність як ознака об'єктивної сторони у складах злочинів у сфері екологічної безпеки. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024

р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 145-148.

10. Поліщук С. Г. Щодо ідентифікуючих ознак злочинної бездіяльності у сфері екологічної безпеки. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 268-270.

11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 01.05.2024).

12. Турлова Ю. А., Поліщук Г. С., Козлюк Л. Г., Пенязькова О. О. Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2021. № 2(90). С. 42-51.

13. Фролов М. О. Правові аспекти екологічного ризику : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 211 с.

14. Юридичний словник / За ред. академіків АН УРСР Б.М. Бабія, В.М. Корецького, члена-кореспондента АН УРСР В.В. Цветкова. Головна редакція української радянської енциклопедії Академії наук УРСР. К., 1974. 848 с.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2024

Serhii H. POLISHCHUK,

Postgraduate Student

(V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

ON THE LEGAL MODEL OF CRIMINAL OMISSION IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SAFETY

The article focuses on criminal omission in the field of environmental safety as a phenomenon of criminal law, defines and describes its specific features and types, along with characterization of certain elements of the corpus delicti of criminal offenses committed through omission in the field of environmental safety.

The author argues that such omission is manifested as a failure to interfere with the development of an environmentally hazardous situation and a failure to apply measures (or improper application thereof) to counteract its development, which ultimately fails to prevent damage to the object protected by criminal law. Being a condition (and not a cause), criminal omission in the field of environmental safety cannot directly produce a consequence; rather, it ensures the emergence of environmentally hazardous consequences through interaction and combination with the causes (external factors, sources of increased environmental hazards).

On the basis of the specific features of criminal omission in the field of

environmental safety, the author outlines the position of crimes of this category among other types and forms of criminal behavior, determines the composition of their elements and formulates a definition that may be useful both in lawmaking and law enforcement activities.

Keywords: *criminal omission in the field of environmental safety, indulgence in environmentally hazardous activities, mixed omission, signs, environmentally hazardous consequences, criminal law provisions.*

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВЗАСТОСУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню деяких проблем застосування ст. 111-1 КК України в контексті норм міжнародного гуманітарного права. З'ясовано, що потребують на зміну підходи щодо кваліфікації діянь за ч. ч. 2 та 5 ст. 111-1 КК України в частині добровільного зайняття громадянами України посад, як пов'язаних, так і не пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території. Вказаний кримінально-правовій забороні кореспондує низка прав громадян, які опинилися на окупованій території, забезпечення яких формально може набувати ознак складів зазначених кримінальних правопорушень, однак з огляду на вимоги міжнародного гуманітарного права, не повинно вважатися протиправним. Йдеться про діяльність медичного персоналу (організація надання та безпосереднє надання медичних послуг), персоналу комунальних підприємств (забезпечення санітарного благополуччя населення, водопостачання, теплопостачання, постачання енергоносіїв, необхідних для

забезпечення життя на окупованих територіях), а також надавачів професійної правничої допомоги.

Доведено, що кримінально-правова заборона, сконструйована у ч. 7 ст. 111-1 КК України, практика застосування цієї кримінально-правової норми не порушує вимог міжнародного гуманітарного права. Кримінально забороненою слід вважати не участь у збройному конфлікті (для комбатантів вона лишається правомірною на підстави положень міжнародного гуманітарного права), а добровільне набуття громадянином України членства у збройних формуваннях на боці країни-агресора.

Встановлено, що громадяни України, цивільні особи, здебільшого можуть визнаватися суб'єктами вчинення порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) тоді, коли вони вчинили предикатну колабораційну діяльність, у зв'язку з фактичними наслідками якої набули статусу суб'єкта забезпечення окупації й використали його для подальшого вчинення воєнного злочину.

Ключові слова: колабораційна діяльність, кримінальна відповідальність, закон про кримінальну відповідальність, застосування, міжнародне гуманітарне право, воєнний злочин, національна безпека, протидія злочинності.

Постановка проблеми. На третьому році спротиву повномасштабній агресії російської федерації проти України можна напевно констатувати: війна стала історично зумовленим та в цілому закономірним наслідком планомірної, тривалої підривної діяльності країни-агресорки проти обороноздатності нашої держави. По-перше, вся історія взаємин між нашими країнами красномовно засвідчує іманентний експансіонізм росії, замішаний на гонах шовінізму, імперських ремінісценцій, зрештою – ресентименту. Тож, починаючи з 1991 р., зберігаючи курс (за деякими широковідомими виключеннями) на розбудову України як незалежної, правової, демократичної держави в межах європейського цивілізаційного проєкту, ми фактично були приречені на збройну агресію з боку росії. По-друге, означена діяльність щодо планомірного послаблення, підриву обороноздатності України мала комплексний характер та виражалась не тільки у заходах військово-політичного, економічного, спеціального (агентурного) характеру, а й культурно-психологічного. Утримання значної кількості громадян України в орбіті російських культурних проєктів, продуктів, дискурсивно-символічних, міфологічних просторів візантійсько-сивушної «величі», советсько-барачної «стабільності», підживлювання колективних безсвідомих комплексів, травм, що стимулюють почуття ностальгії, імперського патерналізму (а фактично культурно-політичного інфантилізму) – ось далеко не повний перелік напрямів підривної діяльності, що не без успіху розмивали та елімінували концепт української національної ідентичності¹.

¹ Сокурєнко В. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність та міжнародне

Як наслідок – фронтирність українського суспільства, що має значний криміногенний потенціал. Останній здатен бути реалізований не тільки у складових повоєнного транзиту, перехідного періоду, а й в актуальному часовому вимірі, у кримінальних практиках, умотивованих як ідейною прихильністю до антиукраїнських наративів, так і впливом ситуативних чинників, корисливостю, малодушністю. Одним з найбільш поширених проявів девіантної поведінки цього ряду є колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України). Про характер, ступінь її суспільної небезпечності, проблеми у конкретних способах, логіко-семантичних, юридико-технічних прийомах здійсненої криміналізації, пеналізації у вітчизняній науці вже сказано і написано багато. Впевнені, наукові дискусії триватимуть і надалі і зрештою дадуть необхідний результат у виді удосконалення чинного кримінального законодавства. Втім, проблема полягає не тільки у недоліках конструювання складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, а й у конкретній правозастосовній практиці, що вже склалася та яка демонструє певну тенденційність. Одним із проблемних, як видається, аспектів застосування норм вказаної статті КК України є неврахування окремих положень міжнародного гуманітарного права, що, зокрема, стосуються правових гарантій для осіб, які залишились на тимчасово окупованих територіях України.

Україна ж, як держава, що однозначно ідентифікується із європейською демократичною традицією, установкою на верховенство права, не може собі дозволити балансування у непевності; слід чітко визначити та визнати існуючі порушення прав людини, в тому числі й у діяльності апарату держави, якомога швидше їх усунути.

Принагідно зауважимо, що проблеми кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність не обділені увагою з боку вітчизняного науково-дослідного «цеху». Ґрунтовними та корисними є розробки під авторством В. С. Батиргарєєвої, Ю. В. Бауліна, А. А. Вознюка, О. О. Дудорова, О. М. Литвинова, В. О. Навроцького, О. І. Матюшенка, Р. О. Мовчана, В. І. Павликівського, Є. О. Письменського, А. М. Яценка та інших. Значущість їх інтелектуальних напрацювання сумнівів не викликає. Проте не зайвим буде здійснити певну ревізію деяких законодавчих положень про колабораційну діяльність і практики їх застосування на предмет їх відповідності міжнародному гуманітарному праву. Потреба у такій ревізії виникає з огляду на ті зауваження, які регулярно фігурують у звітах Верховного уповноваженого ООН з прав людини щодо порушень Україною гарантій прав осіб, які перебувають в окупації, саме через застосування ст. 111-1 КК України.

Мета статті – здійснити аналіз окремих положень ст. 111-1 КК України та практики їх застосування на предмет відповідності міжнародному гуманітарному праву.

гуманітарне право: проблеми правозастосування // Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану : Матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, ОДУВС, 9 серпня 2024 р.). Одеса : ОДУВС, 2024. С. 100.

Виклад основного матеріалу. Формат наукової статті не дає змоги розгорнути повне й систематизоване дослідження міжнародно-правових підстав криміналізації колабораційної діяльності, а також дослідження відповідної правозастосовної практики у фокусі вимог, стандартів і підходів міжнародного гуманітарного права. Проте деякі проблемні моменти є настільки очевидними, що їх неможливо не помітити та не піддати правовому аналізу. Так, зокрема, вельми контраверсійною в низці випадків виявляється практика застосування положень ч. ч. 2 та 5 ст. 111-1 КК України в частині добровільного зайняття громадянами України посад, як пов'язаних, так і не пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території. Вказаній кримінально-правовій забороні кореспондує низка прав громадян, які опинилися на окупованій території, забезпечення яких формально може набувати ознак складів вказаних кримінальних правопорушень. Звернімо увагу лише на декілька сфер суспільних відносин, де формуються конфлікти означеної властивості:

1) організація та забезпечення діяльності медичних закладів (закладів охорони здоров'я). Відповідно до ст. 18 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. цивільні лікарні, організовані для надання допомоги пораненим, хворим, інвалідам та породіллям, за жодних обставин не можуть бути об'єктом нападу, натомість вони завжди користуються повагою сторін конфлікту й перебуватимуть під їхнім захистом¹. Відповідно до ст. 20 цієї ж Конвенції особи, які займаються регулярно й виключно обслуговуванням та адмініструванням цивільних лікарень, у тому числі персонал, призначений для пошуку, підбирання, транспортування та лікування поранених і хворих цивільних осіб, інвалідів та породілей, користуються повагою та перебувають під захистом². Згідно зі ст. 16 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. ні за яких обставин жодна особа не може бути піддана покаранню за виконання нею медичних функцій, сумісних з медичною етикою, незалежно від того, в інтересах якої особи виконуються ці функції³. Тож й організація реалізації таких функцій, створення для цього необхідних умов, не може вважатися протиправною. Йдеться, зокрема, про головних лікарів та інший персонал лікарень на окупованих територіях, діяльність яких є необхідною для забезпечення нормальної реалізації медичних функцій, охорони здоров'я відповідного населення. Нерідко саме ця категорія осіб стає об'єктом

¹ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 30.07.2024).

² Там само.

³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів : Міжнародний документ ООН. Додатковий протокол від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

кримінального переслідування за колабораційну діяльність за ст. 111-1 КК України¹;

2) організація діяльності комунальних та інших підприємств, які надають послуги населенню на окупованих територіях щодо підтримання санітарно-епідеміологічного благополуччя, забезпечують водопостачання, водовідведення, вивіз побутових твердих відходів, а також тепло-, електро-, газопостачання. Відповідно до ст. 51 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. на окупаційну державу лягає обов'язок забезпечити цивільне населення окупованої території комунальними послугами. Залучення до виконання цього обов'язку громадян окупованої держави слід вважати правомірним. В той же час, слідча та судова практика йде шляхом притягнення до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність очільників відповідних комунальних підприємств на окупованій території;

3) надання правової допомоги, правозахисна діяльність. Відповідно до ст. 72 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. обвинувачені повинні мати право на допомогу кваліфікованого правозахисника за власним вибором, який повинен мати змогу вільно відвідувати обвинуваченого та повинен бути забезпечений усіма необхідними засобами для підготовки захисту². У зв'язку з цим однозначно слід негативно оцінити законодавчі ініціативи, якими пропонується криміналізувати здійснення громадянином України на тимчасово окупованій території України професійної діяльності, пов'язаної з наданням послуг адвоката.

Викладені положення далеко не вичерпують проблематику дотримання правозастосувачами норм міжнародного гуманітарного права при притягненні до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Втім, навіть їх побіжний опис, як видається, є достатнім аби сформулювати базовий принцип у цій сфері: виконання гуманітарних функцій із підтримання життєдіяльності, забезпечення прав цивільних осіб, які знаходяться на окупованих територіях та перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, не може розглядатися одночасно як кримінально протиправна поведінка. Іншими словами: в тих випадках, коли з формальної точки зору діяння особи має ознаки складу колабораційної діяльності, однак у дійсності спрямована на реалізацію гуманітарних функцій щодо цивільного населення на окупованих територіях, правова кваліфікація має враховувати як вимоги здорового глузду, так і вищу юридичну силу ратифікованого Україною міжнародного договору (конвенції) по відношенню до національного закону, в тому числі й щодо

¹ Сокурено В. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність та міжнародне гуманітарне право: проблеми правозастосування // Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану : Матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, ОДУВС, 9 серпня 2024 р.). Одеса : ОДУВС, 2024. С. 101–102.

² Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text Text (дата звернення: 30.07.2024).

закону про кримінальну відповідальність (на підставі ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»¹). Дотримання вимог міжнародного права – примітна риса будь-якої цивілізованої держави. І задача юристів-практиків та науковців – сприяти цьому, максимально наближаючи Україну до втілення найвищих стандартів правової держави.

Дотичним до цього є і питання щодо правомірності з точки зору міжнародного гуманітарного права притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 7 ст. 111-1 КК України за ознакою *добровільної участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора*. Суть правової проблеми полягає у тому, що громадяни України, які добровільно беруть участь в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора, як правило набувають юридичних, визначених міжнародним гуманітарним правом, ознак комбатанта. Так, відповідно до п. 2 ст. 43 Протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного й духовного персоналу, про який ідеться у ст. 33 III Женевської конвенції), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях. У випадку взяття в полон вони набувають статусу військовополонених та не можуть піддаватися судовому переслідуванню чи покаранню тільки за те, що вони брали участь у воєнних діях². Відповідно до ч. 2 ст. 43 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владою, невизнаними супротивною стороною³. При цьому відповідно до ч. 1 ст. 9 У Конституції України⁴ та ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» (якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору)⁵ зафіксовано примат чинних для України міжнародних договорів над національним законодавством, за винятком норм Основного закону.

Керуючись, вочевидь, зафіксованою вище логікою та нормами

¹ Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

³ Там само.

⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

⁵ Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

міжнародного гуманітарного права, Офіс Генерального прокурора видає листа-орієнтування про застосування положень міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими та особливостей кваліфікації їх дій за Кримінальним кодексом України (від 17.03.2022 р.), який оперує концептом «іммунітет комбатанта» та відповідними положеннями Женевської конвенції III. У цьому листі сформована вимога до правозастосувачів (прокурорів) вважати, що військовополонені, комбатанти, несуть відповідальність за нормами національного законодавства тільки за порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України). Однак таке правозастосовне орієнтування викликало у наукових колах сумніви щодо обґрунтованості як *універсального* правила кваліфікації. Дійсно, якщо, скажімо, комбатант, як наслідок військовополонення, вчиняє ординарне, тобто поза контекстом збройного конфлікту, кримінальне правопорушення проти життя і здоров'я особи, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів тощо, то, з урахуванням принципів чинності КК України немає підстав для відмови у притягненні до кримінальної відповідальності такої особи за діяння, кримінальна протиправність яких визначена КК України.

На цьому ж, хоча й в особливому (небездискусійному) смисловому руслі акцентує увагу В. О. Навроцький: «Намагаючись обґрунтувати свою позицію, Офіс Генерального прокурора посилається на всім відомі Женевські конвенції 1949 року про статус військовополонених та додаткові протоколи до них, але уникає будь-якої конкретики. Диявол же, як відомо, криється в деталях. Деталі ж полягають у тому, що насправді Женевські конвенції 1949 р. не надають індульгенцію військовослужбовцям на вчинення злочинів та не передбачають, що військовополонені не підлягають кримінальній відповідальності»¹. Варто однозначно погодитись з професором В. О. Навроцьким і у тому, що усі кримінально-правові питання в Україні вирішуються лише на підставі положень КК України, що однозначно визначено в ч. 3 ст. 3 цього Кодексу. З формулювання: «Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом», – впливає, що і підстави незастосування положень КК України можуть бути передбачені виключно цим законом. Кримінальний закон України не містить будь-яких положень щодо того, що військовослужбовці ворожої армії не підлягають кримінальній відповідальності за КК України².

Не втягуючись, однак, до дискусії щодо джерел кримінальної протиправності як ознак діянь, в тому числі й тих осіб, які можуть

¹ Навроцький В. О. Чи може злочинець бути військовополоненим? (або про т. зв. імунітет комбатанта) // Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених : Міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листопада 2022 р.) / Національна академія правових наук України, Національна академія внутрішніх справ, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПРН України, ВГО «Пенітенціарна асоціація України» / [редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук]. К. : Нац. акад. внутр. справ. 2022. С. 129.

² Там само. С. 130.

вважатися комбатантами (вочевидь, чинний КК України є неадаптованим до вимог сучасності і до стандартів міжнародного гуманітарного права), варто, як видається, дещо змінити ракурс юридичного аналізу та зауважити на тому, що у випадку з колабораційною діяльністю, передбаченою ч. 7 ст. 111-1 КК України, йдеться не про криміналізацію участі у збройному конфлікті, а про криміналізацію у спеціальній формі участі у збройних формуваннях відповідної властивості. І це – принципово важливий момент, який дозволяє відповісти на питання про те, чи пішов законодавець у ч. 7 ст. 111-1 КК України врозріз вимогам міжнародного гуманітарного права, чи ні й дати однозначну відповідь: жодного протиріччя між нормами вітчизняного кримінального закону у цій частині та міжнародним гуманітарним правом немає. Кримінально забороненою слід вважати не участь у збройному конфлікті (для комбатантів вона лишається правомірною на підставі вказаних положень міжнародного гуманітарного права), а добровільне набуття громадянином України членства у збройних формуваннях на боці країни-агресора. Таке діяння слід вважати спеціальною формою державної зради у виді переходу на бік ворога, що набула відповідної спеціальної форми кримінально-правової заборони у ч. 7 ст. 111-1 КК України. А надто в умовах воєнного стану такі діяння становлять серйозну загрозу національній безпеці, сприяють розширенню зони (територій) окупації. Тому поширенню таких діянь має бути виставлений дієвий функціональний заслон, в тому числі та зокрема у кримінально-правовій формі.

Окрім викладених аспектів узалежнення вітчизняних компонентів кримінальної юстиції в частині протидії колабораційній діяльності від положень міжнародного гуманітарного права існує, як видається, ще одна, умовно автономна площина. Стосується вона особливих точок перетину колабораційної діяльності та воєнних злочинів, на яку пролито замало світла наукового опису і пояснення. В чому ж вбачаються юридично значущі залежності між колаборацією та злочинно-воєнною активністю?

Для відповіді на це питання звернімося для початку до суміжної, але базової для порушеної у цій роботі, проблеми – суб'єкту воєнного злочину. Узагальнення наявних з цього приводу позицій не виявило єдності у поглядах на ознаки, види відповідних суб'єктів. В одних наукових і навчально-методичних працях стверджується, що суб'єкт воєнного злочину – загальний¹. В інших – наголошується на тому, що він є спеціальним. Ця позиція є більш поширеною та спирається на цілком обґрунтоване твердження про те, що норми міжнародного гуманітарного права мають на меті врегулювати відносини між державами, з метою максимально захистити жертв війни. Таким чином, виконання їх приписів держави покладають на свої збройні сили та прирівняні до них формування, рухи опору, населення неокупованої території, що стихійно береться за зброю

¹ Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. С. 492.

при наближенні ворога, партизан тощо. Вважається, що такі особи отримали від держави право вести збройну боротьбу і в даному випадку виступають як представники держави. Саме на комбатантів покладається безпосередній обов'язок втілювати в життя норми міжнародного гуманітарного права, оскільки лише вони мають законне право вести воєнні дії. Отже, комбатанти (і прирівняні до них особи), а також особи, які мають повноваження віддавати їм накази, є суб'єктами воєнного злочину¹.

Тож узвичаєне у вітчизняних наукових працях тлумаченні суб'єкта воєнного злочину (зокрема, передбаченого ст. 438 КК України й дотичними до неї групою статей так званих військових воєнних злочинів, вчинюваних військовослужбовцями України) охоплює виключно ту категорію, яка залучена до ведення бойових дій. Втім, не складе надмірних зусиль, через аналіз ключових міжнародних конвенцій, які складають ядро міжнародного гуманітарного права (передусім – Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр., Женевські конвенції 1949 р., додаткові протоколи до них), виявити, що це саме міжнародне гуманітарне право присвячено унормуванню не тільки поведінки суб'єктів ведення бойових дій, а й тих, хто здійснює, реалізує окупаційний режим на відповідних окупованих територіях. На це, наприклад, недвозначно вказують такі норми, як: 1) «Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив» (ч. 2 ст. 2 Конвенції про захист цивільного населення під час війни²); 2) «...Протокол застосовується... при ситуаціях..., що включають збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації...» (ч. 4 ст. 1 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р.³); 3) «...застосування Женевських конвенцій і цього Протоколу на території сторін, що перебувають у конфлікті, припиняється із загальним припиненням воєнних дій, а на окупованій території – після припинення окупації» (п. «b», ч. 1 ст. 3 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р.⁴) та ін.

Звідси випливає, що суб'єкт воєнного злочину (зокрема, порушень законів та звичаїв війни, ст. 438 КК України) – безумовно спеціальний. Втім, оскільки характер, зміст законів і звичаїв війни, міжнародного гуманітарного права, охоплює не тільки ведення бойових дій, але і поведінку на окупованій території, то і суб'єктів порушень цих законів і звичаїв можливо поділити на дві групи: *бойові суб'єкти* (комбатанти і прирівняні до них учасники бойових дій, включаючи членів народного

¹ Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 124; Піддубна М. Суб'єктивні ознаки воєнних злочинів у кримінальному праві України. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2017. Decembrie. P. 125, 126. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/27.pdf.

² Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199/conv#018.

⁴ Там само.

ополчення) та суб'єкти забезпечення окупації.

Беручи до уваги висловлену тезу, поставимо тепер таке питання: чи можливо кваліфікувати діяння громадянина України за ч. 1 або 2 ст. 438 КК України у тих випадках, коли з об'єктивної сторони вони відповідають конкретному порушенню законів та звичаїв війни. До прикладу візьмемо три ситуації: 1) директор художнього музею, громадянин України, на тимчасово окупованій території організує вивезення культурних цінностей музейного фонду на територію російської федерації; 2) громадянин України, який добровільно зайняв посаду в незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території, вчиняє катування затриманої особи; 3) громадянин України, непрацюючий, не обіймаючи жодної посади в незаконних органах влади, окупаційній адміністрації на тимчасово окупованій території, за власної ініціативи здійснює вигнання цивільного населення (членів трьох родин) для примусових робіт на логістичному пункті на окупованій території під погрозою розголошення відомостей про їх проукраїнську позицію. З об'єктивної сторони, як перше, так і друге, третє містить в собі ознаки воєнного злочину. В першому випадку – розграбування національних цінностей на окупованій території, у другому – катування як «інше порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (п. «а.2» ч. 2 ст. 75 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р. – «...катування всіх видів заборонені»¹), у третьому – вигнання населення для примусових робіт на окупованій території. Всі три діяння передбачені ч. 1 ст. 438 КК України².

Водночас, звернення до аналізу суб'єктивних ознак цих діянь, зіставлення ознак осіб, які їх вчиняють із вихідною тезою про два види суб'єктів воєнних злочинів (а ця теза, окрім іншого, опосередковано впливає й з розуміння контекстуального елементу воєнних злочинів) засвідчує, що для того, аби інкримінувати особі, громадянину України, вчинення злочину, передбаченого ст. 438 КК України, необхідно встановлення того факту, що вона набула статусу суб'єкта забезпечення окупації. Звідси, у випадку з громадянам України, – необхідно вести мову *про предикатне кримінальне правопорушення* – колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України) у тому її виді, що функціонально здатне забезпечувати окупацію (режим окупації, управління територіями, забезпечення контролю над населенням тощо). Якщо конкретизувати – то це: а) добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації

¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199/conv#o18.

² Орлов Ю. В. Колабораційна діяльність як предикат воєнного злочину // Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні : Матер. міжнар. наук.-практ. круглого столу (14–15 березня 2024 року, м. Київ). Київ : Алерта, 2024. С. 137–141.

держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів (ч. 5 ст. 111-1 КК України); б) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

В іншому випадку, коли предикатне кримінальне правопорушення, відповідного виду колабораційної діяльності, встановлено не буде, дії особи слід кваліфікувати як ординарні кримінальні правопорушення. Саме така кваліфікація матиме місце у третьому випадку, який нами наведено як приклад відсутності у особи фактичного статусу суб'єкта забезпечення окупації. Так само не можна кваліфікувати як воєнні злочини дії осіб, вантажників, водіїв, які за наказом місцевої окупаційної адміністрації здійснили демонтаж, завантаження та вивезення на територію російської федерації низки пам'ятників (історичних пам'яток) у м. Херсоні не задовго до його деокупації. Відповідальність за розграбування національних цінностей за наявності до того підстав будуть нести особи, які, маючи статус суб'єкта забезпечення окупації (в тому числі й громадян України – колаборантів), віддали відповідний наказ чи розпорядження¹.

Таким чином, громадяни України, *цивільні особи*, можуть визнаватися суб'єктами вчинення порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) виключно тоді, коли вони вчинили предикатну колабораційну діяльність, у зв'язку з фактичними наслідками якої набули статусу суб'єкта забезпечення окупації й використали його для подальшого вчинення воєнного злочину. Відтак і розслідування відповідних діянь має відображати залежність встановлення й доведення ознак складу воєнного злочину від попереднього доведення у діяннях цивільної особи, громадянина України юридичного складу колабораційної діяльності, передбаченої ч. ч. 5 або 7 ст. 111-1 КК України.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, зауважимо, що потребують на зміну підходи щодо застосування ч. ч. 2 та 5 ст. 111-1 КК України в частині добровільного зайняття громадянами України посад, як пов'язаних, так і не пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території. Вказаній кримінально-правовій забороні кореспондує низка прав громадян, які опинилися на окупованій території, забезпечення яких формально може набувати ознак складів вказаних кримінальних правопорушень, однак з огляду на вимоги міжнародного гуманітарного права, не повинно вважатися суспільно небезпечним, протиправним. Йдеться про діяльність медичного персоналу (організація надання послуг з охорони здоров'я), персоналу комунальних

¹ Орлов Ю. В. Колабораційна діяльність як предикат воєнного злочину // Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні : Матер. міжнар. наук.-практ. круглого столу (14–15 березня 2024 року, м. Київ). Київ : Алерта, 2024. С. 137–141.

підприємств (забезпечення санітарного благополуччя населення, а також водопостачання, тепlopостачання, постачання енергоносіїв, необхідних для забезпечення життя), а також надавачів професійної правничої допомоги.

Доведено, що кримінально-правова заборона, сконструйована ч. 7 ст. 111-1 КК України, а також практика застосування цієї кримінально-правової норми не порушує вимог міжнародного гуманітарного права. Кримінально забороненою слід вважати не участь у збройному конфлікті (для комбатантів вона лишається правомірною на підставі вказаних положень міжнародного гуманітарного права), а добровільне набуття громадянином України участі у збройних формуваннях на боці країни-агресора.

Встановлено, що громадяни України, цивільні особи, можуть визнаватися суб'єктами вчинення порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) виключно тоді, коли вони вчинили предикатну колабораційну діяльність, у зв'язку з фактичними наслідками якої набули статусу суб'єкта забезпечення окупації й використали його для подальшого вчинення воєнного злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів : Міжнародний документ ООН. Додатковий протокол від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text Text (дата звернення: 30.07.2024).
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 526 с.
5. Навроцький В. О. Чи може злочинець бути військовополоненим? (або про т. зв. імунітет комбатанта) // Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених : Міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листопада 2022 р.) / Національна академія правових наук України, Національна академія внутрішніх справ, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, ВГО «Пенітенціарна асоціація України» / [редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук]. К. : Нац. акад. внутр. Справ. 2022. С. 129.

6. Орлов Ю. В. Колабораційна діяльність як предикат воєнного злочину // Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні : Матер. міжнар. наук.-практ. круглого столу (14–15 березня 2024 року, м. Київ). Київ : Алерта, 2024. С. 137–141.

7. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

8. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 124; Піддубна М. Суб'єктивні ознаки воєнних злочинів у кримінальному праві України. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2017. Decembrie. P. 125, 126. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/27.pdf.

9. Сокурєнко В. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність та міжнародне гуманітарне право: проблеми правозастосування // Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану : Матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, ОДУВС, 9 серпня 2024 р.). Одеса : ОДУВС, 2024. С. 101–104.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024

Valery V. SOKURENKO,

Doctor of Science in Law, Professor,

Honored Lawyer of Ukraine,

Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkov, Ukraine)

Yurii V. ORLOV,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

COLLABORATIVE ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: CERTAIN ASPECTS OF LAW ENFORCEMENT

The article is devoted to the problem of the application of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine in the context of international humanitarian law. It has been found that the approaches to the qualification of actions according to parts 2 and 5 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine in terms of the voluntary employment by citizens of Ukraine of positions, both related and unrelated to the performance of organizational-administrative or administrative-economic functions, in illegal authorities created in the temporarily occupied territory. The specified criminal law prohibition corresponds to a number of rights of citizens who found themselves in the occupied territory, the provision of which may formally acquire the characteristics of the components of the specified criminal offenses, however, in view of the requirements of international humanitarian law,

it should not be considered socially dangerous, illegal. This concerns the activities of medical personnel (organization of the provision and direct provision of medical services), personnel of communal enterprises (ensuring the sanitary well-being of the population, as well as water supply, heat supply, and the supply of energy carriers necessary to ensure life in the occupied territories), as well as providers of professional legal assistance.

It has been proven that the criminal law prohibition, constructed in Part 7 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, as well as the practice of applying this criminal law norm does not violate the requirements of international humanitarian law. It is not participation in an armed conflict that should be considered criminally prohibited (it remains lawful for combatants on the basis of the specified provisions of international humanitarian law), but the voluntary acquisition by a citizen of Ukraine of participation in armed formations on the side of the aggressor country.

It was established that citizens of Ukraine, civilians, can mostly be recognized as subjects of violations of the laws and customs of war (Article 438 of the Criminal Code of Ukraine) only when they have committed a predicate collaborative activity, due to the actual consequences of which they have acquired the status of subjects object of ensuring the occupation and used it to further commit a war crime.

Key words: *collaborative activity, criminal responsibility, law on criminal responsibility, application, international humanitarian law, war crime, national security, crime prevention.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9:343.431

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.07>

Вікторія Ігорівна БОНДАРЕНКО

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ У СВІТОВОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРАХ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу стану торгівлі людьми у світі та в Європі, зокрема. У загальносвітовому масштабі організовані злочинні угруповання використовують найбільш вразливих верств населення для отримання прибутку, абсолютно нехтуючи безпекою та гідністю людини. Торгівля людьми та незаконне перевезення мігрантів є низькоризиковими та високоприбутковими злочинними видами діяльності, які все частіше використовують складні та технологічні методи для розширення свого охоплення. Торгівля людьми має транснаціональний характер, її жертвами є представники обох статей і різного віку. Особливою формою торгівлі людьми є незаконні угоди щодо людей з метою вилучення органів та анатомічних матеріалів. Встановлено, що за останнє десятиліття в ЄС фіксується значне зростання торгівлі людьми. Істотно погіршив ситуацію початок повномасштабної агресивної війни росії проти України та багатомільйонний потік біженців з України.

Ключові слова: злочинність, торгівля людьми, міграція, експлуатація, проституція, рабство, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Торгівля людьми – одна з найбільш брутальних форм дегуманізації соціосфери, антропосфери. Уречевлення людини – вельми небезпечна та аморальна практика, що маніфестує

провалля за етичний мінімум людського співжиття, підважує досягнення гуманістично-ліберального мейнстриму, що, здавалося б, остаточно оформився у XXI сторіччі. Особливо гостро накладаються контури ординарних злочинних практик, пов'язаних із торгівлею людьми, на кримінальний фон збройного конфлікту, російсько-української війни. Мільйони людей, громадян України, опинилися у вразливому становищі: змушені були лишити своє помешкання, мігрувати до інших, безпечніших регіонів країни та закордон, до іноземних держав, переважно Європейського Союзу. Багато сімей втратили повноту свого членства через залучення чоловіків, жінок до лав Збройних Сил України, або, знову ж таки, через вимушений виїзд закордон та розрив сімейної єдності. Ці обставини ще в більшій мірі ускладнили детермінаційний комплекс торгівлі людьми в Україні, зумовили його інтеграції до регіонального та загальносвітового кримінального контекстів. У зв'язку з цим є потреба у поглибленні наукового розуміння самого цього контексті, стану і тенденцій відтворення торгівлі людьми у світі, на європейському континенті.

Проблеми протидії торгівлі людьми неодноразово ставали предметом досліджень вітчизняних правників – О. М. Бандурки, В. І. Борисова, О. Ю. Бусол, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, В. М. Дрьоміна, О. М. Литвинова, О. М. Литвинова, В. А. Ліпкана, М. І. Мельника, А. М. Орлеана, Ю. В. Орлова, Є. Л. Стрельцова, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, О. Ю. Шостко та ін. Разом з тим, визнаючи суттєвий внесок означеної плеяди вчених у вирішення низки теоретичних і прикладних задач протидії торгівлі людьми, слід визнати і те, що наразі потребує свого виявлення та наукового опису стан торгівлі людьми у світовому та регіональному вимірах.

Мета статті – встановити, описати та пояснити стані й закономірності відтворення торгівлі людьми у світовому та регіональному вимірах.

Виклад основного матеріалу. За даними Державного департаменту США приблизно 27 мільйонів людей у всьому світі зазнають експлуатації в аспекті примусової праці, надання послуг, комерційного сексу. Шляхом сили, шахрайства та примусу їх змушують працювати на полях і фабриках, у ресторанах і помешканнях. Торговці людьми «полюють» на деяких із найбільш маргіналізованих і вразливих людей у світі, наживаючись на їхній тяжкій долі¹. Глобальні оцінки сучасного рабства від Міжнародної організації праці та Міжнародної організації міграції є ще більш красномовними свідчать: з 2017 по 2021 роки у рабстві перебуває 50 мільйонів людей. Вони або змушені працювати проти власної волі, сексуально експлуатуються або перебувають у примусовому шлюбі. Тобто, йдеться про майже кожного 150-го жителя планети².

¹ 2024 Trafficking in Persons Report / U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/reports/2024-trafficking-in-persons-report/> (дата звернення: 28.08.2024).

² The Counter Trafficking Data Collaborative. URL: <https://www.ctdatacollaborative.org/#no-back> (дата звернення: 30.08.2024); Семчук Н. Як ми помиляємося щодо кількості випадків торгівлі людьми і чому? Safe Woman. 2023 6 лютого. URL: <https://safewomen.com.ua/ua/news/iak-mi-pomilajemosia-shhodo-kilkosti-vipadkiv-torgivli-liudmi-i-comu> (дата звернення: 30.08.2024).

Аналітики Інтерполу зазначають, що організовані злочинні угруповання використовують найбільш уразливих людей для отримання прибутку, абсолютно нехтуючи безпекою та гідністю людини. Відмічається взаємопов'язаність двох кримінальних феноменів: торгівлі людьми та незаконного перевезення мігрантів. Обидва є злочинним бізнесом із низьким рівнем ризику та високим прибутком, який використовує все більш витончені методи та технологічні засоби для розширення свого охоплення. Вони також пов'язані з іншими злочинами, включаючи незаконні грошові потоки, корупцію, шахрайство з документами, торгівлю незаконними товарами, кіберзлочинність і тероризм¹.

Серед найбільш поширених форм торгівлі людьми у світовому зрізі виявляються такі:

1. *Торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації.* Ця форма торгівлі людьми стосується кожного регіону світу. Жертв, більшість з яких жінки та діти, заманюють різними методами, транспортують або переховують до моменту переміщення в місця безпосередньої експлуатації. Їх часто позбавляють проїзних документів та документів, що посвідчують особу. Їхні пересування контролюють або обмежують, застосовують супутнє фізичне та сексуальне насильство.

2. *Торгівля людьми для примусової праці.* Жертви цієї широко поширеної форми торгівлі людьми походять переважно з країн, що розвиваються. Вони можуть бути змушені працювати на таких трудомістких роботах, як сільське господарство, гірничо-промисловість, рибальство чи будівництво, або триматися в домашньому рабстві.

3. *Торгівля з метою насильницької злочинної діяльності.* Жертви змушені вчиняти низку незаконних дій, які, у свою чергу, приносять дохід злочинним організаціям. Діяльність може включати крадіжки, вирощування наркотиків, продаж контрафактних товарів, а останнім часом також шахрайство, яке часто вчиняється з використанням електронно-обчислювальної техніки, засобів електронної комунікації. Жертвам часто встановлюються квоти «злочинного виробітку», за невиконання яких їм можуть загрожувати суворим покаранням.

4. *Торгівля з метою вилучення органів.* У багатьох країнах списки очікування на трансплантацію органів у медичних цілях дуже довгі, і злочинці скористалися цією можливістю, щоб використати відчай пацієнтів і потенційних жертв-донорів. Після трансплантації жертви-донори часто не бачать компенсації за трансакцію, стикаючись із серйозними проблемами зі здоров'ям і фінансовими труднощами, щоб мати належне медичне спостереження.

Торгівля людьми з метою вилучення органів є однією з найбільш латентних і найменш зрозумілих форм торгівлі. Попри це вона демонструє тенденцію до зростання. Подібно до торгівлі людьми для сексуальних цілей

¹ Human trafficking and migrant smuggling : The Issues / INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Human-trafficking-and-migrant-smuggling/The-issues> (дата звернення: 28.08.2024).

і торгівлі людьми для використання в трудових цілях, це, зрештою, злочин, який передбачає експлуатацію людини з метою отримання прибутку. Торгівля людьми з метою вилучення органів є формою торгівлі людьми, для якої особу експлуатують як фізичний організм, вилучаючи певний орган, в тому числі шляхом примусу, обману та зловживання вразливим становищем. Іноді злочин плутають з незаконною трансплантацією, торгівлею органами чи анатомічним матеріалом. Тому варто чітко усвідомлювати й правильно оцінювати діяння з огляду на більш широкий контекст операцій, які проводяться з органами. Торгівля органами в більш широкому сенсі означає незаконну торгівлю або обмін органами з метою отримання фінансової чи іншої матеріальної вигоди. І для цього все частіше неправомірно використовують людину як донорів.

Якщо при незаконній торгівлі органами чи анатомічними матеріалами основна увага приділяється самим цим матеріалам, органам, то у випадку з торгівлею людьми з метою вилучення органів фокус увагу, діяльності зміщується саме на особу. Ключовий глобальний інструмент боротьби з торгівлею людьми, Палермський протокол, визначає експлуатацію як мінімум «видалення органів», поряд із сексуальною експлуатацією, примусовою працею та рабством або подібними до рабства практиками¹.

Часто у випадках торгівлі людьми з метою вилучення органів потенційних донорів обманом схиляють до донорства. Поширені способи обману щодо малограмотних осіб полягають у тому, що їх вводять в оману стосовно того, що вони мають три нирки, або що нирки відновлюються після видалення, або неправдиві повідомлення, що видалення нирки не матиме негативних побічних ефектів (насправді донори нирок можуть зіткнутися з серйозними медичними проблемами протягом усього життя і нездатний працювати). Незважаючи на те, що нирки є найпоширенішим органом, залученим до незаконного донорства, інші органи та тканини, такі як печінка, рогівка або шкіра, також користуються попитом на «чорному ринку», хоча, зокрема, визначення Палермського протоколу охоплює лише експлуатацію з метою вилучення органів, а не тканин або клітин. Потерпілим можуть взагалі не платити, або вони можуть отримувати певну, зовсім незначну плату. Остання обставина не повинна впливати на кваліфікацію діянь як торгівлі людьми².

У Глобальному звіті UNODC про торгівлю людьми за 2022 рік зазначено, що торгівля людьми з метою вилучення органів становила лише 0,2 % виявлених жертв торгівлі людьми порівняно з набагато вищими цифрами для сексуальної експлуатації та примусової праці. UNODC попереджає, що існуючі перешкоди для звітування свідчать про те, що

¹ Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Міжнародний документ ООН. Протокол від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text (дата звернення: 27.08.2024).

² Trafficking in Persons for the Purpose of Organ Removal / US Department of State. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/08/24-02934-TIP_Factsheet-Forced-Organ-Removal_Accessible-8.22.2024.pdf (дата звернення: 23.08.2024).

повний масштаб цього явища ще не відомий. У звіті також зазначено зростання кількості випадків (з 25 у 2017 році до 40 у 2018 році), хоча загальні цифри невеликі. У період з 2008 по 2022 рік UNODC повідомило про 700 жертв торгівлі людьми з метою вилучення органів, зазначивши, що «масштаби проблеми, ймовірно, будуть набагато більшими»¹.

Торгівля людьми з метою вилучення органів є високолатентним злочином з кількох причин. Зусилля зі збору даних є рідкісними, і деякі випадки торгівлі людьми з метою вилучення органів можуть помилково кваліфікуватися та переслідуватися як торгівля органами. Більше того, на відміну від торгівлі людьми для сексуальних цілей і торгівлі людьми, які можуть здійснюватися протягом місяців або років, торгівля людьми з метою вилучення органів зазвичай передбачає коротку, часто одноразову взаємодію. Як і інші форми торгівлі людьми, транзакції дедалі більше переміщуються в Інтернет і стають більш складними, сприяючи появі менших мереж і навіть незалежних брокерів і постачальників, яких складно відстежити.

Глобальні звіти UNODC про торгівлю людьми за 2020 і 2022 роки, а також звіт Інтерполу за 2021 рік припускають, що Північна Африка та Близький Схід має найбільшу частку виявлених жертв, частково через поширеність великих уразливих спільнот, обмежений доступ на медичне обслуговування та корупцію. ЗМІ та деякі НУО також повідомляли про випадки торгівлі людьми з цією метою, зокрема про видалення органів для ритуальних цілей. Проте випадки торгівлі людьми з метою вилучення органів трапляються по всьому світу. У справі, нещодавно порушеній у Сполученому Королівстві, жертву завербували в Нігерії та доставили до Лондона, де мало відбутися вилучення органу. В іншому випадку наприкінці 2023 року зв'язок між торгівлею органами та торгівлею людьми з метою вилучення органів виявила пакистанська поліція, яка заарештувала вісьмох учасників групи торгівлі органами, що виманювала вразливих пацієнтів із лікарень, проводив трансплантацію, часто без відомого пацієнта; кілька людей померли від цих процедур².

Загалом в останнє десятиліття процес глобалізації та численні кризи, що впливають на різні регіони світу через економічні труднощі, збройні конфлікти, тероризм і зміну клімату, підштовхнули найбільш уразливих людей до міграції в пошуках безпечніших умов життя. Таким чином, спостерігається зростання діяльності організованих злочинних мереж, які сприяють нелегальній міграції і пов'язаній з нею торгівлі людьми. Надаючи фальшиві проїзні документи, організовуючи транспорт і обходячи офіційний прикордонний контроль, злочинці отримують величезні прибутки.

¹ The 2022 UNODC Global Report on Trafficking in Persons. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2022/GLOTiP_2022_web.pdf (дата звернення: 30.08.2024).

² Trafficking in Persons for the Purpose of Organ Removal / US Department of State. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/08/24-02934-TIP_Factsheet-Forced-Organ-Removal_Accessible-8.22.2024.pdf (дата звернення: 23.08.2024).

«Контрабанда людей» здійснюється наземним, повітряним або морським транспортом. Усе залежить від того, скільки хтось готовий заплатити – і ризикувати. Синдикати з «контрабанди мігрантів» функціонують як підприємства, що приваблюють високі прибутки та низькі ризики. Їм вигідно слабке законодавство та відносно низький ризик виявлення, судового переслідування та арешту порівняно з іншими видами діяльності транснаціональної організованої злочинності¹.

Здійснений нами аналіз доступних у відкритих джерела кейсів цієї категорії дозволяють стверджувати, що мережі «контрабанди» можуть бути розгалуженими, складними та включати людей, які виконують низку різних ролей: рекрутери, посередники; капітани човнів, гіді, водії; особи, які надають нелегальні проїзні документи; ті, хто надає житло в дорозі тощо. Зіткнувшись із жорсткішою імміграційною політикою в країнах призначення та вдосконаленими технологіями для контролю за перетином кордону, охочі мігранти все більше покладаються на послуги організованих контрабандистів.

Маршрути «контрабанди людей» стають все більш взаємопов'язаними та складними у відповідь на дії законодавчих та правоохоронних органів. Вони можуть бути простими і прямими, але найчастіше вони обхідні. Наприклад, мігранти як з Африки, так і з Азії можуть бути знайдені в змішаних міграційних потоках уздовж того самого маршруту контрабанди до Європи, Північної Америки та інших кінцевих пунктів призначення². Йдеться про використання каналів товарної контрабанди й для незаконного переміщення людей.

Окремо слід наголосити на тому, що зловживання технологіями розширює охоплення та прибутки як торговців людьми, так і контрабандистів, водночас зменшуючи їхні ризики бути викритими. Електронно-мережеві технології пов'язана з усіма етапами торгівлі людьми: вербуванням, транспортуванням або приховуванням, контролем, експлуатацією та фінансовими операціями. Зокрема, що стосується незаконного ввезення мігрантів, хоча деякі мігранти та контрабандисти встановлюють особистий контакт у добре відомих місцях зустрічі, цей процес все частіше здійснюється онлайн. Платформи керуються професійно та дотримуються певної бізнес-моделі. Злочинні групи використовують відкриту та темну мережу для вербування, збору інформації про маршрути в реальному часі, спілкування та реклами своїх послуг³.

Однак в подібного роду комунікаціях криються числення криміногенні, віктимогенні ризики. Реальність може сильно відрізнятись від того, що рекламується. Небезпечні маршрути, переповнені човни, матеріально вразливе становище, залишення в небезпеці ризик смерті,

¹ Human trafficking and migrant smuggling : The Issues / INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Human-trafficking-and-migrant-smuggling/The-issues> (дата звернення: 28.08.2024)

² Там само.

³ 2024 Trafficking in Persons Report / U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/reports/2024-trafficking-in-persons-report/> (дата звернення: 28.08.2024).

потрапляння в рабство – це лише деякі з критичних для життя, здоров'я та особистої свободи факторів, з якими стикаються мігранти, коли вони вирушають «контрабандними» каналами. Це ж стосується безпосередньо і фактів торгівлі людьми. Злочинці використовують мережеву технологію для вербування, контролю, продажу та експлуатації вразливих осіб, уникаючи виявлення. Торговці людьми роблять це, наприклад, використовуючи Інтернет, щоб рекламувати та продавати дітей в Інтернеті для сексу, рекламувати фальшиві вакансії в соціальних мережах, які насправді є схемами торгівлі людьми, переказувати криптовалюту іншим торговцям людьми та підтримувати онлайн-шахрайські операції¹.

Принагідно зауважимо, що у звітах Інтерполу, які стосуються проблеми торгівлі людьми, як регіони з найвищими криміногенними ризиками, зокрема концентрації діяльності організованих груп, що спеціалізуються на торгівлі людьми, вказуються Латинська Америка, Південно-Східна Азія та Африканський Ріг (або Сомалійський півострів).

Країни Латинської Америки та Карибського басейну є територіями походження, транзиту й пункту призначення торгівлі людьми, в основному з метою сексуальної експлуатації та залучення до примусової праці, зокрема на плантаціях нарковмісних рослин, а також видобутку золота шляхом використання шкідливих для здоров'я методів амальгамування (використання ртуті для зв'язки дрібних фракцій золота у ґрунті з подальшим її термічним випаровуванням).

Африканський Ріг є регіональним центром міграції, а також потужним самостійним джерелом генерації міграційних потоків, транзиту та пунктом призначення для торгівлі людьми і незаконного транскордонного перевезення людей. Відсутність ефективної правової бази також є серйозною проблемою для боротьби з цими злочинами. Мільйони людей на Африканському Розі та навколо нього були вимушено переміщені у своїх країнах або шукають притулку в сусідніх державах. Багато мігрантів стають жертвами вимагання, сексуального насильства, тортур, примусової праці та домашнього рабства. Враховуючи транснаціональний та організований характер цієї загрози, транскордонне та регіональне співробітництво є вкрай важливим. Так само важливим для припинення діяльності організованих злочинних угруповань у цьому регіоні (перш за все йдеться про Джибуті, Єгипет, Ефіопію, Кенію, ДРК, Сомалі, Південний Судан, Судан, Уганду та Чад)² є:

сприяння обміну інформацією про нелегальні міграційні потоки та пов'язані з ними злочинні мережі;

посилення регіонального потенціалу для боротьби з торгівлею людьми та незаконним ввезенням мігрантів;

¹ 2024 Trafficking in Persons Report / U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/reports/2024-trafficking-in-persons-report/> (дата звернення: 28.08.2024).

² Fighting human trafficking and migrant smuggling in the Horn of Africa / INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Human-trafficking-and-migrant-smuggling/Project-Rock> (дата звернення: 28.08.2024).

сприяння міжнародній поліцейській співпраці.

Для досягнення цих цілей Інтерполом ініційовано та розгорнуто Хартумський процес, що є платформою, яка сприяє співпраці між країнами вздовж міграційного шляху між Африканським Рогом і Європою¹. Регіональний оперативний центр на підтримку Хартумського процесу та Ініціативи Африканського Союзу (АС) Африканського Рогу (ROCK) допомагає національній поліції ліквідувати злочинні мережі, залучені до торгівлі людьми та контрабанди мігрантів.

Наголосимо, що торгівля людьми та «контрабанда» мігрантів також пов'язані з іншими видами організованої злочинності, включаючи тероризм, кіберзлочинність, торгівлю незаконними товарами та фальсифікацію документів. Торгівля людьми та незаконне транскордонне переміщення людей підживлюються такими факторами, як COVID-19 і нові технології, які допомагають злочинцям залишатися майже непоміченими. Пандемія також призвела до збільшення нелегальної міграції, що ставить мігрантів, особливо жінок і дівчат, під загрозу торгівлі та експлуатації².

Як вже зазначалося вище, тенденцією останнього десятиріччя є активне використання торговцями людьми мережових технологій як середовища підшукування жертв, комунікації, вербування, загалом реалізації первинних елементів у схемах відповідної злочинної діяльності. Анонімність, яку пропонують технології, ускладнює відстеження злочинців. Вони, як правило, невідомі потенційним жертвам торгівлі людьми, або людям, яким вони пропонують контрабандні послуги. Вони ховаються за псевдонімами та використовують зашифровані методи зв'язку, що створює серйозну проблему для правоохоронних органів.

Експерти Інтерполу наголошують на тому, що торговці людьми та «контрабандисти» мігрантів користуються перевагами технологій, щоб формувати та сприяти своєму незаконному бізнесу. Наприклад, соціальні мережі відіграють важливу роль у комунікації мігрантів і контрабандистів, дозволяючи їм взаємодіяти та обмінюватися інформацією. Технології обміну миттєвими повідомленнями та геолокації в реальному часі також спрощують планування та виконання подорожей³.

Організовані злочинні групи зловживають онлайн-форумами, щоб виявити вразливі місця жертв і завоювати їх довіру. Вони також зловживають технологічними платформами для реклами своїх послуг, а також для націлювання, вербування, транспортування та експлуатації жертв по всьому світу. Це ж підтверджується й аналітиками Державного

¹ Fighting human trafficking and migrant smuggling in the Horn of Africa / INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Human-trafficking-and-migrant-smuggling/Project-Rock> (дата звернення: 28.08.2024).

² Fighting human trafficking and migrant smuggling in the Americas / INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Human-trafficking-and-migrant-smuggling/Project-Turquesa> (дата звернення: 28.08.2024).

³ Cyber challenges in smuggling of migrants and human trafficking / INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Human-trafficking-and-migrant-smuggling/Project-CCISOM-new-technologies> (дата звернення: 28.08.2024).

департаменту США, які вказують, що один із способів функціональної інтеграції цифрових технологій і торгівлі людьми – це ситуація, коли торговці людьми використовують онлайн-платформи для експлуатації жертв. Незважаючи на те, що це явище не є чимось новим, до проблеми знову привернули увагу, оскільки багато людей перенесли свою щоденну діяльність в Інтернет у розпал пандемії COVID-19. Звіти з кількох країн продемонстрували різке зростання комерційної сексуальної експлуатації та торгівлі людьми в Інтернеті, зокрема сексуальної експлуатації дітей в Інтернеті, а також попиту та розповсюдження матеріалів сексуального насильства над дітьми. Торговці людьми продовжують розвивати схеми експлуатації людей, використовуючи цифрові інструменти для вистежування, спостереження, обману, контролю та експлуатації жертв. Деякі з цих схем дають можливості заманювати людей за тисячі кілометрів, у тому числі через кордони, тоді як інші не вимагають від них залишати свої домівки. Дедалі частіше жертви торгівлі людьми та ті, хто пережив торгівлю людьми, розповідають, що вони вперше спілкувалися зі своїми торговцями через Інтернет. У той час як торговці людьми продовжують удосконалювати використання цифрових технологій, уряди та інші зацікавлені сторони повинні робити те саме для ефективної протидії¹.

Торговці людьми використовують Інтернет, щоб полегшити ідентифікацію та пошук потенційних жертв. Вони часто націлюються на людей, які перебувають у вразливих ситуаціях, наприклад, переживають конфлікти, стихійні лиха, бідність, складне домашнє життя, системне гноблення чи поєднання декількох складних життєвих обставин.

Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC) визначило «полювання» та «рибалку» як дві поширені стратегії, які злочинці використовують для обману та вербування жертв. За даними UNODC, онлайн-платформи допомагають торговцям людьми проактивно та анонімно шукати певний тип осіб, які, на їхню думку, особливо сприйнятливі для подальшого розвитку їхнього плану (процес полювання або *hunting*), або пасивно залучати потенційних жертв, публікуючи повідомлення в Інтернеті та чекаючи відповіді (ловля риби або *fishing*). Зловмисники можуть використовувати соціальні медіа, онлайн-рекламу, веб-сайти, додатки для знайомств та ігрові платформи – або оманливі дублікати таких інструментів – щоб приховати свою справжню особу через підроблені облікові записи та профілі під час взаємодії з потенційними жертвами. Після виявлення потенційних жертв і встановлення контакту спілкування через Інтернет стає потужним інструментом для обману людей фальшивими обіцянками в отриманні освіти, роботи, житла чи романтичних стосунків лише для того, щоб заманити їх у ситуації торгівлі людьми з метою заробітку та сексу. Наприклад, торговці людьми можуть створити бізнес-веб-сайт в Інтернеті, можливо, видаючи себе за рекрутерів

¹ 2024 Trafficking in Persons Report / U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/reports/2024-trafficking-in-persons-report/> (дата звернення: 28.08.2024)

талентів, на якому вони часто розміщують реалістичні фотографії, щоб завоювати довіру жертви та змусити її повірити, що ця можливість є справжньою та допоможе просунути її кар'єру чи покращити її життя. У цих випадках торговці людьми обманом змушують жертву повірити, що вони можуть законно отримувати дохід не лише для себе, але й для своїх сімей. Коли довіра встановлюється, торговець людьми маніпулює та захоплює людину в ситуацію експлуатації за допомогою сили, обману чи примусу. Такі тактики, як погрози фізичного насильства, розголошення відомостей, які особа бажає зберегти в таємниці і яка може нашкодити її репутації, майбутній роботі, фінансовим перспективам або її близьким, використовуються торговцями людьми, щоб викликати страх. Інтернет також може слугувати платформою для схем вимагання, поєднаного з погрозами поширити інформацію, фото інтимного змісту¹.

Крім того, торговці людьми можуть використовувати Інтернет для сприяння примусовому вчиненню злочинів, що стає все більш поширеним механізмом, коли торговці людьми примушують своїх жертв брати участь або підтримувати злочинну діяльність, починаючи від роботи в онлайн-шахрайських операціях (кол-центри) і закінчуючи проституцією. Використання обману в Інтернеті торговцями людьми здебільшого відбувається при вербуванні жертв за допомогою фальшивих списків вакансій в Інтернеті. Надалі жертв утримують у закритих приміщеннях і змушують брати участь у злочинній діяльності в Інтернеті з використанням фізичного та психічного примусу. Операції в Інтернеті включають незаконні азартні ігри (онлайн-казино), схеми інвестування криптовалюти та так звані романтичні шахрайства. В кожній з цих схем жертва торгівлі людьми встановлює відносини з окремими особами, щоб виманити у них значні суми грошей. Деякі торговці людьми змушують жертв продовжувати працювати, погрожуючи, що якщо вони звернуться за допомогою, то будуть притягнуті до відповідальності за протиправні дії, вчинені як прямий результат торгівлі людьми; тоді як інші просто не усвідомлюють, що вони є жертвами торгівлі людьми².

Регіональний вимір дослідження торгівлі людьми, з огляду на географічне становище та зовнішньополітичний стратегічний курс України, представлений аналізом цього кримінального феномену на європейському континенті. Мультикультурні сплетіння, жваві міграційні процеси, що, зокрема, пов'язані із активізацією діяльності терористичної організації «Ісламська держава» та відповідних контрзаходів протягом 2014–2019 років, зрештою повномасштабна російсько-українська війна вивели проблему торгівлі людьми в Європі на якісно новий рівень.

За оцінками Європолу торгівля людьми – сучасна форма рабства. Воно часто носить транснаціональний характер, і його жертвами є представники

¹ 2024 Trafficking in Persons Report / U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/reports/2024-trafficking-in-persons-report/> (дата звернення: 28.08.2024).

² 2024 Trafficking in Persons Report / U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/reports/2024-trafficking-in-persons-report/> (дата звернення: 28.08.2024).

обох статей і різного віку. Тому небезпідставно торгівля людьми визнається одним із пріоритетів ЄС у боротьбі з серйозною та організованою злочинністю в рамках проєкту ЕМРАСТ 2022–2025.

Торгівля людьми може набувати різних форм і включати сексуальну експлуатацію, примусову працю, рабство, боргову кабалу, підневільне становище та пов'язані з ними звичаї. Торгівля людьми також може мати форму експлуатації з метою примусового вчинення злочину, наприклад, кишенькових крадіжок, крадіжок у магазинах і торгівлі наркотиками. Експлуатація людини може бути прихована за іншими кримінальними правопорушеннями, такими як сутенерство, втягнення у зайняття проституцією, організація незаконного переправлення осіб через кордон тощо. Жертви часто піддаються різноманітній експлуатації або можуть бути залучені до іншої незаконної діяльності, що призводить до випадків торгівлі людьми, які не розслідуються та не реєструються як такі. Крім того, відмінності в національних законодавчих визначеннях торгівлі людьми перешкоджають порівнянню та оцінці загальних тенденцій і моделей в ЄС¹.

За останнє десятиліття правоохоронні органи в ЄС стали свідками значного зростання торгівлі людьми всередині ЄС. У 2014 році, наприклад, більшість жертв торгівлі людьми (71%), зареєстрованих у базі даних Європолу, були громадянами ЄС².

Початковий, скорочений цикл політики ЄС щодо організованої та серйозної міжнародної злочинності (ЕМРАСТ) був реалізований між 2012 і 2013 роками. За ним послідували два повноцінні цикли політики ЄС між 2014–2017 і 2018–2021 роками. Через ці різні етапи ЕМРАСТ перетворився на флагманський інструмент ЄС для міждисциплінарної та міжвідомчої оперативної співпраці для боротьби з організованою злочинністю на рівні ЄС. ЕМРАСТ має чітку методологію для встановлення, впровадження та оцінки пріоритетів у боротьбі з організованою та серйозною міжнародною злочинністю. Він спрямований на боротьбу з найважливішими загрозами, що постають перед Європейським Союзом, у послідовний, методологічний спосіб шляхом покращення та зміцнення співпраці між відповідними службами держав-членів, інституціями ЄС та агентствами ЄС, а також третіми країнами та організаціями, у тому числі приватним сектором, де це необхідно.

Результати реалізації цього проєкту дають можливість стверджувати, що мережі «контрабанди» мігрантів і торгівлі людьми є дуже адаптивними та використовують геополітичні події, включаючи війну, пов'язані з нею економічні та соціальні кризи, щоб максимізувати свої незаконні прибутки. Ці мережі швидко виявляють злочинні можливості, які пропонує цифрове середовище, і використовують їх для збільшення своїх незаконних доходів. Злочинці зловживають платформами соціальних мереж, мобільними

¹ Trafficking in Human Beings / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas/trafficking-in-human-beings> (дата звернення: 10.08.2024).

² Trafficking in Human Beings / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas/trafficking-in-human-beings> (дата звернення: 10.08.2024).

додатками та криптовалютами, щоб пропонувати свої незаконні послуги, керувати логістикою та платежами, отримувати й відмивати прибуток.

У 2015 році Європейський Союз зіткнувся з безпрецедентною міграційною кризою. У відповідь на це у 2016 році Європол збільшив свою підтримку національним правоохоронним органам, створивши спеціалізований центр – Європейський центр боротьби з контрабандою мігрантів Європолу – для сприяння тіснішій транскордонній співпраці та швидкому обміну оперативною інформацією. Лише у 2023 році Європол підтримав 223 операції проти мереж контрабанди мігрантів і торгівлі людьми. Агентство також надало національним правоохоронним органам 1 231 оперативний звіт для просування розслідувань у 2023 році. Європол продовжив розвиток концепції Оперативних тактичних груп (OTG) у цій сфері протидії злочинності, спрямованих на контрабанду мігрантів і мережі торгівлі людьми¹.

Розслідування незаконного ввезення мігрантів і торгівлі людьми виявляють складне та динамічне кримінальне середовище, в якому суб'єкти користуються перевагами існуючої інфраструктури та беруть участь у численних незаконних діях. Ці злочинні мережі також займаються низкою інших кримінальних дій, таких як торгівля наркотиками та зброєю, фальсифікація документів і насильство. Незаконне ввезення мігрантів і торгівля людьми взаємопов'язані, особливо у випадках, коли нелегальні мігранти боргують своїм контрабандистам і потрапляють у схеми трудової чи сексуальної експлуатації, щоб сплатити гонорари за контрабанду. Особливе занепокоєння викликають зв'язки між незаконним ввезенням мігрантів, тероризмом і фінансуванням тероризму².

Основні характеристики злочинних мереж, залучених до незаконного ввезення мігрантів і торгівлі людьми:

- міцні зв'язки з іншими сферами злочинності та факторами, що сприяють злочинності;
- висока гнучкість і адаптивність;
- зловживання геополітичними, економічними, екологічними та соціальними кризами;
- інтенсивна співпраця з іншими злочинними мережами всередині та за межами ЄС;
- поширення насильства щодо нелегальних мігрантів, а також правоохоронців, конкурентів всередині самих злочинних мереж;
- посилення цифровізації основних компонентів кримінальної діяльності.

У квітні 2024 року Європол провів конференцію «Подолання незаконного ввезення мігрантів у цифровій сфері» під егідою ініціативи

¹ Interconnected and digital: how migrant smugglers and human traffickers operate / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/interconnected-and-digital-how-migrant-smugglers-and-human-traffickers-operate> (дата звернення: 10.08.2024).

² Trafficking in Human Beings / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas/trafficking-in-human-beings> (дата звернення: 10.08.2024).

Європейської Комісії «Глобальний альянс з протидії незаконному ввезенню мігрантів». Під час цього заходу понад 100 експертів із держав-членів ЄС, третіх країн, агентств і міжнародних організацій зустрілися, щоб обговорити виклики та можливі відповіді на незаконне ввезення мігрантів завдяки використанню онлайн-платформ¹. Констатовано, що злочинні мережі користуються відчаєм людей, і це зловживання часто призводить до втрати життя. Контрабандисти мігрантів, які втиснули сотні людей у непридатні для плавання човни, призвели до приголомшливих гуманітарних жертв: понад 28 000 людей потонули або зникли безвісти в Середземному морі з 2014 року. Основними бенефіціарами є злочинці, мережі контрабандистів у країнах походження, транзиту та призначення². Протидія їм – справа спільних, зусиль правоохоронців різних країн, транскордонної співпраці.

У червні 2024 року національна поліція Іспанії організувала щорічну конференцію Європейського центру боротьби з незаконним перевезенням мігрантів Європолу в Мадриді, в якій взяли участь представники правоохоронних органів держав-членів і країн-партнерів, агенцій і органів ЄС, міжнародних організацій, а також представників приватний сектор. На зустрічі йшлося про актуальні загрози та виклики, з якими стикаються слідчі. Конференція також сприяла обміну передовими практиками та труднощами у розслідуванні цифрового виміру незаконного ввезення мігрантів з метою зміцнення інструментів ЄС у боротьбі з цією злочинною загрозою³.

Для унаочнення стану феномену торгівлі людьми в Європі наведемо декілька прикладів успішних правоохоронних кампаній, проведених під егідою Європолу. Так, з 3 по 9 червня 2024 р. 39 країн світу взяли участь у Днях спільних дій ЕМПАСТ проти торгівлі людьми. Під керівництвом Австрії та спільно керованих Румунією, Європолом, Frontex та Інтерполом масштабна операція під кодовою назвою «GLOBAL CHAIN» призвела до арешту 219 осіб та ідентифікації понад 1374 жертв, у тому числі 153 дітей. Тиждень дій, спрямований на знищення злочинних мереж високого ризику, зосереджувався на випадках сексуальної експлуатації, примусових злочинів і примусового жебракування⁴.

Спираючись на успішні попередні операції, перевірених

¹ Tackling migrant smuggling in the digital domain / Europol and the EU Commission Conference (29–30 Apr. 2024). URL: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/events/tackling-migrant-smuggling-in-digital-domain> (дата звернення: 15.06.2024).

² Commission launches a Global Alliance to Counter Migrant Smuggling and proposes a strengthened EU legal framework / European Commission. Press Release. 2023. 28 November. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_23_6081 (дата звернення: 10.08.2024).

³ Interconnected and digital: how migrant smugglers and human traffickers operate / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/interconnected-and-digital-how-migrant-smugglers-and-human-traffickers-operate> (дата звернення: 10.08.2024).

⁴ Human trafficking action week: 219 criminals arrested and 1 374 victims identified. EMPACT joint action days «GLOBAL CHAIN» focused on cases of sexual exploitation, forced criminality and forced begging / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/human-trafficking-action-week-219-criminals-arrested-and-1-374-victims-identified#empact> (дата звернення: 10.08.2024).

міждисциплінарний підхід залучив Європол, Frontex та Інтерпол разом із поліцією та прикордонниками з кількох континентів. У 2024 році однією з цілей було виявити та знищити найнебезпечніші злочинні мережі, що діють в ЄС, такі як мафіозні, етнічні та сімейні організації, інші структуровані мережі, які займаються торгівлею людьми. Серед злочинних явищ сексуальної експлуатації, примусового жебракування та примусової злочинної діяльності правоохоронні органи приділяють особливу увагу справам, жертвами яких є діти.

Подібно до дій, проведених у попередні роки, широкомасштабна та спільно виконана операція у 2024 році мала на меті заохотити органи влади до проведення цілеспрямованих заходів у своїх відповідних країнах та спільно один з одним протягом тижня, а також привернути увагу до цього огидного злочину. Результати цих спільних днів дійшли не лише до органів влади, а й до багатьох інших зовнішніх зацікавлених сторін, які можуть зіграти свою роль у зменшенні кількості жертв торгівлі людьми¹.

Загальні результати днів спільних дій EMPACT: встановлено 362 підозрюваних; 219 злочинців затримано; 1 374 (1 221 дорослих, 153 дітей) ідентифіковано та надано допомогу; вилучено 2 074 злочинних активи, такі як транспортні засоби, технічні пристрої тощо; виявлено 363 підроблені документи; розпочато понад 276 нових розслідувань.

Окрім боротьби з торгівлею дітьми та найнебезпечнішими злочинними мережами, ця міжнародна правоохоронна діяльність задіяла кілька цільових центрів боротьби з торгівлею людьми по всьому світу. Це включало заходи в Латинській Америці, Азії, Африці, а також у країнах Східного партнерства та Україні.

Під час перевірок, які проводилися по всьому світу, поліцейські систематично шукали ознаки торгівлі людьми, а також підроблені документи, а потім затримували злочинців і негайно захищали жертв. За результатами перевірок також розпочато кілька нових розслідувань. Для перехресної перевірки даних та обміну інформацією між учасниками було створено координаційний центр у штаб-квартирі Frontex у Варшаві (Польща). Поряд з експертами з кожної країни, співробітники Frontex, Європолу та Інтерполу допомагали координувати масштабний тиждень дій, який проходив за підтримки проекту EU4FAST.

Наведені нижче приклади дають уявлення про різноманітність національних операцій проти торгівлі людьми, які були успішно проведені в контексті тижня дій EMPACT.

В особливо жажливому випадку офіцери відділу поліції Саболч-Сатмар-Берег (Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Rendőr-főkapitányság) заарештували угорську пару за примушування шістьох власних дітей до сексу, а також до жебракування на вулицях свого села. Неповнолітні діти

¹ Human trafficking action week: 219 criminals arrested and 1 374 victims identified. EMPACT joint action days «GLOBAL CHAIN» focused on cases of sexual exploitation, forced criminality and forced begging / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/human-trafficking-action-week-219-criminals-arrested-and-1-374-victims-identified#empact> (дата звернення: 10.08.2024).

зазнавали фізичного, психічного та сексуального насильства з боку власних батьків, а їхній батько бив їх палицями, ременями та голими руками. Правоохоронці виявили дітей недоглянутими, негодованими та в загальному поганому стані. Зв'язавши їх в одній кімнаті домогосподарства, батьки пропонували своїх дітей іншим особам по сусідству для статевих стосунків за плату. Судові, медичні та психологічні експерти були залучені до підтвердження сексуального насильства та отримання свідчень травмованих дітей, які з тих пір були під опікою¹.

Співробітники підрозділу угорського Національного бюро розслідувань торгівлі людьми (Nemzeti Nyomozó Iroda Emberkereskedelem Elleni Osztály) були направлені до Австрії для проведення спільних поліцейських перевірок із співробітниками Служби кримінальної розвідки Австрії та департаментів кримінальної поліції провінцій (Bundeskriminalamt; Landeskriminalämter Wien und Niederösterreich). Команди проводили цілеспрямовані перевірки в закладах з «червоним світлом», зосереджуючись на угорських секс-працівниках. Європол сприяв і фінансово підтримував цей обмін персоналом².

Співробітники Галацької бригади з боротьби з організованою злочинністю румунської поліції (Politiiei Române – Brigada de Combatare a Criminalitatii Organizate Galati) заарештували одного підозрюваного у вербуванні неповнолітніх жертв з неблагополучних сімей, примушуванні їх до жебракування та сексуальної експлуатації. Зібрану виручку торговець людьми привласнював, застосовуючи фізичне насильство для контролю над своїми жертвами. Під час рейду, проведеного протягом тижня, офіцери зібрали додаткові докази та опитали підозрюваних і потерпілих. В одному з обшуків правоохоронці також виявили та вилучили різноманітні наркотичні засоби³.

Щоб підвищити обізнаність про цей сегмент злочинності, ірландська національна поліція (An Garda Síochána) поспілкувалася з тисячами пасажирів, коли вони виходили зі своїх потягів у Дубліні. Гардівці активно шукали індикатори торгівлі людьми та інформували громадськість про схеми втягнення до кримінальних промислів, торгівлі людьми. Хоча жертв не було виявлено, ініціатива викликала великий інтерес з боку громадськості.

Національна поліція України розкрила організоване злочинне угруповання, спрямоване проти незахищених осіб. Встановлено трьох підозрюваних у контролі та примусі до дванадцяти потерпілих та примушуванні їх до жебракування. В іншому випадку поліцейські затримали особу, яка змушувала інваліда одружитися з чоловіком, щоб той домагався відстрочки від мобілізації. Потерпілий перебуває під охороною української

¹ Human trafficking action week: 219 criminals arrested and 1 374 victims identified. EMPACT joint action days «GLOBAL CHAIN» focused on cases of sexual exploitation, forced criminality and forced begging / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/human-trafficking-action-week-219-criminals-arrested-and-1-374-victims-identified#empact> (дата звернення: 10.08.2024).

² Там само.

³ Там само.

влади¹.

Влада В'єтнаму розкрила схему торгівлі людьми за участю китайського перекладача, який працював на компанію в Лаосі. Підозрюваний заманив 14 в'єтнамців обіцянками високодоходної роботи за кордоном, щоб змусити їх створити фіктивні онлайн-акаунти для фінансових шахрайств. Жертви працювали 12-годинний робочий день, який подовжували до 14-годинного, якщо їм не вдавалося залучити інших, і у них вилучали документи. У сімей вимагали до 10 000 доларів США, щоб забезпечити їх повернення до В'єтнаму. Цей випадок ще більше підкреслює тенденцію торгівлі людьми з метою примусового шахрайства в Інтернеті, яку Інтерпол вперше виявив у Південно-Східній Азії під час операції Storm Makers у березні 2022 року, а потім і в інших регіонах, що призвело до публікації помаранчевого повідомлення Інтерполу². Країни-учасниці: Албанія, Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Колумбія, Хорватія, Кіпр, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Косово*, Латвія, Литва, Мальта, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нігерія, Північна Македонія, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таїланд, Україна, Великобританія, В'єтнам.

Європол підтримав Національну поліцію Іспанії (Policía Nacional) у ліквідації злочинної групи, яка займалася торгівлею людьми з метою сексуальної експлуатації. Підозрювані заманювали українських потерпілих обіцянками оформити для них візи біженців, фінансову підтримку та роботу. День акції 24 травня 2024 року в Альмерії призвів до: 5 арештів, включаючи підозрюваного лідера (1 громадянин Іспанії, 2 громадян Росії та 2 громадян України). Встановлено 14 жертв. Обшукано 5 місць³.

Конфіскації, включаючи два розкішні транспортні засоби, готівку, електронне обладнання, трудові договори про роботу в сфері послуг та інші різноманітні документи, пов'язані з клубом, де жертви експлуатувалися.

Злочинна група, яка діяла з 2020 року, вербувала своїх жертв в Інтернеті, переважно через платформи соціальних мереж, представляючи себе менеджерами кадрового агентства. Постраждалих заманювали пропозиціями роботи адміністраторами, доглядачами готелів тощо. Передбачувані торговці людьми експлуатували жінок, переважно українок, а також громадян Білорусі, у клубі проституції в Ель-Ехідо (Альмерія), Іспанія. Жертв підбирали з огляду на їхню національність привозили до

¹ Там само.

² Human trafficking action week: 219 criminals arrested and 1 374 victims identified. EMPACT joint action days «GLOBAL CHAIN» focused on cases of sexual exploitation, forced criminality and forced begging / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/human-trafficking-action-week-219-criminals-arrested-and-1-374-victims-identified#empact> (дата звернення: 10.08.2024).

* Це позначення не зачіпає позиції щодо статусу та відповідає резолюції РБ ООН 1244/1999 та висновку Міжнародного суду щодо декларації незалежності Косова.

³ 5 arrests for sexual exploitation of Ukrainian refugees in Spain. The alleged human traffickers lured their victims with refugee status arrangements and false job promises / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/5-arrests-for-sexual-exploitation-of-ukrainian-refugees-in-spain> (дата звернення: 10.08.2024).

Іспанії з туристичними візами, обіцяючи законну роботу в індустрії розваг і туризму. Опинившись в Іспанії, вони отримали вказівку подавати документи на тимчасовий захист у зв'язку з війною в Україні. Після цього процесу жертви отримали дозвіл на проживання в Іспанії. Молодим жінкам пообіцяли отримати дозвіл на роботу, який приходить із цим захистом. Однак їх вводили в оману щодо цього. Жертви не отримували жодного трудового договору, а потім їх експлуатували через втягнення в проституцію. Злочинна група отримала величезні незаконні доходи шляхом експлуатації великої кількості жінок. Постраждалих розмістили у трьох будинках, наданих однією особою, яка керувала нічним клубом. Ізолюючи жертв від решти суспільства, торговці людьми намагалися мінімізувати ризик виявлення поліцією або втечі жінок, дозволяючи їм стримувати, контролювати та повністю експлуатувати жертв¹.

Європол сприяв обміну інформацією та надавав постійну аналітичну підтримку розслідуванню. У день проведення заходів Європол направив експерта на місце для перехресної перевірки оперативної інформації в режимі реального часу та надання експертам можливих підказок і технічної підтримки².

З 20 по 27 квітня 2024 року правоохоронні органи, прикордонники, трудові та податкові органи по всій Європі об'єднали зусилля для виявлення та боротьби з трудовою експлуатацією. Дні спільних дій ЕМРАСТ (JADs) знову були спрямовані проти торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, зокрема експлуатації громадян країн, які не входять до ЄС, і біженців. Під керівництвом Нідерландів і владою 31 країни за підтримки Європолу та Європейського управління праці (ELA) дні дій призвели до арешту 51 особи та ідентифікації 334 потенційних жертв торгівлі людьми³.

Загалом результати акції включають: взяли участь 15 313 співробітників правоохоронних органів, органів праці та податкової служби. Перевірено 165 896 суб'єктів (з них 63 649 осіб, 9 564 локації, 20 556 транспортних засобів та 76 670 документів). Встановлено 160 осіб, підозрюваних у торгівлі людьми (з них 93 – у трудовій експлуатації). За різні злочини затримано 51 особу (з них 30 за трудову експлуатацію). Виявлено 334 потенційні жертви торгівлі людьми (з них 279 потенційних жертв трудової експлуатації). Розпочато 476 нових розслідувань у різних злочинах (з них 80 у трудовій експлуатації як форми торгівлі людьми). Мета ж

¹ 5 arrests for sexual exploitation of Ukrainian refugees in Spain. The alleged human traffickers lured their victims with refugee status arrangements and false job promises / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/5-arrests-for-sexual-exploitation-of-ukrainian-refugees-in-spain> (дата звернення: 10.08.2024).

² 5 arrests for sexual exploitation of Ukrainian refugees in Spain. The alleged human traffickers lured their victims with refugee status arrangements and false job promises / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/5-arrests-for-sexual-exploitation-of-ukrainian-refugees-in-spain> (дата звернення: 10.08.2024).

³ 51 persons arrested in crackdown on labour exploitation. 334 potential victims and 160 perpetrators identified during EMPACT Joint Action Days conducted by 31 countries across Europe / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/51-persons-arrested-in-crackdown-labour-exploitation> (дата звернення: 10.08.2024).

тижневої діяльності полягала в тому, щоб органи влади зосередилися на формах трудової експлуатації, які є найбільш актуальними або поширеними у відповідних країнах. Країни проводили інспекції в широкому діапазоні секторів, таких як громадське харчування, гастрономія, доставка їжі, переробка харчових продуктів і м'яса, косметичні послуги, медичні послуги, логістика та дистрибуція, сільське господарство, будівництво та видобуток корисних копалин¹.

Після попередніх ітерацій ця акція мала помітний міждисциплінарний підхід. Роботу національних та регіональних органів поліції, прикордонної служби, податкових органів, органів праці та інспекцій праці координували та підтримували Європол та Європейське управління праці. Було організовано проведення кількох перевірок за участю правоохоронних органів з різних країн, які спільно інспектували підприємства. Як наслідок, операція покращила стан обміну інформацією та підвищила обізнаність щодо показників торгівлі людьми. Така тісна співпраця між різними органами влади та правоохоронними органами значною мірою сприяла успіху тижня акцій проти трудової експлуатації й торгівлі людьми. Європол цілодобово підтримував Дні спільних дій, а аналітики обробляли дані, якими ділилися відповідні органи. Окрім координації оперативних дій та сприяння обміну інформацією, Європол надавав аналітичну та оперативну підтримку 24/7. Це сприяло обміну повідомленнями в режимі реального часу між органами влади та направленими експертами для допомоги слідчим на місцях. Держави-учасниці: Нідерланди (лідер дій), Франція, Італія та Румунія (співлідери), Албанія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Фінляндія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Латвія, Литва, Люксембург, Молдова, Північна Македонія, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Україна, Великобританія²

Європол підтримав національну поліцію Іспанії (Policía Nacional) і польську прикордонну службу (Straż Graniczna) в операції проти злочинної організації, яка займається торгівлею людьми з метою сексуальної та трудової експлуатації в Іспанії. Результатом розслідування стало 17 арештів і забезпечення безпеки 13 жертв. Підозрюваних було заарештовано в Мадриді, Пальмі, Барселоні та Польщі під час акції 14 листопада 2023 року. Також було проведено сім обшуків, шість у Пальмі та один у Барселоні, у результаті яких було вилучено електронні пристрої, документацію, готівку.

Жертв заманили в торгівлю співвітчизниками через додаток для обміну повідомленнями. Зловмисники стягували з жертв 15 000 євро за проїзд до Європи, які оплачував торговець людьми, що приймав їх у Польщі.

¹ 51 persons arrested in crackdown on labour exploitation. 334 potential victims and 160 perpetrators identified during EMPACT Joint Action Days conducted by 31 countries across Europe / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/51-persons-arrested-in-crackdown-labour-exploitation> (дата звернення: 10.08.2024).

² 51 persons arrested in crackdown on labour exploitation. 334 potential victims and 160 perpetrators identified during EMPACT Joint Action Days conducted by 31 countries across Europe / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/51-persons-arrested-in-crackdown-labour-exploitation> (дата звернення: 10.08.2024).

Іноді ця ж особа вимагала від потерпілих додаткових 400 євро на місяць. З Польщі потерпілих перевозили на Майорку і обіцяли там хорошу роботу. Однак насправді вони були змушені займатися проституцією, щоб відкупитися від злочинної мережі. Згідно з іспанськими правоохоронними органами, жертви жили в режимі рабства, де вони повинні були бути доступні 24 години, 7 днів на тиждень, і перебували під постійним наглядом злочинної організації. Вони могли залишити лише половину вигоди, отриманої від своїх сексуальних послуг, і не могли відмовити жодному клієнту. Європол підтримував оперативну діяльність, сприяв обміну інформацією та надавав аналітичну підтримку. У день акції Європол відправив одного експерта в Пальму для перехресної перевірки оперативної інформації в режимі реального часу, підтримки слідчих на місцях і проведення криміналістичного вилучення мобільних телефонів, якими користувалися підозрювані. Розслідування фінансувалося Європейською мультидисциплінарною платформою проти злочинних загроз (ЕМРАСТ)¹.

Висновки. У загальносвітовому масштабі організовані злочинні угруповання використовують найбільш вразливих верств населення для отримання прибутку, абсолютно нехтуючи безпекою та гідністю людини. Торгівля людьми та незаконне перевезення мігрантів є низькоризиковими та високоприбутковими злочинними видами діяльності, які все частіше використовують складні та технологічні методи для розширення свого охоплення. Хоча обидва злочини мають чіткі відмінності, важливо визнати, що вони також можуть бути пов'язані. Торгівля людьми відбувається з певними цілями, такими як сексуальна експлуатація, трудова експлуатація, примусова злочинність та видалення органів серед інших форм експлуатації. Контрабандисти мігрантів використовують людей, які хочуть покинути рідні країни втекти від бідності, конфліктів і криз або просто хочуть шукати кращого життя. Навіть якщо нелегальні мігранти зазвичай вирушають у подорож добровільно, вони часто наражаються на значні ризики, у тому числі бути жертвами торгівлі людьми, викрадення або смерті під час транспортування до місця призначення. Торгівля людьми та контрабанда мігрантів також пов'язані з іншими злочинами, включаючи незаконні гроші.

Торгівля людьми – сучасна форма рабства. Вона носить транснаціональний характер, і її жертвами є представники обох статей і різного віку. Торгівля людьми є одним із пріоритетів ЄС у боротьбі з серйозною та організованою злочинністю в рамках ЕМРАСТ 2022-2025. Торгівля людьми може набувати різних форм і включати: сексуальна експлуатація; примусова праця або послуги; рабство, підневільне становище та пов'язані з ними звичаї; торгівля людьми також може мати форму експлуатації з метою примусового вчинення злочину, наприклад, кишенькових крадіжок, крадіжок у магазинах і торгівлі наркотиками.

¹ 13 victims of human trafficking safeguarded in Spain Victims were lured through messaging app and forced into prostitution under slave-like conditions / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/13-victims-of-human-trafficking-safeguarded-in-spain> (дата звернення: 10.08.2024).

Експлуатація людини може бути прихована за іншими кримінальними злочинами. Жертви часто піддаються різноманітній експлуатації або можуть бути залучені до іншої незаконної діяльності, що призводить до випадків торгівлі людьми, які не розслідуються та не реєструються як такі. Крім того, відмінності в національних законодавчих визначеннях торгівлі людьми перешкоджають порівнянню та оцінці загальних тенденцій і моделей в ЄС.

Торговці людьми використовують такі цифрові інструменти, як Інтернет, щоб збільшити охоплення, масштаб і швидкість своїх операцій з торгівлі людьми. Хоча методи та засоби, можливо, розвивалися з технологічним розвитком, експлуатація в основі торгівлі людьми залишається, що підкреслює нагальну потребу у комплексних та інноваційних підходах до розслідування та боротьби з цим злочином.

За останнє десятиліття в ЄС фіксується значне зростання торгівлі людьми. Істотно погіршив ситуацію початок повномасштабної агресивної війни росії проти України та багатомільйонний потік біженців з України. Ефективне запобігання торгівлі людьми в ЄС, відтак, вбачається в тому числі й у належній співпраці правоохоронних органів України та країн ЄС. Розробка рекомендацій щодо удосконалення цієї діяльності – пріоритетний напрям подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Міжнародний документ ООН. Протокол від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text (дата звернення: 27.08.2024).
2. Семчук Н. Як ми помиляємося щодо кількості випадків торгівлі людьми і чому? *Safe Woman*. 2023 6 лютого. URL: <https://safewomen.com.ua/ua/news/iak-mi-pomiliajemosia-shhodo-kilkosti-vipadkiv-torgivli-liudmi-i-comu> (дата звернення: 30.08.2024).
3. 13 victims of human trafficking safeguarded in Spain Victims were lured through messaging app and forced into prostitution under slave-like conditions / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/13-victims-of-human-trafficking-safeguarded-in-spain> (дата звернення: 10.08.2024).
4. 2024 Trafficking in Persons Report / U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/reports/2024-trafficking-in-persons-report/> (дата звернення: 28.08.2024).
5. 5 arrests for sexual exploitation of Ukrainian refugees in Spain. The alleged human traffickers lured their victims with refugee status arrangements and false job promises / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media->

press/newsroom/news/5-arrests-for-sexual-exploitation-of-ukrainian-refugees-in-spain (дата звернення: 10.08.2024).

6. 51 persons arrested in crackdown on labour exploitation. 334 potential victims and 160 perpetrators identified during EMPACT Joint Action Days conducted by 31 countries across Europe / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/51-persons-arrested-in-crackdown-labour-exploitation> (дата звернення: 10.08.2024).

7. Cyber challenges in smuggling of migrants and human trafficking / INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Human-trafficking-and-migrant-smuggling/Project-CCISOM-new-technologies> (дата звернення: 28.08.2024).

8. Fighting human trafficking and migrant smuggling in the Americas / INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Human-trafficking-and-migrant-smuggling/Project-Turquesa> (дата звернення: 28.08.2024).

9. Fighting human trafficking and migrant smuggling in the Horn of Africa / INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Human-trafficking-and-migrant-smuggling/Project-Rock> (дата звернення: 28.08.2024).

10. Human trafficking action week: 219 criminals arrested and 1 374 victims identified. EMPACT joint action days «GLOBAL CHAIN» focused on cases of sexual exploitation, forced criminality and forced begging / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/human-trafficking-action-week-219-criminals-arrested-and-1-374-victims-identified#empact> (дата звернення: 10.08.2024).

11. Human trafficking action week: 219 criminals arrested and 1 374 victims identified. EMPACT joint action days «GLOBAL CHAIN» focused on cases of sexual exploitation, forced criminality and forced begging / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/human-trafficking-action-week-219-criminals-arrested-and-1-374-victims-identified#empact> (дата звернення: 10.08.2024).

12. Human trafficking and migrant smuggling : The Issues / INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Human-trafficking-and-migrant-smuggling/The-issues> (дата звернення: 28.08.2024).

13. Interconnected and digital: how migrant smugglers and human traffickers operate / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/interconnected-and-digital-how-migrant-smugglers-and-human-traffickers-operate> (дата звернення: 10.08.2024).

14. Tackling migrant smuggling in the digital domain / Europol and the EU Commission Conference (29–30 Apr. 2024). URL: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/events/tackling-migrant-smuggling-in-digital-domain> (дата звернення: 15.06.2024).

15. The 2022 UNODC Global Report on Trafficking in Persons. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2022/GLOTiP_2022_web.pdf (дата звернення: 30.08.2024).

16. The Counter Trafficking Data Collaborative. URL: <https://www.ctdatacollaborative.org/#no-back> (дата звернення: 30.08.2024).

17. Trafficking in Human Beings / EUROPOL. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas/trafficking-in-human-beings> (дата звернення: 10.08.2024).

18. Trafficking in Persons for the Purpose of Organ Removal / US Department of State. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/08/24-02934-TIP_Factsheet-Forced-Organ-Removal_Accessible-8.22.20224.pdf (дата звернення: 23.08.2024).

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024

Victoria Ih. BONDARENKO,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINOLOGY ANALYSIS OF HUMAN TRAFFICKING IN GLOBAL AND REGIONAL DIMENSIONS

The article is devoted to a criminological analysis of the state of human trafficking in the world and in Europe, in particular. On a global scale, organized criminal groups exploit the most vulnerable sections of the population for profit, with complete disregard for human safety and dignity. Human trafficking and migrant smuggling are low-risk, high-profit criminal activities that increasingly use sophisticated and technological methods to expand their reach. Human trafficking has a transnational character, its victims are representatives of both sexes and of different ages. A special form of human trafficking is illegal transactions involving people for the purpose of extracting organs and anatomical materials. It has been established that over the last decade, a significant increase in human trafficking has been recorded in the EU. The situation was significantly worsened by the start of Russia's full-scale aggressive war against Ukraine and the flow of millions of refugees from Ukraine.

Key words: *crime, human trafficking, migration, exploitation, prostitution, slavery, combating crime.*

Олена Сергіївна ГОРАШ

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ВІДТВОРЕННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття присвячена визначенню стану транснаціональної організованої злочинності в Україні «до» та «після» повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, яке відбулось 24 лютого 2022 року. Сформульовано основні напрямки діяльності та особливості функціонування транснаціональних організованих злочинних угруповань. Здійснено аналіз стану організованої злочинності в Україні та транснаціональної організованої злочинності в період війни. Досліджено динаміку змін транснаціональної злочинності та української організованої злочинності в період 2022–2024 років. Надано стислий опис основних форм злочинної діяльності, таких як: торгівля людьми, нелегальна міграція, незаконна торгівля наркотиками та зброєю.

Ключові слова: *війна, організована злочинність, транснаціональна організована злочинність, нелегальні ринки, контрабанда, наркотики, зброя, торгівля людьми.*

Постановка проблеми. Вивчення проблем відтворення сучасної транснаціональної організованої злочинності є важливим завданням як для вітчизняних, так і зарубіжних вчених-теоретиків та практиків. Це явище вже давно набуло глобального характеру, масштаби і вплив якого негативно позначаються на економіці, ускладнюють криміногенну обстановку, дестабілізують фінансово-кредитну систему та загрожують розвитку будь-якої з країн світу. А збройна агресія Російської Федерації проти України, в свою чергу, стала своєрідним поштовхом до внесення корективів в

транснаціональну злочинну діяльність в цілому.

Проблеми транснаціональної організованої злочинності у своїх працях розглядали такі вітчизняні науковці як О. М. Бандурка, О. Ю. Бусол, М. Г. Вербенський, В. О. Глушков, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, Г. П. Жаровська, А. П. Закалюк, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, Є. Д. Скулиш, Л. В. Страшинська, О. Ю. Шостко та інші. Серед зарубіжних дослідників зазначимо М. Edelbacher, J. O. Finckenaue, R. Godson, J. R. Richards, J. D. Torr. Також цю проблему вивчають і міжнародні міжурядові організації, такі як: Організація Об'єднаних Націй (далі ООН), Міжнародна організація кримінальної поліції (далі Інтерпол), Європейський поліцейський офіс (далі Європол), Організація безпеки і співробітництва в Європі (далі ОБСЄ), Європейський Союз (далі ЄС) та інші.

Мета статті – виявити та пояснити особливості стану, тенденції відтворення організованої злочинності в Україні і пов'язаної з нею транснаціональної організованої злочинності у зв'язку з російсько-українською війною.

Виклад основного матеріалу. Поняття транснаціонального злочину надає частина 2 статті 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятої резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Так, злочин носить транснаціональний характер, якщо: він вчинений у більш, ніж в одній державі; він вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі; він вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж в одній державі; він вчинений в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі¹. Відтак, можна визначити, що транснаціональна організована злочинність – складний державно-транспарентний кримінальний феномен, що є наслідком трансформації національної організованої злочинності, її масштабування, функціонального виходу за межі однієї держави.

Вона становить багатофакторну кримінальну систему, що руйнівню впливає на економічне, політичне, духовне суспільне життя, психологічний стан нації. Члени організованих транснаціональних злочинних угруповань діють у різних регіонах світу, мають кожний свою специфічну спеціалізацію, тактику дій, користуються різноманітними методами. Хоча вони мають різний кількісний та етнічний склад, їх об'єднує єдина спільна мета — отримання від злочинних практик, не виключно, що із поєднанням формально законної діяльності, надвисокого прибутку².

З повномасштабним вторгненням Росії в Україну 24 лютого 2022 року

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Міжнародний документ ООН. Конвенція № 55/25 від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_78_9#Text (дата звернення: 27.07.2024).

² Бусол О., Романюк Б. Організована злочинність в Україні. Частина 4. *LexInform. Юридичні новини України*. 2021. 18 червня. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/organizovana-zlochynnist-v-ukrayini-vid-prymityvizmu-do-profesijnoyi-vytonchenosti-reanimatsiya-zabutoyi-problemy-yaka-nabula-rafinovanogo-vyglyadu-chastyna-4-transnatsionalni-zlochynni-organizats/> (дата звернення: 06.09.2024).

в організованій злочинності в Україні утворились нові особливості, які вказують на те, що ця ланка злочинності набула принципово іншої якості, змінивши спосіб функціонування злочинної діяльності в Україні і її взаємодію з кримінальними угрупованнями в інших країнах та стала реальною загрозою не тільки для нашої держави, але й усього світу, створивши нові можливості незаконного бізнесу.

Військові дії на території України похитнули стійкість організованих злочинних угруповань, розірвавши окремі злочинні зв'язки та зруйнувавши роками налагоджені кримінальні практики. А потужні адаптивні властивості організованої злочинності дозволяють їй використати загальну дестабілізацію в країні для отримання власної вигоди.

В 2021 році у рейтингу злочинності від GITOC Україна займала 34-те місце серед 193-х країн світу та третє у Європі¹. Згідно з показниками «Оцінки злочинності» найбільш небезпечними злочинами в Україні в 2021 році стали: торгівля людьми (незаконна діяльність, що включає примус, обман, викрадення або шахрайство з метою експлуатації, незалежно від згоди жертви) – 7.0; торгівля зброєю (продаж, придбання, переміщення та перенаправлення зброї її частин та боєприпасів з легальної до незаконної торгівлі та/або через кордони) – 8.0; злочини, пов'язані з невідновлюваними ресурсами (незаконний видобуток, контрабанда, змішування або видобуток природних ресурсів, а також незаконна торгівля такими товарами) – 7.0. А вже в 2023 році у рейтингу злочинності від GITOC відбулися зміни і Україна зайняла 31-те місце серед 193-х країн світу та друге у Європі². Відповідно до даних «Оцінки злочинності» відбувся приріст злочинної діяльності з 6.18(у 2021р.) до 6.48 (у 2023р.). Крім того у звіті з'явилися нові види злочинів, такі як: фінансові злочини та кіберзлочини.

Що ж стосується діяльності організованої злочинності в Україні, за результатами звітів Офісу Генерального прокурора щодо стану боротьби з організованими групами та злочинними організаціями у 2021 році кількість організованих груп та злочинних організацій (далі ОГ і 3О), щодо яких розслідувано кримінальні провадження становила 499 (з них 454 ОГ і 45 3О), у 2022 році – 395 (з них 355 ОГ і 40 3О), у 2023 році – 494 (з них 443 ОГ і 51 3О), січень-серпень 2024 року – 526 (з них 466 ОГ і 60 3О)³.

Війна, яку Росія розв'язала в лютому 2022 року, значно підвищила ризик потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. Українці, як жертви цього злочину, піддаються різним формам експлуатації (сексуальної експлуатації, що включає в себе примусову проституцію та порнографію, трудової експлуатації на будівництві, в сільському господарстві, в сфері обслуговування) як на території України, так і в країнах Європи чи Близького Сходу. Торгівля людьми, яка до 2022 року зростала через

¹ Злочинність в Україні - Індекс організованої злочинності (ocindex.net.) GLOBAL ORGANIZED CRIME INDEX. URL: <https://ocindex.net/2021/country/ukraine> (дата звернення: 27.07.2024).

² Там само.

³ Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2> (дата звернення: 05.08.2024).

погіршення економічних умов в країні та, як наслідок, трудову еміграцію, ще більше посилилася в результаті повномасштабного вторгнення Росії на територію України. За перший квартал 2024 року Національна соціальна служба надала статус людей, постраждалих від торгівлі людьми, 43-м особам. У 2023-му році такий статус отримало 118 осіб, частина з яких вже отримали матеріальну допомогу. В той час, як за весь 2022 рік встановлено лише 47 статусів за весь рік. У 2023 році найбільше українці постраждали від: використання у збройних конфліктах - 55 випадків, трудової експлуатації - 22 випадки, сексуальної експлуатації - 11 випадків, залучення у злочинну діяльність - 17 випадків. Також зафіксовано два факти продажу дітей та один факт примусу до жебракування¹.

Через російське вторгнення та відчутну різницю в кількості особового складу між українськими і російськими збройними силами, з метою забезпечення оборони держави, Президент України підписав Указ від 24.02.2022 року №65 «Про загальну мобілізацію». Це спричинило хвилю нелегальної міграції та створило абсолютно нову клієнтуру для «контрабандистів живого товару». За повідомленням Держприкордонслужби, від початку воєнного стану (до листопада 2022 року) понад 8 тис. військовозобов'язаних чоловіків намагалися незаконно перетнути державний кордон. Крім того, зафіксовано близько 245 спроб підкупу прикордонників, під час яких посадовці відмовились від незаконної вигоди на загальну суму понад 3,8 млн грн². Найпопулярнішими маршрутами виїзду є Румунія, Молдова та Польща. А деякі ухилянти ладні заплатити за проїзд від 5000 до 10000 доларів³. Через такі високі доходи та неймовірний попит, контрабандисти, які раніше займались перевезенням підакцизних товарів через кордон, змінили свій напрямок діяльності і стали перевозити призовників. У ДПСУ повідомили, що за час воєнного стану, було викрито понад 480 злочинних груп, які займалися організацією незаконного перетину державного кордону⁴.

Окрім цього не можна оминати увагою й ту обставину, що ще одним видом злочинної діяльності транснаціональної організованої злочинності, що інтенсифікувалася від початку повномасштабної війни, є торівля зброєю. Глобальний ринок озброєнь використовує бартерні й фінансові механізми в рамках тих самих бізнес-моделей, які живлять транснаціональну організовану злочинність, заробітки на війні та країни з авторитарним режимом або тривалими збройними конфліктами. Це пов'язано з тим, що національні закони, які регулюють торгівлю озброєннями, розмиті та

¹ Українці стали частіше звертатися за допомогою у випадках, коли постраждали від торгівлі людьми. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23691.html?PrintVersion> (дата звернення: 05.08.2024).

² Виїзд з України в умовах воєнного стану: як усунути корупцію. НАЗК презентувало дослідження. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/povupnu/new-record/> (дата звернення: 08.08.2024).

³ «Автотуристи»-ухилянти на Буковині заплатили тисячі доларів за перетин кордону, але попалися. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3874115-avtoturistiuhilanti-na-bukovini-zaplatilisaci-dolariv-za-peretin-kordonu-ale-popalisa.html> (дата звернення: 08.08.2024).

⁴ У ДПСУ повідомили про викриття понад 480 злочинних груп, що сприяли незаконному перетину кордону. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-demchenko-nezakonnuy-peretyn-kordonu/32989710.html>

суперечливі, залежать від корумпованих урядів та містять численні лазівки¹.

Україна вважалася одним із найбільших ринків торгівлі зброєю в Європі та ключовою ланкою у світовій торгівлі. Її роль посилилася після початку збройного конфлікту у 2014 році на території Донецької та Луганської областей. Через значні запаси зброї, невелику кількість перешкод для доступу до неї та мільйонами одиниць стрілецької зброї, що знаходиться на легальному і чорному ринках, більша частина зброї, яка розповсюджувалася всередині країни, була радянська зброя або нещодавно вироблена вогнепальна зброя та боеприпаси. Водночас, через Україну, здебільшого через порти м.Миколаєва та м.Одеси, злочинці експортували зброю до країн Африки і Близького Сходу.

Приміром, на початку листопада 2020 року Національна поліція Іспанії (Policía Nacional), Mossos d'Esquadra та Іспанське податкове агентство (Agencia Tributaria) за підтримки Європолу, призвело до ліквідації великої організованої злочинної групи, пов'язаної з торгівлею зброєю та відмиванням грошей. Злочинна мережа, що складається з латвійських, іспанських та українських членів, незаконно переправляла зброю та вибухові речовини на комерційних судах з України, переважно до зон конфліктів у Північній Африці та на Близькому Сході, які підпадають під міжнародні ембарго. Незаконні поставки приховувалися на вантажних судах, які перевозили легально отримане озброєння. Торговці зброєю перевозили через Середземне море зброю та важке озброєння, включаючи танки. Злочинне угруповання було добре розвинене і здійснювало складну злочинну діяльність на міжнародному рівні². Проте війна змінила все, створивши «середовище неприйняттого ризику для міжнародної незаконної торгівлі». Чорноморські порти були закриті або значно обмежені для судноплавства. Кордон між керованою урядом Україною та окупованими Росією територіями тепер є укріпленою серією полів смерті, що розривають супермагістраль. Призов на військову службу в Україні позбавив злочинний світ живої сили, а воєнний стан зупинив широкий спектр злочинної діяльності. Комендантська година ускладнює пересування в темний час доби³.

Окрім того, з початком військових дій Україна відчула гостру потребу в сучасній зброї (бронетехніці, систем ППО, важкій артилерії, бойовій авіації та ін.). Не дивлячись на те, що США почали надавати військову допомогу Україні ще з 2014 року, з 24 лютого 2022 року поставки зброї від країн Заходу різко збільшилися. Такий її приплив викликав занепокоєння щодо поширення цієї зброї в руках злочинців далі в Західній Європі, а також

¹ Незаконна торгівля зброєю – Global Investigative Journalism Network. URL: <https://gijn.org/ua/resurs-ua/nezakonna-torgivla-zbroeu/> (дата звернення: 08.08.2024).

² В Іспанії роззброєні торговці людьми, які постачають у зони конфліктів зброю та вибухові речовини / Європол. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/traffickers-supplying-conflict-zones-weapons-and-explosives-disarmed-in-spain> (дата звернення: 15.08.2024).

³ How the war split the mafia. URL: <https://www.economist.com/international/2023/04/24/how-the-war-split-the-mafia> (дата звернення: 15.08.2024).

можливого впливу на організовану злочинну діяльність¹. Проте, наразі немає доказів того, що західна зброя, надана Україні, потрапляє на чорний ринок чи опиняється в руках злочинних угруповань в Європі².

Також неможливо залишити без уваги ще один напрямок злочинної діяльності, такий як обіг наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. Через своє географічне положення Україна була важливою транзитною країною для героїну з Афганістану та кокаїну з Латинської Америки. До війни героїн та кокаїн переміщувалися через аеропорти, українські морські порти м.Одеси та м.Миколаєва, як для внутрішнього використання, так і для транзиту до країн призначення. Проте, інтенсивні бойові дії та значні територіальні зміни, що відбулись протягом останніх двох років змусили транснаціональних наркоторговців змінити «традиційні» маршрути постачання наркотиків та переорієнтуватися на альтернативні таким чином, щоб обійти Україну. Турецькі митники заявляють, що через кордон з Іраном надходить більше героїну та метамфетаміну. Литовські прикордонники зафіксували чотириразове зростання обсягів нелегального тютюну в першому кварталі 2022 року. Естонські офіційні особи, які співпрацюють з Європолем, поліцейським агентством ЄС, викрили 3,5 тонни латиноамериканського кокаїну в порту Мууга на суму приблизно півмільярда євро³. Це свідчить про те, що транснаціональна організована злочинність має неабияку здатність швидко пристосовуватись до нових реалій.

Що ж стосується нашої держави, так до лютого 2022 року в Україні споживчий ринок героїну та кокаїну був невеликим, тому торгівля цими видами наркотиків була обмеженою, а з початком війни, коли більшість місцевих споживачів виїхали до Європи, США, Канади та інших країн, стала майже неможливою. Про це свідчать і дані «Оцінки злочинності» від GИТОС, де зафіксований спад показників торгівлі героїном з 5.0 (у 2021 році) до 4.0 (у 2023 році) та кокаїну з 3.5 (у 2021 році) до 1.5 (у 2023 році)⁴.

Однак, на противагу цьому, конфлікт і зростаюча дестабілізація в країні посилили почуття безкарності тих осіб, які займалися незаконною торгівлею наркотиками в Україні, що призвела до збільшення виробництва та збуду синтетичних наркотиків та канабісу як на місцевий ринок, так і на сусідні країни. В даних «Оцінки злочинності» від GИТОС відображене відчутне зростання в показниках торгівлі синтетичними наркотиками з 3.5 (у 2021 році) до 8.0 (у 2023 році) та канабісом з 5.0 (у 2021 році) до 6.5 (у

¹ Smoke on the horizon: Trends in arms trafficking from the conflict in Ukraine | Global Initiative URL: <https://globalinitiative.net/analysis/trends-arms-trafficking-conflict-ukraine-russia-monitor/> (дата звернення: 15.08.2024).

² Немає доказів витоку західної зброї з України до Європи: Глобальна ініціатива проти транснаціональної організованої злочинності (holosameryky.com) URL: <https://www.holosameryky.com/a/nemae-dokaziv-vytoku-zbroyi-z-ukrayiny-do-evropy-gi-toc/7661886.html> (дата звернення: 17.08.2024).

³ How the war split the mafia. URL: <https://www.economist.com/international/2023/04/24/how-the-war-split-the-mafia> (дата звернення: 17.08.2024).

⁴ Злочинність в Україні - Індекс організованої злочинності (ocindex.net) GLOBAL ORGANIZED CRIME INDEX. URL: <https://ocindex.net/2023/country/ukraine> (дата звернення: 17.08.2024).

2023 році)¹.

Виробництво наркотиків, яке здійснювалося в підпільних лабораторіях, було частково порушено після початку війни, що призвело до подальшої зміни розташування нарколабораторій, розташованих переважно на сході нашої країни, до Центральної та Західної України.

Згідно звіту Національної поліції України про результати роботи у 2023 році, порівняно з 2022 роком, збільшилася на 13% кількість викритих наркозлочинів (з 33,8 тис. до 38,3 тис.), у тому числі щодо збуту наркотичних речовин – на 41% (з 9,9 тис. до 14 тис.), пов'язаних з легалізацією коштів, отриманих від наркоторгівлі, – на 56% (з 34 до 53), організацією нарколабораторій – на 69% (з 61 до 103) та наркопритонів – на 95% (з 231 до 450). Розкрито на 40% більше (з 22,5 тис. до 31,5 тис.) наркозлочинів, у тому числі фактів збуту наркотиків – на 48% (з 7,8 тис. до 11,5 тис.), організації діяльності нарколабораторій – на 60% (з 55 до 88), наркопритонів – у 2,1 рази (зі 199 до 423), а також легалізації коштів, отриманих від наркоторгівлі, – на 69% (з 29 до 49). Вилучено на 19% більше (з майже 2,6 тонни до понад 3,1 тонни) наркотичних та психотропних речовин². Крім того, правоохоронцями Нацполіції спільно із правоохоронними органами країн ЄС встановили та ліквідували міжнародний наркосиндикат із прибутком у 135 мільйонів гривень на рік. Учасники злочинної організації підозрюються в реалізації кокаїну, екстазі, канабісу, MDMA, гашишу, кетаміну та амфетаміну³.

Також одним з факторів зростання наркозлочинності є підвищений попит на наркотичні засоби з боку військовослужбовців – безпосередніх учасників активних бойових дій. Про бійців ЗСУ, які вживають наркотичні засоби чи психотропні речовини, говорити не прийнято. Водночас така проблема цілком реальна: заборонені препарати є на передовій. Найбільшою популярністю там користуються канабіс, амфетамін, мефедрон, альфа-PVP та інші синтетичні катіони, такі як метилон та MDPV. Попри те, що факти вживання військовослужбовцями наркотиків і психостимуляторів вже не одноразово висвітлювалось у ЗМІ, варто відзначити, що точної інформації, скільки саме бійців ЗСУ вживають ті чи інші види заборонених препаратів, просто немає.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що транснаціональна організована злочинність, так як і організована злочинність в Україні, не дивлячись на військові дії, що відбуваються на території нашої країни, продовжує розвиватися, адаптувавшись під умови сьогодення. Вона набула нових можливостей,

¹ Злочинність в Україні - Індекс організованої злочинності (ocindex.net) GLOBAL ORGANIZED CRIME INDEX. URL: <https://ocindex.net/2023/country/ukraine> (дата звернення: 17.08.2024).

² Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_NPU_2023.pdf (дата звернення: 18.08.2024).

³ Боротьба з наркозлочинністю: за рік Нацполіція вилучила майже 3 тонни наркотичних речовин / Національна поліція України. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/borotba-z-narkozlochynnistiu-za-rik-natspolitsiia-vyluchyla-maizhe-3-tonny-narkotychnykh-rechovyn> (дата звернення: 18.08.2024).

змінивши спосіб функціонування злочинної діяльності, порушивши звичний формат та створивши нове поле для незаконного бізнесу як в Україні, так і за її межами. Це вимагає новітніх підходів до розгортання системного, стратегічного підходу щодо протидії відтворенню організованих кримінальних практик, в тому числі й транснаціонального характеру. Пошук таких підходів – справа наступних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Автотуристи»-ухилянти на Буковині заплатили тисячі доларів за перетин кордону, але попалися. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3874115-avtoturistiuhilanti-na-bukovini-zaplatili-tisaci-dolariv-za-peretin-kordonu-ale-popalisa.html> (дата звернення: 08.08.2024).
2. How the war split the mafia. URL: <https://www.economist.com/international/2023/04/24/how-the-war-split-the-mafia> (дата звернення: 15.08.2024).
3. Smoke on the horizon: Trends in arms trafficking from the conflict in Ukraine | Global Initiative URL: <https://globalinitiative.net/analysis/trends-arms-trafficking-conflict-ukraine-russia-monitor/> (дата звернення: 15.08.2024).
4. Боротьба з наркозлочинністю: за рік Нацполіція вилучила майже 3 тонни наркотичних речовин / Національна поліція України. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/borotba-z-narkozlochynnistiu-za-rik-natspolitsiia-vyluchyla-maizhe-3-tonny-narkotychnykh-rechovyn> (дата звернення: 18.08.2024).
5. Бусол О., Романюк Б. Організована злочинність в Україні. Частина 4. *LexInfom. Юридичні новини України*. 2021. 18 червня. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/organizovana-zlochynnist-v-ukrayini-vid-prymityvizmu-do-profesijnoyi-vytonchenosti-reanimatsiya-zabutoyi-problemy-yaka-nabula-rafinovanogo-vyglyadu-chastyna-4-transnatsionalni-zlochynni-organizats/> (дата звернення: 06.09.2024).
6. В Іспанії роззброєні торговці людьми, які постачають у зони конфліктів зброю та вибухові речовини / Європол. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/traffickers-supplying-conflict-zones-weapons-and-explosives-disarmed-in-spain> (дата звернення: 15.08.2024).
7. Виїзд з України в умовах воєнного стану: як усунути корупцію. НАЗК презентувало дослідження. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/new-record/> (дата звернення: 08.08.2024).
8. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_NPU_2023.pdf (дата звернення: 18.08.2024).
9. Злочинність в Україні - Індекс організованої злочинності (ocindex.net.) GLOBAL ORGANIZED CRIME INDEX. URL: <https://ocindex.net/2021/country/ukraine> (дата звернення: 27.07.2024).

10. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_78_9#Text (дата звернення: 27.07.2024).

11. Незаконна торгівля зброєю – Global Investigative Journalism Network. URL: <https://gijn.org/ua/resurs-ua/nezakonna-torgivla-zbroeu/> (дата звернення: 08.08.2024).

12. Немає доказів витоку західної зброї з України до Європи: Глобальна ініціатива проти транснаціональної організованої злочинності (holosameryky.com) URL: <https://www.holosameryky.com/a/nemae-dokaziv-vytoku-zbroyi-z-ukrayiny-do-evropy-gi-toc/7661886.html> (дата звернення: 17.08.2024).

13. Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (дата звернення: 05.08.2024).

14. У ДПСУ повідомили про викриття понад 480 злочинних груп, що сприяли незаконному перетину кордону. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-demchenko-nezakonnyu-peretyn-kordonu/32989710.html>

15. Українці стали частіше звертатися за допомогою у випадках, коли постраждали від торгівлі людьми. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23691.html?PrintVersion> (дата звернення: 05.08.2024).

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024

Olena S. HORASH,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

THE CURRENT STATE AND TRENDS OF TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME AND ORGANIZED CRIME IN UKRAINE DURING THE CONDITIONS OF WAR

This article is devoted to determining the state of transnational organized crime in Ukraine "before" and "after" the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, which took place on February 24, 2022. The main areas of activity and features of the functioning of transnational organized criminal groups are formulated. An analysis of the state of organized crime in Ukraine and transnational organized crime during the war was carried out. The dynamics of changes in transnational crime and Ukrainian organized crime in the period 2022–2024 were studied. A brief description of the main forms of criminal activity is provided, such as: human trafficking, illegal migration,

illegal drug and arms trafficking.

Keywords: *war, organized crime, transnational organized crime, illegal markets, smuggling, drugs, weapons, human trafficking.*

УДК: [343.9:342.56]:[341.123:355.48(470+571:477)] DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.09>

Максим Геннадійович КОЛОДЯЖНИЙ,
кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України, м. Харків)

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ РЕФОРМУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ: НОВИЙ ПОГЛЯД У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ¹

У статті на підставі результатів теоретичного та емпіричного дослідження здійснена спроба кримінологічного та соціального аналізу одного з елементів правосуддя перехідного періоду, яким є інституціональне реформування. Інституціональне реформування розглянуто під децю «новим» кутом зору, який не укладається у традиційну парадигму щодо структури і змісту цієї діяльності. Проведено співвідношення понять інституційного та інституціонального реформування. Наведено аргументи, які вказують на те, що друге є більш ширшим за перше. Презентовано результати опитування п'яти груп респондентів, які лягли в основу побудови системи інституціонального реформування в Україні. Виділено два рівні останнього: глобальний (міжнародний) та національний. Розкрито їх зміст, виділено конкретні заходи, що мають здійснюватись на цих рівнях. Указано засади, які мають лягти в основу інституціонального реформування та від яких залежить його ефективність.

Ключові слова: інституціональне реформування, перехідне правосуддя, війна, гарантії неповторення, люстрація, злочинність, кримінальні правопорушення.

Постановка проблеми. Повномасштабне військове російське вторгнення в Україну має яскраво виражені ознаки соціальної сингулярності, яка, за точним описом провідних учених-кримінологів, є

¹ Примітка. Наукову статтю підготовлено у межах виконання проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. № 2022.01/0204) за підтримки Національного фонду досліджень України.

результатом неконтрольованого примноження екзистенцій, у тому числі пов'язаних із посиленням криміногенності у суспільстві та ускладненням процесу соціально-правового контролю¹. Іншими словами, війна стала умовною точкою неповернення в усіх багатогранних інтерпретаціях цього слова: від буквального розуміння фізичних непоправних утрат десятків тисяч українських військовослужбовців та мирного населення – до часткової трансформації суспільних цінностей і ментальності громадян України, як жертв війни, та формування, умовно кажучи, на руїнах цієї війни нової, більш стійкої, соціально відповідальної та патріотичної, української нації, що прагне успішного майбутнього у лоні великої європейської сім'ї.

За оцінками експертів, для України війна з РФ – екзистенційного рівня, оскільки йдеться про наше існування та ідентичність. Історична ситуація склалася таким чином, що Україна зацікавлена в знешкодженні російської загрози через ліквідацію імперської самоідентифікації росіян. Своєю чергою росія зацікавлена у збереженні імперії через ліквідацію української державності. Крім цього, російсько-українська війна перетворилась на своєрідний тригер у зміні глобальних процесів щодо: деконструкції світового порядку; прояву імперських комплексів російського суспільства; суперечливих наративів західних країн та ін.² Зрештою війна в Україні остаточно виявила біполярність сучасного світу (США–КНР) та спроби об'єднання автократій і тоталітарних режимів (РФ, КНДР, КНР, Іран, Білорусь) у протистоянні глобальному демократичному Заходу.

У зв'язку із вищевикладеним виникає два фундаментальних питання: 1. Як Україні реагувати на зовнішню військову російську агресію? 2. Що необхідно зробити для неповторення війни у майбутньому? Якщо відповідь на перше питання є більш-менш очевидною і пов'язується із захистом суверенітету і територіальної цілісності нашої держави у класичний військовий спосіб, то однозначна відповідь на друге запитання як у науці, так й у політикумі, ще не сформульована. Для конкретизації цієї відповіді допоможуть наукові пошуки при розв'язанні проблеми інституціонального реформування, як одного з елементів перехідного правосуддя. Цей напрям державної політики є складним соціально-правовим унікальним механізмом транзиту від війни до миру та гарантією неповторення конфлікту у майбутньому.

Транзитивне правосуддя досліджували такі зарубіжні вчені, зокрема: Д. Аггіре (D. Aguirre), Б. Алмейда (B. Almeida), К. Байндер (C. Binder), Г. Боніфазі (G. Bonifazi), М. Давидович (M. Davidovic), Т. Деструпер (T. estrooper), Е. Еврард (E. Evrard), Дж. Ельстер (J. Elster), Н. Крітц (N. Kritz), Л. Маліндер (L. Mallinder), І. П'єтропаолі (I. Pietropaoli), Д. Піон-Берлін (D. Pion-Berlin), Н. Поробіч-Ісаковіч (N. Porobić Isaković), А. Рейтер (A. Reiter),

¹ Орлов Ю. В. Соціальна сингулярність як фон криміногенної детермінації. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Тетяни Андріївни Денисової (Харків, 16 квіт. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 124-126.

² Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи: аналіт. доп. / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська. Київ: НІСД, 2024. 49 с.

Р. Хамільтон (R. Hamilton), С. Хантінгтон (S. Huntington), Л. Хайс (L. Huyse), В. Шабас (W. Schabas), Д. Шарп (D. Sharp) тощо.

В Україні окремі аспекти правосуддя перехідного періоду вивчали А. Багінський, А. Блага, І. Брунова-Калісецька, К. Бусол, М. Грушко, В. Жидков, О. Євсєєв, Т. Кисельова, С. Кіщенко, Т. Лузан, Б. Луценко, О. Мартиненко, І. Марчук, І. Нузов, О. Овчаренко, Ю. Орлов, В. Філатов, Г. Христова та ін. Однак проблема перехідного правосуддя загалом та інституціональне реформування, як його центральна складова, зокрема, досі залишаються малодослідженими. Вони не знайшли остаточного вирішення, виходячи з військової, суспільно-політичної, соціально-економічної обстановки в Україні та складної ситуації на міжнародній арені.

Мета статті – здійснення співвідношення понять інституційного та інституціонального реформування, визначення головних рівнів останнього у межах перехідного правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ознайомлення зі спеціальною літературою щодо проблеми перехідного правосуддя звертає на себе увагу неспівпадіння термінів, що застосовуються для позначення одних і тих саме понять. Так, в одних публікаціях окремий напрям правосуддя перехідного періоду називається інституційним реформуванням¹, а в інших – інституціональним². Навіть в енциклопедичних джерелах спостерігається певна плутанина щодо синонімічного смислового навантаження наукових категорій інституційного та інституціонального середовища (англ. *institutional environment*). Під ним розуміється сукупність основоположних політичних, соціальних, юридичних й економічних правил, що визначають рамки людської поведінки та утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу³.

Попри певну синонімічність зазначених наукових категорій пропонується застосовувати саме термін інституціонального реформування. Адже згідно із тлумаченням слова «інституція» під ним здебільшого розуміється певна установа чи заклад⁴. У цьому зв'язку використання терміну інституційного реформування значно звужує цей напрям перехідного правосуддя і зводиться виключно до відповідних

¹ Макінтош С. Масові звірства. Як домогтися правосуддя?: посіб. для груп потерпілих від масових злочинів / Меморіальний музей Голокосту США, 2021. С. 7. URL: https://www.ushmm.org/m/pdfs/Ukrainian_Language_Pursuing_Justice_Handbook.pdf; Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / Мартиненко О. А., Семьоркіна О. М. Київ, 2020. С. 9; Жидков В. На шляху до правосуддя перехідного періоду / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2023. 19 с.

² Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри: монографія; Кримінол. асоц. України. Харків: Право, 2023. С. 220.

³ Інституційне середовище. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5_%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B5.

⁴ Інституція. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F>.

змін у діяльності органів та установ. Тоді як саме застосування терміну «інституціональне реформування» дає змогу більш глибоко його інтерпретувати. У такому разі можливо вкладати у зміст такої діяльності широкий набір державної і міждержавної діяльності, включаючи удосконалення органів державної влади, здійснення реформування у різних сферах задля досягнення сталого миру.

Аналіз поглядів на структуру інституціонального реформування у межах концепції перехідного правосуддя дає підстави стверджувати, що відповідні заходи здебільшого зводяться до прийняття нових законів або реформування функціонуючих або створення нових органів¹. Є позиція окремих зарубіжних науковців, відповідно до якої інституційне реформування виражається в економічному аспекті цієї проблеми, зокрема до запобігання зловживанню корпоративними правами на землю на прикладі М'янми².

М. Грушко наголошує, що інституційна реформа передбачає зміни у державному апараті, судовій системі, військових та правоохоронних структурах. Надзвичайно складно проводити подібні зміни, програми реформ змушені враховувати реалії і суперечності постконфліктних чи конфліктних періодів. Супротив реформам має бути подоланий, оскільки нереформовані інститути створюють загрозу утвердженню верховенства права. На переконання цього науковця, на доктринальному рівні гарантії неповторення є найменш опрацьованим елементом концепції перехідного правосуддя, порівняно з іншими елементами³.

Н. Гурковська додає, що впровадження заходів з превенції конфліктів має бути таким, щоб майбутні покоління назавжди були захищені від лих війни та зловживань, утвердили віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок, рівність прав великих і малих націй. Також створено умови, за яких дотримуються справедливості та повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права; діють програми перевірки державних діячів, спрямовані на відновлення довіри громадськості до інституцій; проведена реформа судової системи, сектору безпеки та правоохоронних органів⁴. Саме такий сенс укладається цією експерткою в інституціональне реформування.

¹ Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes / N. Kritz (ed.). Washington, DC : US Institute for Peace Press, 1995. 604 p.; Луценко Б. Г. Зарубіжний досвід реалізації окремих елементів перехідного правосуддя в контексті кримінологічного забезпечення деокупації території України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*: зб. наук. пр. 2023. № 3. С. 273–284. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.23>.

² Aguirre D., Pietropaoli I. Institutional Reform in Myanmar: Preventing Corporate Land Rights Abuses. *International Journal of Transitional Justice*. 2021. Vol. 15. P. 148–168; Філатов В. В. Теоретико-прикладні проблеми перехідного правосуддя: міжнародний рівень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 489–491. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/111>.

³ Грушко М. В. Перехідне правосуддя: міжнародний досвід та застосування в Україні. Розділ 10. Львів-Торунь : Ліга Прес, 2021. С. 289. (С. 273–308). DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-237-4-10>.

⁴ Гурковська Н. Шлях до миру: через перемогу і перехідне правосуддя. URL: <https://ecpl.com.ua/news/shliakh-do-myru-cherez-peremohu-i-perekhidne-pravosuddia/>.

Спеціалістами міжнародного центру транзитивного правосуддя пропонуються більш розгорнуті рекомендації щодо змісту інституціонального реформування, зокрема шляхом:

- законодавчих змін до міжнародних та національних нормативно-правових актів з метою ефективного забезпечення захисту прав людини;
- структурних реформ органів державної влади для забезпечення законності їх функціонування та доброчесності працівників у таких органах;
- створення наглядових органів в органах державної влади для забезпечення їх підзвітності громадськості;
- роззброєння, демобілізації та реінтеграції у виді розпуску незаконних збройних формувань, забезпечення їх учасникам права на справедливий суд з подальшою реінтеграцією до суспільства;
- реалізації навчальних програм у сфері міжнародного права, прав людини та міжнародного гуманітарного права для осіб, які працюють в органах державної влади.
- люстрації та перевірки осіб на відповідність займаним посадам (Lustration and Vetting)¹.

Практика Боснії і Герцеговини дозволяє також констатувати про інституційний (звужений) характер реформ, здійснених у цій країні після війни у колишній Югославії. Зокрема, у цій державі ця складова правосуддя перехідного періоду зводилась до сертифікації поліцейських, перепризначення суддів і прокурорів, а також заснування певних інституцій². Є думка, що саме обмежений (інституційний), а не розширений (інституціональний) характер повоєнного реформування у Боснії і Герцеговині не дав повністю розкрити потенціал постконфліктної відбудови цієї держави.

Емпіричний зріз проблеми інституціонального реформування, як складової перехідного правосуддя, шляхом опитування 5-ти груп респондентів (23 експертів–науковців, 105-ти військовослужбовців, 1 723 представників громадськості, 1 527 внутрішньо переміщених осіб, 7 209 поліцейських), здійснене протягом жовтня–грудня 2023 р., дає підстави для більш широкого інтерпретування змісту цієї соціальної системи, яка включає такі основні напрями діяльності: подальше зміцнення обороноздатності України, професіоналізація ЗСУ; боротьба з корупцією; розвиток економіки, стабілізація фінансової сфери; недопущення проросійських політичних сил до влади; вступ України до НАТО; набуття Україною повноправного членства в ЄС. Перелічені напрями державної

¹ International Center for Transitional Justice. «Institutional Reform». URL: [https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/perehidne-pravosuddya-istoriya-stanovlennya-i-zmist-ponyattya.html](https://www.ictj.org/institutional-reform#:~:text=The%20reform%20of%20state%20institutions,prevent%20the%20recurrence%20of%20violations.&text=When%20transitions%20to%20democratic%20government,of%20such%20institutions%20is%20vital; Лузан Т. Перехідне правосуддя: історія становлення і зміст поняття. <i>Юридична газета</i>. 2021. 21 квіт. URL: <a href=).

² Поробіч-Ісакович Н. Правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині – виклики та можливості. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/pravosuddya-perehidnoho-periodu-v-bosniji-i-hertsehovyini-vyklyky-ta-mozhlyvosti/>.

політики доповнюються однозначним розумінням респондентів необхідності проведення люстрації колаборантів.

Ключем до розуміння змісту інституціонального реформування, як складової перехідного правосуддя в Україні, є, окрім іншого, виділення відповідних принципів, які мають бути перебувати в основі побудови відповідної постконфліктної державної і навіть глобальної політики. Такими принципами є системність та комплексність. З одного боку, принцип системності вказує на те, що інституціональне реформування є лише одним із багатьох напрямів застосування правосуддя перехідного періоду. З другого, – ця засада не виключає можливості розгляду самого інституціонального реформування як окремої соціальної системи, що відзначається власною специфікою реалізації у нашій державі, національними закономірностями застосування, виходячи із низки ризиків і загроз, що можуть заважати досягненню поставлених цілей у виді забезпечення сталого соціального розвитку та неповторення військової агресії у майбутньому. При цьому принцип комплексності додатково розкриває системний підхід до вирішення цієї складної соціальної проблеми. Він корелює із повнотою запровадження усіх можливих та необхідних напрямів діяльності у межах інституціонального реформування.

У контексті дотримання принципів системності та комплексності інституціонального реформування варто виділити щонайменше два основних рівні, на яких мають реалізовуватись відповідні реформи та їх окремі заходи. Йдеться про глобальний (міжнародний) та національний рівні запровадження інституціонального реформування.

Глобальний (міжнародний) рівень. Зазвичай у класичному розумінні інституціональних перетворень прийнято наголошувати на певних напрямках діяльності, що охоплюються внутрішньою державною політикою у постконфліктних країнах. Однак сучасний стан міжнародної безпеки свідчить про необхідність кардинальної перебудови архітектури останньої.

Міжнародний рівень має насправді фундаментальний характер з огляду на досягнення мети у виді гарантій неповторення російсько-української війни. Різні заходи, що охоплюються цим рівнем, невинувато перебувають у тіні усталеної структури інституціонального реформування. Річ у тім, якщо б на теперішній час у світі реально функціонувала дієва система міжнародної безпеки, не було б не лише низки військових конфліктів, а навіть натяків на можливість появи таких.

Наочним свідченням цього є неспровокована військова агресія РФ проти України у 2014–2024 рр., масштаби якої є безпрецедентними з моменту закінчення Другої світової війни у 1945 р. І сам факт того, що російсько-українська війна могла відбутись на початку XXI ст. у центрі географічної Європи, є свідченням великих прорахунків з боку гарантів глобальної безпеки, як мінімум, у виді 15-ти членів Ради Безпеки ООН та, за великим рахунком, усього світового співтовариства, представники 193

держав якого входять до складу Генеральної Асамблеї ООН¹. Тобто система міжнародної безпеки дала непробачний збій, наслідки якого можуть бути катастрофічними для усього населення нашої планети передусім через загрозу від застосування ядерної зброї. Більше того, подібні жакливі прецеденти є недоречним сигналом для світових автократій та тоталітарних режимів. Їх лідери не виключають можливість захоплення територій інших країн, повалення законних урядів та вчинення інших гібридних дій у межах сучасного розуміння війни, знаючи про відсутність належного реагування з боку консолідованого світового співтовариства, а тим більше допускаючи безкарність за прояв будь-якої агресії.

На жаль, результати діяльності ООН у цьому напрямі слід визнати незадовільними. ООН на сьогодні виконує символічну роль головної міжнародної організації з обмеженим колом реальних безпекових функцій. Зараз ООН нагадує Лігу Націй, через неієздатність якої фактично виникла можливість початку Другої світової війни у 1939 р. Доказом цьому є проведення Глобального саміту миру (15-16 червня 2024 р.) щодо припинення війни в Україні не на майданчиках ООН, як головної міжнародної інституції, а у нейтральній Швейцарії.

Президент України В. Зеленський у своєму виступі 20 вересня 2023 р. на засіданні Ради Безпеки ООН зазначив, що «всі у світі бачать, що саме робить ООН неієздатною. У цьому кріслі в Раді безпеки, яке росія займає незаконно через закулісні маніпуляції після розпаду СРСР, – сидять брехунці, чия робота – виправдовувати агресію та геноцид, що їх здійснює рф. І всі дії ООН – чи то Ради безпеки, чи то Генасамблеї, розбиваються об привілей, який дає це крісло агресору. Вето в руках агресора – ось те, що загнало ООН в глухий кут»². Наведена позиція знаходить свій більш розгорнутий розвиток у працях фахівців у галузі міжнародного права. Так, науковці справедливо наголошують, що рф у 1991 р. мала сприйматись як новий член ООН, а не як правонаступниця СРСР, що отримала всі права та привілеї Союзу після його розпаду³. Тому вважаються цілком обґрунтованими пропозиції багатьох учених щодо необхідності реформування ООН⁴.

У зв'язку із вищевикладеним глобальний рівень інституціонального реформування має зводитись, окрім іншого, до такого:

– реформування діяльності Ради Безпеки, для чого необхідно: за можливості, виключити рф зі складу постійних членів Ради Безпеки ООН, як держави, що проявила неспровоковану агресію проти України у розріз

¹ UN Main Bodies. URL: <https://www.un.org/en/about-us/main-bodies>.

² Собенко Н. Зеленський запропонував рішення для реформування ООН. URL: <https://suspilne.media/576911-zelenskij-zaproponuvav-risenna-dla-reformuvannya-onn/>.

³ Тарасов О.В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії. Харків: Право, 2014. С. 260–282.

⁴ Гладенко О. М. Реформування механізму Ради Безпеки ООН крізь призму війни між Російською Федерацією та Україною. *Вісник Херсон. держ. ун-ту*. Серія: Юрид. науки. 2022. Вип. 1. С. 10–14. DOI: 10.32999/ksu2307-8049/2022-1-2; Реньов Є. В. Реформування Ради Безпеки ООН: проблеми та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 538–541. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/124>. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/124.pdf.

Статуту цієї інституції; розширити чисельний склад непостійних членів Ради Безпеки ООН; удосконалити процедурний механізм накладення членами Ради Безпеки ООН вето та ін.;

- розглянути у повоєнний період можливість початку міжнародної процедури денуклеаризації рф щодо ліквідації у неї найбільшого у світі арсеналу ядерної зброї (5 977 од. станом на 2022 р.)¹ унаслідок залякування західних країн безпідставним застосуванням ядерної зброї навіть у супереч національній ядерній доктрині росії;

- Україні виконати політичну та організаційну частини для набуття повноправного членства у найближчому майбутньому у складі НАТО;

- Україні до вступу до НАТО укласти якомога більшу кількість двосторонніх угод з іншими країнами світу щодо гарантій безпеки для посилення власних спроможностей у відсічі поточної та потенційної повторної військової агресії з боку рф;

- просування Президентом та МЗС України ідеї можливого залучення міжнародного миротворчого військового контингенту під егідою ООН за участі військовослужбовців з усіх країн, які є постійними членами Ради Безпеки, окрім рф, для стабілізації ситуації на російсько-українському кордоні;

- активізувати з боку дипломатичного корпусу України діяльність, спрямовану на розширення з боку західних країн санкцій, що застосовуються як до рф, так і до КНР, з метою обмеження фінансових можливостей рф для продовження війни, а також недопущення технологічної підтримки останньої з боку КНР;

- виконання Україною низки зобов'язань та здійснення/завершення окремих реформ, визначених в Угоді про асоціацію з ЄС, для повноправного вступу до нього тощо.

Національний рівень інституціонального реформування пропонується викласти у межах основних напрямів діяльності, визначених за результатами здійсненого емпіричного дослідження. Так, основний напрям реформ, на якому наголосили опитані респонденти та які виділяються у світовій доктрині перехідного правосуддя, стосується сфери безпеки і оборони. І це не випадково, адже від того, на скільки сильною, чисельною, професійною, озброєною буде українська армія, залежатимуть шанси успішного захисту нашою державою свого суверенітету й територіальної цілісності у майбутньому за умови наявності потенційних реваншистських настроїв у російському суспільстві.

За своєю суттю цей напрям державної політики зводиться до: реформування української армії; приведення її діяльності до стандартів НАТО; повне переозброєння ЗСУ новими зразками сучасного озброєння і військової техніки; наявність системи стратегічного (довгострокового) планування розвитку армії; зведення корупційних ризиків у діяльності МО

¹ «Ядерний клуб»: скільки боеголовок є в наявності у країн світу та скільки з них розгорнуті. URL: <https://www.slovodilo.ua/2022/09/26/infografika/polityka/yadernyj-klub-skilky-boyeholovok-ye-nayavnosti-krayin-svitu-ta-skilky-nyx-rozhornuti>.

України до мінімуму з урахуванням колосальних фінансових ресурсів (21,4 % ВВП у 2024 р., що становить майже 1,7 трлн грн¹), які виділяються на утримання ЗС, включаючи посилення транспарентності у діяльності органів воєнного та господарського управління, тощо.

Реформування сектору безпеки і оборони не замикається лише на посиленні оборонних і військових спроможностей України. Безпека у постконфліктній Україні має забезпечуватись не тільки щодо обмеження поширення так званих загальнокримінальних правопорушень, рівень яких з високою долею ймовірності істотно збільшиться після війни. Проблема безпеки, з огляду на інституціональне реформування, є більш широкою і включає, окрім іншого, нейтралізацію негативної дії низки криміногенних чинників, що детермінують кримінальні правопорушення, які у свою чергу є загрозою для державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Цей напрям державної політики включає також активні (репресивні) й проактивні (випереджаючі профілактичні) заходи, спрямовані, з одного боку, на притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчиняють діяння з ознаками кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. З другого, – компетентні правоохоронні органи, включаючи підрозділи СБУ та ГУР МО України мають вживати випереджаючі дії щодо виявлення шпигунських мереж або громадян, які толерують «руському миру» та у будь-який інший спосіб сприяють учиненню дій щодо підризу національної безпеки України.

Однак основним елементом у цьому контексті є діяльність низки суб'єктів, задіяних до реалізації державної інформаційної політики. Вони мають поширювати в інформаційному середовищі проукраїнську повістку, яка б пропагувала єдність Українського народу. При цьому вся політика має бути пронизана ідеєю соборності. Вона виражається не лише у цілісності та неподільності територій нашої держави, а у розумінні спільного історичного минулого та прагненні до спільного кращого майбутнього. Крім цього, соборність означає усвідомлення усіма громадянами України їх культурної, мовної, релігійної та духовної єдності². Є переконання, що саме відчуття соборності дає Українському народові той невидимий, але дуже потужний імпульс до захисту держави і суспільства від російської агресії.

Інформаційна політика України повинна також включати ще один важливий наратив. Він полягає у побудові нової повоєнної України з європейськими демократичними цінностями, повагою до прав і свобод людини і громадянина, де уся діяльність держави на усіх рівнях спрямовуватиметься виключно навколо інтересів пересічного члена суспільства.

¹ Оборонний бюджет України на 2024 рік перевищить 21,6% ВВП. URL: https://biz.ligazakon.net/news/222711_oboronniy-byudzh-et-ukrani-na-2024-rk-perevishchit-216-vvp.

² Бевз Т. День соборності України як маркер ідентичності в умовах війни. *Соборність України: історія та сучасність*: матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 19 січ. 2023 р.) / за ред. Ю. Ж. Шайгородського; упоряд.: З. В. Захожай, В. Д. Яремчук. ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ–Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2023. С. 11–18.

Питання безпеки неможна оминати без усунення низки корупційних ризиків, особливо у пріоритетних для держави галузях, де освоюються значні обсяги коштів Державного бюджету. Недарма більшість опитаних респондентів указали на необхідність боротьби з корупцією, як ключового інституціонального напрямку державної повоєнної політики. Орієнтиром у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики має бути чинна Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки. У цьому нормативно-правовому акті визначено низку сфер, де корупція поширена найбільше: судова система; охорона здоров'я; правоохоронна сфера; державний сектор економіки; податкова і митна сфери¹. Цей перелік формувався на підставі результатів соціологічних досліджень, здійснених ще у 2020 р. Зрозуміло, що під час правового режиму воєнного стану в Україні система корупційних ризиків зазнала певних змін. Зокрема, перелічені галузі з найбільшими корупційними ризиками мають бути доповнені, як вже наголошувалось вище, сферою оборони. Окремі корупційні скандали та результати поодиноких, але резонансних, журналістських розслідувань є верхівкою умовного айсбергу проблеми корупції, що на жаль, має місце в МО України та військових підрозділах².

У своїх відповідях респонденти опитування здійснили окремий наголос на необхідності розвитку економіки України, як основи інституціонального реформування України. Цю ідею підтримують окремі зарубіжні та українські дослідники правосуддя перехідного періоду, зазначаючи, що останнє не буде ефективним, якщо в державі одночасно з такими заходами не проводяться соціально-економічні реформи, спрямовані на поліпшення умов життя громадян загалом³. Є переконання, що найпотужнішим стимулом для усіх громадян України, особливо тих, які перебувають зараз та залишатимуться на потенційно звільнених тимчасово окупованих територіях нашої держави, включаючи Автономну Республіку Крим, є рівень соціально-економічного розвитку України. Адже кожна людина, за великим рахунком, шукає у своєму житті кращі умови для реалізації власних матеріальних і духовних потреб. Тому від того, наскільки швидко Україна зможе відновити та примножити свій соціально-економічний потенціал, корелює не лише бажання українців залишитись на відвоєнованих територіях, а й налаштованість понад 4,2 млн наших співгромадян-біженців (станом на березень 2024 р.)⁴ повернутись до України з країн ЄС в умовах мирного життя.

¹ Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-IX#n93>.

² Колодяжний М. Г. Війна і злочинність в Україні: точки соціально-правового дотику. *Omul, criminologia, știința*: Conferința științifică internațională (Chișinău, 24 martie 2023); Culegerea comunicărilor / coordonatorii ediției: Avornic Gheorghe [et al.]; comitet științific: Bujor Valeriu (președinte) [et al.]. Chișinău: Institutul de Științe Penale și Criminologie Aplicată, 2023. Vol. 1. C. 402–405.

³ Mihr A. An introduction to transitional justice / ed. O. Simić. Abingdon, Oxon: Routledge, 2020. P. 1–28; Лузан. Т. Складові елементи перехідного правосуддя. *Юридична газета*. 2021. 15 лип. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/skladovi-elementi-perehidnogo-pravosuddya.html>.

⁴ People under temporary protection stable at 4.2 million. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240508-2>.

Фундаментом для підтримки економіки України у перебігу «гарячої» фази війни, а тим більше після її завершення, можуть бути конфісковані кошти Центрального банку РФ, розміщені у банках та інших фінансових установах країн ЄС та США. Йдеться про майже 300 млрд дол. США. На саміті G7, який відбувся 13 червня 2024 р., лідерами країн, які входять до складу цієї організації, було прийнято загальне узгоджене політичне рішення щодо виділення Україні до 50 млрд дол. США як майбутніх прибутків від використання заморожених активів¹. Їх освоєння під час війни значно зменшить фінансове навантаження на Державний бюджет України та посилить спроможності уряду України асигнувати першочергові потреби сфери безпеки і оборони.

Успішна практична реалізація анонсованих задач фактично не уявляється можливим без потужних фінансових впливів в економіку України з боку наших західних партнерів, без активізації бізнес-активності, відкриття нових підприємств із закордонним капіталом, створення робочих місць, поступового наближення рівня оплати праці та загального рівня життя українців хоча б до середнього європейського рівня з тим, щоб у громадян України не було сенсу працевлаштовуватись у країнах-членах ЄС для покращення фінансової стабільності своїх родин. Зрозуміло, що за окресленими стратегічними орієнтирами формування економічної повоєнної політики перебуває комплекс конкретних напрямів діяльності. Основні із них визначені у Національній економічній стратегії, розрахованій до 2030 р., на підставі результатів раніше проведеного економічного аудиту економіки України².

Виходячи зі змісту вказаного вище документу, ключовими напрямками подальшого розвитку економіки України, у тому числі у повоєнний період, можна віднести такі, як: макроекономічна політика; верховенство права; регуляторне середовище; управління державною та комунальною власністю; міжнародна економічна політика і торгівля; репутація України як відповідального бізнес-партнера; інвестиційна привабливість; інформаційно-комунікаційні технології; агропромисловий сектор та харчова промисловість; промисловість; енергетика; видобувана промисловість; транспорт та інфраструктура; креативні індустрії та індустрія гостинності; сфера послуг; регіональний розвиток; розвиток підприємництва; цифрова економіка; культурно-ціннісна трансформація України; якість життя та ін.³

Одним із важливих аспектів інституціонального реформування у межах правосуддя перехідного періоду є люстрація та дотичні до цього складного процесу аспекти. Люстрація тісно прилягає до іншого напрямку повоєнного реформування, яке виділили респонденти опитування, у виді

¹ Вінокуров Я. Захід поділиться з Україною доходами від російських активів. Як це працюватиме. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/06/14/715177/>.

² Аудит економіки України – 2030 / Кабінет Міністрів України. Київ, 2020. 123 с. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-audit.pdf>.

³ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>.

недопущення проросійських політичних сил до влади в Україні. Особливістю цього механізму є той факт, що в Україні вже був досвід люстрації та спроб очищення влади після 2015 р. Для недопущення попередніх помилок при здійсненні люстрації слід орієнтуватись на слушні пропозиції західних колег. Вони зводяться до того, що подібні інституційні реформи мають упроваджуватись шляхом деполітизації (призначення на посаду осіб за їх професійними навичками, а не через відданість владній верхівці) та професіоналізації (добір кваліфікованих працівників за результатами прозорого конкурсу)¹.

З метою організації справедливого процесу люстрації на підставі об'єктивної оцінки кандидатур конкретних осіб, які претендуватимуть на заповнення вакантних посад в органах державної влади у повоєнній Україні, виникає необхідність у розробці вимог до членів спеціальних комісій, що здійснюватимуть люстраційні процедури. На теперішній час, такі, на жаль, ще не розроблено та не закріплено у відповідних підзаконних нормативно-правових актах. Є думка, що серед таких вимог можуть бути, окрім інших, такі: досвід професійної, у тому числі наукової або громадської діяльності; рівень морально-етичних якостей; наявність рекомендаційних листів з позитивною характеристикою від керівників за попереднім місцем роботи; факт трудових відносин в одному органі з особою, яка піддається люстрації; майновий стан та прозорість отриманих доходів; залучення до корупційних скандалів та ін.

Зрозуміло, що інституціональне реформування включає низку інших напрямів діяльності, докладний аналіз яких з об'єктивних причин не уявляється можливим. У цьому дослідженні здійснений наголос на основних із них. У перспективі в Україні має бути створений правовий базис для вирішення питань власності на звільнених територіях, урегулювання трудових відносин, розв'язання проблем, пов'язаних із міграційною політикою, тощо.

Висновки. Здійснене кримінологічне дослідження інституціонального реформування дає підстави для констатації таких положень:

1. Інституціональне реформування є одним із основних напрямів реалізації перехідного правосуддя, який, у разі його ефективного впровадження, здатний унеможливити повторний конфлікт. За механізмом застосування й кількістю можливих соціальних трансформацій інституціональне реформування є найбільш складним і об'ємним порівняно з іншими проявами транзитивного правосуддя.

2. У науковій доктрині не вироблено єдиного підходу щодо змісту і структури інституціонального реформування. На це є об'єктивні причини, що корелюють із особливостями національної правової системи, характером конфлікту та обсягом його наслідків, політичною волею, а

¹ Kostadinova T., Neshkova M. Reforming post-Communist Bureaucracies: The Effect of Transitional Justice. *Governance*. 2022. Vol. 33. Issue 2. P. 305–321. DOI: <https://doi.org/10.1111/gove.12430>; Лузан. Т. Складові елементи перехідного правосуддя. *Юридична газета*. 2021. 15 лип. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/skladovi-elementi-perehidnogo-pravosuddya.html>.

також суспільним запитом на глибину відповідних соціальних змін.

3. Поняття інституціонального реформування не слід ототожнювати з інституційним реформуванням, адже зміст першого є ширшим і включає, окрім удосконалення діяльності окремих органів, так само різноманітні напрями діяльності в інших сферах.

4. Інституціональне реформування, виходячи із особливостей російсько-української війни, її першопричин і наслідків, рекомендується здійснювати на двох рівнях: глобальному (міжнародному) та національному.

5. Глобальний рівень інституціонального реформування стосується загалом реформування ООН і подальшої реалізації Україною гарантій своєї національної безпеки шляхом вступу до НАТО і ЄС. Національний рівень включає реформу сектору оборони і безпеки, соціально-економічні трансформації, удосконалення інформаційної політики, створення умов для успішного проведення люстраційних процедур у повоєнний період.

6. Критерієм результативності інституціонального реформування є дотримання засад системності та комплексності на двох рівнях реалізації компонентів цієї складної соціально-правової конструкції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / Мартиненко О. А., Семьоркіна О. М. Київ, 2020. 84 с.

2. Аудит економіки України – 2030 / Кабінет Міністрів України. Київ, 2020. 123 с. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-audit.pdf>.

3. Бевз Т. День соборності України як маркер ідентичності в умовах війни. *Соборність України: історія та сучасність*: матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 19 січ. 2023 р.) / за ред. Ю. Ж. Шайгородського; упоряд.: З. В. Захожай, В. Д. Яремчук. ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ–Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2023. С. 11–18.

4. Вінокуров Я. Захід поділиться з Україною доходами від російських активів. Як це працюватиме. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/06/14/715177/>.

5. Гладенко О. М. Реформування механізму Ради Безпеки ООН крізь призму війни між Російською Федерацією та Україною. *Вісник Херсон. держ. ун-ту*. Серія: Юрид. науки. 2022. Вип. 1. С. 10–14. DOI: 10.32999/ksu2307-8049/2022-1-2.

6. Грушко М. В. Перехідне правосуддя: міжнародний досвід та застосування в Україні. Розділ 10. Львів-Торунь : Ліга Прес, 2021. С. 273–308. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-237-4-10>.

7. Гурковська Н. Шлях до миру: через перемогу і перехідне правосуддя. URL: <https://ecpl.com.ua/news/shliakh-do-myru-cherez-peremohu-i-perekhidne-pravosuddia/>.

8. Жидков В. На шляху до правосуддя перехідного періоду / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2023. 19 с.

9. Інституційне середовище. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5_%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B5.

10. Інституція. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F>.

11. Колодяжний М. Г. Війна і злочинність в Україні: точки соціально-правового дотику. *Omul, criminologia, știința*: Conferința științifică internațională (Chișinău, 24 martie 2023); Culegerea comunicărilor / coordonatorii ediției: Avornic Gheorghe [et al.]; comitet științific: Bujor Valeriu (președinte) [et al.]. Chișinău: Institutul de Științe Penale și Criminologie Aplicată, 2023. Vol. 1. С. 402–405.

12. Лузан Т. Перехідне правосуддя: історія становлення і зміст поняття. *Юридична газета*. 2021. 21 квіт. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/perehidne-pravosuddya-istoriya-stanovlennya-i-zmist-ponyattya.html>.

13. Лузан. Т. Складові елементи перехідного правосуддя. *Юридична газета*. 2021. 15 лип. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/skladovi-elementi-perehidnogo-pravosuddya.html>.

14. Луценко Б. Г. Зарубіжний досвід реалізації окремих елементів перехідного правосуддя в контексті кримінологічного забезпечення деокупації території України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*: зб. наук. пр. 2023. № 3. С. 273–284. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.23>.

15. Макінтош С. Масові звірства. Як домогтися правосуддя?: посіб. для груп потерпілих від масових злочинів / Меморіальний музей Голокосту США, 2021. 182 с. URL: https://www.ushmm.org/m/pdfs/Ukrainian_Language_Pursuing_Justice_Handbook.pdf.

16. Оборонний бюджет України на 2024 рік перевищить 21,6% ВВП. URL: https://biz.ligazakon.net/news/222711_oboronniy-byudzh-et-ukrani-na-2024-rk-perevishchit-216-vvp.

17. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри: монографія; Кримінол. асоц. України. Харків: Право, 2023. 252 с.

18. Орлов Ю. В. Соціальна сингулярність як фон криміногенної детермінації. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Тетяни Андріївни Денисової (Харків, 16 квіт. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 124-126.

19. **Поробіч-Ісаковіч Н.** Правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині – виклики та можливості. URL:

<https://www.helsinki.org.ua/articles/pravosuddya-perehidnoho-periodu-v-bosniji-i-hertsehovyni-vyklyky-ta-mozhlyvosti/>.

20. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 р. № 2322–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-IX#n93>.

21. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>.

22. Реньов Є. В. Реформування Ради Безпеки ООН: проблеми та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 538–541. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/124>. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/124.pdf.

23. Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи: аналіт. доп. / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська. Київ: НІСД, 2024. 49 с

24. Собенко Н. Зеленський запропонував рішення для реформування ООН. URL: <https://susilne.media/576911-zelenskij-zaproponuvav-risenna-dla-reformuvanna-onn/>.

25. Тарасов О.В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії. Харків: Право, 2014. 512 с.

26. Філатов В. В. Теоретико-прикладні проблеми перехідного правосуддя: міжнародний рівень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 489–491. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/111>.

27. «Ядерний клуб»: скільки боєголовок є в наявності у країн світу та скільки з них розгорнуті. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/26/infografika/polityka/yadernyj-klub-skilky-boyeholovok-ye-nayavnosti-krayin-svitu-ta-skilky-nyx-rozhornuti>.

28. Aguirre D., Pietropaoli I. Institutional Reform in Myanmar: Preventing Corporate Land Rights Abuses. *International Journal of Transitional Justice*. 2021. Vol. 15. P. 148–168.

29. International Center for Transitional Justice. «Institutional Reform». URL: <https://www.ictj.org/institutional-reform#:~:text=The%20reform%20of%20state%20institutions,prevent%20the%20recurrence%20of%20violations.&text=When%20transitions%20to%20democratic%20government,of%20such%20institutions%20is%20vital>.

30. Kostadinova T., Neshkova M. Reforming post-Communist Bureaucracies: The Effect of Transitional Justice. *Governance*. 2022. Vol. 33. Issue 2. P. 305–321. DOI: <https://doi.org/10.1111/gove.12430>.

31. Mihr A. An introduction to transitional justice / ed. O. Simić. Abingdon, Oxon: Routledge, 2020. P. 1–28; Лузан. Т. Складові елементи перехідного правосуддя. *Юридична газета*. 2021. 15 лип. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/skladovi-elementi-perehidnogo-pravosuddya.html>.

32. People under temporary protection stable at 4.2 million. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240508-2>.

33. Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes / N. Kritz (ed.). Washington, DC : US Institute for Peace Press, 1995. 604 p.

34. UN Main Bodies. URL: <https://www.un.org/en/about-us/main-bodies>.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2024

Maxim G. KOLODYAZHNY,

PhD, Senior Researcher

(Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

INSTITUTIONAL REFORM AS A COMPONENT OF TRANSITIONAL JUSTICE: A NEW PERSPECTIVE IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

In the article, based on the results of theoretical and empirical research, an attempt is made to conduct a criminological and social analysis of one of the elements of transitional justice, which is institutional reform. Institutional reform is considered from a somewhat «new» perspective that does not fit into the traditional paradigm regarding the structure and content of this activity. The concepts of institutional and institutional reform are compared. Arguments are presented indicating that the latter is broader than the former. The results of a survey of five groups of respondents, which formed the basis for building the system of institutional reform in Ukraine, are presented. Two levels of the latter are distinguished: global (international) and national. Their content is revealed, and specific measures to be implemented at these levels are highlighted. The principles that should form the basis of institutional reform and on which its effectiveness depends are indicated.

Key words: *institutional reform, transitional justice, war, guarantees of non-repetition, lustration, crime, criminal offenses.*

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Олександр Олександрович АВДЕЄВ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

СУМА КРИМІНОЛОГІЙ У ЦІННІСНІЙ ПАРАДИГМІ: ДІАЛОГІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

У статті проаналізовані окремі анотації наукових статей та монографій з кримінології у рамках ціннісної складової, що дали змогу визначити пріоритет/орієнтир закордонної кримінології, чим формуватимемо власний шлях ціннісний української кримінології. На основі детального розмірковування у рамках ціннісної складової з'явилися міркування, яким шляхом повинна йти українська кримінологія. Кримінологія за сучасних умов є міждисциплінарною наукою, однак не можна забувати її важливу спрямованість та направленість, а саме послужити кримінальному праву з позицій опису ключових тем злочинності – особи злочинця та жертви злочину. Виведення категорії цінності можливе завдяки таким наукам як соціологія, психологія, медицина, філософія. Їх інтеграція у предметі та задачах кримінології відкриває шлях до ґносеологічних інновацій.

Ключові слова: кримінологія, соціальна цінність, ціннісна парадигма, міждисциплінарність, злочинність, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Сьогодні перспектива розвитку кримінології – за міждисциплінарними дослідженнями. Пошук кореневого словосполучення «зло» у періодичних виданнях Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського видає майже 10 тис. наукових фахових статей. Відкриття кожної із таких сполук неодмінно дасть орієнтир, власну систему пошуків із застосуванням різноманітності методів наукового осмислення. Одним з важливих концептів є відповідний орієнтир державної політики, що визначає перспективу майбутніх наукових відкриттів, насамперед з метою вироблення концепцій, ідей, науково-аналітичних доповідей для державних діячів, щоб скоріше завершилася війна. Цей аспект профілактики та боротьби з агресією, експансією є чи не найбільш важливим за умов реальної втрати рубежів держави, якщо не відбудеться відповідна переміна на свідомісному рівні з прийнятними дієвими кроками відповідних трансформацій. Такий підхід наукових пошуків є особливо актуальним в умовах нинішнього дня, коли дослідження можуть мати справжню міждисциплінарну цінність, адже в поле зору вченого в результаті багатопольярного начитування різностороннього матеріалу потрапляє найбільш важливе.

У силу філософських розмірковувань виникає запитання: яка плата за зло? Яка ціна багатьох злодіянь? Юриспруденція оперує великою кількістю оціночних понять. Звідси, перспективним напрямом може стати розроблення кримінології цінностей або ціннісної кримінології. Взагалі, все у світі відносно. Юриспруденція – це такий конструкт, що особливо потребує свого співвідношення з божественними началами, за відповідною «конусоподібною формою». Лише в такому разі є можливість досягти багатьох успіхів у державно-політичному житті країни, а головне – суттєво прискіпити у спасінні найціннішого дару – людської Душі. Конструктивістський підхід до розуміння злочинності є чи не найбільш актуальним, адже суспільні відносини постійно змінюються, еволюціонують. Звідси й конструкт всього правового/юридичного повинен відповідати тим умовам, у яких живемо зараз. Право є гнучким процесом і феноменом сьогодення, що повинен відповідати звичаям, традиціям, культурі, народу. Головне – це свобода без гріха, присікання маніпуляцій зла, піклування про людську душу. Такий шлях принесе неабиякі успіхи.

Вітчизняний розвиток кримінологічної науки не можливий без врахування напрацювань кримінології розвинених країн світу. З наших позицій розвиток української кримінології повинен ґрунтуватись на духовно-культурних смислах.

Мета статті – запропонувати семіотичні мости між різновимірними підходами до розуміння предметного поля і задач кримінології, підкоривши їх ціннісній парадигмі світобачення.

Виклад основного матеріалу. Для зручності сприйняття інформації пропонується діалогічний формат її викладу, своєрідна сократівська маєвтика, що, за задумом, авторів, може вивести уважного читача на власне свідоме висновування перспектив розвитку кримінології.

Яким має бути сучасний розвиток української кримінології з духовно-ціннісних позицій? Розвиток практичної кримінології повинен спрямовуватись на регіоналістику, етноцентризм, усунення негативних етноментальних, духовно-культурних станів українського суспільства. Тут неабияку роль відіграє релігія. Кримінологічні знання та кримінологічна політика сприяє зменшенню маргіналізації, девіантності поведінки загалом. Українська кримінологія, як і кримінологія кожної окремої держави, повинна піти власним етноментальним шляхом з урахуванням напрацювань світової спільноти. Як можна говорити про злочинність, не знаючи її глибинних біблійних коренів? Тому в умовах нинішньої ціннісної епохи бурхливих змін і потрясінь велике значення має теокримінологія/кримінотеологія.

Ф. Лёсель (Lösel, F; 2013) наголошує, що через поточні структурні проблеми кримінології в Німеччині варто зазирнути, що робиться закордоном, зокрема щодо функціонування Інституту кримінології Кембридзького університету ситуації у Великій Британії, де розвиток кримінології сильніший, ніж у Німеччині. Як наслідок, з'являються різноманітні пропозиції щодо майбутнього розвитку німецької кримінології. Вони стосуються зв'язку між кримінологією і правом, гнучких факультетських структур, безперервної освіти в галузі кримінології, кримінології за межами університетів і єдності дисципліни¹.

Чи варто розвивати медіакримінологію? Перспективою є вироблення високих смислів медіакримінології через створення ютуб-каналів, тік-ток культури, відеороликів, що нестимуть у собі великий потенціал розвитку особистості. Фільми, що пройшли усі види критики, теж дають справжню цивілізаційну цінність із застосуванням широкого спектра крилатих фраз, висловів видатних людей, глибинних смислів міркувань, тобто всього, що бере за душу та здатне перемінити, розтопити людське серце від злоби й лукавства. Тут міждисциплінарність неабияк потрібна для виявлення високих смислів добра, засудження зла. Лише бачення істинної природи злочинності з начал першопричин зла на планеті Земля, коли частина ангелів відпадає від божества, коли Каїн вбиває Авеля, дасть істинні смисли біблійської кримінології. Скільки сфер діяльності – стільки може бути й кримінологій. Етичні, філософські, психологічні питання потребують свого належного опрацювання з позицій кримінолога. Трендом стають не академічні дослідження, а короткі найбільш влучні смисли, що загалом формують картину сучасної кримінології. Майбутнє за медіакримінологією, методом інтерв'ювання, точковим виявленням зла.

Н. Рафтер (N. Rafter, 2007) говорить про необхідність дослідження фільмів про злочини більш цілеспрямовано, ставлячи питання: як фільми про злочини пов'язані з кримінологією? На прикладі останніх фільмів про сексуальні злочини стверджується, що кримінальні фільми слід розглядати

¹ Lösel F. Criminology in Great Britain. *Monatsschrift für kriminologie und strafrechtsreform*. 2013. № 96 (2-3). P. 132.

як аспект популярної кримінології, що відображає окремий аспект кримінології загалом. Якщо ми визначимо кримінологію як науку про злочинність і злочинців, то стане зрозуміло, що кіно є одним із першоджерел, з якого люди отримують уявлення про природу злочинності. Деякі з цих уявлень перегукуються з академічною кримінологією, тоді як інші висвітлюють етичні, філософські та психологічні перспективи, що виходять за рамки академічних досліджень. Визнавши, що популярна кримінологія є невід'ємною частиною кримінології, ми можемо активізувати вивчення кримінальних фільмів і самої кримінології¹.

Чи варто розвивати кримінологію історії або історичну кримінологію? Кримінологія історії або історична кримінологія допомагає не припуститися помилок сьогодення та майбуття, враховує істинні смисли й потреби сучасного глобалізму. Це унікальний метод і напрям сучасної кримінології, що допоможе побачити справжню аргументацію критики, як не слід поступати. Вчорашній день – це вже історія. Те, що є актуальним сьогодні, вже перестає бути настільки цінним та актуальним завтра. Світ бурхливими темпами змінюється, розвивається. Історичний метод є надзвичайно важливим у будь-якому дослідженні, особливо здійснюючи кримінологічні пошуки. Критика в кримінології можлива завдяки вчорашній історії, як не слід поступати. Принцип солідаризму, за умови відстоювання істини, правди Божої, перемоги над ерессю, неправдами, лжевченням, сьогодні неабияк важливий, щоб зберегти чистоту православної віри та відстояти своє, власне, національне, етноментальне, самобутнє. Мислення на перетині вчорашньої історії та сьогодення є особливо актуальним для справжньої аналітики, щоб не повторити помилок.

Р. Кателло (R. Catello, 2023) закликає до розвитку критичної історичної кримінології. Наводяться попередні аргументи на користь критичної історичної кримінології, яка виступає проти методу і на користь політичних альянсів з критичними перспективами, які можуть збагатити історико-кримінологічне розуміння в антиподівському контексті. Автор досліджує потенціал політико-академічного альянсу між критичною історичною кримінологією та постколоніальними дослідженнями, дослідженнями корінних народів. Такі політико-академічні альянси показують, що критичну історичну кримінологію найкраще розуміти заперечення як кримінології, так і історії, і що історичну кримінологію не потрібно розуміти як нову субдисципліну та академічну спеціалізацію на перетині історії та кримінології. Навпаки, історичну кримінологію можна розглядати як критичну спробу «переосмислити соціальні науки» і «дедисциплінувати самих себе»².

Чи варто розвивати кримінологію культури? Кримінологія

¹ Rafter N. Crime, film and criminology – Recent sex-crime movies. *Theoretical criminology*. 2007. № 11 (3). P. 420.

² Catello R. Critical Historical Criminology in the Antipodean: Unthinking History and Criminology in the Global South. *International journal for crime justice and social democracy*. 2023. № 12 (1). P. 30–41.

культури у взаємодії з медіакримінологією через випуск документальних стрічок, кіно, а головне – соціальних роликів про допомогу нужденним дасть справжній орієнтир сьогоденню. Це жива віра того, як слід служити людям і ближньому, дітям-сиротам, бездоглядним, що може перемінити усіх нас, особливо серце молодого людини. Майбутнє – за волонтерством. Субота може стати своєрідним днем милосердя. Сьогодні на інтернет-просторах велика кількість тік-ток відео, які вмиють перемінюють людину. Це теоретично виправданий та практично обґрунтований метод і підхід. Історії реальних людей, які живуть поряд з нами, становлять великий спектр розповідей сьогодення. Документальна кримінологія на засадах конкретних фото та відео матеріалів, історичних фактів, крилатих фраз, висловів видатних людей викристалізує нову методологію у здійсненні кримінологічних пошуків та дає орієнтир вчинків людини. Майбутнє кримінології за розвитком найрізноманітніших напрямів наукових досліджень. Скільки сфер діяльності, скільки спеціалістів – стільки напрямів/трендів кримінології може бути. Найважливішим завданням в соціумі є виявлення проблем зла/криміногенності й спрямувати поведінку людини до добра. У цьому руслі та контексті повинна розвиватися сучасна кримінологія. Документальний фільм «Форпост» про понад 500 дітей-сиріт, що в Чернівецькій області, здатен перемінити кожного. А таких фільмів може бути тисячі про засуджених, про будинки перестарілих, одиноких, сиротинці, яких дуже багато в кожній області/регіоні. Тут виробляється справжня модель поведінки й приклад служіння людям. Документальні відеосюжети – це взірць/еталон живої віри й праведності українського народу, це його мудрість та духовна сила, це живий досвід, жива віра у світле майбутнє кожного із народів, заклик до етики, естетики та моралі, а головне – пошук справжньої духовності, коли серед багатьох правд обирається та, що найближче до Істини. Документалістика через призму регіоналістики у межах духовно-ціннісної концепції праворозуміння допоможе виробити справжній інтеграційний підхід у розвитку кримінології.

Д. Редмон (D. Redmon, 2017) наголошує, що візуальна та культурна кримінологія інтегруються з документалістикою для розробки теоретично обґрунтованого, практичного підходу під назвою «документальна кримінологія». Обґрунтовується необхідність документального кіно в кримінології та окреслюються його методологічні можливості. Розглядається естетика та сутність документальної кримінології. На прикладі фільму «Дівчина-модель» (Redmon and Sabin; Редмон і Сабін, 2011) показано, як документальна кримінологія, занурена в живий досвід (у цьому випадку - досвід скаутів, які вербують молодих дівчат нібито для модельної індустрії), може зображати чуттєву безпосередність¹.

Чи важливо розвивати кримінологію наставництва? Інститут

¹ Redmon D. Documentary criminology: Girl Model as a case study. *Crime media culture*. 2017. № 13 (3). P. 357.

наставництва є надзвичайно важливим у кожній сфері. А тому кримінологія стажування дає можливість наочно побачити неоціненний досвід/практичну підготовку потенційних лідерів. І таких у нашій державі повинно бути якомога більше. Однак ніхто нікого не хоче навчати, й для того, щоб досягти відповідних результатів, потрібно багато часу. Особливо тривожною є медична сфера, коли спеціалістові довіряється найдорожче – здоров'я та життя. Радянська школа безкорисливого наставництва завершилася. Сьогодні все зводиться до грошей. Учень повинен бути кращим за свого вчителя, а тому особливий акцент з позицій кримінології слід покласти на початківців, наших діток, учнів, студентів, інтернів, аспірантів, доросле населення. На кожному етапі життя людини може відбутися переміна. Стажування через виявлення криміногенності, коли «у кожного лікаря свій цвинтар», має велике значення. Відповідна пропаганда через мас-медійну популярність може зрушити відповідний бар'єр закоренілості, замкнутості, не бажання навчати; неодмінно матиме значний інноваційний вплив на вдосконалення знань, умінь та навичок, всебічний розвиток всього населення нашої країни. Загострене почуття справедливості, мотивація, націленість отримання знання на засадах реальних ситуацій і програм стажування через призму прагнення до самовдосконалення, вмиле поєднання навчання і досвіду мають значний інноваційний потенціал та неабиякий вплив на розвиток знань з кримінології, що відображається на розвитку особистісних умінь, навичок та професійному становленні.

Дж. Лібраділла, К. Е. Дайг, Р. К. Аполінаріо (2023) розглядають актуальні питання кримінологічної практики та її впливу на розвиток знань і навичок стажерів-кримінологів. Наголошується, що роль стажування в галузі кримінології неможливо переоцінити, адже воно забезпечує неоціненну практичну підготовку, що може сформувати потенціал кримінологів-початківців. Автори оцінюють вплив стажування в галузі кримінології на розвиток знань і навичок інтернів. Дані були зібрані від усіх 60 стажерів-кримінологів Державного коледжу Давао-де-Оро. Результати дослідження вказують на те, що кримінологічна практика має значний вплив на покращення знань та розвиток навичок інтернів-кримінологів. Ці висновки підкреслюють важливість практичної підготовки у розвитку інтернів-кримінологів, адже вони надають можливість студентам застосовувати теоретичні знання в реальних ситуаціях. Програма стажування з кримінології, у поєднанні з самоефективністю та експериментальним навчанням, має значний вплив на розвиток знань та навичок інтернів-кримінологів, що відображається у розвитку їхніх особистих навичок, застосуванні теоретичних знань та розвитку професійних навичок¹.

Які періоди розвитку кримінології у рамках трансформаційних

¹ Libradilla J. F. A, Daig C. E., Apolinario R. C. The Criminology Internship: Its Influence Towards Knowledge and Skills Development of Criminology Interns. *Journal of criminal justice education*. 2023. № 6. P. 78–82.

змін сьогодення можна виділити? Загалом у розвитку кримінології як соціологічної науки можна виокремити окремі етапи/періоди. Кримінологія найбільше пов'язана з дисциплінами кримінального блоку, тобто тривалий час вона була «прислужницею» кримінального права. Та сьогоднішній етап – це розвиток кримінології як міждисциплінарної науки. Вона й справді відіграє особливу роль у встановленні всього нормативістського, щоб наше правосуддя було справедливим, щоб якомога менше людей перебували у станах криміногенності та не допускали її переходу у криміналітет, щоб зменшити кількість зла на планеті Земля. Кожне вчинене нами зло є примноженням, переповненням чаші гніву Божого на рід людський, наближенням апокаліптичної епохи.

Справді, кримінологія вже давно перестала бути соціологічною наукою, адже статистика ніколи не зможе відобразити реальність через значну латентність злочинності, що в кожній державі різниться. З іншого боку, слід враховувати криміногенність націй та народностей в очах Божих. Потужний поштовх розвитку кримінології дав розгул криміналітету у СРСР, коли з'являються резонансні злочини, починають діяти «крадії в законі», бандформування, маніакальні прояви – те, що на Заході зветься серійними вбивствами, психопати/соціопати, мафією. Тут у розвитку вітчизняної української кримінології виникає необхідність вивчення особи злочинця як феномену соціальної дійсності. З цих підходів саме особа злочинця є ключовою темою у кримінології. Після вибуху ядерної бомби у Хіросімі та Нагасакі розпочинається особливий етап розвитку у світовій, а особливо західній науці, – жертви злочину. Сьогодні завдяки пошукам у сфері домашнього насильства особа злочинця і жертва злочину розглядаються паритетними за значущістю. Можливо, навіть жертва злочину набула більшої значущості та поглинула проблематику особи злочинця. Справді, найважливішим питанням спасіння людської душі є те, як не стати жертвою зла, не поширювати його. Тобто кримінологія через акценти бути «прислужницею» кримінального права завершилась. У рамках цього етапу та підходу, за нинішніх умов, кримінологію слід розглядати як матір наук кримінально-правового блоку.

Новий період розвитку кримінології припадає на її розгляд у сфері причин злочинності, а саме надання їй міждисциплінарного статусу. У цьому аспекті кримінологія займає неабияку роль, адже вивчати причини зла слід із найдавніших часів. Людство замислилось, згідно з теорією віддзеркалення Р. С. Белкіна, що відбитки пальців – це лише зовнішні прояви, а насправді головним є криміногенність як внутрішньодуховна складова, а не криміналітет чи соціологія, статистика як зовнішній прояв злочинності. Сучасна криза ідентичності цьому найбільше сприяє, адже основними стають смисли, ідеї, ідеології, коли права людини не здатні виконати своєї істинної ролі та призначення людини у світі для Царства Божого. Тому, подібно комуністичній та соціалістичній ідеології права людини, гріховний гендер виступив на перший план зі своїми пріоритетами, а Бог займає другорядне значення. І лише ідея богоцентризму з

урахуванням кращих ідей усіх світових напрацювань здатна сприяти функціонуванню державного життя найкращим чином.

Л. К. Цао (L. Q. Cao, 2020) розкриває прогрес розвитку кримінології на шляху до становлення як самостійної дисципліни шляхом вивчення взаємовідносин між соціологією та кримінологією. Запропоновано схему розвитку кримінології, яка поділяє історію кримінології приблизно на три епохи. У першу епоху соціологія надала кримінології притулок у своєму зародку, де вона добряче розвинулася в динамічну підгалузь дослідження. Під час другої епохи великого розширення кримінологія та кримінальне правосуддя швидко поширювалися разом із болем кризи ідентичності. Ця експансія надала нові докази тези Куна про те, що політична влада, а не наукова точність, визначає наукову догму дня. Нарешті, в новому тисячолітті кримінологи опинилися на роздоріжжі: багато хто вважає, що кримінологія досягла повноліття, в той час, як інші стверджують, що кримінологія повинна підтримувати свої зв'язки з соціологією. Водночас на думку автора кримінологія як відкрита дисципліна, що розвивається, повинна бути інклюзивною у проведенні досліджень¹.

Чи можна говорити про необхідність дослідження кримінології нацизму/рашизму? Кримінологія фашистської Німеччини розглядається крізь призму природи фашизму, антигуманізму, знищення євреїв, циган та інших національностей. Тобто тут злочин вказує на біологічні ідеї, селекцію народів на кращих і гірших, проведення фашистами експериментів над людьми в рамках теорії еugenіки. Злочини нацистської Німеччини, чи участі у звірствах хорватських католицьких кардиналів та священників щодо знищення православного населення у Сербії не піддаються жодному здоровому глузду. В принципі, можна говорити про кримінологію нацизму нацкримінологію/біокримінологію, що дозволяє говорити про рашистську кримінологію. Така кримінологія направлена на розкриття вбивчого потенціалу російської федерації проти України, на виправдання геноциду, злочинів агресії тощо.

Н. Рафтер (N. Rafter, 2008) присвятив окреме наукове дослідження біокримінологія в нацистській Німеччині та її наслідкам за часів гітлерівського Третього Рейху (1933–1945). Розглядається характер і наслідки кримінології у фашистській Італії (1922–1943 рр.). В обох державах кримінологія стала продовженням політичної влади, але лише в нацистській Німеччині вона повністю реалізувала свій вбивчий потенціал, виправдовуючи геноцид не лише євреїв і циган, але й злочинців. Ключові питання полягають у тому, як саме біологічні ідеї формували пояснення злочинів у нацистській Німеччині? Як нацистська наука визначала «злочинців»? Якими були наслідки нацистської кримінології? І що вивчення наукової кримінології часів нацизму відкриває про природу самої кримінології?².

¹ Cao L. Q. Criminology Qua Criminal Justice as an Open Discipline: On the Relationship between Sociology and Criminology in the USA. *Journal of criminal justice education*. 2020. № 31 (4). P. 509

² Rafter N. Criminology's darkest hour: Biocriminology in Nazi Germany. *Australian & New Zealand*

Чи важливо сьогодні розвивати кримінологію цінностей? Кримінологія цінностей або ціннісна кримінологія – це насамперед бачення того, як суспільство реагує на цінності, злочинність загалом, а саме що визнавати ціннісним з позицій суспільно небезпечного та суспільно шкідливого. Як же цінності реалізуються в конкретному житті на практиці серед різноманітних перипетій сьогодення? З позицій кримінально-правової та кримінологічної політики держави – це особа злочинця та жертва злочину, вироблення альтернативних видів покарань, захист прав та свобод людини й громадянина, концепція обов'язків людини у системі цінностей. Взагалі потребує свого розроблення ціннісна теорія української кримінології, бачення того, що є злочинним. Правосуддя повинно здійснюватись не лише відповідно до норм чинного законодавства, але й за системою ціннісних координат. Ст. 65 КК України говорить, що суд при призначенні покарання має враховувати особу винного, що стосується найрізноманітніших її характеристик. У цьому напрямі окремі кроки стосовно досудової доповіді у нашій державі вже зроблені. Кримінологи-дослідники повинні зосередити особливу увагу саме на цінностях. Нами впродовж багатьох років активно розробляється духовно-ціннісна концепція праворозуміння, за якою слід охопити усю систему цінностей, починаючи від начал ангельського світу у рамках біблеїстики й закінчуючи дореволюційною та радянською добою, постмодерністськими та феміністичними/гендерними поглядами на сьогодення у рамках гріховного та правдивого/правильного/православного. Саме методологія цінностей допоможе сформувати етику функціонування системи правосуддя, викорінити корупційну складову, а також сприятиме розробленню нових напрямів кримінології в рамках ціннісної складової, щоб не відбулось протистоянь, особливо на релігійному ґрунті через зіштовхнення християнства та ісламу, налаштування проти ідеологій держав.

У науковій праці «Цінності в кримінології та громадському правосудді» за редакцією **Енн Робінсона, Коуберн, Малкольм, Дагган, Меріан, Пол Старший (2015)** наголошується на важливому концепті врахування того як ми думаємо про злочинність і те, як суспільство реагує на неї, пронизане цінностями, які можуть визначити, що вважати важливим і що привертає увагу. Іноді заявлені цінності можуть не бути цінностями, вираженими на практиці, як ми бачимо в численних і заплутаних дискурсах про жертв і правопорушників, покарання та захист, права та обов'язки. Авторами розглядаються цінності в теорії злочинності, кримінальному правосудді та дослідницькій практиці, розкриваючи багато різних аспектів з позицій кримінологів, політиків, найрізноманітніших дослідників. Автори охоплюють марксистські, постмодерністські та феміністичні погляди на кримінологію, аналіз динаміки раси, статі та віку, методів дослідження та етики, функціонування системи кримінального правосуддя та закликають до дебатів про нові виклики для кримінології, такі як зелений рух та

ісламофобія¹.

Як кримінологія цінностей може нашаровуватись на призму суспільного та суспільно-політичного життя, а також виявлення всього криміногенного, формування системи суспільно небезпечного та суспільно шкідливого у рамках інституту проступків? Кримінологія за сучасних умов є міждисциплінарною наукою, однак не можна забувати її важливу спрямованість та направленість, а саме послужити кримінальному праву з позицій опису ключових тем злочинності – особи злочинця та жертви злочину. Виведення категорії цінності можливе завдяки таким наукам, як соціологія, психологія, медицина, інші галузі. Сукупність знань про злочинність та злочин у найширшому значенні, а саме заточеність розуму на сфері криміногенності та злочинності, сприяє особливому направленню поведінки людини у правильне/благочестиве русло. Глибинне дослідження злочинності допоможе описати та проаналізувати гріховні/негативні поведінкові прояви людини з позицій ціннісного. Кримінологія завдяки глибинному дослідженню та впровадженню в життя системи ціннісних постулатів здатна особливо гуманізувати кримінальне право в результаті дії цінностей. Шляхом застосування міждисциплінарної методологічної парадигми та аналітики кримінологія допоможе вибудовувати нові постулати фундаменталізму права, в тому числі й кримінального, з допомогою цінностей. Те, що є найціннішим в житті людини, - життя, здоров'я, душа, матеріальні чи духовні цінності; чи те, що є маловартісним/неоцінним, - відображає наше ставлення, емоції та почуття до всього об'єктивного та викристалізовує суб'єктивне бачення багатьох речей через призму моральності. Кримінологія цінностей сприятиме розробленню/формуванню державної ідеології. З метою практичної реалізації теорії цінностей може розроблятися теоретико-прикладна конструкція ціннісної експертизи з метою запобігання негативним проявам суспільного життя. Наші установки, емоції, почуття відображають особисте ставлення до цінностей. Сила закону примножується, якщо він ґрунтується на нормах моралі. Вироблення системи бажаних цінностей для нашої держави є надзвичайно важливим в руслі подолання негативних цінностей.

«Чи може кримінологія коли-небудь бути дисципліною, вільною від цінностей?» за авторством **Тімо Хохмута (2004)** наголошується, що кримінологія не є типовою юридичною дисципліною. Її можна назвати міждисциплінарним предметом, який багато займається соціологією, психологією, статистикою, медициною, економікою, політологією та географією. Він стосується сукупності знань про злочинність як соціальне явище. Широке визначення було б таким, що злочин – це поведінка, яка порушує закон. Передбачається, що вивчення злочинності містить опис, аналіз і пояснення поведінки державного кримінального права. Здається, це робить кримінологію скоріше аналітичною темою. Але чи, отже, це дійсно

¹ Values in Criminology and Community Justice / Ed. By Malcom Cowburn. Policy Press, 2015. 384 p.

неоцінено, і, якщо ні, то повинно чи може бути? Якщо ми говоримо про цінності, то маємо на увазі емоційне ставлення до суб'єктивного бачення речей, а також моральні цінності. Ця експертиза в основному повинна бути зосереджена на впливі емоційних установок і на тому, чи може кримінологія бути вільною від думок і суб'єктивних поглядів. Певним чином це також особисте відображення моральних цінностей. Конкретизуючи питання, слід поставити, чи кримінологія практикується, чи може практикуватися та використовуватися об'єктивно та нейтрально¹.

Де межа нормативізму, моралі та духовності? Кримінологія цінностей з допомогою філософських емпіричних методів досліджень розглядає співвідношення між найважливішими формами духовності, моралі та нормативістики, коли у даній тріаді цінності відіграють основну роль. У контексті кримінологічних досліджень важливо проводити паралелі впливу цінностей на конкретні факти, життєві ситуації. Кримінологія виражає особливу стурбованість через тотальний позитивізм, відкидання моралі, нівелювання духовності. Сучасний неопозитивізм полягає у зверненні не стільки до людиноцентристської концепції праворозуміння, як до духовно-ціннісної, якою можна суттєво посилити державну могутність та стійкість у міжнародних відносинах. Моральні, етичні чи естетичні цінності, соціальне служіння, філософія життя неспроможні виконати таку роль. Необхідне щось набагато вище, і такою сферою є Дух/духовність справжнє/істинне вчення про те, що є добрим/правомірним/правильним, а що є злом/несправедливістю/неправдою. Конфуціанство як вчення про добро і зло, японська культура з першістю суїцидальності, індійський буддизм, інертність Європи до релігії, гріхопадіння католицизму спонукають до того, що Україна з центром у м. Києві може стати Новим Єрусалимом, центром православ'я як істинної віри, щоб протистояти агресивним проявам ворожості. Саме духовні цінності, істинне вчення, жива батьківська православна віра, що існує вже понад 2 тис. років, здатні посправжньому змінити/перемінити наше реальне життя. Моральний раціоналізм неспроможний виконати таку роль. Справжня віра у Бога ґрунтується на істинних началах. Щирість людських почуттів здатна продовжити життя на планеті Земля. Жодна мораль без Бога не в змозі виконати істинної місії – спасіння людської душі та досягнення Царства Божого. Необхідне щось набагато вище. Через незнання істинної віри кожна людина на Страшному Суді отримає своє покарання з позицій добра і зла. Цивілізований світ повинен засудити ересі, неправду, лжевчення і закликати до істинної духовності.

«Кримінологія та моральна філософія. Емпіричні методи та дослідження цінностей» за авторством **Джонатана Джейкобса (2022)** розглядаються деякі з найважливіших форм нормативності та відношення між фактами та цінностями в контексті кримінологічного розслідування. В останні десятиліття численні кримінологи стверджували, що кримінологія

¹ Hohmuth T. Can Criminology Ever be a Value-free Discipline? GRIN Verlag, 2004. 8 p.

повинна бути більш явно стурбована нормативними міркуваннями та мораллю, і в дослідженні пояснюється правдоподібність цього погляду та емпірично суворого неопозитивістського дослідження моральних цінностей. Юма часто вважають ключовою фігурою у відокремленні фактів від цінностей, і він був грізним противником морального раціоналізму. Проте, у своїй власній моральній філософії він намагався пояснити щирість і авторитетність моральних міркувань, не схвалюючи деяких неправдоподібних позитивістських інтерпретацій передбачуваної різниці між фактом і цінністю. Автор досліджує значення погляду Юма та його наслідки для емпіричного дослідження моралі, де розглядає кілька рівнів нормативності, які досліджуються кримінологічними розслідуваннями, зокрема: - співвідношення права і моралі; - концепція верховенства права; - нормативність; - поняття злочинності; - обґрунтування санкції; - наявність і значення моральних міркувань¹.

У рамках розроблення кримінології цінностей можна згадати про унікальну збірку «Принципи та цінності в кримінальному праві та кримінальному судочинстві. Нариси на честь **Ендрю Ешфорта (2012)**, що об'єднує провідних міжнародних вчених для дослідження питань принципів і цінностей в кримінальному праві та кримінальному правосудді. Всесвітньо відомий завдяки розробці сукупності принципів і цінностей, які повинні лежати в основі криміналізації, кримінального процесу та винесення вироків, внесок Ешворта в цю сферу за сорок років наукової діяльності був величезним. Розвиваючи його проєкт вивчення нормативних питань у центрі кримінального права та кримінального правосуддя, автори досліджують важливі та захоплюючі питання на які Ешворт мав найбільший вплив. Йдеться про важливість і роль принципів у розвитку справедливого кримінального права, зосереджуючись на основних принципах, таких як презумпція невинуватості, справедливість, відповідальність, принципи кримінальної відповідальності та підстави для захисту. Розглядаються також права людини та процесуальний захист як у внутрішньому, так і в міжнародному праві. Нариси присвячені ключовим питанням призначення вироків і покарань: вони досліджують питання рівності, пропорційності, дотримання верховенства права, принципу сукупності (стосовно множинних правопорушень), неправомірних виправдувальних вироків і невинуватості м'яких вироків².

Висновки. Бачимо, як важливо прорубати вікно у закордонну кримінологію, щоб відшукати орієнтир розвитку української кримінологічної науки, роблячи кожен свій внесок мірою власних сил і можливостей. Водночас наголошуємо, що у нас свій ментально-духовний, культурний код і шлях, що здатен здійснити справжню перемену в аспекті трансформації світових цінностей добра, милосердя через істинне вчення

¹ Jacobs J. *Criminology and Moral Philosophy: Empirical Methods and the Study of Values*. Великобританія, Taylor & Francis, 2022. 232 p.

² *Principles and Values in Criminal Law and Criminal Justice: Essays in Honour of Andrew Ashworth*, OUP Oxford, 2012. 366 p

Церкви Христової та реальну участь народу Божого у богослужіннях, масовому Причасті Святих/Божественних Христових Тайн. Розвиваючи православну культуру та ідеологію, Україна залишиться єдиною, неподільною, могутньою країною Європи, що здатна запропонувати істинний шлях до Бога, спасіння людської душі, досягнення ідеї Царства Божого, як на Землі, так і на Небі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cao L. Q. Criminology Qua Criminal Justice as an Open Discipline: On the Relationship between Sociology and Criminology in the USA. *Journal of criminal justice education*. 2020. № 31 (4). P. 509–522.
2. Catello R. Critical Historical Criminology in the Antipodean: Unthinking History and Criminology in the Global South. *International journal for crime justice and social democracy*. 2023. № 12 (1). P. 30–41.
3. Hohmuth T. Can Criminology Ever be a Value-free Discipline? GRIN Verlag, 2004. 8 p.
4. Jacobs J. Criminology and Moral Philosophy: Empirical Methods and the Study of Values. Великобритания, Taylor & Francis, 2022. 232 p.
5. Libradilla J. F. A, Daig C. E., Apolinario R. C. The Criminology Internship: Its Influence Towards Knowledge and Skills Development of Criminology Interns. *Journal of criminal justice education*. 2023. № 6. P. 78–82.
6. Lösel F. Criminology in Great Britain. *Monatsschrift fur kriminologie und strafrechtsreform*. 2013. № 96 (2-3). P.131–139.
7. Principles and Values in Criminal Law and Criminal Justice: Essays in Honour of Andrew Ashworth, OUP Oxford, 2012. 366 p.
8. Rafter N. Crime, film and criminology – Recent sex-crime movies. *Theoretical criminology*. 2007. № 11 (3). P. 403–420.
9. Rafter N. Criminology's darkest hour: Biocriminology in Nazi Germany. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*. 2008. № 41 (2). P. 287–306.
10. Redmon D. Documentary criminology: Girl Model as a case study. *Crime media culture*. 2017. № 13 (3). P. 357–374.
11. Values in Criminology and Community Justice / Ed. By Malcom Cowburn. Policy Press, 2015. 384 p.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2024

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Oleksandr OI. AVDEEV

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE SUM OF CRIMINOLOGY IN THE VALUE PARADIGM: DIALOGICAL REPRESENTATION

The article analyzes individual annotations of scientific articles and monographs on criminology within the framework of the value component, which made it possible to determine the priority/guideline of foreign criminology, by which we will shape our own valuable path of Ukrainian criminology. On the basis of detailed reflection within the framework of the value component, considerations emerged as to which path Ukrainian criminology should follow. Under modern conditions, criminology is an interdisciplinary science, but one should not forget its important orientation and orientation, namely to serve criminal law from the standpoint of describing the key topics of crime - the identity of the criminal and the victim of crime. The derivation of the category of value is possible thanks to such sciences as sociology, psychology, medicine, philosophy. Their integration in the subject and tasks of criminology opens the way to epistemological innovations.

Key words: *criminology, social value, value paradigm, interdisciplinarity, crime, crime prevention.*

Ірина Геннадіївна ЛУЦЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ФОРМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЖЕРТВАМ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В КОНТЕКСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню зарубіжного досвіду застосування різних форм відшкодування шкоди жертвам конфліктів, в яких грубо порушувалися права і свободи людей, у період перехідного правосуддя. На прикладі Аргентини, Боснії і Герцеговини, Грузії, Індонезії, Чилі та Філіппін проаналізовано реалізацію таких видів відшкодування шкоди як реституція, компенсація, реабілітація, сатисфакція та гарантії неповторення. На досвіді зазначених країни відзначені позитивні аспекти цієї діяльності як от: виділення значного фінансування для виплати компенсацій (монетарна компенсація); створення змішаних систем відшкодування шкоди, де окрім грошових виплат, застосовуються такі види допомоги як соціальна, медична, психологічна тощо (реабілітація); визначення доволі широкого кола осіб, які охоплюються статусом жертви; застосування реституції щодо нерухомого майна; запровадження різного роду заходів з ушанування пам'яті жертв (сатисфакція). Разом із тим відмічені і негативні сторони, які мали місце при відшкодування шкоди жертвам, такі як спроби підмінити розслідування і притягнення винних до відповідальності фінансовим відшкодуванням; складні процедури ідентифікації жертв; фрагментарність та непослідовність у реалізації всіх елементів перехідного правосуддя; існування розбіжностей між суспільством і державою у питаннях відшкодування шкоди і взагалі потреб населення у перехідний період.

Ключові слова: війна, злочинність, перехідне правосуддя, відшкодування шкоди, жертва, сексуальне насильство, збройний конфлікт, зарубіжний досвід, реституція, компенсація, реабілітація, сатисфакція, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Перехід від війни до миру є доволі тривалим і досить болісним процесом як для суспільства, так і для держави в цілому, адже його реалізація торкається всіх життєво важливих сфер і може вимірюватися не одним поколінням людських життів. Для подолання наслідків таких конфліктів у світовій практиці застосовується правосуддя перехідного періоду. Відсутність єдиної моделі перехідного правосуддя обумовлюється багатьма факторами, проте на підставі зарубіжного досвіду можна виділити основні його елементи або напрямки роботи, як от: відшкодування шкоди жертвам конфлікту; притягнення винних осіб до відповідальності та запобігання безкарності; забезпечення права на правду; впровадження заходів з недопущення виникнення конфлікту в майбутньому (інституційні реформи). Варто наголосити, що всі елементи перехідного правосуддя взаємопов'язані та обумовлюють один одного. Тож, обраний нами елемент перехідного правосуддя (відшкодування шкоди жертвам збройного конфлікту) напряму залежить від встановлення правди та покарання винних у збройному конфлікті, а також віднайдення та впровадження «формули» захисту та недопущення подібних конфліктів у майбутньому.

Людські, територіальні, економічні, екологічні та інші збитки, що вже завдані та ті, що продовжують наноситися українському суспільству і державі в результаті збройної агресії рф проти України, нанесли тяжкі, а подекуди не виправні наслідки для української державності. Таким чином, держава має побудувати дієві механізми з відшкодування шкоди жертвам збройного конфлікту, які б задовільнили потреби всіх жертв. В контексті цього, приклади країн, що пройшли шлях від масових порушень прав людини до розбудови національних механізмів з відшкодування шкоди, можуть бути проаналізовані, адаптовані та використані в українській формулі з відшкодування шкоди, як елемента перехідного правосуддя.

Ступінь наукової розробки з тематики відшкодування шкоди жертвам збройного конфлікту як в цілому, так і проблемам його імплементації з урахуванням закордонного досвіду є доволі широким. Значний внесок у дослідження цієї тематики зроблений як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками серед яких К. Байндер, Р. Дж. Браун, Д. Саліван, К. Сандовал, Х. Хейндер, І. Ф. Янг, М. М. Гнатовський, О. В. Євсєєв, А. В. Єрмоленко, О. А. Мартиненко, О. М. Овчаренко, Ю. В. Орлов, П. І. Пархоменко, Н. І. Сатохіна, С. В. Шевчук та інші. Зважаючи на вагомий внесок наукової спільноти у розроблення означеної проблематики, багато питань залишаються відкритими для дискусій, оскільки збройна агресія рф проти України триває, частина української території залишається тимчасово окупованою, кількість збитків і постраждалих постійно збільшується, тож пошук механізмів відшкодування шкоди жертвам збройного конфлікту триває.

Мета статті – проаналізувати окремі форми відшкодування шкоди жертвам збройних конфліктів іноземних держав з метою виявлення

перспектив для України.

Виклад основного матеріалу. Генеральна Асамблея ООН, описуючи основні принципи і керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитків для жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, закріпила важливе положення про те, що держави повинні прагнути до створення національних механізмів для відшкодування збитку і надання іншої допомоги жертвам на випадок, якщо сторони, що несуть відповідальність за завдані збитки, не мають можливості або не бажають виконувати свої зобов'язання¹.

Тож, забезпечення прав і свобод людини під час збройного конфлікту, а також у повоєнний період, залишається головним обов'язком держави, що полягає у визначенні змісту і спрямованості діяльності державних і недержавних інституцій у цьому напрямку.

Окрім того, та ж сама Резолюція Генеральної Асамблеї ООН щодо права на правовий захист та відшкодування збитків для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, передбачає такі форми відшкодування збитків: реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення.

Важливим аспектом у формуванні вітчизняних механізмів відшкодування шкоди жертвам збройного конфлікту є розуміння того, що відшкодування шкоди не є окремою задачею держави, а являється однією із складових всього періоду перехідного правосуддя, тобто одним із елементів правосуддя, а не механічним розподілом коштів. Окрім цього, фокус уваги держави має бути спрямований саме на потреби суспільства, яке намагається загоїти рани від війни в прямому і переносному сенсі, тобто задовільнити як матеріальну, так і моральну шкоду жертвам конфлікту та на належному рівні забезпечити їм захист.

О. М. Овчаренко також звертає увагу на те, що формуючи вказані механізми, необхідно виділити зв'язок між кримінальним правосуддям і заходами з відшкодування збитків, оскільки наприклад засудження декількох винуватців без будь-яких ефективних зусиль щодо забезпечення реального відшкодування збитків жертвам може бути сприйнято як непослідовний реваншизм. З іншого боку, відшкодування шкоди без будь-якого зусилля в галузі кримінального правосуддя може бути сприйнято жертвами лише як «плата» за дачу показань².

Зарубіжний досвід свідчить, що компенсацію можна вважати однією із розповсюджених форм із відшкодування шкоди жертвам. Так, за

¹ Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law : Resolution adopted by the General Assembly on 16 December 2005. A/RES/60/147. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2006/en/12095>

² Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : колективна монографія / Балабанюк Ж. та ін. ; за заг. ред. А. П. Бущенко, М. М. Гнатівського. Київ : «РУМЕС», 2017. С. 538–539.

офіційними даними, уряд Аргентини виділив 1,17 млрд песо в якості компенсації для 15 573 жертв тривалого та незаконного тримання під вартою, а також близько 1,9 млрд песо родинам жертв, що зникли або були вбиті в роки діяльності воєнної хунти (слід відзначити, що на момент реалізації репараційних програм, аргентинське песо мало паритетне значення з долларом США, що вказує на порівняно високий рівень фінансової підтримки)¹.

Здебільшого під правовий захист та подальше відшкодування шкоди підпадали безпосередньо жертви зникнень, незаконно засуджені, а також особи, що отримали тяжкі тілесні ушкодження або яким була заподіяна смерть під час незаконного ув'язнення². Дещо пізніше до програм з відшкодувань були включені й інші категорії жертв, зокрема, особи, що були народжені під час незаконного тримання їх матерів під вартою, малолітні, що трималися під вартою через те, що їх батьки були ув'язненими чи зниклими з політичних причин, дітей, що були викраденими від своїх біологічних батьків та формально закріплені за чужими сім'ями з подальшою легітимацією, а також особи, що були звільнені з місця роботи з політичних причин³.

На відміну від Аргентинського досвіду, уряд Республіки Чилі запровадив доволі розгалужену систему компенсацій, і на ряду з монетарним підходом запроваджував заходи з надання медичної, психологічної, правової та правової допомоги. Так, наприклад Законом № 19 123 було передбачено пожиттєві пенсії для найближчих родичів жертв правопорушень, а саме для дружин та матерів, дітей до 24 років (окрім дітей-інвалідів, яким було гарантовано пожиттєве відшкодування), а також повна стипендія на отримання середньої та вищої освіти для дітей незаконно ув'язнених, зниклих та осіб, що зазнали політичного переслідування, а також цим дітям в подальшому гарантувалося звільнення від військового обов'язку⁴. Загалом, як свідчать публічні джерела, урядом Чилі було інвестовано приблизно 3,2 мільярди доларів США на реалізацію репараційних програм, якими було охоплено, серед іншого, 3 225 жертв примусових зникнень, 114 225 жертв політичних звільнень з публічної служби, а також 38 254 жертв політичних ув'язнень і тортур⁵.

¹ ICTJ Program Report: Reparative justice. *International Centre for Transitional Justice*. 13 May 2013. URL: <https://www.ictj.org/news/ictj-program-report-reparative-justice> (accessed on 11 May 2021).

² Rule-of-Law Tools For Post-Conflict States : Reparations programmes. *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. New York and Geneva: United Nations, 2008. 43 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/ReparationsProgrammes.pdf> (accessed on 11 May 2021). C. 19.

³ Contribution of Truth, Justice, and Reparation Policies to Latin American Democracies. *Inter-American Institute of Human Rights*. San Jose : IIHR, 2011. 257 p. URL: <https://www.iidh.ed.cr/images/Publicaciones/Justicia/Contribution%20of%20Truth%20Justice%20and%20Reparation%20Policies%20to%20Latin%20American%20Democracies.pdf> (accessed on 11 May 2021). C. 67.

⁴ Contribution of Truth, Justice, and Reparation Policies to Latin American Democracies. *Inter-American Institute of Human Rights*. San Jose : IIHR, 2011. 257 p. URL: <https://www.iidh.ed.cr/images/Publicaciones/Justicia/Contribution%20of%20Truth%20Justice%20and%20Reparation%20Policies%20to%20Latin%20American%20Democracies.pdf> (accessed on 11 May 2021). C. 98.

⁵ ICTJ Program Report: Reparative justice. *International Centre for Transitional Justice*. 13 May 2013.

Компенсації також була основною формою відшкодування збитків у Боснії і Герцеговині (далі БіГ). Чинне законодавство БіГ визнає жертвами і, відповідно, надає право на компенсації та інші форми виплат «особам, котрі зазнали принаймні 60 % тілесних ушкоджень, і ця вимога однакова в обох суб'єктах та Окрузі Брчко». Виняток щодо 60 % тілесних ушкоджень зроблено для тих, хто пережив сексуальне насильство та зґвалтування в Федерації БіГ та Окрузі Брчко. Вони вважаються спеціальною категорією і не повинні доводити тілесні ушкодження (це правило не діє в Республіці Сербській – там жертви сексуального насильства чи зґвалтування не вважаються окремою категорією). Подібна ситуація і з родинами зниклих безвісти, котрі визнаються відповідно до їхніх зв'язків зі зниклими безвісти (згідно з законом БіГ про зниклих безвісти). Інші групи жертв – наприклад, в'язні таборів (жертви примусового утримання) – не охоплюються жодним іншим законом, якщо не можуть довести 60-відсоткові тілесні ушкодження, і, відповідно, не мають таких прав¹.

Ті, хто відповідає вищезазначеним критеріям, мають право на отримання щомісячних виплат (їх зазвичай називають «пенсіями»), котрі з усього, що практикується в БіГ, найбільше нагадують компенсації. Також, відповідно до законодавства, такі люди мають інші права, такі як компенсація догляду та допомоги, отримуваних від іншої особи, ортопедична компенсація, професійна підготовка, першочерговість при працевлаштуванні та отриманні житла, психологічна та юридична допомога тощо. Важливо підкреслити, що попри те, що законодавством передбачені такі додаткові права, вони рідко втілюються в життя і до них мало хто має доступ².

Родини осіб, що пропали безвісти, мають свій окремий закон, який надає їм право на компенсації, але насправді вони їх не отримують, оскільки закон втілюється лише частково. Законом передбачено створення Фонду зниклих безвісти, через котрий мають виплачувати компенсації. Проте Фонд так і не було засновано, однією з причин чого є брак політичної згоди щодо того, як такий Фонд фінансуватиметься³.

Уряд Республіки Філіппіни вирішив виділити не менш 8 млрд. філіппінських песо (150 млн. \$), а також кошти, отримані від продажу незаконно придбаних Маркосом багатств (684 млн. \$), які будуть депоновані в доларах США. З цієї суми уряд зобов'язався надавати відшкодування жертвам порушень прав людини, допущених під час дії воєнного стану. Пріоритет надається позивачам, які виграли судові справи з прав людини проти Маркоса. Цій категорії позивачів гарантуються виплати

URL: <https://www.ictj.org/news/ictj-program-report-reparative-justice> (accessed on 11 May 2021).

¹ Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : колективна монографія / Балабанюк Ж. та ін. ; за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. Київ : «РУМЕС», 2017. С.60–61.

² Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : колективна монографія / Балабанюк Ж. та ін. ; за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. Київ : «РУМЕС», 2017. С. 62.

³ Там само. С. 62.

без зволікань і в повній формі¹.

Грузія після збройного конфлікту прийняла закон про реституцію та компенсацію власності на території Грузії жертвам конфлікту у колишньому регіоні Південна Осетія (2006). Згідно цього закону, ВПО отримали право на реституцію нерухомого майна, що залишилося на окупованих територіях. При цьому це право передається у спадок. Уряд Грузії розробив програму надання житла для ВПО, яка включала можливість приватизації ВПО житла, у якому вони проживають протягом тривалого часу; переселення ВПО до відновлених/новозбудованих будинків або надання одноразової компенсації у розмірі 10 тис. \$; можливість придбання житла у сільській місцевості; викуп державою житла з приватної власності та передача його у власність ВПО².

Реституція також застосовувалася у Боснії і Герцеговині, тим більше ця форма репарацій була передбачена Додатком VII Дейтонських мирних угод, яким передбачено повернення та відновлення власності, у тому числі фінансову компенсацію за пошкоджену чи зруйновану власність. Він також зобов'язує всі органи влади створити необхідні умови для втілення цього Додатку. Необхідними умовами є, зокрема, свобода пересування та безпеки, вирішення питань зниклих безвісти, скасування законів, що можуть дискримінувати людину на підставі її національності, релігійних вірувань чи політичної позиції³.

На ряду із компенсацією та реституцією, у період перехідного правосуддя, застосовується така форма відшкодування шкоди як реабілітація. Так, наприклад, у Республіці Чилі були запроваджені комплексні програми з надання медичних послуг для жертв правопорушень та їх найближчих родичів, що передбачала доступ цієї категорії осіб до широкого спектру послуг, включаючи, зокрема, психологічну допомогу та інші види медичної допомоги⁴.

У той же час, існують приклади майже повного ігнорування реабілітаційних заходів у рамках перехідного правосуддя. Як от, репараційні заходи, запроваджені урядом ПАР, не передбачали жодних переваг для жертв у доступі до соціальної допомоги, медичних послуг, а також не було надано жодних стипендій на отримання освіти для дітей жертв правопорушень⁵. Що правда, з годом уряд ПАР виділив фінансування у

¹ Відшкодування збитків жертвам конфлікту : міжнародна практика перехідного правосуддя. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/vidshkoduвання-zbitkiv-zhertvam-konfliktu-mizhnarodna-praktyka-perehidnoho-pravosuddya/>

² Відшкодування збитків жертвам конфлікту : міжнародна практика перехідного правосуддя. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/vidshkoduвання-zbitkiv-zhertvam-konfliktu-mizhnarodna-praktyka-perehidnoho-pravosuddya/>

³ Дейтонські мирні угоди 1995. *Україна в міжнародних відносинах : Енциклопедичний словник-довідник*. Київ : Інститут історії НАН України. 2010. Випуск 2 : Предметно-тематична частина: Д–Й. С. 10.

⁴ Rule-of-Law Tools For Post-Conflict States : Reparations programmes. *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. New York and Geneva: United Nations, 2008. 43 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/ReparationsProgrammes.pdf> (accessed on 11 May 2021). С. 20.

⁵ Merwe H., Lamb G. Transitional Justice and DDR: The Case of South Africa. *International Center for Transitional Justice*, 2009. URL: <https://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-DDR-South-Africa-CaseStudy-2009->

медичній та освітній сферах для жертв.

У Боснії і Герцеговині через бездіяльність держави упродовж останніх 20 років, надання послуг – таких як медична допомога та психологічна підтримка цивільних жертв війни – взяли на себе боснійські громадські організації. Унаслідок цього ті, хто пережив війну, сьогодні отримують підтримку лише через невелику кількість неурядових організацій, чия життєво важлива діяльність і надалі залежить від фінансування міжнародних донорів¹. Певною мірою багато донорів також обрали варіант підтримувати НУО, а не державні медичні заклади, з метою створення можливостей для надання таких високоспеціалізованих послуг. Якщо державні медичні заклади, навіть ті, що перебувають у поганому стані, мають мережу установ по всій країні, то неурядові організації групуються в кількох великих містах БіГ. Це призвело до того, що доступ до подібних послуг є ситуативним і залежить від існування донорського фінансування, нерівномірно розподіленого по країні та не оформленого офіційно через державну систему забезпечення².

Наступна форма відшкодування шкоди – сатисфакція. Варто відмітити, що всі згадані вище крани у більшому або меншому ступеню запроваджували різного роду заходи у цьому напрямку, як от вшанування пам'яті, поминання жертв, побудова меморіалів, музеїв, пам'ятників тощо. Проте, дещо різняться ініціатори запровадження таких заходів, так, наприклад, в Індонезії ініціатива належала громадянському суспільству, а в Аргентині державні символічні заходи відшкодувань зазнали супротиву з боку суспільства, а саме рух Мадрес (матері зниклих) виступали проти меморіалізації, адже вважали, що найкращім вшануванням пам'яті загиблих є встановлення правди, проведення розслідувань та притягнення винних до відповідальності.

Щодо сатисфакції, в БіГ проводилися судові переслідування за військові злочини, пошук убитих та зниклих безвісти, вшанування пам'яті та поминання жертв. Найбільш успішними заходами з перелічених були, напевне, пошуки зниклих безвісти та вбитих. На кінець війни зниклими безвісти вважали близько 31 500 осіб. На сьогодні відома доля приблизно 70 % цих людей – найвищий показник вирішених справ серед постконфліктних країн³. Процес пошуку та ідентифікації осіб, котрі вважаються зниклими безвісти в рамках війни, очолює Міжнародна комісія з питань зниклих безвісти (ICMP), створена за ініціативою президента США Білла Клінтона у 1996 р. Її початковим мандатом було допомагати розшукувати зниклих безвісти осіб у конфліктах колишньої Югославії, більшість із яких

English.pdf (accessed on 10 May 2021). С. 22.

¹ Porobic Isakovic N., Mlinarevic G., Rees M. If women are left out of peace talks. *Forced Migration Review*, september 2015. URL: <http://www.fmreview.org/mlinarevic-isakovic-rees>.

² Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : колективна монографія / Балабанюк Ж. та ін. ; за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. Київ : "РУМЕС", 2017. С.65.

³ Bosnia and Herzegovina. *ICMP*. URL: <http://www.icmp.int/where-we-work/europe/western-balkans/bosnia-and-herzegovina/>.

припадала на БіГ¹.

Що стосується гарантій неповторення, то віднайдення шляхів вирішення цього питання, на нашу думку, має суто унікальний характер. Спільними або ж схожими є наслідки порушення прав і свобод людини і громадянина, а також форми відшкодування шкоди жертвам. У той же час детермінаційні комплекси що призвели до цих порушень є такими, що притаманні конкретному суспільству та державі на даному етапі їх розвитку і існування. Таким чином, заходи щодо їх недопущення мають кореспондувати саме тим причинами і умовам, що їх потягли, з урахуванням можливих майбутніх ризиків їх повторення.

В контексті вирішення цього питання неоднозначною залишається участь міжнародних організацій, що мають дотримуватись і гарантувати мир, безпеку та захист прав і свобод людини. Знову ж таки, станом на зараз, коли Україна намагається протистояти збройній агресії рф та побудувати національну концепцію перехідного правосуддя з урахуванням безпекових гарантій такі міжнародні організації як Організація Об'єднаних націй та Міжнародне агентство з атомної енергії тощо виявилися такими, що не можуть у повній мірі виконувати свої функції. Окрім цього, відбуваються невиконання чинних міжнародних документів країнами, які їх ратифікували, як от Римський статут Міжнародного Кримінального Суду (наприклад Монголія, яка не виконала арешт путіна).

У зв'язку із вище зазначеним, конструювання безпекових гарантій для України матиме абсолютно унікальний характер, не пов'язаний з досвідом інших країн, ба більше того, їх конструювання може призвести до переформатування міжнародних організацій та перегляду міжнародних документів, що стоять на захисті прав і свобод людини, гарантують мир і безпеку.

Висновки. На підставі проведеного аналізу зарубіжного досвіду країн у подоланні наслідків грубих порушень прав і свобод людини можна виділити такі аспекти у розбудові механізмів з відшкодування шкоди жертвам збройної агресії рф проти України:

1. Відшкодування шкоди має здійснюватися за дієвими (забезпеченими державою) та доступними (фізично, юридично) механізмами, робота яких, повинна контролюватися державою, а також міжнародними чи іноземними суб'єктами, які являються донорами у тій чи іншій допомозі Україні.

2. Відшкодування шкоди жертвам збройного конфлікту має здійснюватися в обумовлюючому зв'язку з іншими елементами перехідного правосуддя. Це сприятиме як відшкодуванню шкоди, відновленню порушених прав і свобод, а також створюватиме умови для примирення населення.

3. Важливою складовою у відшкодуванні шкоди є чітке окреслення суб'єктів, які можуть претендувати на статус жертви збройної агресії рф

¹ History. ICMP. URL: <http://www.icmp.int/about-us/history/>

проти України. Позитивним моментом у зарубіжних прикладах є те, що жертвами визнаються не тільки потерпілі, але і їх найближчі родичі.

4. Наявність змішаної системи відшкодування шкоди сприятиме охопленню значної кількості жертв, наданню відповідної допомоги, як то соціальна, медична, правова тощо, матиме пролонгований характер та цільове використання.

Окремо варто наголосити і на такому виді відшкодування шкоди як репарації, який на нашу думку має враховуватися при конструюванні механізмів відшкодування шкоди жертвам збройної агресії рф проти України. Попри те, що в даній роботі репарації не були розглянуті, досвід двох світових війн свідчить про його реальне застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : колективна монографія / Балабанюк Ж. та ін. ; за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. Київ : "РУМЕС", 2017. 592 с.

2. Відшкодування збитків жертвам конфлікту: міжнародна практика перехідного правосуддя. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/vidshkoduvannya-zbytkiv-zhertvam-konfliktu-mizhnarodna-praktyka-perehidnoho-pravosuddya/>.

3. Дейтонські мирні угоди 1995. *Україна в міжнародних відносинах : Енциклопедичний словник-довідник*. Київ : Інститут історії НАН України. 2010. Випуск 2 : Предметно-тематична частина: Д-Й. С. 10.

4. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law : Resolution adopted by the General Assembly on 16 December 2005. A/RES/60/147. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2006/en/12095>.

5. Bosnia and Herzegovina. *ICMP*. URL: <http://www.icmp.int/where-we-work/europe/western-balkans/bosnia-and-herzegovina/>

6. Contribution of Truth, Justice, and Reparation Policies to Latin American Democracies. Inter-American Institute of Human Rights. San Jose : IHR, 2011. 257 p. URL: <https://www.iidh.ed.cr/images/Publicaciones/Justicia/Contribution%20of%20Truth%20Justice%20and%20Reparation%20Policies%20to%20Latin%20American%20Democracies.pdf> (accessed on 11 May 2021).

7. History. *ICMP*. URL: <http://www.icmp.int/about-us/history/>

8. Merwe H., Lamb G. Transitional Justice and DDR: The Case of South Africa. *International Center for Transitional Justice*, 2009. URL: <https://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-DDR-South-Africa-CaseStudy-2009-English.pdf> (accessed on 10 May 2021).

9. Merwe H., Lamb G. Transitional Justice and DDR: The Case of South Africa. *International Center for Transitional Justice*, 2009. URL:

<https://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-DDR-South-Africa-CaseStudy-2009-English.pdf> (accessed on 10 May 2021).

10. Porobic Isakovic N., Mlinarevic G., Rees M. If women are left out of peace talks. *Forced Migration Review*, september 2015. URL: <http://www.fmreview.org/mlinarevic-isakovic-rees>.

11. Rule-of-Law Tools For Post-Conflict States : Reparations programmes. *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. New York and Geneva: United Nations, 2008. 43 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/ReparationProgrammes.pdf> (accessed on 11 May 2021).

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024

Iryna H LUTSENKO,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

FORMS OF COMPENSATION FOR DAMAGE TO VICTIMS OF ARMED CONFLICT IN THE CONTEXT OF CRIMINOLOGY PROVISION OF TRANSITIONAL JUSTICE: FOREIGN EXPERIENCE AND PERSPECTIVES FOR UKRAINE

This article explores the foreign experience of implementing various forms of reparations for victims of conflicts during transitional justice periods, in which the rights and freedoms of individuals were grossly violated. The realization of such forms of reparations as restitution, compensation, rehabilitation, satisfaction, and non-recurrence guarantees is analyzed using examples from Argentina, Bosnia and Herzegovina, Georgia, Indonesia, Chile, and the Philippines. The positive aspects of these practices are highlighted, such as significant funding allocation for compensation payments (monetary compensation), the establishment of mixed reparation systems involving not only monetary payments but also social, medical, and psychological assistance (rehabilitation), the broad definition of individuals covered by victim status, restitution concerning immovable property, and the introduction of various measures to honor the memory of victims (satisfaction). However, negative aspects of reparations to victims are also noted, such as attempts to substitute investigations and holding perpetrators accountable with financial compensations, complex victim identification procedures, the fragmented and inconsistent implementation of all elements of transitional justice, and discrepancies between the society and the state on issues of reparations and the general needs of the population during the transitional period.

Keywords: *transitional justice, reparation, victim, sexual violence, armed conflict, foreign experience, restitution, compensation, rehabilitation, satisfaction, crime prevention.*

Андрій Володимирович НОСАЧ,
доктор юридичних наук
(Національна академія Служби безпеки України,
м. Київ)

Ігор Сергійович ПОЛЯКОВ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КОРУПЦІЙНІ СХЕМИ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДОВИХ

Стаття присвячена характеристиці корупційних схем в оборонно-промисловому комплексі. Встановлено, що з початком повномасштабної агресивної війни росії проти України існуючі корупційні схеми в ОПК принципово не зазнали змін як такі. Змінилася динаміка їх функціонування, зазнали трансформації деякі корупційні узвичаєння, що були пов'язані з практиками обігу майна у мирний час. Змінились рівень та структура попиту на майно державних підприємств, що входять до ОПК. Однак ці зміни є кількісними, а не якісними. Корупційний функціонал у загальних своїх рисах лишився стабільним. Виявлено та надано опис таким корупційним схемам: привласнення виділених за оборонним замовленням коштів на закупівлю товарів і послуг у фіктивних підприємств, неіснуючих товарів і послуг; закупівлі товарів і послуг за завищеними цінами; укладання збиткових, заздалегідь не забезпечених виробничими можливостями, кредитних угод з подальшим відчуженням заставного майна; розтрата державного майна через укладання догорів оренди приватного майна зацікавлених у корупційній угоді осіб; передача в оренду державного майна на невигідних умовах, за заниженими цінами; неправомірне відчуження майна державних

підприємств ОПК під прикриття процедури санації; отримання неправомірної вигоди за схвалення рішень про укладання державними підприємствами угод про пайову участь у капітальному будівництві на невигідних для таких підприємств умовах.

Ключові слова: *корупція, корупційна злочинність, злочинність, корупційна схема, сектор безпеки та оборони, оборонно-промисловий комплекс, війна, протидія злочинності.*

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни корупційна злочинність у секторі безпеки та оборони взагалі та в оборонно-промисловому комплексі (далі – ОПК), зокрема, становить справжню загрозу національній безпеці. Внутрішня дисфункція ОПК через неефективне, корупційно обтяжене управління майном та майновими комплексами, привласнення й розтрати підважують спроможності українського війська давати гідну відсіч агресорові. Абсолютно неприйнятним, неприпустимим є збереження в ОПК тих корупційних схем, які сформувалися ще до початку російсько-української війни, але продовжують діяти й нині. Це, певна річ, – становить серйозний виклик для вітчизняної правоохоронної системи, адже корупційні схеми в ОПК – це топ-корупція, персоналітет якої не обмежується умовним рівнем «директорів», а сягає рівня політичного істеблішменту країни. Протидія корупційним практикам на цьому рівні вимагає консолідації оперативних, юрисдикційних заходів із політичною волею. Форми такої консолідації не в останню чергу узалежнюються від розуміння закономірностей функціонування, змісту корупційних схем. Відтак, є потреба в описі їх складових, особливостей відтворення.

Корупційні схеми та корупційна злочинність в ОПК неодноразово потрапляли до фокусу наукової уваги таких дослідників як О. М. Бандурка, О. Ю. Бусол, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, Д. С. Машлякевич, М. І. Мельник, Ю. В. Орлов, М. І. Хавронюк та інших. Однак й досі лишається потреба у формуванні наукового знання про сучасний зміст корупційних схем в ОПК, специфіку їх проявлення в умовах війни.

Метою цієї статті є визначення змісту та особливостей функціонування корупційних схем в оборонно-промисловому комплексі України.

Виклад основного матеріалу. Для початку визначимось зі змістом базової категорії «корупційна схема». О. Ю. Бусол у своїй монографії пропонує до наукового обігу таке розуміння корупційної схеми усталені або постійно діючі корупційні механізми, способи здобування та канали передачі грошей при колективній кримінальній діяльності. На думку вченої цей феномен можна вважати корупційною складовою організованої злочинності. Корупційні схеми – зазначає вона – існують і функціонують у рамках офіційних легальних організацій як латентні зв'язки-відносини між їх суб'єктами або учасниками, які використовують своє посадове або

службове становище¹.

Викладене бачення корупційної схеми, на думку Ю. В. Орлова та Л. В. Бусол, є в цілому обґрунтованим. В ньому увага зосереджується на таких її ознаках як усталеність, постійність, єдність і динамічність структури соціальної діяльності (що впливає із вживаної О. Ю. Бусол у дефініції категорії «механізм»), яка є латентною та злочинною формою використання легальних й офіційних повноважень з корисливою метою. Таким чином, корупційна схема постає як форма та чинник системної дисфункції органу державної чи муніципальної влади, юридичної особи приватного права. Відмітимо слушність та виваженість такого розуміння; воно цілком може бути використане в цілях аналітичної розвідки та припинення корупційних практик у службовій діяльності конкретних посадовців. Втім, така розстановка дослідницьких акцентів, як видається, має і певні ґносеологічні, а також суто праксеологічні обмеження².

Справа в тому, що корупційні практики не завжди є виключним функціональним і цільовим ядром корупційної схеми. В низці випадків вони відіграють лише інструментальну, забезпечувальну роль у системі злочинної діяльності іншого штибу (кримінальних промислів), створюючи відповідне організаційно-правове прикриття. В такому разі звужувати корупційну схему виключно до механізму корупційних практик недоречно. Таким чином, корупційність може бути і сутнісною якістю, і провідною ознакою схеми. А тому корупційну схему можливо розуміти як у вузькому (діяльнісному), так і широкому (структурно-функціональному) аспектах. Запропоноване О. Ю. Бусол визначення цілком задовольняє вимогам вузького, діяльнісного підходу³.

Задля формування широкого розуміння звернімо увагу на деякі сутнісні властивості корупційних схем. Перш за все – на її *стійкість*, з якої впливає принципова індиферентність до персонального складу суб'єктів корупційних відносин. І хоча в злочинній поведінці останніх і виражається діяльнісний аспект корупційної схеми, ним вона не обмежується. За своїм змістом корупційна схема, з огляду на семантичний аспект цього терміну, є алгоритмізованою конструкцією синтетичної (організаційно-правової, кримінально-узвичаєної, а часто й політико-конвенціональної) природи зі складною структурною побудовою. Саме завдяки внутрішній, структурній, міцності досягається ефект стійкості корупційної схеми, її інерційності, навіть за умов помірної ротації її суб'єктного складу. Але цікавим тут є питання не стільки про ступінь, скільки про природу і фактори такої міцності. Вважаємо, що невід'ємним елементом, властивістю корупційної схеми є активне використання її суб'єктами елементів механізму правового (квазіправового) регулювання. Саме завдяки інтеграції останніх до

¹ Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. К. : Ін Юре, 2014. С. 267.

² Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Корупційна схема : поняття, ознаки, види. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 103.

³ Там само. С. 103.

механізму кримінально-корупційних практик досягається: по-перше, – додаткове прикриття, звуження зони ризиків викриття злочинної діяльності через часткову легалізацію окремих організаційних форм її супроводження (документального, режимного тощо) та; по-друге, – вища ефективність незаконного, корупційного, використання службових повноважень завдяки такій іманентній властивості правового регулювання як забезпеченість державним примусом¹.

Слід також бути свідомим і тієї обставини, що процес створення, чи-то адаптації корупційної схеми часто передбачає не лише використання відповідних існуючих елементів механізму правового регулювання, а й правотворчу діяльність задля створення сприятливих правових умов розгортання корупційних практик. Відповідно, мусимо визнати і щільні зв'язки корупційної та політичної злочинності у площині формування та забезпечення функціонування корупційних схем. Вказані зв'язки візуалізуються, перш за все, на рівні розподілу урядових портфелів між найбільш впливовими політичними гравцями, прямо чи опосередковано представленими в українському парламенті. Це зумовлено тим, що найбільша кількість корупційних схем генерується інструментами саме урядової (на вищому рівні виконавчої влади) та відомчості (центрального рівня) правотворчості з огляду на вельми широку мережу, динамічність, меншу публічність та спрощений (у порівнянні із законотворчістю) порядок прийняття, зміни, припинення чинності відповідних підзаконних нормативно-правових актів².

Крім того, рішення центральних органів виконавчої влади і прирівняних до них відомств можуть бути оскаржені, а їх дія зупинена відповідними рішеннями адміністративних судів, чого не можна зробити щодо законодавчих актів. Відтак, прийнявши одне рішення (видання наказу, розпорядження міністерством чи іншим відомство) на забезпечення функціональності корупційної схеми в подальшому, навіть при зміні керівного складу органу виконавчої влади і відсутності із ним корупційної угоди, залишається можливість блокувати всі його намагання щодо руйнації правових основ схеми саме через судові рішення.

Фокус цілеспрямованої діяльності щодо налагодження корупційних схем не обмежується урядовою правотворчістю. Звісно й законотворча практика цілком здатна бути використана у зазначених цілях. Цьому сприяє низка факторів, серед яких першочергова увага має бути приділена: проблематиці тіньового лобізму; криміногенним прогалинам правового регулювання визначення порядку денного, черговості постановки законопроектів на обговорення в сесійній залі та голосування. Окремо наголосимо на прогалинах у порядку верифікації, ідентифікації текстів законопроектів, за які відбувається голосування та текстів законів, які безпосередньо підписує Голова Верховної Ради України і відправляє на

¹ Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Корупційна схема : поняття, ознаки, види. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 104.

² Там само. С. 105.

підпис Президентів України. Ця фаза законотворчого процесу цілком залишається неврегульованою, що відкриває шлях для широких кримінально-політичних маніпуляцій, практичне доведення та юридична кваліфікація яких становить суттєву складність. В той же час такі дії є суттєвим чинником детермінації корупційних схем¹. До того ж вони не є рідкістю, про що свідчать результати здійсненого нами контент-аналізу ЗМІ².

Таким чином, корупційні схеми мають складну природу. В залежності від масштабу та спрямованості їх функціонування корупційні злочини в них можуть складати виключну (переважну) форму предметної діяльності або ж бути лише одним з елементів забезпечення відтворення організованих злочинних чи незлочинних, але фактично суспільно небезпечних, практик позакорупційного, економічного, характеру. Це дає нам підстави запропонувати *широке розуміння корупційної схеми, згідно з яким вона є умовно самостійною формою прояву організованої злочинності у сфері економіки – стійким, комплексним соціально-правовим феноменом, що виражається у системній діяльності, алгоритмізованій послідовності дій щодо готування та безпосереднього вчинення корупційних злочинів як мети та/або засобу задоволення інтересів у сфері економічних відносин неправомірним способом з попереднім створенням юридичної бази прикриття чи без такого, але з використанням елементів механізму правового регулювання*³.

Системні корупційні практики, злочинні промисли, оформлені в *корупційні схеми*, що охоплюють найвищий політичний рівень прийняття рішень про кадровий склад державних підприємств ОПК, інших органів та установ, дотичних до регулювання їх діяльності, *розміщення та виконання державного оборонного замовлення, оборонних закупівель* (в тому числі і зокрема – в приватному секторі ОПК), керування відповідними фінансовими потоками. Важливо наголосити на тому, що особливістю корупційних схем взагалі та в ОПК, зокрема, є те, що їх функціонування принципово не залежить від персонального складу учасників. Симптоматичним є те, що протягом 2014–2020 рр. за фактами корупційних злочинів, де фігурантами є службові особи підприємств ОПК, заведено більше 530 кримінальних проваджень. Втім, це не призвело до руйнації схем. Тому вони є вельми стійкими, трансрежимними (у політичному сенсі), відтворюються за закономірностями інтеракції, беруть участь у міжпоколінному транзиті

¹ Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Корупційна схема : поняття, ознаки, види. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 106.

² Шурма вимагає негайного розслідування фактів «фальсифікації» Закону України. *Вголос*. 2015. 12 жовтня. URL : http://vgolos.com.ua/news/shurma_vymagaie_negaynogo_rozsliduvannya_faktiv_falsyfikatsii_zakonu_ukrainy_23741.html?print; Бойко Н. М. Закон про місцеві вибори : від фальші до фальшування. *Українська правда*. 2015. 11 серпня. URL : <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/08/11/7077462/?attempt=1>; Текст закону про вибори народних депутатів України відрізняється від того, за який проголосувала Верховна Рада. URL : <http://www.telekritika.ua/verhovna-rada/2005-08-11/5213> та ін.

³ Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Корупційна схема : поняття, ознаки, види. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 107.

менеджерів на рівні вищих і центральних органів державної виконавчої влади, окремих підприємств¹.

Кримінологічно значущою властивістю корупційних схем є їх інституційне взаємопроникнення, що впливає на системну дисфункцію цілих галузей народного господарства, безпеки і обороноздатності країни². Дійсно, корупція в ОПК – не відокремлена проблема; вона щільно переплітається з політичною корупцією, корупцією в правоохоронних органах, в тому числі й зокрема в СБУ, Національній поліції, митній, прикордонній службах. Тому неможливо собі уявити ефективну протидію корупції в ОПК безвідносно до проблем відтворення системних факторів корупції в державі в цілому³.

Принагідно зауважимо, що після розпаду СРСР Україні дістався один з найбільш потужних на теренах колишньої союзнаї держави арсеналів зброї, залишилися, хоча і фрагментована, з розірваними господарськими зв'язками, проте з високим науково-технічним потенціалом, розгалуженими майновими комплексами система підприємств, науково-дослідних установ оборонної спрямованості. Певна річ, в умовах первинного накопичення капіталу, становлення олігархату, роздержавлення та привласнення під прикриттям приватизації значної кількості державних підприємств, інтенсивної криміналізації влади, переорієнтування загальнокримінальної професійної злочинності на рейки білокомірцевої, не могло не зачепити настільки економічно привабливий сегмент національної економіки як ОПК. Тож традиційно, від початку 90-х років минулого сторіччя (якщо не раніше) ОПК був і залишається й донині одним з найбільш бажаних ресурсних полів як для бізнесу, такі і для політиків найвищого державного рівня⁴.

Для розуміння масштабів розмаху кримінальної діяльності, зауважимо, що у корупційні схеми, крім оборонних підприємств державного та приватного секторів економіки, залучені службові особи органів виконавчої влади, банківської системи, податкової служб, парламентарі. Практично в усіх регіонах країни, де є оборонні підприємства, активно працюють «конвертаційні центри», які переводять у готівку сотні мільйонів гривень, функціонують фіктивні й діючі підприємства, які «поставляють» підприємствам ОПК неіснуючі комплектуючі та запчастини, контрафактну й контрабандну продукцію. Тільки за однією з виявлених податковою службою таких схем було задіяно понад 150 підприємств у чотирьох регіонах України⁵.

¹ Кожушко С. О. Кримінологічні засади протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : дис. ... докт. філос. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. С. 65.

² Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Корупційна схема : поняття, ознаки, види. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 106.

³ Кожушко С. О. Кримінологічні засади протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : дис. ... докт. філос. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. С. 66.

⁴ Там само. С. 67.

⁵ Менделєєв Д. Троянські коні «Укроборонпрому». *Дзеркало тижня*. 2019. Вип. 30. 17–23 серпня.

Здійснений С. С. Кожушко дослідження дозволило йому виділити чотири основні напрями реалізації корупційних схем в ОПК: 1) розтрата ввіреного або такого, що перебуває у віданні майна – обладнання підприємств ОПК; 2) незаконний експорт товарів військового та подвійного призначення; 3) привласнення виділених за оборонним замовленням коштів на закупівлю товарів і послуг у фіктивних підприємств, неіснуючих товарів і послуг; 4) закупівлі товарів і послуг за завищеними цінами (зазвичай використовується декілька фірм-посередників), в тому числі й імпорتنі операції¹. Цілком погоджуючись із виділеними схемами, їх типовістю та поширеністю, не можна однак погодитись із тим, що вони є виключними. Проведений нами аналіз спеціальної літератури, а також збирання експертних оцінок дозволяє вести мову принаймні ще про декілька, додаткових до описаних вище, корупційних схем в оборонно-промисловому комплексі.

І. Укладання збиткових, заздалегідь не забезпечених виробничими можливостями, кредитних угод з подальшим відчуженням заставного майна.

Так, досудовим розслідуванням встановлено, що протягом 2014–2018 років навколо підприємства оборонно-промислового комплексу «Завод «Маяк», 100% акцій якого перебуває у власності держави в особі ДК «Укроборонпром», реалізовувалася схема з умисного доведення його до стану стійкої неплатоспроможності з метою привласнення нерухомого майна. У 2014 році, в розпал знецінення національної валюти – гривні, тодішній директор «Маяка» погодив отримання кредиту в приватному банку в розмірі 2,8 млн доларів США під 12% річних. У заставу банку отримав виробничі приміщення. Надалі ПАТ «Завод «Маяк» заборгувало банку 118,3 млн грн. У 2018 році борг на аукціоні Фонду гарантування вкладів фізичних осіб після ліквідації банку був викуплений приватним підприємством, яке за даними ЗМІ пов'язане з оточенням директора «Маяка», що погодив валютний кредит. У серпні 2018 року приватне підприємство виставило власні пости охорони та взяло під свій контроль території та будівлі «Заводу «Маяк»².

Одним із основних запобіжників фінансовим порушенням на підприємствах-учасниках ДК «Укроборонпром» має бути організація внутрішнього контролю. Натомість така функція часто не закріплена за якимось конкретним структурним підрозділом підприємства, який би мав гарантії незалежності від керівництва держпідприємства з боку Концерну. Навпаки – розпорошена між функціональними обов'язками директора

URL: https://dt.ua/internal/troyanski-koni-ukroboronpromu-320888_.html.

¹ Кожушко С. О. Кримінологічні засади протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : дис. ... докт. філос. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. С. 68.

² Звіт за результатами державного фінансового аудиту діяльності ПАТ «Завод «Маяк» за 2014 – 2017 роки (ст.ст. 55-59) <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=132347>; Ухвала Оболонського районного суду м. Києва у справі № 756/15587/18 від 31 січня 2019 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79569631>.

підприємства, його заступників та керівників різних підрозділів. Така проблема наявна на підприємствах-учасниках «Укроборонпрому» та акціонерних товариствах, акціями яких управляє Концерн. На прикладі ПАТ «Завод «Маяк», – функцію контролю щодо нього мають здійснювати ДК «Укроборонпром», Наглядова рада та правління товариства, а також Ревізійна комісія. У підсумку Ревізійна комісія, яка зазвичай складається зі співробітників ДК «Укроборонпром», перевіряє фінансово-господарську діяльність товариства постфактум, тільки фіксуючи порушення без змоги їх попередження. У той час як органи внутрішнього контролю на «Заводі «Маяк» відсутні. Брак контролю над фінансово-господарськими рішеннями посадових осіб, підпорядкованих Концерну підприємств, особливо гостро проявляється в управлінні державним майном: нерухомістю, земельними ділянками та виробничими засобами¹.

II. Привласнення державного майна через укладання догорів оренди приватного майна зацікавлених у корупційній угоді осіб.

Так, наприклад, основною сферою діяльності державного підприємства «Львівський бронетанковий завод» є виробництво, ремонт, модернізація бронетехніки і запасних частин до неї. Завод відомий як виробник бойових машин «Дозор-Б» та розробник броньованих ремонтно-евакуаційних машин «Лев» та «Зубр». Під час проведення досудового розслідування встановлено, що у 2015 році між державним підприємством «Львівський бронетанковий завод» та приватною особою було укладено угоду про надання послуг оренди автомобіля «Range Rover». До визначеної ціни в угоді включили витрати на пальне для транспортного засобу, компенсацію за використання, відшкодування витрат на ремонт, а також плату 7,84 грн за один кілометр пробігу з урахуванням податків та зборів. Крім того, наявна інформація свідчить про укладення аналогічних угод про передачу в оренду Львівському бронетанковому заводу автомобіля «Ford Mustang» та спортивного мотоцикла «Can-Am» моделі «Spyder». За даними слідства, всі транспортні засоби належали приватним бізнес-структурам, пов'язаним з тодішнім директором Львівського бронетанкового заводу. Після оплати заводом вказані транспортні засоби перебували у постійному користуванні директора ЛБТЗ у приватних цілях. Упродовж 2015–2017 років ДП «Львівський бронетанковий завод» за оренду вказаних транспортних засобів сплатив понад 1,5 млн гривень. 10 червня 2020 року щодо ексдиректора ЛБТЗ набуло законної сили судове рішення Вищого антикорупційного суду про притягнення особи до відповідальності за інше корупційне правопорушення, передбачене статтею 366-1 «Декларування недостовірної інформації» Кримінального кодексу України. 19 листопада 2020 року Вищий антикорупційний суд скасував вирок щодо колишнього директора ДП «Львівський бронетанковий завод», визнаного винним у декларуванні недостовірної інформації. Це стало можливим завдяки

¹ ТОП-15 корупційних ризиків в управлінні підприємствами ДК «Укроборонпром» та шляхи їх подолання / НАЗК. 2021. С. 11–12. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/NAZK-1.pdf>

рішенню Конституційного суду України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020, яким було скасовано відповідальність за декларування недостовірних відомостей¹.

III. Передача в оренду державного майна на невідгідних умовах, за заниженими цінами.

Державне підприємство «Укроборонресурси» функціонувало з метою утилізації відходів виробництва підприємств Концерну та монетизації всіх видів брухту та відходів. У 2008 році Міністерство оборони України дозволило Фонду держмайна передати в оренду цілісний майновий комплекс площею 4,1 га в м. Києві державного підприємства «Укроборонресурси» на 10 років приватному підприємству з ідентичною назвою. Однак, не врегулювання питання про відшкодування земельного податку на земельну ділянку, на якій розташований орендований майновий комплекс, призвело до прямих втрат ДП «Укроборонресурси». Згідно з результатами державного фінансового аудиту діяльності ДП «Укроборонресурси» за період 2015-2018 років, який провів Північний офіс Державної аудиторської служби, невчасне погашення орендної плати приватним орендарем призвело до збільшення простроченої кредиторської заборгованості зі сплати земельного податку до бюджету Києва та подальшого, примусового продажу частини майна держпідприємства через таку заборгованість. Також за невчасну сплату «Укроборонресурсами» земельного податку було накладено штрафні санкції на суму 811 тис гривень. У результаті ДП «Укроборонресурси» опинилося у скрутному фінансово-економічному становищі. Так як ДП «Укроборонресурси» стало учасником ДК «Укроборонпрому», останній у 2016 році повернув цілісний майновий комплекс від приватного орендаря. У 2021 році ДП «Укроборонресурси» було передано на приватизацію як підприємство, яке не має виробничої бази виконувати завдання в ОПК.

IV. Неправомірне відчуження майна державних підприємств ОПК під прикриття процедури санації. Експерти НАЗК небезпідставно звертають увагу на криміногенні положення деяких нормативно-правових актів, що можуть бути використані для реалізації описаної схеми. Зокрема, Закон України «Про управління об'єктами державної власності» чітко визначає, що відчуження майна державних підприємств та господарських товариств з корпоративними правами держави понад 25% їх статутного капіталу в процедурі банкрутства здійснюється відповідно до законодавства з питань приватизації. Однак Кодекс України з процедур банкрутства містить суперечливу норму, згідно з якою під час процедури санації державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50%, їх нерухоме майно може бути відчужене лише у випадках, передбачених планом санації. Аналогічна

¹ Ухвала Шевченківського районного суду м. Львова у справі № 466/5009/17 від 14 грудня 2017 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71415009>; ТОП-15 корупційних ризиків в управлінні підприємствами ДК «Укроборонпром» та шляхи їх подолання / НАЗК. 2021. С. 14. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/NAZK-1.pdf>.

вимога закріплена в прикінцевих та перехідних положеннях Закону України «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації». Такі законодавчі прогалини можуть призвести до випадків втрати майна оборонними підприємствами через процедуру санації¹.

Наприклад, державне підприємство «Вінницький авіаційний завод» було єдиним авіаремонтним підприємством в Україні з ремонту літаків Ан-2, Як-18Т, Як-52 і вертольотів Ка-26. Завод проводив контрольно-відновлювальні роботи літаків з метою використання невиробленим авіатехнікою ресурсів і здешевлення вартості ремонту. За даними слідства, під час проведення процедури санації ДП «Вінницький авіаційний завод» посадові особи вказаного підприємства та приватного підприємства внаслідок заниження вартості майнових активів на підставі інвестиційного договору, укладеного між зазначеними юридичними особами, плану санації та змін до нього, погоджених Державним концерном «Укроборонпром» та затверджених ухвалами Господарського суду Вінницької області, шляхом зловживання своїм службовим становищем, здійснили розтрату нерухомого майна ДП «Вінницький авіаційний завод». На підставі ухвали Господарського суду Вінницької області щодо банкрутства ДП «Вінницький авіаційний завод» введено процедуру санації вказаного підприємства. Планом санації ДП «ВіАЗ», затвердженим Господарським судом Вінницької області та погодженим з ДК «Укроборонпром», передбачено повне погашення кредиторської заборгованості у сумі 4,396 млн грн протягом одного року шляхом продажу частини майна державного підприємства та залучення інвестиційних коштів приватного підприємства, яке є конкурентом держпідприємству в авіагалузі. Проте відповідно до інвестиційного договору, укладеного між ДП «ВіАЗ» та приватним підприємством для проведення санації, відбулося набуття права власності на найбільш цінне майно державного підприємства. Вказане суперечило вимогам чинної на той час статті 18 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 2011 року, якою передбачено залучення інвестора під час процедури санації шляхом переведення на нього частини боргу, а не обміну інвестиційних коштів на майнові права боржника. Вказані порушення призвели до заниження вартості майнових активів ДП «ВіАЗ», чим йому завдано збитків. Загалом ДП «ВіАЗ» втратило виробничі потужності для проведення робіт та надання послуг в авіагалузі. У 2021 році ДП «Вінницький авіаційний завод» передано на приватизацію як підприємство, яке не має виробничої бази виконувати завдання в ОПК².

V. Отримання неправомірної вигоди за схвалення рішень про

¹ ТОП-15 корупційних ризиків в управлінні підприємствами ДК «Укроборонпром» та шляхи їх подолання / НАЗК. 2021. С. 18. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/NAZK-1.pdf>.

² Ухвала Вінницького міського суду у справі № 127/11348/14-к від 12 червня 2014 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/48687430>; ТОП-15 корупційних ризиків в управлінні підприємствами ДК «Укроборонпром» та шляхи їх подолання / НАЗК. 2021. С. 19. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/NAZK-1.pdf>.

укладання державними підприємствами угод про пайову участь у капітальному будівництві на не вигідних для таких підприємств умовах. Загалом підприємства «Укроборонпрому» володіють 7441 об'єктом нерухомості загальною площею майже 9 млн м², близько 2 млн з яких — це надлишкове майно, яке не задіяне у виробничих процесах. Однак відсутність прозорих аукціонів для вибору приватного партнера та брак контролю над рішеннями керівництва державних підприємств «Укроборонпрому» може призвести до укладення угод на не вигідних умовах, які несуть потенційні втрати для оборонного заводу. Спроба акціонерного товариства «Укроборонпрому» в Києві залучити приватні інвестиції оновлення власних цехів завершилася численними судовими позовами та не вигідними договірними умовами, відмова від яких загрожувала багатомільйонними втратами¹.

Так, ПАТ «Київський завод «Радар», що розташоване у м. Києві, спеціалізується на виробництві сучасного радіоелектронного і радіолокаційного обладнання для літаків і вертольотів. Єдиним акціонером товариства є держава в особі Державного концерну «Укроборонпром». Виробничі площі заводу становлять 160601 м², лівова частка яких не задіяна у виробництві. Це надало можливість колишньому керівництву «Радара» обґрунтувати альтернативні шляхи використання площ підприємства. У грудні 2015 року Правління ПАТ «КЗ «Радар» прийняло рішення виступити замовником капітального будівництва із залученням інвестора на підставі договору про пайову участь у зведенні житлового комплексу з торгово-офісними приміщеннями на земельній ділянці у м. Києві площею 1,3631 га. Голові правління — генеральному директору доручено визначити інвестора шляхом проведення аукціону через заздалегідь визначену Правлінням біржу. Оголошення про аукціон було опубліковано у газеті з невеликим тиражем. Участь у торгах взяло два інвестори. Ще одне приватне підприємство виявило бажання взяти участь у проєкті. Однак, не отримало від ПАТ «КЗ «Радар» необхідних документів. Початкова середня вартість 1 м² новозбудованих приміщень для проведення аукціону склала 27,9 тис грн. Під час торгів ціна знизилась до 14,4 тис гривень. В угоді з приватним інвестором були закладені не вигідні для державного заводу умови, на які погодилося колишнє керівництво «Радара». У разі спроби з боку ПАТ «Радар» розірвати угоду в односторонньому порядку, акціонерне товариство буде змушене повернути витрати приватного підприємства на ремонт діючих приміщень заводу. Станом на 2019 рік такі витрати склали 77 млн гривень. Пізніше нове керівництво «Радара» спробувало у судовому порядку розірвати угоду з приватним інвестором, звинувачуючи останнього у порушеннях, але не мало коштів для повернення 77 млн грн, тому відкликала позов. Таким чином, оскільки колишнє керівництво «Радара» організувало недостатньо

¹ ТОП-15 корупційних ризиків в управлінні підприємствами ДК «Укроборонпром» та шляхи їх подолання / НАЗК. 2021. С. 30. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/NAZK-1.pdf>.

прозорий аукціон, за результатом якого уклало договір на невідгідних умовах, завод фактично втратив контроль над процесом будівництва на умовах пайової участі на території заводу¹.

Ключову роль в організації та функціонуванні корупційних схем на об'єктах ОПК відіграють цілком закономірно відіграють саме керівники державних підприємств. Так, відповідно до розслідувань детективів, ключову роль у появі корупційних схем на підприємствах ОПК відіграють посадовці держструктур: кожен другий підозрюваний у злочинах, викритих НАБУ, належить до цієї категорії. У НАБУ зазначають, що щонайменше на 15 підприємствах комплексу детективи НАБУ наразі зафіксували факти, які стали підставою для відкриття кримінальних проваджень. Найчастіше йдеться про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, а також закупівлю товарів за завищеними цінами через компанії-посередники, наближені до керівництва держустанов².

Принагідно також зауважимо, що корупційні схеми здебільшого мають довготривалий період функціонування (довготривалі схеми), що не залежить, підкреслимо, від персонального складу їх учасників. Втім, існують й короткострокові, бо ж навіть разові схеми, які, втім, не втрачають ознак системності, інституційного характеру³.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зауважимо, що з початком повномасштабної агресивно війни росії проти України існуючі корупційні схеми в оборонно-промисловому комплексі України принципово не зазнали змін як такі. Певна річ, змінилася динаміка їх функціонування, зазнали трансформації деякі корупційні узвичаєння, що були пов'язані з практиками обігу майна у мирний час. Змінились рівень та структура попиту на майно державних підприємств, що входять до ОПК. Однак, підкреслимо, ці зміни радше є кількісними, а не якісними. Корупційний функціонал у загальних своїх рисах лишився стабільним. І з таким функціоналом навряд чи можна розраховувати на покращення ситуації із технічним забезпечення військ. Гостро актуальною лишається проблема системного реформування ОПК, управління державним майном і майновими комплексами, що до нього входять. Через руйнацію усталених корупційних схем пролягає шлях до підвищення ефективності функціонування ОПК, посилення спроможностей ЗСУ, успішного виконання задач щодо захисту незалежності й територіальної цілісності України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Звіт за результатами державного фінансового аудиту діяльності ПАТ «Київський завод «Радар» за 2014-2019 роки (ст. ст. 50-58) https://dasu.gov.ua/attachments/audit-reports/2019/10bb4124-f406-4d8e-ad8e-8121defb5870_document.pdf; ТОП-15 корупційних ризиків в управлінні підприємствами ДК «Укроборонпром» та шляхи їх подолання / НАЗК. 2021. С. 19-20. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/NAZK-1.pdf>

² НАБУ викрило корупційні схеми в оборонно-промисловому комплексі на понад 1 млрд гривень. *День*. 2019. 10 травня. URL: <https://m.day.kyiv.ua/news/271221-nabu-vykrylo-koruptsiyni-skhemu-v-oboronno-promyslovomu-kompleksi-na-ponad-1-mlrd>.

³ Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Корупційна схема : поняття, ознаки, види. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 107.

1. Бойко Н. М. Закон про місцеві вибори : від фальші до фальшування. *Українська правда*. 2015. 11 серпня. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/08/11/7077462/?attempt=1>.
2. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. К. : Ін Юре, 2014. 564 с.
3. Звіт за результатами державного фінансового аудиту діяльності ПАТ "Завод "Маяк" за 2014–2017 роки. <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=132347>.
4. Звіт за результатами державного фінансового аудиту діяльності ПАТ «Київський завод «Радар» за 2014-2019 роки (ст. ст. 50-58) https://dasu.gov.ua/attachments/audit-reports/2019/10bb4124-f406-4d8e-ad8e-8121defb5870_document.pdf.
5. Кожушко С. О. Кримінологічні засади протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : дис. ... докт. філос. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. 236 с.
6. НАБУ викрило корупційні схеми в оборонно-промисловому комплексі на понад 1 млрд гривень. *День*. 2019. 10 травня. URL: <https://m.day.kyiv.ua/news/271221-nabu-vykrylo-koruptsiyni-skhemu-v-oboronno-promyslovomu-kompleksi-na-ponad-1-mlrd>.
7. Орлов Ю. В. Корупційна схема : поняття та сутність / Ю. В. Орлов // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. тез доп. V Міжнар. наук.практ. конф., (31 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т. внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2017. С. 138–140.
8. Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Корупційна схема : поняття, ознаки, види. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 101–108.
9. Текст закону про вибори народних депутатів України відрізняється від того, за який проголосувала Верховна Рада. URL: <http://www.telekritika.ua/verhovna-rada/2005-08-11/5213>.
10. ТОП-15 корупційних ризиків в управлінні підприємствами ДК «Укроборонпром» та шляхи їх подолання / НАЗК. 2021. 44 с. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/NAZK-1.pdf>.
11. Ухвала Вінницького міського суду у справі № 127/11348/14-к від 12 червня 2014 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/48687430>.
12. Ухвала Оболонського районного суду м. Києва у справі № 756/15587/18 від 31 січня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79569631>.
13. Ухвала Шевченківського районного суду м. Львова у справі № 466/5009/17 від 14 грудня 2017 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71415009>.
14. Шурма вимагає негайного розслідування фактів «фальсифікації» Закону України. *Вголос*. 2015. 12 жовтня. URL:

http://vgolos.com.ua/news/shurma_vymagaie_negaynogo_rozsliduvannya_faktiv_falsyfikatsii_zakonu_ukrainy_23741.html?print.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2024

Andrii V. NOSACH,

Doctor of Science in Law

(National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

Ihor S. POLYAKOV,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CORRUPTION SCHEMES IN THE DEFENSE INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE: CRIMINOLOGY ANALYSIS OF THE COMPONENTS

The article is devoted to the characteristics of corruption schemes in the defense-industrial complex. It was established that with the beginning of Russia's full-scale aggressive war against Ukraine, the existing corruption schemes in the defense industry did not fundamentally change as such. The dynamics of their functioning have changed, and some corruption customs, which were connected with the practices of property circulation in peacetime, have undergone a transformation. The level and structure of demand for the property of state-owned enterprises, which are part of the defense industry, have changed. However, these changes are quantitative, not qualitative. The corruption functionality in its general features remained stable. The following corruption schemes were identified and described: appropriation of funds allocated under a defense order for the purchase of goods and services from fictitious enterprises, non-existent goods and services; purchases of goods and services at inflated prices; conclusion of unprofitable loan agreements, which are not provided with production capabilities in advance, with subsequent alienation of collateral; appropriation of state property through the conclusion of lease agreements of private property of persons interested in the corruption agreement; leasing of state property on unfavorable terms, at reduced prices; unlawful alienation of the property of state-owned enterprises of the defense industry under the guise of the rehabilitation procedure; receiving an unlawful benefit for approving decisions on the conclusion by state enterprises of agreements on equity participation in capital construction on unfavorable terms for such enterprises.

Key words: *corruption, corruption crime, crime, corruption scheme, security and defense sector, defense-industrial complex, war, combating crime.*

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

ПОВОЄННИЙ ТРАНЗИТ УКРАЇНИ: МАТРИЦЯ КРИМІНОГЕННИХ РИЗИКІВ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ*

Стаття присвячена кримінологічному моделюванню матриці криміногенних ризиків перехідного правосуддя. Поєднання довоєнних, воєнних й трансвоєнних факторів соціальної криміногенези репрезентує складну структуру соціальних станів і взаємодій, що можуть бути уявлені як ризоматичне утворення, ризома. Таке утворення характеризується численними вузлами й зв'язками без вираженого центру тяжіння. На противагу жорстким субординаційним зв'язкам, ризома представлена реординацією взаємодій, взаємовпливів. Сформовано інформаційну модель ризоматичної структури криміногенних ризиків перехідного правосуддя – матрицю постконфліктного криміногенного потенціалу. В її складі виділено та охарактеризовано п'ять функціональних локусів – конкретних видів діяльності (їх спрямованість, стани тощо) як в межах соціальних інститутів, так і поза (над) ними, що у різних комбінаціях, взаємодіях, взаємних функціональних переходах здатні набувати криміногенного значення у зв'язку та в контексті реалізації заходів у межах чотирьох базових напрямів перехідного правосуддя.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, агресія, ненависть, злочинність, корупція, протидія злочинності, війна, воєнний стан, запобігання, детермінація, криміногенний ризик, корупційний ризик, фронтір, перехідне правосуддя, кримінальна відповідальність, покарання, історична правда, жертва, компенсація, реформа.

* Стаття підготовлена на виконання проєкту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204), що реалізується за підтримки Національного фонду досліджень України.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна – гротеск і трагедія людства XXI століття. Це – своєрідний Вавилон – стан мислення, що явив непомірну претензійність рівня Деміурга, підважив оспівану Античністю й Відродженням велич і красу людського, а також підсвітив світове різномов'я, розрив між словом, переконаннями і діяльністю. І хоча використана метафора може бути застосована до світового устрою, міжнародного правопорядку загалом, більш цікавим та пізнавальним є її застосування щодо ситуації в Україні, щодо України як такої. Російська агресія і повномасштабна війна остаточно скинули фльор удаваного ліберально-гуманістичного поступу у парадигмі Sustainable Development та оголили вже покинуту «Вавилонську башту». Осягнення причин цього наслідку, виявлення інакших засновків та установок мислення заради збереження життя українців і як людей, і як спільноти, політичної нації – задача нетривіальна, але яка вже не раз поставала в нашій історії. Проте жодного разу вона успішно не була вирішена. І марно лише сподіватися. Слід діяти.

Подібна установка мислення неодмінно наштовхує на комплекс фундаментальних філософських, наукових проблем повоєнної концептуалізації України. Війна здатна народити нові смисли, сенси, перевизначити засновки суверенізації української нації. Успішність цього процесу не в останню чергу залежить від спроможності забезпечити дотримання, відновлення порушених в ході збройного конфлікту прав людей, довкілля, гарантувати належні параметри безпеки, в тому числі і зокрема від захищеності від криміногенних загроз. Останні ж в контексті війни та повоєнного транзиту набувають специфічних, неординарних рис, осмислення та проактивне реагування на які – одна з найголовніших задач сучасної кримінології.

У вітчизняній науці кримінологічна оптика аналізу проблем перехідного правосуддя була неодноразова та небезуспішно застосована в дослідженнях А. Б. Благої, І. В. Брунова-Калісецької, А. П. Буценка, М. М. Гнатівського, О. В. Євсєєва, А. О. Кориневича, Г. А. Максака, О. А. Мартиненка, О. М. Овчаренко, Н. І. Сатохіної, О. М. Семьоркіної, О. О. Уварової, С. В. Шевчука, О. В. Щербанюк та інших дослідників. Поруч з цим й досі не розробленою лишається модель криміногенних факторів перехідного правосуддя.

Мета статті – розробка теоретичної моделі матриці криміногенних ризиків перехідного правосуддя для України.

Виклад основного матеріалу. Детермінація злочинності, як відомо, процес надскладної етіології, механіки, екзистенцій. Навряд чи силами раціонального розуму можливо повно, ясно і точно осягнути, описати у всій повноті супер-машинерію мислення й діяльності, дискурсу та практик, переживань, комплексів і травм (особистих і колективних), нормативних систем, регулятивних механізмів, соціальних конструктів та цілих соціоінженерних проєктів, соціально-часових конфліктів, розривів та циклових станів, взаємодій, деструктивних антропологічних констант

(агресія, експансія, обман) та інноваційних факторів розгортання й тривання кримінального драйву. А надто коли йдеться про суспільства травматично-транзитивного типу, при переході від стану війни до миру, від перманентних загроз, втрат і руйнацій, ненависті й запиту на помсту, відплату до емоційної стабілізації, запуску відновних інфраструктурних проєктів, зміни дискурсивного, символічного полів. Перелічені фактори соціогенези – примітні риси фону перехідного правосуддя, тих обставин, які слід враховувати і з якими слід працювати при розробці та реалізації правосуддя перехідного періоду.

Втім, іншого шляху, окрім як намагатися охопити той чи інший фрагмент цієї детермінаційної метаструктури з деякою претензійністю на цілісність бачення немає. Навіщо це потрібно? Для стратегування протидії злочинності, через яке пролягає шлях до ефективного соціального захисту від кримінальних проявів. Стратегування ж можливе тільки тоді, коли суб'єкт управління здатен змінювати правила гри, а не вмонтовувати управлінську систему в існуючий контекст, рамки. Змінювати «правила гри» без цілісного уявлення про контекст, про базу управління – неможливо. Відтак виникає запит на формування деякої узагальненої моделі криміногенних ризиків реалізації перехідного правосуддя.

При розробці вказаної моделі виходимо з таких методологічно значущих кримінологічних засновків:

1. Перехідне правосуддя для України включатиме всі узвичаєні компоненти цієї практики: 1) притягнення до відповідальності винних у порушеннях прав людини; 2) встановлення історичної правди; 3) відшкодування заподіяної шкоди; 4) інституціональні реформи, спрямовані на унеможливлення повторення конфлікту. Таким чином, закладаються принаймні чотири магістралі, за якими формуватиметься криміногенний потенціал.

2. Криміногенні ризики реалізації перехідного правосуддя поєднуюватимуть у собі як деякі ординарні, довоєнної етіології фактори (і їх комплекси) злочинності, так і чинники двох якісно нових груп: а) воєнно зумовлені чинники; б) детермінанти, пов'язані з повоєнною стабілізаційною та відновною активністю, як в гуманітарній сфері, так і в політиці, економіці, житлово-комунальній сфері тощо. Варто погодитись із академіком О. М. Костенком, який підкреслює кризовий тип сучасної злочинності в Україні: «...Це не просто якесь ізольоване явище, а органічний наслідок (і симптом) більш фундаментального явища – соціальної кризи в Україні. Це означає, що сьогоднішня злочинність в Україні є злочинністю кризового типу, сутність якої полягає в тому, що вона породжується соціальною кризою і сама ж поглиблює цю кризу»¹. На ці властивості накладається низка чинників, пов'язаних з війною. Формується широка

¹ Костенко О. М. Не карою єдиною! Про концепцію «антикримінальних лещат». *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4/2 (52). С. 13; Орлов Ю. В. Постмодерна кримінологія: основні гносеологічні орієнтири. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 15.

панорама кримінальності, яка вимагає специфічної оптики аналізу.

3. Поєднання довоєнних, воєнних й трансвоєнних факторів соціальної криміногенези репрезентує складну структуру соціальних станів і взаємодій, що можуть бути уявлені як ризоматичне утворення, ризома. Таке утворення характеризується численними вузлами й зв'язками без вираженого центру тяжіння. На противагу жорстким субординаційним зв'язкам, ризома представлена реординацією взаємодій, взаємовпливів.

Ризома – мережеве полі- та міжсистемне утворення. Ця мережа в цілому не є суворо упорядкованою, у тому розумінні, що ситуативно її окремі складові абсолютно безперешкодно, в залежності від ситуації аналізу (криміногенної обстановки, змісту кримінологічної політики), цілей, та пріоритетів правозастосування, можуть мінятися місцями, зберігаючи первинну констеляцію. Водночас локальні порядки (впорядкованість) є більш вираженими, стійкими, фіксуються в окремих її вузлах (системах та інших елементах). Виникає складний, динамічний, ризоматичний метапорядок. Метасистема ж, що описує логіку ризоми не має жорсткої структури; вміщуючи локальні структури та системи вона зберігає відносну стійкість щодо внутрішніх змін у них¹.

Для точності розуміння не зайвим буде додати, що деревовидне (на відміну від ризоматичного) мислення прив'язане до певного місця, воно у власному значенні слова укорінене. Корінь деревовидного мислення заритий в деякій традиції, в деякій ідеології. Будь-які міфологічні структури, будь-які метанаративи є великим топосом, до якого міцно прив'язується той чи інший стиль мислення: марксистське, націоналістичне, ліберальне, тотемічне, платонічне мислення тощо. Коріння приховане, але ми його добре бачимо. Укоріненість деревовидного мислення робить його ригідним і вкрай ворожим до таких мисленневих ходів, які укорінені в інших загальних місцях, топосах. Марксист готовий вбити за твердження, що соціальна агресія укорінена в ранній еротичній травмі, тому що це мисленневий хід з іншого топосу². В такому випадку вірним є те, що ризоматичне мислення не є укоріненим та, як наслідок, набуває можливості суміщати мислення з різних топосів³.

Застосування мережно-ризоматичної оптики в дослідженні криміногенних ризиків реалізації перехідного правосуддя в Україні дозволяє з одного боку визначити деяку послідовність, порядок криміногенних факторів і ризиків, що вірогідно тягнутиме за собою реалізація заходів перехідного правосуддя в Україні, з іншого – співвіднести ці чинники, діагностувати їх як такі саме на засадах констелятивності, ризоматичності. Таким чином, формується деяка матриця постконфліктного криміногенного потенціалу (криміногенних ризиків), в

¹ Шабельніков С. К. Кримінологічне законодавство України: феномен та наукові засади розвитку : дис. ... докт. філос. (081 Право) / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. С. 60, 62.

² Хаустов Д. С. Лекции по философии постмодерна. URL: <https://readli.net/lektsii-po-filosofii-postmoderna/>.

³ Там само.

якій поєднуються: а) передзадані чарунки й треки генерації і реалізації криміногенного потенціалу; б) багатовимірність ризоматичної структури, що дозволяє виявити, ідентифікувати криміногенність процесів і явищ у відцентричній системі координат. Тож сам по собі вказаний методологічний підхід здатен закласти деякі інтелектуальні, а згодом, імовірно, і діяльнісні запобіжники посилення недемократичних тенденцій політичного режиму, їх поступової елімінації. В цьому сенсі слід визнати безумовно правим Д. С. Хаустова, який наголошує, що ризоматичне мислення, позбавлене концентричності, волі до центру, автоматично виявляється антифашистським¹.

Так і є, адже фашизація народжується у способі мислення, у його монологічності, підкореності жорсткій структурі, індоктринованості, ригідності, що, зрештою, передвизначає практику домінування. Саме тому, при конструюванні методологічних засновків дослідження питань криміногенності перехідного правосуддя важливо вмонтувати в них інтелектуальні запобіжники фашизації як самої державної політики, зокрема й у сфері протидії злочинності, так і політичного режиму загалом. Важливо вчасно та адекватно виявити, діагностувати публічно стимульовані чинники генерації агресивної несвободи, дискримінаційної, ресентиментарної політики як умовно провідних криміногенних факторів перехідного періоду.

Утримуючи викладені методологічні установки на плюральність, багатовимірність та ризоматичність моделі комплексу криміногенних факторів та ризиків реалізації перехідного правосуддя, можливо запропонувати «об'ємне» бачення **матриці постконфліктного криміногенного потенціалу**. В її складі виділяються функціональні локуси – конкретні види діяльності (їх спрямованість, стани тощо) як в межах соціальних інститутів, так і поза (над) ними, що у різних комбінаціях, взаємодіях, взаємних функціональних переходах здатні набувати криміногенного значення у зв'язку та в контексті реалізації заходів у межах чотирьох базових напрямів перехідного правосуддя. Таких локусів можливо виявити щонайменше п'ять. Їх також можна було б представити й у виді рівнів. Проте рівнева структура в самій своїй сутності передбачає відносини субординації (рівневої). Для ризоми ж така властивість не притаманна. Тому визначимо їх саме як локуси. З одного боку – вони не передбачають субординацію. З іншого ж – мають вплив на всю соціальну цілісність.

Локус № 1 – метафізичний, що визначає домінуючі у соціальній системі смисли, межі, принципи, цінності та мотивації солідарної соціально значущої діяльності. В цьому «місці» закладаються генеральні риси криміногенного потенціалу як перехідного періоду, так і загальносоціального (на національному рівні) розвитку в цілому. Він є засадничим у значенні підкорення будь-якої політики як публічної форми соціального управління, владарювання критеріям осмисленості, сенсовості,

¹ Там само.

перспективності, зрештою – стратегічності. Він же визначає сенси війни, зміст і значення категорій «перемога», «поразка». Водночас останні, маючи функціональну самостійність, є, все ж, похідними від базових уявлень про концепт «Україна» та «Європа». Як перший, так і другий є інструментами конструювання ідентичності, приналежності до певної спільноти, що найбільшою мірою має відповідати баченню минулого, його спадковості та, що вкрай важливо – візій майбутнього. Від цих концептів значною мірою відштовхується сенсотворення російсько-української війни.

Чи можна стверджувати, що наразі є сформованим, осмисленим в результаті складної та широкої дискусії, суспільного обговорення концепт «Україна» у його змістовному наповненні: засади, підстави, перспективи української нації як політичного феномену? Одразу ж зробимо ремарку: якщо викладене запитання і слід сприймати як провокацію – то тільки як інтелектуальну. В жодному разі – не як політичну. І така провокація, переконані, має бути, аби, по-перше, стимулювати ускладнення мислення, вихід за межі мемів, дискурсу буденності та, по-друге, налагодити зв'язки, комунікацію між інтелектуальною та політичною елітами української нації. Тож мова в цьому контексті не йде про те, що піддається сумнівам право на існування України як незалежної, самостійної, суверенної, демократичної, європейської держави. Натомість мова йде про те, аби зробити реалізацію такого права осмисленим, «озброїтись» сильними раціональними аргументами, стратегічним баченням майбутнього існування та розвитку України.

На жаль, здійснений аналіз засвідчив майже повну відсутність дискусії з цих питань. Поодинокі статті, матеріали, що публікуються окремими мислителями, інтелектуалами (Андрій Баумейстер, Тарас Бебешко, Ярослав Грицак, Сергій Дацюк, Юрій Нікітін й деякими іншими) у медіа, блогах, чи-то промови на комунікативних майданчиках (форумах, конференціях) як правило не знаходять суголосся саме на рівні дискутування, занурення до змістовних проблем поточного стану та проєкту майбутнього України. Натомість нерідко викликають хвилю хейту, тягнуть звинувачення у співпраці з країною-агресором. І це можна зрозуміти: в періоди війн мислення завжди звужується, часто поступається місцем оборонній свідомості, неодмінно пов'язаним з нею дихотоміям, бінарним опозиціям. Будь-яке запитання про засновки стає ризикованим. Й доля Сократа – явне тому підтвердження. Тому очікування протилежного в ситуації російсько-української війни є марними. Натомість геть не марним є очікування того, що зрештою в перехідний період ці питання варто ставити як предмет широкого суспільного обговорення. Відсутність установки на таке мислення продовжуватиме тренд політично зумовленої криміногенності.

Як наслідок – сама нація в Україні розуміється вкрай спрощено – як лише мовно-культурні зміни, тобто сюди не відносяться мотивації,

трасценденції, помислення про початки, межі, орієнтації¹. Україна може бути сприйнята як критична маса мікрогруп людей мислення (це не креативний клас, а саме інтелектуали – філософи, вчені, інженери, лікарі, вчителі і т.д.), організації людей волі (це не лише козацтво, а й політики та бізнесмени), угруповань людей віри (це не лише церкви, а й богослови, нецерковні осередки різних вір, містичні практики, візіонери і фантасти), клубів митців та літераторів (це не лише письменники та поети, але різні мистецькі, естетичні та психологічні практики), які дозволяють прийняти виклики епохи та відповісти на них².

Це – цивілізаційний вимір України, що є ширшим та глибшим за національний. Навряд чи без досягнення такого виміру можливе додання викликів сучасності та постсучасності. Мислення у категоріях XIX–XX століть, у яких постали та якими обрамлені нації, є важливим (а надто в умовах війни). Проте в контексті повоєнного транзиту – недостатнім й таким, що криє в собі значний криміногенний потенціал, пов'язаний з критичним узалежненням від зовнішніх політичних, геополітичних факторів. Так було завжди в історії України. Й допоки цю тенденцію не змінити, не змінивши засновків мислення, не помисливши цивілізаційну транзистенцію у нових межах й позамежжі, сфера політики генеруватиме криміногенні мейнстрими усупільнення: політичний, символічний фетишизм, трайболізм, ресентимент, обтяжені травмами війни. Збереження цих конфігурацій – шлях до нових соціальних збурень. Лише ускладнення мислення на рівні політичного управління здатне запропонувати інноваційний метапроект повоєнної України, України майбутнього як самодостатнього, автентичного соціокультурного, економічного та політичного феномену.

Креація у цьому напрямі неодмінно вимагатиме й контрфлексій щодо концепту «Європа». Наявні наразі тотемічні спроби набутти статусу блідої репліки дійсного «члена клубу» не містять у собі спроб контрфлексії та раз-за-разом відтіняють хронічні вади меншовартості, підважені спадком советщини, обумовленої нею цивілізаційної відсталості, чи-то-пак відірваності, контекстуальної вирваності. Втім, дуже спокусливо ув'язати нищість зі спадковістю. І хоча комічний ефект від такого прийому почасти виглядає очевидним (у мистецтві він наочно продемонстрований роллю короля у к/ф «Звичайне диво», реж. Марк Захаров, 1979 р.), менше з тим він не часто викликає посмішку радості. І все через те, що право і політика з одного боку та художнє мистецтво з іншого – є різними жанрами публічного оприявлення. Коли ж вони змішуються, заміщуються – стає не до сміху... Тож спроби відмежувати концепт «Україна» у його етіології від советськості є небезпечними. Культурно-політична амнезія – риса соціального інфантилізму. Зрілість вимагає прийняття, рефлексії, осуду *та* покаяння (прийняття відповідальності), на підставі чого й стає можливим подальший

¹ Дацюк С. А. Що таке Україна? *Українська правда*. 2023. 19 червня. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/648fdd4eb48a1/> (дата звернення: 19.05.2024).

² Там само.

цивілізаційний розвиток. Відмова від такої установки (що означає установку на одночасну багаточасовість, множинність історії України) є небезпечною, в тому числі й зокрема при встановленні історичної правди, при «великому переході», в якому мир після російсько-української війни мислиться як частина посттоталітарного, посткомуністичного транзиту.

В цьому контексті не зайвим буде нагадати положення деяких чинних в Україні нормативно-правових актів, а саме:

– преамбула до Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»: «...У 1917–1991 роках комуністичним тоталітарним режимом та його репресивними органами здійснювалася політика державного терору, унаслідок чого мільйони людей зазнали репресій з політичних, соціальних, класових, національних, релігійних та інших мотивів, були позбавлені життя, волі, майна, депортовані, заслані, вислані на спецпоселення за межі України та СРСР, примусово переселені, виселені, залучені до примусової праці в умовах обмеження свободи, примусово репатрійовані та інтерновані, позбавлені громадянства, примусово поміщені до психіатричних закладів, позбавлені чи іншим чином обмежені у своїх громадянських правах і свободах, зазнали катувань, переслідувань щодо себе та членів своєї сім'ї, інших фізичних чи моральних страждань»¹;

– ч. 1 ст. 2 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»: «Комуністичний тоталітарний режим 1917–1991 років в Україні визнається злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі індивідуальних та масових вбивств, страт, смертей, депортацій, катувань, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідувань з етнічних, національних, релігійних, політичних, класових, соціальних та інших мотивів, заподіянням моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях, порушенням свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси та відсутністю політичного плюралізму, та у зв'язку з цим засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина»².

Також звернімо увагу на те, що Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» забороняється пропаганда, публічне використання комуністичної символіки. При цьому заборона серед іншого не поширюється на випадки використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-

¹ Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 17.04.1991 р. № 962-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата звернення: 19.08.2024).

² Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 19.08.2024).

соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму: на документах державних органів та органів місцевого самоврядування (місцевих органів державної влади і управління), прийнятих чи виданих до 1991 року; на документах, виданих закладами освіти та науки, підприємствами, установами, організаціями до 1991 року; на оригіналах бойових знамен; на державних нагородах, ювілейних медалях та інших відзнаках, якими нагороджувались особи до 1991 року та протягом 1991-2015 років у зв'язку з річницями подій періоду Другої світової війни, а також на документах, що посвідчують нагородження ними (ч. 3 ст. 4 вказаного Закону)¹.

Отже, констатуємо: а) комуністичний тоталітарний режим 1917–1991 років в Україні визнається злочинним, а його пропаганда забороняється; б) виключеннями є окремі випадки використання документів та інших реліктів-оригіналів, виданих органами влади УРСР, СРСР. На нашу думку, у цій бінарності підходу до правового регулювання радянської спадщини криється цікава деталь: фактично йдеться про визнання документів, державних нагород, а також бойових знамен, які видавалися представниками комуністичного тоталітарного режиму, під якими вони воювали у роки Другої світової війни.

Таке виключення означає ніщо інше, як легітимізацію комуністичного режиму, комуністичної держави. Визнання того, що держава є власною (у прямому сенсі цього слова) для тих осіб (громадян), які отримали відповідні документи, нагороди тощо. Тобто йдеться про суб'єкт, який не може бути ототожнений з окупаційною державою. В іншому випадку мало б йтися про окупаційну адміністрацію та/або державу-агресора. Однак ні, йдеться про державу як таке. Як розуміти логіку законодавця? Видається, що в подібних законотворчих конструкціях втілюється своєрідна варіація «двомислення», яке, на відміну від первинного його значення, визначеного нобелівським лауреатом Йосипом Бродським в контексті відмови від моральних імперативів на користь ресентиментарної відданості й символічного привласнення досягнень промисловості за часів радянського політичного режиму, виявляється у цілком закономірному та обґрунтованому засудженні злочинів комуністичного режиму, у повному запереченні зв'язку України як республіки (нехай навіть з префіксом «квазі-») із цими злочинами та, водночас, побічне визнання цієї республіки власною державоподібною формою організації українства. Власне, така позиція відтворюється у всіх офіційно допущених до використання в освітньому процесі підручниках з історії України, історії держави і права України («Держава і право України радянського періоду» або «Державно-правовий розвиток України в період перебудови (1985–1991 рр.)» – типові назви відповідних розділів²). Фіксується розщеплення УСРР/УРСР на концепт «Україна» (морально чиста, історично тягла, із власним міфом, епосом) та

¹ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 19.08.2024).

² Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. К. : КУП НАНУ, 2013. 892 с.

«злочинний комуністичний режим». Це – шизофренічна позиція, яка неодмінно тягнутиме невизначеність, соціальну напруженість, конфліктність та, що головне в контексті нашого дослідження, дослідження проблем перехідного правосуддя, – унеможливить встановлення історичної правди у форматі «великого переходу» (1991 – кінець війни), який проектується і на «малий перехід» (24.02.2022 – кінець війни).

Пласка, небезпечна, антигуманна, хоча й струнка логіка націонал-ресентиментарного конструювання історії з необхідністю вимагає визнання окупації Української Народної Республіки більшовистською росією та подальше створення окупаційної адміністрації, що проіснувала аж до 1991 р. Наслідки розгортання та соціокультурного втілення цієї парадигми (міфологеми) передбачити нескладно. Вони щонайменше підважуватимуть абсолютно всі нормативно-правові акти УРСР, офіційні політичні акти республіки (в тому числі й щодо заснування ООН), її здобутки у сферах спорту (включаючи, скажімо, історію футбольного клубу «Динамо (Київ)», створення якого, слід буде визнати, – справа рук окупантів), науки, мистецтва тощо. Явно вимальовується конфлікт історії національної та історії міст, професійних, творчих груп, спільнот інтелектуалів. І це очевидно не відповідає уявленню про правду складну, таку, що вимагає не тільки осуду, але й прийняття*, покаяння. До речі, без такого прийняття і покаяння, без історичного подорослішання української нації вельми сумнівними є і перспективи інтеграції до ЄС. Про це, зокрема, в контексті рефлексії на тему «волинської різанини» (що в українському медійному сегменті іменується дистанційованим, суб'єктно нейтральним терміном «волинська трагедія»), недвозначно вказує політичне керівництво Республіки Польща¹.

Випадок віднайдення компромісів, порозуміння із Польщею не є виключним, але є симптоматичним, підсвічує гостроту проблеми некритичності, несамокритичності як складової формування національної ідентичності. Збереження ж тверезості, вираженості, установки на складну, не завжди героїчну, жертовну історичну правду, вимагає прийняття й ролі нащадків тих самих злочинів комуністичного режиму (і не тільки). Так,

* «Прийняття» тут означає не тільки політико-інтелектуальну інтеріоризацію всього політичного устрою УРСР як власної історії (а не історії функціонування комуністичної злочинної організації на нашій території), а й прийняття та заміщення суверенним реєстром колишньої колонії лідерських ролей колишньої метрополії у науці (ракетобудування, машинобудування, технології освоєння космосу, системи озброєння тощо), економіці, мистецтві, забезпеченні обороноздатності тощо. Як можна переконатися з історії розвитку умовної «Другої республіки» (починаючи з 1991 р.), переважною мірою за вказаними компонентами в межах суверенного реєстру відбувся демонтаж активів (особливо наочним в контексті війни став сектор безпеки і оборони); ми упустили можливість перейняття лідерства у власному державотворенні, *орієнтованого на майбутнє*. Імовірно, така можливість відкриється після російсько-української війни, але вже геть з іншими стартовими активами. Ключовим активом в цій ситуації може стати мислення.

¹ Мигаль М. Вступ України до ЄС: Польща вкотре нагадала про вирішення Волинського питання. *Главком*. 2024. 24 липня. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/vstup-ukrajini-do-jes-polshcha-vkotre-nahadala-pro-virishennja-volinskoho-pitannja-1011583.html> (дата звернення: 11.08.2024); Волосяцька Н. «Дорога України до ЄС через Волинь»? Як у Польщі сприйняли нову заяву польського політика. *Радіо Свобода*. 2024. 26 липня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/volyn-istorychni-pytannya-polshcha-yevropeyskyy-soyuz-pokhovannya/33052284.html> (дата звернення: 11.08.2024) та ін.

українське суспільство – нащадки жертв і катів, донощиків і тих, хто пасивно мирився зі станом речей. Комуністичне керівництво УРСР – так само здебільшого українці, які у кооперації спочатку з більшовистською, а потім і комуністичною росією формували комуністичну Україну. Слід прийняти історичний факт «комуністична Україна» поруч з «націоналістичною Україною». Кожен з цих фактів має як здобутки, варті гордості, так і ганебності. Їх всі варто прийняти і визнати. Лише такий підхід дасть необхідний баланс та моральну ваговитість суб'єкту констатації історичної правди. І саме такий підхід зумовить можливість формування та обіймання морально сильної позиції з боку України по відношенню до агресора – російської федерації. Останній матиме, по-перше, явно виражену односторонність, заангажованість, некритичність. По-друге, враховуючи цю обставину та на підставі численних звірств на території України й самого акту агресії – має бути визнаний продовжувачем злочинних практик комуністичного режиму, спадкоємцем злочинної експансіоністської політики, трансформованої шовіністичної антигуманної ідеології.

Отже, діяльність комісії правди (*de lege ferenda*) має виходити саме з такої диспозиції. Встановлення історичної правди *не повинно набути атмосфери морального релятивізму*. Слід чітко дотримати тверезої, вільної від ресентименту, розумної, науково обґрунтованої публічно вираженої моральної орієнтації в ідентифікації добра і зла, жертви і агресора. В цьому буде сенс у контексті перехідного правосуддя. І в цьому ж – ключовий запобіжник до посилення криміногенного потенціалу процесу встановлення історичної правди.

Іншим запобіжником подібного функціоналу мають стати *судові процеси*. Між іншим, на необхідність таких процесів, зокрема, щодо злочинців комуністичного режиму, закріплена вказівка у ч. 1 ст. 5 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»: «Держава здійснює розслідування злочинів геноциду, злочинів проти людства та людяності, військових злочинів, вчинених в Україні представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, та вживає заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків таких злочинів та відновлення історичної справедливості, зокрема шляхом дослідження та встановлення кількості жертв комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років в Україні, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, визначення та упорядкування місць масових поховань таких жертв, збору, узагальнення та оприлюднення інформації про розкуркулення, репресії, масові та індивідуальні страти, смерті, депортації, катування, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідування з етнічних, національних, релігійних, політичних, класових, соціальних та інших мотивів, заподіяння моральних і фізичних страждань під час

застосування психіатричних заходів у політичних цілях»¹.

Зрозуміла річ, значна кількість осіб, винних у перелічених злочинах, вже відійшла у засвіти. Хтось ще лишається доступним правосуддю. Але сенс не тільки в тому, щоб кара закону наздогнала відповідних людей, але й у тому, щоб встановити історичну справедливість та офіційно, не тільки на політичному, але й правовому (і це конче важливо, зважаючи на семантику, однокореневість слів «правда», «право», «правосуддя»*) рівні встановила відповідну історичну правду. Йдеться головню про офіційний, юридично оформлений *державний осуд*. Покарання в цьому аспекті є вторинним і далеко не головним елементом розслідування злочинів, вчинених в Україні представниками комуністичного тоталітарного режиму. При цьому ще раз підкреслимо, що значення такого визнання безпосередньо виявляється і в проєкції на агресію росії проти України: росія має бути визнана спадкоємцем і продовжувачем злочинної традиції комуністичного тоталітарного режиму щодо українців.

Влучним в цьому контексті у вираженні очікувань поколінь є Мирослав Маринович, який у тексті «Підводячи підсумки» висловлює давно сформований запит на подібні розслідування (підкреслимо – саме розслідування, себто у кримінальній процесуальній формі): *«Я вірю, що настане день, коли здійсниться нині ще недосяжне:*

1. Злочини комунізму будуть кваліфіковані як злочини проти людяності в належному судовому процесі. Природу комуністичного зла буде викрито, ілюзії та спокуси, які ведуть до гріха комунізму, будуть усвідомлені так само, як це було зроблено щодо гріха нацизму.

2. Путін і його кліка разом з сателітами типу Януковича будуть засуджені міжнародним трибуналом за спробу відновити давнє комуністичне зло і підірвати основи цивілізації»².

Мирослав Маринович перекидає в майбутнє міст, ключовою опорою

¹ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 19.08.2024).

* Слово «правда», на противагу однозначному характерові еквівалентів, за допомогою яких його перекладають (verité, trurh, Wahrheit), означає не тільки істину, а й справедливість. Друге значення проявляється насамперед при розгляді слів, однокорених із лексемою правда – право, справедливість, правосуддя. Інформаційний аспект агресії Росії у сьогодишній війні полягає у створенні новомови, яка утверджує неправду – систему мовленнєвих фальсифікацій, що спотворює смисли та нівелює відмінність між правдою і кривдою та добром і злом. Тоталітарна неправда спричиняє беззаконня і терор. Захистом від неї є особливий різновид правди – правди як палімпсест, що спирається на солідарність дискримінованих та відновлення втрачених смислів і стертих цінностей. Правда як палімпсест – це «правда-між-людьми», досяжна лише завдяки партнерству та через діалог вільних людей. У суспільстві, яке звільнюється від новомови, саме інтерсуб'єктивна правда сприяє поверненню смислів і відновленню всього тезаурусу. Філософія правди має вирішальне значення для відновлення України та народження нової Європи (Сігов К. Правда // Європейський словник філософій : український контекст. Лексикон неперекладностей. Том п'ятий / Під керівництвом Барбари Кассен та Костянтина Сігова. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. С. 15).

² Сігов К. Правда // Європейський словник філософій : український контекст. Лексикон неперекладностей. Том п'ятий / Під керівництвом Барбари Кассен та Костянтина Сігова. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. С. 19.

якого є потужний текст Василя Стуса «Я обвинувачую», написаний в концтаборі «Дубравлаг» у 1975 році:

«Я обвинувачує КДБ як організацію відверто шовіністичну й антиукраїнську тому, що вона зробила мій народ і без'язиким, і безголосим. Судові процеси 1972-го – 73 рр. на Україні – це суди над людською думкою, над самим процесом мислення...

Я впевнений того, що рано чи пізно КДБ будуть судити – як злочинну, відверто ворожу народові поліційну організацію. Та не певен я, що сам доживу до цього суду. Тому прошу передати моє звернення обвинувачам цієї організації. Нехай у багатотомній справі її злочинів буде і моя сторінка свідчень-обвинувачень»¹.

Продовжуючи тяглість злочинної політики комуністичного режиму, сучасний фашистський режим російської федерації на метафізичному, смисловому, духовному рівні, а так само в офіційному символізмі, політиці пам'яті пов'язує себе із тоталітаризмом, виражений антигуманністю, вищим рівнем симуляції реальності як відповідь не глибоку технологічну, технічну й культурну відсталість від цивілізованих народів світу. Насильницька гіперкомпенсація, проявлена в політиці експансії та агресії проти України, повинна, таким чином, бути названа своїм іменем у зв'язку зі злочинними практиками комуністичного режиму. І зроблено це має бути у каскаді судових процесів як необхідної передумови для розгортання діяльності щодо встановленні історичної правди, діяльності Комісії правди (*de lege gerenda*). Окремо на цих процесах має бути оцінена природа і наслідки діяльності ФСБ по аналогії з діяльністю СС, СД, СА, що на Нюрнберзькому отримала юридичну оцінку як злочинної. В цьому ж ряду стоїть задача моральної і правової публічної оцінки діяльності Російської православної церкви (або ж, принаймні, її керівної ланки), вмонтованої в механізм становлення та функціонування сучасного російського фашизму.

Відтак, ми пов'язуємо успішність встановлення історичної правди при «малому переході» із «великим переходом», та, відповідно, із налагодженням смислових мостів, при поєднанні осуду, засудження, визнання, прийняття та покаяння. Для метафізики виходу зі стану війни та повоєнного транзиту – це вкрай важлива установка. Недотримання її автоматично здійснює вгору рівень криміногенних загроз переходу на декілька порядків.

Зафіксуємо цей **первинний компонент** – базову умову початку діяльності Комісій правди: суди над комуністичними злочинцями та пов'язування у політичному акті, з опорою на юридичні рішення, вирoki, сучасної політики рф як спадкоємниці злочинних традицій радянського комуністичного режиму. Наголосимо, що без цього встановлення історичної правди втрачатиме логіку, набуватиме хаотичного характеру, додатково стимулюватиме глибинні протиріччя фронтірної властивості. Але це – хоча й неохідний, але тільки первинний компонент у загальній машинерії

¹ Стус В. Я обвинувачую // Вибране. Час творчості. URL: <https://litmisto.org.ua/?p=28090>; Сігов К. Правда // Європейський словник філософій : український контекст. Лексикон неперекладностей. Том п'ятий / Під керівництвом Барбари Кассен та Костянтина Сігова. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. С. 19.

реконструкції історичної правди. **Вторинний компонент** (наступний, більш глибокий, прошарок метафізичного залягання осмисленості постконфліктного транзиту) пов'язується нами з *комунікативним розворотом*, що може бути умовно названий як «стратегія палімпсесту-набуття».

Говорячи про комунікативний розворот, маємо на увазі осмислену потребу та засновану на ній практику відновлення значення слів, ключових для відновлення належної комунікації між суб'єктами переходу. Варто сформулювати спільну комунікативну систему, аби говорити однією мовою, аби позбавитися штучно генерованих проти-річ. Без такого розвороту, без «усуспільнення» мовно-текстуальних засобів репрезентації реальності виявляється неможливим адекватне уявлення дійсності, адже, як слушно висноує К. Сігов, шлях до соціального беззаконня лежить через семантичну мутацію словника¹. Критично необхідним є відновлення нормальної функціональності дискурсу. Засобами ейдетично-семантичної редукції необхідно повернути значення принаймні таких базових слів: «правда», «неправда», «війна», «мир», «фашизм», «нацизм», «звільнення», «традиційні цінності», «християнство», «Україна». Через відновлення означень – шлях до солідарності, до вивільнення з фальсифікованих дискурсом (і пов'язаної з ним патії) пут надмірного, запаленого історизму.

Влучними в цьому контексті з зауваги Леоніда Фінберга, який на відкритті пам'ятної дошки Глаголевим в НаУКМА наголосив:

«Однією з характеристик минулої доби була «неправда» – повсюдна неправда. І зокрема, ця неправда була і у висвітленні стосунків між людьми та між народами. Завжди акценти робилися на ворожнечі. Та було багато подій, про які мовчали і які не досліджувалися. Було багато виявів порозуміння між рабинами й священниками, які були чи не єдиними інтелігентами в багатьох містах і містечках. Лишилося багато свідчень, в яких ми із запізненням на десятиліття дізнаємось про солідарність Міхоелса і Курбаса, Петлюри і Жаботинського. Раніше навіть долі Праведників світу не можна було досліджувати – забороняли. Сьогодні – інші часи...»².

Гегель з гіркотою характеризував сучасну цивілізацію як спосіб життя, в якому вранішню молитву підмінила вранішня газета; кремлівська «Правда» у ХХ ст. силкувалася практично здійснити граничні висновки такої підміни чи «комунікативної революції». Відома ідеологічна роль газети «Правда» запровадила її назву в західні мови. Натомість «неправда» їм не знайома, вона є незрозумілою і їй не сприйнято всерйоз як системотворчий феномен радянської та пострадянської імперської системи. Обман залишається козирним тузом у кремлівській колоді для приховування злочинів режиму і є засобом забезпечення його безкарності.

¹ Сігов К. Правда // Європейський словник філософій : український контекст. Лексикон неперекладностей. Том п'ятий / Під керівництвом Барбари Кассен та Костянтина Сігова. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. С. 43

² Там само. С. 44.

Фундаментальний фактор обману перетворює *Неправду* на неписаний закон злочинної держави¹.

Підтримуючою конструкцією соціальної дезінтеграції, ворожнечі та непорозуміння лишається *система фальсифікованого дискурсу*. Дійсно, дискредитація таких слів, як свобода, демократія, рівність, справедливість була завданням тоталітарної пропаганди. Тож для політичної філософії визначальним стає відновлення ключового зв'язку свободи та правди (після їх розлучення у марксизмі-ленінізмі)². Шлях до формування адекватного тезаурусу пролягає, однак, не через заперечення й навчання, а через візуалізацію стертих значень, тобто через техніку палімпсесту й відновлення первинних означень слів. Виконується таке завдання спільною працею істориків, філософів, лінгвістів.

По-мистецьки тонко відчуючи важливість повернення словами їх значень, В.Стус іронічно підкреслює абсурд фальсифікації публічного дискурсу:

*«... – І як його на прізвище. – Немає
в нас прізвища. – То як же так?
– Імя годиться тільки тим, котрі існують.
– А ви? – Ми всі однаково щасливі...
– То що тебе дивує? Хай кретин,
розумний, геніальний чи щасливий
або нещасний – то пусті слова,
що правлять для розрізнення – та й тільки...*

*...
Так живучи у ролі аж до смерті,
вивчай слова забуті: боротьба,
народ, любов, несамоовитість, зрада,
порядність, чесність. Так багато слів
ті предки понавигадали. Боже,
життя на гріш. А так багато слів...»³*

Правда як тезаурус є інтерсуб'єктивною, спільною, її можна досягнути тільки завдяки партнерству та через діалог. Правда є зброєю в опорі моральному знеціненню та терору, який приніс із собою більшовизм. Так само сьогодні правда слугує зброєю в опорі гібридним новомовам. Новомова – засіб контролю людського розуму⁴. Суспільство, яке звільняється від новомови, потребує відновлення смислів, потребує правди⁵. Тому «удар» має бути нанесений саме по ній. «Деоруелізація» – стратегічно, критично

¹ Сігов К. Правда // Європейський словник філософій : український контекст. Лексикон неперекладностей. Том п'ятий / Під керівництвом Барбари Кассен та Костянтина Сігова. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. С. 44.

² Там само. С. 45.

³ Стус В. П'єса // ПАЛІМПСЕСТИ. Вибрані праці. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. С. 38, 39.

⁴ Там само. С. 49.

⁵ Там само. С. 49.

важливий компонент встановлення історичної правди. Без нього остання не відбудеться.

Ясна річ, поки що складно собі уявити, як у практичному вимірі має бути реалізований такий замисел. Погоджуємось, що викладені міркування відображають лише схематичне уявлення про спосіб, напрям дій. Але вони презентують базове за значенням бачення та принцип, що мають бути втілені у подальшій діяльності Комісії правди. Тож резюмуємо: встановлення історичної правди має пройти два підготовчі етапи на смисловому рівні. Перший – судові процеси над злочинцями комуністичного режиму, політико-правове пов'язування сучасного російського режиму зі злочинно-комуністичними традиціями та відмежування українського правового режиму від них. Друге – комунікативний розворот та реалізація стратегії палімпсесту-набуття, завдяки якій мають бути вилучений розбитий інструмент соціальної маніпуляції – фальсифікований дискурс. Повернення ключовим для конструювання реальності словам їх дійсних значень, формування тезаурусу перехідного правосуддя – одна із задач діяльності Комісії правди. Без такого тезаурусу шансу на порозуміння та вирішення задач щодо встановлення історичної правди немає. Нехтування цим висновком криє, на наше переконання, значний криміногенний потенціал.

Далі, повертаючись до ідеї Європи та пов'язаного з нею стратегічного курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі (п. 5 ч. 1 ст. 85, ч. 3 ст. 102, п. 1-1 ч. 1 ст. 106 Конституції України¹), наголосимо, що йдеться не про економіко-правовий вимір інтеграції України (хоча Європейський Союз – передусім про економіку та право), а про ширший, культурно-цивілізаційний контекст. Необхідно чітко знати якість інтеграційного утворення, до якого прагне увійти Україна. І тут не зайвим буде звернути увагу на ті характеристики, ознаки, які фіксуються зсередини європейського мисленнєвого простору.

Принагідно сфокусуємося на тексті Паризької декларації під назвою «Європа, в яку ми віримо», що складений та підписаний 13 провідними європейськими інтелектуалами, серед яких такі видатні мислителі, як Роберт Шпеман, Ремі Браг, Роджер Скрутон, П'єр Манан та інші. Їх висновки є вкрай важливим для нас, як для тих, хто прагне стати частиною цього світу. Ми маємо розуміти дійсну якість, проблеми, виклики, з якими стикається ця спільнота і які нам слід буде сприйняти на себе.

Щодо дійсної якості – автори філософської декларації представляють цілком ясні характеристики, які формують європейську ідентичність. Що таке справжня Європа? Це спільнота народів, що утворює єдність-у-різноманітності. Різноманітність націй, мов, культур і традицій співіснує в єдиному духовному чи символічному просторі. Ця духовна єдність постала з кількох джерел:

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.07.2024).

1) *християнство* з розподілом світської та релігійної влади, що формувало Європу як відкритий проєкт. Чим більше на перший план почали виступати винятково світські чинники, тим більш жорстокою і закритою ставала модель європейської єдності. «Невипадково занепад християнства в Європі збігся з новими спробами встановлення політичної єдності: імперії грошей та норм, що стверджується за допомогою універсальних псевдорелігійних сентиментів, що їх зараз конструює Європейський Союз» (параграф 9)¹. І це дуже важливий нюанс. Хибна Європа будується на засадах світського універсалізму, на принципах секулярної квазірелігії, доволі агресивної, навіть з елементами «м'якої» тиранії та насправді є закритим проєктом²;

2) *античність*, класичний спадок Греції та Риму («Як європейці ми боремось за велич античних чеснот... Суворі чесноти стриманих римлян і гордість громадянської участі та філософського запитування греків не поринули у забуття справжньої Європи»³);

3) *епоха модерну* як підґрунтя кристалізації національних держав (національна держава – прикметна риса європейської цивілізації як космополітичної)⁴.

Отже, «справжня Європа», на думку авторів Декларації, – це символічна (духовна, ідейна) єдність різних національних держав, різноманітних культур, мов і традицій, що утворилась завдяки трьом головним джерелам: християнству, античному спадку й ідеям модерну. Визначальними елементами цієї єдності є християнський монотеїзм, висока оцінка раціональності, система теологічних, етичних і громадянських чеснот, висока правова культура, ідея автономії особи, ідея людської гідності, відкритості до діалогу і взаємного обміну ідеями, досягненнями тощо. Така Європа існувала як відкритий та спільний проєкт⁵.

Водночас автори Декларації стверджують, що цей проєкт вже закритий. «Справжня Європа» поступилася місцем «Хибній Європі»⁶. Примітними рисами останньої є: установка і практика розбудови постнаціонального, посткультурного світу; придушення інакомислення в ім'я свободи і толерантності; псевдорелігійний універсалізм, що вимагає забуття і самозречення; нав'язувана, примусова єдність; порожній конформізм споживчої мас-культури, нудьга й глибоке відчуття

¹ The Paris Statement. A Europe We Can Believe In. URL: <https://thetrueeurope.eu/a-europe-we-can-believe-in/> (дата звернення: 18.07.2024).

² Баумейстер А. Паломництво до місць народження думки: Ле-Бек, Багдад, Толедо, Париж і Тодтнауберг. Історико-філософські студії та рефлексії. К.: «Колесо Життя», 2024. С. 160–161.

³ The Paris Statement. A Europe We Can Believe In. URL: <https://thetrueeurope.eu/a-europe-we-can-believe-in/> (дата звернення: 18.07.2024); Баумейстер А. Паломництво до місць народження думки: Ле-Бек, Багдад, Толедо, Париж і Тодтнауберг. Історико-філософські студії та рефлексії. К.: «Колесо Життя», 2024. С. 161.

⁴ Там само.

⁵ Баумейстер А. Паломництво до місць народження думки: Ле-Бек, Багдад, Толедо, Париж і Тодтнауберг. Історико-філософські студії та рефлексії. К.: «Колесо Життя», 2024. С. 162.

⁶ The Paris Statement. A Europe We Can Believe In. URL: <https://thetrueeurope.eu/a-europe-we-can-believe-in/> (дата звернення: 18.07.2024).

безцільності; індивідуалізм та ізоляція; «Покоління 68-го» руйнувало, але не будувало. Вони створили вакуум, який зараз заповнюють соціальні мережі, дешевий туризм і порнографія; влада посередностей, влада бюрократії; ринкова гомогенність, жорстко регульований конформізм, посилення технократичної тиранії; розмивання ідентичності¹.

У параграфах 13, 14 дається вельми радикальний діагноз: «Досягнення народного суверенітету, космополітизм, здатний до громадянської любові, християнська спадщина гуманного й гідного життя, жива взаємодія з нашою класичною спадщиною – усе це вислизає. Оскільки покровителі фальшивої Європи будують своє фальшиве християнство універсальних прав людини, ми втрачаємо наш дім. Фальшива Європа вихваляється безпрецедентною відданістю свободі людини. Однак ця свобода є дуже односторонньою. Він продає себе як звільнення від усіх обмежень: сексуальної свободи, свободи самовираження, свободи «бути собою». Покоління 68-го розглядає ці свободи як дорогоцінні перемоги над колись всемогутнім і репресивним культурним режимом. Вони вважають себе великими визволителями, а їхні злочини проголошуються благородними моральними досягненнями, за які має бути вдячний увесь світ. Панує фальшива свобода. Ми втрачаємо свій дім»².

Безсумнівно вартий уваги і той фрагмент Декларації, який присвячений оцінці діяльності університетів, адже саме звідти варто очікувати зародження системних змін. А.Баумейстер, звертаючись до аналізу відповідного фрагменту, слушно підкреслює, що довгий час університети були тими просторами інтелектуальної відкритості, тими дискусійно-критичними майданчиками, в яких обговорювалися актуальні проблеми сучасності й шукалися виходи з кризових ситуацій³. «Найпершим стрижнем європейської думки була суворя дисципліна інтелектуальної чесності та пошук об'єктивності» (параграф 21)⁴. Тепер в університетах панує дух конформізму і нетерпимості до інакодумства. «Наші університети стали дійовими особами культурної руйнації»⁵.

Цікаві оцінки, чи не так? Як видається, вільнодумний читач погодиться із тим, що такий погляд на Європу є принаймні неординарними, такими, що істотно відрізняються від пануючих уявлень, які побутують серед значної частини українців. І не випадково. Адже ці уявлення здебільшого сформовані не на підставі інтелектуальних комунікацій, а (у кращому випадку) через мас-культурні контакти, туризм. Водночас в умовах російсько-української війни, за яких росія прагне відновити своє імперське

¹ The Paris Statement. A Europe We Can Believe In. URL: <https://thetrueeurope.eu/a-europe-we-can-believe-in/> (дата звернення: 18.07.2024).

² The Paris Statement. A Europe We Can Believe In. URL: <https://thetrueeurope.eu/a-europe-we-can-believe-in/> (дата звернення: 18.07.2024).

³ Баумейстер А. Паломництво до місць народження думки: Ле-Бек, Багдад, Толедо, Париж і Тодтнауберг. Історико-філософські студії та рефлексії. К.: «Колесо Життя», 2024. С. 164.

⁴ The Paris Statement. A Europe We Can Believe In. URL: <https://thetrueeurope.eu/a-europe-we-can-believe-in/> (дата звернення: 18.07.2024).

⁵ Там само.

панування над Україною, знищивши її національний фундамент, чуйна до несправедливості совість вправі запідозрити авторів Декларації у співпраці із країною-агресором. Однак підозрілість, на відміну від сумніву, – риса оборонної свідомості, симптом воєнного часу. Раціональний же розум завше сумнівається й вимагає пошуку істини.

І хоча в цій роботі навряд чи можна хоча б наблизитись до виваженого змістовного, стратегічно придатного й верифікованого уявлення про смисловий зміст концепту «Європа», менше з тим можна з упевненістю констатувати: Європа як трансментальний факт не є наразі надбанням осмисленого вжитку, дискусії у громадянських просторах. Європа швидше постає антиподом росії, імперії загалом (російської, советської), продуктом травматичної (посттравматичної) негациї, що не має смислових перспектив майбутнього, виражає історичну інтеграційну тенденційність українського державницького проєкту. Тож варто визнати: у культурно-цивілізаційному плані євроінтеграція України – рівняння з багатьма невідомими та ризиками, які внаслідок цього не можуть бути помислені. Втім, ясно і те, що в таких умовах державне управління, стратегування розвиток нації відбуватися не має.

Поруч з розгорнутими економічними та правовими механізмами приведення у відповідність національних практик і нормативних систем до стандартів ЄС (*acquis communautaire*), їх важливістю та об'єктивною необхідністю, варто разом (і пріоритетно) зосередити інтелектуальні ресурси на *євротворенні України* на смисловому, мотиваційному, цивілізаційному рівнях. Тільки тоді *Україна буде здатна привнести до Спільноти благо, бути затребуваною Спільнотою та не стати осиротілим споживачем*. Ця затребуваність може бути виявлена у продукуванні Україною не економічних вартостей (надто бідною та ослабленою війною є наразі наша країна), а інтелектуальних, спрямованих на інноваційне (інаваційне, від «інакше» – Т. Бебешко, С. Дацюк, Ю. Нікітін, Ю. Чудновський) осягнення та інструментування сценаріїв виходу на стратегії розвитку європейської цивілізації, уселюдства.

Разом зі смисловими складниками першого локусу у матриці криміногенного потенціалу перехідного правосуддя (перехідного періоду загалом) варто вказати і на *установочні чинники* генерації соціальної напруженості та девіантогенності. Війна з об'єктивною необхідністю, закономірно призводить до змін у структурах моралі, передзаданості сприйняття та соціальної регуляції. Однією з таких змін є автогенетичне та цілеспрямоване формування, стимулювання так званої оборонної свідомості. Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 1 оборонна свідомість – це свідоме сприйняття та готовність громадянина до захисту незалежності і територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу, національних інтересів та суспільно-державних (національних) цінностей України¹. Її формування у громадян України, у тому числі дітей та молоді є

¹ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та

одним з основних завдань державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності (ст. 4 вказаного Закону України)¹.

Зауважим: установка на боротьбу українського народу фундується національним (шевченківським) міфом («Борітеся – поборите!..» («Кавказ»)², «...Як понесе з України / У синєє море / Кров ворожу... отойді я / І лани і гори — / Все покину, і долину / До самого Бога / Молитися... а до того / Я не знаю Бога...» («Заповіт»)³ та інше), втілене як у Державному Гімні України⁴, так й у низці інших політично значущих конотативних практиках боротьби з ворогами, оборони, зокрема й у військовому вітанні («Слава Україні! - Героям слава!»⁵), що повсякчас апелює до героїв у боротьбі, власне, до боротьби як такої.

Влучними в цьому контексті є, на наш погляд, зауваги С. А. Дацюка, який на підставі логіко-філософського аналізу низки поетичних текстів Т. Г. Шевченка (зокрема «Заповіт» та «Мені тринадцятий минало») висновує: «Український міф має чітку символічну структуру: молитва – відмова Бога – злість на відмову Бога – прокляття Бога та людей – конструювання ворогів, кров яких спокутує цю відмову і поверне назад віру в Бога – опис війни з ворогами у вигляді «Заповіту» як наміру, який має передаватися з покоління в покоління»⁶. Шевченківська поезія наново отримала своє життя, осучаснення й актуалізацію спершу під час подій Револуції Гідності, а згодом й після початку агресії росії у 2014, та у ще більш резонуючих мотивах – від 24 лютого 2022 року. І ця поетизовано-міфологізована (у позитивному сенсі) установка, яка вмонтована в глибинні мотиваційні комплекси, певна річ є необхідною та корисною в умовах війни. Вона надихає на боротьбу у надскладні для нації, держави часи. Вона необхідна як джерело соціального міфу, мотиваційне джерело, об'єднуюче начало, усупільнення українства та виразного проявлення його націєтвірних здатностей.

Міжпоколінна ретрансляція цієї установки формує усталені практики боротьби, оборонної свідомості, які, втім, у позавоєнний, позакатаклізмовий період набувають радше протилежного для країни значення, адже зберігають установку на боротьбу. Поза війною вона стає потужним фактором генерації ресентименту, «вбиває» творчу енергетику, ускладнює

громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 20.07.2024).

¹ Там само.

² Шевченко Т. Г. Зібрання творів : У 6 т. Т. 1. Поезія 1837–1847 / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. К. : Наукова думка, 2003. С. 344.

³ Там само. С. 371.

⁴ Про Державний Гімн України : Закон України від 06.03.2003 р. № 602-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-15#Text> (дата звернення: 20.07.2024).

⁵ Про внесення змін до деяких законів України щодо вітання «Слава Україні! - Героям слава!» : Закон України від 04.10.2018 р. № 2587-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2587-19#Text> (дата звернення: 20.07.2024).

⁶ Дацюк С. А. Що таке Україна? *Українська правда*. 2023. 19 червня. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/648fdd4eb48a1/> (дата звернення: 19.05.2024).

прорив у майбутнє через метафізичне пов'язування себе з ворогом-метрополією. Дієвість та постійна підживлюваність цієї установки визначає: в) інтелектофобію у воєнний час; б) перманентно високий протестний потенціал українського суспільства у мирний час; в) домінантність установки на приватне у порівнянні з публічним, коли публічному не загрожує ворог (оборонна установка трансформується, оборонні дії спрямовуються на внутрішні загрози: корумповану владу, олігархів тощо). Останнє, на тлі політичної травматичності українців (особливо у радянський період) й дистанційованість від держави як історично засвоєного джерела небезпеки, стимулює домінантність приватності, що у публічно значущій площині втілюється у корупції. Тож *екстремізм та корупція* – одні з найбільш значущих викликів постконфліктного транзиту України, які закладаються на глибинному рівні, у метафізичному локусі. У поствоєнний період формування та стимулювання оборонної свідомості є небезпечним.

Локус № 2 – концептуальний, що презентує концепції, наративи (історії, пам'яті, постпам'яті). В цьому «місці» чітко візуалізуються українські фронтири¹, сенсові основи яких визначаються складниками локусу № 1. Відмінність же місць генерації соціальної напруженості полягає у тому, що локус № 2 представлений конкретними уявленнями, текстами, власне історіями, що забезпечують тяглість ідентичності. Відмінність історій формує й ідентичнісні відмінності, які утворюють «складки» солідарності, лінії розмежування, соціального групування. Ці історії при наближенні утворюють соціально-часові простори (події, послідовності подій, оцінки, дискурс, символіка, меми) та цілі сюжетні лінії, що тягнуться з минулого (принаймні сторічної давнини, починаючи з періоду національно-визвольних змагань, УНР) та визначають контури майбутнього. Таких соціальних сюжетів проглядається щонайменше три: євроінтеграційний, самостійницький та російсько-імперський. Правдоподібно, вони є різні за чисельністю носіїв, втім достеменно невідомими. Неявним є не тільки їх кількісний вимір, а й якісна характеристика: за якими критеріями і наскільки радикально (консенсуально, комунікативно неспроможно) проходять межі всередині українського суспільства. Ключовими тут, як видається, мають бути такі маркери: оцінка радянського минулого, ставлення до причин збройного конфлікту з російською федерацією, ставлення до проєкту майбутнього України, її політико-географічних меж, стратегічного курсу розвитку, ставлення до інституту церкви, її окремих утворень (зокрема, Православної Церкви України та Української

¹ Докладніше про фронтири та фронтірну злочинність – див. праці автора: Орлов Ю. В. Фронтірна злочинність: поняття, ознаки // Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Громад. рада при МВС України. Харків: ХНУВС, 2019. С. 334–336; Орлов Ю. В. Фронтір як категорія кримінологічного дискурсу. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 98–108; Орлов Ю. В. Злочинність фронтірна // Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: Факт, 2021. С. 621–624 та ін.

Православної Церкви (МП)), ставлення до тих громадян, які можуть бути афілійовні з країною-агресором (мова, громадянство тощо). Похідні від них питання: ставлення до колаборантів, допустимість амністії щодо них; необхідність та критерії повоєнної люстрації; механізм відновлення інституту виборів на деокупованих територіях; ставлення до можливості обмеження політичних, виборчих прав осіб на деокупованих територіях тощо.

Доводиться констатувати, що наукових досліджень, спрямованих на задоволення окресленого запиту вкрай мало, недостатньо для формування ясного уявлення про контури, зміст українських фронтирів. І це є ще однією проблемою концептуального характеру з багатьма невідомими. На деякі з них можливо пролити світло й зробити обережні висновки, керуючись результатами опитування (жовтень – листопад 2023 р.), проведеного автором цієї роботи спільно з колегами з Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В.Сташиса НАПрН України в межах виконання проєкту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204), що реалізується за підтримки Національного фонду досліджень України¹. Зважаючи на результати цього опитування, виділимо декілька, додаткових до тих, які визначені історично зумовленими сценаріями розвитку українського суспільства, аспектів фрагментації українського суспільства.

1. Концептуальне (засноване на наративах, досвіді) уявлення про Україну як жертву чи як агресора (провокатора) у російсько-українській війні. Ця фрагментація додатково відтіняє базовий розрив між російсько-імперським та євроінтеграційним сценарієм. Частково ілюструє його результати опитування 1 723 респондентів з числа широких верств громадськості (далі – громадян) та 1 527 респондентів з числа внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Питання та варіанти відповідей в анкетах формулювалися таким чином, щоб громадяни мали змогу висловити свою думку і, водночас, не вчинити кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436-2 КК України.

Так, цілком очікувано з великим відривом переважає сприйняття України як жертви, а росії – як безумовного агресора. Про це, зокрема свідчить те, що переважна більшість як загальної категорії громадян, так і ВПО мають негативне ставлення абсолютно до всіх громадян росії, підтримуючи концепцію колективної відповідальності (див. діаграми 1, 2).

¹ Звіт про результати опитування щодо дотримання прав людини у концепції перехідного правосуддя в Україні / Укладачі : В. М. Пашков, Ю. В. Орлов, В. І. Павликівський та ін. Харків : Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2023. 59 с.

Діаграма 1

Ставлення громадян України до громадян російської федерації

Діаграма 2

Ставлення ВПО до громадян російської федерації

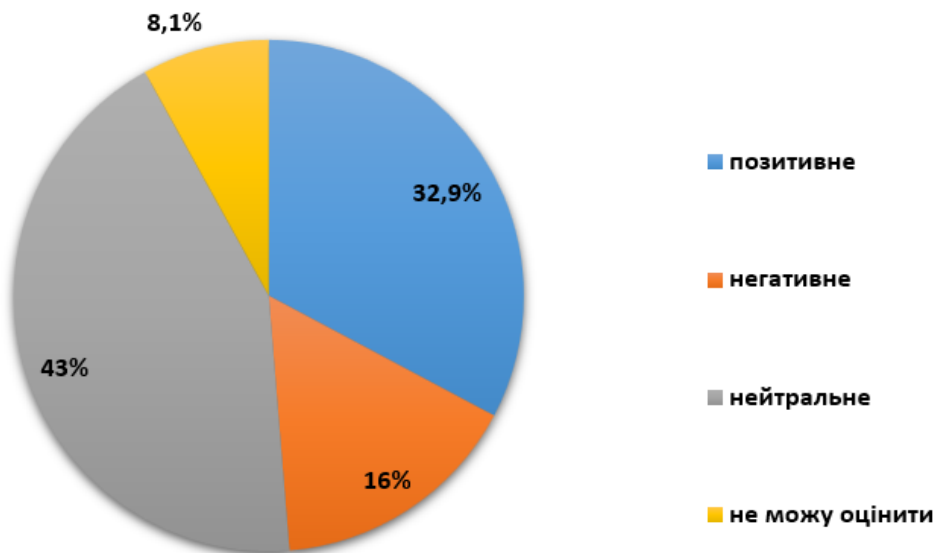

Загалом близько 83 % всіх громадян (загальна категорія) негативно ставляться (з них – 0,5 % відчують ненависть) до всіх без винятку громадян російської федерації. Серед ВПО цей відсоток дещо нижчий та складає 77,1 % (з них – 0,1 % відчують ненависть). Розрив, таким чином, складає близько 6 %. Це той процент, який вже дещо демонструє у відмінностях концептуального ставлення громадян до війни, що має до того ж географічні обриси. Зокрема, найбільшу кількість серед опитаних ВПО складають громадяни, які перемістилися зі східних областей: Донецька обл. – 30,1 %, Луганська обл. – 23,3 %, Харківська обл. – 12,5 %.

Звернімо увагу і на ту обставину, що опитування з об'єктивних причин вдалося провести тільки серед тих громадян України, які лишилися на підконтрольній українському урядові території. Серед тих, хто лишився на окупованій території або виїхав на територію російської федерації відсоток тих, хто не вважає, що росія є агресором і що громадяни російської федерації мають понести колективну відповідальність є, вочевидь, набагато вищим, а, отже, й розстановка акцентів у відносинах «агресор – жертва» є інакшою, аніж у більшості громадян України. Про це побічно свідчать результати опитування поліцейських, які мали досвід несення служби на деокупованих територіях України. Таких осіб серед респондентів виявилось 2 357 (див. діаграму 3).

Діаграма 3

Як Ви можете оцінити переважне ставлення місцевого населення на деокупованих територіях до української влади?

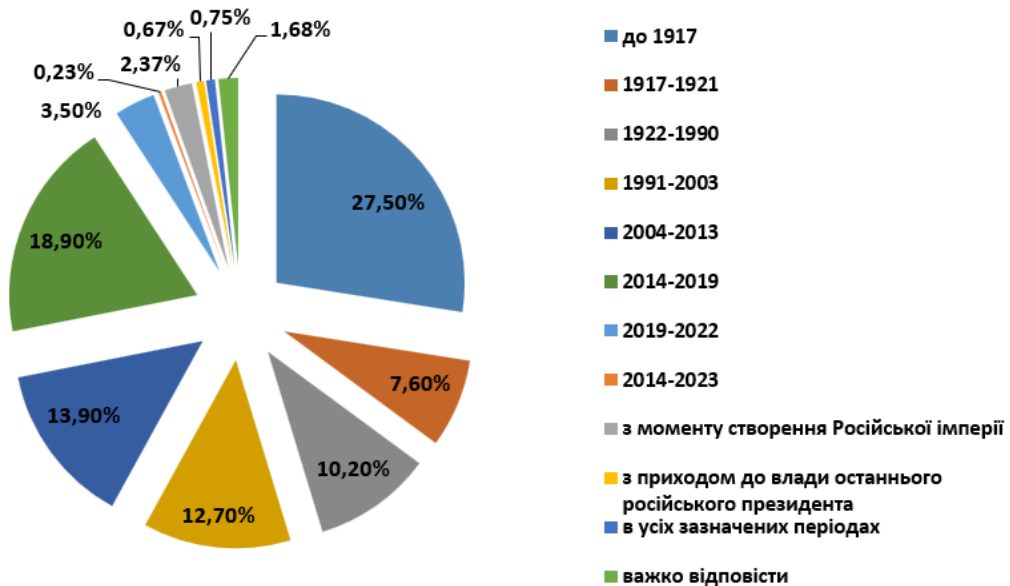
Переважаюче позитивне ставлення відмічає тільки третина поліцейських. Натомість більшість відмічають нейтральне ставлення (43 %). Стриманість і нейтралітет у відношенні в контексті деокупації може свідчити радше не на користь позитивного ставлення до української влади, аніж навпаки. При тому яскраво виражене негативне ставлення відмічають 16 %. І це, знову ж таки, серед тих осіб, які не виїхали до російської федерації чи до інших частин тимчасово окупованої території України. Загалом, враховуючи й результати опитування військовослужбовців, які, зокрема, проходять службу у Донецькій, Харківській областях, можемо стверджувати, що не менш 50 % місцевого населення на деокупованих, а також наближених до лінії бойового зіткнення районів у вказаних областях негативно ставляться до української влади. І знову ж таки варто взяти до уваги фактор зміненої під впливом війни демографічної структури (в тому числі й на фоні зниження рівня, чисельності населення) територій, їх загалом низьку репрезентативність за соціологічно та кримінологічно значущими показниками у порівнянні з довоєнним періодом в контексті загального стану українського суспільства. Водночас, навіть така інформація дає достатньо підстав стверджувати, що має місце означена вище фрагментація, фронтиризація населення, що, вочевидь, має і географічно позначені контури.

Певна річ, на результати сформованої думки може впливати накладення ставлення людей конкретно до поліцейських, а не української влади в цілому. І це також варто брати до уваги. Але в контексті деокупації, коли відбулось відновлення української влади і правопорядку на тих територіях, що ризикували залишитись під фактичним контролем ворога, фактор приналежності представника української влади до конкретної служби, органу, гадаємо, не є критично важливим при визначенні генерального відношення до України.

Додаткову інформацію для розмислів дають результати опитування щодо причин збройного конфлікту та історичного періоду, в якому вони найбільшою мірою генеровані (див. діаграми 4, 5).

Діаграма 4

Розподіл відповідей громадян на питання: «В якому історичному періоду закладені основні причини триваючої збройної агресії Російської Федерації»

З діаграми 4 випливає, що більшість з опитаних громадян України пов'язують основну причину початку агресивної війни росії проти нашої країни у довоєнному періоді президентства В. О. Зеленського та відповідної парламентської політичної сили (2019–2022 рр. – 27,5 %). Наголосимо, що питання стояло про основні причини збройного конфлікту. І якщо цей відсоток може свідчити не про виправдовування агресії російської федерації, то, імовірно, про рівень схвалення політичного курсу Офісу Президента України, особливостей його реалізації. *І це ще один внутрішній контур соціальної напруженості, виходу назовні якого заважає триваюча війна. Однак після завершення збройного конфлікту цілком імовірно є зростання політичної конфліктогенності, ризиків проявів політико-кримінального екстремізму.*

До певної міри опонуючою є позиція, що пов'язує основні причини початку війни з політичною лінією Президента України П. О. Порошенка, який і сьогодні зберігає свою політичну активність. Так, 18,9 % громадян України вбачають закладення основних причин російсько-української війни у періоду з 2014 по 2019 рр. Означена політична лінія є насиченою. Тож складно виділити якісь основні чинники, з якими може бути пов'язана вказана думка респондентів. Сюди можуть входити і утвердження домінуючої націонал-патріотичної установки в гуманітарній сфері, церковне питання (отримання томосу про автокефалію Православної церкви України), збереження інституціональних корупційних механізмів, політико-економічної впливовості олігархів тощо. Разом з тим, факт лишається фактом: ці 18,9 % виявляються в опозиції до 27,5 % критиків режиму Президента В. О. Зеленського. Підкреслимо та зафіксуємо цю обставину, адже мова йде не просто про нормальну політичну конкуренцію, дискусію щодо політичного курсу або що. Мова йде про звинувачення у

закладенні причин війни, про уможливлення масових страждань, трагедії. І це вже геть інший рівень емоційної конфронтації, глибини пролягання ліній соціальної фрагментації. І це є небезпечним.

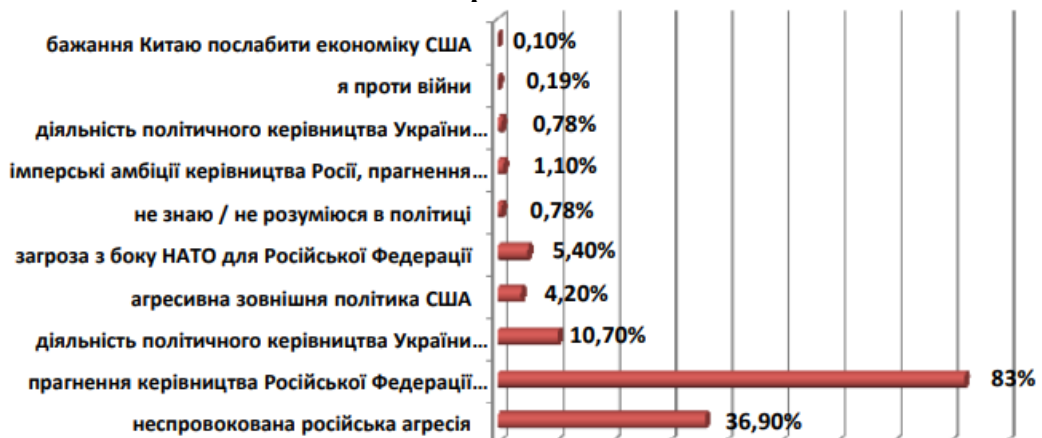
Вирізняється ще «помірковане крило», яке вбачає причини війни у періоді 2004–2013 рр. Це свідчить скоріш про акцент на факторах віктимності, комерційно-вульгарного роззброєння України (яке, справедливості заради вкажемо, почалось ще у далекому 1991 р.) та установлення засилля російської агентури у секторі безпеки та оборони, політичній системі, що, ясна річ, ослабило державу, її оборонний потенціал. Це – позиція самокритики, яка, на нашу думку, не несе в собі додаткового потенціалу соціальної напруженості, а є корисною для повоєнного відновлення України.

Симптоматичним в цьому аспекті і є те, що 7,6 % респондентів відмітили першопричини російсько-української війни зразка ХХІ століття у періоді 1917–1921 рр., тобто у процесах національно-визвольних змагань, утворення Української Народної Республіки, Української Держави. Гадаємо, така позиція може бути пов'язана із розчаруванням недоведенням Україною до логічного завершення справи державного будівництва у першій половині ХХ ст. (умовної «Першої республіки»), внутрішньополітичним розбратом та нездатністю досягти консенсусу серед українських політичних еліт, а також поразкою Німеччини у Першій світовій війні. І ця позиція, як видається є більшою мірою інтелектуально-рефлексивною, аніж інквізиційною, не має обвинувального ухилу, а тому не може пов'язуватись із джерелом соціального напруження, криміногенністю.

Більш явно вираженими є дані з опитування ВПО щодо причин збройного конфлікту (див. діаграму 5).

Діаграма 5

Розподіл відповідей ВПО на питання: «В чому Ви вбачаєте основну причину збройного конфлікту між Російською Федерацією та Україною?»

Примітно, що принаймні кожен десятий (10,7 %) опитаний з числа ВПО вину за початок повномасштабної російсько-української війни покладає саме на Україну. При цьому в додаткових конфігураціях відповідей (дозволені були декілька варіантів відповіді на питання) додається агресивна зовнішня політика США (4,2 %), загроза НАТО для росії (5,4 %). Підкреслимо: це бачення тих громадян України, які безпосередньо потерпіли (у широкому значенні) від збройної агресії росії, будучи змушеними залишити місця свого проживання. І тільки ті, які їх таки залишили і виїхали на підконтрольну Урядові України територію. Фактично ж, як і в попередньо описаних випадках, маємо припускати, що частка тих, хто покладає вину за розв'язання російсько-української війни саме на жертву (Україну), а не на агресора є на порядок вищою. І ці громадяни становитимуть значну частку соціальної бази перехідного правосуддя, по якій найбільш наочно проходять українські фронтири за найбільш емоційно резонуючими, концептуально антагоністичними, історично тривалими лініями розмежування.

2. Похідним від описаного вище маркером соціальної диференціації є ставлення громадян до постконфліктного примирення. Цей маркер відображає ступень напруженості при вирішенні таких питань як амністія, люстрація, обмеження в політичних права окремих категорій громадян. Результати проведеного опитування подано нижче.

Діаграма 6

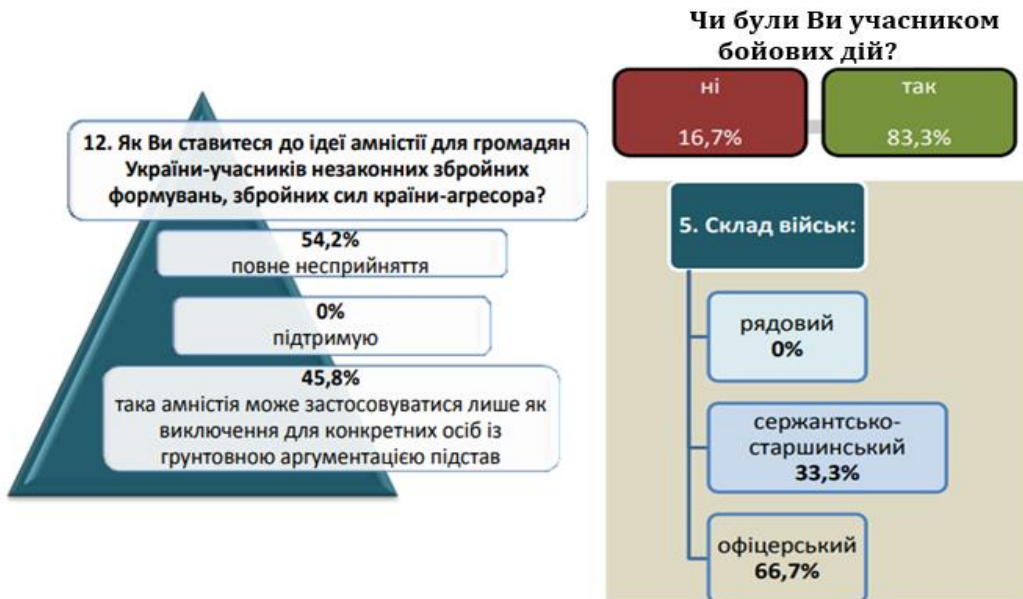
Ставлення громадян до ідеї амністії для громадян України учасників незаконних збройних формувань, збройних сил країни-агресора

Як можна бачити, більшість громадян (60,4 %) не сприймають ідею амністії для комбатантів. Як виключення її допускає 37,1 % респондентів, а 1,5 % – за повну і безумовну амністію. Примітно, що серед військовослужбовців (кількість опитаних – 105 осіб) нижчим є відсоток несприйняття ідеї амністії для комбатантів – представників агресора.

Діаграма 7

**Ставлення військовослужбовців до ідеї амністії комбатантів –
представників агресора / Склад респондентів**

Схожим чином репрезентовано ставлення громадян до амністії колаборантів.

Розподіл відповідей громадян на пропозицію: «Оберіть категорію колаборантів, щодо яких Ви допускаєте можливість застосування амністії (можливі декілька варіантів відповідей)»

Так само, як і щодо комбатантів респонденти у більшості своїй (67,6 %) не допускають амністії щодо колаборантів. Серед тих, хто допускає таку можливість – більшість віддає перевагу амністування вчителів, соціальних працівників (26,4 %), керівників місцевих комунальних підприємств (10,2 %).

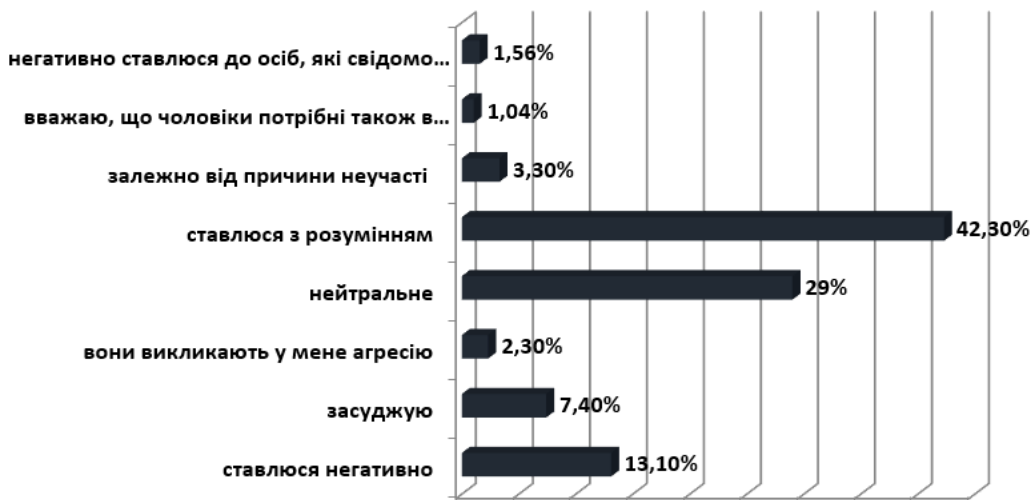
Таким чином, виявляється ще один «вузол напруженості» перехідного правосуддя, пов'язаний із можливим перспективним застосуванням такого інструменту примирення як амністія учасників збройного конфлікту, колаборантів. Цим шляхом, у тій чи іншій варіації проходили майже всі країни, що виходили зі стану війни та реалізовували миробутівні стратегії. Тож, вочевидь, і Україна постає перед цим завданням, сприйняття якого населенням є неочевидним і потребує розгортання широкої роз'яснювальної роботи, діалогу заради примирення.

3. Ще один розподіл, фрагментація українського суспільства відбувається за критерієм участі чи неучасті громадян зі зброєю в руках у захисті Вітчизни. Ухилення від проходження військової служби та інші способи особистої, фізичної неучасті у відсічі збройній агресії, у доленосні для країни моменти історії є тим фактором, що здатен сформувати і вже формує додаткові осередки напруженості, послугувати чинником поділу суспільства, що детермінуватиме агресивний потенціал, кримінальні форми його розрядки. Принагідно звернімо увагу на результати опитування, які

дають певне «поживне підґрунтя» для формування уявлення щодо масштабів такого потенціалу (діаграми 9, 10).

Діаграма 9

Ставлення громадян до осіб чоловічої статі, які не брали участі у відсічі збройній агресії

Приблизно кожен четвертий (24,4 %) громадянин України (за виключенням військових) відчуває негативне ставлення до тих, хто не брав участі у відсічі збройній агресії російської федерації. З них – 2,3 % ідентифікують такі відчуття з агресією. Більшість громадян ставляться до таких осіб з розумінням (42,3 %) чи нейтрально (29 %). Тож вважати агресивний, криміногенний потенціал серед широких верств населення за критерієм участі/неучасті у відсічі збройній агресії надміру високим було б перебільшенням. Разом з тим цілком ігнорувати цей критерій соціальної диференціації, фрагментації незначущим також не можна. Тим більше, що збройний конфлікт триває, терміни і сценарії його завершення є неясними.

Водночас вже зараз і більш наочно «вимальовується» ця проблема у її проєкції на середовище військовослужбовців. Немає потреби доводити, що вказане середовище є вельми специфічним в перспективі інтеграції у соціальні структури, системи соціальної діяльності, інститути поза умовами збройного конфлікту. Вже неодноразово у наукових працях зверталась увага на численні психофізіологічні чинники адаптації військовослужбовців, їх мирної реінтеграції. Водночас поза увагою, як правило, лишались менш очевидні, однак не менш кримінологічно значущі складники їх повоєнної адаптації до умов мирного життя, що пов'язані в тому числі зі ставленням до тих чоловіків, які уникнули військової служби під час війни (див. діаграму 10).

Діаграма 10

Ставлення військовослужбовців до осіб чоловічої статі, які не брали участі у відсічі збройній агресії

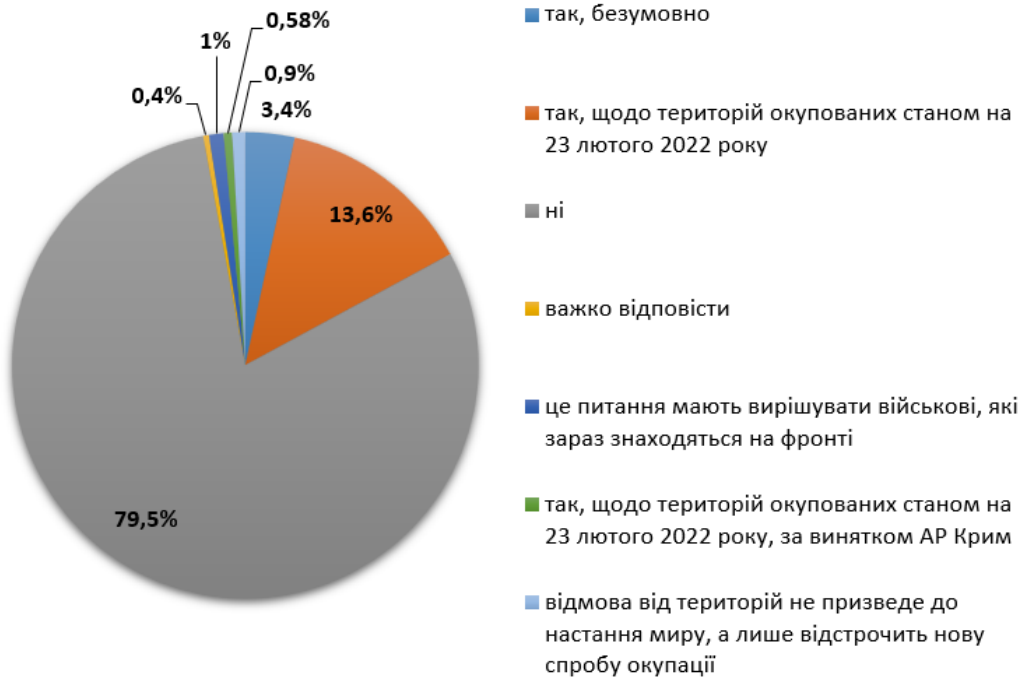
З діаграми 10 випливає, що загалом негативне ставлення до вказаної категорії осіб має щонайменше кожен другий військовослужбовець. При цьому у 12,5 % з них такі особи викликають агресію. І це вже геть інший рівень небезпеки, потенціалу соціальної конфронтації, на розрядку якого ми маємо очікувати у найближчі п'ять років після завершення збройного конфлікту. І, знову ж таки, з огляду на його тривання, є всі підстави, аби зафіксувати тенденційність зростання глибини соціальної фрагментації та агресивного потенціалу за критерієм участі/неучасті у відсічі збройній агресії зі зброєю в руках. Безумовно, це є одним з гострих викликів перехідного правосуддя, забезпечення безпеки постконфліктного транзиту.

4. *Фрагментація за критерієм бачення бажаного сценарію закінчення збройного конфлікту.* Цей критерій має декілька складників. По-перше, він пов'язаний з уявленнями про перемогу та поразку. Що складає зміст цих категорій в контексті російсько-української війни? Відповідь на це питання не лежить на поверхні, адже узалежнена від уявлень про зміст концепту «Україна» взагалі та у контурах умовної «Другої республіки» зразка 1991 року, зокрема. Тож, не занурюючись у ці пласти мислення, що виходять за межі аналітичного інструментарію цього дослідження, обмежимося лише вказівкою на відкритість цього питання, відсутність не лише консенсусу щодо його значущих компонентів, а й навіть дискусії з приводу них. По-друге, наявний суспільний дискурс довкола можливих сценаріїв закінчення (призупинення) збройного конфлікту є вельми обережним (сміливість тут загрожує втратою політичної підтримки, соціальним, інституційним остракізмом), не надто активно використовуваним у публічній площині та медіа (формат «марафону новин» оперує виключно концептом «кордони 1991 року») і пов'язаний тільки з можливим обміном окупованих територій на мир. У зв'язку з цим ми спрямувала наше опитування й на з'ясування

думки респондентів щодо цієї ідеї (діаграми 11, 12).

Діаграма 11

Ставлення громадян України до ідеї відмови від окупованих територій як умови настання миру

80,6 % громадян – проти обміну територій на мир. З них 79,5 % – принципово не сприймають цю ідею, 0,9 % – через те, що впевнені, що такий крок не призведе до миру, а лише відстрочить новий виток збройного протистояння. Решта 20,5 % – у різних варіаціях допускають можливість такого обміну. При цьому 13,6 % погоджуються відмовитись від територіальних претензій України щодо тих її територій, які були окуповані до 23.02.2024 р., тобто окремі райони Донецької, Луганської областей та Автономна Республіка Крим. 3,4 % згодні на обмін фактично окупованої території станом на момент проведення опитування (жовтень – листопад 2023 р.) на мир.

Звертає на себе увагу й думка військовослужбовців з цього приводу.

Розподіл відповідей військовослужбовців на питання: «Чи готові Ви до відмови від окупованих територій на користь Російської Федерації як умови настання миру?»

Так, безумовно 0%	Так, щодо територій, окупованих станом на 23 лютого 2022 року 8,3%	Ні 87,5%	Не визначився 4,2%

Як можна бачити, категорично проти обміну територій на мир 87,5 % опитаних військовослужбовців. При цьому наголосимо, що це думка переважно: а) учасників бойових дій та б) офіцерів. Можемо з обережністю припустити, що серед рядового складу, особливо мобілізованої частини населення, частка тих, хто підтримує ідею обміну територій на мир є більшою за 8,3 %.

Таким чином, складається парадоксальна ситуація. З одного боку – опитування демонструють, що громадяни України, в тому числі й військовослужбовці – проти обміну територій на мир, що означає готовність і надалі воювати за них. З іншого – результати кампанії з оновлення військово-облікових документів виявила небажання значної кількості військовозобов'язаних долучатися до збройної боротьби з агресором. Так, близько 6 млн. чоловіків не оновили свої дані, як того вимагав у новій редакції (від 18.05.2024 р.) Закон України «Про мобілізацію та мобілізаційну підготовку»¹. Це більше половини (!) від загальної кількості військовозобов'язаних (11,1 млн.)². Крім того, з тих 4,2 млн. чоловіків³, які оновили дані в ТЦК, за найоптимістичнішими оцінками – не менше третини фактично не будуть проходити військову службу через стан здоров'я,

¹ Про мобілізацію та мобілізаційну підготовку : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 20.07.2024).

² Степанова О. Мобілізація в Україні: мільйони чоловіків проігнорували закон про оновлення даних в ТЦК. *ЕКСПЕРТ. Український діловий портал*. 2024. 20 липня. URL: <https://expert.in.ua/society/20072024-mobilizatsiya-v-ukrayini-miljony-cholovikiv-proignoruvaly-zakon-pro-onovlennya-danyh-v-ttsk/> (дата звернення: 26.07.2024).

³ Понад 4 мільйони осіб оновили дані через Резерв+, ТЦК або ЦНАП – Міноборони. *Українське Радіо*. 2024. 15 липня. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=104818> (дата звернення: 26.07.2024); Понад 4 мільйони українців оновили свої облікові дані через «Резерв+», ТЦК або ЦНАП – що буде, якщо цього не зробити. *АІН*. 2024. 15 липня. URL: <https://ain.ua/2024/07/15/ponad-4-miljony-ukrayincziv-opovylyu-svoyi-oblikovi-dani-cherez-rezerv-tczk-abo-cznap-shho-bude-yakshho-czogo-ne-zrobyty/> (дата звернення: 26.07.2024) та ін.

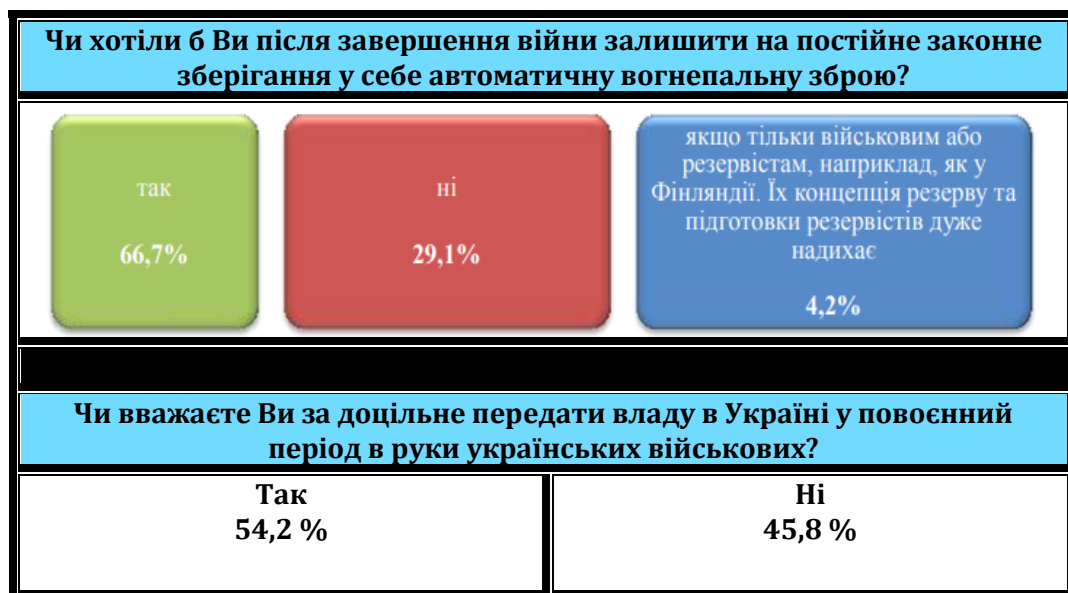
бронювання, отримання відстрочки за законом. Крім того, високим є і рівень дезертирств (ст. 408 КК України): у 2022 р. зареєстровано 3 214 випадків, у 2023 р. – 7 771, за 7 місяців 2024 р. – 13 273 (!). Також симптоматичною є ситуація з незаконним перетином кордону військовозобов'язаними. За час воєнного стану вже викрито більш як 480 злочинних груп, які спеціалізувалися на тому, що обіцяли сприяння в незаконному перетині громадянам¹.

Отже, виявлене в опитуванні та зафіксоване у відсотковому вимірі прагнення українців воювати за звільнення всіх територій у межах міжнародно визнаних кордонів 1991 року, є, імовірно, перебільшеним й таким, що не відповідає реальному стану справ. Правдоподібно, значна кількість громадян України, зокрема військовозобов'язаних, військовослужбовців підтримують ідею відмови від окупованих територій в обмін на припинення збройного конфлікту. І це становить серйозну проблему з високим політико-конфліктогенним, криміногенним потенціалом. *Основні його контури вбачаються у конфлікті між тим крилом військовослужбовців (разом із правими політичними силами), які цілком відкидають цю ідею і тим, хто її підтримує. Компроміс між цими позиціями неможливий. Окрім того, прийняття політичним керівництвом держави рішення про такий «обмін», яким би чином він не був названий, криє у собі істотні ризики внутрішньодержавної збройної конфронтації. Запобігання їй – одна з головних задач у сфері національної безпеки, що стоятиме перед всім сектором безпеки і оборони у перехідний період.*

Не менш показовим в цьому сенсі є прагнення військовослужбовців, по-перше, набути статусу політичної сили після завершення збройного конфлікту та, по-друге, залишити на зберігання вогнепальну зброю (діаграма 13).

¹ Михайлов Д. У ДПСУ розповіли, скільки наразі викрито злочинних груп, які допомагають українцям незаконно перетинати кордон. *Суспільне. Новини*. 2024. 12 червня. URL: <https://suspilne.media/766735-u-dpsu-rozpovili-skilki-narazi-vikrito-zlocinnih-grup-aki-dopomagaut-ukraincam-nezakonno-peretinati-kordon/> (дата звернення: 11.08.2024).

Результати опитування військовослужбовців щодо прагнення набути статусу політичного актора та отримання права на зберігання зброї

Як видається, прагнення військових набути значення політичної сили в державі після війни, що поєднується із прагненням залишити на постійне зберігання автоматичної вогнепальної зброї, у поєднанні з високим конфліктогенним потенціалом відмінностей уявлень про сценарії завершення збройного конфлікту є значним криміногенним ризиком, що має імовірність втілитись у проявах кримінального екстремізму.

Локус № 3 – фактологічний, що є похідним від концептуального, має з ним зворотний зв'язок, репрезентує інтерпретаційні фрейми в межах сформованих фронтів, внутрішньофронтирних соціальних фракталів. Він має властивість зміцнювати соціальну інкапсульованість, посилюючи розриви, детермінуючи фактори дисконунікації. Вказані фрейми відтворюються та поширюються переважно каналами мас-медіа, соціальних мереж, корпоративних політик.

Локус № 4 – інституційний, що характеризується комбінаціями ординарних (сформованих до війни) та воєнно обумовлених дисфункцій соціальних інститутів. Дійсно, окрім метафізики має бути і фізика¹, інституції, які переводять мотивацію у діяльність. Можливо виділити такі прояви інституційних дисфункцій, що характеризуються високим криміногенним потенціалом:

¹ Грицак Я. Спаси себе і спаси ціле людство // «Стійкість: UA» : конференція (24 квітня 2023 р., м. Київ) ; Український католицький університет. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2023/hrytsak-spasty-sebe-i-lyudstvo.htm> (дата звернення: 10.07.2024).

1. Дисфункції інститутів політики, громадянського суспільства:

- дисфункція інституту представницької демократії. Відмова від проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів місцевих рад під час війни може мати свої сильні аргументи та не виключено, що є обґрунтованою. Разом з тим, незмінюваність влади накладає свій відбиток на ефективність роботи відповідних органів, сприяє їх корупціоналізації.

Крім того, для перехідного правосуддя гостро дискусійним лишається питання щодо можливості відновлення інститутів представницької демократії на деокупованих територіях, відновлення їх доступності для окремих категорій громадян (див. діаграму 14).

Діаграма 14

Ставлення громадян України до ідеї обмеження деяких політичних прав окремих категорій осіб

Більшість з опитаних громадян (93,3 %), як випливає з діаграми 14, виступають за обмеження політичних прав осіб, засуджених за колабораційну діяльність і державну зраду. Вже менш вираженою, але все ж більшістю (53,7 %) є категорія тих респондентів, які вважають за потрібне заборонити проведення будь-яких виборів на деокупованих територіях упродовж 10 років після їх деокупації. Подальше обговорення вказаних можливостей пов'язане з балансуванням між вимогами безпеки та демократії. Будь-який варіант такого балансування містить у собі криміногенний потенціал у сфері забезпечення національної безпеки.

Крім того, вважаємо, що не помилилось, якщо стверджуватимемо: обмеження виборчого права громадян протягом дії правового режиму воєнного стану та враховуючи фактор тимчасової деокупації формують ризики посилення недемократичних тенденцій: а) узурпації влади; б)

монополізації інформаційного простору, посилення цензури;

- обмеження свободи слова, що серед іншого тягне за собою замовчування злочинів та інших правопорушень, що вчиняються представниками органів державної влади, військовослужбовцями України. З цим пов'язані і маніпуляції інверсивного характеру, ефекти віддзеркалення через оперування аналітичною схемою «п'ята колона». Ця тенденційність у розвитку суспільства в умовах війни криє в собі ризики або збереження певної часової та функціональної інертності, або загострення рис монологічного простору соціальних взаємодій.

2. *Дисфункція інститутів культури*, зокрема соціальної пам'яті. Можливо, категорія «дисфункція» не зовсім точно відображає сутність тих змін, що відбуваються в культурному середовищі українського суспільства епохи війни. Мова, скоріш, має йти про функціональну трансформацію, структурно-функціональні зміни, примітними рисами яких є:

- згортання інтелектуальної дискусії як у медійному просторі, так і у просторах університетів з питань проєктів «Україна», «Європа», майбутнього України в цілому та у складі ЄС, зокрема, переукладання суспільного договору з урахуванням фронтів та установки на недомінування, розбудову ліберального, відкритого суспільства, республіканського устрою;

- загостренням протиріч пам'ятей та політика забуття: пам'ять міст vs офіційна історична пам'ять; пам'ять персональна vs офіційна історична пам'ять тощо;

- інституціоналізація бар'єрів до використання низки здобутків світової культури, а також української культури, однак які афілюються з російською агресією. Такі практики цілком відповідають політиці ресентименту, однак є ударом по інтелектуальному потенціалу української нації, зокрема у гуманітарній сфері.

3. *Дисфункція інститутів економіки* внаслідок: а) руйнації цілих галузей народного господарства, виводом з нього внаслідок російської агресії значної частини виробничих комплексів стратегічного значення; б) руйнації складових енергетичних систем; в) несприятливими демографічними змінами (міграція, старіння населення); г) відтоком трудових ресурсів через загрози, що несе із собою війна; д) значною деурбанізацією східних, південних регіонів України, низьким ступенем готовності внутрішньо переміщених та зовнішніх мігрантів повертатися в свої населені пункти навіть за умови припинення бойових дій, відновлювати колишні місця проживання.

Локус № 5 – доксичний, представлений масовими соціальними практиками, складовими масової свідомості, які закладають ризики криміналізації систем соціальної діяльності у перехідний період. У цьому локусі можливо виділити такі окремі групи факторів:

- приріст обсягів вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв, зокрема армійських зразків, що перебувають у незаконному обігу;

- накопичення потенціалу ненависті, агресивного потенціалу, монополізація пам'яті, що значною мірою ускладнюватиме можливість розгортання діалогу заради примирення, формує криміногенний потенціал функціонування комісій правди (*de lege ferenda*);

- маргіналізація населення, масове зниження соціальних статусів внаслідок втрати житла, роботи, звичних осередків, ареалів життя, зміною місця проживання тощо;

- вади механізмів соціальної реінтеграція «фронтовиків», що у майбутньому тягнутиме їх криміналізацію (у кримінологічному значенні цього терміну). До прикладу: 17 % усіх британських ветеранів (не американських, а британських), які повернулися з війни в Афганістані й Іраку, опинилися в тюрмі. За злочини. 11 % із них – за винятково жорстокі злочини. Він попереджає: це те, що нас чекає. І не тому, що ви добрі чи погані – а тому, що це неминучість. Насправді наше завдання буде працювати не до того, як вони потраплять у в'язницю, а реабілітувати вже після того, як вони появляться у в'язниці. Бо війна – це найстрашніше, що з нами може статися, і це її наслідки¹.

Певна річ, війна – явище травматичне. Найбільшою мірою вона травматизує тих, хто безпосередньо бере участь у збройному конфлікті. Але це не єдина травматична група. Загалом травма війни, як і сам феномен війни, є всеохоплюючим соціально-психологічним феноменом, що сягає найглибших пластів колективного безсвідомого, виражає атаки на відкритість соціального часу, на прив'язаність, на ідентичність й здатність символізувати. В залежності від характеру практик й фізичної близькості до травмуючих факторів можливо виділити 6 соціальних сюжетів: травматично-бойовий, міграційно-травматичний, пасивно травматичний, окупаційно-травматичний, постокупаційно-травматичний та інтегровано-травматичний соціально-діяльнісні сюжети, в межах яких формуються та проявляються відповідні кримінологічні типи жертв: жертва-невротик, агресивна жертва-ресентиментал, жертва-агресор, монологічна жертва, дезінтегрована жертва та жертва-маргінал, невротична жертва-акціоніст. Кожному вказаному типу притаманні власні особливий зміст криміногенного потенціалу, який так чи інакше здатен бути реалізований у насильницьких кримінальних правопорушеннях, зокрема, злочинах на ґрунті ненависті, фронтірній злочинності (детальніше про це – у іншій статті автора)².

Можна з упевненістю стверджувати: запропонована матриця криміногенного потенціалу перехідного правосуддя додатково накладається на матрицю колективних травм війни, що відображається на всіх локусах, їх змістовних компонентів, обтяжуючи факторами ворожості,

¹ Грицак Я. Спаси себе і спаси ціле людство // «Стійкість: UA» : конференція (24 квітня 2023 р., м. Київ) ; Український католицький університет. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2023/hrytsak-spasty-sebe-i-lyudstvo.htm> (дата звернення: 10.07.2024).

² Орлов Ю. В. Кримінологічні орієнтації в стратегії перехідного правосуддя для України : картографія колективних травм війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 107–126. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.08>.

ненависті, групової фрагментації, фронтизації. У своєму узагальненому сценарії таке поєднання дасть системний ефект у погіршенні криміногенної обстановки. Ідентичні за своїм значенням передбачення демонструють при опитуванні й поліцейські (див. діаграми 15, 16).

Діаграма 15

Більшість (64,4 %) опитаних поліцейських небезпідставно очікують на постконфліктне зростання злочинності. При цьому найбільш песимістичні очікування пов'язуються зі зростанням рівня кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи (59,7 %), проти власності (54,3 %) та проти громадської безпеки (42,9 %).

Діаграма 16

Розподіл відповідей опитаних поліцейських на питання «На зростання яких видів кримінальних правопорушень після завершення збройного конфлікту слід очікувати?»

Дійсно, матричні перетини складників криміногенного потенціалу переконливо засвідчують наявність високої імовірності зростання як ординарних, корисливих кримінальних правопорушень, так і злочинів на ґрунті ненависті, пов'язаної з війною. Значна частка як перших, так і других вірогідно вчинятиметься із застосуванням вогнепальної зброї. При цьому на окрему й особливу увагу заслуговує потенціал кримінального екстремізму за участю військовослужбовців.

Важливо вказати і на те, що описаний метакомплекс криміногенних факторів, ризиків має деякі «чутливі точки», *модуси перетинів та резонації криміногенної детермінації*. Такими, на нашу думку, можуть бути визнані:

- *модус політико-кримінальної узурпації*, що може проявитися у відмові від повоєнного відновлення засад реального демократичного устрою. Містить системні чинники криміналізації перехідного правосуддя;

- *модус культурного стиснення*: а) мотиваційні компресори ресентименту; б) монологізація офіційного наративу й дискурсу про війну; пам'яттєвий монохронізм; в) маргіналізація нечисленної інтелектуальної еліти, подальше поширення інтелектофобії у системі публічного адміністрування. У цьому модусі діють найбільш небезпечні криміногенні фактори у сфері реалізації таких напрямів перехідного правосуддя як встановлення історичної правди, діалог заради примирення, притягнення винних до кримінальної відповідальності. Існує загроза подальшої дисфункції університету як соціального інституту, що забезпечує ретрансляцію та примноження складників інтелектуального потенціалу нації;

- *модус націоналістичного звуження бази наративів, дискурсів державного будівництва, проєкту майбутнього*;

- *модус реолігархізації* у сфері повоєнної відбудови секторів економіки, регіонів є комплексом факторів знедержавлення легітимності, детермінації;

- *модус корупціоналізації*, зокрема при формуванні та виконанні державного оборонного замовлення, «освоєння» фінансових потоків спеціалізованих фондів повоєнного відновлення.

Останні два модуси здатні закласти істотні криміногенні ризики при реалізації такого напрямку перехідного правосуддя як ефективні інституціональні реформи, спрямовані на недопущення повторення збройного конфлікту. Комбінація ж останніх трьох модусів забезпечує консервацію довоєнної конфігурації малоефективних моделей нестратегічного державного управління високого ступеню криміногенності.

Правий в цьому контексті С. А. Дацюк, який наголошує на тому, що націоналісти, олігархи та корупціонери складають руйнівний для України тріумвірат в установках на архізацію та консервацію. Націоналісти здійснюють консервативне мовно-культурне виживання, а олігархи та корупціонери здійснюють станову консервацію ексклюзивного доступу до влади та багатства. Вони не конфліктують між собою, бо ресентимент націоналістів не заважає олігархам визискувати, а корупціонерам руйнувати

інститути, бо ресентимент лише відволікає від соціальних та економічних питань. Між ними є багато спільного: авторитаризм, партикулярність, опортунізм, антиінтелектуалізм, домінантна дискомунікація. Олігархи довели домінантну дискомунікацію майже до взірця – довоєнні політичні ток-шоу були фактично ідеальними для цього¹.

Поруч з цим не можна не зважати й на те, що в умовах війни, коли російська федерація здійснює не просто агресію, територіальну експансію, а розгорнула практики геноциду, спрямованого не стільки на фізичне, скільки на культурне, ментальне винищення української політичної нації, цілком природним та об'єктивно необхідним є соціальний запит на ідеологію українського націоналізму. Втім у позавоєнний час її домінування має бути піддане осмисленій дискусії, виваженому обмеженню на користь більш масштабних проєктів формування майбутнього України з перспективи цінностей, благ уселюдства, принципів та засад існування європейської цивілізації. Тобто не національний (принаймні не виключно національний), а цивілізаційний підхід доречно використати у стратегуванні і трансвоєнного переходу, і подальшої розбудови української держави. Серед іншого це дозволить знизити потенціал відтворення злочинності на ґрунті ненависті, пов'язаної з війною.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки:

1. Перехідне правосуддя для України включатиме всі узвичаєні компоненти цієї практики: 1) притягнення до відповідальності винних у порушеннях прав людини; 2) встановлення історичної правди; 3) відшкодування заподіяної шкоди; 4) інституціональні реформи, спрямовані на унеможливлення повторення конфлікту. Таким чином, закладаються принаймні чотири магістралі, за якими формуватиметься криміногенний потенціал.

2. Криміногенні ризики реалізації перехідного правосуддя поєднуюватимуть у собі як деякі ординарні, довоєнної етіології фактори (і їх комплекси) злочинності, так і чинники двох якісно нових груп: а) воєнно зумовлені чинники; б) детермінанти, пов'язані з повоєнною стабілізаційною та відновною активністю, як в гуманітарній сфері, так і в політиці, економіці, житлово-комунальній сфері тощо. Формується широка панорама кримінальності, яка вимагає специфічної оптики аналізу.

3. Поєднання довоєнних, воєнних й трансвоєнних факторів соціальної криміногенези репрезентує складну структуру соціальних станів і взаємодій, що можуть бути уявлені як ризоматичне утворення, ризома. Таке утворення характеризується численними вузлами й зв'язками без вираженого центру тяжіння. На противагу жорстким субординаційним зв'язкам, ризома представлена реординацією взаємодій, взаємовпливів.

4. Сформовано інформаційну модель ризоматичної структури криміногенних ризиків перехідного правосуддя – матрицю

¹ Дацюк С. А. Що таке Україна? *Українська правда*. 2023. 19 червня. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/648fdd4eb48a1/> (дата звернення: 19.05.2024).

постконфліктного криміногенного потенціалу. В її складі виділяються функціональні локуси – конкретні види діяльності (їх спрямованість, стани тощо) як в межах соціальних інститутів, так і поза (над) ними, що у різних комбінаціях, взаємодіях, взаємних функціональних переходах здатні набувати криміногенного значення у зв'язку та в контексті реалізації заходів у межах чотирьох базових напрямів перехідного правосуддя. Таких локусів виділено п'ять.

5. Локус № 1 – метафізичний, що визначає домінуючі у соціальній системі смисли, межі, принципи, цінності та мотивації солідарної соціально значущої діяльності. Він є засадничим у значенні підкорення будь-якої політики як публічної форми соціального управління, владарювання критеріям осмисленості, сенсовості, перспективності, зрештою – стратегічності. Він же визначає сенси війни, зміст і значення категорій «перемога», «поразка». Водночас останні, маючи функціональну самостійність, є, все ж, похідними від базових уявлень про концепт «Україна» та «Європа». Як перший, так і другий є інструментами конструювання ідентичності, приналежності до певної спільноти, що найбільшою мірою має відповідати баченню минулого, його спадковості та, що вкрай важливо – візії майбутнього.

В дослідженні пов'язано успішність встановлення історичної правди при «малому переході» із «великим переходом», та, відповідно, із налагодженням смислових мостів, при поєднанні осуду, засудження, визнання, прийняття та покаяння. Для метафізики виходу зі стану війни та повоєнного транзиту – це вкрай важлива установка. Недотримання її автоматично здійсмає вгору рівень криміногенних загроз переходу на декілька порядків.

6. Доведено, що повоєнний проєкт умовної «Третьої республіки» України має спиратися на цивілізаційний вимір України, що є ширшим та глибшим за національний. Мислення у категоріях XIX–XX століть, у яких постали та якими обрамлені нації, в контексті повоєнного транзиту є недостатнім й таким, що криє в собі значний криміногенний потенціал, пов'язаний з критичним узалежненням від зовнішніх політичних, геополітичних факторів. Не змінивши засновків мислення, не помисливши цивілізаційну транзістенцію у нових межах й поза межі, сфера політики генеруватиме криміногенні мейнстрими усупільнення: політичний, символічний фетишизм, трайболізм, ресентимент, обтяжені травмами війни. Збереження цих конфігурацій – шлях до нових соціальних збурень. Лише ускладнення мислення на рівні політичного управління здатне запропонувати інноваційний метапроєкт повоєнної України, України майбутнього як самодостатнього, автентичного соціокультурного, економічного та політичного феномену, вмонтованого у вищий технологічний устрій.

7. Обґрунтовано, що діяльність комісії правди (*de lege ferenda*) має виходити з диспозиції осмисленого прийняття складної, багатовимірної і тяглої історії. «Прийняття» тут означає не тільки політико-інтелектуальну

інтеріоризацію всього політичного устрою УРСР як власної історії (а не історії функціонування комуністичної злочинної організації на нашій території), а й прийняття та заміщення суверенним реєстром колишньої колонії лідерських ролей колишньої метрополії у науці (ракетобудування, машинобудування, технології освоєння космосу, системи озброєння тощо), економіці, мистецтві, забезпеченні обороноздатності тощо. Починаючи з 1991 р. переважною мірою за вказаними компонентами в межах суверенного реєстру відбувся демонтаж активів (особливо наочним в контексті війни став сектор безпеки і оборони). Імовірно, така можливість відкриється після російсько-української війни, але вже геть з іншими стартовими активами. Ключовим активом в цій ситуації може стати мислення.

Водночас встановлення історичної правди не повинно набути атмосфери морального релятивізму. Слід чітко дотримати тверезої, вільної від ресентименту, розумної, науково обґрунтованої публічно вираженої моральної орієнтації в ідентифікації добра і зла, жертви і агресора. В цьому буде сенс у контексті перехідного правосуддя. І в цьому ж – ключовий запобіжник до посилення криміногенного потенціалу процесу встановлення історичної правди.

8. Іншим запобіжником подібного функціоналу мають стати судові процеси.

Продовжуючи тяглість злочинної політики комуністичного режиму, сучасний фашистський режим російської федерації на метафізичному, смисловому, духовному рівні, а так само в офіційному символізмі, політиці пам'яті пов'язує себе із тоталітаризмом, виражений антигуманністю, вищим рівнем симуляції реальності як відповідь не глибоку технологічну, технічну й культурну відсталість від цивілізованих народів світу. Насильницька гіперкомпенсація, проявлена в політиці експансії та агресії проти України, повинна, таким чином, бути названа своїм іменем у зв'язку зі злочинними практиками комуністичного режиму. І зроблено це має бути у каскаді судових процесів як необхідної передумови для розгортання діяльності щодо встановленні історичної правди, діяльності Комісії правди (*de lege gerenda*). Окремо на цих процесах має бути оцінена природа і наслідки діяльності ФСБ по аналогії з діяльністю СС, СД, СА, що на Нюрнберзькому трибуналі отримала юридичну оцінку як злочинної. В цьому ж ряду стоїть задача моральної і правової публічної оцінки діяльності Російської православної церкви (або ж, принаймні, її керівної ланки), вмонтованої в механізм становлення та функціонування сучасного російського фашизму.

Отже, у дослідженні пов'язується успішність встановлення історичної правди при «малому переході» із «великим переходом», та, відповідно, із налагодженням смислових мостів, при поєднанні осуду, засудження, визнання, прийняття та покаяння. Для метафізики виходу зі стану війни та повоєнного транзиту – це вкрай важлива установка. Недотримання її автоматично здимає вгору рівень криміногенних загроз переходу на декілька порядків.

9. Криміногенного значення можуть набувати й установочні чинники.

Міжпоколінна ретрансляція підживлюваної соціальним міфом оборонна свідомість у позавоєнний період набуває радше протилежного для країни значення, адже зберігає установку на боротьбу. Поза війною вона стає потужним фактором генерації ресентименту, «вбиває» творчу енергетику, ускладнює прорив у майбутнє через метафізичне пов'язування себе з ворогом-метрополією. Дієвість та постійна підживлюваність цієї установки визначає: в) інтелектофобію у воєнний час; б) перманентно високий протестний потенціал українського суспільства у мирний час; в) домінантність установки на приватне у порівнянні з публічним, коли публічному не загрожує ворог (оборонна установка трансформується, оборонні дії спрямовуються на внутрішні загрози: корумповану владу, олігархів тощо). Останнє, на тлі політичної травматичності українців (особливо у радянський період) й дистанційованість від держави як історично засвоєного джерела небезпеки, стимулює домінантність приватності, що у публічно значущій площині втілюється у корупції. Тож екстремізм та корупція – одні з найбільш значущих викликів постконфліктного транзиту України, які закладаються на глибинному рівні, у метафізичному локусі. У поствоєнний період формування та стимулювання оборонної свідомості є небезпечним.

10. Локус № 2 – концептуальний, що презентує концепції, наративи (історії, пам'яті, постпам'яті), конкретні уявлення, тексти, що забезпечують тяглість ідентичності. В цьому локусі візуалізуються українські фронтири. Відмінність історій формує й ідентичнісні відмінності, які утворюють «складки» солідарності, лінії розмежування, соціального групування. Ці історії при наближенні утворюють соціально-часові простори (події, послідовності подій, оцінки, дискурс, символіка, меми) та цілі сюжетні лінії, що тягнуться з минулого (принаймні сторічної давнини, починаючи з періоду національно-визвольних змагань, УНР) та визначають контури майбутнього. Таких соціальних сюжетів проглядається щонайменше три: євроінтеграційний, самостійницький та російсько-імперський. Їх прикордоння – зона соціальної напруженості, що генерує нетерпимість, агресію, ненависть.

11. Здійснений аналіз отриманих результатів опитування дозволилив виділити декілька додаткових аспектів фрагментації українського суспільства періоду війни за такими критеріями:

1) концептуальне (засноване на наративах, досвіді) уявлення про Україну як жертву чи як агресора (провокатора) у російсько-українській війні. Загалом, враховуючи результати опитування військовослужбовців, які, зокрема, проходять службу у Донецькій, Харківській областях, можемо стверджувати, що не менш 50 % місцевого населення на деокупованих, а також наближених до лінії бойового зіткнення районів у вказаних областях негативно ставляться до української влади.

Більшість з опитаних громадян України пов'язують основну причину початку агресивної війни росії проти нашої країни у довоєнному періоді

президентства В. О. Зеленського та відповідної парламентської політичної сили (2019–2022 рр. – 27,5 %). Це може свідчити про рівень схвалення політичного курсу Офісу Президента України, особливостей його реалізації. І це ще один внутрішній контур соціальної напруженості, виходу назовні якого заважає триваюча війна. Однак після завершення збройного конфлікту цілком імовірним є зростання політичної конфліктогенності, ризиків проявів політико-кримінального екстремізму.

До певної міри опонуючою є позиція, що пов'язує основні причини початку війни з політичною лінією Президента України П. О. Порошенка, який і сьогодні зберігає свою політичну активність. Так, 18,9 % громадян України вбачають закладення основних причин російсько-української війни у періоду з 2014 по 2019 рр. Означена політична лінія є насиченою. Сюди можуть входити і утвердження домінуючої націонал-патріотичної установки в гуманітарній сфері, церковне питання (отримання томосу про автокефалію Православної церкви України), збереження інституціональних корупційних механізмів, політико-економічної впливовості олігархів тощо. Разом з тим, факт лишається фактом: ці 18,9 % виявляються в опозиції до 27,5 % критиків режиму Президента В. О. Зеленського. Наголошено на тому, що мова йде не просто про нормальну політичну конкуренцію, дискусію щодо політичного курсу, а про звинувачення у закладенні причин війни, про уможливлення масових страждань, трагедії. І це вже геть інший рівень емоційної конфронтації, глибини пролягання ліній соціальної фрагментації. І це є небезпечним.

Кожен десятий (10,7 %) опитаний з числа ВПО вину за початок повномасштабної російсько-української війни покладає саме на Україну. При цьому в додаткових конфігураціях відповідей (дозволені були декілька варіантів відповіді на питання) додається агресивна зовнішня політика США (4,2 %), загроза НАТО для росії (5,4 %). Підкреслимо: це бачення тих громадян України, які безпосередньо потерпіли (у широкому значенні) від збройної агресії росії, будучи змушеними залишити місця свого проживання. І тільки ті, які їх таки залишили і виїхали на підконтрольну Урядові України територію. Фактично ж, як і в попередньо описаних випадках, маємо припускати, що частка тих, хто покладає вину за розв'язання російсько-української війни саме на жертву (Україну), а не на агресора є на порядок вищою. І ці громадяни становитимуть значну частку соціальної бази перехідного правосуддя, по якій найбільш наочно проходять українські фронтири за найбільш емоційно резонуючими, концептуально антагоністичними, історично тривалими лініями розмежування.

2) ставлення до можливості постконфліктного примирення. Так само, як і щодо комбатантів респонденти у більшості своїй (67,6 %) не допускають амністії щодо колаборантів. Серед тих, хто допускає таку можливість – більшість віддає перевагу амністування вчителів, соціальних працівників (26,4 %), керівників місцевих комунальних підприємств (10,2 %).

Таким чином, виявляється ще один «вузол напруженості» перехідного

правосуддя, пов'язаний із можливим перспективним застосуванням такого інструменту примирення як амністія учасників збройного конфлікту, колаборантів. Цим шляхом, у тій чи іншій варіації проходили майже всі країни, що виходили зі стану війни та реалізовували миробутівні стратегії. Тож, вочевидь, і Україна постає перед цим завданням, сприйняття якого населенням є неочевидним і потребує розгортання широкої роз'яснювальної роботи, діалогу заради примирення;

3) фрагментація за ознакою участі чи неучасті у відсічі збройній агресії.

Приблизно кожен четвертий (24,4 %) громадянин України (за виключенням військових) відчуває негативне ставлення до тих, хто не брав участі у відсічі збройній агресії російської федерації. З них – 2,3 % ідентифікують такі відчуття з агресією. Більшість громадян ставляться до таких осіб з розумінням (42,3 %) чи нейтрально (29 %). Разом з тим загалом негативне ставлення до тих чоловіків, які уникнули військової служби під час війни, має щонайменше кожен другий військовослужбовець. При цьому у 12,5 % з них такі особи викликають агресію. І це вже геть інший рівень небезпеки, потенціалу соціальної конфронтації, на розрядку якого ми маємо очікувати у найближчі п'ять років після завершення збройного конфлікту. І, знову ж таки, з огляду на його тривання, є всі підстави, аби зафіксувати тенденційність зростання глибини соціальної фрагментації та агресивного потенціалу за критерієм участі/неучасті у відсічі збройній агресії зі зброєю в руках. Безумовно, це є одним з гострих викликів перехідного правосуддя, забезпечення безпеки постконфліктного транзиту.

4) фрагментація за критерієм бачення бажаного сценарію закінчення збройного конфлікту. 80,6 % громадян – проти обміну територій на мир. З них 79,5 % – принципово не сприймають цю ідею, 0,9 % – через те, що впевнені, що такий крок не призведе до миру, а лише відстрочить новий виток збройного протистояння. Решта 20,5 % – у різних варіаціях допускають можливість такого обміну. При цьому 13,6 % погоджуються відмовитись від територіальних претензій України щодо тих її територій, які були окуповані до 23.02.2024 р., тобто окремі райони Донецької, Луганської областей та Автономна Республіка Крим. 3,4 % згодні на обмін фактично окупованої території станом на момент проведення опитування (жовтень – листопад 2023 р.) на мир.

Категорично проти обміну територій на мир 87,5 % опитаних військовослужбовців. 4,2 % – не визначились. При цьому наголосимо, що це думка переважно: а) учасників бойових дій та б) офіцерів. Можна припустити, що серед рядового складу, особливо мобілізованої частини населення, частка тих, хто підтримує ідею обміну територій на мир є більшою за 8,3 %.

Констатовано парадоксальну ситуацію: з одного боку опитування демонструють, що громадяни України, в тому числі й військовослужбовці – проти обміну територій на мир, що означає готовність і надалі воювати за них. З іншого – результати кампанії з оновлення військово-облікових

документів, а також рівень й динаміка відтворення дезертирств (ст. 408 КК України), динаміка незаконного виїзду (і припинених спроб такого виїзду) військовозобов'язаних чоловік закордон, дають вагомі підстави для того, аби поставити під сумнів прагнення більш ніж 80 % населення країни особисто, зі зброєю в руках відстоювати незалежність і територіальну цілісність України.

Правдоподібно, значна кількість громадян України, зокрема військовозобов'язаних, військовослужбовців підтримують ідею відмови від окупованих територій в обмін на припинення збройного конфлікту. І це становить серйозну проблему з високим політико-конфліктогенним, криміногенним потенціалом. Основні його контури вбачаються у конфлікті між тим крилом військовослужбовців (разом із правими політичними силами), які цілком відкидають цю ідею і тим, хто її підтримує. Компроміс між цими позиціями неможливий. Окрім того, прийняття політичним керівництвом держави рішення про такий «обмін», яким би чином він не був названий, криє у собі істотні ризики внутрішньодержавної збройної конфронтації. Запобігання їй – одна з головних задач у сфері національної безпеки, що стоятиме перед всім сектором безпеки і оборони у перехідний період.

Ідентифіковано як криміногенний ризик (у спектрі кримінального екстремізму) емпірично зафіксоване прагнення військовослужбовців, по-перше, набути статусу політичної сили після завершення збройного конфлікту та, по-друге, залишити на зберігання вогнепальну зброю.

12. Локус № 3 – фактологічний, що є похідним від концептуального, має з ним зворотний зв'язок, репрезентує інтерпретаційні фрейми в межах сформованих фронтів, внутрішньофронтирних соціальних фракталів. Він має властивість зміцнювати соціальну інкапсульованість, посилюючи розриви, детермінуючи фактори дискomунікації. Вказані фрейми відтворюються та поширюються переважно каналами мас-медіа, соціальних мереж, корпоративних політик.

13. Локус № 4 – інституційний, що характеризується комбінаціями ординарних (сформованих до війни) та воєнно обумовлених дисфункцій соціальних інститутів. Встановлено та обґрунтовано, що характеризуються високим криміногенним потенціалом: 1) дисфункції інститутів політики, громадянського суспільства: дисфункція інституту представницької демократії; обмеження свободи слова, що серед іншого тягне за собою замовчування злочинів та інших правопорушень в умовах війни; 2) дисфункція інститутів культури: згортання інтелектуальної дискусії як у медійному просторі, так і у просторах університетів з питань проєктів «Україна», «Європа», майбутнього України в цілому та у складі ЄС, зокрема, переукладання суспільного договору з урахуванням фронтів та установок на неможливість, розбудову ліберального, відкритого суспільства, республіканського устрою; загостренням протиріч пам'ятей та політика забуття: пам'ять міст vs офіційна історична пам'ять; пам'ять персональна vs офіційна історична пам'ять тощо; інституціоналізація бар'єрів до

використання низки здобутків світової культури, а також української культури, однак які афіліюються з російською агресією; 3) дисфункція інститутів економіки внаслідок: а) руйнації цілих галузей народного господарства, виводом з нього внаслідок російської агресії значної частини виробничих комплексів стратегічного значення; б) руйнації складових енергетичних систем; в) несприятливими демографічними змінами (міграція, старіння населення); г) відтоком трудових ресурсів через загрози, що несе із собою війна; д) значною деурбанізацією східних, південних регіонів України, низьким ступенем готовності внутрішньо переміщених та зовнішніх мігрантів повертатися в свої населені пункти навіть за умови припинення бойових дій, відновлювати колишні місця проживання.

14. Локус № 5 – доксичний, представлений масовими соціальними практиками, складовими масової свідомості, які закладають ризики криміналізації систем соціальної діяльності у перехідний період: 1) приріст обсягів вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв, зокрема армійських зразків, що перебувають у незаконному обігу; 2) накопичення потенціалу ненависті, агресивного потенціалу, монополізація пам'яті, що значною мірою ускладнюватиме можливість розгортання діалогу заради примирення, формує криміногенний потенціал функціонування комісій правди (*de lege ferenda*); 3) маргіналізація населення, масове зниження соціальних статусів внаслідок втрати житла, роботи, звичних осередків, ареалів життя, зміною місця проживання тощо; 4) вади механізмів соціальної реінтеграції «фронтовиків», що у майбутньому тягнутиме їх криміналізацію (у кримінологічному значенні цього терміну).

15. Доведено, що запропонована матриця криміногенного потенціалу перехідного правосуддя додатково накладається на матрицю колективних травм війни, що відображається на всіх локусах, їх змістовних компонентів, обтяжуючи факторами ворожості, ненависті, групової фрагментації, фронтизації. У своєму узагальненому сценарії таке поєднання дасть системний ефект у погіршенні криміногенної обстановки.

Наголошено на тому, що в структурі метакомплексу криміногенних факторів формуються модуси перетинів та резонації криміногенної детермінації, серед яких виділено такі: 1) модус політико-кримінальної узурпації, що може проявитися у відмові від повоєнного відновлення засад реального демократичного устрою. Містить системні чинники криміналізації перехідного правосуддя; 2) модус культурного стиснення: а) мотиваційні компресори ресентименту; б) монологізація офіційного наративу й дискурсу про війну; пам'яттєвий монохронізм; в) маргіналізація нечисленної інтелектуальної еліти, подальше поширення інтелектофобії у системі публічного адміністрування. У цьому модусі діють найбільш небезпечні криміногенні фактори у сфері реалізації таких напрямів перехідного правосуддя як встановлення історичної правди, діалог заради примирення, притягнення винних до кримінальної відповідальності; 3) модус націоналістичного звуження бази наративів, дискурсів державного

будівництва, проєкту майбутнього; 4) модус реолігархізації у сфері повоєнної відбудови секторів економіки, регіонів є комплексом факторів знедержавлення легітимності, детермінації; 5) модус корупціоналізації, зокрема при формуванні та виконанні державного оборонного замовлення, «освоєння» фінансових потоків спеціалізованих фондів повоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баумейстер А. Паломництво до місць народження думки: Ле-Бек, Багдад, Толедо, Париж і Тодтнауберг. Історико-філософські студії та рефлексії. К. : «Колесо Життя», 2024. 200 с.
2. Волосяцька Н. «Дорога України до ЄС через Волинь»? Як у Польщі сприйняли нову заяву польського політика. *Радіо Свобода*. 2024. 26 липня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/volyn-istorychni-pytannya-polshchayevropeyskyu-soyuz-pokhovannya/33052284.html> (дата звернення: 11.08.2024).
3. Грицак Я. Спасти себе і спасти ціле людство // «Стійкість: UA» : конференція (24 квітня 2023 р., м. Київ) ; Український католицький університет. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2023/hrytsak-spasty-sebe-i-lyudstvo.htm> (дата звернення: 10.07.2024).
4. Дацюк С. А. Що таке Україна? *Українська правда*. 2023. 19 червня. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/648fdd4eb48a1/> (дата звернення: 19.05.2024).
5. Звіт про результати опитування щодо дотримання прав людини у концепції перехідного правосуддя в Україні / Укладачі : В. М. Пашков, Ю. В. Орлов, В. І. Павликівський та ін. Харків : Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2023. 59 с.
6. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. К. : КУП НАНУ, 2013. 892 с.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.07.2024).
8. Костенко О. М. Не карою єдиною! Про концепцію «антикримінальних лещат». *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4/2 (52). С. 13–16.
9. Мигаль М. Вступ України до ЄС: Польща вкотре нагадала про вирішення Волинського питання. *Главком*. 2024. 24 липня. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/vstup-ukrajini-do-jes-polshcha-vkotrehadala-pro-virishennja-volinskoho-pitannja-1011583.html> (дата звернення: 11.08.2024).
10. Михайлов Д. У ДПСУ розповіли, скільки наразі викрито злочинних груп, які допомагають українцям незаконно перетинати кордон. *Суспільне. Новини*. 2024. 12 червня. URL: <https://suspilne.media/766735-u-dpsu>

rozpovili-skilki-narazi-vikrito-zlocinnih-grup-aki-dopomagaut-ukraincam-nezakonno-peretinati-kordon/ (дата звернення: 11.08.2024).

11. Орлов Ю. В. Кримінологічні орієнтації в стратегії перехідного правосуддя для України : картографія колективних травм війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 107–126. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.08>.

12. Орлов Ю. В. Постмодерна кримінологія: основні гносеологічні орієнтири. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 13–24.

13. Понад 4 мільйони осіб оновили дані через Резерв+, ТЦК або ЦНАП – Міноборони. *Українське Радіо*. 2024. 15 липня. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=104818> (дата звернення: 26.07.2024).

14. Понад 4 мільйони українців оновили свої облікові дані через «Резерв+», ТЦК або ЦНАП – що буде, якщо цього не зробити. *AIN*. 2024. 15 липня. URL: <https://ain.ua/2024/07/15/ponad-4-miljony-ukrayincziv-onovyly-svoyi-oblikovi-dani-cherez-rezerv-tczk-abo-cznep-shho-bude-yakshho-czogo-ne-zrobyty/> (дата звернення: 26.07.2024) та ін.

15. Про внесення змін до деяких законів України щодо вітання «Слава Україні! - Героям слава!» : Закон України від 04.10.2018 р. № 2587-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2587-19#Text> (дата звернення: 20.07.2024).

16. Про Державний Гімн України : Закон України від 06.03.2003 р. № 602-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-15#Text> (дата звернення: 20.07.2024).

17. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 19.08.2024).

18. Про мобілізацію та мобілізаційну підготовку : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 20.07.2024).

19. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 20.07.2024).

20. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років : Закон України від 17.04.1991 р. № 962-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата звернення: 19.08.2024).

21. Сігов К. Правда // Європейський словник філософій : український контекст. Лексикон неперекладностей. Том п'ятий / Під керівництвом Барбари Кассен та Костянтина Сігова. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. С. 15–37.

22. Степанова О. Мобілізація в Україні: мільйони чоловіків проігнорували закон про оновлення даних в ТЦК. *ЕКСПЕРТ. Український*

діловий портал. 2024. 20 липня. URL: <https://expert.in.ua/society/20072024-mobilizatsiya-v-ukrayini-miljony-cholovikiv-proignoruvaly-zakon-pro-ovovlennya-danyh-v-ttsk/> (дата звернення: 26.07.2024).

23. Стус В. П'єса // ПАЛІМПСЕСИ. Вибрані праці. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. С. 36–41.

24. Стус В. Я обвинувачую // Вибране. Час творчості. URL: <https://litmisto.org.ua/?p=28090> (дата звернення: 28.08.2024).

25. Хаустов Д. С. Лекции по философии постмодерна. URL: <https://readli.net/lektzii-po-filosofii-postmoderna/>

26. Шабельников С. К. Кримінологічне законодавство України: феномен та наукові засади розвитку : дис. ... докт. філос. (081 Право) / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. 262 с.

27. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : У 6 т. Т. 1. Поезія 1837–1847 / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. К. : Наукова думка, 2003. 784 с.

28. The Paris Statement. A Europe We Can Believe In. URL: <https://thetrueeurope.eu/a-europe-we-can-believe-in/> (дата звернення: 18.07.2024).

Стаття надійшла до редакції 04.09.2024

Yurii V. ORLOV,

Doctor in Science of Law, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

POST-WAR TRANSIT IN UKRAINE: MATRIX OF CRIMINOGENIC RISKS OF TRANSITIONAL JUSTICE

The article is devoted to criminological modeling of the matrix of criminogenic risks of transitional justice. The combination of pre-war, post-war and post-war factors of social criminogenesis represents a complex structure of social conditions and interactions, which can be imagined as a rhizomatic formation, a rhizome. This formation is characterized by numerous nodes and ligaments without a pronounced center of gravity. In contrast to rigid subordinate ties, the rhizome is represented by a reordering of interactions and mutual influences. An information model of the rhizomatic structure of criminogenic risks of transitional justice was formed – a matrix of post-conflict criminogenic potential. In its composition, five functional loci are identified and characterized – specific types of activities (their direction, states, etc.) both within social institutions and outside (above) them, which in various combinations, interactions, mutual functional transitions are capable of acquiring criminogenic significance in connection with and in the context of the implementation of measures within the four basic areas of transitional justice.

Key words: *criminal offense, aggression, hatred, criminality, crime prevention, war, martial law, prevention, determination, criminogenic risk, frontier, transitional justice, criminal responsibility, punishment, historical truth, victim, compensation, reform.*

Ігор Сергійович ПОЛЯКОВ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПРОТИДІЯ ОРГАНІЗОВАНІЙ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ: СИСТЕМНІ ЗМІНИ ПРАВОВИХ ЗАСАД

Стаття присвячена визначенню шляхів удосконалення правових засад протидії організованих корупційній злочинності у секторі безпеки та оборони України. Наведено аргументи на користь необхідності прийняття базового закону «Про засади державної політики у сфері протидії злочинності». Він має визначити системні цілі, принципові підходи, принципи здійснення кримінально-превентивної діяльності, управління у сфері протидії злочинності. У доповнення до нього слід прийняти Закон України «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проєктів». Доводиться, що проєкти законів України та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у секторі безпеки та оборони мають підлягати обов'язковій кримінологічній експертизі. З'ясовано, що специфікації потребують норми про функціональні заслони до приватизації об'єктів оборонно-промислового комплексу особами, які можуть вважатися олігархами.

Ключові слова: злочинність, організована злочинність, корупція, сектор безпеки та оборони, національна безпека, протидія злочинності, кримінологічна експертиза, олігарх, закон.

Постановка проблеми. Організована злочинність у секторі безпеки і оборони України здебільшого пов'язується з корупцією. Традиційно цей сектор обігу державних грошових ресурсів, майна був і залишається привабливим для білокомірцевої злочинності. Серед іншого, саме корупційна організована злочинність стала одним з факторів дисфункції оборонно-промислового комплексу, а також у значній мірі військ напередодні повномасштабної збройної агресії російської федерації. На жаль, змушені констатувати, що значна частина корупційних схем

функціонує і на тлі повномасштабної війни. У зв'язку з цим посилення національної безпеки за цим напрямом вимагає негайних, рішучих та, водночас, системних дій.

Проблеми протидії корупційній злочинності розглядалися у працях О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, О. Ю. Бусол, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, С. М. Гусарова, І. М. Даньшина, О. О. Дудорова, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, А. Т. Комзюка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Д. С. Машлякевича, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, А. В. Носача, Ю. В. Орлова, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, В. К. Шкарупи, О. Н. Ярмиш, А. М. Яценка та інших дослідників. Разом з тим, визнаючи значущість наявних напрацювань, не можна не відмітити і того, що всі Водночас, протидія організованих корупційній злочинності у секторі безпеки та оборони України й досі не мала свого комплексного вирішення та потребує подальших розробок, в тому числі з урахуванням фактору війни та кримінологічних прогнозів повоєнного переходу.

Метою цієї статті є визначення перспективних шляхів системних змін у правових засадах протидії організованих корупційній злочинності в секторі безпеки та оборони.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з ініціативами щодо перегляду підходів до протидії організованих злочинності в Україні можливо висловити декілька пропозицій концептуального та нормопроектного характеру, яка гуртуються на таких методологічно значущих заувагах.

Варто зазначити, що організована злочинність – комплексний соціально-правовий, кримінологічний феномен, який відтворюється як у традиційній загальнокримінальній сфері (ординарні групові злочини проти власності, незаконне заволодіння транспортними засобами, бандитизм, пенітенціарна організована злочинність, наркозлочинність тощо), так і у ключових секторах економіки, інститутах політики. Хоча й послабився, проте зберігає свій вплив на політичну систему України олігархат, що імовірно здатен посилити свій функціонал у повоєнний період, в тому числі й при активному розгортанні корупційних схем експлуатації післявоєнних відновних (цільових) фондів. У зв'язку з цим стратегічною є задача максимального послаблення впливовості олігархів на органи державної влади. Ця задача є системною не вирішується і принципово не може бути вирішена тільки засобами одного Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)». Удосконалюючи національні основи протидії організованих злочинності, наша держава повинна виходити з глибини сутності, різноманітності проявів організованої злочинності, а не лише з розуміння її як кількісного вираження сукупності злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням і діяльністю організованих злочинних угруповань.

Як видається необхідними є три ключові кроки системного значення у сфері удосконалення правового регулювання протидії злочинності:

1. Прийняття базового Закону України «Про засади державної політики у сфері протидії злочинності». Базовість закону означає, перш за все, нормативно-утворюючий єдиний формат кримінологічного дискурсу, а також смислів, пріоритетів, цілей протидії злочинності, які дозволятимуть утримувати метасистему як цілісність, активно й усвідомлено її конструювати засобами законотворчості. Втім, значення базового закону у сфері протидії злочинності вбачається не тільки і не стільки в унормуванні методів та напрямів протидії злочинності, скільки у нормативно-правовому закріпленні засад державної політики у вказаній сфері. Саме ця обставина наділить вказаний закон властивістю базовості для правового забезпечення кримінологічної практики¹.

Принагідно зауважимо, що ідея розробки і прийняття закону саме про засади чи-то основи державної політики у сфері протидії злочинності не є новою. Більше того, рішенням РНБО «Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції» від 11.09.2009 р., введеного в дію Указом Президента України від 27.10.2009 р.² № 870/2009 планувалося до 01.04.2010 р. розробити та подати до Верховної Ради України проекти законів «Про статистику злочинності та інших правопорушень», «Про основи державної політики щодо протидії злочинності», «Про профілактику злочинів та інших правопорушень», «Про кримінологічну експертизу проектів нормативно-правових актів». Втім, по-перше, це рішення не було в повній мірі реалізоване й скасоване рішенням РНБО від 28.04.2014 р. По-друге, ознайомлення за текстом розробленого проекту Закону «Про основи державної політики щодо протидії злочинності» дозволяє стверджувати, що він є до певної міри незбалансованим. Серед позитивних рис можна відмітити комплексне дефініціювання спрямованості державної політики у вказаній сфері, а також мети, завдань, принципів відповідної діяльності. Згідно з проектом, державна політика щодо протидії злочинності спрямована на запобігання виникненню умов, що сприяють учиненню злочинів, удосконалення методів роботи з їх профілактики, припинення, виявлення, розкриття та розслідування, забезпечення об'єктивного розгляду в судах, забезпечення захисту конституційних прав та свобод людини на основі чітко визначених пріоритетів, створення умов для проведення ефективної правової та виховної роботи серед населення, поступового нарощування зусиль у цій сфері правоохоронних органів, центральних і місцевих органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та громадськості³.

¹ Шабельніков С. К. Кримінологічне законодавство України: феномен та наукові засади розвитку : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. С. 92.

² Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції : рішення Ради національної безпеки та оборони України від 11.09.2009 р. (скасовано на підставі рішення Ради національної безпеки та оборони України від 28.04.2014 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012525-09#Text>.

³ Шабельніков С. К. Кримінологічне законодавство України: феномен та наукові засади розвитку : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. С. 92.

Водночас не можна не помітити, що в проєкті закону так і не надано визначення державній політиці щодо протидії злочинності, не окреслено її ідейних засад, базових орієнтирів, установок. А це є ключовим при визначенні саме засад вказаної політики, від якої розгортатиметься системний вплив на криміногенну обставноку, з'являться важелі інституціоналізації специфічних антикримінальних механізмів, таких як кримінологічна експертиза. Базовим законом варто закріпити визначення цієї політики, суб'єктів, принципи, цілі, основні напрями протидії злочинності, види, форми і методи профілактики, запобігання злочинам, правові засади кримінологічної експертизи, моніторингу, координації діяльності відповідних суб'єктів, публічно-приватного партнерства та міжнародної співпраці з питань протидії злочинності. Ним має бути втілена основана ідея про кримінологічну політику як публічно консолідовану волю вільних громадян до науково обґрунтованого, цілеспрямованого, керованого обмеження конвенційно небезпечних проявів сваволі шляхом усунення або послаблення впливу її причин та умов на стратегічній, плановій, програмній та оперативній основах У зв'язку з цим виходимо з пропозицією розглянути проєкт Закону України «Про засади державної політики у сфері протидії злочинності»¹.

2. На виконання положень п. 2.8 Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (забезпечення обов'язкового проведення кримінологічної експертизи проєктів законів про внесення змін до кримінального, кримінального процесуального та суміжного законодавства України²) – формування законодавчих засад здійснення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів, в тому числі проєктів законів про кримінальну відповідальність та про внесення змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу України. Потреба у запровадженні такого роду експертного забезпечення правотворчості у вітчизняній кримінологічній доктрині обґрунтована вже давно³; розроблені необхідні науково-методичні засади; є всі підстави для прийняття відповідних нормативно-правових актів та запуску функціонування вказаного інституту кримінально-превентивної практики. У зв'язку з цим виходимо з пропозицією розглянути проєкт Закону України «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проєктів», а також відповідні Методичні рекомендації щодо проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів.

3. Прийняття Закону України «Про регулювання лобістської діяльності в Україні». Лобізм завжди присутній при народженні практично всіх

¹ Там само. С. 98.

² Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>.

³ Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення : монографія. Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав»», 2010. 266 с.

політично і економічно значущих рішень як на рівні уряду, президентського корпусу, так і на рівні законодавчої влади. Лобізм у широкому розумінні є системою цілеспрямованого впливу різноманітних груп на владні структури з метою задоволення своїх інтересів. В Україні, на відміну від інших країн, де «групи тиску» можуть відстоювати свої інтереси на підставі законів, які прямо або побічно застерігають їх права та обов'язки, лобі й досі залишаються поза законом. Відсутність гласності накладає на цю діяльність особливий відбиток – кримінальний, пов'язаний з корупцією. Це ж підтверджується результатами соціологічного дослідження, проведеного Інститутом прикладних гуманітарних досліджень у рамках Канадсько-Українського проекту сприяння доброчесності в Україні. Зокрема, зазначається, що загрозливого поширення набув так званий «корупційний лобізм», тобто такі технології лобіювання, що використовують підкуп чиновників та інші корупційні засоби. У міжнародних антикорупційних актах звертається увага на необхідність «розрізнення лобізму, як однієї з політичних технологій в демократичному суспільстві, та «корупційного лобізму», який базується на деформаціях демократичних інститутів»¹. Дослідники Світового банку для визначення цього явища користуються поняттям «захоплення держави» (State Capture) і вважають його більш суспільно небезпечним, ніж намагання чиновників за допомогою корупційних дій контролювати ті чи інші сфери². Тому зайвим буде, напевно, наводити додаткові аргументи щодо криміногенної небезпечності тіньового лобізму.

Зауважимо, що організована злочинність чинить суттєвий вплив на параметри демократичного/квазидемократичного політичного режиму (за авторитарного, тоталітарного режиму такий вплив практично виключається) як способу, форму розпорядження владою. Це виявляється і у формі тіньового лобізму, за якого організовані злочинні угруповання відіграють активну роль груп тиску, і безпосередньої участі їх учасників в політичних відносинах, інклюзивності в державний апарат, входження до парламентського, урядового корпусу. Відтак, організована злочинність, інтегруючись з публічними органами влади, зумовлює й зворотній зв'язок. Використання законодавчих інструментів (в тому числі й засобів декриміналізації окремих груп діянь, як, скажімо, це відбулося у 2011 році з декриміналізацією так званої товарної контрабанди в Україні) задля досягнення злочинних цілей, використання з аналогічною метою можливостей урядування передбачає й встановлення контролю над правоохоронною системою задля забезпечення безпечності злочинних промислів.

За такою схемою відбувається й загальна дисфункція судових та

¹ Канадсько-український проект сприяння доброчесності. Підсумковий звіт. URL: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKewJPuPLCpPLJAhWrs3IKHR7GCXAQFggaMAA&url=http%3A%2F%2Fold.acrc.org.ua%2Ffile.bGg>.

² Орлов Ю.В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. 656 с.

правоохоронних органів, до принципів організації діяльності яких планомірно впроваджуються засади управління в злочинному середовищі (взаємними патронажу, принципи особистої, командної відданості, локальний авторитаризм тощо), корупція набуває стійких інституційних ознак. Через це й сам політичний режим деформується, численні його складові стають переходять із розряду сутнісних до розряду атрибутивних. Функціонально імітаційна модель державного апарату загалом сягає досконалого розвитку. Стабілізація соціально-політичної, економічної ситуації, правоохоронної системи в цих контурах призводить до глибинної криміналізації суспільства. Звикання до феномену злочинності, тотальна корупціоналізації сфери публічних відносин закладає стратегічні засади деградації такого суспільства, його стагнації на фоні правового, політичного нігілізму, делегітимізації державної влади. Через це під загрозу підпадає й національна безпека; держава як метасоціальний інститут втрачає своє ціннісно-смісловне ядро. Воно розмивається, набуває аморфних, чітко не візуалізованих та не артикульованих ознак. Наслідки такого стану справ в Україні наочно проявилися спочатку у період листопад 2013 – лютий 2014 року та зумовили масові акції протесту, а згодом й самоусунення низки вищих посадових осіб від влади. Одним з інструментів, у комплексі з іншими, використання якого може знизити криміногенні ризики впливу олігархату на політику – це Закон України «Про регулювання лобістської діяльності в Україні». Його розробка – справа окремих міждисциплінарних зусиль (наукових досліджень та нормопроектної роботи) кримінологів, правників-конституціоналістів, адміністративістів.

На окрему увагу заслуговують проблеми правового захисту відносин у сфері оборонно-промислового комплексу. Оборонно-промисловий комплекс України є складовою частиною сектору безпеки та оборони, основним завданням якого є забезпечення оперативних можливостей сил і засобів цього сектору через постачання нових зразків озброєння, а також модернізацію існуючої військової та спеціальної техніки. Згідно з законом України «Про національну безпеку України», цей комплекс охоплює сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій у сфері промисловості та науки, які займаються розробкою, виробництвом, модернізацією та утилізацією продукції військового призначення, а також надають послуги в інтересах оборони для забезпечення сил безпеки та оборони, здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, а також надають послуги військового призначення в рамках військово-технічного співробітництва з іншими країнами¹. Однак, в цій сфері нерідко трапляються випадки злочинних порушень з боку службових осіб, які пов'язані з тіньовими схемами з представниками державної влади, контролюючими органами, військово-комерційними структурами та

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.

організованими злочинними угрупованнями. Це призводить до конвертації мільйонних прибутків за участю як легальних, так і фіктивних суб'єктів господарської діяльності, а також до відтоку капіталу за межі країни. Злочинність в оборонно-промисловому комплексі підриває основи національної безпеки, збільшуючи вразливість населення України до злочинів агресії, воєнних та інших злочинів¹.

З метою удосконалення правового регулювання протидії організованій злочинності в ОПК необхідним видається коригування положення Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 р. Йдеться про внесення змін і доповнень до цього Закону, спрямованих на встановлення заборони особам, які визнані у передбаченому законом порядку особами, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархами) та включені до відповідного Реєстру, брати участь у приватизації об'єктів ОПК України. Аналогічні заборони варто встановити й щодо представників олігархів та осіб, з ними пов'язаними².

Проте цілком очевидно, що однією заборонаю досягнути відповідних результатів навряд чи вдасться. Необхідне формування правових механізмів забезпечення примусового виконання положень закону «про деолігархізацію». Йдеться про дослідження проблеми криміналізації діянь щодо приховування інформації про контакти з особами, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархами), або їхніми представниками. Це відкритє можливість для провадження оперативно-розшукових заходів із встановлення, документування зв'язків олігархів з іншими особами й спроб впливу на політичне, економічне життя країни, намагання обійти заборону на приватизацію, використовуючи «підставних» осіб. Без запуску відповідного юстиціального механізму законодавча заборона на участь у приватизації взагалі та об'єктів ОПК залишиться «мертвою нормою».

У зв'язку з цим доречним видається внести такі зміни: а) до ч. 6 ст. 8 Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 р. внести зміни, виключивши таку форму відповідальності за порушення обов'язку подавати декларацію про контакти з олігархами, їх представниками, як політична та/або дисциплінарна відповідальність (перша – явище ефімерне у вітчизняних широтах, а друга – явно не відповідає характеру

¹ Ярусевич А. С. Адміністративно-правовий статус суб'єктів управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі: дис. ...док. філософ. 081. Суми. 2023. С. 115–116; Сайипович Р. П. Оперативно-розшукове забезпечення протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 120.

² Кожушко С. О. Кримінологічні засади протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : дис. ... докт. філос. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. С. 164–165.

суспільної небезпечності діяння), а також доповнити вказівкою на можливість настання кримінальної відповідальності за невиконання вимог щодо декларування інформації про контакти з олігархом і викласти її у такій редакції: «Порушення обов'язку подання декларації про контакти, передбаченого цією статтею, є підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності» б) внести доповнення КК України щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про декларування інформації про контакти з особами, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті¹.

Висновки. Удосконалення правових засад протидії злочинності має рамочну функцію, формує загальний правовий контекст, орієнтування антикримінальної діяльності. Саме тому законодавча база такої діяльності має бути адекватною, адаптивною, безпрогальною. Наведено аргументи на користь необхідності прийняття базового закону «Про засади державної політики у сфері протидії злочинності». Він має визначити системні цілі, принципові підходи, принципи здійснення кримінально-превентивної діяльності, управління у сфері протидії злочинності. У доповнення до нього слід прийняти Закон України «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проєктів». На нашу думку, проєкти законів України та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у секторі безпеки та оборони мають підлягати обов'язковій кримінологічній експертизі. Окремо варто удосконалити кримінологічно-деолігархічне законодавство. Специфікації потребують норми про функціональні заслони до приватизації об'єктів оборонно-промислового комплексу особами, які можуть вважатися олігархами.

Такі кроки, на нашу думку, сприятимуть внесенню упорядкованості, елементу стратегічності в управління протидією злочинності взагалі та організованої корупційної злочинності в секторі безпеки та оборони України, зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Канадсько-український проєкт сприяння доброчесності. Підсумковий звіт. URL: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjPuPLCpPLJAhWrs3IKHR7GCXAQFfgaMAA&url=http%3A%2F%2Fold.acrc.org.ua%2Ffile.bGg>
2. Кожушко С. О. Кримінологічні засади протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : дис. ... докт. філос. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. 236 с.

¹ Кожушко С. О. Кримінологічні засади протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : дис. ... докт. філос. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. С. 165–166.

3. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>.
4. Орлов Ю.В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. 656 с.
5. Орлов Ю.В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення : монографія. Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав»», 2010. 266 с.
6. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.
7. Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції : рішення Ради національної безпеки та оборони України від 11.09.2009 р. (скасовано на підставі рішення Ради національної безпеки та оборони України від 28.04.2014 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012525-09#Text>.
8. Сайипович Р. П. Оперативно-розшукове забезпечення протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 118–124.
9. Шабельніков С. К. Кримінологічне законодавство України: феномен та наукові засади розвитку : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. 262 с.
10. Ярусевич А. С. Адміністративно-правовий статус суб'єктів управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі: дис. ...док. філософ. 081. Суми. 2023. 240 с.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2024

Ihor S. POLYAKOV,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

COMBATING ORGANIZED CORRUPTION CRIME IN THE SECTOR OF SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE: SYSTEMATIC CHANGES TO THE LEGAL PRINCIPLES

The article is devoted to the determination of ways to improve the legal framework for combating organized corruption crime in the security and defense sector of Ukraine. Arguments are given in favor of the need to adopt the basic law "On the principles of state policy in the field of combating crime". It should define system goals, principled approaches, principles of criminal preventive activities, management in the field of combating crime. In addition to it, the Law of Ukraine "On criminological examination of normative legal acts and their drafts" should be adopted. It is proved that draft laws of Ukraine and other legal acts regulating

relations in the security and defense sector should be subject to mandatory criminological examination. It was found out that the specifications require a rule on functional barriers to the privatization of objects of the defense-industrial complex by persons who can be considered oligarchs.

Keywords: *crime, organized crime, corruption, security sector and harrows, national security, crime prevention, criminological examination, oligarch, law.*

Віталій Валерійович СОКУРЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Одеський державний університет внутрішніх
справ, м. Одеса)

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО, ПОВ'ЯЗАНЕ З КОНФЛІКТОМ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу стану сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК) в контексті російсько-української війни. Встановлено, що воно є поширеним, однак високолатентним видом злочинів. У перспективі кримінально-правової характеристики – здебільшого кваліфікуються як воєнні злочини. Проте з позицій кримінально-правової політики та із врахуванням положень міжнародного кримінального права в низці випадків є підстави вести мову про злочини проти людяності. Йдеться про випадки широкомасштабного або систематичного застосування СНПК як елемент політики країни-агресора на окупованих територіях України. Жертвами СНПК є як цивільні особи, так і військовослужбовці. Поширеними є сексуалізовані форми катувань українських військовополонених: зґвалтування, погрози зґвалтуванням і кастрацією, нанесення фізичних ударів або ударів електричним струмом по геніталіях, примусове оголення.

Ключові слова: війна, збройний конфлікт, статевая свобода, статевая недоторканість, зґвалтування, сексуальне насильство, воєнний злочин, злочинність, протидія.

Постановка проблеми. Війна – цілковито антигуманне, гротескне явище сучасності. Зі всією брутальністю та огидністю вона втручається у не тільки у загальнозначущі конструкти суверенності, нації, а й у приватність. Особливо прикрими є випадки зґвалтувань, сексуального насильства, яке чиниться як над цивільними особами, так і комбатантами,

військовополоненими в умовах збройного конфлікту. Російсько-українська війна не стала винятком.

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (далі – СНПК), стає жажливою та руйнівною зброєю, яку ворог свідомо використовує у воєнних конфліктах для створення атмосфери страху, безпорадності та деморалізації населення. Це насильство може бути спрямоване на жінок, чоловіків, дітей і молоді будь якої статі, та застосовуватися не лише проти цивільного населення на тимчасово окупованих територіях чи у зоні бойових дій, але й стосовно військових. Такий злочин – грубе порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини¹. СНПК – це будь-яка сексуальна дія, спроба домогтися сексуального акту або інші дії, спрямовані проти сексуальності особи з застосуванням примусу, які мають часовий, географічний та причиннонаслідковий зв'язок із збройним конфліктом: зґвалтування; сексуальне рабство; примушування до зайняття проституцією; викрадення та торгівля людьми; примусова вагітність чи аборт; примусова стерилізація; домагання; інші форми сексуального насильства, подібні за тяжкістю (наприклад, погрози зґвалтуванням або сексуальним насильством, каліцтво жіночих або чоловічих статевих органів, тортури сексуального характеру, примусове оголення тіла, інфікування захворюваннями, що передаються статевим шляхом тощо)². Тому не лишається жодних сумнівів у тому, що будь-яка цивілізована держава зобов'язана протидіяти цьому явищу усіма можливими пособами, озброївшись виваженими науковими підходами.

Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом розглядалися у працях М. Желтухи, К. Левченко, Ю. Митрофанової, Ю. Орлова, О. Харитонової, І. Яковець та інші. Втім, комплексного кримінологічного аналізу сучасного стану СНПК в контексті російсько-української війни проведено не було, що позбавляє і дослідників, і практиків адекватного уявлення про масштаби та інші характеристики цього кримінального феномену на протидію якому й усунення наслідків якого мають бути спрямовані значні зусилля.

Мета статті – у кримінологічний спосіб встановити та описати стан СНПК в контексті російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. В українському законодавстві є поняття зґвалтування — коли є статевий акт з проникненням; сексуальне насильство — дії сексуального характеру, які не пов'язані з проникненням; крім того, є сексуальне домагання — будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру, яка призводить до порушення гідності особи. Наприклад, коли людину примушують роздягатися, погрожують вчинити сексуальне насильство

¹ Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом / Національна сервісна служба. URL: <https://nssu.gov.ua/news/seksualne-nasylstvo-poviazane-z-konfliktom> (дата звернення: 01.06.2024).

² Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: що треба знати та як діяти : інформаційний буклет / МВС України ; Національна поліція України та ін. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/1/3/1/3/2/0/1Vx6og24kJTflvBQqMyAmkfoVijsZV7Sf1e2GsqE.pdf>.

щодо людини чи її рідних, або навіть якщо торкають без дозволу, чи навмисно без попередження, інтимних зон — це теж сексуальне насильство¹.

Сексуальним насильством, що пов'язане з війною, також є зґвалтування, сексуальне рабство, примушування до зайняття проституцією, примусова вагітність, примусова стерилізація, інші форми сексуального насильства, подібні за тяжкістю (наприклад, погрози зґвалтуванням або сексуальним насильством (або їх спроби), примус до спостереження за сексуальним насильством над іншими людьми, каліцтво жіночих/ чоловічих статевих органів, тортури сексуального характеру, примусове оголення, примусове утримання чоловіків та жінок в одному приміщенні тощо)².

Значна поширеність сексуального насильства під час збройних конфліктів має дуже давню історію. Цей факт пов'язаний з традицією уявлень про жіночі тіла як арени великих битв і глорифікацією військових перемог як актів стратегічного насильства над жінками. Широковідомими є слова Чингісхана, що створив впливову імперію в Азії та Центральній Європі у XIII ст. не лише завдяки військовій майстерності, а і за допомогою масових зґвалтувань: *«Найбільше задоволення у житті – перемогти своїх ворогів, гнати їх перед собою, позбавляти їх багатства, бачити, як ті, хто їм дорогі, купуються у сльозах, їздити на їхніх конях, спустошувати їхніх дружин та доньок»*. Сексуальне насильство під час війни довгі тисячоліття представлялося як неминучий побічний ефект завоювань, як спосіб спілкування між завойовниками та переможеними за допомогою жіночих тіл. Оскільки патріархальні зразки маскулінності побудовані на тому, що захист жінок є ознакою чоловічої гордості (адже володіння жінкою вважається ознакою чоловічого успіху) – зґвалтування воїном-завойовником руйнує для переможеної сторони ілюзію влади та власності³. Але впродовж останніх років ми все частіше бачимо, що його використовують як зброю у війні – коли командири заохочують або наказують військам ґвалтувати чи викрадати жінок і дівчат із релігійних, етнічних чи політичних міркувань⁴.

Сексуальне насильство спрямоване не лише проти жінок і дівчат, його також застосовують проти чоловіків і хлопців – але про це рідко повідомляють, оскільки такий вид насильства – ще більш табуований⁵.

СНПК – винятково прикрі та ганебні явища, що лишаються численними випадки в умовах російсько-української війни. Тільки за період

¹ Що таке сексуальне насильство, пов'язане з війною, та як працювати із його наслідками? / UNFPA. 2023. 11 вересня. URL: https://ukraine.unfpa.org/uk/crsv_general (дата звернення: 25.05.2024).

² Там само.

³ Харитонova О. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні рф проти України: можливості правового реагування. ЮРФЕМ. 2022. 4 травня. URL: <https://jurfem.com.ua/sexualne-nasylstvo-rovyazane-z-konfliktom-u-viyni-rosii-proty-ukrainy/> (дата звернення: 16.05.2024).

⁴ Посібник із розслідування воєнних злочинів: сексуальне насильство, пов'язане із конфліктом / RPDIPP. URL: <https://irrp.org.ua/posibnyk-iz-rozsliduvannya-voyennyh-zlochyniv-seksualne-nasylstvo-pov%CA%BCyazane-iz-konfliktom/#a001> (дата звернення: 27.05.2024).

⁵ Там само.

із лютого 2022 року до 31 січня 2023 року УВКПЛ задокументувало 133 випадки СНПК (щодо 85 чоловіків, 45 жінок і 3 дівчаток), більшість з яких мала місце на території, окупованій російською федерацією. 109 випадків були ймовірно скоєні збройними силами або працівниками правоохоронних органів чи виправних установ російської федерації. Сексуальне насильство часто вчинялося в контексті позбавлення волі, а також у житлових районах сіл. Воно також вчинялося збройними силами російської федерації під час таких званих «фільтраційних» процесів. Упродовж звітнього періоду УВКПЛ задокументувало три випадки зґвалтування жінок у невеликих населених пунктах, де базувалися збройні сили російської федерації¹.

У більшості випадків, які мали місце в контексті позбавлення волі, сексуальне насильство використовувалося як форма катувань (так звані сексуалізовані форми катувань) або жорстокого поводження. Воно полягало у зґвалтуванні, ударах електричним струмом, припіканні, зв'язуванні та битті по геніталіях, примусі до оголення, примушуванні особи до спостереження за актом сексуального насильства щодо іншої особи або до вчинення сексуального насильства щодо іншої особи, необґрунтованих обшуках порожнин тіла або обшуках із роздяганням, гомофобних образах та погрозах сексуальним насильством щодо жертв або їхніх близьких. Сексуальне насильство було спрямовано переважно проти чоловіків-військовополонених, а також проти затриманих чоловіків-цивільних. Сексуальне насильство щодо жінок у контексті тримання під вартою складалося переважно з необґрунтованих обшуків із роздяганням або погроз сексуальним насильством. УВКПЛ задокументувало випадок, де у липні 2022 року чоловік-військовополонений зазнав катувань під час допиту в так званій «прокуратурі» в Донецьку. Слідчий наказав охоронцям відвести військовополоненого в туалет, де охоронці заклеїли йому рот клейкою стрічкою, побили його та застосували електрошокер до його геніталій. В іншому випадку, також у липні 2022 року, тюремні наглядачі з пов'язаних із Російською Федерацією озброєних груп катували військовополоненого в виправній колонії під Оленівкою, зокрема роздягали його та припікали його геніталії запальничкою. Обидва ці випадки були задокументовані впродовж звітнього періоду через інтерв'ю з військовополоненими, яких обміняли у вересні 2022 року².

Показовими також є й діяння військовослужбовця збройних сил рф Р.А. Попова (стрілець роти оперативного призначення 143-го полку оперативного призначення (військова частина № 6910) 50-ї окремої бригади оперативного призначення федеральної служби військ

¹ Доповідь щодо ситуації з правами людини: 1 серпня 2022 року – 31 січня 2023 року (24 березня 2023) / Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf> (дата звернення: 25.03.2023).

² Доповідь щодо ситуації з правами людини : 1 серпня 2022 року – 31 січня 2023 року (24 березня 2023) / Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf> (дата звернення: 25.03.2023).

національної гвардії рф). 13 серпня 2022 року приблизно о 15.00 на бульварі Мирному, 5 у Херсоні окупанти схопили місцевого підприємця. Під час затримання Роман Попов не менше десяти разів вдарив його по ребрах. Чоловіка доставили до захопленого ізолятора тимчасового тримання на Теплоенергетиків, 3, «допитували» його і жорстоко били. Окупанти примушували його назвати інформацію про місцезнаходження військових ЗСУ, представників української поліції і Національного корпусу України. Приблизно на десятий день незаконного позбавлення волі Р. А. Попов і троє інших російських військових під'єднали сталеві защібки до геніталій чоловіка і пустили електричний струм. Силоміць тримали потерпілого, щоб він не міг рухатись, а в цей час інший п'ятий невстановлений військовий рф статевим членом почав торкатися сідниць потерпілого з метою зґвалтувати останнього, однак, фактично здійснив зґвалтування шляхом анального проникнення в тіло потерпілого з використанням стороннього предмету, а саме кулькової ручки та одночасним нанесенням близько десяти ударів ногами в область сідниць таким чином, щоб кулькова ручка повністю опинилась в анальному отворі. Відпустили підприємця лише 29 серпня 2022 року після сплати його дружиною викупу в 100 тисяч гривень¹.

Загалом, як засвідчило наше дослідження, сексуалізовані форми катувань стали, на превеликий жаль, дуже поширеним явищем в середовищі окупаційних сил російської федерації. Водночас поширеним виявилось і СНПК поза практиками катування.

Так, жінка неодноразово зазнала зґвалтування, коли вона перебувала під вартою у ФСБ. На початку квітня 2022 року співробітники ФСБ неодноразово приходили до неї та питали про місцезнаходження її сина, офіцера СБУ. Вони пропонували їй працювати на них, але вона відмовилася й розповіла іншим, що місто незабаром буде звільнено Збройними силами України. У липні восьмеро озброєних чоловіків, які представилися співробітниками ФСБ, увійшли до жінки в дім і почали бити та душити її. Вони зав'язали їй та її чоловікові очі й відвезли їх до своєї оперативної бази. Жінку відвели в сарай, а її чоловіка – у гараж неподалік. Чоловік, який назвався командиром, сказав їй: «Розкажи мені, як ти зараз любиш Україну. Ми виб'ємо з тебе Україну». Коли він вийшов, шестеро чоловіків у балаклавах і спортивному одязі відвели її у кімнату, де на столі були розкладені молотки, щипці, електричні дроти, батоги та інші інструменти. Вони роздягнули її, душачи та завдаючи їй ударів, торкалися її грудей та сідниць, ґвалтували її, засовуючи пальці у піхву, та притискалися до її тіла.

¹ Нацгвардієць РФ Роман Попов, котрий брав участь у катуванні та груповому зґвалтуванні херсонського підприємця, заочно отримав підозру. *ІПС-ПВДЕНЬ*. 2024. 1 березня. URL: <https://ipc.org.ua/uk/2024/03/nacgzgvardiyecz-rf-roman-popov-kotryj-brav-uchast-u-katuvanni-ta-grupovomu-zgvaltuvanni-hersonskogo-pidpryyemcya-zaochno-otrymav-pidozru/> (дата звернення: 16.03.2024); Повідомлення про підозру та повістки про виклик Попову Р.А. на 04.03.2024, 05.03.2024 та 06.03.2024 (українською та російською) / Офіс Генерального прокурора. Повістки про виклик, повідомлення про підозру та відомості щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-povistka-pro-viklik-popova-ra-na-0403202405032024-ta-06032023-ukrayinskoju-ta-rosiiskoyu> (дата звернення: 17.03.2024).

Пізніше цього ж дня семеро чоловіків, включно з командиром, кричали на жінку, що вони побачать, наскільки вона є україркою, та погрожували прив'язати її до жердини, знов згвалтувати, зняти це на камеру й відправити відео її синові. Її знов роздягнули, побили, зокрема й ногами. Командир ще раз згвалтував жінку. У наступні дні вони продовжили катувати її, зокрема електричним струмом, командир багаторазово гвалтував її, примушуючи її займатися оральним сексом, поки жінка не погодилася співпрацювати. Вона сказала, що, перебуваючи під вартою, намагалася скоїти самогубство¹.

Слід вказати на поширеність на тимчасово окупованих територіях випадків сексуального насильства, пов'язане зі збройним конфліктом (включаючи згвалтування). Причому останнє нерідко носить тривалий, систематичний характер.

Так, наприклад, на початку липня 2022 року (більш точний час не встановлено в ході досудового розслідування) військовослужбовець ЗС РФ ОСОБА_6, без добровільної згоди на це потерпілої зайшов на територію домоволодіння в будинок за адресою: АДРЕСА_2, населеного пункту Великоолександрівської територіальної громади Бериславського району Херсонської області, в якому проживала цивільна особа ОСОБА_5. Маючи на меті вчинити із ОСОБА_5 дії сексуального характеру, залякати її та таким чином подолати опір, ліг на потерпілу ОСОБА_5 та почав погрожувати, що у випадку відмови вступити з ним в статевий зв'язок, всі військовослужбовці ЗС РФ, що знаходяться на території населеного пункту Великоолександрівської територіальної громади, будуть її гвалтувати, після чого залишив територію вищезазначеного домоволодіння. Протягом наступних чотирьох днів військовослужбовець ЗС РФ ОСОБА_6 приходив в будинок де перебувала ОСОБА_5, погрожував вчиненням сексуального насильства з метою подолання будь-якого супротиву та морального виснаження.

На початку липня 2022 року (більш точний час не встановлено в ході досудового розслідування) військовослужбовець ЗС РФ ОСОБА_6, без дозволу ОСОБА_5 зайшов на територію домоволодіння в будинок в якому проживає остання. Перебуваючи в зазначеному будинку військовослужбовець ЗС РФ ОСОБА_6, реалізуючи свій умисел на вчинення дій сексуального характеру щодо ОСОБА_5 без добровільної згоди останньої, погрожуючи потерпілій ОСОБА_5 фізичною розправою вчинив дії сексуального характеру, пов'язані із вагінальним проникненням в тіло ОСОБА_5 з використанням геніталій, внаслідок чого принизив її честь, гідність та спричинив фізичний біль і моральні страждання.

У подальшому військовослужбовець ЗС РФ ОСОБА_6 почав майже кожного дня проживати в будинку ОСОБА_5 та вчиняти відносно неї дії

¹ Доповідь щодо ситуації з правами людини : 1 серпня 2022 року – 31 січня 2023 року (24 березня 2023) / Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf> (дата звернення: 25.03.2023).

сексуального характеру. Указані протиправні дії військовослужбовець ЗС РФ ОСОБА_6 здійснював до початку серпня 2022 року (більш точний час не встановлено в ході досудового розслідування), до дня (більш точна дата не встановлено в ході досудового розслідування), коли останній виїхав з території населеного пункту¹.

Наприкінці січня 2023 року Офіс Генерального прокурора повідомив, що він ініціював розслідування 155 випадків СНПК, вчинених збройними силами російської федерації з лютого 2022 року (65 випадків у Херсонській області, 52 – у Київській області, 17 – у Донецькій області, 9 – у Харківській області, 6 – у Запорізькій області, 4 – у Чернігівській області, 1 – у Миколаївській області, 1 – у Луганській області) щодо 106 жінок, 38 чоловіків і 11 дівчаток². Водночас, цілком зрозумілим є і те, що СНПК є надзвичайно латентним злочином, виявленню дійсних масштабів його перешкоджає як триваюча окупація значних територій України, так і суб'єктивні, психологічні фактори, відомі й описані кримінологічною наукою. Це звільняє нас від необхідності у більш детальному описі цієї проблеми в межах цього дослідження (вона потребує на самостійне дослідження).

Натомість наголосимо, що не тільки СНПК характеризується високою латентністю, а й воєнна насильницька злочинність проти цивільного населення загалом. Це ж, між іншим, визнається й УВКПЛ: «...Фактичні цифри, швидше за все, значно вищі. Багато повідомлень про жертви серед цивільних осіб ще не підтверджені УВКПЛ, перш за все повідомлення з Маріуполя (Донецька область), Лисичанська, Попасної та Северодонецька (Луганська область)³». Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, є найбільш замовчуваним злочином⁴. Станом на 01.03.2024 р. в Україні зафіксовано 274 факти СНПК. Серед постраждалих – 177 жінок, 97 чоловіків і 13 неповнолітніх. Найбільшу кількість випадків сексуального насильства зафіксували у Херсонській, Донецькій, Київській та Харківській областях. До переліку зафіксованих злочинів входить зґвалтування, каліцтво або насильство над статевими органами, примусове оголення, погрози та спроби зґвалтування, примус дивитися на сексуальну наругу над близькими особами. За виявленими фактами сексуального насильства на окупованих

¹ Вирок Великоолександрівський районний суд Херсонської області. Справа № 650/1870/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118734665> (дата звернення: 08.05.2024).

² Прокуратура та Нацполіція зафіксували вже 155 випадків сексуального насильства, найбільше – на Херсонщині та Київщині / Офіс Генерального прокурора. Новини. 2023. 20 січня. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/prokuratura-ta-nacpoliciya-zafiksuvani-vze-155-vipadkiv-seksualnogo-nasilstva-naibilse-na-xersonshhini-ta-kiyivshhini> (дата звернення 20.03.2023).

³ Дворічний звіт. Захист цивільних осіб: вплив бойових дій на цивільних осіб з 24 лютого 2022 року / Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-02/22%20Feb%202024%20Protection%20of%20Civilians_impact%20of%20hostilities%20on%20civilians%20since%2024%20Feb%202022_HRMMU%20report_UKR.pdf (дата звернення: 25.03.2024)..

⁴ Сексуальне насильство як зброя війни: стратегія ворога залякати цивільне населення / Омбудсман України. Новини. 26.04.2024. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/seksualne-nasilstvo-yak-zbroya-vijni-strategiya-voroga-zalyakati-civilne-naselennya (дата звернення: 28.04.2024).

територіях повідомлено про підозру 40 військовослужбовцям рф. До суду скерували обвинувальні акти щодо 25 осіб, двох осіб засуджено до 12 років та 10 років позбавлення волі¹.

При тому, що, як небезпідставно наголошує Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, зафіксована офіційна кількість випадків сексуального насильства не відображає реальних масштабів цього злочину. Після деокупації територій чітко вбачається, що всюди, де стояли російські військові, фіксуються випадки СНПК. Росія використовує сексуальне насильство як тактику війни, зброю та інструмент приниження та придушення українського народу². Й остання обставина, як видається, може бути використана як додатковий аргумент на користь вчинення представниками країни-агресора не тільки воєнних злочинів, а й злочинів проти людяності.

Близько 60 % українських військовополонених повідомляють, що під час інтернування їх піддавали сексуальному насильству, зокрема замахам на зґвалтування, погрозам зґвалтуванням і кастрацією, побиттям або ударам електричним струмом по геніталіях та неодноразовому примусовому оголенню, наприклад, під час допитів і з метою перевірки на наявність татуювань. Так, один військовополонений повідомив УВКПЛ, що російський чиновник під час допиту намагався зґвалтувати його полівінілхлоридною трубою. Ще один військовополонений розповів, що російські чиновники змусили його повністю роздягнутися, вдарили електричним струмом по яєчках і пригрозили зґвалтувати його поліцейським кийком та відрізати йому яєчка³.

Прикрим фактом є і те, що представники українських сил оборони, правоохоронних органів вдаються і до СНПК. І хоча достеменною кількості подібних випадків встановити не видається за можливе (за офіційними статистичними даними їх взагалі не фіксується), тим не менш у звітах УВКПЛ відповідна інформація фігурує. Так, з 24 лютого 2022 року і до березня 2023 року УВКПЛ задокументувало 24 випадки СНПК на території, яка контролюється Урядом України. Усі ці випадки мали місце в період із березня до липня 2022 року. Вони були вчинені переважно щодо чоловіків і полягали здебільшого у погрозах сексуальним насильством на початкових етапах тримання під вартою з боку співробітників українських правоохоронних органів, а також у примусі до публічного роздягання ймовірних порушників закону з боку цивільних осіб або осіб, які входили до підрозділів територіальної оборони. У 13 випадках українські правоохоронці били затриманих по геніталіях, погрожували їм сексуальним насильством і примушували їх роздягатися. В одному випадку

¹ Бабчук О. Сексуальне насильство, пов'язане з війною: як допомогти постраждалим. *Громадський простір*. 2024. 13 березня. URL: <https://www.prostir.ua/?news=seksualne-nasyilstvo-povyazane-z-vijnoyu-yak-dopomohty-postrazhdalym> (дата звернення: 20.03.2024).

² Сексуальне насильство як зброя війни: стратегія ворога залякати цивільне населення / Омбудсман України. Новини: 26.04.2024. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/seksualne-nasyilstvo-yak-zbroya-vijni-strategiya-voroga-zalyakati-civilne-naselennya (дата звернення: 28.04.2024).

³ Там само.

співробітники СБУ побили й роздягнули чоловіка, погрозили зґвалтувати його й відрізати йому геніталії, щоб змусити його зізнатися в співпраці з ФСБ. Йому сказали, що зґвалтування буде записано на камеру й відеозапис буде надіслано його дітям¹.

Висновки. Таким чином СНПК є поширеним, однак високолатентним видом злочинів, що вчиняються в контексті війни. У перспективі кримінально-правової характеристики – вони здебільшого кваліфікуються як воєнні злочини. Проте з позицій кримінально-правової політики та із врахуванням положень міжнародного кримінального права в низці випадків є підстави вести мову про злочини проти людяності (*de lege ferenda*). Йдеться про випадки широкомасштабного або систематичного застосування СНПК як елемент політики країни-агресора на окупованих територіях України.

Жертвами СНПК є як цивільні особи, так і військовослужбовці. Поширеними є сексуалізовані форми катувань українських військовополонених: зґвалтування, погрози зґвалтуванням і кастрацією, нанесення фізичних ударів або ударів електричним струмом по геніталіях, примусове оголення.

Протидія СНПК має стати одним з пріоритетних напрямів роботи і національної системи кримінальної юстиції, і міжнародних інституцій, функціонування яких покликане забезпечувати дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабчук О. Сексуальне насильство, пов'язане з війною: як допомогти постраждалим. *Громадський простір*. 2024. 13 березня. URL: <https://www.prostir.ua/?news=seksualne-nasylstvo-povyazane-z-vijnoyu-yak-dopomohy-postrazhdalym> (дата звернення: 20.03.2024).

2. Вирок Великоолександрівський районний суд Херсонської області. Справа № 650/1870/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118734665> (дата звернення: 08.05.2024).

3. Дворічний звіт. Захист цивільних осіб: вплив бойових дій на цивільних осіб з 24 лютого 2022 року / Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-02/22%20Feb%202024%20Protection%20of%20Civilians_impact%20of%20hostilities%20on%20civilians%20since%2024%20Feb%202022_HRMMU%20report_UKR.pdf (дата звернення: 25.03.2024)..

4. Доповідь щодо ситуації з правами людини: 1 серпня 2022 року – 31 січня 2023 року (24 березня 2023) / Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. URL:

¹ Доповідь щодо ситуації з правами людини: 1 серпня 2022 року – 31 січня 2023 року (24 березня 2023) / Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf> (дата звернення: 25.03.2023).

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf> (дата звернення: 25.03.2023).

5. Нацгвардієць РФ Роман Попов, котрий брав участь у катуванні та груповому зґвалтуванні херсонського підприємця, заочно отримав підозру. *ІРС-ПВДЕНЬ*. 2024. 1 березня. URL: <https://ipc.org.ua/uk/2024/03/naczgvardiycz-rf-roman-popov-kotryj-brav-uchast-u-katuvanni-ta-grupovomu-zgvaltuvanni-hersonskogo-pidpryyemcya-zaочно-otrymav-pidozru/> (дата звернення: 16.03.2024).

6. Повідомлення про підозру та повістки про виклик Попову Р.А. на 04.03.2024, 05.03.2024 та 06.03.2024 (українською та російською) / Офіс Генерального прокурора. Повістки про виклик, повідомлення про підозру та відомості щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-povistka-pro-viklik-popova-ra-na-0403202405032024-ta-06032023-ukrayinskoju-ta-rosiiskoyu> (дата звернення: 17.03.2024).

7. Посібник із розслідування воєнних злочинів: сексуальне насильство, пов'язане із конфліктом / RPDIPPP. URL: <https://irrp.org.ua/posibnyk-iz-rozsliduvannya-voyennyh-zlochyniv-seksualne-nasylstvo-pov%CA%BCyazane-iz-konfliktom/#a001> (дата звернення: 27.05.2024).

8. Сексуальне насильство як зброя війни: стратегія ворога залякати цивільне населення / Омбудсман України. Новини: 26.04.2024. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/seksualne-nasylstvo-yak-zbroya-vijni-strategiya-voroga-zalyakati-civilne-naselennya (дата звернення: 28.04.2024).

9. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом / Національна сервісна служба. URL: <https://nssu.gov.ua/news/seksualne-nasylstvo-proviazane-z-konfliktom> (дата звернення: 01.06.2024).

10. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: що треба знати та як діяти : інформаційний буклет / МВС України ; Національна поліція України та ін. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/1/3/1/3/2/0/1Vx6og24kJTflvBQqMyAmkfoVijsZV7Sf1e2GsqE.pdf>.

11. Харитонов О. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні рф проти України: можливості правового реагування. *ЮРФЕМ*. 2022. 4 травня. URL: <https://jurfem.com.ua/sexualne-nasylstvo-proviazane-z-konfliktom-u-viyni-rosii-proty-ukrainy/> (дата звернення: 16.05.2024).

12. Що таке сексуальне насильство, пов'язане з війною, та як працювати із його наслідками? / UNFPA. 2023. 11 вересня. URL: https://ukraine.unfpa.org/uk/crsv_general (дата звернення: 25.05.2024).

Стаття надійшла до редакції 02.06.2024

Vitalii V. SOKURENKO,

PhD in Law

(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

SEXUAL VIOLENCE RELATED TO THE CONFLICT: A CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE SITUATION IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article is devoted to a criminological analysis of conflict-related sexual violence (CSV) in the context of the Russian-Ukrainian war. It has been established that it is a common, but highly latent type of crime. From the perspective of criminal law characteristics, they are mostly classified as war crimes. However, from the point of view of criminal law policy and taking into account the provisions of international criminal law, in a number of cases there are reasons to talk about crimes against humanity. These are cases of large-scale or systematic application of the SNPK as an element of the policy of the aggressor country in the occupied territories of Ukraine. The victims of the SNPK are both civilians and military personnel. Sexualized forms of torture of Ukrainian prisoners of war are common: rape, threats of rape and castration, infliction of physical blows or electric shocks on the genitals, forced nudity.

Key words: *war, armed conflict, sexual freedom, sexual integrity, rape, sexual violence, war crime, crime, resistance.*

Тарас Васильович СТАХОВСЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ

Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню необхідності наукового дослідження особи злочинця, який вчиняє втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми. Акцентовано увагу на тому, що кримінологічне дослідження осіб, які займаються втягненням неповнолітніх у протиправну діяльність становить не лише правовий інтерес, а і соціальний, адже торкається глибоко моральних, точніше аморальних аспектів поведінки дорослих людей, які втягують неповнолітніх у протиправну діяльність. Визначено що цей злочин.

Зроблено висновок про ключову роль особи злочинця у вчиненні втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, адже саме вона є носієм причин вчинення кримінально-протиправного посягання, яке вчиняється в межах існуючих у суспільстві девіацій, та пов'язаною із цим руйнацією моральних принципів.

Ключові слова: особа злочинця, кримінологічний портрет, кримінологічна характеристика, неповнолітні, втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, моральний розвиток.

Постановка проблеми. Проблема особи злочинця в кримінологічній теорії є найбільш значущою та водночас найменш вирішеною. Однак, і теоретики і практики єдині в тому, що дослідження особи злочинця дозволяє виявити причини вчиненого кримінального правопорушення та зрозуміти механізм його вчинення.

Важливо досліджувати особу конкретного правопорушника максимально ґрунтовно та детально, адже обставини, за яких формуються його соціально-психологічні властивості втілюють у собі причинні закономірності та залежності, розуміння яких дозволяє виявити характер індивідуальної кримінально протиправної поведінки і пояснити зміни показників конкретного виду злочинності.

Практична необхідність вивчення особи злочинця, який займається втягненням неповнолітніх у протиправну діяльність, у пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми вбачається у тому, що він посягає на основи суспільної моралі у сфері розвитку і виховання молодого покоління, своїми діями та прикладом згубно впливає на молодих людей, створює для них спотворені орієнтири, прищеплює асоціальні ідеї, аморальні погляди й

навички.

Конвенцією про права дитини 1989 р. закріплена заборона щодо незаконного втручання в особисте життя дитини, посягання на її честь та гідність¹. У нашій державі охорона дитинства є конституційно забезпеченою. Відповідно до ст. 51 Конституції України, сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, а ст. 52 проголошує що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом². У преамбулі до Закону України «Про охорону дитинства» визначено, що охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом, який має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави³.

У свою чергу, через дії, пов'язані із втягненням у протиправну діяльність знижується ефективність зусиль, спрямованих на виховання підлітка в дусі моральних принципів, формується і посилюється моральна деформація особистості. В принципі, дорослий, що втягує неповнолітнього у нові епізоди протиправної діяльності посилює деформацію особистості неповнолітнього, який під впливом дорослого вчиняє ще один чи кілька злочинів. Під час спілкування з втягувачем відбувається розлад психіки і моралі підлітка чи дитини, формування установки на ігнорування вимоги закону про заборону вчиняти злочин. Без сумніву, глибина такого морального впливу залежить від багатьох факторів: початкових моральних якостей неповнолітнього, тривалості злочинного впливу, методів психічного та фізичного впливу тощо. Але кінцевим підсумком втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність є накопичений підлітком негативний досвід, який у подальшому обов'язково впливатиме на вибір ним способу самоствердження. Він стає внутрішньо готовим до відхилень своєї поведінки від встановлених у суспільстві норм; сила для протистояння негативній ситуації відсутня, і достатньо лише поштовху, щоб вчинити антисоціальні, аморальні дії⁴.

Метою статті є окреслення основних напрямків кримінологічного вивчення особи злочинця, який вчиняє втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Проблема особи злочинця є провідною у кримінології, адже у складній взаємодії великої кількості обставин, які обумовлюють вчинення конкретного кримінального правопорушення ключову роль відіграє саме

¹ Конвенція про права дитини від 27.02.1991. № 789-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.09.2024)

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.09.2024)

³ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14> (дата звернення: 10.09.2024)

⁴ Денисов С.Ф. Потенціал засобів протидії злочинності неповнолітніх. URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/denysov.pdf> (дата звернення: 10.09.2024).

особа злочинця.

Наукове підґрунтя для даної публікації склали праці таких вчених як В. В. Голіна, О. М. Джужа, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, О. М. Храмцов та низки інших дослідників, які досліджували особу злочинця певного типу, в контексті відповідної кримінологічної концепції, зокрема І. О. Бандурка, Н. О. Веселовська, С. Ф. Денисов, О. М. Ситник, І. О. Топольскова, І. В. Однолько, І. М. Охріменко, О. С. Стеблинська, Г. Л. Шведова, Н. С. Юзікова та інші.

Виклад основного матеріалу. Ще за античних часів поведінка особи осмислювалась з точки хору її позитивних та негативних рис, які знаходили своє вираження при взаємодії з соціальними умовами. І дотепер одним із основних елементів предмету цілого ряду наук є вчення про особу, а для кримінології – у зв'язку із вчиненням нею кримінального правопорушення. У складній взаємодії безлічі обставин, які обумовлюють злочин найважливішу роль відіграє саме особа злочинця, яка є ніби віддзеркаленням всіх особливостей фактично вчиненого нею діяння. Особа злочинця – альфа й омега кримінальної психології, її наріжний камінь. Людина, яка порушила кримінальний закон, є «автором злочину», а її «справа» перетворює громадянина на злочинця, який «відхиляється» суспільною свідомістю. Саме цим і обумовлюється центризм даної постаті у кримінологічних дослідженнях різних видів протиправних проявів.

У суспільстві завжди будуть актуальними питання про те, чому та або інша людина вчиняє протиправні дії, та у чому полягає причина такої поведінки. Цілеспрямоване пізнання особи злочинця дозволить правильно організовувати та здійснювати припинення злочинів і запобігання їм. З іншого боку, протидія злочинності є неможливою без вивчення характеристик окремих злочинців, які, однак, повинні розглядатися не просто як система ознак, що характеризують суб'єкта злочину, а як прояв у конкретній ситуації певних рис особи. Отже, дослідження особи злочинця дозволяє виявити як причини вчинення злочину, так і механізм його вчинення¹.

Особі злочинця притаманна система ознак і властивостей, що визначають її як соціальну істоту – людину (особу), що вчинила злочин. Указані ознаки в кримінологічній науці узвичаєно об'єднувати у відповідні блоки, що складаються з певних елементів, а саме: 1) соціально-демографічний блок (що охоплює соціальний статус, ролі та зв'язки тощо), 2) кримінально-правовий блок (персональний чи груповий характер злочинної поведінки, спрямованість злочинної поведінки, попередня злочинна діяльність, покарання та особливості його призначення тощо), 3) морально-психологічний блок (психічні властивості, психологічні та

¹ Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В. Кримінологія : підручник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 99.

морально-ціннісні особливості тощо)¹.

Зрозумілим є те, що групи специфічних ознак, властивостей, рис, які у комплексі розкривають сутнісні характеристики особи злочинця можуть дещо відрізнятися за категорюванням, однак сутність їх незмінна – опис характеристики людини, яка вчинила злочин.

Особа злочинця як різновид особи у загальному розумінні (людини), звісно, повинна мати всі загальні ознаки останньої. Однак кримінологічне вивчення особи злочинця має певну специфіку. Тому треба вказати, що врахування тих чи інших властивостей та якостей особистості повинно залежати не лише від загальних характеристик, а й ураховувати особливості вчиненого злочину або інші притаманні окремій групі особливостей².

Кримінологічне дослідження особи злочинця не може вважатися цілісним без подальшої класифікації і типізації злочинців, що фактично є наступним, більш високим рівнем узагальнення і пізнання цих осіб на основі даних про структуру особи злочинця.

Ідея типології (типізації) осіб, що вчиняють злочини, виходить із необхідності зведення їх в однорідні (однотипні) групи. Для більш глибокого вивчення особи злочинця необхідно пізнати й типове в такій особі.

Кожен злочинець як особистість є індивідуальним, він характеризується сукупністю різних ознак, конкретний зміст яких різноманітний та різний. Це не виключає того, що всю сукупність осіб, які вчинили злочини, можна поділити на певні групи (типи), що характеризуються єдністю будь-якої однієї або декількох істотних ознак, покладених в основу такого розподілу. Саме типологія фіксує те головне, без чого не може бути особи злочинця, розкриває внутрішні, стійкі зв'язки між істотними ознаками й тим самим сприяє виявленню закономірностей, властивих злочинцеві як типу. Типологію особи злочинця проводять відповідно до різних критеріїв, таких як: стійкість антигромадської спрямованості особи та зміст психологічної настанови, ступінь суспільної небезпечності особи злочинця, характер особистісно-мотиваційних властивостей, ступінь стійкості злочинної поведінки в різних ситуаціях, тощо³.

Очевидно що до характеристики особи злочинця, який вчиняє втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність слід підходити комплексно, з урахуванням як усталених підходів, так і змін у обстановці та пов'язаних із цим деформацій моральних цінностей.

Соціальний простір сучасності значно відрізняється від звичних

¹ Гладкова Є. О. Особа (особистість) злочинця. Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 225.

² Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія / Ін-т вивчення проблем злочинності Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2009. 576 с.

³ Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. С. 311

устоїв. Суттєве загострення соціально-політичної та безпекової ситуації в країні, викликане агресією з боку рф спричинило появу цілого ряду загроз для неповнолітніх осіб, що проявляються, в тому числі, у втягненні їх у вчинення різного роду правопорушень, так би мовити «воєнного часу». Зокрема, почастишали випадки використання неповнолітніх осіб певними радикально налаштованими організаціями та екстремістськими угрупованнями, які мають на меті дестабілізацію ситуації в державі, порушення законності та насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності держави, національної, мовної, расової, релігійної нетерпимості тощо.

Повідомлення засобів масової інформації свідчать про появу не типових для «мирного часу» видів кримінальних правопорушень, до вчинення яких залучаються неповнолітні. Зокрема, почастишали випадки підпалів машин військових на замовлення з телеграму. Схема кримінального правопорушення виглядає приблизно наступним чином: через телеграм канал відправляється замовлення на знищення автівок військових. Виконавці знаходять машини, що належать військовим обливають легкозаймистими речовинами та підпалюють. Весь процес фіксується на відео та надсилається замовникам як доказ виконаного замовлення. За один знищений автомобіль куратори з інтернету обіцяють паліям тисячу доларів.

Так, наприклад 26 червня та 4 липня 2024 року у місті Кам'янське Дніпропетровської області у результаті злочинних дій підозрюваних вогнем була пошкоджена передня частина автомобілів – моторний відсік, капот та фари. З місць злочинів вилучено речові докази, за якими проведено низку судових експертиз. Правоохоронці провели комплекс слідчих та оперативних заходів та встановили осіб, причетних до підпалів. За даними Національної поліції України ними виявилися 17-річні хлопець та дівчина, жителі Кам'янського, які напередодні скоєння злочинів купували в магазинах легкозаймисту речовину, а вночі – палили військові авто¹. Також і в Одесі поліція нещодавно викрила двох хлопців, 13 та 16 років, які підпалили два автомобілі ЗСУ, а потім разом з приятелями 16 та 18 років планували підпалити ще одне авто.

Про те, що підпали автомобілів військових руками підлітків останнім часом почастишали, констатує заступник начальника департаменту карного розшуку Національної поліції України Юрій Кузьменко: «Ми відзначаємо тенденцію активізації російських спецслужб щодо вербування наших підлітків, громадян України, з метою залучення їх до злочинної діяльності, а саме – підпалу автомобілів військовослужбовців». Загалом, за його словами, за останній період зафіксовано 16 фактів підпалу у Києві, Одесі та Дніпрі².

¹ На Дніпропетровщині двоє неповнолітніх підпалили авто військового і волонтера. 31.07.2024 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3890765-na-dnipropetrovsini-dvove-nepovnolitnih-pidpalili-avto-vijskovogo-i-volontera.html> (дата звернення 20.08.2024)

² Як РФ руками неповнолітніх підпалює автомобілі ЗСУ. DW. 2024. 21 червня. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-rf-rukami-pidlitkiv-pidpalue-avtomobili-zsu/a-69439358> (дата звернення: 10.09.2024).

Мова йде не тільки про умисне знищення майна, і не скільки про це, а про умисне перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань в особливий період та співпрацю зі спецслужбами рф. Росія не гребує жодними засобами у війні проти України. За даними українських правоохоронців, спецслужби рф останнім часом дедалі частіше пробують вербувати українських підлітків на вчинення дрібних диверсій.

Факти втягнення неповнолітніх у політичну протиправну діяльність на сьогоднішній день, на жаль, не рідкість, і основна задача правоохоронних органів – фіксація та дослідження доказів вини саме дорослих осіб у втягненні неповнолітніх у вчинення злочинів, із подальшим виявленням причин та умов, що сприяли цьому з одного боку, та притягненням винних до кримінальної відповідальності – з іншого.

Нова соціальна реальність суспільства воєнного часу, та реальність кримінальних загроз визначає необхідність побудови нової траєкторії дослідження особи злочинця. Так, якщо раніше переважаючим мотивом втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність був корисливий (більш ніж 90 %), то на сьогоднішній день відсоток саме політично вмотивованого втягнення значно виріс. Відповідно, і кримінологічний портрет того, хто займається втягненням, скажімо, у вчинення крадіжок, грабежів, розбоїв буде суттєво відрізнятися від втягувача у політичні кримінальні практики, що зумовлює розширення зони наукового пошуку.

Висновки. Особи, які займаються втягненням неповнолітніх у протиправну діяльність вирізняється соціальною дезадаптованістю, деформованістю моральної та правової свідомості. Саме ці злочинці становлять підвищену небезпеку для суспільства, адже вони посягають на нормальний фізичний і моральний розвиток неповнолітніх, своїми діями «розкривають» їх криміногенний потенціал, деформуючи уявлення про духовні цінності та руйнуючи моделі поведінки в суспільстві, що має наслідком фактичне збільшення числа правопорушників.

Виявлення, послідує дослідження, класифікація та типологізація осіб, які займаються втягненням неповнолітніх у протиправну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми є запорукою нейтралізації криміногенного впливу дорослих осіб на неповнолітніх та гарантією забезпечення кримінально-правової охорони прав та інтересів неповнолітніх та, загалом всього інституту сім'ї від кримінально протиправних посягань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про права дитини від 27.02.1991. № 789-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.09.2024)

2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата

звернення: 10.09.2024)

3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14> (дата звернення: 10.09.2024)

4. Денисов С. Ф. Потенціал засобів протидії злочинності неповнолітніх. URL : <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/denysov.pdf> (дата звернення: 10.09.2024)

5. Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В. Кримінологія : підручник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

6. Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. 853 с.

7. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Ін-т вивчення проблем злочинності Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2009. 576 с.

8. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

9. На Дніпропетровщині двоє неповнолітніх підпалили авто військового і волонтера. 31.07.2024 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3890765-na-dnipropetrovsini-dvove-nepovnolitnih-pidpalili-avto-vijskovogo-i-volontera.html> (дата звернення 20.08.2024)

10. Як РФ руками неповнолітніх підпалює автомобілі ЗСУ. DW. 2024. 21 червня. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-rf-rukami-pidlitkiv-pidpalue-avtomobili-zsu/a-69439358> (дата звернення: 10.09.2024).

Стаття надійшла до редакції 12.09.2024

Taras V. STAKHOVSKY,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

THE IDENTITY OF A CRIMINAL WHO INVOLVES MINORS IN ILLEGAL ACTIVITIES: THE MAIN DIRECTIONS OF CRIMINOLOGICAL STUDY

The article is devoted to the theoretical substantiation of the need for scientific research of the personality of a criminal who involves minors in illegal activities, drunkenness, begging, gambling.

Attention is focused on the fact that the criminological study of persons engaged in the involvement of minors in illegal activities is not only of legal interest, but also of social interest, because it touches deeply moral, or rather immoral aspects of the behavior of adults who involve minors in illegal activities. It has been determined that this is a crime.

It is concluded that the key role of the criminal's personality in the commission of involving minors in illegal activities is carried out, because it is he

who is the bearer of the reasons for the commission of a criminal offense, which is committed within the framework of deviations existing in society, and the associated destruction of moral principles.

Key words: *personality of the criminal, criminological portrait, criminological characteristics, minors, involvement of minors in illegal activities, moral development.*

Юлія Анатоліївна ТУРЛОВА,
доктор юридичних наук, старший дослідник
(Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України, м. Київ)

Антон Віталійович РАВЛЮК
(Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України, м. Київ)

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛУЖБОВИХ ОСІБ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті на основі офіційних статистичних джерел проведено довгостроковий кримінологічний аналіз (2016–2023 рр.) службових осіб юридичних осіб публічного права, які вчиняють корупційні злочини у сфері службової діяльності. Встановлені специфічні характеристики досліджуваних осіб, основними з яких є: вища (відносно загальної злочинності та судимості) частка жінок (14,6 % для виявлених та 12,3 % для засуджених); переважання у структурі виявлених і засуджених осіб віком від 29 до 54 років (понад 70 %); високий рівень освіти (частка осіб з вищою освітою становить 89,6 %); найбільшими категоріями за видом зайнятості є працівники правоохоронних органів (48,5 %), державні службовці (21,5 %), посадові особи місцевого самоврядування (10,4 %); надзвичайно низька доля кримінологічного рецидиву (1,7 %). З'ясовано розподіл виявлених осіб за видом вчиненого злочину: 17,8% - зловживання владою або службовим становищем; 82,2% - прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Проведене дослідження має теоретичне і практичне

значення, оскільки сприяє подальшій типології таких осіб і розробці відповідної системи кримінально-превентивних специфікованих заходів.

Ключові слова: службові особи, юридичні особи публічного права, корупційні злочини, сфера службової діяльності, особа злочинця, злочинність, протидія злочинності, кримінологічні ознаки, кримінологічна характеристика, кримінальні правопорушення, Кримінальний кодекс України.

Постановка проблеми. Однією зі складових елементів предмету кримінології є вчення про особу злочинця, адже в ньому переплітаються такі важливі кримінологічні проблеми, як природа злочинності та протидія їй. Дієвість такої діяльності значною мірою визначається адекватним уявленням щодо предмету такої діяльності, зокрема стану злочинності та характеристик особи злочинця. Це твердження є справедливим не тільки щодо загальної злочинності, але й стосовно окремих її видів, одним з яких є корупційна злочинність у сфері службової діяльності, протидія якій неможлива без з'ясування специфіки особи, яка вчиняє злочини даної категорії, адже система особистісних характеристик злочинців має важливе значення для дослідження механізму вчинення злочинів даної категорії, аналізу причин злочинної поведінки, а відтак і для протидії таким злочинам.

На думку О. М. Костенка, найнебезпечніший руйнівний вплив на правопорядок справляє корупційна злочинність, а також злочинність у сфері службової діяльності, яка паразитує на зловживаннях демократичними інституціями, правами людини, політичними, економічними та іншими свободами. У цьому її загроза для національної безпека і особливий злостий характер¹.

Накопичення, описання, пояснення та систематизація відповідних наукових знань щодо характеристики злочинців різних категорій є невід'ємним компонентом створення цілісної кримінологічної теорії протидії злочинності. Відтак, зважаючи на суттєву варіативність особистісних рис злочинців, що вчинюють корупційні злочини у сфері службової діяльності, до яких зокрема відносяться й службові особи юридичних осіб публічного права, виникає потреба у дослідженні їх окремих ознак, що у сукупності формують кримінологічну характеристику таких осіб.

У кримінально-правовій літературі проблемі відповідальності спеціального суб'єкту злочину присвятили свої роботи П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Н. А. Гуторова, В. О. Навроцький, А. А. Музика, А. С. Осадча, В. В. Сташис, Е. Л. Стрельцов, Н. Г. Таран, В. Я. Тацій, В. І. Терентьєв та інші вчені. Окремі питання, що стосувались характеристики осіб, які вчинюють корупційні злочини було висвітлено у докторських дисертаціях О. Ю. Бусол, М. І. Мельника, В. М. Трепака, роботах В. В. Голіни, І. М. Даньшина,

¹ Костенко О. М. Щодо протидії злочинності у сфері службової діяльності (методологічні аспекти). *Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні проблеми: монографія / відп. ред. О. М. Костенко. Київ: Наукова думка, 2014. С. 7*

З. А. Загиней-Заболотенко, А. П. Закалюка, О. О. Кваші, О. Г. Кальмана, О. М. Костенка, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна та інших науковців. Попри вагомий внесок учених у розроблення зазначених питань, залишається значна кількість невисвітлених і нерозв'язаних проблем, що стосуються службових осіб юридичних осіб публічного права, які вчиняють корупційні злочини у сфері службової діяльності. Саме тому означені проблеми є на сьогоднішній день актуальними та такими, що потребують додаткових досліджень.

Метою статті є визначення типових кримінологічних ознак, притаманних службовим особам юридичних осіб публічного права, які вчиняють корупційні злочини у сфері службової діяльності.

Виклад основного матеріалу. З'ясування змісту ознак особи злочинця значною мірою забезпечується шляхом дослідження характеристик її структурних елементів.

Структура особи поступово складається в процесі її соціального розвитку і відповідно є продуктом цього розвитку, ефектом всього життєвого шляху людини. Як і будь-яка структура, індивідуальна структура є цілісне утворення і певна організація властивостей. Особа, яка вчинила злочин, як людина взагалі, являє собою цілісне утворення, що володіє певною структурою, тобто складається з взаємозв'язаних і взаємодіючих між собою елементів. Вивчити особу – означає наблизитися до розуміння рушійних сил її поведінки, так як зміна співвідношення між різними елементами структури особи рівносильна кардинальним змінам в її становленні. При цьому важливо враховувати, що взаємовідносини (зв'язку) між людьми доволі часто важливіше, ніж сама людина, продукт цих взаємовідносин. Найбільш сталою позицією, яка найчастіше використовується при характеристиці особи злочинця, є позиція, відповідно до якої виділяються наступні основні ознаки: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціально-рольові; морально-психологічні¹.

Відповідно до положень примітки до ст. 45 Кримінального кодексу України (далі – КК України), а також примітки до ст. 364 КК України до корупційних злочинів у сфері службової діяльності, варто віднести ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою», ст. 368⁵ КК України «Незаконне збагачення», ст. 369 КК України «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі». Водночас, остання з перелічених статей встановлює відповідальність за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди, що вчинюються будь-якою особою (як приватною, так і службовою). Службові особи юридичних осіб публічного права є у ст. 369 КК України адресатом, що має отримати неправомірну вигоду, а відтак, коло досліджуваних нами злочинів окреслюється статтями 364, 368,

¹ Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Васинович, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : ФОП Маслаков, 2020. С. 106–107.

368⁵ КК України.

Варто заважити, що криміналізація незаконного збагачення відбулась у зв'язку з ратифікацією Україною Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року та подальшою імплементацією в національне законодавство ст. 20 «Незаконне збагачення», яка встановлює, що кожна Держава – учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисне незаконне збагачення, тобто значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати¹. Унаслідок подальших чисельних редакцій, законів і рішень Конституційного Суду України, що декриміналізували незаконне збагачення, нових законопроектів нумерація статті 368¹ КК України була змінена спочатку на 368² КК України, а після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року № 263-IX² на 368⁵ КК України.

Кримінологічний аналіз особи злочинця передбачає вивчення офіційних статистичних даних та інших джерел кримінологічної інформації для з'ясування типових кримінологічно значущих ознак досліджуваних категорій злочинців. Аналіз практики застосування зазначених кримінально-правових норм доцільно здійснювати на основі офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора (Генеральної прокуратури України). У зведеному вигляді відомості щодо соціально-демографічних та інших ознак осіб даної категорії містить Форма № 2 Офісу Генерального прокурора «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення»³. Для аналізу нами було обрано період з 2016 по 2023 рік.

За досліджуваний період кількість виявлених осіб, які вчинили злочини за статтями 364, 368, 368⁵ (368¹, 368²) КК України, становить 3364 особи. Середнє річне значення абсолютної кількості виявлених службових осіб юридичних осіб публічного права, які вчинили корупційні злочини у сфері службової діяльності, становить 420 осіб. Аналіз форми статистичної звітності Державної судової адміністрації України № 7 «Звіт про склад засуджених»⁴ дозволив зробити висновок про значно меншу кількість

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: дата підписання 31.10.2003 та дата ратифікації Україною 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 01.05.2024).

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України від 31.10.2019 № 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text> (дата звернення: 01.05.2024).

³ Форма № 2 «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» (місячна): затв. наказами Генерального прокурора від 30.06.2020 № 299 та від 23.10.2012 № 101 за погодженням з Державною службою статистики України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 03.05.2024).

⁴ Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 27.05.2024).

засуджених осіб за справами даної категорії. Йдеться щодо 1185 осіб, обвинувальні вироки щодо яких набрали законної сили у звітному періоді. Отже, кількість виявлених осіб майже у три рази перевищує кількість засуджених осіб.

У кримінологічній літературі зазначається, що дослідження соціально-демографічних параметрів досліджуваної категорії злочинців сприяє з'ясуванню мотиваційного комплексу злочинної поведінки з метою кращого розуміння причин злочинних проявів. Окрім цього соціально-демографічні ознаки тісно пов'язані із світоглядними позиціями, ціннісними орієнтаціями, колом інтересів, способом життя, мотивацією поведінки, знаходять своє продовження і конкретизацію в них. Важливість цього положення вимагає підвищеної кримінологічної уваги, адже соціально-демографічна характеристика по суті є тією визначальною рамкою, що задає контури усього морально-психологічного образу досліджуваної категорії злочинців, проливає світло на їх соціальні зв'язки і найголовніше – ставлення до соціальної дійсності, інших людей, самого себе¹.

Отже, у процесі аналізу соціально-демографічних ознак, притаманних службовим особам юридичних осіб публічного права, які вчиняють корупційні злочини у сфері службової діяльності, має бути досліджені їх стать, вік, освіта, громадянство та інші відомості демографічного характеру.

Кількість жінок, які вчинили досліджувані злочини протягом зазначеного періоду, становила 491 серед виявлених осіб і 146 серед засуджених. За результатами розрахунків частка зазначених категорій у загальній структурі осіб даної категорії становила відповідно 14,6 % та 12,3 %, що дещо перевищує аналогічні показники загальної злочинності та судимості.

Певні особливості притаманні і віковій характеристиці службових осіб юридичних осіб публічного права, які вчинили корупційні злочини у сфері службової діяльності. Зауважимо, що вікова характеристика суттєво впливає на злочинну мотивацію, адже значною мірою зумовлює систему потреб та інтересів конкретної особистості. Розподіл виявлених і засуджених службових осіб юридичних осіб публічного права, які вчинили корупційні злочини у сфері службової діяльності, за віком ілюструють наведені нижче діаграми (рис. 1 та рис. 2).

¹ Турлова Ю. А. До питання щодо соціально-демографічної характеристики осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Публічне право*. 2015. № 4 (20). С. 146.

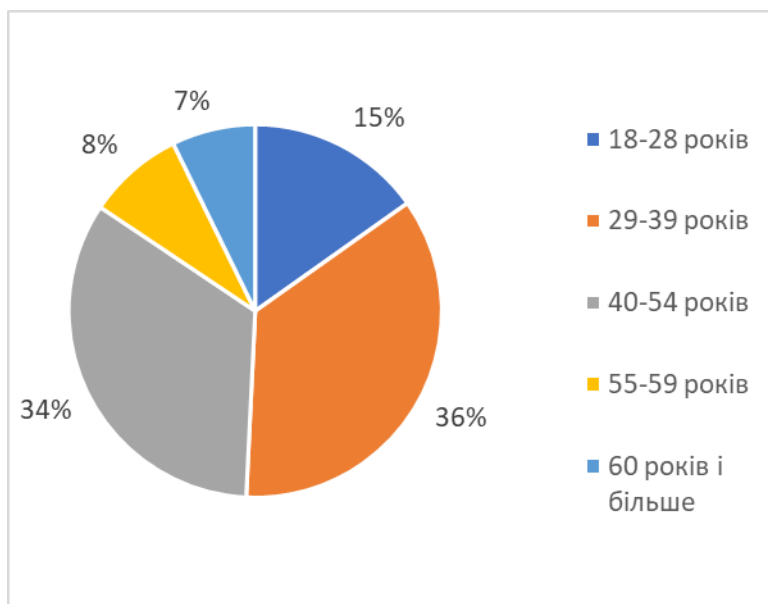

Рис.1. Розподіл виявлених службових осіб юридичних осіб публічного права, які вчинили корупційні злочини у сфері службової діяльності, за віком

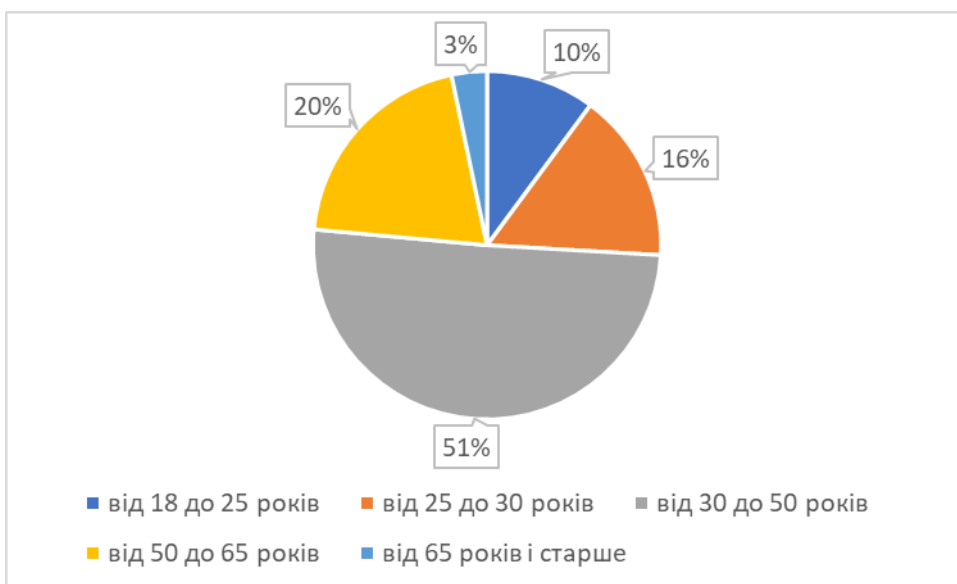

Рис.2. Розподіл службових осіб юридичних осіб публічного права, які були засуджені за вчинення корупційних злочинів у сфері службової діяльності, за віком

Як видно з наведених діаграм, межі та розміри вікових категорій, які

відображають розподіл досліджуваних осіб за віком, не є однаковими, що дещо ускладнює порівняння та кількісну характеристику вікових показників виявлених і засуджених осіб. Це зумовлено різними підходами до формування відповідних форм статистичної звітності в Офісі Генерального прокурора та Державній судовій адміністрації України.

Крім того, як зазначає Ю.А. Турлова, різниця полягає у правовому статусі таких осіб, адже відомості про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, зводяться у відповідному звіті у випадках звернення до суду з обвинувальним актом, з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, з клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, а також закриття кримінального провадження, коли помер підозрюваний, обвинувачений (крім випадків, якщо провадження необхідне для реабілітації померлого). У другому випадку йдеться щодо осіб, обвинувальні вирoki щодо яких набрали законної сили у звітному періоді¹.

Не зважаючи на вказані розбіжності щодо правового статусу, меж і розмірів вікових категорій виявлених і засуджених осіб розраховані показники дають уявлення щодо певної специфіки вікової характеристики службових осіб юридичних осіб публічного права, які вчинили корупційні злочини у сфері службової діяльності. Такою специфікою є повна відсутність неповнолітніх серед досліджуваної категорії осіб, що, вочевидь, пояснюється вимогами до осіб, які є носіями публічної влади та займають відповідні посади в органах державної влади або органах влади органу місцевого самоврядування.

Специфікою також є переважання у структурі виявлених і засуджених осіб вікових категорій від 29 до 54 років стосовно виявлених (70 %) і від 30 до 65 років стосовно засуджених осіб (71 %), що свідчить про соціальну зрілість службових осіб юридичних осіб публічного права, які вчинили корупційні злочини у сфері службової діяльності, та достатню сформованість їхніх потреб і способів їх задоволення. Це суттєво відрізняє досліджувану нами категорію осіб від узагальненого кримінологічного портрету злочинця, адже стосовно загальної злочинності ситуація з розподілом за віковою ознакою є прямо протилежною — найбільшою кримінальною активністю характеризуються особи у віці 18–30 років (понад 40 % від усіх осіб, які вчинили злочини).

Досліджувані особи повністю представлені громадянами України, що також пояснюється вимогами до осіб, які займають відповідні посади. Також зазначеними вимогами зумовлені й особливості освітніх характеристик таких осіб, вивчення яких актуально з огляду на те, що рівень освіти впливає як на правосвідомість, так і на формування світоглядних поглядів і здатність вибору того чи іншого варіанта поведінки.

Серед виявлених осіб питома вага тих, які мають вищу і фахову

¹ Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії: монографія. Київ: Знання України, 2018. С. 163.

передвищу освіту, є надзвичайно високою (відносно інших категорій злочинців) і становить 89,6 %. Частки тих, які мають професійну (професійно-технічну) освіту та базову середню та профільну середню освіту є незначними й становлять 5,6 % та 4,8 % відповідно. Подібними є й аналогічні показники щодо засуджених осіб: повна та базова вища — 81,0 %; професійно-технічна — 9,6 %; повна загальна середня та базова загальна середня — 9,5 %.

Соціально-рольові ознаки особи злочинця розкривають функції індивіда, обумовлені його становищем у системі існуючих суспільних відносин, належність до певної соціальної групи, взаємодію з іншими людьми та організаціями в різних сферах суспільного життя (робітник чи службовець, рядовий виконавець чи керівник, працездатний чи непрацездатний, безробітний тощо). Зазначені відомості характеризують і визначають місце і значимість особи у суспільстві, яким соціальним ролям вона надає перевагу, а які ігнорує, розкривають її соціальну чи антисоціальну орієнтацію¹.

Аналіз соціально-рольових ознак службових осіб юридичних осіб публічного права, які вчинили корупційні злочини у сфері службової діяльності, засвідчив їх істотну відмінність від аналогічних ознак загальної злочинності, де найбільш кримінально активною категорією є працездатні особи, які не працюють і не навчаються. Так, майже половину із числа досліджуваних осіб за видом зайнятості складають працівники правоохоронних органів (48,5 %), з них найчисельнішу групу становлять працівники Національної поліції України (38,2 %), Державної митної служби України (14,9 %), Державної прикордонної служби України (8,9 %).

Частка державних службовців становить 21,5 %. Водночас доля державних службовців категорії А (вищий корпус державної служби) становила лише 1,8 %. В основному виявлялись державні службовці категорії Б, В та 1-7 категорії — 36,7 %, 36,5 %, 25,0 % відповідно.

Питома вага посадових осіб місцевого самоврядування становить 10,4 %, з них 1, 2, 3 категорій — 4,5 %, 4 категорії — 41,4 %, 3 категорій — 4,5 %, 5-7 категорій — 54,1 %. Службові особи державних адміністрацій у структурі виявлених осіб становили 3,0 %, з них більшість (71,8 %) приходилась на службових осіб державних районних адміністрацій. Службові особи інших органів державної влади, а саме такі, що займають посади, пов'язані зі здійсненням адміністративно-господарських чи організаційно-розпорядчих функцій в державних чи комунальних унітарних підприємствах, державних акціонерних товариствах із 100-відсотковою державною часткою, державних чи комунальних установах чи організаціях, становили 5,9 %. Майже стільки ж становила частка військовослужбовців — 5,6 %.

Варто зауважити, що владні повноваження у зазначених сферах

¹ Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Васинович, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. С. 108.

діяльності означають наявність у них таких корупціогенних можливостей:

- впливати шляхом «допомоги у вирішенні питань» на керівництво підпорядкованих та/ або підзвітних їм підприємств, установ та організацій з метою отримання фінансових або інших вигод. Так, наприклад, непоодинокими є випадки, коли на керівні посади в навчальних закладах призначаються родичі, інші близькі особи або колишні підлеглі посадовців державної системи управління освітою.

- формувати корупційні зв'язки у структурі власного органу державної влади, в тому числі і у інших функціональних підрозділах для протизаконного лобіювання інтересів конкретних фізичних та юридичних осіб.

- знаходити за рахунок пересікання сфер управління корупційні зв'язки в суміжних, в тому числі судових та правоохоронних органах, що сприятиме формуванню певного «імунітету від покарання» у конкретного державного службовця.

Меншою мірою подібні можливості притаманні службовим особам – передусім керівникам державних та комунальних унітарних підприємств, інших державних установ та організацій. Водночас слід зауважити, що у них є додаткові корупційні можливості, серед яких наступні:

- можливість спрямування частини валового доходу підприємства на оплату товарів (робіт, послуг) контрагентів за завищеними тарифами і розцінками. Також непоодинокими є випадки, коли роботи і послуги, що оплачуються з доходів підприємства або вищого навчального закладу, взагалі не є потрібними для діяльності даної організації. При цьому зменшується як сукупний оподатковуваний прибуток підприємства, так і кошти, що мають відраховуватись державі у вигляді дивідендів (у державних акціонерних товариствах), або у вигляді прибутку держави, як одноособового власника підприємства. Керівники та інші службові особи державних підприємств у такому випадку отримують грошові кошти у вигляді «відкатів». Унаслідок подібних дій отримує збиток держава, підприємства втрачають кошти на модернізацію обладнання та виплату зарплат, натомість їх керівники отримують високі незаконні доходи.

- можливість створення «підприємств-супутників» недержавної форми власності, через які реалізуються товари, або такі, що надають різноманітні послуги (посередницькі, консалтингові, маркетингові, транспортні), що щедро оплачуються коштом підприємства, хоча виконувати подібну роботу можуть і структурні підрозділи самого підприємства. Як правило, на чолі таких «супутників» стоять родичі або інші близькі особи керівника державного підприємства¹.

До кримінально-правових ознак особи відносять зокрема й характеристики складу вчиненого злочину. Розподіл виявлених осіб за

¹ Нерсисян А. С. Кримінально-правові аспекти протидії службовій злочинності в юридичних особах приватного права. *Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні проблеми)*: монографія / відп. ред. О. М. Костенко. Київ: Наукова думка, 2014. С. 192-193.

видом вчинених злочинів виглядає таким чином: 17,8% - зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); 82,2% - прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України). За ст. 368⁵ (368¹, 368²) КК України «Незаконне збагачення» протягом 8 останніх років не виявлено жодної особи. Зміни у співвідношенні корупційних злочинів у сфері службової діяльності, що вчинюються службовими особами юридичних осіб публічного права, відображає діаграма на рис. 3.

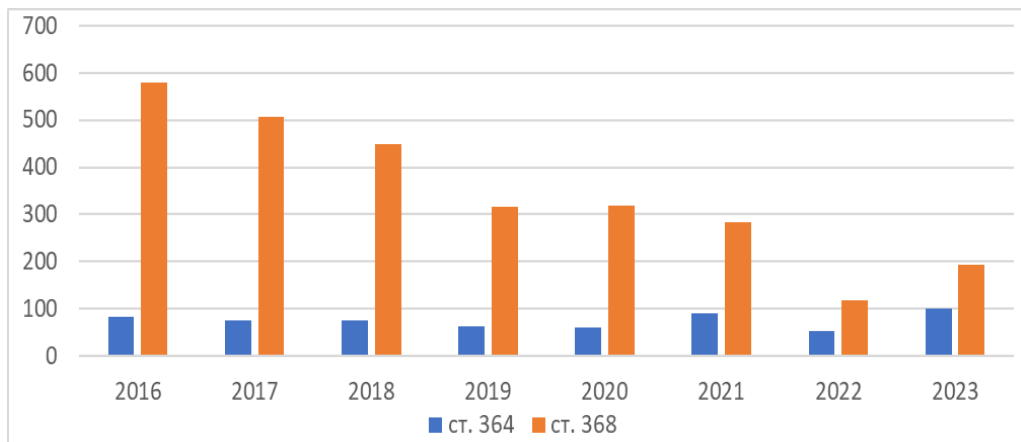

Рис.3. Динаміка виявлення осіб, які вчинили зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) та прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) протягом 2016-2023 років

Також до кримінально-правових ознак особи відносять і відомості щодо попередньої злочинної діяльності особи, зокрема наявність колишніх судимостей. Аналіз судової статистики засвідчив, що для службових осіб юридичних осіб публічного права, які вчинили корупційні злочини у сфері службової діяльності, характерною ознакою є надзвичайно низька доля рецидиву (як кримінологічного, так і легального). До кримінологічного рецидиву нами віднесені випадки, коли: особа раніше вчинила злочин, але була звільнена від кримінальної відповідальності; особа судилась, але визнана такою, що не має судимості; особа судилась, але судимість погашена чи знята; особа має не зняту і непогашену судимість. Так, сумарна частка кримінологічного рецидиву становила 1,7 %, причому основну кількість осіб-рецидивістів з числа досліджуваної категорії становили такі, які судилися, але визнані такими, що не мають судимості. Випадки ж легального рецидиву є надзвичайно рідкими — за досліджуваний період було засуджено лише 4 особи, які мають незняту і непогашену судимість.

У кримінологічній літературі зазначається «щодо підвищеного ступеню суспільної небезпеки рецидивної злочинності порівняно з іншими

видами злочинності. Варто також зауважити на такі типові негативні риси рецидивістів як соціопатизація, алкогольна та наркотична залежність, втрата нормальної соціальної комунікації, маргіналізація, моральна та психологічна деградація»¹.

Хоча в цілому, стосовно загальної злочинності з таким твердженням можна погодитись, думається для корупційної злочинності, зокрема й у сфері службової діяльності, зазначені «типові негативні риси рецидивістів» не є характерними.

Досліджувана категорія характеризується високим рівнем освіти, соціалізації та комунікації, відсутні випадки вчинення ними злочинів у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

Водночас варто погодитись із тим, що визначення об'єктивних показників рецидивної злочинності ускладнюється недоліками офіційного статистичного обліку даного виду злочинності та латентністю, яка у більшій чи меншій мірі притаманна усім проявам кримінальної активності².

Висновки. Проведений довгостроковий кримінологічний аналіз (2016-2023 рр.) дозволив встановити типові кримінологічні ознаки, притаманних службовим особам юридичних осіб публічного права, які вчиняють корупційні злочини у сфері службової діяльності. Визначення специфічних соціально-демографічних, соціально-рольових і кримінально-правових характеристик досліджуваних осіб має теоретичне і практичне значення, оскільки сприяє подальшій типології таких осіб і розробці відповідної системи кримінально-превентивних специфікованих заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: дата підписання 31.10.2003 та дата ратифікації Україною 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 01.05.2024).

2. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України від 31.10.2019 № 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text> (дата звернення: 01.05.2024).

4. Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні проблеми): монографія / відп. ред. О. М. Костенко. Київ: Наукова думка, 2014. 318 с.

¹ Turlova Yuliia, Polishchuk Hennadii. Some indicators of the recidivism and group component of environmental crime. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2020. № 3. С. 64–65.

² Там само. С. 65.

5. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 03.05.2024).

6. Турлова Ю. А. До питання щодо соціально-демографічної характеристики осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Публічне право*. 2015. № 4 (20). С. 145–153.

7. Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії: монографія. Київ: Знання України, 2018. 459 с.

8. Turlova Yuliia, Polishchuk Hennadii. Some indicators of the recidivism and group component of environmental crime. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2020. № 3. С. 63-68.

9. Форма № 2 «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» (місячна): затв. наказами Генерального прокурора від 30.06.2020 №299 та від 23.10.2012 № 101 за погодженням з Державною службою статистики України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 02.05.2024).

Стаття надійшла до редакції 27.06.2024

Yuliia An. TURLOVA,

Doctor Habil. of Law,

Senior Research Associate,

Honored Prosecution Worker of Ukraine,

(*V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine*)

Anton V. RAVLIUK,

Postgraduate Student

(*V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine*)

CRIMINOLOGICAL CHARACTERIZATION OF OFFICIALS OF LEGAL ENTITIES UNDER PUBLIC LAW WHO COMMIT CORRUPTION GRIMES IN OFFICIAL ACTIVITIES

Based on official statistical sources, the article presents a long-term criminological analysis (2016-2023) of officials of legal entities under public law who commit corruption crimes in the course of their official activities. The analysis identifies specific characteristics of the individuals under study, the main findings of which are: a higher proportion of women (in relation to the total number of crimes and convictions) (14.6% among those detected and 12.3% among those convicted); a dominant proportion of persons aged between 29 and 54 (over 70%) in the structure of those detected and those convicted; high level of education (persons with a university degree account for 89. 6%); the largest employment categories among these individuals are law enforcement officers

(48.5%), civil servants (21.5%), and local government officials (10.4%); the recidivism rate is extremely low (1.7%). The distribution of identified individuals by type of crime committed reveals that 17.8% are involved in abuse of power or official position, while 82.2% are implicated in accepting an offer or promise, or receiving of an undue advantage. This study has both theoretical and practical significance, as it contributes to the further typology of such individuals and to the development of an appropriate system of specific criminal preventive measures.

Key words: *officials, legal entities under public law, corruption crimes, sphere of official activities, personality of offender, crime, crime prevention, criminological signs, criminological characterization, criminal offenses, Criminal Code of Ukraine.*

Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ЗАХИСТ ДОВКІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ЗБРОЙНІЙ АГРСІЇ РОСІЇ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Повномасштабне вторгнення рф являє собою суттєву загрозу для екологічної безпеки України, як елементу національної безпеки у внутрішньодержавному та міжнародному її вимірах.

Сучасна екологічна ситуація в Україні фактично є кризовою саме через активні воєнні дії та пов'язаний із цим негативний, згубний вплив на природне середовище. Внаслідок збройної агресії рф шкода завдається землі, ґрунтам, атмосферному повітрю, земельному фонду України, водними ресурсам, надрам, лісовому фонду, об'єктам природно заповідного фонду, через що довкілля можна вважати жертвою збройного конфлікту.

На підставі результатів аналізу наукової літератури, судової практики, положень нормативно-правових актів у сфері охорони довкілля обґрунтовано необхідність: адаптації кримінального законодавства України до загроз безпековому стану довкілля в контексті повномасштабної воєнної агресії росії проти України; реалізація заходів із забезпечення захисту та відновлення порушених екологічних прав та інтересів населення в Україні в умовах війни; забезпечення фіксації фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля в результаті російської агресії на тимчасово окупованих територіях України; оцінки негативного впливу на довкілля в результаті повномасштабного російського вторгнення та прогнозування наслідків війни в середньо та довгостроковій перспективі; забезпечення правильної фіксації злочинів проти довкілля у відповідності до вимог міжнародних судових інституцій з метою встановлення справедливості та притягнення до відповідальності за екологічну шкоду, спричинену воєнними діями, та забезпечення включення збитків довкіллю до міжнародного реєстру збитків.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довкілля,

екологічна система, екоцид, незаконне полювання, біорізноманіття, природні ресурси, збройний конфлікт, воєнний стан.

Постановка проблеми. Усі природні багатства, а саме: земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, відповідно статті 13 Конституції України (далі КУ) є об'єктами права власності Українського народу. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50 КУ) але водночас зобов'язаний не заподіювати шкоди природі та відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66 КУ). У свою чергу забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16 КУ)¹.

Екологічна безпека являється важливою складовою національної безпеки України, відповідно, охорона довкілля є гарантованою державою. Забезпечення охорони довкілля є одним із завдань Кримінального кодексу України (далі КК України), яким встановлено відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля, які посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та інших видів діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів, природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

З початком агресії Російської Федерації проти України у 2014 році навколишнє середовище перетворилося на одну з жертв збройного конфлікту. Станом на вересень 2023 року орієнтовна сума збитків, завданих довкіллю, складає 2108 мільярдів гривень. Вона включає шкоду, завдану атмосферному повітрю, надрам, лісу, об'єктам природно-заповідного фонду, флорі та фауні, а також земельним і водним ресурсам².

Очевидним стає те, що військове вторгнення РФ вкрай негативно вплинуло на довкілля і катастрофічними є наслідки для екологічної безпеки, яка являє собою такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей³. У

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 19.08.2024)

² Як писати про злочини проти довкілля та чому екоцид – це не воєнний злочин? Поради юристів. Київ : Регіональний центр прав людини, 2023 р. с. 4

³ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL:

зв'язку з чим виключної значущості набуває питання розробки правового механізму щодо забезпечення реалізації кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля в контексті збройної агресії РФ проти України.

Метою статті є окреслення ряду проблемних питань, що виникають у зв'язку із порушенням реалізації права людини на безпечне довкілля в умовах війни.

Теоретичною основою наукової статті були праці вітчизняних вчених-правників, які досліджували окремі питання забезпечення екологічної безпеки, а саме: О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. В. Голина, О. М. Гумін, В. К. Гришук, О. М. Джу́жа, О. О. Дудоров, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, В. О. Навроцький, Ю. В. Орлов, Я. В. Ступник та інші. Однак, з огляду на відсутність досвіду забезпечення захисту довкілля, як жертви збройного конфлікту, ця проблематика потребує системного аналізу.

Виклад основного матеріалу. В усі часи немало важливу, а подекуди визначальну роль у питаннях забруднення навколишнього середовища відігравала людина і результати її життєдіяльності. Нераціональне використання природних ресурсів, неправильне поводження з відходами, і як наслідок – порушення екосистеми. Бездумна меліорація на Волині, «варварська» вирубка лісів на Закарпатті, «бурштинова лихоманка» на Рівненщині та Житомирщині, свавільне браконьєрство та незаконне полювання тощо¹. Звісно все це мало згубний вплив на природні об'єкти, але у нашій країні були вироблені досить ефективні механізми виявлення потенційних загроз довкіллю з метою збереження навколишнього природного середовища. Однак збройна агресія Росії, яка нещадно руйнує не лише людські долі та життя, а і навколишнє середовище, несе у собі суттєві ризики для світової екологічної безпеки. Російська агресія проти України з 2014 р., включно з анексією Криму та розгортанням масштабної війни на Донбасі, подальші агресивні й непередбачувані дії великої ядерної держави різко підвищили нестабільність глобального безпекового довкілля, значно посилили дію негативних чинників у напрямку руйнації існуючого світового ладу².

Уся світова спільнота добре розуміє віддалений характер наслідків від тієї шкоди, яка була завдана довкіллю агресором. Так звані «мовчазні жертви» війни, які потерпають сьогодні, вже завтра становитимуть собою реальну небезпеку для всього живого, і на нас неминуче чекає руйнування екосистем, зменшення біорізноманіття, катастрофічне забруднення ґрунтів, атмосферного повітря тощо.

Про те, що шкода довкіллю України від російської агресії є колосальною та довгостроковою, офіційно заявляють у Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України, де на сьогоднішній день оцінюють

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 19.08.2024)

¹ Колб О. Г., Гумін О. М., Про деякі кримінологічно значущі ознаки злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Серія Право. Випуск 60. С. 147

² Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». К. : НІСД, 2017. С. 216

збитки природі від війни у понад 60 млрд доларів США.

Зважаючи на безчисленну кількість ракет, що впали на українські землі, а також невідому кількість нерозірваних боєприпасів можна спрогнозувати потенційну небезпеку протягом багатьох десятиліть¹.

Через повномасштабне вторгнення держави-агресорки росії Україна стала однією з найзамінованиших країн світу – площа потенційно забрудненої вибухонебезпечними предметами території наразі складає 156 тис. кв. км, 25 % від загальної площі. За даними Міністерства внутрішніх справ України за час повномасштабного вторгнення сапери виявили понад 760 тисяч вибухонебезпечних предметів. Переважна більшість – на деокупованих територіях². Як зазначають експерти, станом на жовтень 2023 року понад 650 тис. га українських лісів залишаються замінованими. А загальна площа замінованих територій в Україні внаслідок російської агресії становить 180 тис. км². Під загрозою зникнення з терен України опинилися 80 видів тварин, а 20 % природоохоронних територій досі потерпають від війни. За попередніми оцінками на територіях, де проводились бойові дії, поточні втрати тваринного світу, лише стосовно видів, віднесених до мисливських ресурсів, в окремих регіонах можуть становити до 40 % і більше, що вже налічує біля 25 тис. голів крупних копитних, 270 тис. хутрових звірів та більше 2 млн. птахів. Не складно спрогнозувати, що впродовж ще одного-півтора року такої війни на окупованих та прилеглих територіях залишиться в середньому 15-20 % довоєнної чисельності тварин, після чого запустяться незворотні екологічні процеси порушення природного відтворення і повного зникнення місцевих угруповань³.

На сьогоднішній день пошкоджені або повністю зруйновані Авдіївський, Ясинуватський, Єнакієвський коксохімічні заводи; Азовсталь, Єнакієвський металургійний завод; Мотор Січ, та ряд інших підприємств енергетичної, хімічної, металургійної промисловості, руйнування яких спричинило згубний вплив на довкілля. Лише за останній рік було підірвано Каховську ГЕС, внаслідок чого повністю знищено екосистему *Каховського водосховища*, обстріляно нафтові склади в Охтирці, зруйновано Харківський фізико-технічний інститут, який є частиною науково-дослідного центру атомної промисловості та ядерної енергетики України, де розташована ядерна підкритична установка «Джерело нейтронів», що становить пряму загрозу ядерної катастрофи. Російськими військами заміновано та забруднено ракетними та іншими видами палива води Чорного та

¹ Екодія. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України. 01.04.2022 р. URL: https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijina.html?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwrcKxBhBMEiwAIVF8rBM9GXhuMsJqa3smn7KqcsC8ZaCV_x_e63vAevAOIG1n_GxGbZ4AgRoC-SMQAvD_BwE (дата звернення: 19.08.2024).

² Україна є однією з найбільш замінованих країн світу. З чим стикаються сапери та які прогнози розмінування. 04.04.2024 р. URL: <https://ukranews.com/ua/news/996595-ukrayina-ye-odniyeyu-z-najbilsh-zaminovanyh-krayin-svitu-z-chym-stykayutsya-sapery-ta-yaki-prognozy> (дата звернення: 19.08.2024).

³ Воєнні фактори впливу на тваринний світ України: поточні та прогнозовані наслідки. URL: <https://www.openforest.org.ua/269392/> (дата звернення: 09.09.2024).

Азовського морів, нескінченні авіаційні удари та артилерійські обстріли нищать екосистему, що становить суттєву загрозу екологічної катастрофи світового масштабу, що може мати згубні наслідки для миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Мова йде про екоцид, як масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, злочин, кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена статтею 441 КК України.

Україна – перша країна в світі, яка розслідує військові злочини проти довкілля та забезпечує відповідальність за них в рамках національної юрисдикції. Зокрема, ми є однією з 15 країн світу, законодавство яких передбачає відповідальність за екоцид. Ми та Міжнародний кримінальний суд розробляємо національні та міжнародні стандарти притягнення до відповідальності за військові злочини проти довкілля. Завдяки проактивній позиції України та залученості міжнародних партнерів довкілля вже не є мовчазною жертвою війни. Наш голос на його захист чується в усьому світі, зазначив у своїй колонці для видання Kyiv Post Генеральний прокурор України Андрій Костін¹.

Нормами міжнародного гуманітарного права усіяко захищається довкілля, йому не повинна завдаватись шкода і у ході військових конфліктів, про що йде мова як у природоохоронних договорах, так і спеціальних договорах, умовою застосування яких є наявність збройного конфлікту.

Так, Додатковим протоколом до Женевських конвенцій про захист цивільного населення під час війни, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, передбачено положення, згідно з яким заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу.

Конвенція ООН про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище передбачає відмову від військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довготривалі або серйозні наслідки, як способи руйнування, завдання збитків або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці.

Римським статутом, на підставі якого діє Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС), прямо заборонено умисне вчинення нападу у разі усвідомлення того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною, в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою

¹ Погляд: злочини проти довкілля - злочини проти майбутнього. Андрій Костін. Kyiv Post, 25 квітня 2025 р. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/opinion/31678> (дата звернення: 09.09.2024).

перевагою.

При веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення.

Українське законодавство поступово трансформується у відповідності до викликів сьогодення, у спрямованості на нейтралізацію дії негативних соціальних процесів та суспільних протиріч. Вкрай важливим для нашої країни є прийняття Закону України про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього (реєстр. №0285 від 15.08.2024 р.). Представники Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України зазначають, що ратифікація Римського статуту – це реальна можливість притягнути росію до відповідальності за злочини проти довкілля у МКС. Ця подія наближає нас до мети – притягнення винних до відповідальності та відшкодування росією збитків, завданих довкіллю України. Саме Римський статут передбачає можливість переслідування нападів, які свідомо спричиняють широкомасштабну, довготривалу і серйозну шкоду навколишньому природному середовищу, і визначаються воєнними злочинами. *Відтепер Україна, як держава-учасниця МКС має ще більше можливостей створити перший у світі прецедент – та притягти до кримінальної відповідальності країну-агресора за шкоду довкіллю внаслідок війни. Довкілля більше не може залишатися мовчазною жертвою війни. Ратифікація Римського статуту дозволить значно посилити роботу МКС щодо притягнення росіян до відповідальності за злочини, вчинені на території України¹.*

Однак, на сьогоднішній день проблемними і невирішеними ані у теоретичній, ані у практичній площині залишаються ряд питань у частині забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля та збереження навколишнього середовища саме в період збройної агресії, зокрема:

- адаптація кримінального законодавства України до загроз безпековому стану довкілля та розробка правових механізмів реалізації юридичної відповідальності за злочини проти довкілля в контексті повномасштабної воєнної агресії росії проти України;

- забезпечення правильного застосування кримінального закону в частині розмежування кримінальних правопорушень проти довкілля із кримінальними правопорушеннями проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;

- реалізація заходів із забезпечення захисту та відновлення порушених екологічних прав та інтересів населення в Україні в умовах війни;

¹ Ратифікація римського статуту – можливість притягнути росію до відповідальності за злочини проти довкілля у міжнародному кримінальному суді. 21.08.2023 р. URL: <https://mepr.gov.ua/ratyfikatsiya-rymskogo-statutu-mozhlyvist-prytyagnuty-rosiyu-do-vidpovidalnosti-za-zlochyny-proty-dovkillya-u-mizhnarodnomu-kryminalnomu-sudi/> (дата звернення: 11.09.2024).

- забезпечення правильної фіксації фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля у відповідності до вимог міжнародних судових інституцій з метою встановлення справедливості та притягнення до відповідальності за екологічну шкоду, спричинену воєнними діями, та забезпечення включення збитків довкіллю до міжнародного реєстру збитків;

- оцінка негативного впливу на довкілля в результаті повномасштабного російського вторгнення та прогнозування наслідків війни в середньо та довгостроковій перспективі, тощо.

Висновки. Екологічні наслідки війни мають віддалений характер, що зумовлює важливість відмови від безглузлого заподіяння шкоди екосистемам у прагненні досягти військових цілей. Організація Об'єднаних Націй наголошує, що завдана під час збройних конфліктів шкода навколишньому середовищу ще довго після їх закінчення впливає на стан екосистем і природних ресурсів і часто виходить за межі національних територій та період життя одного покоління¹. Політика росії – це політика «випаленої землі» з усіма жахливими наслідками цих процесів. Збройна агресія росії спричиняє деградацію та руйнування навколишнього середовища, впливаючи на природне благополуччя, життя та здоров'я людей. Навколишнє середовище беззаперечно є однією із жертв збройного конфлікту, факти свідчать про страшний стрес, якого воно зазнає. Шкода завдається атмосферному повітрю, надрам, лісу, природно-заповідному фонду, флорі та фауні, а також земельним і водним ресурсам, і захист цих об'єктів є обов'язком держави і суспільства на шляху до запобігання серйозним гуманітарним наслідкам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 19.08.2024).

2. Як писати про злочини проти довкілля та чому екоцид – це не воєнний злочин? Поради юристів. Київ : Регіональний центр прав людини, 2023 р. 7 с.

3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 19.08.2024).

¹ На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий, О. М. Мартиненко, М. О. Медведєва, В. В. Пархоменко; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ. КИТ, 2017. С. 4.

4. Колб О. Г., Гумін О. М., Про деякі кримінологічно значущі ознаки злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Серія Право. Випуск 60. С. 147–150.

5. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». К. : НІСД, 2017. 928 с.

6. Екодія. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України. 01.04.2022 р. URL: https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwrcKxBhBMEiwAIVF8rBM9GXhuMsJqa3smn7KqcsC8ZaCV_x_e63vAevA0IG1n_GxGbZ4AgRoC-SMQAvD_BwE (дата звернення: 28.08.2024).

7. Україна є однією з найбільш замінованих країн світу. З чим стикаються сапери та які прогнози розмінування. 04.04.2024 р. URL: <https://ukranews.com/ua/news/996595-ukrayina-ye-odniyeyu-z-najbilsh-zaminovanyh-krayin-svitu-z-chym-stykayutsya-sapery-ta-yaki-prognozy> (дата звернення: 19.08.2024).

8. Воєнні фактори впливу на тваринний світ України: поточні та прогнозовані наслідки. URL: <https://www.openforest.org.ua/269392/> (дата звернення: 09.09.2024).

9. Погляд: злочини проти довкілля - злочини проти майбутнього. Андрій Костін. Kyiv Post, 25 квітня 2025 р. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/opinion/31678> (дата звернення: 09.09.2024).

10. Ратифікація римського статуту – можливість притягнути росію до відповідальності за злочини проти довкілля у міжнародному кримінальному суді. 21.08.2023 р. URL : <https://mepr.gov.ua/ratyfikatsiya-rymskogo-statutu-mozhlyvist-prytyagnuty-rosiyu-do-vidpovidalnosti-za-zlochyny-proty-dovkillya-u-mizhnarodnomu-kryminalnomu-sudi/> (дата звернення: 11.09.2024).

11. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий, О. М. Мартиненко, М. О. Медведєва, В. В. Пархоменко; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ. КИТ, 2017. 88 с.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024

Tatiana An. SHEVCHUK,

PhD in Law, Associated Professor

(Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ENVIRONMENT AS A VICTIM OF THE CRIMES OF RUSSIAN AGGRESSION

The full-scale invasion of the Russian Federation poses a significant threat to the environmental safety of Ukraine as an element of national security in its domestic and international dimensions.

The current environmental situation in Ukraine is a crisis precisely because of active hostilities and the associated negative, detrimental impact on the environment. As a result of the armed aggression of the Russian Federation, damage is caused to the land, soil, atmospheric air, land fund of Ukraine, water resources, subsoil, forest fund, objects of the nature reserve fund, which is why the environment can be considered a victim of the armed conflict.

Based on the results of the analysis of scientific literature, judicial practice, provisions of regulations in the field of environmental protection, the need for adaptation of the criminal legislation of Ukraine to threats to the security of the environment in the context of Russia's full-scale military aggression against Ukraine is substantiated; implementation of measures to ensure the protection and restoration of violated environmental rights and interests of the population in Ukraine during the war; ensuring the recording of the facts of criminal offenses against the environment as a result of Russian aggression in the temporarily occupied territories of Ukraine; assessment of the negative impact on the environment as a result of a full-scale Russian invasion and forecasting the consequences of the war in the medium and long term; ensuring the correct recording of crimes against the environment in accordance with the requirements of international judicial institutions in order to establish justice and bring to justice for environmental damage caused by hostilities and ensure the inclusion of environmental damage in the international register of damages.

Key words: *criminal offenses against the environment, ecological system, ecocide, illegal hunting, biodiversity, natural resources, armed conflict, martial law.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

УДК 343.121.4

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.19>

Рустам Ельчин огли ВЕЛІЄВ

(Науково-дослідний інститут публічного
права, м. Дніпро)

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ЗБРОЇ, УЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ

У статті на підставі врахування позицій вчених, узагальнення результатів узагальнення правозастосовної практики визначено типові підстави для початку кримінального провадження та з'ясовано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного обігу зброї, до вчинення якого причетні організовані злочинні групи. Визначено, що до таких слід відносити такі: 1) особу (рідше декількох осіб) затримано під час незаконного переміщення вогнепальної зброї, боєприпасів; 2) виявлено ознаки, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, однак особи, причетні до його вчинення, втекли з місця події та переховуються; 3) під час здійснення оперативно-розшукової діяльності з'ясовано відомості про організацію незаконного обігу зброї групою осіб, анкетні дані та інші характеризуючі відомості про цих осіб і факти їх протиправної діяльності встановлено; 4) з'ясовано, що на території обслуговування (визначеної за принципом територіальної підслідності) функціонує організована злочинна група та є підстави вважати, що вона, окрім інших фактів протиправної діяльності, причетна ще і до організації незаконного обігу зброї. Окреслено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: злочин, досудове розслідування, незаконний обіг вогнепальної зброї, організована злочинна група, початковий етап

розслідування.

Постановка наукової проблеми. Одним із пріоритетних завдань сучасного державно-правового розвитку нашої держави є забезпечення належного рівня безпекового середовища. Його реалізація вимагає активізації протидії злочинності, зокрема, й організованих, адже саме такі прояви антисоціальної поведінки відрізняються найвищим рівнем суспільної безпеки. З огляду на вагому актуальність, нашу увагу привертають проблеми протидії організованій злочинності, що спеціалізується на організації незаконного обігу зброї.

Дослідженню проблематики розслідування незаконного обігу зброї з урахуванням останніх досягнень науки та техніки, присвятили свої роботи В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель зі співавторами (2010)¹, В. М. Шевчук (2011)², С. П. Мельниченко (2016)³, К. Ю. Назаренко (2016)⁴, О. С. Тарасенко (2017)⁵, М. Г. Щербаковський і Д. В. Андрєєв (2021)⁶, С. С. Вітвіцький, О. О. Волобуєва, А. О. Волобоєв (2021)⁷, О. В. Ковальова (2024)⁸, І. О. Кисельов (2024)⁹ та багато інших. Разом з цим, вважаємо, що розробка методики розслідування незаконного обігу зброї, учиненого організованими групами, вагому увагу слід приділити тим структурним елементам, котрі набувають вагомого криміналістичного значення саме в контексті дослідження злочинів обраної групи. Одним із таких є початковий етап розслідування, адже комплексний підхід до з'ясування обставин справи ще від моменту реєстрації відомостей про виявлене кримінальне правопорушення, і є гарантією забезпечення виконання завдань кримінального провадження. З огляду на це, важливо забезпечити належну наукове розроблення цієї складової криміналістичної методики та одночасно, напряду, практичної діяльності.

Метою статті стало визначення особливостей початкового етапу

¹ Керівництво з розслідування злочинів: науково-практичний посібник / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: «Одісей», 2010. 960 с.

² Шевчук В. М. Розслідування незаконного обігу вогнепальної зброї / В. М. Шевчук // Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / кол. авт. : М. І. Панов [та ін.]. 3-тє вид., переробл. і доп. Київ: Ін Юре, 2011. Розд. 38. С. 470–488.

³ Мельниченко С. П. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного переміщення вогнепальної зброї: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2016. 207 с.

⁴ Назаренко К. Ю. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництва: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2016. 218 с.

⁵ Тарасенко О. С. Розслідування незаконного поводження з вогнепальною зброєю, що вчиняється злочинними об'єднаннями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 283 с.

⁶ Щербаковський М. Г., Андрєєв Д. В. Розслідування незаконного обігу зброї: монографія. Харків, 2021. 192 с.

⁷ Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Волобоєв А. О. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами: монографія. Київ : ВД «Дакор», 2021. 308 с.

⁸ Ковальова О. В. Організація початкового етапу розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 5 (1). С. 60–65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-11>.

⁹ Кисельов І. О., Отришко А. О. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2024. №1. С. 598–602.

розслідування незаконного обігу зброї, учиненого організованими злочинними групами.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі сформувалося декілька підходів до періодизації етапів розслідування, однак усі вони передбачають виокремлення початкового етапу.

Особливості відліку початкового етапу розслідування, як правило, пов'язують із відповідним процесуальним рішенням, що приймається згідно з положеннями чинного кримінального процесуального законодавства. Наразі усталеною є позиція відповідно до якої початковий етап розслідування розпочинається після реєстрації відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а його завершення пов'язують із пред'явленням особі повідомлення про підозру. Ми також є прихильниками такого підходу.

Визначення етапів розслідування дозволяє якісно застосовувати ситуаційний підхід, який, як зазначає В. М. Шевчук, сприяє оптимізації процесу розслідування на підставі використання узагальненої інформації щодо виокремлення типових рішень, що забезпечують оптимальність кримінального провадження¹. Окрему роль ситуаційному підходу відведено в контексті типізації типових слідчих ситуацій, що виникають на різних етапах розслідування.

Також використання ситуаційного підходу дозволяє адаптувати теоретичні положення окремої криміналістичної методики до практичних потреб осіб, уповноважених здійснювати кримінальне провадження під час розслідування незаконного обігу зброї².

Перш ніж переходити до визначення тих слідчих ситуацій, формування яких є типовим під час розслідування досліджуваних нами кримінальних правопорушень, вважаємо за потрібне звернутися до визначення типових підстав, що і вчені зауважують, що «в основу типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування незаконного обігу об'єктів озброєння входять такі критерії: привід (реєстрація кримінального провадження) початку досудового розслідування; спосіб виявлення кримінального правопорушення; характер інформаційних джерел (основ) кримінального правопорушення; спосіб фіксації типових слідів; обсяг інформації про особу злочинця; обсяг і зміст інформації про складові елементи (ознаки) кримінального правопорушення³.

Підставами для початку розслідування незаконного обігу зброї, учиненого організованими злочинними групами, найчастіше є:

- заяви та повідомлення, що надійшли до правоохоронних органів в усній чи письмовій формах, подані особисто на прийомі або за допомогою засобів телефонного, поштового, факсимільного, електронного чи іншого

¹ Шевчук В. М. Ситуаційна обумовленість тактичних операцій: проблеми та перспективи дослідження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 58–67.

² Щербаковський М. Г., Андрєєв Д. В. Розслідування незаконного обігу зброї: монографія. Харків, 2021. С. 61.

³ Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Волобоєв А. О. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2021. С. 105–106.

зв'язку (17%);

- рапорти та доповідні записки прокурора, слідчого, детектива щодо виявлення з будь-якого джерела інформації про факти незаконного обігу вогнепальної зброї чи боєприпасів, що реалізовані групою осіб, організованими злочинними групами та іншими формами злочинних об'єднань (37%);

- рапорти працівників оперативних підрозділів про виявлення ознак, що свідчать про вчинення досліджуваних нами кримінальних правопорушень (40%);

- повідомлення підприємств, установ, організацій про виявлення зброї або інших фактів, що можуть свідчити про організацію групою осіб незаконного обігу зброї (4%);

- інші способи (2%).

Щодо кожної із наведених підстав, то важливо, щоб вони були закріплені у тих процесуальних формах, що передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством. Адже в такий спосіб гарантовано дотримання уніфікованої кримінальної процесуальної форми, а отже, і застосування належної правової процедури. Уніфікація процесуальної форми, як слушно наголошує Г. К. Тетерятник, «забезпечує її стабільність, єдині засади у провадженнях, незалежно від обставин, що характеризують вчинене кримінальне правопорушення. В уніфікації процесуальної форми відображається така властивість, як синергетичність системи. Синергетичність (синергія) забезпечує єдину направленість дій усіх елементів системи, яка призводить до підвищення здатності досягти кінцевого результату – ефективного правового врегулювання суспільних відносин. Це означає, що кожен з елементів інститутів системи є взаємодоповнюючим, а відсутність неузгодженостей між ними забезпечує ефективність функціонування системи за будь-яких зовнішніх умов»¹.

Узагальнення первинної інформації, котра стосується події кримінального правопорушення, засвідчує протиправний характер діяльності певних осіб, становить слідову інформацію кримінально-протиправної діяльності тощо, є підґрунтям для подальшого визначення слідчої ситуації, котра сформувалася на початковому етапі розслідування. Слід наголосити, що більшість вчених визначають слідчу ситуацію, як сукупність умов, у яких у певний момент здійснюється розслідування. Як правило, у теоретичному аспекті слідчі ситуації диференціюються на сприятливі та несприятливі, прості та складні, котрі швидко змінюються і відносно стабільні, нормальні й екстремальні, довготривалі та швидкоплинні, репродуктивні (алгоритмічні) та продуктивні, проблемні, конфліктні тощо².

Аналіз та оцінка слідчої ситуації відіграють вагоме значення з

¹ Тетерятник Г. К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. *Suprematia dreptului*. 2017. № 1. С. 137–138.

² Щербаківський М. Г., Андреев Д. В. Розслідування незаконного обігу зброї : монографія. Харків, 2021. С. 62.

багатьох причин. Серед основних такі:

- можливість орієнтування у різноманітні фактів і явищ, що стосуються події кримінального правопорушення;
- сприяють усвідомленню та систематизації наукових знань (рекомендацій) щодо типових матеріальних джерел (слідів), у яких відбувається подія кримінального правопорушення;
- забезпечують опанування методики та практики пошуку джерел інформації, їх фіксації та подальше збереження;
- роблять можливою проведення практичної роботи з цими джерелами інформації;
- гарантують можливість співставлення отриманої інформації з даними оперативних і криміналістичних обліків;
- є підґрунтям для висування відповідних слідчих версій про місцезнаходження та сліди, котрі містять інформацію про властивості особи злочинця;
- сприяють визначенню найбільш доцільних тактичних прийомів, рекомендацій, комбінацій зі збирання слідів і встановлення особи злочинця;
- забезпечують визначення й обрання найбільш ефективних техніко-криміналістичних засобів і методів для цих цілей;
- дозволяють визначити найбільш ефективні форми використання спеціальних знань і взаємодії з органами дізнання з метою одержання криміналістично значущої інформації про особу злочинця;
- вивести з версій слідства;
- спланувати початковий етап розслідування¹. Таким чином, визначення типових слідчих ситуацій у наукових дослідженнях, є одним з пріоритетних напрямів діяльності, котрий гарантує наукову обґрунтованість інших складових окремих криміналістичних методик розслідування.

Щодо конкретних слідчих ситуацій, які слід вважати типовими під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом зброї, то вони вже знаходили своє висвітлення в юридичній літературі.

В. М. Шевчук на початковому етапі розслідування незаконного обігу вогнепальної зброї виокремив такі типові слідчі ситуації:

«1. Факт незаконного обігу вогнепальної зброї виявлено, і особа, яка вчинила такий злочин, затримана на місці події або незадовго після вчинення злочину. Це прості ситуації, що зазвичай складаються, коли сам злочин і особа, яка його вчинила, очевидні, відомі з самого початку розслідування. Діяльність слідчого в цій ситуації спрямована на збирання і процесуальне закріплення доказів причетності особи до вчиненого кримінального правопорушення – встановлення конкретних обставин події, їх дослідження, оцінка і використання з метою одержання нових даних.

¹ Назаренко К. Ю. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом: дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09. Дніпро, 2016. С. 82.

Вихідні дані, що знаходяться у розпорядженні слідчого, визначають комплекс і послідовність проведення невідкладних слідчих дій: 1) обшук особи, затримання і допит підозрюваного; 2) огляд місця затримання з метою з'ясування обстановки події, виявлення слідів злочину і речових доказів; 3) виїмка і слідчий огляд предметів, що стосуються злочину (зброї, боєприпасів, одягу, документів, затриманих транспортних засобів, схованок, записних книжок, листів тощо); 4) огляд підозрюваних для виявлення слідів носіння зброї, боєприпасів; 5) допит осіб, які виявили і затримали на місці події злочинця, а також допит свідків-очевидців про обставини злочину і затримання; 6) призначення судових експертиз (судово-балістичної, вибухово-технічної, трасологічної, металознавчої, судово-хімічної, технолого-товарознавчої, технічної експертизи документів та ін.); 7) обшук за місцем проживання підозрюваного, за місцем роботи, у гаражах, на дачах, у друзів і в інших місцях, де з огляду на обставини справи можуть зберігатися документи й інші предмети, що мають значення для справи.

2. Факт незаконного обігу вогнепальної зброї виявлено, є відомості про особу, яка його вчинила, проте злочинець зник із місця події. Основним напрямом розслідування в цій ситуації є дослідження матеріальної обстановки на місці події, виявлення, збирання і фіксація доказової та орієнтуючої інформації про подію злочину і особу злочинця, який зник. Дії працівників дізнання та слідства в цій ситуації мають бути спрямовані на негайне переслідування злочинця «по гарячих слідах» і його затримання, а також на збір даних, що характеризують особу розшукуваного, виявлення його зв'язків, встановлення можливого місцезнаходження або появи злочинця, вжиття заходів щодо затримання особи, яка зникла з місця події, і доставлення її в органи слідства. Послідовність і оптимальний комплекс першочергових слідчих дій у цій ситуації можуть виглядати так: 1) огляд місця події; 2) допит свідків-очевидців, співучасників (якщо є такі); 3) допит осіб, які можуть надати відомості про злочинця і його спосіб життя (родичів, колег, знайомих); 4) затримання й обшук особи підозрюваного; 5) допит підозрюваного; 6) обшук за місцем проживання, роботи тощо; 7) одержання вільних і експериментальних зразків для порівняльного дослідження; 8) при необхідності призначення криміналістичних експертиз (за результатами оглядів залежно від виявлених слідів) та ін.

3. Факт незаконного обігу вогнепальної зброї, боєприпасів виявлено, проте відомості про особу, яка вчинила злочин, відсутні. Для таких ситуацій характерний високий ступінь інформаційної невизначеності – відсутність даних про особу, а коло інших джерел для пошуку злочинця вкрай обмежене. У зазначених ситуаціях кримінальна справа порушується за фактом виявлення злочину, у разі відсутності особи, підозрюваної в його вчиненні. Тому першочерговим завданням є встановлення особи злочинця, його розшук, затримання і викриття»¹.

¹ Шевчук В. М. Розслідування незаконного обігу вогнепальної зброї. Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / кол. авт. : М. І. Панов [та ін.]. 3-тє вид., переробл. і доп. Київ: Ін Юре, 2011. Розд. 38. С. 470–488.

С. С. Вітвіцький, О. О. Волобуєва та А. О. Волобоєв класифікували слідчі ситуації на дві групи. Керувались вони при цьому критерієм повноти інформації про подію кримінального правопорушення, особу злочинця та предмет посягання, тобто на підставі обсягу, змісту та характеру здобутої інформації, котра є в розпорядженні слідчого на початку досудового розслідування. Перша група представлена простими ситуаціями, до яких увійшли:

– «Ситуація 1», коли є достатньо повно інформації про подію кримінального правопорушення, особу злочинця та об'єкти озброєння. Вона виникає в разі фактичного затримання злочинця на «гарячому».

– «Ситуація 2», коли є лаконічна інформація про подію кримінального правопорушення, особу злочинця та об'єкти озброєння. Ця типова слідча ситуація характеризується наявністю ознак, за якими факт вчинення незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами частково встановлено, зокрема, недостатньо інформації про механізм і спосіб учинення кримінального правопорушення, про належність виявлених об'єктів підозрюваному та інше».

Складні ситуації уособлені такими:

– «Ситуація 3», коли є сукупність даних про кримінальне правопорушення, тобто відсутнє чітке уявлення про механізм учинення незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами, особу (осіб) злочинця (-ів) та об'єкти озброєння.

– «Ситуація 4» є найбільш складною і малоінформативною, адже характеризується відсутністю фактичних даних про кримінальне правопорушення, як правило, за такими ознаками: виявлено схованки кримінального арсеналу озброєння; виявлено безхазяйну зброю та/або бойові припаси; виявлено факт продажу та інші способи незаконного поводження з об'єктами озброєння шляхом моніторингу інтернет-ресурсів, ЗМІ та інших публічно доступних джерел тощо»¹.

Грунтовну увагу типізації слідчих ситуацій під час розслідування незаконного поводження з вогнепальною зброєю, що вчиняється злочинними об'єднаннями приділив О. С. Тарасенко. Авторський підхід вченого полягає у тому, що він враховує слідоутворюючий механізм дій щодо підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень і розглядає їх разом зі слідчими версіями. Серед виокремлених ним такі: «1. Слідча ситуація – особу (осіб) затримано за незаконне поводження з вогнепальною зброєю, наявна доказова інформація про факти вчинення протиправних дій. У цій ситуації виникають такі типові версії: а) вогнепальна зброя не належить затриманим (2%); б) показання затриманих про непричетність є неправдивими (71%); в) вогнепальну зброю було підкинуто затриманим (працівниками правоохоронних органів або конкуруючими злочинними об'єднаннями) (2%); г) показання затриманих

¹ Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Волобоєв А. О. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2021. С. 112–124.

про визнання вини дані з метою приховування і відвернення уваги від іншого більш тяжкого злочину (5%); д) затримані у складі злочинного об'єднання придбали або виготовили вогнепальну зброю, на момент затримання здійснюють цю доставку з метою тимчасового зберігання або безпосереднього збуту (46%); е) затримані особи не знають про вміст вантажу і лише використовуються злочинними об'єднаннями (12%).

2. Слідча ситуація – встановлено учасників злочинного об'єднання, але доказів про протиправну діяльність недостатньо для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. У цій ситуації висувуються такі слідчі версії: члени злочинного об'єднання зберігають вогнепальну зброю для самозахисту (25%), вчинення майбутніх кримінальних правопорушень із використанням зброї або з метою збуту (87%).

3. Слідча ситуація – встановлено Інтернет-ресурси, які займаються незаконною діяльністю, що пов'язана із продажем вогнепальної зброї. Дана ситуація обумовлює висунення таких версій: а) Інтернет-ресурс створено заради цікавості (5%); б) Інтернет-ресурс створено професійними програмістами («хакерами») лише для отримання прибутку за користування іншими особами (29%); в) Інтернет-ресурс забезпечує канал збуту (придбання) вогнепальної зброї злочинним об'єднанням (66%).

4. Слідча ситуація – виявлено вогнепальну зброю, але злочинець невідомий. У цій ситуації висувуються такі версії: а) виявлена вогнепальна зброя була загублена військовослужбовцем або правоохоронцем (3%); б) виявлена вогнепальна зброя була покинута злочинцем після вчинення кримінального правопорушення (4%); в) виявлена вогнепальна зброя знаходилась у «закладці» для збуту (27%); г) вогнепальну зброю переховують у схованці (35%); д) вогнепальну зброю доставляють (транспортують) з використанням порожнин ніш транспортного засобу кур'єри, які знаходяться серед пасажирів (36%).

5. Слідча ситуація – виявлено об'єкти, пристосовані для доставки, зберігання, виготовлення, переробки вогнепальної зброї, але особу злочинця (злочинців) не встановлено. Дана ситуація обумовлює висунення таких версій: власник об'єкта (78%), члени його сім'ї, родичі (14%), знайомі або колети (16%), використовують об'єкти для доставки, зберігання, виготовлення, переробки вогнепальної зброї.

6. Слідча ситуація – встановлено факт недостачі (викрадення, привласнення, втрати) вогнепальної зброї. В цій ситуації висувуються такі версії: а) особа, відповідальна за збереження зброї, забезпечила інсценування викрадення і є членом злочинного об'єднання або стосовно неї використали компрометуючі матеріали (67%); б) особа, відповідальна за збереження зброї, неналежним чином здійснила її приймання-передачу (розкрадання відбувалось протягом тривалого часу) (32%); в) викрадення вогнепальної зброї було ретельно підготовлене і сплановане злочинним об'єднанням (24%); г) викрадення вчинено особою, яка відвідувала відповідального за збереження (15%); д) викрадення вчинено особою

персоналу, обслуги та ін. (6%); е) відповідальна особа загубила вогнепальну зброю (3%); ж) викрадення здійснено членом сім'ї, родичем (14%); з) викрадення вчинено крадієм-гастролером (2%); інше (викрадення інсценовано матеріально відповідальною особою, яка продала зброю; командир військової частини викрав зброю і перекладає відповідальність на підлеглих) – менше 1%»¹. У позитивному аспекті слід зауважити, що автором виокремлено і типові слідчі ситуації та відповідні їм слідчі версії.

Також варто відзначити, що І. О. Кисельов та А. О. Отришко визначили, що на початковому етапі розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами чи вибуховими речовинами формуються здебільшого такі типові слідчі ситуації:

«1. «Слідча ситуація 1» – особу затримано працівниками поліції із вогнепальною зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Типові слідчі версії: а) особа без встановленого на те дозволу здійснює носіння і зберігання вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин; б) особа здійснює носіння і зберігання вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин із метою передачі або збуту іншій особі; в) факт незаконного поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами не підтвердився.

2. «Слідча ситуація 2» – у ході проведення оперативних заходів або слідчих (розшукових) дій у іншому кримінальному провадженні працівниками поліції встановлено факт незаконного поводження зі зброєю, бойовими при- пасами або вибуховими речовинами. Слідчі версії: а) особу правопорушника встановлено, вогнепальну зброю бойові припаси або вибухові речовини вилучено; б) особу правопорушника встановлено, проте місцезнаходження вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин не встановлено; в) особу правопорушника не встановлено; г) факт незаконного поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами не підтвердився.

3. «Слідча ситуація 3» – надійшло повідомлення про те, що особа зберігає вогнепальну зброю, бойові припаси або вибухові речовини за місцем мешкання. Слідчі версії: а) особа без встановленого на те дозволу зберігає вогнепальну зброю, бойові припаси або вибухові речовини за місцем мешкання; б) особа без встановленого на те дозволу зберігає вогнепальну зброю, бойові припаси або вибухові речовини з метою збуту або передачі іншим особам; в) у особи наявний дозвіл на зберігання і носіння виявленої вогнепальної зброї; г) факт незаконного поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами не підтвердився.

4. «Слідча ситуація 4» – надійшло повідомлення про виявлення вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин. Слідчі версії: а) особу правопорушника не встановлено; вогнепальну зброю, бойові

¹ Тарасенко О. С. Розслідування незаконного поводження з вогнепальною зброєю, що вчиняється злочинними об'єднаннями : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09. ДДУВС, Дніпро, 2017. С. 115–120.

припаси або вибухові речовини вилучено; б) особу правопорушника встановлено; вогнепальну зброю, бойові припаси або вибухові речовини вилучено; в) факт виявлення вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин не підтвердився».

5. «Слідча ситуація 5» – надійшло повідомлення про те, що невстановлена особа здійснює збут зброї. Слідчі версії: а) особу встановлено і затримано; б) особу встановлено, проте її місцезнаходження не відоме; в) особу не встановлено; г) факт збуту вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин не підтвердився»¹.

Висновки. На підставі врахування позицій вчених, ураховуючи результати проведеного нами узагальнення правозастосовної практики та особистий багаторічний досвід роботи в правоохоронних органах, вважаємо, що типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування незаконного обігу зброї, до вчинення якого причетні організовані злочинні групи, є: 1) особу (рідше декількох осіб) затримано під час незаконного переміщення вогнепальної зброї, боєприпасів; 2) виявлено ознаки, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, однак особи, причетні до його вчинення, втекли з місця події та переховуються; 3) під час здійснення оперативно-розшукової діяльності з'ясовано відомості про організацію незаконного обігу зброї групою осіб, анкетні дані та інші характеризуючі відомості про цих осіб і факти їх протиправної діяльності встановлено; 4) з'ясовано, що на території обслуговування (визначеної за принципом територіальної підслідності) функціонує організована злочинна група та є підстави вважати, що вона, окрім інших фактів протиправної діяльності, причетна ще і до організації незаконного обігу зброї. Вважаємо, що окреслені слідчі ситуації мають бути покладені в основу подальших досліджень, предметом яких є питання організації та планування розслідування злочинів окресленого виду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Волобоєв А. О. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами: монографія. Київ : ВД «Дакор», 2021. 308 с.
2. Керівництво з розслідування злочинів: науково-практичний посібник / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: «Одісей», 2010. 960 с.
3. Кисельов І. О., Отришко А. О. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. *Юридичний науковий електронний*

¹ Кисельов І. О., Отришко А. О. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 601-602. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/142>.

журнал. 2024. № 1. С. 598–602. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/142>

4. Ковальова О. В. Організація початкового етапу розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 5 (1). С. 60–65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-11>.

5. Мельниченко С. П. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного переміщення вогнепальної зброї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2016. 207 с.

6. Назаренко К. Ю. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництва: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2016. 218 с

7. Тарасенко О. С. Розслідування незаконного поводження з вогнепальною зброєю, що вчиняється злочинними об'єднаннями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 283 с.

8. Тетерятник Г. К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. *Suprematia dreptului*. 2017. № 1. С. 136–142.

9. Шевчук В. М. Розслідування незаконного обігу вогнепальної зброї. Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / кол. авт. : М. І. Панов [та ін.]. 3-тє вид., переробл. і доп. Київ: Ін Юре, 2011. Розд. 38. С. 470–488.

10. Шевчук В. М. Ситуаційна обумовленість тактичних операцій: проблеми та перспективи дослідження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 58–67.

11. Щербаковський М. Г., Андрєєв Д. В. Розслідування незаконного обігу зброї: монографія. Харків, 2021. 192 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2024

Rustam E. VELIIEV,
Postgraduate Student
(*The Scientific Institute of Public Law, Dnipro, Ukraine*)

FEATURES OF THE INITIAL STAGE INVESTIGATION OF ILLEGAL TRAFFICKING WEAPONS COMMITTED BY ORGANIZED CRIMINAL GROUPS

In the article, based on taking into account the positions of scientists, summarizing the results of the generalization of law enforcement practice, typical grounds for starting criminal proceedings are defined and typical investigative situations of the initial stage of the investigation of illegal arms trafficking, in which organized criminal groups are involved, are clarified. It was determined that the following should be included: 1) a person (rarely several persons) was detained during the illegal movement of firearms and ammunition; 2) signs indicating the commission of a criminal offense were found, but the persons involved in its commission fled from the scene and are hiding; 3) during the

implementation of investigative activities, information on the organization of illegal arms trafficking by a group of persons, profile data and other characterizing information about these persons and the facts of their illegal activities were established; 4) it has been found that an organized criminal group operates in the service territory (defined according to the principle of territorial jurisdiction) and there are reasons to believe that, in addition to other facts of illegal activity, it is also involved in the organization of illegal arms trafficking. Prospects for further research are outlined.

Key words: *crime, pre-trial investigation, illegal firearms trafficking, organized criminal group, initial investigation stage.*

Влада Олександрівна ГУСЕВА,
доктор юридичних наук, професор,
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Микола Миколайович КОЛОМОЙЦЕВ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут судових
експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків)

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНІЦІАТИВИ СТОРОНИ ЗАХИСТУ В ОБРАННІ, ЗМІНІ ЧИ СКАСУВАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

У статті аргументовано позицію, що реалізація ініціативи сторони захисту на етапах обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу полягає в реалізації процесуального інтересу підозрюваного щодо обрання найменш обтяжливого способу обмеження його конституційних прав і законних інтересів, що можливо завдяки активній позиції сторони захисту, яка має вживати реальні дії щодо збирання відомостей, котрі спростовують доводи та ризики, на які посилається сторона обвинувачення, як на ті обставини, що обґрунтовують клопотання. У зв'язку з цим наголошено, що важливо ретельно планувати стратегію захисту та під час співпраці з підзахисним з'ясовувати ті відомості, що можуть бути покладені в основу спростування доводів сторони обвинувачення, викладених у клопотанні про обрання запобіжного заходу. Визначено, що на шляху реалізації ініціативи сторони захисту щодо обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу доцільно внести зміни до ст. 201 КПК України, зокрема, щодо правил та мети скасування заходів забезпечення кримінального провадження за ініціативою сторони захисту. Обґрунтовано доцільність внесення зміни до п. 6 ч. 2

ст. 193 КПК України, зокрема, задля підвищення якості кримінального процесуального закону.

Ключові слова: кримінальний процес, учасник кримінального провадження, сторона захисту, адвокат, підозрюваний, запобіжний захід, належна правова процедура, право на захист, перехідне правосуддя, протидія злочинності, процесуальний інтерес.

Постановка проблеми. Можливість застосування в кримінальному процесуальному праві примусу є одним із заходів, спрямованим на виконання завдань кримінального провадження. Саме процесуальні заходи, пов'язані з застосуванням примусу або іншим обмеженням прав людини подекуди здатні мінімізувати вплив низки чинників, що унеможливають вирішення проміжних і стратегічних завдань розслідування.

У слідчій практиці застосування запобіжних заходів є необхідним і поширеним напрямом діяльності, оскільки вони сприяють виконанню особами, стосовно яких їх застосовано, покладених на них кримінальним процесуальним законодавством обов'язків. Рішення про застосування запобіжного заходу кримінального провадження приймається стороною обвинувачення, а на кінцевому етапі ухвалюється слідчим суддею, однак не можна оминати увагою того факту, що сторона захисту має вживати заходів щодо реалізації процесуального інтересу свого підзахисного. У контексті застосування запобіжного заходу очевидно, що процесуальний інтерес полягає в мінімальному обмеженні конституційних прав особи та її законних інтересів.

Реалізація процесуального інтересу підзахисного вагомою мірою залежить від активності його захисника, зокрема, під час провадження доказової діяльності. Погоджуємося в цьому аспекті з підходом, відповідно до якого «доказова діяльність захисника під час обрання, зміни та скасування запобіжного заходу кримінального провадження має багатокомпонентний склад, що потребує окремого аналізу процесуальних форм прояву ініціативності сторони захисту під час кожного із заходів»¹.

Проблематиці ролі й ініціативності сторони захисту в обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу стосовно підозрюваного, присвятили ґрунтовну увагу Т. В. Бабчинська², О. В. Вінокуров³, Х. М. Грицак⁴, Д. І. Гунченко⁵, О. В. Сівак¹, В. О. Соловйов², Т. Г. Фоміна³, О. Г. Шило⁴ та багато

¹ Гунченко Д. І. Обрання, зміна та скасування заходів забезпечення кримінального провадження на стадії досудового розслідування за ініціативою сторони захисту: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2024. С. 17.

² Бабчинська Т. В. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 234 с.

³ Вінокуров О. В. Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 170 с.

⁴ Грицак Х. М. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом як захід забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2019. 246 с.

⁵ Гунченко Д. І. Обрання, зміна та скасування заходів забезпечення кримінального провадження на стадії досудового розслідування за ініціативою сторони захисту: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2024. 244 с.

інших. Вчені звертали увагу на окремі процедурні аспекти розгляду відповідних клопотань, участі захисника в збиранні доказів, що можуть бути подані в обґрунтування заявлених ними вимог тощо. Водночас деякі практичні проблеми досі залишалися поза їх увагою, що і зумовлює потребу їх додаткового дослідження.

Мету статті сформульовано як визначення ролі сторони захисту в обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу стосовно підозрюваного на стадії досудового розслідування, з'ясування особливостей реалізації ініціативи сторони захисту в цих напрямках діяльності.

Виклад основного матеріалу. Запобіжні заходи є складовою інституту заходів забезпечення кримінального провадження. Порядок їх застосування є нормативно закріпленим та відносно усталеним. Водночас окремі неузгодженості зустрічаються в окремих питаннях їх застосування стосовно підозрюваного. Вважаємо, що у практичному вирішенні цих питань важливу роль відіграє залучений захисник, адже і на цей вид діяльності також поширюється засада змагальності, а отже, позиція останнього має бути активною, а не споглядалльною.

Якщо звертатися до процедури обрання запобіжного заходу стосовно підозрюваного, то тут слід зважати на той факт, що це може відбуватися:

- 1) протягом 72-х годин після затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення;
- 2) на будь-якому етапі досудового розслідування, однак після повідомлення особі про підозру;
- 3) негайно після затримання особи на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу.

Очевидно, що на кожному з таких етапів діяльність захисника буде дещо відрізнятися, незалежно від того, чи було його завчасно залучено до участі в кримінальному провадженні.

Аналіз правозастосовної практики дає підстави обґрунтовано вказати на те, що розгляд клопотання, котре подано слідчому судді протягом 72-годин після затримання особи, характеризується найвищим рівнем складності. По-перше, це відбувається у зв'язку з тим, що сторона обвинувачення ще проводить першочергові слідчі (розшукові) та процесуальні дії, спрямовані на збирання доказів вини особи, засвідчення обґрунтованості підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, матеріали кримінального провадження не сформовано. По-друге, у такій ситуації у захисника фактично немає можливості ознайомитися із

¹ Сівак О. В. Запобіжні заходи кримінального провадження щодо неповнолітні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 230 с.

² Соловйов В. О. Захисник як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею: дис. ... д-ра філософії: 12.00.09. Одеса, 2021. 222 с.

³ Фоміна Т. Г. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: Панов, 2020. 576 с.

⁴ Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Право, 2011. 472 с.

матеріалами кримінального провадження до моменту судового розгляду такого клопотання. По-третє, заявити про деякі докази, зокрема, у вигляді документів, сторона обвинувачення може вже під час безпосереднього розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, а отже, вжити заходів його їх спростування реальної можливості у сторони захисту може і не бути. У зв'язку з цим, дії захисника на цьому етапі мають полягати в обґрунтованій перевірці пред'явленої підозри, підстав і мотивів застосування запобіжного заходу, наявності ризиків, викладених стороною обвинувачення в клопотанні. Тут же слід звернутися до слідчого судді із запереченням і можливістю застосування більш м'якого запобіжного заходу¹ (безумовно, з обґрунтуванням достатності для цього підстав).

Під час розгляду клопотання, котре стало закономірним результатом проведення досудового розслідування, діяльність захисника стає більш виваженою та вирішальною. Це пов'язано з тим, що як правило, у подібних ситуаціях, адвокат має реальну можливість як щодо ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, так і самостійного збирання й отримання доказів.

Процедуру збирання доказів стороною захисту в юридичній літературі пропонують диференціювати на загальну та спеціальну. За концепцією В. О. Соловйова, спеціальна процедура передбачає скорочені строки отримання доказів. Це, як зазначає автор, надважливо для ситуацій ініціювання стороною захисту зміни запобіжного заходу, зокрема, тримання під вартою. Також погоджуємося з аргументами автора щодо необхідності надання стороні захисту права бути ініціаторами скасування заходів забезпечення кримінального провадження з дотриманням положень ст. 201 КПК України. Щодо скасування заходів забезпечення за ініціативою сторони захисту науковець правильно зауважує на необхідності внесення змін до ст. 201 КПК України, зокрема, щодо правил та мети скасування заходів забезпечення кримінального провадження за ініціативою сторони захисту². Допоки такі пропозиції не стали частиною положень кримінального процесуального законодавства, важливо вживати заходів щодо спростування доводів сторони обвинувачення, покладених в основу клопотання про застосування запобіжного заходу на етапі судового розгляду.

Докази, які збирає та отримує захисник стосуються в цілому факту не причетності особи до кримінального правопорушення, а також можливості не обрання або обрання більш м'якого запобіжного заходу, ніж той, про який заявляє сторона обвинувачення. Як зауважують вчені та практикуючі правники, «ключове завдання захисника на етапі вирішення питання про обрання запобіжного заходу стосовно підозрюваного, полягає у проявленні

¹ Скрябін О. М. Участь адвоката при вирішенні питання про обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Держава та регіони*. 2014. № 2 (44). С. 144.

² Соловйов В. О. Захисник як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею: дис. ... д-ра філософії: 12.00.09. Одеса, 2021. С. 170.

значної активності, спрямованої на збирання у найкоротший час фактичних даних, наявність яких може сприяти ухваленню рішення про відмову в задоволенні клопотання про застосування запобіжного заходу^{1, 2}. Ще одним напрямом діяльності на цьому етапі є доведення перед судом доцільності застосування найбільш м'якого запобіжного заходу, аніж більш тяжкого³.

З огляду на викладене не можна оминати увагою того, що адвокатам під час вступу в кримінальне провадження необхідно ретельно планувати стратегію захисту у кримінальному провадженні. Отож, факт отримання повідомлення про підозру слід оцінювати як перший крок сторони обвинувачення на вжитті заходів забезпечення кримінального провадження. Ці питання безумовно можна попередньо обговорювати зі слідчим, детективом, прокурором, дізнавачем тощо. Проте це не означає, що позиція, висловлена останніми, не зміниться в подальшому, тому розраховувати на неї не слід. Важливо вживати заходів доказової спрямованості. Слушно зазначає М. О. Каліновська про те, що діяльність сторони захисту повинна бути спрямована на:

«1) спростування обґрунтованості підозри і достатності сукупності доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення;

2) наявності ризику (ризиків), визначених у ч. 1 ст. 177 КПК України;

3) спростування наявності спеціальної підстави застосування запобіжного заходу;

4) висловлення своєї правової позиції про можливість застосування запобіжних заходів загалом або конкретного їх виду (наприклад, шляхом доказування існування обставин, що свідчать про достатність застосування більш м'якого запобіжного заходу)»⁴.

Щодо збирання доказів стороною захисту стосовно кожної з наведених обставин, то в загальному аспекті слід зауважити про наявність такої проблеми, як обмеженість в процесуальних заходах стосовно цього. Особливо, на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності, гостро відчувається певний дисбаланс правових статусів представників сторони обвинувачення та сторони захисту. Недостатньо врегульованим є механізм реалізації прав, гарантованих підозрюваному на етапі розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу. Це стосується таких, як: «надавати речі, документи, показання інших осіб на спростування доводів прокурора; ... заявляти клопотання про виклик і допит свідків, показання яких можуть

¹ Винокуров О. В. Захист прав підозрюваного під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Актуальні питання вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 136.

² Tsyplitskyi D. Obtaining Evidence by The Defense Counsel: Certain Ways To Resolve Existing Problems. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 1 (9). С. 167. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.12>.

³ Скрябін О. М. Участь адвоката при вирішенні питання про обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Держава та регіони*. 2014. № 2 (44). С. 144.

⁴ Каліновська М. О. Сторона захисту як суб'єкт доказування під час застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування. *Треті Таврійські юридичні наукові читання: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 18-19 травня 2018 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 74-75.

мати значення для вирішення питань цього розгляду»¹. Водночас вважаємо пропозиції щодо виключення з положень п. 6 ч. 2 ст. 193 КПК України формулювання «надавати ... показання інших осіб на спростування доводів прокурора»² декілька передчасними, адже в цьому контексті не можна оминати увагою того факту, що захисник особи користується правами особи, захист якої він здійснює. Тому проведення опитування осіб і в подальшому надання їх пояснень із правом проведення додаткового допиту цілком допустиме. Ураховуючи неможливість проведення допиту особи представниками сторони захисту, вважаємо, що положення п. 6 ч. 2 ст. 193 КПК України потребують змін. З огляду на положення чинного КПК України, з метою приведення їх у відповідність до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», вважаємо, що термін «показання» слід замінити на «пояснення».

Вважаємо, що ініціатива сторони захисту на стадії підготовки до розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу стосовно підозрюваного та його безпосереднього розгляду, має полягати не стільки в отриманні доказів, що спростовують вину особу (зокрема, через презумпцію невинуватості), скільки в збиранні фактичних даних про стан здоров'я підозрюваного, міцність його соціальних зв'язків у місці постійного проживання, наявність родини й утриманців, постійного місця роботи (навчання), його репутацію, особливості майнового стану тощо³. Для цього безумовно важливо провести ґрунтовну бесіду з підозрюваним в умовах конфіденційності та без обмеження в часі. В аспекті обговорення деталей щодо можливості допиту як свідків окремих осіб, необхідно з'ясувати їх повні анкетні та контактні дані, обізнаність щодо обставин події кримінального правопорушення, окремих відомостей, котрі характеризують особу підозрюваного.

Ініціатива сторони захисту щодо скасування чи зміни запобіжного заходу передбачає ретельне обґрунтування обставин, котрі вказують на те, що попередні обставини, за яких було обрано цей захід суттєво змінилися. На підставі аналізу правозастосовної практики доходимо висновку, що слідчими суддями, як достатні підстави для зміни запобіжного заходу (рідше – скасування), визначаються такі, як:

- скасування статусу підозрюваного;
- зміна кваліфікації кримінального правопорушення;
- погіршення стану здоров'я підозрюваного;
- інші суттєві обставини, про які орган досудового розслідування,

органи прокуратури та сторона захисту не знали або які не існували на момент розгляду клопотання.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 23.08.2024).

² Tsyplitskiy D. Obtaining Evidence by The Defense Counsel: Certain Ways To Resolve Existing Problems. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 1 (9). С. 167-168. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.12>.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 23.05.2024).

Важливо, що діяльність захисника під час реалізації ініціативи щодо зміни запобіжного заходу може бути реалізована лише в підготовчому судовому засіданні, однак це не виключає можливості оскарження попередньої ухвали. Разом із цим, подібне правило стосується лише тих запобіжних заходів, що обрані або продовжені слідчим суддею на стадії досудового розслідування. Тому будь-які доводи щодо скасування чи зміни запобіжного заходу мають супроводжуватися доказами, тобто фактичними даними, закріпленими процесуальним шляхом.

Висновки. Отже, реалізація ініціативи сторони захисту на етапах обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу полягає в реалізації процесуального інтересу підозрюваного щодо обрання найменш обтяжливого способу обмеження його конституційних прав і законних інтересів.

З урахуванням того, що обрання, зміна чи скасування запобіжного заходу відбувається на різних етапах кримінальної процесуальної діяльності, важливо забезпечувати ретельне планування стратегії захисту і під час співпраці з підзахисним з'ясовувати ті відомості, що можуть бути покладені в основу спростування доводів сторони обвинувачення викладених у клопотанні про обрання запобіжного заходу.

Типовими обставинами, що є підґрунтям для скасування запобіжного заходу слід вважати: 1) скасування статусу підозрюваного; 2) зміна кваліфікації кримінального правопорушення; 3) погіршення стану здоров'я підозрюваного; 4) інші суттєві обставини, про які орган досудового розслідування, органи прокуратури та сторона захисту не знали або які не існували на момент розгляду клопотання. Тому захисник має бути «постійно залученим» до кримінального провадження аби бути обізнаним щодо того, чи не існують або чи не виникли на певному етапі кримінального провадження обставини щодо скасування запобіжного заходу.

На шляху реалізації ініціативи сторони захисту щодо обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу вважаємо обґрунтованою позицію щодо необхідності внесення змін до ст. 201 КПК України, зокрема, щодо правил та мети скасування заходів забезпечення кримінального провадження за ініціативою сторони захисту. З метою забезпечення врівноваженості повноважень сторони обвинувачення та сторони захисту, тобто фактичної реалізації засади змагальності, важливо вдосконалювати якість процесуального закону. Задля цього наразі важливо внести зміни до п. 6 ч. 2 ст. 193 КПК України, зокрема, замінити термін «показання» на «пояснення», адже ані захисник, ані підозрюваний не уповноважений на проведення допиту особи в кримінальному провадженні й отримання показань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабчинська Т. В. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 234 с.

2. Винокуров О. В. Захист прав підозрюваного під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Актуальні питання вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 136.
3. Винокуров О. В. Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 170 с.
4. Грицак Х. М. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом як захід забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2019. 246 с.
5. Гунченко Д. І. Обрання, зміна та скасування заходів забезпечення кримінального провадження на стадії досудового розслідування за ініціативою сторони захисту: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2024. 244 с.
6. Каліновська А. В. Доказування у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 235 с.
7. Каліновська М. О. Сторона захисту як суб'єкт доказування під час застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування. *Треті Таврійські юридичні наукові читання: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 18-19 травня 2018 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 73-76.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 03.09.2024).
9. Сівак О. В. Запобіжні заходи кримінального провадження щодо неповнолітні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 230 с.
10. Скрябін О. М. Участь адвоката при вирішенні питання про обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Держава та регіони*. 2014. № 2 (44). С. 143-148.
11. Соловйов В. О. Захисник як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею: дис. ... д-ра філософії: 12.00.09. Одеса, 2021. 222 с.
12. Фоміна Т. Г. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Панов, 2020. 576 с.
13. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Право, 2011. 472 с.
14. Tsyplitskyi D. Obtaining Evidence By The Defense Counsel: Certain Ways To Resolve Existing Problems. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 1 (9). 151-157. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.9.2024.12>.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024

Vlada O. HUSIEVA,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Mykola M. KOLOMOITSEV,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

PROBLEM ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION INITIATIVE OF THE DEFENSE PARTY IN THE SELECTION, CHANGE OR CANCELLATION PRECAUTIONARY MEASURE

The article argues the position that the implementation of the initiative of the defense side at the stages of choosing, changing, or canceling a preventive measure consists in realizing the procedural interest of the suspect in selecting the least burdensome way of limiting his constitutional rights and legal interests, which is possible thanks to the active position of the defense side, which must take real information-gathering actions that refute the arguments and risks cited by the prosecution as the circumstances justifying the motion. In this regard, it was emphasized that it is important to plan the defense strategy carefully and, during cooperation with the client, find out the information that can be used to refute the prosecution's arguments, set out in the request for a preventive measure. It was determined that it is expedient to make changes to Art on the way to implementing the defense party's initiative regarding the selection, change, or cancellation of a preventive measure. 201 of the Criminal Code of Ukraine, in particular, regarding the rules and purpose of canceling measures to ensure criminal proceedings at the initiative of the defense party. The expediency of amending Clause 6, Part 2, Art. 193 of the Criminal Code of Ukraine, in particular, to improve the quality of the criminal procedural law.

Key words: *criminal process, a participant in criminal proceedings, defense party, lawyer, suspect, preventive measure, due legal procedure, right to defense, transitional justice, combating crime, procedural interest.*

Іван Олександрович ЄМЕЦЬ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України,
м. Харків)

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

На підставі аналізу норм національного законодавства, положень міжнародно-правових договорів і права Європейського Союзу, а також аналізу емпіричних матеріалів обґрунтовано, що положення національного кримінального процесуального законодавства потребують свого вдосконалення в частині приведення їх у відповідність до міжнародно-правових стандартів представництва інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві. Серед таких стандартів виокремлено такі: 1) професійність; 2) доступність; 3) належну поінформованість; 4) рівність. Також у статті окреслено перспективи подальших наукових розвідок, наголошено на важливості імплементації міжнародно-правових договорів у систему національного кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: кримінальний процес, учасник кримінального провадження, захист інтересів особи, потерпілий, представник потерпілого, адвокат, міжнародно-правові стандарти.

Постановка наукової проблеми. Основним Законом України проголошено, що кожен має право на професійну правничу допомогу, у зв'язку з чим державою вживаються заходи щодо забезпечення реальної можливості для будь-якої особи безперешкодно отримувати високоякісні правничі послуги. Нею ж закріплено, що надання таких послуг має здійснюватися виключно професійним адвокатом¹. Приведення окреслених

¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 листопада 2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення: 01.08.2024).

положень в дію у правовій системі нашої держави встановило монополію адвокатури в кримінальному провадженні.

Монополія представництва особи в суді виключно адвокатом свого часу стала необхідною умовою у контексті приведення положень національного законодавства нормам Європейської конвенції з прав людини. Адже відповідно до пункту 3 (с) статті 6 цього документу, кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя¹. На виконання згаданих положень спрямовані й окремі норми кримінального процесуального законодавства. Водночас виникає цілком логічне запитання, яким чином інші норми національного законодавства узгоджуються та якою мірою відповідають міжнародно-правовим стандартам представництва інтересів особи, котра має статус потерпілого, свідка чи цивільного позивача або цивільного відповідача в кримінальному провадженні.

У науковій літературі вчені вже приділяли увагу визначенню правових засад представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, їх аналізу. Ці питання знаходили своє висвітлення в роботах С. Абламського², Р. Пожара³, В. Самолюка⁴, Є. Щербань⁵, О. Якимчук⁶ та багатьох інших. Міжнародно-правові стандарти представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні були предметом вивчення В. Уварова⁷, А. Бабешко⁸, М. Буртового⁹, К. Стоянова¹⁰ та інших. Проте стрімкий розвиток суспільних, зокрема і правових, відносин, наразі вчергове актуалізував приведення національних положень у відповідність до міжнародних стандартів.

Мету статті сформульовано як з'ясування сучасних міжнародно-

¹ Європейська Конвенція про захист прав і свобод людини 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.08.2024).

² Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія, за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 240 с.

³ Пожар Р. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2006. 20 с.

⁴ Самолук В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.

⁵ Щербань Є. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 22 с.

⁶ Якимчук О. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2021. 253 с.

⁷ Уваров В. Г. Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 42 с.

⁸ Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поведінки з неповнолітніми, які потрапили у сферу дії кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. № 34. С. 129-141.

⁹ Буртовий М. О. Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2022. 20 с.

¹⁰ Стоянов К. С. Міжнародно-правові положення захисту та представництва у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2023. № 4. С. 45-53.

правових стандартів представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні та встановлення відповідності їм національних положень кримінального процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі під міжнародними стандартами у галузі прав людини розуміють загально визнані керівні принципи, котрі знайшли своє закріплення у міжнародно-правових нормах і на загальнолюдському рівні закріпили статус особистості, установили перелік основоположних прав і свобод, обов'язок усіх держав, що ратифікували відповідні міжнародно-правові договори дотримуватися цих прав і свобод, і одночасно меж можливого чи припустимого їх обмеження¹; ²; ³.

Основним завданням міжнародно-правових стандартів є: установлення позитивних обов'язків держав щодо забезпечення, охорони та захисту прав і свобод людини, а також передбачення санкцій політико-юридичного чи політичного характеру за їх порушення⁴.

Серед міжнародно-правових стандартів, котрі знаходять своє опосередковане закріплення у нормах кримінального процесуального законодавства, слід виокремити право на інформацію в кримінальному провадженні. Під ним О. В. Пчеліна, з позицією якої ми погоджуємося, запропонувала розуміти передбачену законодавством України можливість і порядок отримання, використання, поширення, а також зберігання та захисту інформації, що визначається положеннями кримінального процесуального законодавства, зокрема, засадами кримінального провадження та забезпечує вирішення його завдань⁵.

У контексті нашого дослідження слід зауважити, що право на інформацію потерпілого, його представника, зокрема і законного, знаходить своє закріплення у положеннях, котрі гарантують:

- отримання чітких і своєчасних повідомлень про свої права та їх роз'яснення;
- ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, а також судової справи та інших доказів, котрі подаються іншою стороною у справі;
- одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;
- отримання роз'яснень щодо порядку проведення окремих процесуальних дій;

¹ Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-е, виправ., допов. Київ : Реферат, 2007. С. 8.

² Слінько Т. М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. *Права людини і демократія* : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2018 р.). Харків, 2018. С. 31.

³ Деркач А. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 124.

⁴ Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 26.

⁵ Пчеліна О. В. Право на інформацію в кримінальному провадженні у контексті міжнародно-правових стандартів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 269.

- інформування потерпілого про сутність підозри та обвинувачення, про обрання, зміну або ж скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження і закінчення досудового розслідування;

- завчасному інформуванні про час і місце судового розгляду тощо¹.

Особлива увага в міжнародних стандартах відводиться належному інформуванню щодо початку досудового розслідування, зокрема, у тих ситуаціях, коли заява або повідомлення про скоєння кримінального правопорушення надійшло від потерпілої особи чи її законного представника. У контексті національних положень варто звернути увагу на обов'язковість дотримання вимог повноти, офіційності та конфіденційності під час повідомлення особі про реєстрацію її заяви та внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Цих же вимог слід дотримуватися і в контексті інших повідомлень, що направляються потерпілому та його представникові.

У контексті доктринальних положень щодо негайного прийняття та реєстрації заяви про кримінальне правопорушення, визнання особи потерпілою, повідомлення особі про прийняття та реєстрацію її заяви слід зауважити, що саме в цих засадах знаходить свою реалізацію і такий міжнародний стандарт, як доступ до правосуддя.

Водночас зауважимо, що попри нормативне закріплення окреслених законодавчих гарантій, не всі вони в повній мірі дотримуються у правозастосовній діяльності. Так, наприклад, Єдиний державний реєстр судових рішень майорить скаргами на рішення слідчих і дізнавачів про закриття кримінального провадження, під час розгляду яких слідчий суддя встановлює, що не було забезпечено своєчасне отримання потерпілим і його законним представником відповідного процесуального рішення у вигляді постанови. Тобто право на інформацію фактично не було дотримано, що негативно позначається на можливості відновлення порушених прав потерпілої сторони. З огляду на необхідність актуалізації права на інформацію, на нашу думку, слід прирівняти його до загальних засад кримінального провадження шляхом їх доповнення. На нашу думку, такий підхід деякою мірою мінімізує ті порушення, до яких вдаються учасники кримінального провадження на теперішній час.

Вагома увага у міжнародно-правових документах приділяється питанням здійснення правосуддя дружнього до дитини. З метою імплементації відповідних міжнародних стандартів спільним наказом Офісу Генерального прокурора України, МВС України, Міністерства юстиції України та Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 запроваджено реалізацію пілотного проєкту. Цим нормативним документом визначено, що головною ідеєю цього проєкту є забезпечення «найкращих інтересів дитини, координації та взаємодії

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 01.08.2024).

суб'єктів реалізації пілотного проєкту з метою напрацювання та впровадження в практичну діяльність уніфікованих підходів до реалізації принципів правосуддя, дружнього до дитини, відповідно до стандартів діяльності фахівців у сфері правосуддя щодо дітей у кримінальному провадженні та при виконанні покарань щодо неповнолітніх»¹. Також ним визначено основні процесуальні аспекти, виконання та дотримання яких зумовлено впровадженням міжнародних стандартів. З огляду на предмет нашого дослідження, зауважимо, на важливості оцінки діяльності стороною обвинувачення законного представника неповнолітнього потерпілого. Перш за все це стосується особистої думки неповнолітньої особи щодо близьких родичів чи членів сім'ї особи, із якими у неї склалися довірливі стосунки та залучення її як законного представника. Керуватися особистою думкою дитини слід у тих випадках, якщо вік і рівень розвитку дитини дозволяє їй висловити самостійну аргументовану думку.

Окрім цього, сторона обвинувачення повинна ініціювати заміну законного представника у ситуаціях, коли:

«1) дії законного представника спрямовані на власні інтереси або ж суперечать інтересам неповнолітнього;

2) є інші обґрунтовані підстави: вчинення законним представником кримінального правопорушення; наявні відомості про заздалегідь необіцяне приховування кримінального правопорушення іншим членом сім'ї або показання як свідка близької особи мають важливе значення у кримінальному провадженні; законний представник унаслідок своєї бездіяльності не реалізує повноважень, наданих йому законом, та/або зловживає ними; вибуття за межі країни на невизначений строк; клопотання законного представника для його заміни та інші причини, через які законний представник не може виконувати свої повноваження (неявка на виклик слідчого, прокурора, відсутність відомостей про місцеперебування тощо)»².

Також реалізація керівних принципів правосуддя дружнього до дитини вимагає обов'язкове залучення неповнолітнього потерпілого до участі в кримінальному провадженні, незалежно від його віку і наявності законних представників, у випадках, коли кримінальне правопорушення вчинено стосовно нього. Також вимагається обов'язкове роз'яснення прав неповнолітньому потерпілому, доступною для нього мовою відповідно віку та вручення йому пам'ятки потерпілого, а також законному представнику про права, гарантії і можливість отримання соціальних послуг від держави, зокрема, і їхнє право на безоплатну правничу допомогу.

Окрім цього, проведення таких процесуальних дій, як отримання біологічних зразків неповнолітнього потерпілого та його освідування, у разі

¹ Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: затв. спільним наказом Офісу Генерального прокурора України, МВС України, Міністерства юстиції України та Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 01.08.2024).

² Там само.

якщо він не досяг 14-річного віку можливе лише на підставі згоди його та законних представників, а особи старше 14 років – за згодою неповнолітнього.

Особлива увага міжнародними стандартами приділяється реалізації права особи на правничу допомогу. Так, обов'язковим є роз'яснення неповнолітньому потерпілому та його законним представникам право на безоплатну вторинну правничу допомогу гарантованого Законом України «Про безоплатну правничу допомогу». У зв'язку з цим сторона обвинувачення зобов'язана «забезпечити у разі необхідності можливість подання дитиною заяви про надання безоплатної вторинної правничої допомоги безпосередньо на місці події / у приміщенні органів поліції тощо, а також невідкладне залучення адвоката центром з надання безоплатної правничої допомоги»¹.

Також важливо в разі ініціювання угоди про примирення із потерпілим, який досяг 16-річного віку, укласти її саме з ним, попередньо отримавши згоду його законного представника. Укладення угоди з неповнолітнім потерпілим, який не досяг 14-річного віку, відбувається із законним представником, проте за обов'язкової наявності усвідомленої згоди дитини, що підтверджується висновком психолога.

Таким чином, на підставі текстуального аналізу згаданого Спільного наказу нами виокремлено всі процесуальні особливості, що стосуються неповнолітнього потерпілого, його інтересів та особливостей здійснення його законного представництва. На підставі порівняння окреслених аспектів та положень Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України зауважимо, що більшість з них не знаходять свого закріплення у тексті основного джерела кримінального процесуального законодавства. Вважаємо, що наразі має бути негайно актуалізоване завдання щодо унормування та приведення у відповідність положень КПК України в частині здійснення провадження щодо неповнолітнього потерпілого. На нашу думку, реалізація цих положень можлива шляхом доповнення чинного КПК України окремою главою 38-1 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх потерпілих».

Також до міжнародних стандартів захисту прав потерпілих відносять: забезпечення права на справедливу реституцію жертвам, їх сім'ям або утриманцям, відшкодування державою потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, можливість потерпілого вільного вираження своєї думки та її врахування, забезпечення потерпілого правовою, медичною, соціальною і психологічною допомогою, право потерпілого на безпеку². Вважаємо, що майже всі вони знаходять своє закріплення у нормах національного законодавства, однак і в цьому правилі є певний виняток, зокрема, щодо відшкодування державою потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

¹ Там само.

² Кисельов О. О., Д'яченко Г. Є. Міжнародні стандарти захисту прав осіб, які є потерпілими від кримінальних правопорушень. *Право і суспільство*. 2019. № 6. Ч. 2. С. 158-161.

Стандарт відшкодування державою завданої шкоди знаходить своє закріплення у Резолюції (77) 27, котра прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи «Про відшкодування потерпілим від злочину», Європейською конвенцією про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів, Декларацією щодо основних принципів правосуддя для жертв злочинів, Директиві Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу № 2012/29/EU про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину тощо. Однак нашою державою поки що не ратифіковано відповідні договори, що врегульовують порядок відшкодування державою шкоди, завданої жертвам унаслідок скоєння щодо них кримінальних правопорушень. Вважаємо, що це негативно позначається на основоположному завданні щодо захисту й охорони прав і законних інтересів людини.

Окрім цього слід зауважити, що Директивою Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу № 2012/29/EU про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину гарантовано право потерпілих на захист під час кримінальних розслідувань (ст. 20), зокрема шляхом супроводу потерпілого законним представником чи обраною ним особою, у разі, коли не прийнято обґрунтоване рішення про протилежне¹. Це, на нашу думку, актуалізує завдання щодо розширення переліку підстав безоплатної участі адвокатів як представників потерпілих.

Висновки. Основоположні міжнародні засади у сфері захисту інтересів потерпілого представлені засадами доступу до правосуддя, забезпеченням права на справедливу реституцію жертвам, їх сім'ям або утриманцям, відшкодування державою потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, можливість потерпілого вільного вираження своєї думки та її врахування, забезпечення потерпілого правовою, медичною, соціальною і психологічною допомогою, право потерпілого на безпеку, права на інформацію. Окрема увага приділяється засадам забезпечення правосуддя, дружнього до дитини, що має на меті ефективну реалізацію існуючих обов'язкових універсальних та європейських стандартів захисту та забезпечення прав дітей і виконання вимог міжнародного законодавства, що застосовуються і до неповнолітніх потерпілих, а також стосуються їх представників і законних представників.

У контексті визначення міжнародно-правових стандартів представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні ми виокремлюємо такі: 1) професійність; 2) доступність; 3) належну поінформованість; 4) рівність. Професійність передбачає, що залучений представник повинен відповідати вимогами, передбаченим Законом

¹ Директива Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу № 2012/29/EU про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину, а також заміну Рамкового Рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA* від 25 жовтня 2012 року: неоф. переклад. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0-2012-92.pdf> (дата звернення: 01.08.2024).

України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Доступність означає, що правничу допомогу потерпіла сторона має отримувати і в порядку, передбаченим Законом України «Про правничу допомогу». Стандарт належної поінформованості витікає з права на інформацію і має означати, що представник потерпілий має право бути поінформованим про всі рішення та обставини з'ясовані у кримінальному провадженні, що й сам потерпілий. Стандарт рівності передбачає рівність представника потерпілого у процесуальних правах із самим потерпілим, а також із стороною захисту, адже лише тоді можна буде констатувати дотримання засад рівності сторін і змагальності сторін.

Здебільшого окреслені засади знаходять своє закріплення у нормах національного законодавства, однак деякі не відповідають положенням міжнародного законодавства, тому вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у окресленні шляхів імплементації міжнародних стандартів в національне кримінальне процесуальне законодавство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія, за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 240 с.
2. Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поведінки з неповнолітніми, які потрапили у сферу дії кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. № 34. С. 129-141.
3. Буртовий М. О. Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2022. 20 с.
4. Деркач А. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 124–127. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.23>.
5. Директива Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу № 2012/29/EU про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину, а також заміну Рамкового Рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA* від 25 жовтня 2012 року: неоф. переклад. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0-2012-92.pdf> (дата звернення: 01.08.2024).
6. Європейська Конвенція про захист прав і свобод людини 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.08.2024).
7. Кисельов О. О., Д'яченко Г. Є. Міжнародні стандарти захисту прав осіб, які є потерпілими від кримінальних правопорушень. *Право і*

суспільство. 2019. № 6. Ч. 2. С. 156-161. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-25>.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 01.08.2024).

9. Пожар Р. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2006. 20 с.

10. Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: затв. спільним наказом Офісу Генерального прокурора України, МВС України, Міністерства юстиції України та Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 01.08.2024).

11. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 листопада 2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення: 01.08.2024).

12. Пчеліна О. В. Право на інформацію в кримінальному провадженні у контексті міжнародно-правових стандартів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 266-271. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-3-266-271>.

13. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 18-28.

14. Самолук В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.

15. Слінько Т. М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. *Права людини і демократія* : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2018 р.). Харків, 2018. С. 30-34.

16. Стоянов К. С. Міжнародно-правові положення захисту та представництва у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2023. № 4. С. 45-53.

17. Уваров В. Г. Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 42 с.

18. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-е, виправ., допов. Київ : Реферат, 2007. 848 с.

19. Щербань Є. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 22 с.

20. Якимчук О. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2021. 253 с.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2024

Ivan Ol. IEMETS,
PhD in Law
(*National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute»*
Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF REPRESENTATION OF VICTIM'S INTERESTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Based on the analysis of the norms of national legislation, the provisions of international legal treaties, and the law of the European Union, as well as the analysis of empirical materials, it is substantiated that the requirements of the national criminal procedural legislation need to be improved in terms of bringing them into line with the international legal standards of representing the interests of the victim in criminal proceedings. Among such standards, the following are highlighted: 1) professionalism; 2) availability; 3) proper awareness; and 4) equality. The article also outlines the prospects for further scientific investigations and emphasizes the importance of implementing international legal treaties into the national criminal procedural legislation system.

Key words: *criminal process, a participant in criminal proceedings, protection of personal interests, victim, victim's representative, lawyer, international legal standards.*

Артем Анатолійович КОГУТ*(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)***ЩОДО ПИТАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ІНСТРУКЦІЇ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

У статті детально досліджено Інструкцію про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні та проаналізовано її невідповідність чинному законодавству України, зокрема Кримінальному процесуальному кодексу України. Виявлено розбіжності, що стосуються суб'єктів, уповноважених на проведення таких дій, актуальних назв окремих дій, форм їх проведення, а також процедурних вимог до їх організації. Запропоновано ряд змін до Інструкції, зокрема актуалізувати терміни та уточнити порядок проведення окремих слідчих дій відповідно до нових законодавчих вимог. Запропоновані зміни мають на меті привести Інструкцію у відповідність до Кримінального процесуального кодексу України та забезпечити ефективне проведення негласних слідчих дій.

Ключові слова: інструкція, негласні слідчі (розшукові) дії, Кримінальний процесуальний кодекс України, електронні комунікаційні мережі, установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу).

Постановка проблеми. Майже кожен Закон України після прийняття доповнюється різного роду підзаконними нормативно-правовими актами. Деякі з них розкривають положення Закону, інші – надають процедури виконання окремих норм. Так само і з набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК)¹ було прийнято ряд інших Законів та підзаконних нормативно-правових актів, що покликані забезпечити його функціонування. При чому, вказані акти іноді мають колізії ще з моменту прийняття, а іноді неузгодженості виникають в процесі внесення змін до Закону, якого вони стосуються. Одним з таких актів стала Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 (далі –

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012, № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20210114> (дата звернення 01.04.2024).

Інструкція)¹, яка регламентує порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) і на сьогоднішній день потребує ряду серйозних змін.

Метою статті є звернення уваги на необхідність внесення змін до Інструкції та їх обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. Аналіз тексту вищезазначених нормативно-правових актів вказує, що Інструкція введена в дію одночасно з КПК (п. 2 Наказу про затвердження Інструкції), і з того часу до КПК зміни вносились більше 120 разів, зокрема неодноразово було внесено правки до 11 статей з глави 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії», а інструкція функціонує у початковій редакції. Тому і не дивно те, що положення Інструкції у багатьох моментах не відповідають КПК та підлягають зміні.

Передусім, в правовій основі проведення НСРД та захисту інформації при проведенні цих дій, визначених в п. 1.2 Інструкції, зазначено «Звід відомостей, що становлять державну таємницю (далі – ЗВДТ) (затверджений наказом Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440 і зареєстрований в Міністерстві юстиції України 17.08.2005 за № 902/11182)». При цьому, вказаний наказ втратив чинність на підставі наказу Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383 «Про затвердження зводу відомостей, що становлять державну таємницю»². У зв'язку з цим необхідно внести зміни до вказаного пункту Інструкції, зазначивши реквізити чинного наказу.

Однією з ключових невідповідностей Інструкції є коло суб'єктів, що уповноважені проводити НСРД. Так, відповідно до ч.6 ст. 246 КПК України проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, або за його дорученням - уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи. В п. 1.7 Інструкції ж серед суб'єктів зазначені слідчі органів внутрішніх справ, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, що не відповідає п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК, а також уповноважені оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів і

¹ Про затвердження Інструкції про організацію проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення 02.04.2024).

² Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21> (дата звернення 10.04.2024).

установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України, що частково не відповідає ст. 246 КПК.

У п. 1.10.1 Інструкції зазначено, що слідчому судді необхідно надати відомості, залежно від виду негласної слідчої (розшукової) дії, отримані в ході досудового розслідування, що підтверджують неможливість одержання відомостей про злочин чи особу, яка його вчинила, в інший спосіб. При цьому, відповідно до ст. 248 КПК додатково зазначаються: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання; правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) КПК; відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію; обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення; вид негласної слідчої (розшукової) дії та обґрунтування строку її проведення; відомості залежно від виду негласної слідчої дії про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, електронну комунікаційну мережу, кінцеве (термінальне) обладнання тощо; обґрунтування можливості отримання під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення або встановлення осіб, які його вчинили. Виходячи з цього, вказане положення Інструкції є неповним та підлягає доповненню.

Щодо окремих видів НСРД у законодавстві також відбулося ряд змін, починаючи від назв, закінчуючи змістом окремих слідчих дій.

Так, у п. п. 1.11.5, 1.11.5.1, 3.5 НСРД, передбачену ст. 263 КПК України, названо «зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж». При цьому, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» № 2137-IX від 15.03.2022 до КПК внесено зміни, якими термін «транспортні телекомунікаційні мережі» замінено терміном «електронні комунікаційні мережі».

Аналогічно вищевказаним Законом назву НСРД, передбаченої ст. 268 КПК, змінено з «установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу» змінено на «установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу)». Тож п. п. 1.14.2, 1.15 Інструкції підлягають зміні в частині назви вказаної дії. До того ж, у формулюванні статті змінено зміст названої слідчої дії та зазначено, що установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) полягає у застосуванні технічних засобів для отримання від мережевої інфраструктури або мобільного кінцевого (термінального) обладнання відомостей про місцезнаходження мобільного кінцевого (термінального) обладнання

(точки його підключення до мережі), а в мережі фіксованого зв'язку – даних про фізичну адресу кінцевого пункту мережі, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії можливо встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження. Таким чином, Інструкція підлягає приведенню п. 1.14.2 у відповідність до КПК.

Крім того, вказану статтю КПК доповнено частиною 5, відповідно до якої установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) за заявою його власника не потребує дозволу слідчого судді. При цьому, у п. 1.14.2 Інструкції цього не зазначено, що необхідно виправити, внівши відповідні зміни до Інструкції.

Аналогічно, в Інструкції не зазначено, що не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. У зв'язку з цим, доцільно зазначити це у п. 1.14.1 Інструкції.

У п. 2.11.1 Інструкції міститься посилання на її п. 1.17. При цьому, сам документ означеного пункту не має. Враховуючи, що у вказаному посиланні йдеться про НСРД, що проводяться за рішенням слідчого, прокурора, то доцільно вважати, що вказана норма містить описку та фактично відсилає до п. 2.1 Інструкції. Таким чином, необхідно внести зміни в п. 2.11.1, замінивши цифри «1.17» на «2.1».

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015¹ КПК доповнено ст. 269-1 «Моніторинг банківських рахунків», яка регламентує порядок проведення відповідної НСРД та визначає коло кримінальних проваджень, в яких вона можлива. У зв'язку з цим, Інструкція підлягає доповненню відповідним пунктом 1.11.12 такого змісту: «Моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК України) полягає у доведенні інформації про операції, що здійснюються на банківських рахунках, до відома Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України до виконання відповідної операції, а у разі неможливості - негайно після її виконання. Вказаний моніторинг проводиться на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням прокурора у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, за наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку, або з метою розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації».

У п. 3.5 Інструкції зазначено, що зняття інформації з транспортних

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12.02.2015 № 198-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#Text> (дата звернення 10.04.2024).

телекомунікаційних мереж доручається лише відповідним підрозділам органів внутрішніх справ та Служби безпеки України. При цьому, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію»» від 23.12.2015¹ вказані повноваження від органів внутрішніх справ передано органам Національної поліції, а Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» від 04.10.2019² додатково уповноважено на проведення вказаної дії органи Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань. У зв'язку з викладеним, вищезазначений пункт Інструкції повинен бути змінений відповідним чином.

Висновки. Враховуючи те, що Інструкція у нинішній редакції не відповідає чинному законодавству, зокрема КПК, вона підлягає оновленню та актуалізації. Таким чином, необхідно:

Внести зміни до Інструкції, виклавши її пункти у такій редакції:

п. 1.7 – «Суб'єкти, уповноважені на проведення негласних слідчих (розшукових) дій: слідчий, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, або за його дорученням - уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України»;

п. 1.10.1 – «У клопотанні зазначаються: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання; правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) КПК; відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію; обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення; вид негласної слідчої (розшукової) дії та обґрунтування строку її проведення; обґрунтування неможливості отримання відомостей про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, в інший спосіб; відомості залежно від виду негласної слідчої дії про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, електронну комунікаційну мережу, кінцеве (термінальне) обладнання тощо; обґрунтування

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» : Закон України від 23 грудня 2015 року № 901-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/901-19#Text> (дата звернення 15.04.2024).

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства : Закон України від 04.10.2019 № 187-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-20#Text> (дата звернення 10.04.2024).

можливості отримання під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення або встановлення осіб, які його вчинили»;

п. 1.14.2 – «Установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) полягає у застосуванні технічних засобів для отримання від мережевої інфраструктури або мобільного кінцевого (термінального) обладнання відомостей про місцезнаходження мобільного кінцевого (термінального) обладнання (точки його підключення до мережі), а в мережі фіксованого зв'язку – даних про фізичну адресу кінцевого пункту мережі, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії можливо встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження. Не потребує дозволу слідчого судді установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) за заявою його власника»;

п. 1.14.1 – «Зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України), не потребує дозволу слідчого судді та полягає в одержанні інформації із електронних інформаційних систем, що містять відповідну інформацію, у тому числі із застосуванням технічного обладнання»;

п. 3.5 – «Негласна слідча (розшукова) дія - зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж доручається лише відповідним підрозділам органів Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань та органів безпеки».

Доповнити Інструкцію п. 1.11.12 такого змісту: «Моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК України) полягає у доведенні інформації про операції, що здійснюються на банківських рахунках, до відома Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України до виконання відповідної операції, а у разі неможливості – негайно після її виконання. Вказаний моніторинг проводиться на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням прокурора у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, за наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку, або з метою розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації».

У п. 1.2 Інструкції слова «(затверджений наказом Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440 і зареєстрований в Міністерстві юстиції України 17.08.2005 за № 902/11182)» замінити на «(затверджений наказом Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383 і зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14.01.2021 за № 52/35674)».

У пп. 1.11.5, 1.11.5.1, 3.5 Інструкції слова «транспортних

телекомунікаційних мереж” замінити словами “електронних комунікаційних мереж».

У п. 1.15 Інструкції слова «радіоелектронного засобу» замінити словами «радіообладнання (радіоелектронного засобу)».

У п. 2.11.1 Інструкції цифри «1.17» замінити на «2.1».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012, № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20210114> (дата звернення 01.04.2024).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» : Закон України від 23 грудня 2015 року № 901-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/901-19#Text> (дата звернення 15.04.2024).

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства : Закон України від 04.10.2019 № 187-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-20#Text> (дата звернення 10.04.2024).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12.02.2015 № 198-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#Text> (дата звернення 10.04.2024).

5. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21> (дата звернення 10.04.2024).

6. Про затвердження Інструкції про організацію проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення 02.04.2024).

Стаття надійшла до редакції 05.09.2024

Artem A. KOHUT

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine)

REGARDING THE NEED TO AMEND THE INSTRUCTION ON THE ORGANIZATION OF COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS AND THE USE OF THEIR RESULTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article provides a detailed examination of the Instruction on the organization of covert investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings, analyzing its inconsistencies with current Ukrainian legislation, particularly the Criminal Procedure Code of Ukraine. Discrepancies were identified regarding the entities authorized to conduct such actions, the current names of specific actions, their forms of implementation, as well as procedural requirements for their organization. A number of changes to the Instruction were proposed, including updating terminology and clarifying the procedure for conducting certain investigative actions in accordance with new legislative requirements. The proposed changes aim to align the Instruction with the Criminal Procedure Code of Ukraine and ensure the effective conduct of covert investigative actions.

Keywords: *Instruction, covert investigative (search) actions, Criminal Procedure Code of Ukraine, electronic communication networks, location tracking of radio equipment (radio electronic device).*

Олена Павлівна МАКАРОВА,
кандидат психологічних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОСТОВІРНОГО ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА

Стаття присвячена актуальному питанню формування достовірного висновку експерта. У роботі проаналізовані теоретичні засади та практичні аспекти забезпечення об'єктивності та наукової обґрунтованості експертних досліджень. Розглянуті різноманітні фактори, що впливають на достовірність висновку експерта, такі як: кваліфікація експерта, методи дослідження, якість досліджуваних об'єктів, а також організаційні та правові умови проведення експертизи. У статті наведені фактори, які забезпечують наукову обґрунтованість та достовірність експертного висновку.

Ключові слова: експертиза, висновок експерта, достовірність, науково-методичні засади, об'єктивність, кваліфікація експерта, методи дослідження, судова експертиза, криміналістика

Постановка наукової проблеми У сучасних умовах розвитку правової системи та експертної діяльності виникає необхідність у забезпеченні високого рівня достовірності експертних висновків. Висновки експертів мають ключове значення для судових процесів, адміністративних рішень та інших правових процедур, що робить питання їх науково-методичного обґрунтування та формування особливо важливим. Недостатньо обґрунтовані або помилкові висновки можуть призвести до суттєвих правових і соціальних наслідків, зокрема до помилкових судових рішень.

Незважаючи на значний прогрес у сфері експертної діяльності, на сьогоднішній день не існує уніфікованої методології, яка б забезпечувала формування достовірного та об'єктивного експертного висновку. Наявні

підходи та методи, що застосовуються в експертній практиці, часто базуються на суб'єктивних судженнях експертів, що може впливати на об'єктивність та достовірність висновків. Крім того, відсутність системного підходу до формування висновку експерта, недостатній рівень стандартизації процедур та методик, що застосовуються, ускладнює процес експертизи та підвищує ризик помилок.

Мета статті – розглянути науково-методичні засади, які забезпечують формування достовірного, об'єктивного та обґрунтованого висновку експерта, враховуючи специфіку різних галузей експертизи, та сприятимуть удосконаленню практики експертної діяльності.

Виклад основного матеріалу Згідно з Кримінально-процесуальним кодексом України¹, кожен доказ, що використовується в судовому процесі, підлягає ретельній оцінці за трьома основними критеріями: належність, допустимість та достовірність. Хоча кодекс чітко визначає необхідність оцінки достовірності, він не надає конкретних юридичних інструментів для визначення цього поняття та встановлення того, наскільки достовірним є той чи інший доказ. На відміну від інших характеристик доказу, достовірність має більш суб'єктивний характер і вимагає від суду глибокого аналізу та оцінки. На відміну від належності доказів, яка часто буває очевидною з першого погляду, і допустимості, що перевіряється за встановленими формальними критеріями, достовірність є більш складним поняттям. Якщо належність і допустимість доказів зазвичай визначаються на ранніх стадіях судового процесу, то достовірність оцінюється лише після комплексного аналізу всіх наявних доказів. Як слушно зазначає В. Я. Дорохов, вимога щодо достовірності доказу не може бути застосована як універсальний стандарт, який перевіряється на етапі збору доказів². Іншими словами, ми не можемо вимагати, щоб кожен доказ був безумовно достовірним ще до того, як ми його отримали та проаналізували в контексті інших доказів. Особливо гостро проблема оцінки допустимості доказів постає при аналізі висновків експертів. Крім того, з огляду на сучасні тенденції розвитку кримінального процесу, що характеризуються посиленням змагальності, питання встановлення достовірності всіх доказів, зокрема й висновків експертів, набуває особливої актуальності.

Проблема достовірності експертного висновку привертала увагу не лише науковців, які займаються процесуальними питаннями, але й криміналістів та експертів. Серед вітчизняних науковців виділяють: Василя Гончаренко – українського правознавця, доктора юридичних наук, професора, член-кореспондента Національної академії правових наук України. Його дослідження зосереджені на кримінальному процесі, криміналістиці та судовій експертизі. Він вивчав питання оцінки доказів,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651 –VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 08.08.2024)

² Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія Харків : В деле, 2015. 560 с

зокрема достовірності експертних висновків; Ніну Клименко – українську правознавицю, доктора юридичних наук, професора, яка працювала в галузі кримінального процесу та криміналістики. Досліджувала питання, пов'язані з процесуальною формою судової експертизи, зокрема забезпеченням її об'єктивності та достовірності; Олександра Ейсмана – українського криміналіста і правознавця, доктора юридичних наук, професора. Його дослідження стосуються проблем криміналістики, кримінального процесу, зокрема питань експертології та наукових основ судової експертизи; Андрій Савицький – український правознавець, доктор юридичних наук, професор, відомий своїми дослідженнями в галузі кримінального процесу, криміналістики, та експертології. Він зробив значний внесок у розвиток теорії доказів, включаючи питання достовірності доказів та їх використання в юридичній практиці.

У своїх працях А. Савицький приділяв особливу увагу аналізу процесу доказування, методам оцінки доказів, а також проблемам достовірності та обґрунтованості доказів у судовому процесі. Він досліджував механізми збору, зберігання, перевірки та оцінки доказів, що має велике значення для забезпечення справедливого судочинства. Також науковець вивчав питання правової оцінки експертних висновків і їх ролі в процесі доказування. Його роботи спрямовані на удосконалення методологічних підходів до використання доказів у юридичній практиці, підвищення їх достовірності та забезпечення об'єктивності судових рішень; Юрій Грошевий – видатний український правознавець, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України. Він є одним із провідних спеціалістів у галузі кримінального процесу, криміналістики та теорії доказів. Його дослідження мають значний вплив на розвиток юридичної науки в Україні, зокрема у сфері доказування.

Ю. Грошевий приділяв особливу увагу дослідженню правової природи доказів, їх достовірності та надійності в юридичній практиці. Він вивчав процес формування доказової бази в кримінальних справах, розглядаючи різні аспекти збору, оцінки та перевірки доказів. Особливо важливими є його праці, присвячені критеріям достовірності доказів, що мають велике значення для справедливого судового розгляду. У своїх роботах науковець аналізував вплив різних факторів на достовірність доказів, таких як джерела походження, методи збору та обробки інформації, а також суб'єктивний фактор, що може вплинути на оцінку доказів у судовому процесі. Він також досліджував роль судової експертизи в доказуванні, приділяючи увагу питанням правової оцінки експертних висновків і їх використання у судовій практиці. Ю. Грошевий наголошував на необхідності системного підходу до оцінки доказів, що включає їх комплексне дослідження з урахуванням всіх обставин справи. Він підкреслював важливість науково обґрунтованих методів доказування, які дозволяють мінімізувати ризик помилок і забезпечують об'єктивність судових рішень; Володимир Тіщенко – відомий український правознавець, доктор юридичних наук, професор, фахівець у галузі кримінального процесу

та криміналістики. Його наукові інтереси охоплюють широке коло питань, пов'язаних з теорією доказів, доказуванням у кримінальному процесі, а також практичними аспектами збору та оцінки доказів. В. Тіщенко приділяв особливу увагу дослідженню процесу доказування, який він розглядав як один із ключових елементів кримінального процесу. У своїх роботах він аналізував різні аспекти збору, перевірки, оцінки та використання доказів у судовій практиці. Науковець підкреслював важливість дотримання процедурних норм під час доказування для забезпечення об'єктивності та достовірності судових рішень.

Одним із ключових напрямків досліджень В. Тіщенко було питання достовірності доказів. Він вивчав, які фактори впливають на достовірність доказів, як оцінювати їхню надійність і яким чином запобігти можливим помилкам у доказуванні. Особливо він звертав увагу на проблеми, що виникають під час використання різних видів доказів, таких як показання свідків, речові докази, документи та експертні висновки. Науковець також досліджував роль судової експертизи в процесі доказування, підкреслюючи її значення для встановлення істини у кримінальних справах. Він вивчав питання правової оцінки експертних висновків, їх надійності та впливу на загальний процес доказування.

В. Тіщенко вважав, що забезпечення достовірності доказів вимагає застосування науково обґрунтованих методів збору та оцінки доказів, а також дотримання правових стандартів під час доказування. Він наголошував на необхідності підвищення професійної підготовки слідчих, прокурорів і суддів, щоб уникнути помилок і забезпечити об'єктивність і справедливості судових рішень; Іван Соловйов – український правознавець, доктор юридичних наук, професор, який спеціалізується на кримінальному процесі, криміналістиці та теорії доказів. Його роботи вносять вагомий внесок у розвиток науки про докази в юридичній практиці. Соловйов І. аналізує основи теорії доказів, розглядаючи поняття і категорії доказування, такі як достовірність, обґрунтованість та допустимість доказів. Він досліджує, як різні типи доказів можуть бути використані для підтвердження фактів у судовому процесі. В його працях детально розглядаються методи збору доказів, включаючи технічні та процесуальні аспекти. Соловйов підкреслює важливість дотримання правильних процедур під час збору і зберігання доказів, щоб забезпечити їхню достовірність та адекватність.

Також І. Соловйов приділяє увагу ролі експертних висновків у процесі доказування. Він досліджує, як експертні висновки впливають на судові рішення і які критерії повинні бути використані для їх правової оцінки. У своїх роботах науковець аналізує правові норми і процесуальні правила, що регулюють використання доказів у суді. Науковець також досліджує питання, пов'язані з оцінкою доказів суддями та іншими учасниками процесу, підкреслюючи необхідність дотримання принципів об'єктивності і справедливості. Соловйов І. досліджує питання, що впливають на достовірність доказів, такі як можливі маніпуляції, помилки в їх зборі та

обробці, а також вплив людського фактору на оцінку доказів. Іван Соловйов вважає, що забезпечення достовірності доказів є критично важливим для забезпечення правосуддя і справедливості в юридичній практиці. Його дослідження допомагають краще розуміти і вдосконалювати процес доказування в кримінальних та цивільних справах, сприяючи підвищенню ефективності і точності судових рішень.

В роботах інших науковців розглядалися загальні поняття достовірності експертного висновку в контексті оцінки експертного дослідження, тобто результатів, отриманих після проведення експертизи. Проте, важливо враховувати, що достовірність висновку експерта можна і слід передбачати на етапах підготовки, призначення та проведення експертизи. У зв'язку з цим необхідно розглянути сукупність умов, виконання яких гарантує достовірність експертного висновку, і ці умови повинні бути враховані під час подальшої оцінки експертного висновку.

Дослідники у питанні достовірності мають дві точки зору.

У філософських та логіко-методологічних контекстах достовірність часто розглядається як еквівалент істини. Термін «достовірний» означає щось, що не викликає сумнівів, є повністю правильним і точним¹. У теорії ймовірностей достовірність є мірою впевненості суб'єкта в тому, наскільки точно його оцінка ймовірності настання певної події відповідає реальному стану справ. Іншими словами, достовірність відображає ступінь довіри, яку суб'єкт має до свого прогнозу². Поняття достовірності доказів у юридичній науці не має однозначного тлумачення. Різні вчені пропонують свої визначення, але загальним є те, що достовірним вважається доказ, істинність якого не піддається сумніву. Однак, критерії для встановлення такої безсумнівної істинності можуть суттєво відрізнятися.

Питання достовірності знання є одним з центральних у методології науки. У юридичній науці воно набуває особливої актуальності у зв'язку з необхідністю доведення фактів у судовому процесі. Аналізуючи погляди різних авторів, можна виділити кілька основних підходів до розуміння достовірності. Так, пропонується детально аналізувати кожен доказ, визначаючи його вагу та достовірність. Наступним вважається, що достовірне знання має бути настільки обґрунтованим, щоб не викликати жодних сумнівів. Також пов'язують достовірність з наявністю емпіричних даних, які підтверджують істинність знання. У контексті кримінального процесу науковці підкреслюють важливість доведеності експертних висновків. Це означає, що висновки експерта мають бути обґрунтовані не лише логічно, а й підтверджені фактичними даними.

Отже, можна зробити висновок, що достовірність знання – це складне поняття, яке охоплює як логічну обґрунтованість, так і емпіричне підтвердження. Істинність є необхідною, але недостатньою умовою

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с. ISBN 966-569-013-2.

² Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI. С. 480.

достовірності. Для того щоб вважати знання достовірним, необхідно провести його всебічний аналіз, враховуючи контекст, в якому воно отримане, та методологію дослідження. Науковці розглядають достовірну кримінально-релевантну інформацію як повністю перевірені та об'єктивно підтверджені дані, отримані в ході кримінального провадження, що стосуються досліджуваних об'єктів (фактів, осіб, предметів тощо) і мають вирішальне значення для прийняття процесуальних рішень.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що достовірність будь-якого знання, зокрема й експертного висновку, складається з двох взаємопов'язаних компонентів: істинності та обґрунтованості. Істинність означає відповідність знання об'єктивним фактам, тобто відображення дійсності такою, якою вона є. Обґрунтованість передбачає наявність логічних аргументів, які підтверджують істинність цього знання і роблять його переконливим для певного кола осіб. Таким чином, достовірний експертний висновок – це не просто констатація факту, а результат ретельного аналізу, який підкріплений науковими знаннями та логічними міркуваннями. Достовірність експертного висновку в кримінальному процесі визначається не лише правильністю проведених досліджень, а й відповідністю отриманих результатів реальними обставинами справи. Тобто, експерт має не лише описати результати дослідження, а й пояснити, яким чином ці результати пов'язані з розслідуванням злочини.

Оцінка достовірності експертного висновку в кримінальному процесі не обмежується лише зіставленням його з іншими доказами. Важливо також досліджувати умови, в яких проводилася експертиза, та фактори, які могли вплинути на формулювання висновків. Такий підхід дозволяє більш об'єктивно оцінити достовірність експертного висновку і його значення для розслідування. Аналізуючи питання достовірності експертних висновків, важливо виділити комплекс умов, які забезпечують їхню якість. Незважаючи на значну кількість досліджень у цій галузі, чіткої класифікації цих умов на сьогодні не існує. Однак, для оптимізації процесу призначення та проведення експертиз, а також для підвищення ефективності оцінки експертних висновків, необхідно розробити детальну класифікацію таких умов.

Один з найважливіших факторів, що впливають на достовірність експертного висновку, – це якість вихідних даних. Достовірність, повнота та правильність інформації, наданої експерту, безпосередньо визначають достовірність отриманих результатів. Якщо вихідні дані є недостовірними, неповними або спотвореними, це неминуче призведе до отримання помилкових висновків. Тому якісний відбір, збереження та представлення об'єктів дослідження є необхідною умовою для проведення ефективної експертизи. *Доброякісність об'єктів експертизи* – це комплекс характеристик, які забезпечують можливість проведення об'єктивного та всебічного дослідження. Під доброякісністю розуміється не лише фізичний стан об'єкта, але й його відповідність поставленим завданням експертизи. Якщо у учасників кримінального провадження виникають сумніви щодо

достовірності документів, доданих до матеріалів справи, вони мають право звернутися до суду з клопотанням про їх виключення з числа доказів. Згідно зі ст. 358 КПК України, суд зобов'язаний задовольнити таке клопотання. Експертиза, проведена на основі недостовірних документів, не може бути використана як доказ і вважається такою, що не має юридичної сили¹.

Ефективність експертного дослідження безпосередньо залежить від якості використаної методики. Добре розроблена методика містить чіткий алгоритм дій, визначені граничні умови застосування та забезпечує отримання достовірних результатів. Важливою складовою методики є опис об'єктів дослідження та методів їх аналізу. Використання методів в експертних дослідженнях підлягає певним вимогам. По-перше, методи повинні мати наукове обґрунтування, тобто базуватися на перевірених наукових принципах і закономірностях. Це гарантує, що отримані результати будуть достовірними. По-друге, обрана методика має бути відповідною для дослідження конкретного об'єкта та вирішення поставленого завдання. Процес оцінки придатності методики, або валідація, передбачає проведення серії досліджень для підтвердження її ефективності. Важливо відзначити, що більшість методик, які використовуються в судовій експертизі, розроблені та апробовані в спеціалізованих установах, що забезпечує їхню високу надійність. Наявність методики в Реєстрі методик проведення судових експертиз², що ведеться Міністерством юстиції України, свідчить про те, що вона пройшла відповідну експертизу та визнана науково обґрунтованою та придатною для використання в судових процесах. Цей реєстр містить методики, які відповідають найвищим стандартам якості та достовірності.

Достовірність експертного висновку безпосередньо пов'язана з його обґрунтованістю. Кожен висновок експерта має бути підкріплений логічними міркуваннями та науковими фактами. Відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України, експерт зобов'язаний детально пояснити, як він дійшов саме такого висновку, спираючись на проведені дослідження та застосовані методи. Як зазначають науковці, експертний висновок повинен бути не просто твердженням, а логічно послідовним міркуванням, підкріпленим доказами. Також вони порівнюють процес формування експертного висновку з логічним силогізмом: на основі конкретних даних про досліджуваний об'єкт та загальноприйнятих наукових знань експерт робить висновок. Тобто, кожен висновок експерта має бути логічним наслідком проведеного дослідження. Обґрунтованість експертного висновку означає, що кожне твердження експерта має бути підтверджено конкретними фактами, отриманими в результаті дослідження. Експерт повинен детально описати всі етапи своєї роботи:

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651 –VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.08.2024).

² Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України № 1666/5 від 02.10.2008 р.; із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України № 283/5 від 27.01.2020 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0924-08> (дата звернення: 15.08.2024)

огляд об'єктів, проведення аналізу, виконання розрахунків тощо. Цей опис дозволяє перевірити логічність міркувань експерта та достовірність його висновків. Висновки експерта повинні бути побудовані за всіма правилами логіки, тобто бути послідовними, несуперечливими та обґрунтованими¹. Тільки за таких умов висновок можна вважати достовірним.

Логічна обґрунтованість висновків експерта означає, що всі його твердження узгоджуються між собою та з отриманими дослідними даними. Відсутність протиріч між проміжними і кінцевими висновками, а також чіткість і однозначність формулювань є обов'язковими умовами для того, щоб висновок вважався достовірним. Якщо в експертному висновку присутні суперечності або нелогічні міркування, то це ставить під сумнів його наукову обґрунтованість.

Наукове обґрунтування висновку експерта означає, що кожне твердження експерта має бути підтверджено не лише результатами дослідження, але й загальноприйнятими науковими теоріями та методами, які застосовуються в судовій експертизі. Важливо розуміти, що експерт має відповідати на поставлені запитання з точки зору науки, а не права. Юридичну оцінку наданих даних проводить суд.

Формуючи висновки, експерт не обмежується аналізом лише речових доказів, а спирається на комплексний аналіз отриманих даних у світлі відповідної наукової дисципліни. Наукові знання є необхідною умовою для інтерпретації результатів дослідження та формулювання обґрунтованих висновків.

Експерт, оцінюючи властивості об'єктів, поєднує логічне мислення з науковими знаннями. Під час ідентифікаційного дослідження експерт виявляє відмінності та збіги між об'єктами, аналізує їхнє походження та значення. Якщо відмінності відсутні, експерт вивчає сукупність збігів, щоб визначити, чи є вони індивідуальними та достатніми для висновку про тотожність об'єктів. Для встановлення тотожності об'єктів експерт аналізує сукупність їхніх ознак. Якщо виявлені збіги є унікальними і не можуть бути повторені в інших об'єктах, це свідчить про тотожність. Якщо ж подібні збіги можуть зустрічатися у різних об'єктах одного класу, то мова йде про однорідність. Детальний опис ознак та їх наукове тлумачення, наведені у висновку, що є необхідними для обґрунтування такого висновку.

Кваліфікація судового експерта, що включає наукову компетентність, незалежність та об'єктивність, є визначальною для достовірності експертного дослідження. Закон України «Про судову експертизу» чітко регламентує вимоги до кваліфікації експертів.² Кваліфікація експерта є одним з найважливіших факторів, що впливають на достовірність експертного висновку. Експерт повинен мати не лише теоретичні знання, але й практичний досвід у проведенні досліджень у своїй галузі. Закон чітко

¹ Макарова О.П. Правова природа висновку і показань експерта-психіатра. *Наше Право*. 2024. № 1. С. 119–124.

² Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: [https:// ips.ligazakon.net/document/T403800](https://ips.ligazakon.net/document/T403800) (дата звернення: 15.08.2024).

регламентує вимоги до кваліфікації експертів, а саме: наявність відповідної освіти, спеціальної підготовки та досвіду роботи. Якщо експерт не має достатніх знань для проведення конкретного дослідження, це може призвести до отримання недостовірних результатів¹.

Законом України «Про судову експертизу» передбачено, що експерт має бути незалежним. Це означає, що експерт не повинен мати жодних особистих, фінансових чи інших інтересів, які могли б вплинути на результати його дослідження. Крім того, експерт має свободу вибору методів дослідження, що гарантує об'єктивність та наукову обґрунтованість його висновків. Об'єктивність експертного дослідження передбачає, що експерт має враховувати всі фактори, які можуть вплинути на результати дослідження, та використовувати науково обґрунтовані методики. Закон передбачає відвід експерта у випадках, коли існує сумнів щодо його об'єктивності. Крім того, забороняється залучати до проведення експертизи осіб, які раніше брали участь у розслідуванні цієї справи².

Якість доказів, зібраних слідчим або прокурором, значною мірою визначає успіх кримінального провадження. Важливо не тільки виявити сліди злочину, але й правильно їх зафіксувати та зберегти. Для цього необхідні спеціальні знання та навички. Крім того, всі учасники кримінального провадження повинні бути об'єктивними та неупередженими. Закон передбачає відвід осіб, які можуть бути зацікавлені в результатах справи або мають інші підстави для упередженості.

Згідно з Кримінально-процесуальним кодексом України, достовірність показань свідків є одним із ключових питань у судовому розгляді. Оскільки експертні висновки часто базуються на цих показаннях, закон передбачає механізми перевірки їхньої достовірності. Це необхідно для забезпечення об'єктивності судового розгляду³.

Допустимість експертного висновку як доказу визначається не лише його змістом, а й дотриманням встановленого законом порядку його призначення та проведення. Закон передбачає ряд процесуальних гарантій, які покликані забезпечити достовірність та об'єктивність експертного дослідження.

Перед направленням на експертизу всі матеріали, які будуть досліджуватися, повинні бути належним чином оформлені та додані до матеріалів кримінального провадження. Це можуть бути як фізичні об'єкти (наприклад, зброя, наркотики), так і документи (медичні довідки, протоколи допитів). Вся інформація, необхідна для проведення експертизи, збирається слідчим, прокурором або судом під час проведення різних слідчих (розшукових) дій і фіксується у відповідних процесуальних

¹ Макарова О. П. Тактика залучення спеціаліста до допиту. *Архів кримінології та судових наук* : наук. журн. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. № 1 (9) 2024. 202 с. з іл. С.136-146

² Макарова О.П. Роль та особливості залучення експерта – психіатра стороною захисту в судовому процесі: підвищення об'єктивності та захист прав обвинувачених. *Право UA*. 2024. № 1. С. 128–134.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651 –VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.08.2024)

документах. Згідно з кримінально-процесуальним законодавством, експерт має право використовувати для своїх досліджень лише ті дані, які офіційно зафіксовані в матеріалах кримінального провадження. Це гарантує, що висновки експерта будуть обґрунтовані та можуть бути оскаржені в судовому порядку¹. Згідно з Кримінально-процесуальним кодексом України, експерт не має права самостійно збирати матеріали для дослідження. Вся необхідна інформація повинна бути зафіксована в матеріалах кримінального провадження до направлення на експертизу. Це гарантує, що висновки експерта будуть ґрунтуватися на об'єктивних даних².

Для того щоб експертний висновок був достовірним, закон надає експерту певні права. Зокрема, експерт має право ознайомитися з усіма матеріалами справи, запитати додаткові документи, поставити запитання учасникам процесу і навіть взяти участь у деяких слідчих діях. Ці права дозволяють експерту провести повне та об'єктивне дослідження. Завдяки своїм процесуальним правам експерт може отримати всю необхідну інформацію для проведення дослідження. Це дозволяє йому зробити вичерпний аналіз матеріалів справи та сформулювати обґрунтований висновок. Безпосередня участь експерта в процесуальних діях гарантує, що всі важливі деталі будуть зафіксовані і враховані під час експертного дослідження.

Експертний висновок – це не просто відповіді на поставлені питання. Це детальний звіт про проведену роботу, в якому експерт описує всі етапи дослідження, методи, які він використовував, і результати, які отримав³. Такий детальний опис дозволяє іншим учасникам процесу перевірити обґрунтованість висновків експерта і оцінити його наукову цінність. Коваленка Є. наголошує на тому що експертний висновок має бути доступним для всіх учасників процесу. Однак, це не означає, що експерт повинен відмовитися від використання спеціальної термінології, якщо це необхідно для точного опису проведених досліджень. Завдання експерта полягає в тому, щоб знайти баланс між доступністю викладу і науковою точністю⁴. Коли ми говоримо про необхідність уточнення початкового твердження, маємо на увазі, що дослідницька частина висновку експерта – це не просто сухий перелік фактів. Це розгорнутий опис того, як саме експерт дійшов своїх висновків. Тут детально описуються всі етапи дослідження: від використовуваного обладнання до наукового тлумачення отриманих результатів. Тобто, це як своєрідний "чорновий" варіант, який дозволяє перевірити логіку міркувань експерта і оцінити достовірність його висновків. Частина експертного висновку, де описані проведені

¹ Клименко Н. І. Про процесуальні гарантії достовірності висновку експерта. *Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб.* Київ Бюлетень ВАК України. 2004. № 1 (1). С. 58.

² Макарова О.П. Теоретико правові засади проведення судово психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2023. № 3. С. 190–200.

³ Моїсєєв О. М. Оптимізація опису об'єктів у висновку експерта. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 1 (17). С. 101.

⁴ Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 508.

дослідження, містить багато спеціальних термінів і понять, які можуть бути зрозумілі лише фахівцям у цій галузі. Такий детальний опис необхідний, щоб інші експерти могли перевірити та розвинути результати попереднього дослідження. Якщо дослідницька частина експертизи містить багато спеціальних термінів і складних пояснень, то остаточні висновки мають бути сформульовані так, щоб їх міг зрозуміти будь-хто. Це означає, що експерт повинен перекласти "наукову мову" на мову яка буде зрозумілою для всіх учасників кримінального процесу. Крім того, для більшої переконливості висновки можуть бути проілюстровані конкретними прикладами. Наприклад, якщо експерт стверджує, що два об'єкти мають спільне походження, він може навести кілька конкретних ознак, для підтвердження.

Отже взаємодія усіх зазначених факторів створює комплексний підхід, який забезпечує достовірність та об'єктивність висновку експерта. Кожен з цих факторів є важливим, але лише їхня сукупність дозволяє гарантувати надійність результатів дослідження.

Висновки. Достовірність доказів, зокрема експертних висновків, є складним і багатограним поняттям, що потребує ретельної оцінки в кримінальному процесі. Вона включає в себе як об'єктивну істинність, так і логічну обґрунтованість, що підтверджується емпіричними даними. Основними факторами, які впливають на достовірність, є якість вихідних даних та методики, які використані при експертизі. Незважаючи на значний науковий інтерес і кількість досліджень, чіткої класифікації умов, що забезпечують достовірність, поки не існує, що підкреслює необхідність подальших досліджень у цій сфері для забезпечення справедливого судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.
2. Клименко Н. І. Про процесуальні гарантії достовірності висновку експерта. *Криміналістичний вісник*. 2004. № 1 (1). С. 58–62.
3. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник Київ Юрінком Інтер, 2006. 644 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651 –VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 08.08.2024).
5. Макарова О. П. Правова природа висновку і показань експерта-психіатра. *Наше право*. 2024. № 1. С. 119–124.
6. Макарова О. П. Тактика залучення спеціаліста до допиту. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. № 1 (9). С. 136–146.

7. Макарова О. П. Роль та особливості залучення експерта – психіатра стороною захисту в судовому процесі: підвищення об'єктивності та захист прав обвинувачених. *Право UA*. 2024. № 1. С. 128–134.

8. Макарова О.П. Теоретико правові засади проведення судово психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2023. С. 190–200.

9. Моїсєєв О. М. Оптимізація опису об'єктів у висновку експерта Криміналістичний вісник. 2012. № 1 (17). С. 101–106.

10. Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : Наказ Міністерства юстиції України № 1666/5 від 02.10.2008 р.; із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України № 283/5 від 27.01.2020 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0924-08> (дата звернення: 15.08.2024).

11. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T403800> (дата звернення: 15.08.2024).

12. Щербаківський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія Харків: В деле, 2015. 560 с.

13. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI. 742 с.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2024

Olena P. MAKAROVA,

PhD in Psychology

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv Ukraine*)

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FORMING A RELIABLE EXPERT CONCLUSION

The article is devoted to the topical issue of forming a reliable opinion of an expert. The paper analyzes the theoretical principles and practical aspects of ensuring the objectivity and scientific validity of expert research. Various factors affecting the reliability of the expert's opinion are considered, such as: the expert's qualifications, research methods, the quality of the investigated objects, as well as the organizational and legal conditions for the examination. The article presents the factors that ensure the scientific validity and reliability of the expert opinion.

Key words: *expertise, expert opinion, reliability, scientific and methodological principles, objectivity, expert qualification, research methods, forensic examination, criminology*

Володимир Юрійович ПОПОВ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України,
м. Харків)

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ВІД ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ІМАНЕНТНІ ОЗНАКИ ЕЛЕМЕНТУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статті обґрунтовано тезу, що під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади, потерпілий стає відправною точкою, з якою пов'язана більшість обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування, адже саме під час реалізації ним його функціональних обов'язків і реалізується злочинний умисел, спрямований на перешкодження законній діяльності потерпілого. З'ясовано, що в тих кримінальних провадженнях, де моральну, фізичну або майнову шкоду не спричинено злочинними діями особи злочинця, представник органу державної влади, професійна діяльність якої стала об'єктом протиправного посягання, як потерпілий до провадження не залучається, а залишається у статусі свідка. З урахуванням специфіки кримінальних правопорушень досліджуваної групи, з'ясовано, що потерпілими найчастіше стають: працівники поліції. Причому переважна більшість потерпілих – це особи чоловічої статі, які мають вищу освіту, старші понад 22-х років, однак мають незначний досвід професійної діяльності. Здебільшого потерпілі не знайомі з підозрюваними, а посягання на свою професійну діяльність зазнають під час безпосереднього виконання обов'язків з охорони публічного порядку, проведення процесуальних або виконавчих дій, здійснення судового розгляду адміністративних і цивільних справ.

Ключові слова: кримінальне провадження, втручання у діяльність, орган державної влади, потерпілий, працівник правоохоронного органу, суддя, член виборчої комісії, державний виконавець.

Постановка проблеми. Сучасною доктриною кримінального права піддано охороні діяльність деяких представників органів державної влади. Це зокрема, діяльність: 1) представників правоохоронних органів і Державної виконавчої служби (ст. 343 КК України); 2) державних діячів, вичерпний перелік яких надано законодавцем у диспозиції ч. 1 ст. 344 КК України; 3) суддів (ст. 376 КК України), 4) членів виборчої комісії, комісії з референдуму (ч. 4 ст. 157 КК України). Також криміналізоване втручання в діяльність судових експертів, приватних виконавців, захисника та представника особи, які хоча і не є представниками органів державної влади, однак також виконують важливі функції, пов'язані із забезпеченням об'єктивного та справедливого правосуддя, захисту прав і законних інтересів учасників суспільних відносин тощо.

Окреслений законодавчий підхід щодо надання законній діяльності наведених суб'єктів статусу кримінально-правової охорони, зумовлений розумінням того, що особи, залучені до реалізації функцій держави, заслуговують на засвідчення авторитету в суспільстві. Адже по-перше, вони провадять ті види діяльності, що пов'язані з реалізацією державних функцій, по-друге, окреслена діяльність є складною, вимагає належної професійної підготовки, тому вимагає провадження постійної роботи над підвищенням рівня компетенції, психологічної та подекуди фізичної підготовки. Крім цього, окреслена категорія осіб часто перебуває в зоні підвищеної уваги антисоціальних елементів саме у зв'язку із родом своєї діяльності. Водночас не можна оминати увагою і той факт, що вирішення покладених на них завдань, із дотриманням засад законності, верховенства права, дотримання прав і свобод громадян тощо, неможливе без реалізації належних гарантій професійної діяльності представників органів державної влади. Саме тому, на нашу думку, принцип відповідальності за втручання у діяльність цих учасників суспільних відносин має визначатися, як одна з таких гарантій.

Поширеність у правозастосовній практиці фактів втручання у діяльність представників органів державної влади вимагає теоретичної розробки різних аспектів їх досудового розслідування. Одним із питань, яке допоки залишається невирішеним, є невизначеність на законодавчому рівні поняття «правоохоронний орган», а отже, і неоднозначність переліку суб'єктів, котрі є потерпілими від втручання у діяльність представників органів державної влади. Окрім цього, при формулюванні практичних рекомендацій ефективного розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади, важливо враховувати низку особистісних та інших характеристик самих потерпілих. Це актуалізує потребу дослідження потерпілого від окреслених кримінально-караних діянь. Нашу увагу привертають особливості особи потерпілого, як одного з елементів криміналістичної характеристики втручання у діяльність представників органів державної влади.

Особа потерпілого завжди була та продовжує залишатися об'єктом криміналістичного пізнання. У науковій літературі їй постійно приділяють увагу, однак у контексті криміналістичного знання – здебільшого всі розвідки вчених стосуються змістовних складових криміналістичної характеристики певного виду злочинів чи групи злочинів. У цьому контексті вирізняються напрацювання В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєва, В. О. Гусєвої, В. А. Журавля, В. О. Коновалової, О. В. Пчеліної, М. В. Салтевського, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенка, В. В. Топчія, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноуса, В. І. Шиканова, Н. Є. Шинкевич, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька та багатьох інших.

Щодо характеристики особи, яка будучи представником органу державної влади, стала потерпілою від втручання у свою законну діяльність, то окремі її аспекти вже ставали предметом дослідження. Ці питання були предметом дослідження С. О. Книженко. Остання охарактеризувала іманентні ознаки особи, яка стала потерпілою від втручання у діяльність судових органів¹. В. О. Гусєва визначила у своїй роботі складові криміналістичної характеристики втручання у діяльність правоохоронців², тобто окремі ознаки потерпілих-працівників правоохоронних органів. Предметом дослідження були й елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, подібних за способом скоєння. Це, наприклад, криміналістична характеристика втручання у діяльність судового експерта^{3, 4}, а також елементи криміналістичної характеристики втручання у діяльність захисника та представника особи^{5, 6}. Водночас окремі концептуальні питання, пов'язані з особою потерпілого від втручання у діяльність представників органів державної влади, залишалися досі поза увагою вчених.

Мету статті сформульовано як з'ясування сутнісних криміналістично значущих характеристик потерпілого, як елемента криміналістичної характеристики втручання у діяльність представників органів державної влади.

Проведене нами дослідження засвідчує, що потерпілими за вказаними злочинами найчастіше були жінки із числа свідків, потерпілі за кримінальними провадженнями. Рідше потерпілими за вказаними злочинами стають судді, діяльність яких пов'язання зі здійсненням

¹ Книженко С. О. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються шляхом незаконного втручання в діяльність судових органів або протиправного впливу на учасників судочинства. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 1. С. 196-200.

² Гусєва В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.

³ Посашков О. О. Теоретичні передумови формування криміналістичної характеристики втручання в діяльність судового експерта. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Т. 4. С. 303-306.

⁴ Посашков О. О. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики втручання в діяльність судового експерта. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 54. Т. 2. С. 121-124.

⁵ Олійник Я. С. Методика розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи: дис. ... д-ра філософ.: 081 Право. Львів, 2021. 239 с.

⁶ Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи: дис. ... д-ра філософ.: 081 Право. Київ, 2023. 260 с.

судочинства по цивільним справам¹.

Виклад основного матеріалу. До групи кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади нами віднесено:

- «Незаконне втручання службової особи у діяльність виборчої комісії, комісії з референдуму або члена виборчої комісії, комісії з референдуму з використанням службового становища з метою впливу на їхні дії чи рішення» (ч. 4 ст. 157 КК України);

- «Втручання у діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця» (ст. 343 КК України);

- «Втручання у діяльність державного діяча» (ст. 344 КК України);

- «Втручання в діяльність судових органів» (ст. 376 КК України). Тобто категорія потерпілих є вагомою, а суспільна небезпека цих кримінальних правопорушень полягає у протидії законній діяльності працівників окреслених органів державної влади шляхом посягання на особисті інтереси їх працівників².

Відповідно до положень кримінального процесуального законодавства, потерпілим у кримінальному провадженні є «фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди»³. Також «потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого»⁴. Таким чином, обов'язковою підставою для визнання особи потерпілою є засвідчення факту завдання їх шкоди кримінальним правопорушенням.

Разом із цим важливо зауважити, що не для всіх кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади, типовою є участь потерпілих. Це тому, що деякі склади кримінальних правопорушень мають формальний склад, а отже, вони не передбачають обов'язкового настання суспільно небезпечних наслідків.

¹ Книженко С. О. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються шляхом незаконного втручання в діяльність судових органів або протиправного впливу на учасників судочинства. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 1. С. 198.

² Метельський І.Д. Працівник правоохоронного органу як учасник кримінально-правових відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2020. С. 10.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 №4651-VI (зі змінами та доповненнями) // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 22.08.2024).

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 №4651-VI (зі змінами та доповненнями) // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 22.08.2024).

Через це ті особи, втручання у діяльність яких відбулося, достатньо часто залучаються до участі в кримінальних провадженнях як свідки, а в обвинувальних актах слідчі, дізнавачі та прокурори посиляються на посягання авторитету органів державної влади, судових органів тощо. Така ситуація, наприклад, мала місце у справі, що розглядалася Бориспільським міськрайонним судом Київської області. Згідно зі з'ясованими обставинами справи обвинувачений вчинив умисні дії, що виразились у впливі у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу, з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків (втручання в діяльність працівника правоохоронного органу), тобто скоїв кримінальне правопорушення – злочин, передбачений ч. 1 ст. 343 КК України. Зокрема, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та усвідомлюючи, що працівники поліції виконують свої службові обов'язки пов'язані з охороною громадського порядку, а саме поміщають до службового автомобіля Національної поліції марки затриманого, втрутився в діяльність працівника правоохоронного органу та завадив помещенню особи правопорушника до службового автомобіля працівників поліції¹. Тобто хоча перешкодження виконанню обов'язків і мало місце в цій ситуації, однак фізичну, матеріальну та моральну шкоду працівникам правоохоронного органу завдано не було, через що потреби залучати їх як потерпілих не було.

При визначенні іманентних ознак особи потерпілого від втручання у діяльність представників органів державної влади перш за все слід зауважити на тому, що на теперішній час існує певна розмежованість кримінально-правової охорони авторитету органів державної влади, зокрема у сфері правоохоронної діяльності та суспільних відносин у сфері правосуддя. Так, зокрема, втручання у діяльність державного діяча, правоохоронця та державного виконавця розміщено в Розділі XV Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів», а кримінальне правопорушення, в яких потерпілими від втручання є судді – у розділі XVIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти правосуддя»².

Якщо при визначенні функцій і посадового становища, а також відомчої або установчої приналежності суддів, державних виконавців, членів виборчої комісії та комісії з референдуму не пов'язано із застосуванням певної множини наукових підходів і в цьому аспекті не виникає дискусій, то до представників правоохоронних органів застосовується інший підхід. Як правило, дискусійність цього питання пов'язують із відсутністю вичерпного нормативного переліку

¹ Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 25.05.2020, у справі №359/3394/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89492361> (дата звернення: 22.08.2024).

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 22.08.2024).

правоохоронних органів.

Згадка про різновиди правоохоронних органів мається у різних законах. Відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» до тих, що виконують правоохоронні функції належать «органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції»¹. Разом із цим слід зауважити, що деякі профільні закони, котрі визначають порядок діяльності цих органів, не містять прямих вказівок на те, що цей орган є правоохоронним. Так, наприклад, у Законі України «Про Національну поліцію» подібні згадки відсутні.

Органи судової влади щодо тлумачення поняття «правоохоронний орган» вказують, що вирішення питання про те, чи є особа працівником правоохоронного органу, слід виходити із системного аналізу положень Конституції України, КК України, КПК України, КУпАП, нормативно-правових актів, котрі регулюють правовий статус того чи іншого органу державної влади, з яким особа перебуває у трудових або службових відносинах; повноважень працівника згідно з його посадовою інструкцією, що передбачають реалізацію правоохоронної функції, зокрема, вжиття визначених законом превентивних заходів і заходів примусу, а також заходів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством і законодавством про адміністративні правопорушення; законодавства про пенсійне забезпечення відповідної категорії працівника². З огляду на такий підхід, у справі № 633/195/17 Верховний Суд дійшов висновку, що працівники Державної служби з надзвичайних ситуацій є працівниками правоохоронних органів³.

З огляду на відсутність нормативно закріпленого переліку правоохоронних органів, нам імпонує підхід за якого сучасна система правоохоронних органів (органів правопорядку) складається з таких компонентів:

1) правоохоронні органи загального призначення (Національна поліція України, Державне бюро розслідувань, Державна служба України з надзвичайних ситуацій тощо);

¹ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 03.09.2024)

² Верховний Суд визначив, чи є ДСНС правоохоронним органом, а співробітник цієї служби – правоохоронцем. *Судова влада України*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1477947/> (дата звернення: 12.08.2024).

³ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.08.2023, у справі № 633/195/17 (провадження № 13-39кз23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396900> (дата звернення: 12.08.2024).

2) правоохоронні органи спеціального призначення (Державна прикордонна служба України, Національне антикорупційне бюро України, Державна кримінально-виконавча служба України тощо);

3) державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями (Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Національна гвардія України);

4) інші правоохоронні органи (Державна лісова охорона, органи фінансового контролю, рибоохорони та ін.)¹. Тому вважаємо, що при вирішенні питання про те, чи може конкретний співробітник бути віднесений до лав правоохоронців, слід виходити з того, чи залучено його до виконання правоохоронних функцій, його функціональних обов'язків і службових повноважень. Таким чином, і суддів, і працівників правоохоронних органів, і співробітників Державної виконавчої служби в особі державних виконавців, і члені виборчої комісії або комісії з референдуму ми відносимо до представників органів державної влади, адже всі вони виконують функції держави, а їх діяльність спрямована на забезпечення функціонування механізму держави.

Зауважимо, що згідно із проведенням нами аналізом обвинувальних вироків, найчастіше потерпілими від втручання у діяльність представників органів державної влади стають:

- поліцейські (73%);
- представники Державної прикордонної служби України (11%);
- співробітники митниці (6%);
- працівники Державної виконавчої служби (6%);
- судді (2%);
- представники Держлісоохорони (1%);
- співробітники інших правоохоронних органів, державні діячі (1%).

Таким чином, найчастіше потерпілими від втручання у діяльність представників органів державної влади стають саме поліцейські. Щодо державних діячів і представників виборчої комісії, то тут статистичних даних щодо судового розгляду справ майже немає, попри те, що такі факти реєструються до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Очевидно, що така ситуація зумовлена тим, що співробітниками правоохоронних органів, уповноважених на розслідування цих справ або спростовують під час з'ясування обставин справи наявність складу кримінального правопорушення, або вживають недостатні заходи щодо збирання доказів вини особи у вчиненні кримінального правопорушення, а тому такі провадження або закриваються у порядку, передбаченому ст. 284 КК України, або перебувають у провадженні до спливу строків давності для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Щодо відомостей демографічно-соціального характеру, котрі характеризують особу потерпілого від втручання у діяльність, то це такі:

¹ Руденко М. В. Щодо зміни акцентів у визначенні поняття та системи правоохоронних органів (органів правопорядку). *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2019. № 37. С. 40.

- громадянство України (100%);
- чоловіча стать (96%);
- досягнення 18-річного віку, однак у 98% проаналізованих кримінальних проваджень навіть понад 22-х річного віку;
- вища освіта (83%);
- сімейний стан – одружені (72%);
- стаж роботи до 3-х років (57%);
- рядовий/молодший офіцерський склад/молодший склад поліції (63%);
- позитивна характеристика за основним місцем роботи/служби.

Також у контексті визначення іманентних рис потерпілих від втручання у діяльність слід зауважити, що здебільшого будь-яких відносин між підозрюваним/обвинуваченим і потерпілим до моменту вчинення кримінального правопорушення сформовано не було. Так, у 83% ситуацій вони не були попередньо знайомі. Як правило, факт знайомства притаманний тим ситуаціям, де втручання в діяльність вчинено службовою особою, причому здебільшого потерпілий у таких ситуаціях перебував у відносинах підпорядкування.

Висновки. Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади, потерпілий стає відправною точкою, з якою пов'язана більшість обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування, адже саме під час реалізації ним його функціональних обов'язків і реалізується злочинний умисел, спрямований на перешкоджання законній діяльності потерпілого. Однак у певних ситуаціях, де моральну, фізичну або майнову шкоду не спричинено злочинними діями особи, представник органу державної влади, професійна діяльність якої стала об'єктом протиправного посягання, як потерпілий до провадження не залучається, а залишається у статусі свідка.

З урахуванням специфіки кримінальних правопорушень досліджуваної групи, з'ясовано, що потерпілими найчастіше стають: працівники поліції. Переважна більшість потерпілих – це особи чоловічої статі, які мають вищу освіту, старші понад 22-х років, однак мають незначний досвід професійної діяльності. Здебільшого потерпілі не знайомі з підозрюваними, а посягання на свою професійну діяльність зазнають під час безпосереднього виконання обов'язків з охорони публічного порядку, проведення процесуальних або виконавчих дій, здійснення судового розгляду адміністративних і цивільних справ. Вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у з'ясуванні особливостей обстановки, у якій найчастіше вчиняється втручання та з урахуванням цього виробленні практичних рекомендацій щодо провадження процесуальний дій у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верховний Суд визначив, чи є ДСНС правоохоронним органом, а співробітник цієї служби – правоохоронцем. *Судова влада України*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1477947/> (дата звернення: 12.08.2024).
2. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 25.05.2020, у справі №359/3394/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89492361> (дата звернення: 22.08.2024).
3. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.
4. Книженко С. О. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються шляхом незаконного втручання в діяльність судових органів або протиправного впливу на учасників судочинства. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 1. С. 196-200.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 22.08.2024).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 №4651-VI (зі змінами та доповненнями) // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 22.08.2024).
7. Метельський І. Д. Працівник правоохоронного органу як учасник кримінально-правових відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2020. 23 с.
8. Олійник Я. С. Методика розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи: дис. ... д-ра філософ.: 081 Право. Львів, 2021. 239 с.
9. Посашков О. О. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики втручання в діяльність судового експерта. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 54. Т. 2. С. 121-124.
10. Посашков О. О. Теоретичні передумови формування криміналістичної характеристики втручання в діяльність судового експерта. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Т. 4. С. 303-306.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.08.2023, у справі № 633/195/17 (провадження № 13-39кз23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396900> (дата звернення: 12.08.2024).
12. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 03.09.2024)
13. Руденко М. В. Щодо зміни акцентів у визначенні поняття та системи правоохоронних органів (органів правопорядку). *Актуальні*

проблеми права: теорія і практика. 2019. № 37. С. 37-43.
DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2019-37-1-37-43>.

14. Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи: дис. ... д-ра філософ.: 081 Право. Київ, 2023. 260 с.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2024

Volodymyr Yu. POPOV,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Kharkiv, Ukraine)

THE VICTIM OF INTERFERENCE IN THE ACTIVITIES OF REPRESENTATIVES STATE AUTHORITIES: IMMANENT SIGNS ELEMENT CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS

The article substantiates the thesis that during the investigation of criminal offenses related to the interference in the activities of representatives of state authorities, the victim becomes the starting point with which most of the circumstances to be ascertained during the investigation are connected because it is during his performance of his functional duties and the criminal intent aimed at obstructing the legal activity of the victim is realized. It was found that in those criminal proceedings where the criminal actions of the criminal did not cause moral, physical, or property damage, the representative of the state authority, whose professional activity became the object of illegal encroachment, as the victim, is not involved in the proceedings, but remains in the status a witness. Taking into account the specifics of the criminal offenses of the studied group, it was found that the victims of the studied criminal crimes are most often: police officers. Moreover, the vast majority of the victims are male persons who have a higher education, and are older than 22 years but have little professional experience. Mostly, the victims are not familiar with the suspects, and their professional activities are encroached upon during the direct performance of public order duties, procedural or executive actions, and judicial review of administrative and civil cases.

Key words: *criminal proceedings, intervention in activities, state authority, victim, law enforcement officer, judge, member of the election commission, state executive.*

Віталій Володимирович РОМАНЮК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, Харків)

Тетяна Григорівна ФОМІНА,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, Харків)

ПОРЯДОК ЗБИРАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ (ЦИФРОВИХ) ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті з'ясовано сутність електронних (цифрових) доказів під час розслідування колабораційної діяльності та визначено особливості збирання даного виду доказів під час здійснення кримінального провадження. З'ясовано, що у широкому значенні під електронними (цифровими) доказами, які можуть бути отримані в ході розслідування колабораціонізму, слід розуміти матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі комп'ютерних даних), що містяться: а) у відкритих мережах: інтернет; засоби масової інформації; соціальні мережі; б) у закритих мережах, в) в осіб (приватні месенджери, особисте листування з використанням комп'ютерної техніки та мобільних телефонів, флеш-носії, карти-пам'яті тощо). Проаналізовано порядок проведення огляду комп'ютерних даних в порядку ст. 237 КПК України як слідчої (розшукової) дії, за допомогою якою найчастіше здійснюється збирання електронних доказів у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, колабораційна діяльність, докази, процес доказування, електронний доказ, допустимість доказів, огляд комп'ютерних даних.

Постановка проблеми. З 2014 року триває збройна агресія російської федерації проти України, яка призвела до тимчасової окупації деяких територій нашої держави. Багато громадян України, нажаль, продовжують сприяти агресору у здійсненні дій щодо розгортання збройного конфлікту. Саме тому повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 році зумовило пошук законодавчого оформлення такої діяльності та криміналізації колабораціонізму¹. За даними Офісу Генерального прокурора, у 2022 році обліковано – 3851 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, у 2023 році – 3207, за 8 місяців 2024 року (з січня по серпень) – 1976.²

В умовах правового режиму воєнного стану суттєвих змін зазнав і процес виявлення і документування злочинів, зокрема і колабораційної діяльності. Однією із специфічних ознак розслідування даного виду правопорушень є те, що значна частина доказів вчинення колабораційної діяльності представлена в електронній формі. Саме тому доцільно окремо зупинитись на питанні збирання електронних (цифрових) доказів, у тому числі даних, які містяться у відкритих джерелах, під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111 КК України.

Зауважимо, що питання сутності та порядку збирання електронних доказів останнім часом все частіше привертають увагу науковців та були розкриті у роботах Г.К. Авдєєвої, Н.М. Ахтирської, А.В. Коваленка, О.Ю. Костюченка, В.В. Мурадова, Ю.Ю. Орлова, А.В. Ратнові, А.В. Столітнього, Д.М. Цехана та ін. Також до проблем доказування під час розслідування колабораційної діяльності звертались О.І. Агаркова, О.І. Герасімов, І.В. Гловюк, М.І. Пашковський та інші. Разом з тим, різні прояви колабораціонізму, які документують представники органів досудового розслідування, обумовлюють необхідність якісного збирання доказів під час здійснення кримінального провадження із врахуванням того, що значна частина таких злочинів вчиняється на тимчасово окупованих територіях.

Тож метою цієї статті є, по-перше, з'ясування сутності електронних (цифрових) доказів в контексті предмету дослідження, та по-друге, визначити особливості збирання електронних доказів під час розслідування колабораційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як перейти до з'ясування порядку збирання доказів, хочемо коротко зупинитись на термінології, яка

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>

² Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2022 р., 2023 р., січень-серпень 2024 р. (табл 1.2.) Сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <http://surlli.ecwops>

може бути використана в ході дослідження цього питання. Зауважимо, що науковці не мають одностайності у вирішенні питання щодо визначення назви доказів, які мають електронну форму, адже можна зустріти такі варіанти, як: «електронні докази»^{1,2}, «цифрові докази»^{3,4}, «електронні (цифрові) докази»⁵, «електронні відображення»⁶. Дослідження нормативно-правового регулювання використання електронних(цифрових) доказів засвідчило, що сьогодні на законодавчому рівні простежуються позитивні тенденції щодо визнання необхідності унормування електронних(цифрових) доказів у кримінальному процесі⁷.

Як відомо, електронні (цифрові) докази не закріплені на рівні кримінального процесуального законодавства серед джерел доказів, утім згідно з п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України комп'ютерні дані віднесено до категорії документів (як процесуального джерела доказів). Враховуючи положення ч. 4 ст. 99 КПК України, можна зрозуміти, що копії комп'ютерних даних, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа.

Розуміючи, що законодавець не оперує *поняттям електронних (цифрових) доказів*, даний термін в контексті предмету дослідження ми будемо використовувати у широкому значенні щодо: матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі комп'ютерних даних), що містяться:

а) у відкритих мережах : інтернет; засоби масової інформації; соціальні мережі. Наприклад, веб-сайти та сторінки в соціальних мережах незаконно створених органів влади; відкриті телеграм канали; різноманітні засоби масової інформації, що працюють на тимчасово окупованій території України, та держави-агресора, що висвітлюють створення окупаційної владою псевдоорганів влади;

б) у закритих мережах,

в) в осіб (приватні месенджери, особисте листування з використанням комп'ютерної техніки та мобільних телефонів, флеш-носії, карти-пам'яті

¹ Ахтирська Н., Костюченко О. Процесуальні та організаційні аспекти збору електронних доказів під час міжнародного співробітництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Т. 2, № 72. С. 192–198. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.64>.

² Перцова-Тодорова Л. «Електронний доказ» під час обшуку. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 243–247. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.41>.

³ Авдєєва Г. Цифрові докази у кримінальному провадженні // *Omul, Criminologia, Știința : Conferința științifică internațională, ediția a II-a (Chișinău, 24 martie 2023)*. Chișinău, 2023. Pp. 370–374.

⁴ Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. Вип. 5. С. 256–260.

⁵ Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / М. В. Гуцалюк,

В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін. ; за заг. ред. О. В. Корнейка. 2-ге вид., допов. Київ : Вид-во НАВС, 2020. 104 с.

⁶ Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 12–24.

⁷ Фоміна Т.Г., Рачинський О.О. Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023 № 3. Том 102 № 3 (Частина 2), с. 207–220. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.43>.

тощо).

Загальновідомо, що збирання доказів, в тому числі і тих, що існують у віртуальному середовищі, відбувається лише у спосіб, передбачений КПК України. Дослідження слідчо-судової практики засвідчило, що збирання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність здійснюється найчастіше шляхом проведення огляду комп'ютерних даних в порядку ст. 237 КПК України.

Положення КПК України щодо можливості огляду комп'ютерних даних доповнено 15.03.2022 у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам»¹. Огляд комп'ютерних даних є відносно новою слідчою (розшуковою) дією з точки зору її використання на практиці, втім з розвитком електронного світу та у зв'язку з новою хвилею кібератак у воєнний період вона стала необхідним інструментом під час розслідування кримінальних правопорушень. Крім того, зазначеними нововведеннями вирішено проблему із фіксуванням відомостей із соціальних мереж та інших інтернет-ресурсів.

За визначенням А. Коваленка, огляд комп'ютерних даних є гласною слідчою (розшуковою) дією, що проводиться стороною обвинувачення з використанням електронно-обчислювальної техніки шляхом безпосереднього сприйняття аудіовізуального виразу комп'ютерних даних із метою отримання відомостей про факти, що мають значення для кримінального провадження².

Процесуальний порядок проведення огляду комп'ютерних даних закріплено у абз. 2 ч. 2 ст. 237 КПК України. Такий огляд проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі). Сутність даного виду огляду полягає в тому, що слідчий, прокурор, а також дізнавач (який згідно зі ст. 40-1 КПК України при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого) повинні особисто сприйняти зміст аудіовізуального виразу комп'ютерних даних і відобразити його у відповідному протоколі слідчої (розшукової) дії та додатках до протоколу у формі, придатній для сприйняття такого змісту іншими учасниками кримінального провадження. При цьому в протокол, що складається за результатом процесуальної дії, обов'язково вноситься інформація про

¹ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам: Закон України від 15.03.2022 № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>.

² Коваленко А. В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2023. № 4. С. 54 DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9>.

виготовлені копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, та спосіб їх ідентифікації (п. 3 ч. 3 ст. 104 КПК України). До протоколу додається носій комп'ютерних даних (п. 4 ч. 2 ст. 105 КПК України).

Об'єкт огляду під час розслідування колабораційної діяльності залежить від певного виду діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України.

Під час досудового розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч.1. ст. 111-1 КК України в рамках слідчої (розшукової) дії, як правило, оглядаються вебсторінки, що містяться в соціальних мережах (TikTok)¹, «Однокласники»², «Facebook»³, «Вконтакте», «Telegram»), блоги, публічні групи чати, які містять інформацію про публічні висловлювання колаборантів щодо публічного заперечення здійснення збройної агресії проти України або публічні заклики до підтримки рішень російської федерації.

Так, наприклад, у кримінальному провадженні по обвинуваченню особи у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, було встановлено, що особа, маючи умисел на публічне поширення закликів та висловлень щодо заперечення збройної агресії проти України та підтримки рішень та дій держави агресора, використовуючи електронне обладнання мобільний телефон, зі встановленим програмним забезпеченням з розширенням, що надає змогу замінити IP-адресу "VPN", підключеного до мережі Інтернет-провайдера і програмне забезпечення, здійснила розповсюдження у соціальній мережі «Однокласники» ряд публікацій. В ході досудового розслідування було здійснено огляд інформації, яка міститься в інтернеті. У наведеному прикладі в протоколі огляду детально описано порядок дій слідчого. Зокрема, в протоколі зазначено «в Інтернет-браузер «Google Chrome» було введено в адресний рядок такий текст (ОСОБА_6) ID НОМЕР_4 . В процесі обробки та пошуку зазначеної Інтернет-сторінки у вікні браузеру «ОСОБА_9» відобразилась електронна сторінка з посиланнями сервісу «Google», зокрема посилання на сайті «Однокласники» ІНФОРМАЦІЯ_3. Після переходу було відображено сторінку облікового запису соціальної мережі «Однокласники» у профілі ОСОБА_6 за веб адресою: ІНФОРМАЦІЯ_2 , де останній розповсюдив у публічно доступній вкладці позначивши, що йому подобаються такі публікації: «Россию не остановить бандеровщина будет уничтожена!»; «Спасибо Путину за возрождение России!, Россия только через много лет поймет от какой беды ее спас Путин. Поймет и ужаснется тому, что ей готовили либералы совместно со спецслужбами США... Господи, как же ему завидуют враги, боятся и ненавидят. Но, Путин это Лидер! И ОН НАШ! Спасибо Путину за возрождение России!» та інші. Суд визнав, що вказаний

¹ Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 17.03.2023, справа № 636/972/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109651256>

² Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 23.10.2023, справа № 686/25229/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114339336>

³ Вирок Путивлівського районного суду Сумської області від 21.07.2022, справа № 584/459/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105386681>.

вказаний протокол огляду відповідає вимогам ст. ст. 104-106, 223 КПК України.¹

Дослідження слідчо-судової практики свідчить про те, що іноді органи досудового розслідування здійснюють огляд інформації в межах огляду предмета – мобільного телефону². А отже огляд комп'ютерних даних може проводитись як самостійна слідча (розшукова) дія, а може поєднуватись з оглядом комп'ютерної техніки, мобільних телефонів тощо. Так, наприклад, в ході кримінального провадження по обвинуваченню особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.1. ст. 111 -1 КК України було проведено огляд смартфона. В ході огляду смартфона на головному екрані виявлено ярлик на посилання до сайту РФ під назвою «Русские новости», в подальшому було виявлено додаток «Одноклассники» в якому авторизовано сесію облікового запису «інформація_8». В ході огляду облікового запису було виявлено публічні групи проросійської спрямованості. При огляді смартфона MEIZU було виявлено додаток «Одноклассники», після авторизації сесії облікового запису «інформація_8» в якому наявні підписки на групи проросійської спрямованості, публікації в підтримку країни-агресора³.

Слід взяти до уваги, що дані, що містяться в інтернеті у відкритому доступі (на вебсайтах), оглядаються з використанням службового комп'ютера з доступом до інтернету та програмного забезпечення веббраузера. Комп'ютерні дані, що містяться на публічних ресурсах у межах сторінок, груп, пабліків у месенджерах (Telegram, Viber, WhatsApp, Signal, WeChat тощо) можуть бути оглянуті з використанням вебверсії відповідного месенджера засобами програми веббраузера, а за відсутності вебверсії – з використанням програми-клієнта такого месенджера⁴.

Під час досудового розслідування інших проявів колабораційної діяльності, зокрема, кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2, 5–7 ст.111-1 КК України, огляду, як правило, підлягають вебсторінки, які містять інформацію про діяльність органів окупаційної влади, про незаконні правоохоронні та судові органи, осіб, які в них займають посади, про участь осіб в проведенні незаконних виборів, референдумів тощо. Так, під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч.7 ст.111-1 КК України, по обвинуваченню особи у добровільному зайнятті посади в незаконних правоохоронних органах, було проведено огляд сайту «Луганский информационный центр», де вказано про початок роботи «прокуратуры Беловодского района Генеральной прокуратуры

¹ Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 03.10.2022, справа № 522/9234/22, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106709937>

² Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 05.08.2022, справа № 202/4418/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105624184>

³ Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 13.02.2024, справа № 504/4574/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116936109>

⁴ Коваленко А. В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2023. № 4. С. 54. DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9>.

ЛНР», про початок роботи обвинуваченого в даному органі, де на фото файлах зображений обвинувачений в цій прокуратурі¹.

Як відомо, цифрова інформація є доволі уразливою через легкість внесення змін до неї, або знищення. Саме тому, на справедливе переконання М.І. Пашковського, мають вживатися невідкладні заходи до її належного збирання – з дотриманням рекомендацій протоколу Берклі, або інших збіжних рекомендацій. Водночас, як за дослідженням вченого, з аналізованих вироків не вбачається, що вказані рекомендації були повноцінно враховані (виконані), що крім скриншотів щонайменше: зберігався вихідний код, вбудовані (наприклад, мультимедійні) файли, вбудовані метадані з цільових вебоб'єктів (зокрема, вебсторінок), фіксувалося геш-значення отриманих цифрових об'єктів (файлів), тобто збирався той мінімальний обсяг інформації, що рекомендується зберігати в процесі таких оглядів за протоколом Берклі. Відсутня інформація і про вебархівацію оглянутих ресурсів².

На проблемі правильного способу збирання та фіксації електронних доказів, і зокрема в ході розслідування колабораційної діяльності, звертали увагу судді ВС³. А отже, з метою дотримання правильного способу збирання електронних (цифрових) доказів, мають бути дотримані основоположні засади роботи з цифровою інформацією. В першу чергу мова йде про дотримання рекомендацій, що містяться в протоколі Берклі⁴, оскільки даний Протокол містить базові положення щодо міжнародних стандартів для реалізації онлайн-розслідування правопорушень. У протоколі міститься керівництво щодо методів та процедур для збирання, аналізу та зберігання цифрової інформації, враховуючи певні правові принципи. Також до уваги повинно бути взято Державний стандарт ISO/IEC 27037:2017 «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів», який набув чинності 01 січня 2019 року⁵.

Висновки. Викладене дозволяє зробити наступні висновки.

По-перше, не дивлячись на те, що поняття електронних (цифрових) доказів наразі не унормовано на рівні кримінального процесуального

¹ Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 9.12.2023, справа № 727/9539/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109146986>

² Пашковський М.І. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність. *Протидія проявам тероризму та колабораціонізму в умовах війни: стан та перспективи*: матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Кропивницький, 24 листопада 2023 року). Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. С 46.

³ Судді ВС обговорили з експертами питання щодо допустимості електронних доказів, отриманих із відкритих джерел. Сайт Верховного суду. 7.06.2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1282146/>

⁴ Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних 2020. 119 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmninnipcgjclclefindmkaj/https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf>

⁵ ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 (ISO/IEC 27037:2012, IDT) Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. 6.12.2017. Київ : УкрНДНЦ, 2018. VI, 31 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0400774-17#Text>. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=74978.

законодавства, воно активно використовується у науковій літературі, слідчо-судовій практиці, що, на думку авторів, обумовлює необхідність надання правового визначення даній дефініції.

По-друге, у широкому значенні під електронними (цифровими) доказами, які можуть бути отримані в ході розслідування колабораціонізму, слід розуміти матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі комп'ютерних даних), що містяться: а) у відкритих мережах: інтернет; засоби масової інформації; соціальні мережі; б) у закритих мережах, в) в осіб (приватні месенджери, особисте листування з використанням комп'ютерної техніки та мобільних телефонів, флеш-носії, карти-пам'яті тощо).

По-третє, дослідження слідчо-судової практики засвідчило, що збирання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність, здійснюється найчастіше шляхом проведення огляду комп'ютерних даних в порядку ст. 237 КПК України, який може здійснюватися як самостійна слідча (розшукова) дія, а може поєднуватись з оглядом комп'ютерної техніки, мобільних телефонів.

По-четверте, враховуючи уразливість цифрової інформації через легкість внесення до неї змін, або знищення представники органів досудового розслідування необхідно дотримуватись правильного способу збирання електронних (цифрових) доказів із дотриманням засад роботи з цифровою інформацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва Г. Цифрові докази у кримінальному провадженні // *Omul, Criminologia, Știința : Conferința științifică internațională, ediția a II-a*(Chișinău, 24 martie 2023). Chișinău, 2023. Рр. 370–374.

2. Ахтирська Н., Костюченко О. Процесуальні та організаційні аспекти збору електронних доказів під час міжнародного співробітництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Т. 2, № 72. С. 192–198. DOI:<https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.64>.

3. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін. ; за заг. ред. О. В. Корнейка. 2-ге вид., допов. Київ : Вид-во НАВС, 2020. 104 с.

4. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 05.08.2022, справа № 202/4418/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105624184>

5. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 13.02.2024, справа № 504/4574/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116936109>

6. Вирок Приморського районного суд м. Одеси від 03.10.2022, справа № 522/9234/22, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106709937>

7. Вирок Путивлівського районного суду Сумської області від 21.07.2022, справа № 584/459/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105386681>
8. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 23.10.2023, справа № 686/25229/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114339336>
9. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 17.03.2023, справа № 636/972/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109651256>
10. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 9.12.2023, справа № 727/9539/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109146986>
11. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 (ISO/IEC 27037:2012, IDT) Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. 6.12.2017. Київ : УкрНДНЦ, 2018. VI, 31 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0400774-17#Text>. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=74978.
12. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2022 р., 2023 р., січень-серпень 2024 р. (табл 1.2.) Сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <http://surl.li/escwps>
13. Коваленко А. В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2023. № 4. С. 53-58 DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9>.
14. Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 12–24.
15. Пашковський М.І. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність. *Протидія проявам тероризму та колабораціонізму в умовах війни: стан та перспективи*: матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Кропивницький, 24 листопада 2023 року). Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. С 46.
16. Перцова-Тодорова Л. «Електронний доказ» під час обшуку. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 243–247. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.41>.
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
18. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам: Закон України від 15.03.2022 № 2137-IX. . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>

19. Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних 2020. 119 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf>

20. Судді ВС обговорили з експертами питання щодо допустимості електронних доказів, отриманих із відкритих джерел. Сайт Верховного суду. 7.06.2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1282146/>

21. Фоміна Т.Г., Рачинський О.О. Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023 № 3. Том 102 № 3 (Частина 2), с. 207-220. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.43>

22. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. Вип. 5. С. 256–260.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2024

Vitalii V. ROMANIUK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Tetiana H. FOMINA,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

The article examines the essence of electronic (digital) evidence in the investigation of collaboration activities and outlines the peculiarities of collecting this type of evidence during criminal proceedings. It is established that, in a broad sense, electronic (digital) evidence, which can be obtained during the investigation of collaboration, should be understood as photographic materials, sound recordings, video recordings, and other information carriers (including computer data), which are contained: a) in open networks: the Internet, mass media, social networks; b) in closed networks; c) with individuals (private messengers, personal correspondence using computers and mobile phones, flash drives, memory cards, etc.). The procedure for inspecting computer data under Article 237 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is analyzed as an investigative (search) action, through which electronic evidence is most often collected in criminal proceedings regarding collaboration activities.

Keywords: *criminal proceedings, pre-trial investigation, collaboration activities, evidence, evidence process, electronic evidence, admissibility of evidence, computer data inspection.*

Максим Валерійович СОКОЛОВСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

**ПАРАДИГМА ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

Сучасна практика протидії транскордонній терористичній діяльності неможлива без активного використання знань у фінансовій сфері. Алгоритмізація процедури проведення фінансових розслідувань з метою виявлення терористичних кримінальних правопорушень є усталеною та ефективною компетенцією, що забезпечує своєчасне викриття та припинення цього різновиду злочинів, а також дозволяє запобігти їх вчиненню. Проте на сьогодні цей функціонал фактично знаходиться поза межами правового регулювання, оскільки не регламентований вітчизняним законодавством і належним чином не унормований на рівні відомчих (підзаконних) правових актів.

В статті досліджуються механізми проведення фінансових розслідувань під час документування терористичних кримінальних правопорушень. Розкрита сутність фінансових розслідувань, у тому числі паралельних; узагальнені та систематизовані форми проведення фінансових розслідувань. На підставі аналізу фінансових документів різних терористичних організацій та звітів FATF виділені основні напрями використання фінансових ресурсів для терористичної діяльності. Визначена структура та повноваження державних відомств, які сприяють правоохоронним органам у здійсненні фінансових розслідувань; досліджена система міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на забезпечення виявлення фінансових порушень.

У роботі наведено зарубіжний досвід проведення спеціалізованих розслідувань задля можливості його застосування у вітчизняній практиці. Виділені та обґрунтовані переваги проведення фінансових розслідувань під час досудового розслідування терористичних кримінальних правопорушень. Зроблено акцент на недосконалості механізму фінансових розслідувань, оскільки поза увагою законодавця залишились, зокрема, питання щодо визначення поняття «фінансове розслідування», а також кримінальних правопорушень, в ході розслідування яких потрібне обов'язкове застосування методів проведення фінансових розслідувань, у тому числі паралельних. Автором запропоновані відповідні зміни до тематичного законодавства України, що мають на меті усунути наявну правову невизначеність. Це, у свою чергу, дозволить правоохоронній системі України успішно виконати вимоги FATF та інтегруватись у правове середовище розвинутих країн світу.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, кримінальне процесуальне доказування, досудове розслідування, фінансові розслідування, паралельне фінансове розслідування, терористичні кримінальні правопорушення, тероризм, фінансування тероризму.

Постановка проблеми. Одними з найбільш небезпечних кримінальних правопорушень є ті, що пов'язані з терористичною діяльністю. Тероризм є фактором негативного впливу на розвиток будь-якої держави. Сучасні терористичні злочини характеризуються складними інноваційними способами і методами їх вчинення. Тому однією з головних проблем правозастосування залишається підвищення рівня професіоналізму співробітників Служби безпеки України та представників інших правоохоронних органів, які протидіють терористичним кримінальним правопорушенням.

Відомим є той факт, що будь-яка діяльність терориста-одинака чи терористичної організації пов'язана із рухом фінансових ресурсів. Відтак, для ефективної протидії проявам терористичної діяльності неocenним є проведення фінансових розслідувань, у тому числі паралельних.

У реаліях запобігання та протидії тероризму співробітники Служби безпеки України на регулярній основі здійснюють фінансові розслідування. Поєднуючи оперативно-розшукову і слідчу компетенцію, вони мають забезпечувати взаємодію з міжнародними компетентними органами правоохоронної спрямованості та установами фінансових розслідувань. Така багатокомпонентна функція потребує окремого наукового аналізу.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що на сьогодні в діючому законодавстві існують значні прогалини, котрі вимагають усунення, та положення, що потребують удосконалення. Тому релевантні теоретичні та прикладні розробки повинні ґрунтуватись не лише на вітчизняному досвіді, а й враховувати якісно позитивні експерименти застосування спеціальних знань розвиненими країнами світу.

Дотепер в Україні відчувається гострий брак правового регулювання стандартизованого проведення фінансових розслідувань з метою виявлення злочинів, у тому числі терористичних кримінальних правопорушень. Цей заперечний факт призводить до ухилення оперативних працівників та слідчих Служби безпеки від використання ефективного інструменту протидії злочинності. Належна регламентація цього питання в теорії та законодавстві сприятиме більш правильній практичній реалізації відповідних положень.

Сучасні доктринальні дослідження та пошук шляхів якісного удосконалення правових і організаційних засад протидії такому негативному поліаспектному явищу, як терористичні кримінальні правопорушення, стали предметом активних дискусій у працях О. Баличева, П. Білевського, Л. Демидової, О. Користіна, В. Костенецького, І. Криворучко, В. Кубальського, М. Ленко, В. Некрасова, М. Погорецького, М. Семикіна, С. Чернявського, Г. Чорного та інших відомих правознавців.

Вагомий внесок учених у розроблення окресленої тематики є беззаперечним, однак аналіз вітчизняної кримінальної процесуальної теорії та практики свідчить, що в умовах сьогодення актуальною залишається необхідність з'ясування обставин, що підлягають встановленню/доказуванню в ході проведення фінансових розслідувань під час досудового розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень. Вибір даного вектору наукової розвідки обраний у зв'язку з тим, що більшість дослідників розглядають лише загальні положення щодо порядку проведення розслідувань фінансових правопорушень або залучення певних спеціалістів в цілому. Так, незважаючи на наявність достатнього обсягу теоретико-прикладних напрацювань з досліджуваних питань, в них не висвітлені особливості участі спеціаліста як учасника фінансових розслідувань.

Крім того, попри активне використання на практиці популярної термінологічної конструкції «фінансові розслідування», її значення у вітчизняній доктрині фактично не вивчено. Наразі бракує досліджень не лише щодо сфери застосування цього поняття, його предмета, суб'єктів, методики та методології, а й стосовно визначення сутності даної категорії¹.

Метою статті є: а) дослідження специфіки та переваг проведення фінансових розслідувань під час досудового розслідування терористичних кримінальних правопорушень; б) формулювання пропозицій щодо внесення відповідних змін до чинного законодавства України на підставі детального аналізу наукових публікацій та інших релевантних інформаційних джерел.

Виклад основного матеріалу. Фінансові розслідування під час досудового розслідування терористичних кримінальних правопорушень є надважливим елементом та дієвим механізмом у боротьбі з тероризмом, оскільки зосереджені на виявленні та блокуванні фінансових потоків, що забезпечують терористичну діяльність. Названі розслідування іманентно включають комплекс спеціалізованих методів і заходів, що допомагають виявити джерела фінансування тероризму та притягнути до відповідальності осіб, причетних до вказаних фактів. Слід особливо підкреслити, що протидія тероризму – одне з головних завдань Служби безпеки України, яке є надзвичайно актуальним в сучасних умовах повномасштабного вторгнення РФ та існування в Україні тимчасово окупованих територій.

Згідно зі звітом FATF, присвяченим ризикам фінансування тероризму від 2015 р., та аналізом фінансових документів різних терористичних організацій (далі – ТО) фінансове управління є вкрай важливим для терористичних угруповань. Великі ТО нерідко використовують послуги фінансових керуючих для акумулювання доходів, створення захисних

¹ Чернявський С. С., Користін О. Є., Некрасов В. А. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : методичні рекомендації. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2017. С. 13. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2017/metod_recom_17.pdf. (дата звернення: 19.05.2024).

фінансових структур, контролю за використанням фінансових коштів тощо¹.

Так, ТО можуть використовувати наявні кошти на наступні цілі:

✓ проведення терористичних операцій та актів. Це, у свою чергу, включає витрати на поїздки в місця здійснення терористичних атак, придбання зброї (у тому числі саморобних вибухових пристроїв), фальшивих документів, а також витрати, пов'язані з проживанням, харчуванням, лікуванням тощо. Означені витрати притаманні і для терористів-одинаків;

✓ пропаганда та вербування нових членів ТО. Переважна більшість ТО використовують соціальні мережі для звернення до своїх прихильників з приводу грошових пожертвувань, а розвиненіші ТО вкладають гроші у придбання телевізійних і радіостанцій, журналів і газет, доменних імен в Інтернеті та адміністрування веб-сайтів для поширення своїх поглядів. Саме тому недопущення ведення пропаганди тероризму стало одним із пріоритетних напрямків боротьби з тероризмом;

✓ навчання і підготовка співучасників. Наприклад, володіння зброєю, виготовлення вибухових пристроїв, використання таємних засобів зв'язку тощо. Для цього ТО нерідко купують будинки та ділянки землі для облаштування на власних територіях тренувальних таборів. Задля охоплення ширшого кола осіб проводиться віртуальне навчання через Інтернет;

✓ виплата грошового утримання, компенсацій керівництву і членам ТО (у тому числі, здійснюються виплати або довгострокова фінансова підтримка сім'ям заарештованих або загиблих бойовиків);

✓ соціальна підтримка населення. З метою підризу довіри до законних урядів, а також для завоювання підтримки місцевого населення і, відповідно, сприяння вербуванню нових членів з боку ТО забезпечується фінансування соціальних установ, що надають медичні, соціальні, освітні послуги, які не може гарантувати держава.

У звіті FATF «Керівництво щодо операційних питань фінансових розслідувань» наведене поняття «фінансове розслідування», як розслідування фінансових відносин, пов'язаних із злочинною діяльністю². Іншими словами, це пошук та виявлення слідів злочинів (у тому числі, у сфері терористичних кримінальних правопорушень) через наявну систему фінансових відносин. Крім того, FATF у своїх рекомендаціях характеризує фінансові розслідування як дієвий інструмент правоохоронних органів, здатний значно допомогти у «класичних» кримінальних розслідуваннях.

¹ Ризики фінансування тероризму : Звіт FATF, 2015. С. 12. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/320/Методологія/Рекомендації%20міжнародних%20організацій/Zmist1.pdf>. (дата звернення: 19.05.2024)

² Керівництво щодо операційних питань фінансових розслідувань : Звіт FATF, 2012. 41 с. URL: https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/Operational%20Issues_Financial%20investigations%20Guidance.pdf.coredownload.pdf. (дата звернення: 19.05.2024).

Таким чином, фінансове розслідування це дослідження фінансових аспектів злочинної діяльності, зокрема, шляхом комплексного проведення аналітичної роботи та слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання доказів для використання у кримінальному судочинстві, що вказують на факт злочинної діяльності, ідентифікують джерела фінансування і прибутки від неї.

У представленому контексті слід наголосити, що Рекомендація 30 FATF закликає країни призначати слідчих у кримінальних справах для розслідування злочинів у сфері тероризму¹. Окреслений новий напрямок включає необхідність проведення паралельних фінансових розслідувань.

Паралельне фінансове розслідування означає одночасне використання інструменту фінансових розслідувань під час досудового розслідування у межах одного провадження за фактами вчинення терористичного акту та фінансування тероризму. За приписами Рекомендації 30 FATF відносно будь-якого злочину, пов'язаного з фінансуванням тероризму, правоохоронним органам необхідно ініціативно проводити паралельне фінансове розслідування. При цьому досвід і знання з різних сфер розслідування доповнюють один одного, що сприяє більш повному розслідуванню таких злочинів².

Отже, проведення фінансових розслідувань, що включає, зокрема, відстеження злочинних активів, їх арешт та конфіскацію, дає можливість:

- а) позбавлення терористів доходу від протиправної діяльності та, як наслідок, мотивації до вчинення нових злочинів;
- б) виявлення ТО та її членів;
- в) позбавлення злочинців можливості продовжувати та розвивати терористичну діяльність (виявлення злочинних схем і зв'язків, ключових учасників, позбавлення ТО фінансування);
- г) виявлення інших злочинів (раніше невідомих) та активів (які у подальшому підлягають конфіскації);
- г) відшкодування збитків потерпілим та державі.

Ілюстративним прикладом в означеному ракурсі є алгоритм фінансового розслідування за законодавством Швеції, котрий передбачає проведення спрощеного та поглибленого майнового розслідування. Спрощене майнове розслідування може включати аналіз таких відомостей:

- дані Реєстру населення Швеції;
- відкрита інформація з оподаткування за минулі 10 років;
- дані щодо (прав) володіння нерухомим майном;

¹ Міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдженням зброї масового знищення : Рекомендації FATF, 2018. С. 25. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/Рекомендац_.pdf

² Посібник щодо деяких аспектів здійснення фінансових розслідувань (дослідження фінансових відносин) : підготовлено за підтримки Проєкту «Заходи ЄС з питань протидії наркотикам та організованій злочинності (ДІА-ЄС)». Європейський Союз / Рада Європи. 160 с. URL: [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20\(National%20Studies,%20Guidances%20etc\)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20(National%20Studies,%20Guidances%20etc)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf). (дата звернення: 19.05.2024).

➤ боргові вимоги, передані до виконання Службі судових приставів;

- участь у керуванні компаніями;
- дані щодо (прав) володіння транспортними засобами;
- виписки з рахунків;
- інформація про іпотечні займи та їх забезпечення тощо.

Спрощене розслідування завершується складанням узагальненої довідки щодо отриманих даних та направленням рекомендації слідчого, в якій він пропонує органам прокуратури послідовно вжити конкретні слідчі заходи. Також у процесі діалогу між представником прокуратури та слідчим визначається, які види конфіскації можуть бути застосовані, виходячи з наявних підозр та результатів спрощеного аналізу незаконних активів.

Якщо спрощене розслідування створює підстави для подальших слідчих заходів щодо економічної діяльності підозрюваного, то наступним кроком буде так зване поглиблене майнове розслідування (аналіз активів), яке включає:

- допит підозрюваних осіб;
- проведення оперативно-технічних або негласних слідчих, розшукових заходів;
- збір додаткових банківських даних та аналіз грошових потоків;
- з'ясування майнових відносин і прав власності на активи, оформлені на підставних осіб;
- підрахунок незаконних доходів тощо¹.

Продовжуючи міркування за заданим вектором дослідження, варто відмітити, що одним із перших кроків у фінансових розслідуваннях є аналіз банківських рахунків та фінансових транзакцій. Слідчі або оперативні співробітники зосереджують увагу на виявленні сумнівних операцій, які можуть свідчити про фінансування терористичної діяльності (вивчення фактів надходження великих, незвичайних або регулярних сум; з'ясування джерел походження коштів на рахунках підозрюваних осіб, організацій).

Крім традиційних банківських рахунків особливим об'єктом «зацікавленості» правоохоронних структур є електронні гаманці та криптовалюти. Невпинне зростання обсягів використання криптовалют у фінансуванні тероризму іманентно вимагає аналізу блокчейн-транзакцій для відстеження руху відповідних коштів. Також досліджуються фінансові звіти підприємств і благодійних організацій, які можуть використовуватися для приховування фінансів терористичного спрямування.

Фінансові розслідування орієнтовані на виявлення як легальних, так і нелегальних джерел доходів, що використовуються для фінансування ТО. Це передбачає, наприклад, перевірку благодійних організацій на предмет їх експлуатації для збору коштів на терористичну діяльність під виглядом законного функціонування. Також розслідуванню підлягають численні

¹ Методичний посібник з фінансових розслідувань / Спільний міжвідомчий проект у сфері боротьби з вигодами від протиправної діяльності. 2017. 36 с.

факти отримання доходів від незаконної торгівлі, контрабанди, торгівлі наркотиками та іншої злочинної діяльності.

При цьому однією з пріоритетних задач розслідувань є ідентифікація фінансових посередників, які переводять кошти від «донорів» до терористичних груп. Крім того, аналізуються фінансові операції близьких родичів, друзів підозрюваних осіб з метою виявлення можливих зв'язків з ТО.

Для успішного проведення фінансових розслідувань надзвичайно важливо співпрацювати з вітчизняними державними та міжнародними установами. Тому під час досудового розслідування терористичних кримінальних правопорушень доцільним є звернення до певного кола державних органів щодо допомоги у відстеженні руху коштів чи майна, а саме:

- ✓ Державної служби фінансового моніторингу України;
- ✓ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА);
- ✓ Державної податкової служби України;
- ✓ Державної аудиторської служби України;
- ✓ Антимонопольного комітету України (далі – АМКУ);
- ✓ Державної митної служби України.

Для проведення ефективного фінансового розслідування стратегічне значення має чітко організована взаємодія між правоохоронними та іншими компетентними державними органами. Відтак, національне співробітництво у боротьбі з фінансовими кримінальними правопорушеннями та забезпечення всебічного, повного і об'єктивного їх розслідування є ключовими компонентами у цій категорії кримінальних проваджень.

Виокремимо основні повноваження та можливості вказаних державних відомств при проведенні правоохоронними органами фінансових розслідувань:

✓ Державна служба фінансового моніторингу України: (а) можливість зупинення фінансових операцій на рахунках, що сприятиме арешту неправомірно одержаних доходів та забезпеченню спеціальної конфіскації; (б) отримання від розвідувальних органів необхідної інформації щодо фінансових операцій в Україні та за її межами від закордонних підрозділів фінансових розвідок (стосовно руху коштів за кордоном, власників рахунків, фірм тощо);

✓ АРМА: (а) виявлення (встановлення факту існування) та розшук (визначення місцезнаходження) активів (коштів, майна, майнових та інших прав) ТО, на які у перспективі може бути накладено арешт; (б) отримання зазначеної інформації від компетентних установ іноземних держав з повернення та управління активами, за аналогом яких згідно з рішенням Ради ЄС № 2007/845/JHA від 6 грудня 2007 року було створено АРМА;

✓ АМКУ, Державна податкова та аудиторська служби України: (а) проведення перевірок чи ревізій для оцінювання завданих збитків з метою формування необхідних матеріалів, які можуть стати вихідними даними для подальших слідчих або негласних слідчих дій; (б) отримання актів перевірок та висновків ревізій, проведених уповноваженими органами, котрі можуть бути вагомим джерелом фактичних відомостей про злочинну діяльність ТО; (в) залучення спеціалістів для аналізу фінансових документів організацій, причетних до терористичної діяльності;

✓ Державна митна служба України: отримання інформації щодо переміщення товарів (у тому числі, військового призначення та подвійного використання), транспортних засобів, валютних та культурних цінностей через митний кордон України, а також даних стосовно митних платежів та осіб, які здійснюють митні операції.

Справедливо підкреслити, що фінансові розслідування терористичних кримінальних правопорушень регулярно вимагають і використання популярного інструментарію міжнародного співробітництва (приміром, каналів Інтерполу та Європолу для обміну інформацією про фінансові операції ТО). Крім того, слідчі та оперативні співробітники постійно взаємодіють з національними фінансовими розвідувальними підрозділами та міжнародними суб'єктами для координації зусиль у боротьбі з фінансуванням тероризму:

✓ FATF – міжурядовий орган, метою функціонування якого є розвиток та впровадження на міжнародному рівні заходів і стандартів у сфері боротьби з відмиванням грошей та протидії фінансуванню тероризму;

✓ Egmont Group – неформальне об'єднання підрозділів фінансових розвідок;

✓ Камденська міжвідомча мережа з повернення активів (CARIN) – неформальна мережа представників правоохоронних органів, судової системи, фахівців з виявлення, розшуку, заморожування, арешту та конфіскації активів.

Тематичні міжнародні договори та меморандуми про взаєморозуміння полегшують обмін актуальною інформацією при розслідуванні фактів фінансування тероризму, а використання існуючих механізмів міжнародної правової допомоги дозволяє отримувати докази та проводити необхідні процесуальні дії за межами України.

Контекстно зауважимо, що одним із магістральних завдань фінансових розслідувань є виявлення та блокування активів, які можуть використовуватися для фінансування терористичної діяльності. У першу чергу, йдеться про заморожування банківських рахунків, інших фінансових активів підозрюваних осіб, організацій (у тому числі, розташованих за кордоном) та проведення процедур з конфіскації майна. Для досягнення поставленої мети в окресленому алгоритмі визначальну роль відіграє співпраця з урядами іноземних держав, а також використання міжнародних санкційних списків у процесі ідентифікації.

З урахуванням викладеного, виділимо наступні переваги проведення фінансових розслідувань терористичних кримінальних правопорушень:

- встановлення додаткових доказів, свідків, співучасників або жертв;
- виявлення мотивів, цілей та реальні перспективи притягнення до відповідальності організаторів і співучасників терористичної організації;
- встановлення допоміжних інструментів вчинення кримінального правопорушення (телефон, транспорт, платіжні засоби (криптовалюти, електронні гроші тощо);

- відслідковування наявності злочинних активів, їх арешт та конфіскація з метою відшкодування заподіяних збитків потерпілим та державі;

- виявлення інших кримінальних правопорушень (раніше невідомих) та інших активів (які у подальшому можуть підлягати конфіскації) тощо.

Зважаючи на наведене, вбачається доцільним: (1) внесення доповнень до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», а саме, визначення змісту таких термінів, як «фінансове розслідування», «паралельні фінансові розслідування», що сприятиме забезпеченню однозначного трактування цих явищ та їх належному правовому регулюванню; (2) нормативне закріплення правила про те, що під час досудового розслідування терористичних кримінальних правопорушень (статті 258-258⁴ КК України) обов'язковим є проведення фінансових розслідувань, у тому числі паралельних.

На теперішній час постає нагальна потреба організаційного забезпечення правоохоронної діяльності у частині проведення фінансових розслідувань. У державах, де фінансовий моніторинг реалізовувався через його створення в системі правоохоронних органів, це питання не виникає. Так, у розвинених країнах багаторічною практикою є обов'язкове проведення паралельного фінансового розслідування, наприклад, з документування діяльності злочинних угруповань зі збуту наркотичних засобів (США). Це і норма, і алгоритм дій. У США, Канаді, Великій Британії фінансові розслідування виділяють в окрему сферу знань та практики використання економічних знань у протидії злочинності¹.

Висновки. Враховуючи, що протидія тероризму є одним із провідних завдань Служби безпеки й актуалізується, насамперед, в сучасних умовах повномасштабного вторгнення РФ, а також зобов'язання України на міжнародній арені, перманентну необхідність впровадження у національну правову систему інноваційних засобів здійснення досудового розслідування різних видів кримінальних правопорушень, вважаємо, що питання нагальності проведення фінансових розслідувань (у тому числі паралельних) вимагає як широкого обговорення юридичною спільнотою,

¹ Користін О. Є., Бортнік С. М. Актуалізація окремих напрямів правоохоронної діяльності у протидії економічній злочинності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 121.

так і узагальнення передового досвіду іноземних держав. Крім того, існує потреба у всебічному вивченні позитивної зарубіжної емпірії щодо розробки механізмів, способів, методів фінансових розслідувань, основних форм участі спеціалістів у вказаних процедурах та їх запровадження у вітчизняну правозастосовну практику.

Вищевикладене, по-перше, являє собою орієнтир для перспективного наукового пошуку; і, по-друге, дозволить суттєво підвищити якісний рівень прикладних напрацювань в аспекті тактики і стратегії своєчасного запобігання, виявлення, розкриття та розслідування різноманітних проявів терористичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Керівництво щодо операційних питань фінансових розслідувань : Звіт FATF, 2012. 41 с. URL: https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/Operational%20Issues_Financial%20investigations%20Guidance.pdf.coredownload.pdf. (дата звернення: 19.05.2024).
2. Користін О. Є., Бортнік С. М. Актуалізація окремих напрямів правоохоронної діяльності у протидії економічній злочинності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 118–125.
3. Методичний посібник з фінансових розслідувань / Спільний міжвідомчий проект у сфері боротьби з вигодами від протиправної діяльності. 2017. 36 с.
4. Міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдженням зброї масового знищення : Рекомендації FATF, 2018. 111 с. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/Рекомендац_.pdf
5. Посібник щодо деяких аспектів здійснення фінансових розслідувань (дослідження фінансових відносин) : підготовлено за підтримки Проєкту «Заходи ЄС з питань протидії наркотикам та організованій злочинності (ДІЯ-ЄС)». Європейський Союз / Рада Європи. 160 с. URL: [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20\(National%20Studies,%20Guidances%20etc\)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20(National%20Studies,%20Guidances%20etc)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf). (дата звернення: 19.05.2024).
6. Ризики фінансування тероризму : Звіт FATF, 2015. 66 с. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/320/Методологія/Рекомендації%20міжнародних%20організацій/Zmist1.pdf>. (дата звернення: 19.05.2024).
7. Чернявський С. С., Користін О. Є., Некрасов В. А. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : методичні рекомендації. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2017. 165 с. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zahodi/zbirnuki/2017/metod_recom_17.pdf. (дата звернення: 19.05.2024).

Стаття надійшла до редакції 22.08.2024

Maksym V. SOKOLOVSKY,

Phd in Law

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine)

PARADIGM OF FINANCIAL INVESTIGATIONS DURING THE PRE-COURT INVESTIGATION TERRORIST CRIMINAL OFFENSES

The modern practice of combating cross-border terrorist activity is impossible without the active use of knowledge in the financial sphere. Algorithmization of the procedure for carrying out financial investigations for the detection of terrorist criminal offenses is an established and effective competence that ensures the official detection and termination of this type of crime, as well as prevents their commission.

However, today this functionality is actually outside the scope of legal regulation, as it is not regulated by domestic legislation and is not properly regulated at the level of departmental (sub-legal) legal acts.

The article examines the mechanisms of conducting financial investigations during the documentation of terrorist criminal offenses. The essence of financial investigations, including parallel ones, was revealed; generalized and systematized forms of conducting financial investigations.

Based on the analysis of financial documents of various terrorist organizations and FATF reports, the main directions of using financial resources for terrorist activities are highlighted. The structure and powers of state agencies that assist law enforcement agencies in conducting financial investigations are defined; the system of international organizations whose activities are aimed at ensuring the detection of financial violations is investigated.

The work presents the foreign experience of conducting specialized investigations for the possibility of its application in domestic practice. The advantages of conducting financial investigations during the pre-trial investigation of terrorist criminal offenses are highlighted and substantiated.

The article emphasizes the imperfection of the mechanism of financial investigations, since the legislator did not pay attention to, in particular, questions regarding the definition of the concept of "financial investigation", as well as criminal offenses, the investigation of which requires the mandatory use of financial investigation methods, including parallel.

The author proposed relevant changes to the thematic legislation of Ukraine, aimed at eliminating the existing legal uncertainty. This, in turn, will allow the law enforcement system of Ukraine to successfully fulfill FATF requirements and integrate into the legal environment of the developed countries of the world.

Key words: *law enforcement activity, criminal procedural evidence, pretrial investigation, financial investigations, parallel financial investigation, terrorist criminal offenses, terrorism, terrorist financing.*

Сергій Анатолійович ТЮЛЕНЄВ,
кандидат економічних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції
України, м. Харків)

ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності планування й організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. Визначено, що це обов'язкові складові діяльності органів досудового розслідування у цій категорії кримінальних правопорушень, через складність механізму кримінально протиправної діяльності, її багатоепізодність, а також поширеність їх учинення групами осіб та злочинними угрупованнями тощо. Констатовано, що організація досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, є складною інтелектуальною діяльністю, до здійснення якої залучаються не тільки представники окремих слідчих підрозділів чи підрозділів БЕБу, але й працівники територіальних управлінь, адже на них покладається завдання щодо координації діяльності територіальних підрозділів, які знаходяться у їх підпорядкуванні. Охарактеризовано змістовні складові діяльності щодо організації розслідування, визначено специфіку планування й особливості складання планів у кримінальних правопорушеннях досліджуваної категорії.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальне правопорушення, сторона обвинувачення, рейдерство, планування, організація розслідування, план.

Постановка проблеми. У складних кримінальних провадженнях, особливо там, де мають місце декілька епізодів злочинної діяльності чи до скоєння яких причетна організована злочинна група чи злочинна організація, неабияке значення відводиться плануванню й організації розслідування. Саме ці складові компоненти діяльності сторони обвинувачення, як слушно зазначають в юридичній літературі, є передумовою виконання стратегічних завдань розслідування, дотримання

засади розумних строків, якісного проведення окремих процесуальних дій і застосування заходів забезпечення кримінального провадження¹.

Безсумнівно планування й організація розслідування є визначальними напрямками діяльності щодо досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, адже в сутнісному аспекті процес розслідування уособлений комплексом організаційних заходів, а його своєчасність, повнота і всебічність зумовлені правильним плануванням та ефективною організацією взаємодії, що забезпечується завдяки правильному управлінню. Тим паче, що в правозастосовній практиці достить часто мають місце ситуації, коли розслідування кримінальних правопорушень окресленої категорії здійснює група слідчих чи детективів, а для здійснення окремих процесуальних дій навіть утворюється слідчо-оперативна група. Погоджуємося також, що проблематика організації та планування розслідування кримінальних правопорушень і досі є дискусійною та невирішеною у зв'язку із постійним реформуванням системи органів досудового розслідування, змінами в нормативно-правовій регламентації діяльності правоохоронних органів, розвитком комп'ютерних та інформаційно-телекомунікаційними технологіями та їх активним запровадженням в усі сфери суспільного життя, у тому числі діяльності з виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень².

У спеціальній літературі вже неодноразово приділялася увага проблематиці застосування методу криміналістичного моделювання, особливостям організації розслідування, його плануванню, висуненню та перевірці слідчих версій, визначенню оптимальних шляхів розслідування тощо. У цьому контексті вирізняються комплексні дослідження В. А. Журавля³, В. О. Коновалової⁴, О. В. Олішевського⁵, Р. Л. Степанюка⁶, Н. М. Татарина⁷, О. О. Ханя⁸ та ін. Внесок вчених у розвиток багатьох концептуальних положень є вагомим, проте поза увагою теоретиків дотепер залишаються специфічні особливості планування й організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

¹ Остапчук М. С. Організація та планування провадження досудового розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 2. С. 344.

² Татарин Н. М. Концептуальні засади організації та планування розслідування кримінальних правопорушень: монографія. Вінниця: ТВОРИ, 2023. С. 80.

³ Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків: Право, 1999. 304 с.

⁴ Коновалова В. О. Організація і планування розслідування. Поняття і принципи планування. Техніка планування. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Ін Юре, 2001. 462 с.

⁵ Олішевський О. В. Організація розслідування злочинів та її місце у структурі криміналістики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 20 с.

⁶ Степанюк Р. Л. Особливості організації розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спец. вип. С. 132–136.

⁷ Татарин Н. М. Концептуальні засади організації та планування розслідування кримінальних правопорушень: монографія. Вінниця: ТВОРИ, 2023. 332 с.

⁸ Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 22 с.

Тим паче, що конкретні групи ознак організації розслідування кримінальних правопорушень повинні, як зауважують у спеціальній літературі, бути виокремлені під час формування відповідних окремих криміналістичних методик¹.

З огляду на викладене, *мету статті* визначено як з'ясувати специфічні аспекти планування й організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Виклад основного матеріалу. Організацію розслідування науковці пропонують досліджувати як два різні аспекти діяльності: управлінську та криміналістичну. З огляду на це, різні площини розуміння цієї категорії наділяють її власне притаманним їй значенням.

У криміналістичному значенні організацію розслідування кримінальних правопорушень, як слушно зазначає О. В. Олішевський, слід розуміти як допоміжну до розслідування діяльність, котра здійснюється шляхом упорядкування його елементів (процесуальних та інших дій) і створення сприятливих умов. Структурними компонентами діяльності з організації розслідування у зв'язку з цим слід вважати: 1) розумову діяльність, яка здійснюється шляхом упорядкування окремих елементів розслідування та підтримання їх у такому стані; 2) практичну діяльність щодо реалізації запланованого – створення сприятливих умов для розслідування².

Водночас сутність організаційно-управлінської компетенції представників органів досудового розслідування у спеціальній літературі пропонують розглядати крізь призму деяких функцій психології менеджменту, зокрема: теоретико-пізнавальної, інформаційної, соціально-психологічної, етнопсихологічної, соціокультурної, гуманістичної та прикладної³. Тому констатують, що організаційна й управлінська діяльність спрямовані на забезпечення найефективнішого виконання намічених завдань шляхом оптимального розподілу зусиль, використовуваних суб'єктами розслідування коштів у просторі та часі, впорядкування структури цієї системи. Водночас організаційна діяльність зводиться до організаційних дій і рішень, а управлінська – переважно має владний характер, використовуючи необхідні важелі процесуального підпорядкування і прийоми психологічного впливу⁴.

Також висловлюються у юридичній літературі й інші позиції. Наприклад, Н. М. Татарин під організацією та плануванням розслідування як об'єктом криміналістичного дослідження запропонував розуміти «елемент багатоаспектної складної динамічної системи «слідча діяльність», реалізація якого спрямована на криміналістичне забезпечення

¹ Татарин Н. М. Указана праця. С. 285.

² Олішевський О. В. Організація розслідування злочинів та її місце у структурі криміналістики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. С. 8.

³ Мотлях О. І., Волошина О. В., Андросюк В. Г., Малоголова О. О. Психологічні чинники формування організаційно-управлінської компетентності слідчого: метод. рек. Київ, 2019. 57 с.

⁴ Волошина О. В. Сутність організаційно-управлінської компетентності у психологічній структурі професійної діяльності слідчого. *Юридична психологія*. 2019. Т. 25. № 2. С. 82.

розслідування з метою виконання завдань кримінального провадження та забезпечення ефективності професійної діяльності уповноважених суб'єктів (прокурорів, слідчих, дізнавачів, детективів, слідчих суддів, судів)»¹. Ми погоджуємося з таким підходом. Разом із тим вважаємо, що у будь-якому разі в сутнісному практичному аспекті слідча діяльність завжди вимагає вжиття заходів щодо організації, управління та планування. Ці види діяльності є іманентними складовими діяльності з розслідування злочинів, навіть у тих ситуаціях, коли вони здійснюються в усній формі і реалізуються без заздалегідь узгодженого плану. На теперішній час неможливо здійснювати діяльність щодо розслідування без ретельного планування й управління, адже вона завжди зумовлює потребу вступу у взаємодію (комунікацію) з іншими учасниками кримінального провадження, а отже, вимагає й узгодження певних видів діяльності задля реалізації запланованих заходів разом із такими учасниками, дотримання встановлених законом строків тощо². Тому констатуємо вагомість значення організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, ураховуючи їх специфічність у контексті дослідження окремих видів кримінальних правопорушень, вважаємо за потрібне звернутися до аналізу правозастосовної практики і з урахуванням теоретичних напрацювань з'ясувати специфіку планування й організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Ми прихильники тієї позиції, що організація розслідування є ширшим поняттям, а планування – є її практичною формою вираження. Це підтверджується й обсягом завдань, на які вони спрямовані. Так, кінцева мета організації розслідування полягає у виконанні завдань кримінального провадження шляхом проведення комплексу слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, що спрямовані на встановлення обставин учинення кримінального правопорушення (в розумні строки), а мета планування розслідування – у визначенні оптимальних способів реалізації указаних дій³.

Організація роботи слідчих підрозділів Національної поліції України пов'язана із забезпеченням ефективної участі слідчих у захисті особи, суспільства, а також держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження шляхом:

- розгляду заяв і повідомлень про скоєні кримінальні правопорушення;
- внесення відповідних відомостей, передбачених Положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, що затверджений наказом Генерального прокурора України від

¹ Татарин Н. М. Концептуальні засади організації та планування розслідування кримінальних правопорушень: монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2023. С. 81.

² Там само. С. 286.

³ Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. С. 221.

17.08.2023 № 231, про вчинення цих кримінальних правопорушень до згаданої електронної інформаційно-комунікаційної системи;

- проведення всебічного, повного і неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, що віднесені до підслідності слідчих органів Національної поліції України, у порядку, котрий передбачений Кримінальним процесуальним кодексом України;

- ужиття своєчасних заходів з метою забезпечення відшкодування шкоди, що завдана кримінальним правопорушенням¹.

Водночас щодо порядку організацій діяльності Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ), яким також підслідна низка кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, то окремі складові цієї діяльності визначені Постановою Кабінету Міністрів України від 06.10.2021 №1068 «Деякі питання організації діяльності Бюро економічної безпеки України», котрою затверджено «Положенням про Бюро економічної безпеки України» та «Умови та розміри оплати праці і грошового забезпечення працівників Бюро економічної безпеки»². Щодо питання планування діяльності БЕБ, то окресленим Положенням тільки визначено, що до їх компетенції належить «планування заходів у сфері протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним законом до його підслідності», а також визначення пріоритетів роботи і шляхів виконання покладених на нього завдань, затвердження перспективних, поточних та оперативних планів роботи БЕБ, звітів про їх виконання³. Таким чином, практичних засад планувальної діяльності співробітниками БЕБу у згаданих нормативно-правових актах не закріплено, однак стратегічні завдання щодо потреби планування своєї діяльності і практичних заходів щодо протидії кримінальним правопорушенням усе ж таки передбачено. Це додатково актуалізує потребу теоретичного осмислення специфіки організаційної та планувальної діяльності щодо розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Основні складові елементи організації розслідування кримінальних правопорушень представлені: 1) збиранням орієнтуючої та доказової інформації; 2) плануванням; 3) методичною роботою; 4) аналітико-статистичною роботою; 5) взаємодією; 6) координацією діяльності з розслідування кримінальних правопорушень⁴.

Щодо першої змістовної складової організації розслідування, то збирання доказової інформації безумовно здійснюється шляхом проведення передбачених законом процесуальних заходів, котрі спрямовані на

¹ Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: затв. наказом Генерального прокурора України від 17.08.2023 №231 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20> (дата звернення: 05.08.2024).

² Див. Деякі питання організації діяльності Бюро економічної безпеки України: постанова КМУ від 06.10.2021 №1068 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2021-%D0%BF> (дата звернення: 05.08.2024).

³ Там само.

⁴ Татарин Н. М. Указана праця. С. 288.

отримання процесуальних джерел доказів. У контексті кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством слід зауважити, що типовим є проведення гласних слідчих (розшукових) дій, отримання доступу до документів і їх збирання (отримання), призначення експертиз, а отже, отримання висновку експерта, рідше процесуальним джерелом доказів у досліджуваній нами категорії кримінальних правопорушень стають речові докази.

Щодо збирання орієнтуючої інформації у процесі розслідування кримінальних правопорушень, то це питання також потребує уваги, адже попри відсутність у ній доказового потенціалу, вона в багатьох випадках наділена вагомим значенням і тією чи іншою мірою сприяє вирішенню окремих тактичних завдань розслідування.

У юридичній літературі наразі приділяють вагому увагу кримінальному аналізу, оскільки він уже тривалий час є апробованим методом і засобом збору інформації. Це зумовлено тим, що сучасний інформаційний простір заповнений великою кількістю різноманітної інформації, яка може бути використана для аналізу та аналітичної обробки на підставі застосування цифрових та інформаційних технологій¹. Для цього, наприклад, практичний інструментарій Департаменту кримінального аналізу Національної поліції України наділено повноваженнями щодо проведення оперативного аналізу (аналізу телефонних дзвінків, діяльності злочинних угруповань, проведення порівняльного аналізу тощо); тактичного аналізу (кримінального аналізу, окреслення кримінальних тенденцій, здійснення геопросторового аналізу, аналізу місць концентрації злочинності, здійснення часового аналізу, МО-аналізу, створення кримінальних моделей, аналізу профілів підозрюваних/жертв); проведення стратегічного аналізу (SWOT-аналізу, PEST-аналізу, аналізу моделей/форм злочинності і профілювання, аналізу тенденцій, аналізу з використанням географічного профілювання); аналізу даних з відкритих джерел (OSINT); аналізу даних з багатьох джерел (Multi-Source Analysis). Задля забезпечення здійснення такого аналізу застосовуються сучасні аналітичні інструменти, відповідне програмне забезпечення і різноманітні інформаційні ресурси. При цьому аналітичні схеми відіграють архіважливу роль у здійсненні цієї діяльності, особливо розуміння структур та ієрархії злочинних організацій, а також для виявлення ключових фігур, котрі координують злочинну діяльність. У подібних випадках аналітики використовують апробовані методи побудови й аналізу соціальних мереж для виявлення контактів між членами злочинних угруповань. Це дозволяє з'ясувати ключові вузли і канали комунікації, що сприяє ефективному плануванню оперативних заходів і затримання злочинців².

Наступний напрям діяльності – планування. За загальним правилом

¹ Корнієнко М. В. Кримінальний аналіз у діяльності Національної поліції України. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 2. С. 399.

² Мовчан А. В. Актуальні проблеми впровадження в органах Національної поліції України моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою. *Соціально-правові студії*. 2018. Випуск 1. С. 17-22.

планування розслідування кримінальних правопорушень відбувається у декілька етапів:

1) підготовчий, на якому відбувається аналіз матеріалів кримінального провадження, їх співставлення із відповідною криміналістичною характеристикою, оцінка слідчої ситуації, а також визначення подальших напрямів розслідування;

2) складання плану розслідування (усного або письмового): постановлення тактичних завдань розслідування, визначення обсягу і змісту обставин, що підлягають доказуванню;

3) висунення версій і передбачення заходів їх перевірки;

4) розподіл сил і засобів шляхом визначення виконавців, матеріально-технічного забезпечення;

5) установлення строків виконання запланованих заходів;

6) визначення способів контролю та відповідальних осіб за виконання окремих запланованих заходів і плану розслідування взагалі;

7) організація виконання запланованих заходів;

8) за необхідності, внесення змін і уточнень до плану розслідування кримінальних правопорушень¹.

З урахуванням відповідних складових, нами здійснено аналіз правозастосовної практики й окреслено елементи організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, у формі алгоритму роботи слідчого/детектива. Він охоплює такі заходи:

1) проведення ретельного аналізу отриманої від заявника та потерпілого інформації про вчинення рейдерства: час, спосіб, місце, сліди, відомості про особу злочинця і потерпілого, наявність чи відсутність свідків, інформація про застосовані знаряддя і засоби, використані документи, у тому числі й підроблені;

2) у випадках, коли рейдерами вжито фізичні заходи щодо протидії законній господарській діяльності суб'єктів господарювання, вжити заходи щодо організації та проведення огляду місця події, інших невідкладних заходів;

3) здійснити об'єктивну оцінку отриманої інформації, перевірити її, зокрема, на відповідність тій інформації, що відображена у відкритих інформаційних системах, реєстрах органів державної влади та місцевого самоврядування, зверненнях громадян, зареєстрованих органами Національної поліції, Бюро економічної безпеки України, Офісом протидії рейдерству тощо;

4) прийняти рішення про початок досудового розслідування та внесення відомостей про ознаки виявленого кримінального правопорушення до ЄРДР;

5) з урахуванням слідчої ситуації, що сформувалася на початковому етапі розслідування призначити слідчого (групу слідчих) і прокурора (групу прокурорів), котрі здійснюватимуть досудове розслідування або ж дізнання

¹ Татарин Н. М. Указана праця. С. 288.

у разі вчинення кримінального проступку, а за потреби – визначити склад слідчо-оперативної групи, котра братиме участь у кримінальному провадженні;

6) скласти розгорнутий план процесуальних дій і інших заходів (із установленням строків їх проведення, визначенням виконавців і проміжних строків звітування та кінцевих), із висуненням декількох слідчих версій щодо того, що відбулося, переліку обставин, які підлягають установленню під час розслідування, які слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії доцільно провести першочергово, а які – після отримання попередніх результатів запланованих заходів¹;

7) визначення необхідності залучення до кримінального провадження обізнаних осіб, зокрема, для отримання консультацій зі спеціальних питань, вирішення запитання про призначення експертиз;

8) організувати план регулярних оперативних нарад слідчо-оперативної групи щодо обговорення отриманих результатів і визначенням подальших завдань;

9) налагодження систематичного обміну інформацією і звітності про результати роботи з метою своєчасного уточнення, а також корегування плану розслідування.

До другорядних завдань, які також мають бути передбачені планом, на нашу думку, слід відносити: «вжиття заходів щодо виявлення причин і умов, котрі сприяли вчиненню злочину, і розроблення на цій основі заходів профілактичного характеру; організація та вжиття заходів попередження та, за необхідності, нейтралізації протидії розслідуванню (забезпечення заходів, що гарантують неприпустимість витоку інформації, розголошення даних досудового слідства, вжиття заходів безпеки тощо)»².

Слід зауважити, що планування роботи слідчого нормативно врегульоване. Цей обов'язок представників органів досудового розслідування передбачено Інструкцією з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, що затверджена Наказом МВС України № 570 від 06.07.2017 (далі – Інструкція). Згідно із положеннями цієї Інструкції, діяльність слідчих підрозділів здійснюється на підставі планування, поєднання єдиноначальності у вирішенні завдань, зумовлених службовою діяльністю та колегіальністю під час їх обговорення, персональної відповідальності кожного працівника за стан справи на дорученій ділянці роботи. Інструкцією визначено, що слідчий планує свою роботу з метою забезпечення своєчасності виконання необхідних слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій у всіх кримінальних провадженнях, у яких він здійснює досудове розслідування. Задля цього він складає загальний календарний план-графік роботи в усіх кримінальних провадженнях, а також плани розслідування у кожному кримінальному

¹ Виноградов В. І. Планування розслідування злочинів у сфері публічних закупівель. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 63. С. 258.

² Виноградов В. І. Указана праця. С. 258.

провадженні¹.

Наступним елементом організації розслідування є методична робота, котра «заснована на досягненнях сучасної науки та передового досвіду аналітичної, організаційної, науково-практичної, інформаційної діяльності щодо вирішення основних завдань досудового розслідування, покращення його якості, забезпечення законності, удосконалення професійної компетентності слідчих та підвищення ефективності їх діяльності»². З огляду на проведене нами анкетування практичних працівників, безумовно представники слідчих підрозділів беруть участь у методичній роботі, однак, як правило, на підставі власної ініціативи та креативності. Більш сталою є така діяльність на рівні регіональних слідчих управлінь та Головного слідчого управління Національної поліції України, котрі активно займаються підготовкою різноманітних науково-практичних рекомендацій, навчальних посібників, довідників тощо. Вважаємо, що наразі має бути актуалізоване завдання не тільки щодо проведення методичної роботи на рівні слідчих управлінь, але й у територіальних підрозділах.

Аналітико-статистична робота передбачає відображення результатів розслідування кримінальних правопорушень і руху кримінальних проваджень шляхом внесення відповідної інформації до ЄРДР, формуванні звітності про результати роботи органів досудового розслідування, проведення взаємних звірок із підрозділами інформаційного забезпечення. Такий напрям діяльності також носить стратегічний характер і має вирішальне значення для взаємодії слідчих підрозділів, адже у подальшому подібна інформація узагальнюється і вноситься до відповідних інформаційних систем органів Національної поліції України.

Координація діяльності слідчих підрозділів також відіграє неабияке значення у виконанні завдань кримінального провадження. Так, поширеними є факти, коли результатом узгодженої практичної роботи керівників і працівників слідчих підрозділів з реалізації контрольних функцій щодо координації розслідування кримінальних правопорушень, ставало з'ясування фактів протиправної діяльності однієї і тієї ж особи чи злочинних угруповань у різні проміжки часу щодо різних суб'єктів господарювання в межах різних територіальних громад та адміністративно-територіальних одиниць. Це ставало підставою для прийняття рішення про об'єднання матеріалів кримінальних проваджень і доручення досудового розслідування слідчим слідчого управління конкретного територіального органу управління. Як наслідок, цілеспрямоване слідче пізнання протиправної діяльності злочинних угруповань давало більше результатів, аніж самостійне їх розслідування відокремленими підрозділами.

Висновки. Організація та планування розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, є необхідними змістовними

¹ Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: затв. наказом МВС України від 06.07.2017 № 570 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення: 05.08.2024).

² Там само.

компонентами діяльності органів досудового розслідування через складність механізму кримінально протиправної діяльності, багатоепізодність, а також поширеність їх учинення групами осіб, злочинними угрупованнями, високий рівень протидії, латентність тощо.

Організація досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, є складною інтелектуальною діяльністю, до здійснення якої залучені не тільки представники окремих слідчих підрозділів чи підрозділів БЕБу, але й працівники територіальних управлінь, адже на них покладається завдання щодо координації діяльності територіальних підрозділів, які знаходяться у їх підпорядкуванні.

Планування розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, полягає у визначенні та проведенні процесуальних та інших заходів у напрямі з'ясування обставин, котрі підлягають установленню, шляхом визначення комплексу слідчих і негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Плани досудового розслідування представлені відповідними алгоритмами та програмами розслідування, що мають на меті стимулювати ділову активність слідчого, детектива, дізнавача, а також утворених слідчо-оперативних груп, задля підвищення швидкості та якості правозастосовної діяльності в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виноградов В. І. Планування розслідування злочинів у сфері публічних закупівель. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 63. С. 255-261. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v63i0.22>.
2. Волошина О. В. Сутність організаційно-управлінської компетентності у психологічній структурі професійної діяльності слідчого. *Юридична психологія*. 2019. Т. 25. № 2. С. 78-85. DOI: <https://doi.org/10.33270/03192502.78>.
3. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.
4. Деякі питання організації діяльності Бюро економічної безпеки України: постанова КМУ від 06.10.2021 №1068 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2021-%D0%BF> (дата звернення: 05.08.2024).
5. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків: Право, 1999. 304 с.
6. Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: затв. наказом МВС України від 06.07.2017 № 570 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення: 05.08.2024).

7. Коновалова В. О. Організація і планування розслідування. Поняття і принципи планування. Техніка планування. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Ін Юре, 2001. 462 с.
8. Корнієнко М. В. Кримінальний аналіз у діяльності Національної поліції України. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 2. С. 397-402. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.60>.
9. Мовчан А. В. Актуальні проблеми впровадження в органах Національної поліції України моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою. *Соціально-правові студії*. 2018. Випуск 1. С. 17-22.
10. Мотлях О. І., Волошина О. В., Андросюк В. Г., Малооголова О. О. Психологічні чинники формування організаційно-управлінської компетентності слідчого: метод. рек. Київ, 2019. 57 с.
11. Олішевський О. В. Організація розслідування злочинів та її місце у структурі криміналістики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 20 с.
12. Остапчук М. С. Організація та планування провадження досудового розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 2. С. 344-356.
13. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: затв. наказом Генерального прокурора України від 17.08.2023 №231 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20> (дата звернення: 05.08.2024).
14. Степанюк Р. Л. Особливості організації розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спец. вип. С. 132–136.
15. Татарин Н. М. Концептуальні засади організації та планування розслідування кримінальних правопорушень: монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 332 с.
16. Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 22 с.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2024

Serhii A. TIULIENIEV,
PhD in of Economics
(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science
Institute» Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

PLANNING AND ORGANIZATION INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO RAIDING

The article clarifies the essence of planning and organizing the investigation

of criminal offenses related to raiding. It was determined that these are mandatory components of the activities of pre-trial investigation bodies in this category of criminal offenses, taking into account the complexity of the mechanism of criminal illegal activity, multi-episode nature, as well as the prevalence of their perpetration by groups of persons, criminal gangs, etc. It was established that the organization of a pre-trial investigation of criminal offenses related to raiding is a complex intellectual activity, the implementation of which involves not only representatives of individual investigative units or units of the Economic security bureau of Ukraine but also employees of territorial offices, because they are entrusted with the task of coordinating the activities of territorial units, which are under their control. The meaningful components of activities related to the organization of the investigation are characterized, and the specifics of planning activities and the peculiarities of planning in criminal offenses of the studied category are determined.

Key words: *pretrial investigation, criminal offense, prosecution, raiding, planning, investigation organization, plan.*

Дар'я Василівна ХОРОШУН

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ВЗАЄМОДІЯ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ З СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНИМ ЕКСПЕРТОМ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ: ЗАСАДИ І ФОРМИ

У статті наголошено, що в злочинах проти життя та здоров'я особи типовою є участь лікаря судово-психіатричного експерта у двох формах: залучення експерта для проведення судово-психіатричної експертизи та участі у процесуальних діях у статусі спеціаліста. Окреслено правові засади реалізації таких форм взаємодії сторін кримінального провадження та судово-психіатричних експертів. З'ясовано, що окреслені форми взаємодії сторін кримінального провадження за умов, визначених у положеннях кримінального процесуального законодавства, є обов'язковими до реалізації, а за інших – правом сторони кримінального провадження. Разом із цим наголошено, що при вирішенні питання про реалізацію необов'язкових форм слід зважати на презумпцію психічного здоров'я і недопустимість її порушення. Наголошено на недостатності нормативного врегулювання порядку залучення стороною захисту судово-психіатричного експерта для проведення експертизи. Визначено недоцільність залучення психіатра до процесуальних дій, учасниками яких є неповнолітні, за винятком ситуацій, коли слід надати кваліфіковану оцінку психічному стану неповнолітнього чи виявити у нього психопатологічні розлади.

Ключові слова: кримінальне провадження, злочин проти життя та здоров'я особи, досудове розслідування, спеціаліст, судовий експерт, експертиза, лікар-психіатр.

Постановка проблеми. Злочин проти життя та здоров'я особи із року в рік залишаються досить чисельними серед облікованих кримінальних правопорушень. Такий стан речей вже неодноразово актуалізував наукові пошуки в контексті вироблення ефективних шляхів протидії насильницькій

злочинності проти життя та здоров'я особи. Наразі вже сформовано теоретичне бачення щодо методології пізнання злочинної детермінації, накопичено масив теоретичного знання щодо проведення процесуальних дій у цій категорії злочинів тощо. Нашу увагу привертають особливості використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я осіб.

Окреслена проблематика вже неодноразово ставала предметом вивчення багатьох вчених. У цьому контексті слід згадати напрацювання В. П. Бахіна, М. С. Бокаріуса, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, В. А. Журавля, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, Є. Д. Лук'янчикова, М. В. Салтевського, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, Ю. М. Чорноус, М. Г. Щербаковського, Б. В. Щура та ін. Ці вчені здійснили вагомий внесок у формування концептуальних положень проблематики використання спеціальних знань під час розслідування злочинів.

У контексті використання спеціальних знань під час розслідування саме злочинів проти життя та здоров'я особи слід згадати напрацювання Р. Х. Бічуріна, О. Ю. Булукуова, І. В. Борисенка, В. І. Боярова, В. І. Вороніна, А. Г. Вуйми, Т. В. Ганжі, О. І. Груздя, В. М. Гузея, В. О. Гусевої, Б. А. Замули, С. Ф. Здоровка, А. В. Іваниці, І. В. Кубарєва, А. І. Кунтія, М. Г. Куп'янського, О. В. Любчинського, К. Г. Мішиної, В. В. Невгада, О. С. Саїнчина, С. О. Саїнчина, В. В. Семенового, І. В. Січковської, Р. Л. Степанюка, В. С. Суходубова, А. М. Чорного, А. О. Шульги та інших. Разом із тим, вважаємо, що вченими недостатньо приділялася увага проблематиці взаємодії сторін кримінального провадження зі судово-психіатричним експертом під час розслідування злочинів цього виду, попри те, що це питання є надактуальним, принаймні з огляду на визначення механізмів забезпечення ментального здоров'я громадян в умовах проведення бойових дій.

Проблема захисту ментального здоров'я, як зазначають у спеціальній літературі, надзвичайно загострилася після початку повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію України. Адже участь громадян у бойових діях, перебування у прифронтовій зоні з постійними бомбовими ударами, ракетними й артилерійськими обстрілами, перебування людей в умовах окупації, усе це значно підвищує вразливість наших співгромадян до психосоціального стресу, сприяють поширенню психічних розладів (депресії, тривоги, постстресових розладів) і навіть до розладів психіки.

Психічні розлади негативно позначаються на фізичному здоров'ї особи, часто супроводжуються різного виду залежностями, спричиняють труднощі соціальної адаптації і призводять до підвищення конфліктності. Усе це своєю чергою є чинником, що нерідко зумовлює прояви агресії і жорстокості. Крайньою формою агресії, найбільш гострим і небезпечним проявом агресивної поведінки є насильство, котре своєю чергою є найбільш загрозливим способом суспільно небезпечної поведінки¹. Тому в таких

¹ Смілянський Я. Г. Особлива жорстокість як кваліфікуюча ознака умисного вбивства. *Форум*

кримінальних провадженнях актуалізоване завдання щодо надання кваліфікованої оцінки діям особи, яка вчинила злочин проти життя та здоров'я. Подекуди для цього слід залучати кваліфікованих фахівців, одним з яких є лікар-психіатр або судово-психіатричний експерт.

Мету статті сформульовано як з'ясування основних засад і форм взаємодії сторін кримінального провадження із судово-психіатричним експертом у злочинах проти життя та здоров'я особи.

Виклад основного матеріалу. Можливості судової психіатрії наразі дуже активно використовуються у кримінальному судочинстві. Це, зокрема, зумовлено тим, що одним із актуальних завдань уряду є приведення правової системи України та правозастосовної діяльності у відповідність до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та з метою задоволення потреб суспільства.

Суб'єктом злочину, згідно з ч. 1 ст. 18 Кримінального кодексу України, є фізична осудна особа певного віку¹. При цьому особа не несе кримінальної відповідальності, якщо на момент учинення суспільно небезпечного діяння вона перебувала у стані неосудності². Це зумовлено тим, що особа, яка перебуває в стані неосудності, не усвідомлює свої дії, а отже, не може нести відповідальності за свої дії. Для встановлення судом факту неосудності (засвідчення наявності юридичного критерію) йому обов'язково слід оцінити компетентний висновок судово-психіатричної експертизи (пересвідчитися в наявності медичного критерію). Таким чином, за наявності сумнівів в осудності особи або наявності відомостей, котрі викликають сумнів щодо обмеженої осудності особи, тобто з метою визначення психічного стану підозрюваного, необхідно обов'язково призначати судово-психіатричну експертизу (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України)³. Отже, одна з форм взаємодії сторін кримінального провадження, зокрема, сторони обвинувачення є обов'язковою до реалізації за наявності передбачених законом підстав. Тому вважаємо за потрібне зупинитися більш детально на особливостях реалізації цієї форми.

Призначення судово-психіатричної експертизи, обов'язки, права і відповідальність судових експертів визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України, Кримінальним кодексом України, Законом України «Про судову експертизу», Законом України «Про психіатричну допомогу», Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», Наказом Міністерства охорони

права. 2009. № 3. С. 591-596.

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

² Там само.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17>.

здоров'я від 08.05.2018 №865 «Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи» тощо.

Проведення судово-психіатричної експертизи може бути доручено державним спеціалізованим судово-психіатричним установам Міністерства охорони здоров'я України, серед яких:

- Інститут судової психіатрії Міністерства охорони здоров'я України (чинна назва відповідно до наказу МОЗ України від 08.09.2023 р. № 1601)¹;

- філії Інституту судової психіатрії МОЗ України, що наразі функціонують у 21 обласному центрі. Тобто виключно ці суб'єкти уповноважені на проведення судово-психіатричних експертиз, що відповідає вимогам Закону України «Про судову експертизу» та вчергове засвідчує монополізацію суб'єктів судово-експертної діяльності в контексті окремих видів експертних досліджень.

Об'єктами обов'язкової судово-психіатричної експертизи є:

- підозрювані стосовно яких органи дізнання та слідства мають сумніви в аспекті їх психічної повноцінності;

- обвинувачувані, підсудні, якщо у органів правосуддя виникли сумніви щодо їх осудності та процесуальної дієздатності. Водночас ці засади не виключають того факту, що судово-психіатрична експертиза також може призначатися стосовно потерпілих. Поширеною є така практика щодо постраждалих від домашнього насильства.

За формою розрізняють амбулаторну, стаціонарну і посмертну судово-психіатричну експертизу [340]. Під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи найбільш поширеним є проведення амбулаторних експертиз, і лише щодо умисних вбивств – значно підвищується рівень стаціонарних судово-психіатричних експертиз.

Основними завданнями, що покладаються на вирішення судових експертів-психіатрів є: 1) з'ясування наявності в особи психічного захворювання, розладу психічної діяльності, котрий позбавляв би її можливості повністю чи частково усвідомлювати свої дії та/або керувати ними; 2) установлення необхідності застосування через наведені обставини стосовно особи примусових заходів медичного характеру. Також до компетенції судово-психіатричних експертиз, наприклад, у кримінальних провадженнях щодо вбивств, належать питання про з'ясування наявності в особи патологічного афекту², можливості участі особи у слідчих (розшукових) діях³, з'ясування питань про те, чи є підозрюваний хронічним алкоголіком чи наркоманом, чи потребує він примусового лікування від

¹ Про зміну найменування та затвердження Статуту державної установи «Інститут судової психіатрії Міністерства охорони здоров'я України» (нова редакція): наказ МОЗ України від 08.09.2023 р. № 1601. URL: <https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/statut-du-isp-moz-ukrayiny-vid-08.09.2023.pdf>

² Шуляр В. О. Юридико-психологічна характеристика протиправних діянь, скоєних у стані сильного душевного хвилювання: дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06. Київ, 2013. С. 164.

³ Husieva V., Oderiy O., Petrova I., Fomina T., Vuima A. Features of the investigation of premeditated murders committed by persons with mental disorders in the practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (46). С. 109–117.

залежності¹, чи проходив підозрюваний лікування у медичному закладі², чи має схильність до сексуально-насильницьких дій в екстремальних умовах, садизму, катування, а також чи схильний підозрюваний до завдання інших фізичних страждань потерпілій особі тощо³.

Водночас слід звернутися і до підстав, що є достатнім проводом для призначення судово-психіатричної експертизи щодо підозрюваних. Достатньо ґрунтовно до їх визначення, зокрема, стосовно підозрюваних у вчиненні домашнього насильства, підійшли О. І. Мотлях та Т. В. Іщенко. Науковці віднесли до них такі: «перебування особи на диспансерних обліках у лікарів-психіатрів (зокрема, з діагнозами: розумова відсталість легкого ступеня; гострий поліморфний психотичний розлад із симптомами шизофренії; параноїчна шизофренія; шизоафективні розлади; соматоформні розлади; розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю) та наркологів (з діагнозами: розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, синдром залежності; розлади психіки та поведінки внаслідок вживання опіоїдів, синдром залежності), або ж проходила лікування в закладах із надання психіатричної допомоги у зв'язку із психічними розладами. Окрім того, зазначені судові експертизи призначалися також особам, які не перебували під наглядом у закладах із надання психіатричної допомоги у зв'язку із психічними розладами, однак мали інші ознаки, що могли свідчити про наявність таких розладів. Зокрема, регулярне перебування особи у стані сильної агресії на час вчинення злочину; травма голови (гостра закрыта черепно-мозкова травма, забій головного мозку тяжкого ступеню); участь у збройній агресії в Афганістані, систематичне зловживання алкогольними напоями та ведення бродячого способу життя за наявності сім'ї та постійного місця проживання»⁴. Зауважимо, що окреслені підстави можуть бути визнані достатніми і для призначення судово-психіатричних експертиз під час розслідування інших видів злочинів проти життя та здоров'я особи, проте вважаємо необхідним їх обов'язкове закріплення у процесуальний спосіб, зокрема, у документах чи у протоколах процесуальних дій, адже за таких умов не виникне підстав для визнання дій сторони обвинувачення посяганням на презумпцію психічного здоров'я.

Менш урегульованою є взаємодія сторони захисту та судового експерта-психіатра. З огляду на те, що ініціювання призначення експертизи стороною захисту згідно з чинним КПК України може здійснюватися виключно перед стороною обвинувачення, то це робить майже недоступною можливість призначення експертного дослідження за ініціативою підозрюваного чи його захисника. Разом із цим, на нашу думку,

¹ Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб / В. Г. Гончаренко та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2015. С. 224.

² Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. С. 191.

³ Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Настільна книга слідчого. Київ: Ін. Юре, 2011. С. 173–175.

⁴ Мотлях О. І., Іщенко Т. В. Специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 212–215.

у тих ситуаціях, коли слідчий або прокурор відмовляють у задоволенні клопотання про призначення судово-психіатричної експертизи, сторона захисту має зібрати достатні відомості, що засвідчують наявність передбачених підстав обов'язкового залучення експерта у подібних ситуаціях, і подати їх на розгляд слідчого судді разом зі скаргою на відповідну постанову сторони обвинувачення. Ураховуючи, що судово-психіатрична експертиза це не той вид дослідження, де сторона захисту може залучити експерта на договірних засадах, то такий підхід гарантуватиме можливість реалізації засади рівності сторін щодо залучення експерта для проведення експертизи.

Також слід зауважити, що сторона захисту може отримувати висновок фахівця про потребу проведення експертизи, що ґрунтується на попередньому аналізі медичної документації та інших документів. У висновку фахівця можуть бути вказані рекомендації щодо форми судово-психіатричної експертизи переліку питань для експертизи, визначено обсяги і напрями пошуку необхідних додаткових матеріалів. Такий висновок може бути надано в обґрунтування вимог щодо призначення судово-психіатричної експертизи.

Недостатню увагу, як слушно зазначають у юридичній літературі, органи досудового слідства приділяють з'ясуванню можливостей неповнолітнього підозрюваного повністю усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними у конкретній ситуації, що є предметом комплексної психолого-психіатричної експертизи. Потреба в проведенні цього дослідження зумовлена тим, що «тільки професійні психологи та психіатри досконало володіють спеціальними знаннями, за допомогою яких можна виявити в особи психічний розлад та його вплив на пізнавальну та емоційно-вольову сферу її психіки під час вчинення нею кримінального правопорушення й надати професійний висновок щодо зазначених питань»¹.

Аналіз слідчої та судової практики дає достатні підстави резюмувати, що комплексна психолого-психіатрична експертиза щодо неповнолітніх підозрюваних у вчиненні злочинів проти життя та здоров'я призначається за наявності медичних даних про наявність психічних розладів у підозрюваного. Водночас у науковій літературі вказують, що підставами проведення комплексних психолого-психіатричних експертиз можуть бути: «1) необхідність встановлення наявності у дитини психічного захворювання чи затримки психічного розвитку (якщо у органів досудового розслідування є підстави вважати, що такі особливості можуть мати місце); 2) визначення ступеню здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації»².

¹ Марчак В. Я. Обмежена осудність: психолого-правовий зміст: монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. С. 261-265.

² Волошанівська Т. В. Комплексна психолого-психіатрична і психологічна експертиза неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 573.

Ще однією формою взаємодії сторін кримінального провадження із судовим експертом-психіатром є його участь, як спеціаліста у процесуальних діях, зокрема, у вербальних. Завданнями експерта-психіатра є не визначення вірогідності показань свідків, потерпілих і підозрюваних, що є компетенцією суду і органів досудового розслідування, а клінічна оцінка психічного стану особи, котра дає показання, виявлення психопатологічних розладів, що можуть перешкоджати досліджуваному правильно здійснювати свої процесуальні права й обов'язки¹. Правову основу діяльності спеціаліста становлять положення Кримінального процесуального кодексу України.

Можлива участь психіатра і в слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітніх. Однак, на нашу думку, слід уже ж таки до участі в них залучати психологів, адже вони мають знання і навички відшукування підходу до дитини, мають досвід підготовки неповнолітнього до участі у процесуальних діях, створення для неї безпечного середовища під час її участі у відповідних процесуальних діях, зокрема, з урахуванням віку й особливостей розвитку ставлять дитині питання, котрі будуть зрозумілими, не будуть її травмувати або ж завдавати віктимізації. Окрім цього, до функцій психолога, що убезпечують дитину від травматизації, також належать і надання психологу законодавством можливості щодо заперечення проти поставлення питань, котрі можуть її травмувати під час процесуальних дій. Таким чином, для роботи із тими неповнолітніми, які не виявляють ознак психічних розладів, слід залучати психологів, і лише з метою оцінки психічного стану неповнолітнього, котрий дає показання, виявлення у нього психопатологічних розладів – необхідно залучати психіатра.

Висновки. У злочинах проти життя та здоров'я особи типовою є участь лікаря судового-психіатричного експерта у двох формах: залучення експерта для проведення судово-психіатричної експертизи та участі у процесуальних діях у статусі спеціаліста.

Правовою основою діяльності судового експерта є положення: Кримінального процесуального кодексу України, Законів України «Про психіатричну допомогу», «Про судову експертизу», Наказ Міністерства охорони здоров'я від 08.05.2018 №865 «Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи», а залученого спеціаліста – Кримінальний процесуальний кодекс України.

Окреслені форми взаємодії сторін кримінального провадження за умов, визначених у положеннях кримінального процесуального законодавства, є обов'язковими до реалізації, а за інших – правом сторони кримінального провадження. Разом із цим, при вирішенні питання про реалізацію необов'язкових форм слід зважати на презумпцію психічного здоров'я і недопустимість її порушення. Вважаємо, що перспективи

¹ Цимбалюк В. І. Судова психіатрична експертиза свідків і потерпілих у кримінальному процесі. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 241.

подальших досліджень мають полягати, у визначенні організаційних засад залучення психіатрів до участі в кримінальному провадженні, адже на теперішній час він досі є нормативно неврегульованим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волошанівська Т. В. Комплексна психолого-психіатрична і психологічна експертиза неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 572–576. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/131>.
2. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 297 с.
3. Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб / В. Г. Гончаренко та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2015, 504 с.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17>.
6. Марчак В. Я. Обмежена осудність: психолого-правовий зміст: монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. 400 с.
7. Мотлях О. І., Іщенко Т. В. Специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 212–215.
8. Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В. О. Настільна книга слідчого. Київ: Ін. Юре, 2011. 736 с.
9. Про зміну найменування та затвердження Статуту державної установи «Інститут судової психіатрії Міністерства охорони здоров'я України» (нова редакція): наказ МОЗ України від 08.09.2023 р. № 1601. URL: <https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/statut-du-isp-moz-ukrayiny-vid-08.09.2023.pdf>
10. Смілянський Я. Г. Особлива жорстокість як кваліфікуюча ознака умисного вбивства. *Форум права*. 2009. № 3. С. 591–596.
11. Судова медицина та психіатрія : навч. посіб. / [Кікінчук В. В., Лозова С. М., Гусева В. О. та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 184 с.
12. Цимбалюк В. І. Судова психіатрична експертиза свідків і потерпілих у кримінальному процесі. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 240–244.
13. Шуляр В. О. Юридико-психологічна характеристика протиправних діянь, скоєних у стані сильного душевного хвилювання: дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06. Київ, 2013. 220 с.

14. Husieva V., Oderiy O., Petrova I., Fomina T., Vuima A. Features of the investigation of premeditated murders committed by persons with mental disorders in the practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (46). С. 109–117.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2024

Daria V. KHOROSHUN,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

PRINCIPLES AND FORMS INTERACTION CRIMINAL PROCEEDINGS PARTICIPANTS WITH THE FORENSIC PSYCHIATRIC EXPERT DURING THE INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST PERSONAL LIFE AND HEALTH

The article emphasizes that in crimes against the life and health of a person, the participation of a forensic psychiatric expert is typical in two forms: involvement of an expert to conduct a forensic psychiatric examination and participation in procedural actions as a specialist. The legal principles of implementing such forms of interaction between parties to criminal proceedings and forensic psychiatric experts are outlined. It was found that the outlined forms of interaction of the parties to criminal proceedings under the conditions defined in the provisions of the criminal procedural legislation are mandatory for implementation and under others - the right of the party to the criminal proceedings. At the same time, it was emphasized that when deciding on implementing optional forms, the presumption of mental health and the inadmissibility of its violation should be considered. The insufficiency of the regulatory regulation of the procedure for the defense to involve a forensic psychiatric expert to conduct an examination was emphasized. The inexpediency of involving a psychiatrist in procedural actions, the participants of which are minors, has been determined, except for situations where a qualified assessment of the minor's mental state should be provided or psychopathological disorders should be detected.

Keywords: *criminal proceedings, crime against life and health of a person, pre-trial investigation, specialist, forensic expert, examination, psychiatrist.*

Ольга Олександрівна ШАРОВА-АЙДАЄВА
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

У статті сформульовано поняття кримінального процесуального доказування злочинів, учинених стосовно працівників правоохоронних органів у судовому провадженні в першій інстанції. Визначено, що суд у змагальному кримінальному провадженні – це незалежний, неупереджений і незаінтересований у результатах провадження учасник, котрий виконує ряд функцій, пов'язаних із організацією процесу доказування та здійсненням контролю і забезпеченням його ефективності, дотримання передбачених законом процесуальних процедур. З'ясовано, що судовий розгляд злочинів стосовно правоохоронців у суді першої інстанції, як правило, здійснюється у спрощеній формі, адже усвідомлюючи протиправність своїх дій, безспірність доказів винуватості і тяжкість потенційного покарання, обвинувачені визнають свою вину та щиро каються. Водночас і за таких умов важливо забезпечити дотримання ряду засад, а саме: 1) створити умови змагальності та рівності сторін, свободи в поданні ними своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, самостійного обстоювання сторонами їхніх правових позицій; 2) з'ясувати думку сторін щодо можливості спрощеного судового розгляду; 3) визначити обсяг і порядок дослідження доказів в судовому засіданні; 4) дослідити докази, що характеризують обвинувачену особу.

Ключові слова: кримінальне провадження, злочин, доказування, судовий розгляд, працівник правоохоронного органу, доказ, оцінка доказу.

Постановка проблеми. Особливу увагу в контексті належного кримінально-правового захисту законодавцем приділено працівникам правоохоронних органів. Кримінальні правопорушення, що посягають на згаданих суб'єктів віднесені до групи кримінальних правопорушень проти

авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності. Вони вже тривалий час є доволі численними у загальній кількості облікованих злочинів, а також кримінальних проступків. Це свідчить про доцільність активізації правоохоронної діяльності, тобто потребу забезпечення їх ефективного розслідування, доказування та судового розгляду. Нашу увагу привертає проблематика судового розгляду цих кримінальних правопорушень з огляду на її багатоаспектність і малодослідженість у теорії кримінального процесу. Цим і суміжним питанням приділяли свою увагу І. В. Басиста¹, В. М. Єднак², Є. О. Мірошніченко³, О. В. Музиченко зі співавторами⁴, Т. І. Нікіфорова⁵, В. І. Осадчий⁶, С. В. Петков і С. В. Губарєв⁷, М. С. Пономарьова⁸, О. П. Рябчинська⁹, М. В. Шепітько¹⁰, С. О. Шульгін¹¹ та багато інших. Автори приділили свою увагу багатьом питанням, пов'язаним зі специфікою судового розгляду й ухваленням судових рішень, однак ці ж питання у контексті дослідження злочинів, учинених стосовно працівників правоохоронних органів, у теорії вітчизняного кримінального процесу ще досліджено не було.

Метою статті стало з'ясування загальних положень судового розгляду кримінальних правопорушень, учинених проти працівників правоохоронних органів та особливостей судового розгляду цієї категорії злочинів.

Виклад основного матеріалу. Загальні положення судового розгляду, як зазначають у юридичній літературі, представляють певну множину елементів, пов'язаних деякими взаємозв'язками, котрі сукупно утворюють певну єдність. Їх іманентними ознаками є ті, що притаманні системі, тобто

¹ Басиста І. В. Кваліфікація дій особи під час постановлення вироку за кваліфікуючою ознакою "повторно": взаємозв'язок кримінальних процесуальних та кримінально-правових аспектів. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2020. Том 6 С. 3-11.

² Єднак В. М. Чи можуть бути суб'єктом постановлення завідомо неправосудного вироку народні засідателі та присяжні: до постановки проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2013. №3. С. 288-291.

³ Мірошніченко Є. О. Актуальні питання постановлення вироку. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 5. С. 36-39.

⁴ Обловацька Н. О., Музиченко О. В., Карандась М. В. Особливості здійснення кримінального провадження стосовно неосудних та обмежено осудних осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 327-331.

⁵ Нікіфорова Т. І. Проблеми призначення покарання за сукупністю вироків. *Університетські наукові записки*. 2017 №2 С. 79-92.

⁶ Осадчий В. І. Шляхи криміналізації постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. *Dictum factum*. 2020. №2 (7). С.107-113.

⁷ Петков С. В., Губарєв С. В. Кримінальні порушення посадовими особами органів місцевого самоврядування, уповноваженими на вчинення нотаріальних дій. *Наукові перспективи*. 2024. № 2 (44). С. 1215-1227.

⁸ Пономарьова М. С. Кримінально-правова характеристика складу злочину постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.08. Київ. 2018. 215 с.

⁹ Рябчинська О. П. Особливості призначення покарання за колабораційну діяльність особам похилого віку. *Актуальні питання юридичної науки*. 2023. Том 34 (73). № 1. С. 216-223.

¹⁰ Шепітько М. В. Проблеми розслідування постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. №34. С. 102-117.

¹¹ Шульгін С. О. Провокація (підбурювання) особи на вчинення злочину працівниками правоохоронного органу як підстава для закриття кримінального провадження або постановлення виправдувального вироку. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. №1 С. 96-102.

цілісність, повнота, ієрархічність, взаємодія з іншими системами кримінального провадження¹.

Загальні положення судового розгляду охоплюють правила різного спрямування: одні покликані унормувати організацію і проведення судового розгляду, другі – встановити універсальні приписи дослідження та процедуру збирання доказів у відповідній стадії, а треті – запроваджені для розв’язання інших питань, які виникають під час судового розгляду².

Перелік загальних положень судового розгляду наведено законодавцем у параграфі 1 глави 28 КПК України, проте в юридичній літературі він неодноразово зазнавав певної критики. У контексті нашого дослідження вважаємо за потрібне розглянути специфіку судового розгляду у справах щодо злочинів проти працівників правоохоронних органів на підставі аналізу правозастосовної практики.

Так, найбільш поширеним у досліджуваній нами групі кримінальних правопорушень є насильство щодо працівника правоохоронного органу. У понад 65% проаналізованих нами проваджень за ст. 345 КК України укладалися угоди про визнання особою винуватості. Приблизно така ж кількість угод укладається і за фактом учинення опору працівникові правоохоронного органу та самовільного присвоєння владних повноважень. Ще однією важливою характеристикою судового розгляду окреслених кримінальних правопорушень є спрощена система судового розгляду.

Застосування спрощеної процедури, як зазначив Європейський суд з прав людини у справі «Ніколов проти Болгарії», зокрема, процедури на підставі угоди про визнання винуватості, характеризується низкою переваг для обвинуваченого та системи правосуддя, що полягають у скороченій тривалості розгляду справи, швидкому визначенні винуватості особи та її відповідальності, швидкому відшкодуванні шкоди, завданої злочином³.

Окрім цього, процедура визнання винуватості на підставі угоди є спільним надбанням європейських систем кримінального правосуддя, загальною рисою яких є надання «знижки покарання» в обмін на визнання винуватості до початку судового провадження в кримінальній справі або за суттєве співробітництво з правоохоронними органами або прокурором за умови відповідності такої угоди гарантіям справедливого судового розгляду, закріпленим у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁴. Поширеним є укладення угод і для кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 347 КК України, тобто за фактом умисного знищення або пошкодження майна правоохоронця.

¹ Рафальонт С. Р. Система загальних положень судового розгляду кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 432. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.62>.

² Рафальонт С. Р. Загальні положення судового розгляду кримінального провадження: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Львів, 2024. С. 3.

³ Рішення у справі «Ніколов проти Болгарії». Комюніке Секретаря Суду. Практика Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_404 (дата звернення: 22.07.2024).

⁴ Рішення у справі «Бабар Ахмад та інші проти Сполученого Королівства». Комюніке Секретаря Суду. Практика Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-110267%22> (дата звернення: 22.07.2024).

Важливо, що спрощений порядок розгляду справи відбувається ще й за умови, коли жоден із учасників судового розгляду не заперечує щодо цього, а обвинувачений беззаперечно визнає свою вину у вчиненні злочину. Така засада закріплена у ч. 3 ст. 349 КПК України, відповідно до якої якщо учасники судового провадження не заперечують, суд має право визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується¹. Водночас ця норма не звільняє суд від обов'язку встановити обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні та визначені ст. 91 КПК України. Отже, законодавець зобов'язує суд встановити всі обставини, котрі мають значення для кримінального провадження, а ст. 349 КПК України тільки визначає обсяг і порядок дослідження доказів на підтвердження цих обставин.

Ураховуючи викладене не можна оминати увагою місце і роль суду в доказуванні на етапі судового розгляду у першій інстанції, що також є змістовною складовою судового розгляду. Перш за все, аналіз тексту кримінального процесуального законодавства дає підстави констатувати, що суд може з власної ініціативи збирати докази. Наприклад, це стосується доручення експертній установі проведення експертизи (ч. 2 ст. 332 КПК України), виклику експерта для допиту, зокрема, для роз'яснення наданого ним висновку (ч. 1 ст. 356 КПК України), залучення спеціаліста для отримання усної консультації чи письмового роз'яснення (ч. 1 ст. 360 КПК України), проведення огляду на місці (ч. 1 ст. 361 КПК України) тощо.

Також на стадії судового розгляду головуючий у судовому засіданні керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку проведення процесуальних дій, надає можливість учасникам кримінального провадження реалізувати їхні процесуальні права і виконати свої обов'язки, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування усіх обставин кримінального провадження, усуває з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження. Погоджуємося, що ступінь активності суду безпосередньо зумовлений концептуальним підходом до побудови судового провадження, в основу якого покладається концепція кримінального позову.

Керівництво процедурою доказування на етапі судового розгляду органічно зливається з функціями суду, забезпечує рівноправну змагальність сторін, відображає сутність судової діяльності й акцентує його визначальну роль, центральне положення серед інших учасників кримінального провадження. Як слушно зауважують у науковій літературі, керівництво охоплює два напрями:

1) організацію процесу доказування, котра передбачає створення умов для його ефективного здійснення та дотримання передбачених законом судових процедур, загальних засад кримінального провадження, забезпечення надання сторонам можливості активно та повноцінно брати

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.07.2024).

участь у процесі доказування, використовувати свої процесуальні права, виконувати процесуальні обов'язки, забезпечувати дотримання послідовності проведення процесуальних дій, спрямування судового розгляду на забезпечення з'ясування усіх обставин кримінального провадження;

2) контроль за процесом доказування зі сторони головуючого, що передбачає здійснення нагляду за дотриманням відповідними суб'єктами нормативно закріпленого порядку доказування, попередження й усунення будь-яких порушень правил формування і дослідження доказів¹.

Ураховуючи, що кримінальне провадження в Україні здійснюється за принципом змагальності, то предмет судового розгляду визначається обвинуваченням, а отже, принцип сприяння захисту створює основу правової рівності сторін. З огляду на це суд займає пасивне становище, проте, якщо кримінальне провадження виступає перш за все засобом притягнення винного до кримінальної відповідальності, то правила доказування сприяють усуненню перешкод перед судом на шляху до встановлення фактичних обставин кримінального провадження, а отже, суд займає активне становище у встановленні обставин учинення кримінального правопорушення².

Слушною є позиція, що суд у змагальному кримінальному провадженні – незалежний, неупереджений і незаінтересований у результатах провадження учасник. Адже наявність у суду заінтересованості суперечитиме вимозі, проголошеній ст. 6 Європейської конвенції з прав людини щодо розгляду справи безстороннім судом³. Разом із тим, погоджуємося, що процесуальний інтерес може мати і приватний, і публічний характер^{4, 5}. Таким чином, публічний інтерес суду полягає у правильному вирішенні кримінального провадження та прийнятті законного, обґрунтованого, вмотивованого і справедливого судового рішення, це власне кажучи і зумовлює його активну участь у кримінальному процесуальному доказуванні⁶.

Ураховуючи викладене слід зауважити і про організаційні повноваження суду щодо дослідження доказів. Відповідно до п. 8 листа Вищого спеціалізованого суду України «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» № 223-

¹ Вапнярчук В. В. Зміст доказової діяльності суду у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 1. Т. 3. С. 138.

² Котубей І. І. Про активність суду під час дослідження доказів у кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2014. № 7 (10). С. 147.

³ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Council of Europe. URL: <https://cutt.ly/5w4LcGiS> (дата звернення: 01.08.2024).

⁴ Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. С. 340.

⁵ Тітко І. Приватний інтерес як категорія кримінального процесуального права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 250.

⁶ Рафальонт С. Р. Загальні положення судового розгляду кримінального провадження: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Львів, 2024. С. 71.

1446/0/4-12 від 05 жовтня 2012 року, досліджуючи докази суд має забезпечити змагальність і рівність сторін, а також свободу в поданні ними своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, самостійного обстоювання сторонами їх правових позицій, здійснення ними інших процесуальних прав, зокрема, щодо подання клопотання про визнання доказів недопустимими, а також відомостей, що засвідчують їх очевидну недопустимість тощо¹.

Водночас саме суд, на підставі позиції сторін, визначає обсяг і порядок дослідження доказів в судовому засіданні. Так, наприклад, у справі, що розглядалася Чортківським районним судом Тернопільської області суд дійшов висновку про недоцільність дослідження доказів, стосовно тих фактичних обставин провадження, які ніким з учасників процесу не оспорується. При цьому, з урахуванням пояснень обвинуваченої, яка будучи допитаною в судовому засіданні свою вину у вчиненні кримінального правопорушення (злочину) визнала повністю, дала покази, підтвердила обставини його скоєння, викладені в пред'явленому їй обвинуваченні, зокрема в частині часу, місця та способу вчинення, щиро розкалася у вчиненому². На нашу думку, така практика має більш активніше залучатися і судам не слід нехтувати окресленою можливістю, адже згідно зі ст. 65 КК України особі, котра вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне і достатнє для її виправлення і попередження нових кримінальних правопорушень, а згідно зі ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару, а і виправлення засудженого, запобігання скоєнню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами³. Ураховуючи, що в обвинувальному акті вказано такі пом'якшуючі обставини, як щире каяття й активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, суд повинен з'ясувати у сторін чи немає у них заперечень щодо можливості застосування спрощеного порядку судового розгляду та застосувати його. Разом із тим, обов'язковим при цьому є роз'яснення належним чином учасникам судового провадження наслідків застосування цієї норми та з'ясування того, чи правильно обвинувачені розуміють її зміст.

Висновки. Отже, кримінальне процесуальне доказування злочинів, учинених стосовно працівників правоохоронних органів у судовому провадженні в першій інстанції слід розуміти як регламентовану пізнавально-практичну та логічно-розумову діяльність сторін учасників

¹ Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 жовтня 2012 року № 223-1446/0/4-12. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

² Вирок Чортківського районного суду Тернопільської області від 27.10.2023 у справі № 608/1516/2023. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114510771> (дата звернення 11.08.2024).

³ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.08.2024).

судового провадження кримінальним процесуальним законом, що полягає у формуванні, дослідженні й оцінці доказів, їх використанні з метою встановлення обставин, котрі мають значення для кримінального провадження, відстоювання правових позицій учасників судового провадження, прийняття законних, обґрунтованих і вмотивованих судових рішень.

Суд у змагальному кримінальному провадженні – це незалежний, неупереджений і незаінтересований у результатах провадження учасник, котрий виконує ряд функцій, пов'язаних із організацією процесу доказування та здійсненням контролю і забезпеченням його ефективності і дотримання передбачених законом процесуальних процедур.

Судовий розгляд злочинів стосовно правоохоронців у першій інстанції, як правило, здійснюється у спрощеній формі, адже усвідомлюючи протиправність своїх дій, безспірність доказів вини і тяжкість потенційного покарання, обвинувачені визнають свою вину та щиро каються. Водночас і за таких умов важливо забезпечити дотримання ряду засад, зокрема, створити умови змагальності та рівності сторін, свободу в поданні ними своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, самостійного обстоювання сторонами їхніх правових позицій, з'ясувати думку сторін щодо можливості спрощеного судового розгляду, визначити обсяг і порядок дослідження доказів в судовому засіданні, дослідити докази, що характеризують обвинувачену особу.

Вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у з'ясуванні особливостей судового розгляду в судах апеляційної та касаційної інстанцій, а також розгляду клопотання про застосування щодо особи примусових заходів виховного та медичного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басиста І. В. Кваліфікація дій особи під час постановлення вироку за кваліфікуючою ознакою «повторно»: взаємозв'язок кримінальних процесуальних та кримінально-правових аспектів. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2020. Том 6 С. 3-11.

2. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.

3. Вапнярчук В. В. Зміст доказової діяльності суду у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 1. Т. 3. С. 134–138.

4. Вирок Чортківського районного суду Тернопільської області від 27.10.2023 у справі № 608/1516/2023. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114510771> (дата звернення 11.08.2024).

5. Єднак В. М. Чи можуть бути суб'єктом постановлення завідомо неправосудного вироку народні засідателі та присяжні: до постановки проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2013. №3. С. 288–291.

6. Котубей І. І. Про активність суду під час дослідження доказів у кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2014. № 7 (10). С. 146–149.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.08.2024).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. *БД «Законодавство України». ВР України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.07.2024).
9. Мірошниченко Є. О. Актуальні питання постановлення вироку. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 5. С. 36-39.
10. Нікіфорова Т. І. Проблеми призначення покарання за сукупністю вироків. *Університетські наукові записки*. 2017 № 2 С. 79–92.
11. Обловацька Н. О., Музиченко О. В., Карандась М. В. Особливості здійснення кримінального провадження стосовно неосудних та обмежено осудних осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 327–331.
12. Осадчий В. І. Шляхи криміналізації постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. *Dictum factum*. 2020. №2 (7). С. 107–113.
13. Петков С. В., Губарев С. В. Кримінальні порушення посадовими особами органів місцевого самоврядування, уповноваженими на вчинення нотаріальних дій. *Наукові перспективи*. 2024. № 2 (44). С. 1215–1227.
14. Пономарьова М. С. Кримінально-правова характеристика складу злочину постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: дис. ... канд. юрид наук:12.00.08. Київ. 2018. 215 с.
15. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 жовтня 2012 року № 223-1446/0/4-12. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
16. Рафальонт С. Р. Загальні положення судового розгляду кримінального провадження: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Львів, 2024. 339 с.
17. Рафальонт С. Р. Система загальних положень судового розгляду кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 430–437. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.62>.
18. Рішення у справі «Бабар Ахмад та інші проти Сполученого Королівства». Комюніке Секретаря Суду. Практика Європейського суду з прав людини. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-110267%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-110267%22]}) (дата звернення: 22.07.2024).

19. Рішення у справі «Ніколов проти Болгарії». Комюніке Секретаря Суду. Практика Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_404 (дата звернення: 22.07.2024).

20. Рябчинська О. П. Особливості призначення покарання за колабораційну діяльність особам похилого віку. *Актуальні питання юридичної науки*. 2023. Том 34 (73). № 1. С. 216–223.

21. Тітко І. Приватний інтерес як категорія кримінального процесуального права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 249–258.

22. Шепітько М. В. Проблеми розслідування постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. №34. С. 102–117.

23. Шульгін С. О. Провокація (підбурювання) особи на вчинення злочину працівниками правоохоронного органу як підстава для закриття кримінального провадження або постановлення виправдувального вироку. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. №1 С. 96–102.

24. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Council of Europe. URL: <https://cutt.ly/5w4LcGiS> (дата звернення: 01.08.2024).

Стаття надійшла до редакції 12.08.2024

Olha O. SHAROVA-AIDAIEVA,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

FEATURES OF THE PROOF AND TRIAL OF CRIMES AGAINST LAW ENFORCEMENT OFFICERS IN THE COURT OF FIRST INSTANCE

The article formulates the concept of criminal procedural proof of crimes committed against law enforcement officers in court proceedings in the first instance. It was determined that the court in adversarial criminal proceedings is an independent, impartial and disinterested participant in the results of the proceedings, who performs a number of functions related to the organization of the evidence process and the implementation of control and ensuring its effectiveness, compliance with procedural procedures provided for by law. It has been found that the trial of crimes against law enforcement officers in the court of first instance is usually carried out in a simplified form, because being aware of the illegality of their actions, the indisputable evidence of guilt and the severity of the potential punishment, the accused admit their guilt and sincerely repent. At the same time, and under such conditions, it is important to ensure compliance with a number of principles, namely: 1) create conditions for competition and equality of the parties, freedom in presenting their evidence and in proving their persuasiveness before the court, independent defense of their legal positions by the parties; 2) find out the opinion of the parties regarding the possibility of a simplified trial; 3) determine the scope and order of research of evidence in the

court session; 4) examine the evidence characterizing the accused person.

Key words: *criminal proceedings, crime, evidence, trial, law enforcement officer, evidence, evaluation of evidence.*

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

УДК: 342.95 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.30>**Дмитро Анатолійович ВЛАСЕНКО***(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

У статті наголошено на тому, що успішна реалізація заходів воєнного стану в зарубіжних країнах часто базується на злагодженій координації між державними органами, військовими структурами та цивільними підприємствами, установами та організаціями. Це підкреслює важливість інтеграції військових та цивільних стратегій для забезпечення загальної безпеки та стабільності під час кризових ситуацій.

Зазначено, що зарубіжний досвід свідчить про необхідність забезпечення належного балансу між забезпеченням безпеки та захистом прав і свобод громадян. Країни, які здійснюють ефективне управління забезпеченням реалізації заходів правового режиму воєнного стану, зазвичай мають механізми контролю та нагляду, які запобігають зловживанням та забезпечують дотримання принципів правової держави навіть в умовах надзвичайного стану.

Стверджується, що для України важливо врахувати специфіку національних умов та соціально-політичну ситуацію при впровадженні зарубіжного досвіду. Зокрема, необхідно розвивати інститути, що відповідають за оперативну координацію різних органів і підрозділів в умовах воєнного стану, а також удосконалювати законодавчі механізми для забезпечення правового захисту громадян у період воєнного стану.

Наголошено, що адаптація зарубіжного досвіду в Україні може значно підвищити ефективність реалізації заходів правового режиму воєнного стану, проте потребує ретельного аналізу та врахування національних особливостей. Впровадження кращих зарубіжних практик та їх адаптація до українських умов стане запорукою не лише підвищення обороноздатності країни, а й забезпечення правової та соціальної стабільності в умовах надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: зарубіжний досвід, реалізація заходів, правовий режим воєнного стану, адміністративно-правове забезпечення, правове

регулювання, удосконалення законодавства.

Постановка проблеми. Глибоке осмислення зарубіжного досвіду дозволяє втілити в публічному управлінні провідні технології та інновації, які можуть бути впроваджені для підвищення ефективності виробництва, управління або надання послуг. Важливо процес органічного запозичення зарубіжного досвіду має враховувати правові та культурні аспекти, бути максимально адаптованим до національних умов, зокрема правових норм і культурних особливостей, щоб бути ефективним. Водночас зарубіжний досвід є важливим джерелом знань, які можуть сприяти розвитку різних сфер суспільства, якщо його правильно адаптувати та інтегрувати в місцевий контекст.

З огляду на це зарубіжний досвід може стати важливим інструментом для стимулювання національного розвитку в різних сферах. Наприклад, у сфері освіти він може допомогти реформувати освітні програми, запровадити сучасні методики викладання, а також покращити рівень підготовки педагогічних кадрів. У сфері охорони здоров'я застосування зарубіжного досвіду може призвести до впровадження новітніх медичних технологій, поліпшення якості медичних послуг та підвищення доступності медичної допомоги. Запозичення досвіду інших країн у сфері публічного управління може сприяти підвищенню ефективності роботи органів публічної влади, запровадженню прозорих процедур, боротьбі з корупцією та поліпшенню взаємодії між владою і громадянами.

Широкому колу проблем забезпечення реалізації заходів правового режиму воєнного стану, його адміністративно-правовому регулюванню досліджували присвячували свої наукові дослідження такі провідні вітчизняні науковці, як В. О. Антонов, О. М. Бандурка, О. С. Бодрук, О. С. Власюк, О. П. Гетманець, Н. М. Грущинська, С. М. Гусаров, О. В. Джафарова, Я. Ф. Жовнірчик, А. Б. Качинський, А. Т. Козюк, К. Б. Левченко, О. І. Миколенко, А. Г. Мосейко, О. М. Музичук, В. В. Пилип, А. В. Рубан, В. В. Сокуренько, Р. В. Шаповал тощо. Втім, незважаючи на наявність ґрунтовних публікацій у даній сфері, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання зарубіжного досвіду забезпечення реалізації заходів правового режиму воєнного стану та можливостей його використання в Україні.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити сутність зарубіжного досвіду забезпечення реалізації заходів правового режиму воєнного стану та опрацювати можливості його використання в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: встановити сутність процесу запозичення зарубіжного досвіду; дослідити особливості досвіду США, Франції, Ізраїлю, Польщі, Великої Британії у сфері забезпечення реалізації заходів правового режиму воєнного стану та визначити перспективи використання такого досвіду в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором було досліджено принципово нові у вітчизняній адміністративно-правовій

доктрині особливості досвіду окремих держав світу в сфері забезпечення реалізації заходів правового режиму воєнного стану крізь призму можливостей їх використання в ході розбудови вітчизняного законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Досвід – це сукупність знань, навичок, вмінь і спостережень, які людина набуває протягом свого життя за допомогою здобуття освіти, роботи, соціальної взаємодії або вирішення певних проблем. Він є результатом практичної діяльності і безпосередньої участі в різних ситуаціях. Досвід формується, коли людина виконує певні завдання або вирішує проблеми, що дозволяє розвинути конкретні навички та вміння.

Досвід може формуватися шляхом взаємодії з іншими людьми, що становить його соціальну сутність: особистість вчиться на прикладі інших або в ході спільної діяльності. Досвід може бути як індивідуальним, коли його набуває одна людина, так і колективним, коли знання і практики накопичуються цілою групою або спільнотою. Досвід часто асоціюється з мудрістю, адже дозволяє людині робити більш обґрунтовані рішення, спираючись на минулі помилки і успіхи.

Зарубіжний досвід – це сукупність знань, практик, методів і технологій, накопичених у різних країнах світу, які можуть бути використані для вирішення певних завдань або проблем в іншій країні. Цей термін часто використовується в контексті аналізу та запозичення кращих практик з інших країн для застосування в національній економіці, освіті, медицині, управлінні та інших сферах. Основні аспекти зарубіжного досвіду включають міжнародний обмін знаннями, що може здійснюватися через конференції, семінари, стажування та інші форми співпраці між експертами різних країн. Зарубіжний досвід також передбачає адаптацію кращих практик, які вже довели свою ефективність в інших країнах, для вдосконалення національних політик і стратегій. Окрім успішних прикладів, корисним є й вивчення помилок інших країн, щоб запобігти аналогічним ситуаціям у своїй країні.

Важливо зазначити, що процес запозичення зарубіжного досвіду потребує ретельного аналізу і критичної оцінки. Не всі практики, успішні в одній країні, будуть однаково ефективними в іншій. Тому необхідно враховувати національні особливості, зокрема культурні, економічні та соціальні фактори. Це дозволить уникнути механічного перенесення моделей, які можуть не відповідати місцевим умовам, і забезпечити успішну інтеграцію зарубіжного досвіду в національну практику¹.

Таким чином, зарубіжний досвід є не лише джерелом нових ідей і рішень, але й важливим елементом міжнародного співробітництва та розвитку. Його ефективне використання може стати каталізатором позитивних змін, сприяючи прогресу як на національному, так і на

¹ Закордонний досвід підготовки кадрів для сил сектору безпеки та можливості його використання в Україні : наук.-метод. рек. / К. Л. Бугайчук, І. Б. Гончаренко, Ю. О. Михайлова, І. О. Святокум, О. В. Федосова, Д. В. Швець. Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ. 2016. С. 84.

глобальному рівні.

Аналіз зарубіжного досвіду впровадження правового режиму воєнного стану надає цінні приклади, які можуть бути корисними для України. У різних країнах існують різні підходи до введення воєнного стану залежно від національних особливостей, історичних обставин і правових традицій.

Наприклад, у Сполучених Штатах механізм воєнного стану рідко застосовується на федеральному рівні, але більше відомий на рівні штатів під час кризових ситуацій. У США діють численні законодавчі акти, що регулюють порядок дій у разі надзвичайних ситуацій, як-от Закон про надзвичайні повноваження (War Powers Act) та Закон про інтернування під час Другої світової війни. США розробили систему, яка дозволяє швидко реагувати на загрози на національному та локальному рівнях, забезпечуючи водночас баланс між безпекою та захистом громадянських прав. В Україні можливе використання цієї моделі для розробки законодавства, яке б чітко регламентувало дії як на державному, так і на регіональному рівні під час воєнного стану¹.

У США правовий режим воєнного стану не використовувався широко в сучасній історії, але країна має певний досвід у реалізації надзвичайних заходів у відповідь на кризові ситуації. Один з найбільш відомих прикладів – це період Другої світової війни, коли США запровадили різноманітні обмеження для підтримки національної безпеки. Це включало обмеження на свободу пересування, націоналізацію промисловості та інші заходи, спрямовані на підтримку обороноздатності держави.

Після терористичних атак 11 вересня 2001 року США впровадили Патріотичний акт, який включав заходи для підвищення безпеки та боротьби з тероризмом. У цьому контексті федеральний уряд має можливість накладати обмеження в разі надзвичайного стану, але великі повноваження в цьому питанні мають і штати².

У США федеративний устрій забезпечує розподіл влади між федеральним урядом і окремими штатами. Це означає, що в умовах надзвичайного стану, включаючи воєнний стан, рішення можуть прийматися на рівні штатів, що має значний вплив на реалізацію заходів. Наприклад, під час Другої світової війни та після терористичних атак 11 вересня 2001 року штати мали можливість впроваджувати власні обмеження та заходи безпеки, які доповнювали федеральні рішення. Це дозволяє штату адаптувати заходи відповідно до специфічних умов і потреб, що підвищує гнучкість управління.

Конституційний контроль у США також відіграє важливу роль. Конгрес і судова система здійснюють контроль за діями федерального уряду та штатів, забезпечуючи баланс між національною безпекою і

¹ Joint resolution concerning the War powers of Congress and the President. Nov. 7, 1973. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/warpower.asp.

² Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism (USA Patriot Act) of 2001. URL: <https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.htm>.

правами громадян. Судові органи мають повноваження перевіряти законність обмежень, запроваджених під час надзвичайного стану, що забезпечує захист конституційних прав¹.

Таким чином, відмінності між федеративним і унітарним устроєм країн суттєво впливають на реалізацію заходів воєнного стану. Федеративний устрій США забезпечує більшу гнучкість і можливість адаптації заходів на місцевому рівні, що дозволяє ефективніше враховувати специфічні умови кожного штату. В Україні централізоване управління дозволяє забезпечити єдність і узгодженість у впровадженні заходів, але може бути менш адаптивним до локальних ситуацій. Обидва підходи мають свої переваги і недоліки, і їхня ефективність залежить від контексту та конкретних обставин у кожній окремій країні.

Франція має досвід введення надзвичайного стану, особливо у зв'язку з терористичними загрозами. Закон про надзвичайний стан 1955 року дозволяє уряду запроваджувати особливий режим, який включає розширені повноваження для правоохоронних органів, зокрема право проводити обшуки без судового ордеру, обмежувати свободу пересування та інші заходи².

Цей досвід може бути корисним для України, оскільки Франція демонструє, як можна інтегрувати заходи безпеки в рамках правового поля, не порушуючи демократичні принципи. Україна може розглянути можливість адаптації подібних положень для забезпечення швидкої реакції на надзвичайні ситуації, зокрема в умовах воєнного стану.

Ізраїль живе в умовах постійної загрози з боку сусідніх держав і терористичних організацій. У зв'язку з цим країна розробила складну систему правових заходів. У випадку надзвичайного стану Ізраїль може запровадити різні обмеження, такі як комендантська година, мобілізація резервістів та інші заходи. Для України корисним буде вивчення ізраїльського досвіду в частині інтеграції заходів забезпечення національної безпеки в повсякденне життя, зокрема створення правових механізмів, які дозволяють швидко адаптуватися до нових загроз³.

Польща як член НАТО має законодавство, яке регулює введення воєнного стану в умовах загрози національній безпеці. Закон про надзвичайний стан дозволяє уряду запроваджувати різні заходи, такі як обмеження свободи зібрань, цензура, посилення прикордонного контролю тощо. Цей досвід може бути використаний Україною, зокрема в частині інтеграції заходів національної безпеки з європейськими стандартами та принципами⁴.

¹ Добош З. Конституційний контроль верховного суду США: види правотворчості. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2019. С. 35.

² Loi n 55-385 du 3 avril 1955 relative à l'état d'urgence. Dernière mise à jour des données de ce texte // Legifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000695350>.

³ Терентьєва А. Досвід держави Ізраїль щодо управління безпекою цивільного населення в умовах кризових ситуацій. *Науковий вісник: Державне управління*. 2023. № 2(14). С. 325.

⁴ Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej // ISAP – Internetowy

Велика Британія має унікальний досвід введення воєнного стану, зокрема під час Другої світової війни. Закони воєнного часу дозволили уряду здійснювати повний контроль над економікою, ресурсами та населенням для забезпечення перемоги у війні. Такі заходи включали цензуру, націоналізацію виробництва, мобілізацію населення та багато інших. Для України цей досвід може бути корисним у частині розробки механізмів мобілізації ресурсів і контролю над економікою в умовах тривалої війни або бойових дій.

Законодавча база Великої Британії включає важливі акти, що регулюють правовий режим воєнного стану. Зокрема, Закон про Збройні Сили 2006 року надає уряду повноваження вводити надзвичайний режим у випадках війни або загрози національній безпеці¹.

Іншим важливим актом є Закон про надзвичайні ситуації та тероризм 2000 року, який розширює можливості уряду для боротьби з тероризмом та включає спеціальні заходи у надзвичайних ситуаціях. Ці закони надають уряду широкі повноваження для контролю за безпекою та порядком, включаючи обмеження на пересування, контроль інформації та можливість затримання осіб без судового розгляду в певних випадках².

Для України досвід Великої Британії може бути корисним у кількох аспектах. По-перше, важливо мати чітко визначені закони і регуляторні акти, що окреслюють повноваження держави під час воєнного стану. Українське законодавство вже має основи для цього, але їх можна уточнити та розширити на основі британського досвіду. По-друге, ефективна координація між різними державними органами є критично важливою. Україні слід посилити механізми міжвідомчої співпраці та оперативного управління в умовах воєнного стану.

Прозорість і ефективна комунікація також можуть допомогти зменшити соціальну напругу та підтримати громадян під час кризових ситуацій. Нарешті, забезпечення балансу між безпекою та правами людини є ключовим для уникнення зловживань. Впровадження подібних механізмів може допомогти Україні вдосконалити існуючі системи управління і забезпечити більшу ефективність у відповідь на кризові ситуації³.

Використання досвіду країн НАТО, таких як Польща та Велика Британія, може допомогти інтегрувати національну систему безпеки з міжнародними стандартами. Важливою також є організація навчань і тренінгів на основі ізраїльського досвіду для підготовки населення та військових до дій в умовах воєнного стану⁴.

System Aktów Prawnych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20021561301>.

¹ UK Armed Forces Act 2006 // UK Public General Acts. URL: <https://legislation.gov.uk/>

² UK Terrorism Act 2000 // UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11>

³ мокович М. І. Право на судовий захист в адміністративному судочинстві як конституційна гарантія забезпечення основних прав і свобод. Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри // Збірник матеріалів III-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції до 75-річчя Загальної декларації прав людини (м. Вінниця, 07 грудня 2023 року). Вінниця, 2024. 298 с. С. 19.

⁴ Адаховський Д. Права людини та гендерна рівність під час воєнних дій на території України // Права людини та гендерна рівність під час воєнних дій на території України: збірник тез доповідей

Висновки. Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що зарубіжний досвід - це сукупність знань, практик, методів і технологій, накопичених у різних країнах світу, які можуть бути використані для вирішення певних завдань або проблем в іншій країні. Цей термін часто використовується в контексті аналізу та запозичення кращих практик з інших країн для застосування в національній економіці, освіті, медицині, управлінні та інших сферах. Також зарубіжний досвід часто включає в себе нові технології та інновації, які можуть бути впроваджені для підвищення ефективності виробництва, управління або надання послуг.

У контексті аналізу досвіду США встановлено, що федеративний устрій США забезпечує більшу гнучкість і можливість адаптації заходів на місцевому рівні, що дозволяє ефективніше враховувати специфічні умови кожного штату. В Україні централізоване управління дозволяє забезпечити єдність і узгодженість у впровадженні заходів, але може бути менш адаптивним до локальних ситуацій; Франція демонструє, як можна інтегрувати заходи безпеки в рамках правового поля, не порушуючи демократичні принципи. Україна може розглянути можливість адаптації подібних положень для забезпечення швидкої реакції на надзвичайні ситуації, зокрема в умовах воєнного стану; для України корисним буде вивчення ізраїльського досвіду в частині інтеграції заходів забезпечення національної безпеки в повсякденне життя, зокрема створення правових механізмів, які дозволяють швидко адаптуватися до нових загроз; досвід Польщі може бути використаний Україною, зокрема в частині інтеграції заходів національної безпеки з європейськими стандартами та принципами; досвід Великої Британії може бути корисним у кількох аспектах: по-перше, важливо мати чітко визначені закони і регуляторні акти, що окреслюють повноваження держави під час воєнного стану; по-друге, ефективна координація між різними державними органами є критично важливою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаховський Д. Права людини та гендерна рівність під час воєнних дій на території України // Права людини та гендерна рівність під час воєнних дій на території України: збірник тез доповідей учасників наукового форуму (17 червня 2022 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 7–11.
2. Добош З. Конституційний контроль верховного суду США: види правотворчості. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2019. С. 34-40.
3. Закордонний досвід підготовки кадрів для сил сектору безпеки та можливості його використання в Україні : наук.-метод. рек. / К. Л. Бугайчук,

І. Б. Гончаренко, Ю. О. Михайлова, І. О. Святокум, О. В. Федосова, Д. В. Швець.
Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ. 2016. 120 с.

4. Смокович М. І. Право на судовий захист в адміністративному судочинстві як конституційна гарантія забезпечення основних прав і свобод. Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри // Збірник матеріалів III-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції до 75-річчя Загальної декларації прав людини (м. Вінниця, 07 грудня 2023 року). Вінниця, 2024. 298 с. С. 15–23.

5. Терентьева А. Досвід держави Ізраїль щодо управління безпекою цивільного населення в умовах кризових ситуацій. *Науковий вісник: Державне управління*. 2023. № 2(14). С. 310–333.

6. Joint resolution concerning the War powers of Congress and the President. Nov. 7, 1973. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/warpower.asp.

7. Loi n 55-385 du 3 avril 1955 relative à l'état d'urgence. Dernière mise à jour des données de ce texte // Legifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000695350>.

8. UK Armed Forces Act 2006 // UK Public General Acts. URL: <https://legislation.gov.uk/>.

9. UK Terrorism Act 2000 // UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11>.

10. Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism (USA Patriot Act) of 2001. URL: <https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.htm>.

11. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej // ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20021561301>.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2024

Dmytro An. VLASENKO,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

FOREIGN EXPERIENCE OF ENSURING THE IMPLEMENTATION OF MEASURES OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE

The article emphasizes that the successful implementation of martial law measures in foreign countries is often based on harmonious coordination between state bodies, military structures and civilian enterprises, institutions and organizations. This highlights the importance of integrating military and civilian strategies to ensure overall security and stability during crisis situations.

It was noted that foreign experience shows the need to ensure a proper

balance between ensuring security and protecting the rights and freedoms of citizens. Countries that effectively manage the implementation of martial law measures usually have control and oversight mechanisms that prevent abuse and ensure compliance with the rule of law, even under conditions of emergency.

It is argued that it is important for Ukraine to consider the specifics of national conditions and the socio-political situation when implementing foreign experience. In particular, it is necessary to develop institutions responsible for operational coordination of various bodies and units under martial law, as well as to improve legislative mechanisms to ensure legal protection of citizens during martial law.

It is emphasized that the adaptation of foreign experience in Ukraine can significantly increase the effectiveness of the implementation of measures of the legal regime of martial law, but it requires careful analysis and consideration of national characteristics. The implementation of the best foreign practices and their adaptation to Ukrainian conditions will be a guarantee not only of increasing the country's defense capabilities, but also of ensuring legal and social stability in emergency situations.

Key words: *foreign experience, implementation of measures, legal regime of martial law, administrative and legal support, legal regulation, improvement of legislation.*

Олександр Анатолійович ІВАХНЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Олександр В'ячеславович НОВИКОВ,
кандидат юридичних наук
(Відокремлений підрозділ Хелп-Хільфе цур
Зельбстхільфе Е.Ф. в Україні, м. Київ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЩОДО НАДАННЯ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ

Стаття присвячена правовому регулюванню повноважень органів влади і місцевого самоврядування щодо надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям. Досліджено особливості взаємодії між воєнізованими органами влади у сфері надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям. Проаналізовано законодавство, яке закріплює повноваження міністерств і служб у сфері медичного забезпечення військовослужбовців. Зроблено висновок, що правове регулювання надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям – це закріплення у законодавчих і підзаконних актах норм права, які визначають повноваження органів влади щодо управління реабілітаційними закладами та встановлюють стандарти надання реабілітаційних послуг. Вказано, що завдання із забезпечення проведення державної політики в реабілітаційній галузі покладені на Кабінет Міністрів України. Зазначено, що значний обсяг повноважень у сфері правового регулювання реабілітаційної допомоги має

Міністерство охорони здоров'я України, а саме: затвердження нормативно-правових актів з реабілітації у сфері охорони здоров'я, впровадження протоколів надання реабілітаційної допомоги, затвердження переліку дозволених до застосування методів реабілітації. Визначено роль органів місцевого самоврядування у наданні реабілітаційних послуг військовослужбовцям.

Наголошено, що Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна служба з надзвичайних ситуацій України, інші воєнізовані органи влади мають у своєму підпорядкуванні реабілітаційні заклади, в яких можуть надаватися реабілітаційні послуги військовослужбовцям. Встановлено, що порядок взаємодії між воєнізованими органами влади у сфері надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям закріплено у підзаконні актах.

Висловлено пропозиції щодо вдосконалення правових засад взаємодії Міністерства охорони здоров'я України та воєнізованих органів влади у процесі надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям.

Ключові слова: *реабілітаційна допомога, військовослужбовці, реабілітаційний заклад, орган влади, реабілітаційні послуги, охорона здоров'я, фізична реабілітація, медичне забезпечення військовослужбовців, повноваження.*

Постановка проблеми. Надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям є важливою умовою для відновлення їх боєздатності. Різні органи влади мають певні повноваження щодо надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям у підпорядкованих реабілітаційних закладах. Належне правове регулювання взаємодії між різними органами влади у процесі надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям є запорукою ефективного відновлення їх боєздатності. Саме тому вивчення повноважень органів влади і місцевого самоврядування щодо надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям є актуальним.

Проблеми правового регулювання надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям розглянуто у працях дослідників у сфері державного управління, медицини, педагогіки та юриспруденції. Медичні та психологічні аспекти реабілітації військовослужбовців відображені у працях С. В. Трачука, В. В. Хмари, Р. В. Підлетьчука, С. М. Сиротюка, а також В. М. Якимця, В. П. Печиборща, В. В. Вороненка. Питання державного управління у сфері медичної реабілітації розглянуто в статті С. Г. Богданова. Водночас перелічені автори не досліджують правові засади надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям. Окремі проблеми правового регулювання надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям висвітлені в дослідженнях А. В. Баска, А. О. Собакаря, С. М. Миронюка, В. І. Теремецького, О. В. Батрин, Н. А. Литвин та І. В. Кочугур. Однак у публікаціях зазначених вчених питання повноважень органів влади не були предметом окремого наукового дослідження.

Мета дослідження полягає у визначенні повноважень різних органів влади у сфері надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям та розробці пропозицій щодо вдосконалення порядку надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям.

Виклад основного матеріалу. Правові засади надання реабілітаційної допомоги у закладах охорони здоров'я та реабілітаційних закладах України закріплені в Законі України «Основи законодавства про охорону здоров'я» (далі – Основи) та Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» (далі – Закон № 1053-IX). Зокрема, в абз. 23 ч. 1 ст. 23 Основ визначено реабілітаційну допомогу в сфері охорони здоров'я (далі – реабілітаційна допомога) як діяльність фахівців з реабілітації у сфері охорони здоров'я, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію функціонування осіб, які зазнають або можуть зазнати обмеження повсякденного функціонування у їхньому середовищі¹. У ст.ст. 11–13 Закону № 1053-IX перелічено види реабілітаційних закладів, закріплено повноваження Кабінету Міністрів України щодо забезпечення проведення державної політики в реабілітаційній галузі. Передбачено, що реабілітаційні заклади можуть створюватися в різних організаційно-правових формах та ґрунтуватися на різних формах власності. Вказано на можливість існування реабілітаційних відділень у складі закладів охорони здоров'я та санаторно-курортних закладів². Таким чином, в Україні встановлені правові засади діяльності реабілітаційних закладів різних форм власності і підпорядкування, які надають реабілітаційні послуги.

Виключне значення реабілітаційної допомоги для відновлення здатності військовослужбовців виконувати службово-бойові завдання підкреслюється багатьма науковцями. Зокрема, С. В. Трачук стверджує, що застосування фізичної реабілітації у військовослужбовців дозволяє відновити функціональний стан організму, нормалізувати емоційно-вольову та моральну сфери особистості³. В. М. Якимець наголошує, що в умовах ведення широкомасштабної війни надзвичайно актуальним питанням є повернення в стрій підготовлених воїнів, які адаптовані до ведення бойових дій, що передбачає здійснення повноцінних заходів реабілітації після поранення⁴. Враховуючи висловлені думки, можна стверджувати, що надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям потребує належного правового регулювання.

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 10.09.2024).

² Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 10.09.2024).

³ Трачук С. В., Хмара В. В., Підлестейчук Р. В., Сиротюк С. М. Проблеми реабілітації та відновлення військовослужбовців за особливих умов. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. 2024. № 4 (174). С. 168.

⁴ Якимець В. М., Печиборщ В. П., Вороненко В. В. та ін. Гарантована психологічна допомога та реабілітація військовослужбовців – складова національної безпеки. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я*. 2022. № 3 (93). С. 46.

Правові засади отримання реабілітаційної допомоги саме військовослужбовцями встановлені у ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (далі – Закон № 2011-XII). Норми цього Закону передбачають можливість одержання військовослужбовцями медико-психологічної реабілітації в українських закладах охорони здоров'я та за кордоном. Також встановлено, що військовослужбовці можуть проходити реабілітацію у закладах охорони здоров'я України всіх форм власності та підпорядкування¹. Наведені норми права встановлюють лише загальні засади доступу військовослужбовців до реабілітаційної допомоги у реабілітаційних закладах. Водночас більш детальна регламентація повноважень органів виконавчої влади у сфері реабілітаційної допомоги здійснюється підзаконними актами.

С. Г. Богданов наголошує, що державний механізм організації системи медичної реабілітації охоплює повноваження багатьох органів влади, які мають у своєму підпорядкуванні реабілітаційні заклади та заклади охорони здоров'я з реабілітаційними відділеннями². Погоджуючись із наведеним визначенням, можна стверджувати, що правове регулювання надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям – це закріплення у законодавчих і підзаконних актах норм права, які визначають повноваження органів влади щодо управління реабілітаційними закладами та встановлення стандартів надання реабілітаційних послуг.

Повноваження і завдання Міністерства оборони України (далі – Міноборони) передбачені відповідним положенням, яке затверджено урядом України. Згідно з пп. 90 п. 4 Положення про Міноборони до завдань міністерства належить організація медичного забезпечення військовослужбовців, а також здійснення комплексу профілактичних, лікувальних, санаторно-курортних та реабілітаційних заходів, спрямованих на збереження здоров'я військовослужбовців Збройних Сил України³. Отже, одним із завдань Міноборони є організація надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям.

Правові засади діяльності реабілітаційних закладів Міноборони визначено спеціальним наказом міністерства, яким затверджено Положення про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України (далі – Положення про санаторні заклади). Відповідно до п. 1.2. Положення про санаторні заклади центри медичної реабілітації та санаторного лікування Міноборони забезпечують надання послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних, лікувальних ресурсів курортів. Згідно з п. 1.8

¹ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 10.09.2024).

² Богданов С. Г. Державний механізм організації системи медичної реабілітації в Україні. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2020. Випуск 16. С. 45.

³ Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п#Text> (дата звернення: 10.09.2024).

Положення про санаторні заклади у структурі санаторно-курортних закладів створюються відділення медичної реабілітації. Реабілітаційні відділення повинні мати певну спеціалізацію залежно від характеру захворювань або травм військовослужбовців, які направляються на реабілітацію¹. Отже, у підпорядкуванні Міноборони створено систему реабілітаційних закладів відомчого підпорядкування, що можуть надавати оздоровчі послуги військовослужбовцям.

Зауважимо, що в абз. 12 ч. 1 ст. 11 Закону № 2011-XII встановлено можливість одержання реабілітаційних послуг військовослужбовцем у закладах охорони здоров'я різного підпорядкування². Значні повноваження у сфері охорони здоров'я має Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ України). Згідно з пп. 18 і 19 п. 4 Положення про МОЗ України міністерство утворює заклади охорони здоров'я, затверджує їх статuti, виконує функції з управління закладами охорони здоров'я державної форми власності³. Серед Переліку закладів охорони здоров'я, затвердженого МОЗ України, передбачені такі заклади, як медичні реабілітаційні центри. Вони мають статус лікувально-профілактичних закладів, які призначені для надання допомоги з декількох лікарських спеціальностей та проведення медико-психологічної реабілітації⁴. Таким чином, у багатьох випадках військовослужбовці можуть бути направлені для отримання реабілітаційної допомоги саме до державних закладів охорони здоров'я або реабілітаційних закладів, які підпорядковані МОЗ України.

Варто звернути увагу на те, що згідно зі ст. 14 Закону № 1053-IX МОЗ України здійснює безпосереднє керівництво діяльністю з реабілітації у сфері охорони здоров'я, а також сприяє розвитку в Україні сучасної системи реабілітації. Окрім того, до повноважень МОЗ України належить затвердження нормативно-правових актів з реабілітації у сфері охорони здоров'я, впровадження протоколів надання реабілітаційної допомоги в Україні. МОЗ України здійснює моніторинг та оцінку якості проведення реабілітації у сфері охорони здоров'я в реабілітаційних закладах, відділеннях і підрозділах⁵. Згідно з пп. 10 п. 4 Положення про МОЗ України

¹ Про затвердження Положення про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України : наказ Міністерства оборони України від 23.02.2014 № 411. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0995-14#Text> (дата звернення: 10.09.2024)

² Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 10.09.2024).

³ Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 967. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п> (дата звернення: 10.09.2024).

⁴ Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 № 385. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02п> (дата звернення: 10.09.2024).

⁵ Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата

до повноважень міністерства належить організація медичної реабілітації, затвердження переліку дозволених до застосування методів реабілітації, а також порядку медичної реабілітації. Міністерство інформує фахівців з реабілітації про зареєстровані лікарські засоби¹. Перелічені повноваження забезпечують надання якісних реабілітаційних послуг всім пацієнтам, в тому числі і військовослужбовцям, у закладах охорони здоров'я, підпорядкованих МОЗ України.

Необхідно наголосити, що різні міністерства мають у своєму підпорядкуванні заклади охорони здоров'я та реабілітаційні заклади. Серед завдань багатьох органів влади передбачені повноваження з організації надання реабілітаційної допомоги у підпорядкованих реабілітаційних закладах. Наприклад, серед завдань Міністерства у справах ветеранів України (далі – Мінветеранів України), закріплених у п. 3 Положення про Мінветеранів України, визначено формування і реалізацію державної політики у сфері психологічної реабілітації та санаторно-курортного лікування ветеранів. Відповідно до п. 4 Положення про Мінветеранів України до повноважень міністерства належить організація і здійснення комплексу реабілітаційних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я ветеранів, у закладах охорони здоров'я, що належать до сфери управління Мінветеранів. Міністерство повинно здійснювати контроль за якістю реабілітаційних послуг, які надаються у підпорядкованих йому закладах охорони здоров'я². Отже, ветерани війни, учасники бойових дій можуть бути направлені для проходження медичної реабілітації до реабілітаційних закладів, які перебувають у підпорядкуванні Мінветеранів України.

Вагоме значення для нашого дослідження має Порядок надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між воєнізованими формуваннями, затверджений постановою уряду України від 18 жовтня 1999 р. (далі – Порядок надання медичної допомоги). Згідно з п. 1 Порядку надання медичної допомоги лікувально-профілактична допомога військовослужбовцям Збройних Сил України може бути надана у військово-медичних закладах різних воєнізованих формувань: Держспецзв'язку, Національної гвардії, Держприкордонслужби, Національної поліції, ДСНС, Служби зовнішньої розвідки, Служби безпеки України та інших. Наголосимо, що згідно з п. 4-1 Порядку надання медичної допомоги під час воєнного стану командир військового підрозділу може направляти військовослужбовців для надання медичної допомоги до військово-медичних закладів інших військових формувань³. Названий

звернення: 10.09.2024).

¹ Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 967. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п> (дата звернення: 10.09.2024).

² Про затвердження Положення про Міністерство у справах ветеранів : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1175. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-п> (дата звернення: 10.09.2024).

³ Про затвердження Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями : постанова Кабінету Міністрів України від 18.10.1999 № 1923. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL:

підзаконний акт створює правові підстави для одержання реабілітаційної допомоги військовослужбовцями у реабілітаційних закладах різного відомчого підпорядкування.

При цьому низка воєнізованих органів влади мають повноваження у сфері надання реабілітаційної допомоги. Зокрема, відповідно до пп. 50 п. 4 Положення про Міністерство внутрішніх справ України (далі – МВС України) до завдань міністерства належить розробка, організація і здійснення комплексу профілактичних, оздоровчих та реабілітаційних заходів, спрямованих на охорону і зміцнення здоров'я осіб, які відповідно до законодавства мають право на медичне обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України¹. Згідно із пп. 33 п. 4 Положення про Державну службу з надзвичайних ситуацій України на службу покладені завдання щодо медико-психологічної реабілітації та санаторно-курортного лікування осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту². У ч. 5 ст. 20 Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» військовослужбовці цієї служби можуть проходити санаторно-курортну реабілітацію у закладах МО України, МВС України та інших воєнізованих формувань³. Враховуючи положення п. 1 і п. 4-1 Порядку надання медичної допомоги військовослужбовці ЗС України можуть одержати реабілітаційну допомогу у закладах охорони здоров'я, реабілітаційних закладах та санаторно-курортних закладах різних воєнізованих органів влади.

Варто звернути увагу також і на повноваження органів місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я. Згідно з пп. 1 п. «а» ч. 1 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до повноважень виконавчих органів міських рад належить управління закладами охорони здоров'я та оздоровчими закладами⁴. У структурі таких закладів можуть бути створені реабілітаційні відділення, в яких військовослужбовці можуть одержати реабілітаційні послуги. А. В. Баско та група дослідників наголошують, що в умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування повинні створити реабілітаційні відділення для військовослужбовців у багатьох комунальних закладах охорони здоров'я⁵.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1923-99-п> (дата звернення: 10.09.2024)

¹ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 878. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п> (дата звернення: 10.09.2024)

² Про затвердження Положення про Державну службу з надзвичайних ситуацій України : постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1052. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-п> (дата звернення: 10.09.2024)

³ Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.2006 № 3475-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15/find?text> (дата звернення: 10.09.2024)

⁴ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 20.05.1997 № 280/97-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-вр> (дата звернення: 10.09.2024)

⁵ Баско А. В., Собакарь А. О., Миронюк С. А. Методики реабілітації військовослужбовців, стан функціонування та розвитку реабілітаційних центрів як один із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування. *Rehabilitation and recreation*. 2024. Том 18. № 1. С. 79.

Звичайно, забезпечення діяльності таких відділень багато в чому залежить від можливостей місцевих бюджетів.

Слід відзначити, що вирішальну роль у прийнятті рішення про направлення військовослужбовців до реабілітаційного закладу відіграють військово-лікарські комісії (далі – ВЛК). Згідно з п. п. 1.2, 1.3, 6.16 Положення про військово-лікарську експертизу за результатами медичного огляду ВЛК може винести постанову про потребу у наданні реабілітаційної допомоги військовослужбовцю у певному закладі охорони здоров'я України. До повноважень ВЛК належить визначення необхідності і умов застосування медико-соціальної реабілітації військовослужбовців¹. Таким чином, ВЛК відіграють вирішальну роль у направленні військовослужбовця до реабілітаційного закладу.

Варто наголосити, що відповідно до п. 6.13 Положення про військово-лікарську експертизу ВЛК може прийняти рішення про направлення військовослужбовця для одержання реабілітаційних послуг в іноземному закладі охорони здоров'я². Порядок направлення військовослужбовців, які постраждали у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на лікування за кордон затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 року. Підзаконний акт передбачає, що відповідне рішення приймається за поданням головного лікаря закладу охорони здоров'я, де проходить лікування військовослужбовця. Направлення на лікування в іноземний заклад охорони здоров'я повинно бути узгоджено із Міноборони та МОЗ України. Остаточне рішення про лікування та реабілітацію військовослужбовця в іноземному закладі охорони здоров'я погоджується з Координаційним центром з надзвичайних ситуацій Європейської комісії³. Таким чином, за участю декількох органів влади може бути прийняте рішення про проходження медичної реабілітації військовослужбовцем в іноземному закладі охорони здоров'я або реабілітаційному закладі.

Наголосимо, що можливість надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям в іноземних закладах охорони здоров'я з'явилася саме у зв'язку із запровадженням воєнного стану та наданням міжнародної допомоги Україні. В.І. Теремецький та О.В. Батрин звертають увагу на те, що впродовж 2022–2023 років було прийнято низку законодавчих і підзаконних актів, які вдосконалили механізм доступу до реабілітаційної допомоги, розширено коло медичних працівників, які можуть надавати реабілітаційну допомогу, удосконалено механізм забезпечення

¹ Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008 № 402. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text> (дата звернення: 10.09.2024)

² Там само.

³ Про затвердження Порядку направлення осіб із складових сил оборони та сил безпеки, постраждалих у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на лікування за кордон: постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 411. *Верховна Рада України. Законодавство України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2022-п> (дата звернення: 10.09.2024).

допоміжними засобами реабілітації¹. Отже, внаслідок запровадження воєнного стану в Україні відбувається вдосконалення законодавства, яке регулює надання реабілітаційної допомоги.

Н.А. Литвин наголошує, що під час антитерористичної операції було створено систему психологічної реабілітації військовослужбовців, розроблено необхідні нормативно-правові акти². Правові засади психологічної реабілітації військовослужбовців встановлені у відповідному Положенні, затвердженому спеціальним наказом Міністерства оборони у 2015 р. (далі – Положення про психологічну реабілітацію). Згідно з п.п. 1, 3 розділу III Положення про психологічну реабілітацію функції щодо здійснення психологічної реабілітації військовослужбовців покладаються на командирів військових частин, спеціалізовані робочі групи, які комплектуються фахівцями у галузі психології, і консультуються працівниками науково-дослідних установ Міністерства оборони. Відповідно до п.п. 1–4 розділу III Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовець може бути направлений до стаціонарних установ для проходження психологічної реабілітації³. Таким чином, в Україні створено нормативно-правову базу для психологічної реабілітації військовослужбовців.

Висновки. Правове регулювання надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям – це закріплення у законодавчих і підзаконних актах норм права, які визначають повноваження органів влади щодо управління реабілітаційними закладами та встановлюють стандарти надання реабілітаційних послуг. Повноваження у сфері правового регулювання надання реабілітаційної допомоги військовослужбовця мають такі органи влади:

1. Кабінет Міністрів України: забезпечення проведення державної політики в реабілітаційній галузі.
2. Міністерство охорони здоров'я України: затвердження нормативно-правових актів з реабілітації у сфері охорони здоров'я, впровадження протоколів надання реабілітаційної допомоги, утворення і управління реабілітаційними закладами державної форми власності, затвердження переліку дозволених до застосування методів реабілітації.

¹ Теремецький В. І., Батрин О. В., Івахненко О. А. Правові гарантії доступності медичної та реабілітаційної допомоги в період дії воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. Вип. 2 (15). С. 52.

² Литвин Н. А., Кочугур І. В. Нормативно-правове регулювання медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців внаслідок воєнних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 239.

³ Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах : наказ Міністерства оборони України від 09.12.2015 № 702. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#top> (дата звернення: 10.09.2024).

3. Міністерство оборони України: направлення військовослужбовців для проходження реабілітації у заклади охорони здоров'я за рішенням військово-лікарських комісій, організація надання реабілітаційної допомоги в санаторно-курортних закладах, забезпечення діяльності системи психологічної реабілітації військовослужбовців.

4. Міністерство у справах ветеранів України, МВС України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Державна служба з надзвичайних ситуацій України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України: організація надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям Збройних Сил України в порядку взаємодії між воєнізованими формуваннями у підпорядкованих закладах охорони здоров'я та реабілітаційних закладах.

5. Органи місцевого самоврядування: організація надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям у підпорядкованих закладах охорони здоров'я.

Для вдосконалення правового регулювання повноважень органів влади щодо надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям пропонується:

1. Внести зміни до Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах шляхом спеціального регулювання порядку взаємодії між воєнізованими формуваннями у сфері реабілітаційної допомоги військовослужбовцям.

2. Розробити і затвердити спільний наказ МОЗ України та Міноборони щодо регулювання порядку надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть стосуватися вдосконалення правового регулювання повноважень органів влади і місцевого самоврядування у сфері надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданов С. Г. Державний механізм організації системи медичної реабілітації в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Випуск 16. С. 40–46. <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2020-16-7>.

2. Баско А. В., Собакарь А. О., Миронюк С. А. Методики реабілітації військовослужбовців, стан функціонування та розвитку реабілітаційних центрів як один із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування. *Rehabilitation and recreation*. 2024. Т. 18. № 1. С. 78–93. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.9>.

3. Литвин Н. А., Кочугур І. В. Нормативно-правове регулювання медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців внаслідок воєнних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 237–240. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/57>.

4. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 30.08.2024).

5. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 30.08.2024).

6. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 30.08.2024).

7. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п#Text> (дата звернення: 30.08.2024).

8. Про затвердження Положення про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України : наказ Міністерства оборони України від 23.02.2014 № 411. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0995-14#Text> (дата звернення: 30.08.2024).

9. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 967. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п> (дата звернення: 30.08.2024).

10. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 № 385. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02п> (дата звернення: 30.08.2024).

11. Про затвердження Положення про Міністерство у справах ветеранів : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1175. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-п> (дата звернення: 30.08.2024).

12. Про затвердження Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями : постанова Кабінету Міністрів України від 18.10.1999 № 1923. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1923-99-п> (дата звернення: 30.08.2024).

13. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п> (дата звернення: 30.08.2024).

14. Про затвердження Положення про Державну службу з надзвичайних ситуацій України : постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1052. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-п> (дата звернення: 30.08.2024).

15. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.2006 № 3475-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15/find?text> (дата звернення: 30.08.2024).

16. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 20.05.1997 № 280/97-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-вр> (дата звернення: 30.08.2024).

17. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008 № 402. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text> (дата звернення: 30.08.2024).

18. Про затвердження Порядку направлення осіб із складових сил оборони та сил безпеки, постраждалих у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на лікування за кордон : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 411. *Верховна Рада України. Законодавство України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2022-п> (дата звернення: 30.08.2024).

19. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах : наказ Міністерства оборони України від 09.12.2015 № 702. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#top> (дата звернення: 30.08.2024).

20. Теремецький В. І., Батрин О. В., Івахненко О. А. Правові гарантії доступності медичної та реабілітаційної допомоги в період дії воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. Вип. 2 (15). С. 46–58. [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-46-58](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-46-58).

21. Трачук С. В., Хмара В. В., Підлетьчук Р. В., Сиротюк С. М. Проблеми реабілітації та відновлення військовослужбовців за особливих умов. *Науковий часопис Українського державного університету імені*

Михайла Драгоманова. 2024. № 4 (174). С. 163–168. [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.4\(177\).34](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.4(177).34).

22. Якимець В. М., Печиборщ В. П., Вороненко В. В. та ін. Гарантована психологічна допомога та реабілітація військовослужбовців – складова національної безпеки. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я*. 2022. № 3 (93). С. 41–49. <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2022.3.13435>.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024

Oleksandr A. IVAKHNENKO,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Oleksandr V. NOVYKOV,

PhD in Law

(Help-Hilfe zur Selbsthilfe E.V., Kyiv, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF THE POWERS OF AUTHORITIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT REGARDING PROVIDING REHABILITATION ASSISTANCE TO MILITARY PERSONNEL

The scientific article is devoted to the legal regulation of the powers of authorities and local self-government regarding providing rehabilitation assistance to military personnel. The interaction between paramilitary authorities in delivering rehabilitation services to military personnel is analyzed. The legislation consolidating the powers of ministries and services in the medical care field for military personnel is analyzed. It is concluded that the legal regulation of the provision of rehabilitation assistance to military personnel is the consolidation of legal norms in legislative and by-laws, which determine the authority of authorities to manage rehabilitation institutions and establish standards for the provision of rehabilitation services. It is indicated that the tasks of ensuring the implementation of state policy in rehabilitation are assigned to the Cabinet of Ministers of Ukraine. The Ministry of Health of Ukraine wields significant authority in regulating rehabilitation care. It encompasses the approval of legal standards, the implementation of care protocols, and support for sanctioned rehabilitation methods. The role of local self-government bodies in providing rehabilitation services to military personnel is determined.

It is emphasized that the Ministry of Defense of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the State Service for Emergency Situations of Ukraine, and other paramilitary authorities have under their command rehabilitation institutions that can provide rehabilitation services to military personnel. It is established that the order of interaction between paramilitary authorities in providing rehabilitation assistance to military personnel is fixed in by-laws. Proposals are made to improve the legal basis of interaction between the Ministry of Health of Ukraine and paramilitary authorities in providing rehabilitation

assistance to military personnel.

Key words: *rehabilitation assistance, military personnel, rehabilitation institution, authority, rehabilitation services, health care, physical rehabilitation, medical care for military personnel, power.*

Ярослава Вікторівна КОВАЧ,
кандидат юридичних наук
(Національна академія правових наук України,
м. Харків)

СУДОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Наукову статтю присвячено дослідженню сучасного стану судової реформи в Україні, її основних проблем та можливих шляхів їх вирішення. Охарактеризовано судову реформу як одним із ключових елементів трансформації правової системи України, спрямованої на зміцнення верховенства права та забезпечення справедливого судочинства. Вказано, що незважаючи на численні спроби реформування судової системи з моменту здобуття незалежності, вона стикається з низкою серйозних викликів, таких як недосконалість законодавства, корупція, дефіцит кадрів і перевантаження судів. Акцентовано увагу на таких значущих реформаційних процесах, як: відновлення ефективності Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів, необхідність заповнення вакантних посад новими доброчесними і професійними суддями, впровадження інституту мирових суддів та розширення цифровізації судової системи.

Особливу увагу приділено питанню незалежності судової системи та зміцнення авторитету органів правосуддя. Розглянуто ризики, що можуть вплинути на незалежність судової гілки влади, зокрема: тиск на суди (суддів) та опосередкований контроль за процесами в системі правосуддя; наявність поведінки, яка може бути розцінена як вплив та втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя; втручання в повноваження судів, втручання в процедуру призначення суддів тощо.

Проаналізовано сучасні наукові дослідження щодо проблем судочинства в умовах воєнного стану, а також надано рекомендації для покращення доступу до правосуддя та зниження навантаження на суди шляхом розвитку альтернативних механізмів вирішення спорів.

Запропоновано науково обґрунтовані рекомендації для подальшої модернізації судової системи України, зокрема з огляду на її інтеграцію до

Європейського Союзу. Наголошено, що успішне проведення судової реформи є важливою передумовою для міжнародної підтримки, інвестицій та відбудови України після війни.

Ключові слова: *судова реформа, судова гілка влади, судова система України, інститут мирових суддів, незалежність судової системи, цифровізація судової системи, правосуддя, судочинство.*

Постановка проблеми. Судова реформа в Україні є одним із ключових елементів загальної трансформації правової системи держави, спрямованої на зміцнення верховенства права та забезпечення справедливого судочинства. З моменту здобуття незалежності Україна неодноразово здійснювала спроби реформувати свою судову систему. Утім проблеми, що накопичувалися протягом десятиліть, залишаються актуальними і до сьогодні.

Як відомо, зміни в законодавстві та організації судової влади покликані забезпечити незалежність суддів, підвищити ефективність правосуддя, а також відновити довіру громадськості до судової системи. Однак, попри численні зусилля, реформа стикається з низкою серйозних викликів, які суттєво ускладнюють її успішне впровадження. Відсутність політичної волі, корупційні практики, недосконалість законодавства, недостатній рівень професіоналізму суддів – ці та інші проблеми створюють перешкоди на шляху досягнення ефективної та прозорої судової системи. Сучасний стан судової реформи вимагає всебічного аналізу, що дозволить виявити основні проблеми та розробити дієві шляхи їх подолання.

Сьогодні проблемам проведення реформ у різних сферах суспільного життя присвячено чимало наукових праць. Не є виключення і судово-правова реформа, яка останніми роками набула нового імпульсу, незважаючи на гостру фазу російсько-української війни.

Предметом чисельних наукових дискусій є питання проведення судової реформи, як необхідної передумови не лише для отримання Україною можливості стати членом ЄС, а й для розвитку держави та громадянського суспільства загалом¹. Окремі вчені сфокусували свою увагу на аналізі основних положень Стратегії розвитку системи правосуддя та розробці науково-обґрунтованих пропозицій щодо вирішення проблем її подальшого впровадження². Деякі науковці присвятили свої дослідження

¹ Bandurka, O., Teremetskyi, V., Boiko, V., Zubov, O., & Patlachuk, V. Current Situation of Judicial Reform in Ukraine: Problems and Ways of Their Solution. *Lex Humana* (ISSN 2175-0947). 2023. Vol. 15 No. 4. P. 55–72. URL: <https://seer.ucpr.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2700>; Теремецький В.І. Проблеми взаємодії органів державної влади та суддівського врядування з іншими державними органами та установами системи правосуддя. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2022. Вип. 3 (99). С. 158–173. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.158-173>. URL: <https://luhbuletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/60/57>; Теремецький В.І., Косиця О.О. Методологія оцінювання роботи судів відповідно до європейських стандартів. Наше право. 2023. № 3. С. 54–59. <https://doi.org/10.32782/NP.2023.3.9>. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2023-3/NP_2023_3_054.pdf.

² Теремецький В.І. Роль та місце вищої кваліфікаційної комісії суддів України в системі правосуддя України. Право і безпека. 2022. № 3 (86). С. 92–103. URL:

можливості здійснення судочинства із застосуванням інформаційних технологій на сучасному етапі судової реформи в Україні¹, а також обґрунтуванню доцільності впровадження повноцінного електронного правосуддя в умовах воєнного стану².

Частина науковців свої праці присвятила розв'язанню проблем організації роботи судів та прокуратури під час правового режиму воєнного стану³. Інша частина науковців – забезпеченню реалізації права особи на безоплатну вторинну правову допомогу, що є запорукою дотримання не лише основних засад здійснення судочинства, але й реалізації права особи на справедливий суд та ефективний засіб правового захисту⁴; ⁵. Важлива роль у сучасних публікаціях відводиться реформуванню Служби судової охорони, яка безпосередньо здійснює охорону судів та інших об'єктів системи правосуддя⁶. Окремі науковці зосередились на аналізі існуючих та розробці новітніх судових та позасудових механізмів правового регулювання відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройного конфлікту та формулюванню загальних рекомендацій щодо їх удосконалення⁷.

Однак перманентний характер судової реформи в Україні вимагає постійного моніторингу її наслідків як з боку громадськості, так і з боку правників. Саме тому питання сучасного стану судової реформи, невирішених проблем та можливих шляхів їх подолання потребують особливої уваги в межах цього наукового дослідження.

<http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/625/494>.

¹ Teremetskyi V., Boiko V., Malyshev O., Seleznova O., Kelbia S. Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. Issue 68. P. 33–42. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>. URL:

<https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2482>.

² Теремецький В.І., Дуліба Є.В. Особливості впровадження та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як інструмента електронного правосуддя. *Форум права*. 2023. № 2 (75). С. 130–143. <http://doi.org/10.5281/zenodo.10007341>. URL: https://forumprava.pp.ua/files/130-143-2023-2-FP-Teremetskyi,Duliba_12.pdf.

³ Лапкін А. В. Функціонування судів та прокуратури в умовах російсько-української війни. С. 1208–1214 / *Діяльність судів і прокуратури в умовах російсько-української війни. Russian-Ukrainian war (2014–2022 pp.): historical, political, cultural and educational, religious, economical and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 2022, P. 1208–1214. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-150>.

⁴ Дуліба Є., Теремецький В., Градиська Ю. Деякі питання надання безоплатної вторинної правової допомоги в адміністративному судочинстві. Приватне право і підприємництво. 2023. Вип. 23. С. 220–227. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.23.36>. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2023/23/36.pdf>.

⁵ Teremetskyi V., Duliba Ye., Drozdova O., Zhukovska L., Sivash O., Dziuba I. Access to Justice and Legal aid for Vulnerable Groups: New Challenges Caused by the Covid-19 Pandemic. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues* (ISSN 1544-0036). Vol. 24. Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance, P. 1–11. URL: <https://www.abacademies.org/articles/access-to-justice-and-legal-aid-for-vulnerable-groups-new-challenges-caused-by-the-covid19-pandemic-11384.html>.

⁶ Дерев'янюк Б.В., Теремецький В.І., Попович Т.Г. Про можливі зміни у правовому статусі служби судової охорони. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 111. С. 32–40. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8126429>. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2014/02/derevyanko_teremetskyi_popovych_111.pdf.

⁷ Onishchenko N., Teremetskyi V., Bila V., Chechil Yu., Kostenko M. Judicial and extrajudicial proceedings to compensate for damages caused by armed conflicts: experience of Ukraine. *Lex Humana*. 2023. Vol. 15, № 3. P. 522–537. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2663/3585>.

Метою цієї статті є дослідження поточного стану судової реформи в Україні, визначення основних проблем, які перешкоджають її успішній реалізації, та формулювання можливих шляхів їх науково обґрунтованого і практично значущого вирішення крізь призму критичного авторського бачення.

Основне завдання цієї статті вбачається у формулюванні науково-практичних рекомендацій, які сприятимуть подальшій модернізації судової системи України та її адаптації до європейських правових стандартів.

Виклад основного матеріалу. Попри війну, Україна продовжує судову реформу, яка є важливою складовою її інтеграції до Європейського Союзу (далі – ЄС). Саме ця фундаментальна реформа, зокрема її результати, будуть ключовими в майбутніх переговорах щодо вступу України до ЄС. Тому, навіть в умовах військової агресії з боку Російської Федерації, не припинялися заходи із формування таких важливих інститутів судової влади, як Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККС), Вища рада правосуддя (далі – ВРП), а також оптимізації процедур добору кандидатів на посади суддів.

Однак, у разі, якщо результати судової реформи не відповідатимуть очікуванням органів ЄС, це може негативно вплинути на подальший перебіг переговорного процесу з Україною. При цьому моніторинг виконання Україною зобов'язань з боку ЄС триватиме на постійній основі з використанням усіх доступних інструментів. Це передбачено у переговорній рамці для України, яку в червні 2024 р. визначив Євросоюз. Вказана рамка – це фактично технічне завдання, яке має виконати Україна, підготувавши дорожню карту для розділів про верховенство права (23 – Судова влада та основні права та 24 – Правосуддя, свобода та безпека)¹.

На думку голови ВРП Г. Усика, прогрес, досягнутий Україною у забезпеченні верховенства права та розбудові судової влади, є очевидним. Успішне завершення та незворотність судової реформи можуть бути досягнуті шляхом заповнення близько 2000 вакантних посад новими професійними та доброчесними суддями². Це сприятиме кардинальній зміні функціонування судової системи та підвищенню її ефективності.

Зауважимо, що вже рік повноцінно працюють два органи суддівського врядування, відповідальні за впровадження судової реформи, – ВККС та ВРП. Це дало можливість наповнити суди новими кадрами. Крім того, 08.05.2024 президент В. Зеленський уперше від початку повномасштабного вторгнення призначив на посади 114 суддів до судів першої інстанції. 04.06.2024 було призначено ще 214 суддів на посади суддів місцевих загальних, адміністративних та господарських судів. Переважна більшість з

¹ Мамченко Н. Судова реформа буде оцінюватися в першу чергу у подальших переговорах про вступ України до ЄС – переговорна рамка, документ. Судово-юридична газета. 29.06.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/304311-sudebnaya-reforma-budet-otsenivatsya-v-pervuyu-ochered-v-dalneyshikh-peregovorakh-o-vstuplenii-ukrainy-v-es-peregovornaya-ramka-dokument>.

² Усик Г. Прогрес, досягнутий Україною у забезпеченні верховенства права і розбудові судової влади, є очевидним. Вища рада правосуддя: сайт. 12.06.2024. URL: <https://hcj.gov.ua/news/progres-dosyagnuty-ukrayinoyu-u-zabezpechenni-verhovenstva-prava-i-rozbudovi-sudovoyi-vlady-ye>.

цих суддів – це учасники добору на посади суддів 2017 р., які вдало пройшли співбесіди з ВККС та ВРП. Також у списку призначених є судді, у яких раніше закінчився п'ятирічний строк повноважень, але у 2024 р. вони вдало пройшли кваліфікаційне оцінювання з новим складом ВККС. 05.07.2017 248 суддів з числа учасників добору на посади суддів 2017 року склали присягу (208 суддів загальних місцевих судів, 22 судді місцевих адміністративних судів та 18 суддів місцевих господарських судів). Це була перша церемонія присяги суддів з 14.12.2021, коли до присяги були приведені 57 суддів¹. Це незначний, але реальний результат, який є вкрай необхідним в умовах кадрового дефіциту суддів.

Як відомо, представники Міжнародного валютного фонду, перебуваючи у м. Києві з 4 по 10 вересня 2024 р., досягли домовленості з українською владою щодо П'ятого перегляду 4-річної угоди про розширене фінансування (EFF) України. Під час дискусії було досягнуто домовленостей щодо необхідних для України реформ. Зокрема, ключовими визначили внесення змін до Кримінального процесуального кодексу стосовно строків проведення розслідування після повідомлення особи про підозру, які більше не будуть підставою для закриття справи, а також створення нового Вищого адміністративного суду. Крім того, МВФ наголосив на необхідності подальшого зміцнення незалежності, компетентності та авторитету судових органів².

На думку В. Ковальського на сьогоднішньому етапі проведення судової реформи існують такі проблеми:

- 1) гострий дефіцит кадрів в судових установах, зокрема суддів та перевантаженість судів, погіршення стану захисту прав та прав людини в судових інстанціях;
- 2) відставка суддів без передання новому поколінню суддів знань, досвіду, практики;
- 3) спотворення системи кадрового відбору і потрапляння випадкових людей на судові посади, надзвичайна амбіція, відсутність достатньої правової культури персоналу судів;
- 4) невміння та небажання суддів приймати рішення на підставі Закону, норми якого ігноруються, що призводить до фронтальних порушень прав людини;
- 5) активна участь іноземців у формуванні складу ВРП та ВККСУ, що не передбачено Конституцією України та чинним законодавством.
- 6) невизначений статус перевірки та обрання членів ВРП Етичною радою тощо³.

¹ 248 нових суддів склали присягу та будуть здійснювати правосуддя: як відбулася церемонія. Судово-юридична газета. 05.07.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/305039-248-novikh-suddiv-sklali-prisyagu-ta-budut-zdiysnyuvati-pravosuddya-yak-vidbulasya-tseremoniya>.

² Зміни до КПК, створення Вищого адмінсуду, аудит НАБУ, склад наглядової ради «Укренерго», курс і збір податків – які умови назвали в МВФ. Судово-юридична газета. 11.09.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/310298-izmeneniya-v-upk-sozdanie-vysshego-adminsuda-audit-nabu-sostav-nablyudatel'nogo-soveta-ukrenergo-kurs-i-sbor-nalogov-kakie-usloviya-nazvali-v-mvf>.

³ Ковальський В. Деякі результати судової реформи, які визначили наші експерти. Юридичний

В наукових колах правознавців вважається доцільним детальне опрацювання таких дискусійних питань: невідкладне завершення ВККС оцінювання на відповідність займаним посадам суддів, у яких закінчилися повноваження; запровадження інституту скарги на недотримання розумних строків розгляду справ та відповідних компенсаційних виплат; запровадження в судах додаткових видів спеціалізації, зокрема, з розгляду воєнних та військових кримінальних правопорушень; утворення інвестиційного суду як механізму покращення гарантій захисту інвестицій; залучення до відправлення правосуддя суддів у відставці через брак суддівських кадрів або повернення їх до професійної діяльності задля формування інституту мирового судді; запровадження інституту мирових суддів, які б утворювалися в територіальних громадах населенням, яке там проживає, шляхом їх обирання на певний строк тощо¹.

Оскільки в межах однієї наукової статті неможливо всебічно охопити окреслену проблематику, зосередимо увагу на питаннях, які, на нашу думку, є найбільш значущими. Вважаємо, що сьогодні потребує свого розв'язання проблема створення і розвитку дієвої системи досудового та позасудового врегулювання спорів. Йдеться не лише про перезавантаження третейського судочинства, а й про впровадження механізмів медіації та мирових судів, за допомогою яких могла б вирішуватися значна частина малозначущих спорів. Однак саме для впровадження мирового судочинства як обов'язкового механізму досудового врегулювання спору потрібно внести зміни до законодавства.

Зауважимо, що у п. 4.1.5 Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки було запропоновано запровадження інституту мирового судді з метою покращення доступу до правосуддя². Передбачалося ухвалення закону про мирове судочинство, яке розглядалося розробниками Стратегії як обов'язкова стадія досудового врегулювання спорів. Пропонувалося створення мирових судів у територіальних громадах шляхом обрання суддів населенням цих громад на п'ятирічний термін з фінансуванням за рахунок місцевих бюджетів.

Крім того, 09.09.2024 питання створення інституту мирових суддів як інструмента залучення громад до судочинства обговорювалося під час засідання спілки Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ разом з представниками експертної спільноти, чинними суддями, адвокатами тощо³.

вісник України. Квітень 2024. URL: <https://yvu.com.ua/deyaky-rezultaty-sudovoyi-reformy-yaki-vyznachyly-nashi-eskpertry/>

¹ Оніщук М. Незалежність системи правосуддя – маркер демократичних перетворень в Україні. Юридичний вісник України. Вересень 2023. URL: <https://yvu.com.ua/mykola-onishchuk-nezalezhnist-systemy-pravosudnya-marker-demokratychnyh-peretvoren-v-ukrayini/>

² Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.

³ Мирове судочинство: як і навіщо це може працювати в Україні? Реанімаційний Пакет Реформ. 09.09.2024. URL: <https://rpr.org.ua/news/myrove-sudochynstvo-iak-i-navishcho-tse-mozhe-pratsiuvaty-v-ukraini/>

Учасники цієї дискусії дійшли згоди, що формування інституту мирового судді та залучення його до розгляду незначних спорів сприятиме:

1) розвантаженню судової системи від нескладних, з юридичної точки зору, спорів. Адже за даними судової статистики співвідношення суддів до кількості справ, які перебувають на розгляді є загрозливим, призводить до перевантаження судів та затягування строків розгляду справ. Зокрема, Рівненський окружний адміністративний суд посідає перше місце за кількістю справ та матеріалів, що надійшли на його розгляд протягом I півріччя 2023 року (44 004 справи). Водночас, відповідно до даних інтерактивної карти, нормативна чисельність суддів з повноваженнями повинна становити 297 осіб, проте фактично в області здійснюють правосуддя лише 13 суддів¹;

2) покращенню доступу до правосуддя. Так, дані соціологічних досліджень останніх років засвідчують, що навіть у разі виникнення правової проблеми чи порушення прав, близько половини респондентів не вживали заходів для їх захисту².

Відмова від звернення до суду здебільшого пов'язана з браком віри у його справедливість, сумнівами щодо можливості чесного вирішення справи, а також із тривалістю та складністю судового процесу. Це призводить до наявності значної кількості латентних спорів, які не потрапляють до судів або інших уповноважених органів через недовіру до ефективності існуючих засобів правового захисту. На думку експертів, мирові суди, завдяки більшій наближеності до територіальної громади, спрощеним процедурам та оперативності у вирішенні спорів, могли б частково вирішити проблему таких не врегульованих конфліктів³.

До того ж заплановане укрупнення мережі місцевих судів, з метою приведення її у відповідність до нового адміністративного устрою та утворених територіальних громад, є ще одним аргументом для створення інституту мирових судів, адже зменшення кількості існуючих судів в бік їх укрупнення неодмінно призведе до погіршення територіальної доступності правосуддя для населення. Утім сьогодні перепоною для завершення процесу формування нової системи територіальної організації місцевих судів є як політичні чинники, так і триваюча війна на території України. На думку І. Мудрої, оптимізація мережі судів є складним і соціально чутливим питанням, особливо в умовах воєнного стану. Проте її якісна реалізація дозволить збалансувати суддівське навантаження по всій країні⁴;

¹ Мамченко Н. Один суддя працює за 22 суддів: що відбувається із навантаженням у судах. Судово-юридична газета. 25.07.2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/276688-odin-sudya-rabotaet-za-22-sudey-chto-proiskhodit-s-nagruzkoj-v-sudakh>.

² Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження. Фонд "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва за ініціативи Програми розвитку ООН (UNDP) в Україні за підтримки Міністерства закордонних справ Данії у партнерстві з Центром прав людини ZMINA. 2024. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-07/humanrights23-7_2.pdf.

³ Мирове судочинство: як і навіщо це може працювати в Україні? Реанімаційний Пакет Реформ. 09.09.2024. URL: <https://rpr.org.ua/news/myrove-sudochynstvo-ia-i-navishcho-tse-mozhe-pratsiuvaty-v-ukraini/>

⁴ Мамченко Н. Оптимізація мережі судів дозволить вирівняти суддівське навантаження і

3) підвищення довіри до правосуддя. Як відомо, судова система користується одним із найнижчих рівнів довіри серед всіх державних інституцій. Експертами була висловлена думка, що мирові суди, завдяки ефективній взаємодії з громадою та її довірі, забезпечать справедливе та швидке вирішення спорів. Як результат, правосуддя стане максимально наближеним до місцевого рівня, що позитивно вплине на підвищення довіри до системи правосуддя загалом;

4) формування кадрового резерву для судової системи¹ та часткове вирішення проблеми дефіциту кадрів². По-перше, мировий суддя, який на практиці здобув досвід взаємодії з учасниками справи, роботи з доказами, організації та розгляду спорів може стати гідним кандидатом для зайняття посади в “державному” суді. Адже сьогодні спостерігається брак професійних та доброчесних правників, які мають бажання працювати в системі правосуддя. По-друге, чим більше спорів вирішується в суспільстві без звернення до державних інститутів (судів), тим вищим вважається рівень суспільної культури³.

М. Оніщук вважає, що найпріоритетнішим сьогодні є питання незалежності судової системи. Адже і досі залишається «прагнення політичних еліт, попри задекларовану готовність забезпечувати незалежність судової влади, одночасно зберігати опосередкований контроль за процесами в системі правосуддя»⁴.

Так, до ВРП упродовж дев'яти місяців 2023 року надійшло 130 повідомлень про втручання у професійну діяльність суддів щодо здійснення правосуддя та дії, що порушують гарантії незалежності суддів або підривають авторитет правосуддя⁵. Щодо конкретних прикладів, то наведемо такі.

28.02.2023 колегія суддів Південно-західного апеляційного господарського суду в порядку ч. 4 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» звернулася до ВРП та Генерального прокурора із повідомленням про втручання в їхню діяльність щодо здійснення правосуддя. Звернення колег було підтримано колективом суддів цього суду на зборах 02.03.2023. Звертаючись до ВРП судді просили вжити реальних заходів з метою забезпечення гарантованого Конституцією України принципу незалежності суддів, недопущення поведінки, яка може

економити кошти на утримання судів – Ірина Мудра. 06.09.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/309974-optimizatsiya-seti-sudov-pozvolit-vyrovnyat-sudeyskuyu-nagruzku-i-ekonomit-sredstva-na-soderzhanie-sudov-irina-mudraya>.

¹ Мирове судочинство: як і навіщо це може працювати в Україні? Реанімаційний Пакет Реформ. 09.09.2024. URL: <https://rpr.org.ua/news/myrove-sudochynstvo-iaak-i-navishcho-tse-mozhe-pratsiuvaty-v-ukraini/>

² Оніщук М. Незалежність системи правосуддя – маркер демократичних перетворень в Україні. Юридичний вісник України. Вересень 2023. URL: <https://yvu.com.ua/mykola-onishhuk-nezalezhnist-systemy-pravosuddya-marker-demokratychnyh-peretvoren-v-ukrainini/>

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ ВРП цього року отримала 130 повідомлень про втручання у діяльність суддів. Укрінформ: сайт. 12.10.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3772901-vrp-cogoric-otrimala-130-povidomlen-pro-vtrucanna-u-dialnist-suddiv.html>.

бути розцінена як вплив та втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя та до Генерального прокурора щодо надання правової кваліфікації діям голови Одеської міської ради за ознаками ст. 376 КК України¹.

У березні 2024 збори суддів Кіровоградського районного суду м. Кіровограда доручили голові цього суду Р. Петрову звернутися до ВРП та Генеральному прокурору з повідомленням про тиск на суд. Голова суду попросив ВРП вжити заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя, а Генерального прокурора – притягнути службових осіб Кіровоградської обласної прокуратури до відповідальності за вказані дії².

У серпні 2024 р. суддя Кропивницького апеляційного суду І. Олексієнко повідомила у ВПР про спроби незаконного впливу та втручання в її діяльність як судді з боку співробітників СБУ та Національного агентства з питань запобігання корупції. На думку І. Олексієнко, дії співробітників СБУ щодо спостереження як за самою суддею, так і за її сім'єю, а також раптове виникнення інтересу щодо її способу життя з боку НАЗК є своєрідною помстою працівників цих органів через ухвалене нею судові рішення у справі Р. Червінського³.

24.05.2024 Державна аудиторська служба України видала наказ № 108 про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності апеляційних та місцевих судів різної спеціалізації⁴. У своєму рішенні від 09.06.2016 № 44 Рада суддів України категорично висловила щодо цього наказу, зазначивши, що проведення Держаудитслужбою запланованих ревізій/перевірок містить ризики для незалежності судової гілки влади, є своєрідним тиском на суди та суддів з боку органів виконавчої влади та є загрозою незалежності судів та суддів⁵. Водночас РСУ звернулася до Кабінету Міністрів України (далі – Кабмін) та Верховної Ради України (далі – ВРУ) для реагування на ризики, що можуть вплинути на незалежність судової гілки влади. Адже важливо, щоб контроль Держаудитслужби за коштами ЄС не призвів до тиску на судову гілку влади.

Крім того, останніми роками відбувається поступове нівелювання ролі

¹ Судді ПЗАГС звернулися до ВРП та Генерального прокурора через тиск влади! Прес-служба Південно-західного апеляційного господарського суду. 02.03.2023. URL: <https://swag.court.gov.ua/sud4872/pres-centr/news/1390186/>

² Хрипун В. Судді поскаржилися на тиск ДБР і прокуратури, які зареєстрували провадження щодо суддів, але більше нічого не роблять. Судово-юридична газета. 07.04.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/297403-sudi-pozhalovalis-na-davlenie-gbr-i-prokuratury-kotorye-zaregistrovali-ugolovnoe-proizvodstvo-v-otnoshenii-sudey-no-bolshe-nichego-ne-delayut>.

³ Хрипун В. Суддя поскаржилася на тиск з боку СБУ та НАЗК у справі Романа Червінського. Судово-юридична газета. 18.08.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/308303-sudya-pozhalovalas-na-davlenie-so-storony-sbu-i-napk-v-dele-romana-chervinskogo-c7e0b1>.

⁴ Про затвердження Плану проведення заходів державного фінансового контролю Державної аудиторської служби України на III квартал 2024 року: наказ Голови Державної аудиторської служби України від 24.05.2024 № 108. URL: https://dasu.gov.ua/attachments/8cacfa45-8f7a-48c8-94f4-d43c15e04d5b_%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7_108-%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0.pdf.

⁵ Рішення Ради суддів України від 01.08.2024 № 24. Рада суддів України: веб-сайт. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents/175>.

голів судів, що може призвести до посилення тиску на суди. На цю обставину звернула увагу у своєму Висновку 19 (2016) Консультативна рада європейських суддів (далі – КРЕС). КРЕС дотримується думки, що треба уникати участі представників виконавчої влади в управлінських органах судів. Така участь може призвести до втручання в повноваження судів, що може загрожувати суддівській незалежності. Як зазначає КРЕС, відсутність на посаді досвідченого голови суду, який є лідером і прикладом для інших суддів, які можуть в будь-який час звертатися до нього за підтримкою та допомогою при здійсненні своїх повноважень може мати згубні наслідки не лише для окремого суду, а й загалом для судової системи. В такому разі буде значно простіше здійснювати тиск на суддів, наприклад, з боку правоохоронних органів (який досі триває, судячи зі звернень суддів до ВРП) і з боку органів виконавчої гілки влади¹.

Вважаємо, що невирішеним є питання щодо повноважень Президента України в частині призначення суддів. Так, у 2016 році ВРУ внесла зміни до Конституції України (щодо правосуддя), наділивши його за порадою Венеційської комісії виключно церемоніальною функцією². Тобто всі рішення щодо суддів має ухвалювати ВРП, а Президент зобов'язаний лише підписати подані ВРП подання.

Утім на практиці існують випадки, коли Президент України з різних причин зволікає з призначенням суддів на посаду, а законодавець не передбачив і не регламентував такі випадки. Тому судді вимушені чекати роками на своє призначення або ж звертатися до суду з позовом щодо порушення права на доступ до професії судді. Так, 08.07.2024 колегія суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, як суду першої інстанції, частково задовольнила позов кандидати на посаду судді Печерського райсуду Києва А. Мішкіної (справа № 990/29/22), подання стосовно призначення якої було направлене Президенту 18.06.2021 (рішення ВРП від 10.06.2021 № 1305/0/15-21), але вона станом на 01.02.2022 так і не була призначена. Суд визнав протиправною бездіяльність Президента щодо нерозгляду подання ВРП про призначення позивачки на посаду судді Печерського райсуду та зобов'язав Президента розглянути зазначене подання³. Тому думка судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Н. Коваленка, що Президент України не має впливу на кар'єру судді, вбачається дискусійною⁴.

¹ Тиснути на суди стане простіше, якщо роль голови суду буде нівельована. Судово-юридична газета. 07.09.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/309719-davit-na-sudy-stanet-prosche-esli-rol-predsedayela-suda-budet-nivelirovana>.

² Щодо пропозицій стосовно внесення змін до проекту закону про внесення змін до конституції щодо посилення незалежності суддів України: Висновок Європейської комісії за демократію через право (Венеційської комісії) від 10.12.2013 № 747. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/cdl_d_2013_034_2013_12_10.pdf.

³ Рішення Верховний Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 08.07.2024 у справі № 990/29/22 (адміністративне провадження № П/990/29/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120313617>.

⁴ Чернишук П. Тиск на суд: як забезпечити суддівську незалежність? Відбулося чергове засідання Дискусійного клубу. Юридична газета: сайт. 17.07.2024. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/tisk-na-sud>.

Цікаво, що у законопроекті № 9439¹, який було відхилено ВРУ 23 травня, пропонувалося тимчасово надати Президенту повноваження повертати до ВРП подання про призначення суддів у разі отримання від СБУ, НАБУ стосовно особи, щодо якої внесено подання, інформації, яка свідчить про вчинення такою особою дій, які можуть загрожувати національній безпеці України чи завдати шкоди національним інтересам. Утім Головне науково-експертне управління апарату ВРУ у висновку на законопроект зазначило, що надання президенту такого права може тлумачитися як втручання в процедуру призначення суддів та розцінюватися як порушення принципів незалежності суддів та судової влади загалом, оскільки наявність такої інформації не є беззаперечним доказом вини особи у вчиненні протиправного діяння². Тому будь-яка інформація чи звернення відносно кандидата на посаду судді не повинні перешкоджати його призначенню на посаду.

Вважаємо, що проходження суддями та кандидатами на посаду судді передбачених законодавством перевірок з боку Громадської ради доброчесності, ВККС, ВРП, НАБУ, СБУ та інших державних органів є цілком достатнім. Важливим є лише дотримання Президентом України норми закону, а саме: видання указу про призначення судді протягом 30-денного строку з дня отримання відповідного подання ВРП (ч. 2 ст. 80 Закону)³. Отже, сумлінне виконання вимог закону всіма органами, залученими до процедур призначення суддів, свідчитиме про успіх судової реформи, готовність України до вступу в ЄС і, безперечно, сприятиме зміцненню незалежності судової влади⁴.

Сьогодні гострою є проблема дефіциту суддівських кадрів, яка виникла як внаслідок природного відтоку суддів із судової системи (досягнення граничного віку, втрата громадянства, вихід у відставку у зв'язку з набуттям права на відставку, тощо), так і через призупинення діяльності ВККСУ, наслідком чого стало зупинення практики добору кандидатів на посади суддів та проведення конкурсів на вакантні суддівські посади, а також неповноважної ВРП, яка була відновлена лише в 2023 році. Крім того, за результатами оцінювання суддів, запровадженого законом після Революції Гідності (2014 р.), частина суддів втратили професію в результаті його непроходження. Основним завданням перелічених процесів

yak-ubezpechiti-suddivsku-nezalezhnist-vidbulosya-cherogove-zasidannya-diskusijnogo-klubu.html.

¹ Проект Закону про внесення змін до Розділу XII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо особливостей призначення на посаду судді в умовах воєнного стану: законопроект від 29.06.2023 № 9439. Верховна Рада України: офіційний Вебсай. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42176>.

² Висновок Головного науково-експертного управління апарату на проект Закону України «Про внесення змін до Розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо особливостей призначення на посаду судді в умовах воєнного стану» від 04.08.2024. Верховна Рада України: офіційний Вебсай. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/251bef74-bc6d-47b2-96b1-9fbc7e30c1d4>.

³ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

⁴ Асланян К. Судова реформа. Що відбувається з конкурсами до судів? 11.06.2024. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/sudova-reforma-shho-vidbuvayetsya-z-konkursamy-do-sudiv/>

є забезпечення високих морально-етичних стандартів діяльності національних суддів, усієї системи органів врядування і самоврядування в сфері правосуддя¹.

Серед негативних тенденцій у процесі добору якісних кадрів слід зазначити небажання потенційних кандидатів брати участь у конкурсах на вакантні посади суддів різних рівнів, випадки відмови кандидатів від зайняття посад суддів, а також тривале не складання присяги переможцями конкурсів після набуття статусу судді. Такі випадки уповільнюють не лише процес добору суддів, але й загалом проведення судової реформи. Це призводить до необхідності проведення нових (додаткових) конкурсів, що, у свою чергу, потребує додаткових часових, фінансових і людських ресурсів. Крім того, частину кандидатів відлякують жорсткі критерії перевірки на доброчесність, тоді як іншу частину стримують не самі перевірки, а можливі наслідки їхньої надмірної публічності (порівняно з європейськими країнами). Наявність таких факторів суттєво впливає на бажання кандидатів брати участь у конкурсах на суддівські посади, що, станом на червень 2024 року, призвело до відсутності суддів у 11 судах і наявності лише одного судді в 42 судах².

З іншого боку у громадськості викликає занепокоєння Постанова ВП Верховного Суду № 9901/198/20 від 13.06.2024, яка фактично блокує процедури перевірки майже 180 суддів на предмет їх доброчесності. Оскільки повернення довіри суспільства до судової влади є безсумнівною (особливо після гучного затримання на хабарі голови суду В. Князева), то й перевірка суддів, які притягали до відповідальності учасників Революції Гідності, мають статки, джерела походження яких є сумнівними, масово звільняли від відповідальності нетверезих водіїв через затягування розгляду справ, підтримують у різних формах зв'язки з країною-агресором або з окупованим Кримом є необхідною³.

19.09.2024 відбувся XX черговий з'їзд суддів України, на якому делегати ухвалили 2 резолютивних рішення: «Про відновлення та зміцнення ролі органів суддівського самоврядування і повернення повноважень Раді суддів України»⁴ та «Щодо зміцнення незалежності суддів, захисту їх професійних інтересів, звернення до державних органів та посадових осіб»⁵.

¹ Оніщук М. Незалежність системи правосуддя – маркер демократичних перетворень в Україні. Юридичний вісник України. Вересень 2023. URL: <https://yvu.com.ua/mykola-onishchuk-nezalezhnist-systemy-pravosudnya-marker-demokratychnyh-peretvoren-v-ukrayini/>

² Асланян К. Судова реформа. Що відбувається з конкурсами до судів? ЛЗІ: сайт. 11.06.2024. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/sudova-reforma-shho-vidbuvayetsya-z-konkursamy-do-sudiv/>

³ Яким'як О. Про постанову Верховного Суду або як «накривається» судова реформа. LB.ua: сайт. 10 липня 2024. URL: https://lb.ua/blog/oleh_yakymyak/623470_pro_postanovu_verhovnogo_sudu_abo_yak.html

⁴ Про відновлення та зміцнення ролі органів суддівського самоврядування і повернення повноважень Раді суддів України: рішення XX чергового з'їзду суддів України від 19.09.2024. Рада суддів України: сайт. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents/188>.

⁵ Щодо зміцнення незалежності суддів, захисту їх професійних інтересів, звернення до державних органів та посадових осіб: рішення XX чергового з'їзду суддів України від 19.09.2024. Рада суддів України: сайт. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents/188>.

Прийняття першого рішення обумовлене існуючими намірами законодавця звужити повноваження органів суддівського самоврядування шляхом вилучення частини з них. Зі свого боку, з'їзд суддів України висловився за повернення РСУ її ключових повноважень, які раніше забезпечували ефективне функціонування судової системи, але були суттєво обмежені під час проведення останніх законодавчих реформ, а також за розширення цих повноважень для посилення її ролі у забезпеченні належної діяльності судової системи. Також судді підкреслили неприпустимість послаблення ролі органів суддівського самоврядування (зокрема, Ради суддів України), оскільки це суперечить вимогам ст. 130 Конституції України. Крім того, з'їзд суддів звернувся до ВРП з пропозицією ліквідації ДСА України та передачі її функцій до ВРП, або повернення РСУ повноваження з призначення та звільнення керівництва ДСА України, що забезпечить належний рівень прозорості і підзвітності діяльності і відповідність витрачання бюджетних коштів потребам судової системи. На думку з'їзду суддів, саме суддівська спільнота, через свої органи самоврядування, повинна мати ключову роль у контролі за ефективним та прозорим використанням бюджетних коштів для забезпечення їх цільового, ефективного та некорупційного витрачання¹.

У другому резолютивному рішенні з'їзду суддів, яке має більш декларативний характер, судді порушили питання визначення розміру посадового окладу суддів та забезпечення рівня оплати праці працівників апаратів судів, доплат суддям, які працюють на територіях активних бойових дій, підтримали і затвердили звернення ВРП до вищих органів державної влади України щодо належного фінансування судової влади тощо. Також з'їзд суддів визнав незадовільною роботу ДСА України з багатьох напрямів.

Як зауважує голова ВРП Г. Усик, успішне проведення судової реформи залежить не лише від її законодавчого та організаційного забезпечення, а й від людей, які втілюватимуть її в життя, від фінансового, матеріально-технічного забезпечення. Однак стан фінансового забезпечення судової гілки влади станом на 2024 рік становить 60 % від необхідного. Матеріально-технічна база у 2024 році, зокрема, комп'ютерне обладнання, засоби відеоконференцзв'язку, є морально застарілою та на 80 % фізично зношеною, особливо в судах першої та апеляційної інстанцій². Так, за даними в. о. голови ДСА М. Пампури, потреба місцевих та апеляційних судів у заміні зношених та морально застарілих засобів інформатизації, а також для закупівлі нового обладнання станом на червень 2024 року становить 756,1 млн. гривень³. Крім того, в окремих судах стан бомбосховищ є

¹ Про відновлення та зміцнення ролі органів суддівського самоврядування і повернення повноважень Раді суддів України: рішення XX чергового з'їзду суддів України від 19.09.2024. Рада суддів України: сайт. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents/188>.

² Усик Г. Прогрес, досягнутий Україною у забезпеченні верховенства права і розбудові судової влади, є очевидним. Вища рада правосуддя: сайт. 12.06.2024. URL: <https://hcj.gov.ua/news/progres-dosyagnuty-ukrayinoyu-u-zabezpechenni-verhovenstva-prava-i-rozbudovi-sudovoyi-vlady-ye>.

³ Хрипун В. Потреба судів в заміні зношеної та застарілої комп'ютерної та оргтехніки складає

незадовільним або вони взагалі відсутні, у спекотні дні працівники та відвідувачі змушені перебувати в коридорах, не обладнаних системами кондиціонування, а в деяких установах відсутня централізована каналізація, що замінюється вигрібними ямами.

Зазначене свідчить про відсутність ефективного управління з боку ДСА, яка відповідає за матеріально-технічне забезпечення судів, та підкреслює необхідність затвердження відповідних нормативів для забезпечення суддів і судових установ. Отже, не дивно, що з'їзд суддів України, який відбувся 18-19 вересня 2023 року в м. Києві, визнав стан фінансового та матеріально-технічного забезпечення судів у 2023-2024 роках таким, що становить загрозу функціонуванню судової гілки влади, оскільки держава не забезпечує належних умов для її фінансування¹.

Вбачається, що під час надання фінансової допомоги Україні міжнародними партнерами та їх урядами доцільно передбачити цільове виділення частини цих коштів на забезпечення функціонування системи правосуддя. При цьому розпорядником цих коштів має бути суддя – бо саме з нього питають за організацію роботи (забезпечення необхідною технікою, меблями, працівниками тощо), а не з судової адміністрації. Така практика існує в Європі, Канаді та США.

Згідно з пунктом 2.1 розділу 3 «Судова система» Плану для Ukraine Facility однією з реформ, які мають бути проведені в рамках Компоненту І Ukraine Facility, є цифровізація судової системи². Йдеться про переведення значної частини судових процесів в електронну форму та прискорене впровадження електронних ресурсів у судочинство. Для успішного проведення цієї реформи необхідно провести функціональний аудит ІТ-систем у судовій системі, прийняти дорожню карту модернізації Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, що має стати передумовою успішної цифровізації всієї судової системи. Виконання зазначених заходів є ключовим завданням для ДСА України.

Як відомо, основною метою запровадження електронного судочинства є налагодження процесу оперативного обміну інформацією в електронному вигляді між судовими установами, учасниками судового процесу, а також іншими державними структурами з метою забезпечення справедливого та неупередженого правосуддя в Україні³. Від його повноцінного

більше 756 млн гривень – ДСА. Судово-юридична газета. 08.09.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/309421-potrebnost-sudov-v-zamene-iznoshennoy-i-ustarevshey-kompyuternoy-i-orgtehniki-sostavlyayet-bolee-756-mln-griven-gsa>.

¹ Щодо зміцнення незалежності суддів, захисту їх професійних інтересів, звернення до державних органів та посадових осіб: рішення XX чергового з'їзду суддів України від 19.09.2024. Рада суддів України: сайт. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents/188>.

² ВРП звернулася до КМУ та Мініфіну щодо належного фінансування судової влади. Вища рада правосуддя: сайт. 29.08.2024. URL: <https://hcj.gov.ua/news/vrp-zvernulasya-do-kmu-ta-minfinu-shchodo-nalezhnogo-finansuvannya-sudovoyi-vlady-0>.

³ Teremetskyi, V., Boiko, V., Malyshev, O., Seleznova, O., Kelbia, S. Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. Amazonia Investiga. 2023. Vol. 12. Issue 68. P. 33–42. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>. URL: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2482>.

запровадження залежить забезпечення доступу кожного до правосуддя, яке значно ускладнилося під час війни, та потенційне скорочення державних видатків на матеріально-технічне забезпечення діяльності судової влади.

Висновок. Судова реформа є тією фундаментальною реформою для України, без якої наша країна не зможе рухатися далі в процесі вступу до ЄС. Від її успішного виконання залежить відкриття подальших «кластерів» про переговори щодо членства України в ЄС. До того ж міжнародна допомога, інвестиції та відбудова України залежать насамперед від здатності держави ефективно сформувати судову гілку влади. Адже більшість інвесторів не будуть готові інвестувати в країну, якщо не зможуть розраховувати на незалежний суд і належний захист своїх прав та законних інтересів.

У цій науковій публікації розглянуто окремі найбільш значущі проблеми сучасного етапу реформування судової системи в Україні. Зокрема, йдеться про дефіцит суддівських кадрів, запровадження інституту мирових суддів, посилення гарантій незалежності судової системи, зміцнення ролі органів суддівського самоврядування, покращення доступу до правосуддя, подальшу цифровізацію правосуддя тощо. Водночас авторкою статті не лише виявлено основні перепони в реалізації судової реформи, але й запропоновано можливі заходи для її успішного впровадження.

Існує обґрунтована впевненість, що найближчим часом повноцінно функціонуватимуть не лише ВРП і ВККС, а й Служба дисциплінарних інспекторів, забезпечуючи ефективну взаємодію. Це сприятиме очищенню суддівського корпусу як через розгляд дисциплінарних скарг на суддів, так і в процесі кваліфікаційного оцінювання. Йдеться, зокрема, про тих суддів, які стали символами нехтування суддівською етикою та не можуть пояснити походження своїх мільйонних статків або ухвалення політично мотивованих рішень. Важливо максимально скористатися можливістю для перезапуску судової системи України, щоб у майбутньому не виникало сорому ні перед західними партнерами, ні перед власним суспільством.

Перспективними науковими дослідженнями вважаємо проведення аналізу прорахунків і здобутків під час реалізації Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, яка з різних причин була виконала лише частково. Це необхідно для розробки нової, більш досконалої та дієвої Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2024–2029 роки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 248 нових суддів склали присягу та будуть здійснювати правосуддя: як відбулася церемонія. Судово-юридична газета. 05.07.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/305039-248-novikh-suddiv-sklali-prisyagu-ta-budut-zdiysnyuvati-pravosuddya-yak-vidbulasya-tseremoniya>.

2. Асланян К. Судова реформа. Що відбувається з конкурсами до судів? 11.06.2024. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/sudova-reforma-shho-vidbuvayetsya-z-konkursamy-do-sudiv/>

3. Висновок Головного науково-експертного управління апарату на проект Закону України «Про внесення змін до Розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо особливостей призначення на посаду судді в умовах воєнного стану» від 04.08.2024. Верховна Рада України: офіційний Вебсай. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/251bef74-bc6d-47b2-96b1-9fbc7e30c1d4>.

4. БРП звернулася до КМУ та Мінфіну щодо належного фінансування судової влади. Вища рада правосуддя: сайт. 29.08.2024. URL: <https://hcj.gov.ua/news/vrp-zvernulasya-do-kmu-ta-minfinu-shchodo-nalezhnogo-finansuvannya-sudovoyi-vlady-0>.

5. БРП цьогоріч отримала 130 повідомлень про втручання у діяльність суддів. Укрінформ: сайт. 12.10.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3772901-vrp-cogoric-otrimala-130-povidomlen-pro-vtrucanna-u-dialnist-suddiv.html>.

6. Дерев'янка Б.В., Теремецький В.І., Попович Т.Г. Про можливі зміни у правовому статусі служби судової охорони. Журнал східноєвропейського права. 2023. № 111. С. 32–40. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8126429>. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2014/02/derevyanko_teremetskyi_popovych_111.pdf.

7. Дуліба Є., Теремецький В., Градиська Ю. Деякі питання надання безоплатної вторинної правової допомоги в адміністративному судочинстві. Приватне право і підприємництво. 2023. Вип. 23. С. 220–227. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.23.36>. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2023/23/36.pdf>.

8. Зміни до КПК, створення Вищого адмінсуду, аудит НАБУ, склад наглядової ради «Укренерго», курс і збір податків – які умови назвали в МВФ. Судово-юридична газета. 11.09.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/310298-izmeneniya-v-upk-sozdanie-vysshego-adminsuda-audit-nabu-sostav-nablyudatelno-go-soveta-ukrenergo-kurs-i-sbor-nalogov-kakie-usloviya-nazvali-v-mvf>.

9. Ковальський В. Деякі результати судової реформи, які визначили наші експерти. Юридичний вісник України. Квітень 2024. URL: <https://yvu.com.ua/deyaky-rezultaty-sudovoyi-reformy-yaki-vyznachyly-nashi-eskperty/>

10. Лапкін А. В. Функціонування судів та прокуратури в умовах російсько-української війни. С. 1208–1214 / Діяльність судів і прокуратури в умовах російсько-української війни. Russian-Ukrainian war (2014–2022 pp.): historical, political, cultural and educational, religious, economical and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 2022, P. 1208–1214. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-150>.

11. Мамченко Н. Один суддя працює за 22 суддів: що відбувається із навантаженням у судах. Судово-юридична газета. 25.07.2023. URL:

<https://sud.ua/uk/news/publication/276688-odin-sudya-rabotaet-za-22-sudeychto-proiskhodit-s-nagruzkoj-v-sudakh>.

12. Мамченко Н. Судова реформа буде оцінюватися в першу чергу у подальших переговорах про вступ України до ЄС – переговорна рамка, документ. Судово-юридична газета. 29.06.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/304311-sudebnaya-reforma-budet-otsenivatsya-v-pervuyu-ochered-v-dalneyshikh-peregovorakh-o-vstuplenii-ukrainy-v-es-peregovornaya-ramka-dokument>.

13. Мирове судочинство: як і навіщо це може працювати в Україні? Реанімаційний Пакет Реформ. 09.09.2024. URL: <https://rpr.org.ua/news/myrove-sudochynstvo-ia-k-i-navishcho-tse-mozhe-pratsiuvaty-v-ukraini/>

14. Оніщук М. Незалежність системи правосуддя – маркер демократичних перетворень в Україні. Юридичний вісник України. Вересень 2023. URL: <https://yvu.com.ua/mykola-onishhuk-nezalezhnist-systemy-pravosuddya-marker-demokratychnyh-peretvoren-v-ukrayini/>

15. Про відновлення та зміцнення ролі органів суддівського самоврядування і повернення повноважень Раді суддів України: рішення XX чергового з'їзду суддів України від 19.09.2024. Рада суддів України: сайт. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents/188>.

16. Про затвердження Плану проведення заходів державного фінансового контролю Державної аудиторської служби України на III квартал 2024 року: наказ Голови Державної аудиторської служби України від 24.05.2024 № 108. URL: https://dasu.gov.ua/attachments/8cacfa45-8f7a-48c8-94f4-d43c15e04d5b_%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7_108-%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0.pdf

17. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.

18. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

19. Проект Закону про внесення змін до Розділу XII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо особливостей призначення на посаду судді в умовах воєнного стану: законопроект від 29.06.2023 № 9439. Верховна Рада України: офіційний Вебсайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42176>.

20. Рішення Верховний Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 08.07.2024 у справі № 990/29/22 (адміністративне провадження № П/990/29/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120313617>.

21. Рішення Ради суддів України від 01.08.2024 № 24. Рада суддів України: веб-сайт. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents/175>.

22. Судді ПЗАГС звернулися до ВРП та Генерального прокурора через тиск влади! Прес-служба Південно-західного апеляційного

господарського суду. 02.03.2023. URL:
<https://swag.court.gov.ua/sud4872/pres-centr/news/1390186/>

23. Теремецький В.І. Проблеми взаємодії органів державної влади та суддівського врядування з іншими державними органами та установами системи правосуддя. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2022. Вип. 3 (99). С. 158–173. URL: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.158-173>.
<https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/60/57>.

24. Теремецький В.І. Роль та місце вищої кваліфікаційної комісії суддів України в системі правосуддя України. Право і безпека. 2022. № 3 (86). С. 92–103. URL: <http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/625/494>.

25. Теремецький В.І., Дуліба Є.В. Особливості впровадження та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як інструмента електронного правосуддя. Форум права. 2023. № 2 (75). С. 130–143. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10007341>.
https://forumprava.pp.ua/files/130-143-2023-2-FP-Teremetskyi,Duliba_12.pdf.

26. Теремецький В.І., Косиця О.О. Методологія оцінювання роботи судів відповідно до європейських стандартів. Наше право. 2023. № 3. С. 54–59. URL: <https://doi.org/10.32782/NP.2023.3.9>. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2023-3/NP_2023_3_054.pdf.

27. Тиснути на суди стане простіше, якщо роль голови суду буде нівельована. Судово-юридична газета. 07.09.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/309719-davit-na-sudy-stanet-prosche-esli-rol-predsdatelya-suda-budet-nivelirovana>.

28. Усик Г. Прогрес, досягнутий Україною у забезпеченні верховенства права і розбудові судової влади, є очевидним. Вища рада правосуддя: сайт. 12.06.2024. URL: <https://hcj.gov.ua/news/progres-dosyagnuty-ukrayinoyu-u-zabezpechenni-verhovenstva-prava-i-rozbudovi-sudovoyi-vlady-ye>.

29. Хрипун В. Потреба судів в заміні зношеної та застарілої комп'ютерної та оргтехніки складає більше 756 млн гривень – ДСА. Судово-юридична газета. 08.09.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/309421-potrebnost-sudov-v-zamene-iznoshennoy-i-ustarevshey-kompyuternoy-i-orgtehniki-sostavlyayet-bolee-756-mln-griven-gsa>.

30. Хрипун В. Судді поскаржилися на тиск ДБР і прокуратури, які зареєстрували провадження щодо суддів, але більше нічого не роблять. Судово-юридична газета. 07.04.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/297403-sudi-pozhalovalis-na-davlenie-gbr-i-prokuratury-kotorye-zaregistrovali-ugolovnoe-proizvodstvo-v-otnoshenii-sudey-no-bolshe-nichego-ne-delayut>.

31. Хрипун В. Суддя поскаржилася на тиск з боку СБУ та НАЗК у справі Романа Червінського. Судово-юридична газета. 18.08.2024. URL:

<https://sud.ua/uk/news/publication/308303-sudya-pozhalovalas-na-davlenie-so-storony-sbu-i-napk-v-dele-romana-chervinskogo-c7e0b1>.

32. Чернишук П. Тиск на суд: як убезпечити суддівську незалежність? Відбулося чергове засідання Дискусійного клубу. Юридична газета: сайт. 17.07.2024. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/tisk-na-sud-yak-ubezpechiti-suddivsku-nezalezhnist-vidbulosya-chergove-zasidannya-diskusijnogo-klubu.html>

33. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження. Фонд “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва за ініціативи Програми розвитку ООН (UNDP) в Україні за підтримки Міністерства закордонних справ Данії у партнерстві з Центром прав людини ZMINA. 2024. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-07/humanrights23-7_2.pdf.

34. Щодо зміцнення незалежності суддів, захисту їх професійних інтересів, звернення до державних органів та посадових осіб: рішення XX чергового з'їзду суддів України від 19.09.2024. Рада суддів України: сайт. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents/188>.

35. Щодо пропозицій стосовно внесення змін до проекту закону про внесення змін до конституції щодо посилення незалежності суддів України: Висновок Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської комісії) від 10.12.2013 № 747. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/cdl_d_2013_034_2013_12_10.pdf.

36. Яким'як О. Про постанову Верховного Суду або як «накривається» судова реформа. LB.ua: сайт. 10 липня 2024. URL: https://lb.ua/blog/oleh_yakymiak/623470_pro_postanovu_verhovnogo_sudu_ab_o_yak.html.

37. Bandurka, O., Teremetskyi, V., Boiko, V., Zubov, O., & Patlachuk, V. Current Situation of Judicial Reform in Ukraine: Problems and Ways of Their Solution. *Lex Humana* (ISSN 2175-0947). 2023. Vol. 15 No. 4. P. 55–72. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2700>.

38. Onishchenko N., Teremetskyi V., Bila V., Chechil Yu., Kostenko M. Judicial and extrajudicial proceedings to compensate for damages caused by armed conflicts: experience of Ukraine. *Lex Humana*. 2023. Vol. 15, № 3. P. 522–537. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2663/3585>.

39. Teremetskyi V., Boiko V., Malyshev O., Seleznova O., Kelbia S. Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. Issue 68. P. 33–42. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>. URL: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2482>.

40. Teremetskyi V., Duliba Ye., Drozdova O., Zhukovska L., Sivash O., Dziuba I. Access to Justice and Legal aid for Vulnerable Groups: New Challenges Caused by the Covid-19 Pandemic. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues* (ISSN 1544-0036). Vol. 24. Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory

Compliance, P. 1-11. URL: <https://www.abacademies.org/articles/access-to-justice-and-legal-aid-for-vulnerable-groups-new-challenges-caused-by-the-covid19-pandemic-11384.html>.

41. Teremetskyi, V., Boiko, V., Malyshev, O., Seleznova, O., Kelbia, S. Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. Issue 68. P. 33-42. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>. URL: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2482>.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2024

Yaroslava V. KOVACH,

PhD in Law

(National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

JUDICIAL REFORM IN UKRAINE: CURRENT STATE, PROBLEMS AND POSSIBLE SOLUTIONS

This scientific article is dedicated to the study of the current state of judicial reform in Ukraine, its key challenges, and potential solutions. Judicial reform is characterized as one of the crucial elements of the transformation of Ukraine's legal system, aimed at strengthening the rule of law and ensuring fair justice. Despite numerous attempts to reform the judicial system since gaining independence, it still faces significant challenges such as legal deficiencies, corruption, staff shortages, and overburdened courts. The article focuses on significant reform processes, including the restoration of the efficiency of the High Council of Justice and the High Qualification Commission of Judges, the necessity of filling vacant positions with new, professional, and honest judges, the introduction of the institution of magistrate judges, and the expansion of the judicial system's digitalization.

Special attention is given to the issue of judicial independence and the strengthening of the authority of judicial institutions. The risks that may affect the independence of the judiciary are discussed, including pressure on courts (judges) and indirect control over the processes within the justice system, behaviors that may be perceived as interference in the judicial process, intervention in judicial powers, and interference in the judicial appointment process, among others.

The article also analyzes contemporary research on issues related to judicial processes during martial law and provides recommendations for improving access to justice and reducing court workload through the development of alternative dispute resolution mechanisms.

Scientifically grounded recommendations for the further modernization of Ukraine's judicial system are proposed, with particular attention to its integration into the European Union. The article emphasizes that the successful implementation of judicial reform is a vital prerequisite for international support, investment, and the post-war reconstruction of Ukraine.

Keywords: *judicial reform, judiciary, Ukraine's judicial system, magistrate*

judges, judicial independence, judicial system digitalization, justice, judicial proceedings.

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

БОЛГАРИСТИКА ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПЛАТФОРМА ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: КОГНІТИВНИЙ ПОНДЕМОНІУМ

Стаття презентує результати опрацювання кількох сотень наукових та науково-популярних публікацій різноманітної тематичної спрямованості з коренем слова «болгар» у назві, що розміщені у бібліотеці ім. В. І. Вернадського. Зібраний унікальний науково-фактичний матеріал, а також визначені напрями й рівні співробітництва болгарського та українського народів, які у скрутний час завжди допомагають один одному впродовж більш ніж тисячолітньої давності. Акцентована увага на окремих наукових статтях українських авторів, які пропонується детально опрацювати для збагачення своїх знань з болгаристики. Методологічні, гносеологічні можливості останньої, як міждисциплінарної пізнавальної платформи, формують перспективи дослідження проблем злочинності з позицій колективного безсвідомого, втіленого у категоріях етнічності, ментальності, духовно-культурних станів народів, націй. Лише таким чином можна побачити весь детермінаційний комплекс зла/злочинності та відшукати шляхи виходу з багатьох криміногенних станів у спрямованості добра. Ця стаття – лише невелика, проте щира спроба, намагання пізнати болгаристику, представити науковій спільноті цей конструкт, описати його змістовні компоненти.

Ключові слова: болгаристика, кримінологія, цінність, духовний стан, міждисциплінарний підхід, ідеологія, регіоналістика, історична ретроспектива, Кирило-Мефодіївська традиція, Церква, освіта, література, криміногенність.

Постановка проблеми. Болгарія, безсумнівно, є країною з багатою історією, культурою і впливом на сусідні народи, включаючи українців. Важливість глибокого розуміння історії та культури Болгарії, особливо для

професіоналів у таких сферах, як право, правоохоронні органи та судочинство, має особливе значення в контексті широкого підходу до розуміння злочинності у рамках етнокультурного аналізу, а саме:

- *історичний контекст*. Болгарія була однією з перших слов'янських держав у Європі, яка прийняла християнство (у 865 році), що відіграло важливу роль у розвитку християнської культури та писемності. Кирилиця, яка була сформована Кирилом і Мефодієм, стала основою для письма багатьох слов'янських народів, включаючи українців;

- *вплив на українців*. Етнокультурні та історичні зв'язки між болгарами та українцями мають глибоке коріння, що починаються з епохи Київської Русі. Зокрема, варто згадати переселення болгар на території сучасної України після османського завоювання Балкан у XV столітті. Болгарські громади осіли в регіонах південної України, зокрема на території Бессарабії, і їх вплив зберігається досі;

- *культурний обмін*. Окрім кирилиці та християнських традицій, Болгарія зробила свій внесок в українську культуру через фольклор, літературу, музику. Наприклад, багато болгарських народних пісень і традицій є спорідненими з українськими, адже вони відображають загальну слов'янську спадщину;

- *ментальний код і спільна історія*. Ментальний код українців, як і інших слов'янських народів, формувався під впливом різних культур і історичних подій, серед яких важливе місце займає болгарський внесок. Це взаємне культурне збагачення створює міцні основи для міжнаціональної взаємодії та розуміння;

- *сучасні зв'язки*. Сьогодні Україна і Болгарія підтримують дружні відносини, а українська діаспора в Болгарії є свідченням тривалих культурних та економічних зв'язків між двома країнами. Загалом, аналіз болгарської складової в українському контексті допоможе краще зрозуміти історичні та культурні передумови, що впливають на етнопонаціональну ідентичність українців, і стане основою для подальших досліджень у цій сфері.

У контексті кримінологічних досліджень болгаристика може бути корисною для розуміння суспільних механізмів та історичних факторів, які впливають на криміногенну ситуацію в державі. Кримінологія, як напрям наукових досліджень, поєднує кримінологію та теологічний аналіз, досліджуючи глибинні причини зла та його подолання, а саме: - знання історії та культури Болгарії допомагає аналізувати культурні та релігійні передумови злочинності, а також соціальні структури, які впливають на криміногенну ситуацію; - теологічні аспекти болгарської культури можуть надавати цінну інформацію для дослідження ролі релігійних переконань та моральних норм у протидії правопорушенням. Кримінологія досліджує, як релігійні цінності можуть бути застосовані для запобігання злочинності та подолання наслідків зла в суспільстві.

Сьогодні кримінологія є міждисциплінарною/міжгалузевою наукою. Так, сучасна болгаристика як міждисциплінарна гуманітарна галузь знань

увібрала у себе весь комплекс дисциплін – історію, географію, етнологію, фольклористику, історію політичної, соціальної, економічної та культурної еволюції. Сьогодні, як і у всі часи, боротись зі злочинністю можна і необхідно не лише через призму вивчення правоохоронної сфери тієї чи іншої держави, а насамперед через етнічно-ментального. Потребує свого вдосконалення комплексна робота щодо вивчення іноземного досвіду того, що є передовим за кордоном. Проблема злочинності, як і будь-яка проблема, має комплексний, міжгалузевий/міждисциплінарний характер, виникає потреба та необхідність всесторонніх наукових досліджень. Такою проблемою і темою для нас стала болгаристика/балканістика, зокрема все, що стосується Болгарії. Безперечно – це лише невелика доля великого масиву наукового матеріалу, однак саме він з тих чи інших чуттєвих мотивів і міркувань потрапив у поле нашого зору.

Важливо поряд із розвитком науки всіляко продукувати українську ідеологію та зближувати відносини з країнами близькими за Духом і ментальністю для нас, які усіяко підтримують Україну у цей нелегкий час боротьби та протистояння російській агресії. Вважаємо, що болгаристика/балканістика як окремий науковий напрям пізнань та досліджень принесе свої результати на благо нашої спільної Перемоги. Війна застановляє/заставляє великими темпами працювати. На відміну від мирного часу, зібраний, переглянутий/перечитаний науковий матеріал повинен відображати не лише чистої води науковість, але й ідеологію. Дана наукова праця може дати пріоритет мислити/міркувати грамотно, що особливо важливо для української спільноти, державних діячів, усієї громадськості.

Науково-дослідні лабораторії повинні працювати на випередження/попередження, узагальнення та відповідну аналітику найкращого матеріалу, який заслуговує на увагу читача та неодмінно буде корисним для широкого загалу, всього державно-політичного життя. Кожна така наукова праця закладає відповідні основи/підвалини державного будівництва. Часто буває так, що перед нами постає надтермінове завдання узагальнення наукового матеріалу, наприклад у зв'язку з приїздом делегації з Болгарії, коли у стислі терміни слід проаналізувати лівову частку масиву всього, що вже вироблено/зроблено.

Нами вже тривалий час активно відстоюється ідея регіоналістики як науки з вивчення регіональної злочинності, адже можливо такий підхід дасть відповіді на глобальні питання подолання зла, всього криміногенного та досягнення миротворчих, мирових станів, що так важливо. Звідси, основна ідея спрямовується на правоохоронний блок, щоб можна було вибудовувати/формувати нові рівні профілактики і боротьби зі злочинністю. Кожен вчений – це насамперед людина, яка мислить, має свої поразки/падіння у житті та відповідні піднесення і якії потрібна відповідна мотивація, енергія та сила щодо спрямованості подальшої праці. Роль кримінології у розвитку юриспруденції полягає в узагальненні

найрізноманітніших матеріалів задля боротьби зі злом. У доповідях багатьох державно-політичних діячів бачимо, що вони застосовують найрізноманітнішу риторичну, лиш би достукатись до сучасного політикуму та спільноти загалом. Зважаючи на те, що кримінологія є аналітичною, деякою мірою – соціологічною наукою, значить, вона повинна здійснювати відповідні метричні рівні узагальнень.

Виклад основного матеріалу. Приємно зазначити, що болгаристика серйозно розвинена в рамках університетів в Україні, як і науково-дослідницькі центри, створені за допомогою вчених обох дружніх країн. Одним із найбільших досягнень у цій сфері є відкриття Центру болгарської мови, літератури, історії та культури в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка у травні 2013 року віце-президентом Республіки Болгарія Маргаритою Поповою. Інші такі центри діють у Львівському державному політехнічному університеті ім. Івана Франка, Одеський університет ім. І. С. Мечникова, Мелітопольський педагогічний університет та інші¹.

Сьогодні одним з провідних центрів болгаристики в Україні є Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. В авангарді розбудови наукового напрямку перебувають його наукові школи, створені професорами І. В. Срезневським, П. О. Лавровським та М. С. Дриновим. На сучасному етапі вони динамічно розвиваються наступниками вчених: розширюється тематика досліджень, вдосконалюється інструментарій, запроваджуються нові методи та методики дослідницької праці. З 1988 р. в університеті організовуються Дриновські читання, які з часом перетворилися на масштабний науковий міжнародний проект. Кроком до інституалізації стало заснування 9 вересня 2005 р. Центру болгаристики та балканських досліджень ім. Марина Дринова – відомого болгарського вченого та громадського діяча, який понад 30 років мешкав у Харкові. Наступним етапом стала поява наукового журналу «Дриновський збірник», на сторінках якого публікуються роботи болгаристів багатьох країн світу².

Так, в Одесі створено певні умови для реалізації як творчого, так і наукового потенціалу болгарської та грецької спільноти. Для болгар цей процес можливий завдяки проведенню тематичних виставок, конференцій «Кирило-Мефодіївські читання», «Болгари Північного Причорномор'я», діяльності Одеського наукового товариства болгаристів (з 1995 р.) зі своїм друкованим органом «Одеська болгаристика». А також у зв'язку з необхідністю підготовки кадрів для шкіл, де вивчається болгарська мова, для засобів масової інформації та різноманітних культурних установ із 1995 р. на філологічному факультеті ОНУ імені І. І. Мечникова відкрито спеціальність «болгарська мова та література». Все це сприяє акумуляції

¹ Мінчев К. Болгарсько-українські відносини: сучасний стан. *Україна дипломатична*. 2016. Вип. 17. С. 338.

² Грищенко Ю. В. Про деякі аспекти розвитку сучасної української болгаристики. Міжнародна наукова конференція "Науковий потенціал славистики: історичні здобутки та тенденції розвитку" (до Дня слов'янської писемності і культури) (2015). URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/503>

наукового потенціалу як самих болгар України, так і болгаристів¹. Одещина завжди відрізнялася своїм особливим колоритом, окремою думкою, суперечливістю подій і акцентів, і зараз залишається вірна собі. На такому яскравому фоні легко загубитися, але Болградщина гідно несе звання столиці бессарабських болгар, зберігає свою самобутність, здоровий життєвий консерватизм і стійкість перед океаном життєвих негод. Більш як два століття тому прийняла бессарабська земля перших болгар, що переселилися, а вслід за ними й представників багатьох інших народностей, та стала для них рідною домівкою. Невпинна праця переселенців перших поколінь перетворила буджацькі степи на квітучий, родючий і багатий край².

В лютому 2017 року виповнилося 150 років з часу заснування у м. Миколаєві Південнослов'янського пансіону Тодора Мінкова – навчально-виховного закладу, що у другій половині XIX ст. відіграв роль значного центру підготовки національної інтелігенції для балканських країн, насамперед Болгарії. В дійсності історія закладу є тривалішою, адже пансіон Мінкова став продовженням проекту по створенню виховного закладу закритого типу при Миколаївській гімназії³.

Історична ретроспектива взаємодій болгарського та українського народів. Відомо, що історичні, економічні та культурні зв'язки між Болгарією та Україною вимірюються сотнями років і традиційно мають позитивний характер. Загальні слов'янське коріння, що утвердилося як масово сповідувана православна релігія, історична близькість двох народів формують майже нерозривні культурні зв'язки між нами. Впродовж тривалих історичних періодів обидва етноси опиняються у схожих політичних та воєнних ситуаціях, а Україна та українці, як і болгари нерідко допомагають одне одному⁴.

І. Шпик наголошує, що повз увагу українських учених XIX–першої чверті XX ст. не пройшов жоден із відомих на той час аспектів проблеми болгарсько-українських відносин періоду пізнього Середньовіччя. Найбільший внесок у її розробку здійснили І. Франко та М. Грушевський, окремі міркування та погляди яких ґрунтуються не лише на глибокому знанні українського й болгарського релігійно-культурного життя, а й на результатах порівняльного аналізу відповідних книжно-літературних пам'яток, завдяки чому досі зберігають наукову актуальність. Втім, сукупно матеріали усіх цих студій, незалежно від рівня їх науковості, становлять

¹ Стоянова Г. Болгарська та грецька діаспори Одеси в контексті репрезентації етнічності у міському просторі. *Старожитності Лукомор'я*. 2023. № 1. С. 90.

² Гайдаржи М. «Багатоликий» Болград. Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні. 2013. № 4. С. 13.

³ Гамза В. І. Південнослов'янський пансіон та болгарські колонії на Півдні України. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2016. № 2. С. 132.

⁴ Копринаров Б., Радойнова Д. Болгарско-украинские ретроспективные и перспективные связи: исторические, экономические, культурные и туристические аспекты. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2013. Вип. 3.35. С. 59.

невід'ємну частину уявлень українських славистів про місце своєї культурної спадщини в системі міжслов'янських зв'язків Середньовіччя¹.

Різномічні культурні зв'язки між болгарським та українським народами сягають часів раннього Середньовіччя. Цьому сприяли як близькість походження й мови, так і належність обох народів до світу *Slavia Orthodoxa*. Загальновідомо, що болгарський вплив на культуру Київської Русі пов'язаний із запровадженням князем св. Володимиром Великим християнства. У цей час киеворуська книжність збагачується як оригінальними пам'ятками болгарської літератури, так і перекладними творами, що перейшли на східнослов'янські землі завдяки болгарському посередництву. Наступний етап поглиблення культурних зв'язків між Болгарією та Україною припадає на другу половину XIV – початок XVI ст. і становить частину так званого другого південнослов'янського впливу, основними причинами якого був розквіт болгарської, македонської й сербської духовної культури напередодні завоювання Балкан Османською імперією та еміграція з Болгарії та Сербії церковних і культурних діячів. Шляхи південнослов'янських впливів в Україну пролягали, насамперед, через Царгород та Афон².

Л. В. Нейчева, досліджуючи Кирило-Мефодіївську традицію наголошує, що:

- питання про визначення ідей кирилівської традиції є важливим, адже історичні відомості свідчать про те, що Костянтин-Кирило (імена від роду і хрещення) – інтелектуал, який брав участь у взаємодії Константинополя з Римом, Великою Моравією – звертався також до надбання ірландсько-бритської церкви, що в сукупності створило багатий богословський генофонд православної наукової традиції;

- болгарське релігійне просвітництво було спрямоване до слов'янського світу загалом. Кирило був творцем глаголиці і його авторитет був важливим для болгарської релігійної концепції, що стала в XIII ст., за часів І. Кукузеля, представницькою від Константинополя. Тож, для болгарської державності та Православ'я особливо перспективними виявилися дві лінії кирилівської релігійної установки: а) інтелектуалізм місіонерства; б) шанування мучеництва, подвигу в ім'я Віри;

- основним кроком в ствердженні самостійності болгарської церкви і водночас власних шляхів культурного розвитку стало ведення церковнослужіння слов'янською мовою. Ведення літургії на сакральному варіанті рідної мови, поширення слов'янської писемності і виникнення слов'яномовної літератури сприяло культурному розвитку і формуванню самосвідомості болгарського народу³.

¹ Шпик І. Болгарсько-українські культурні відносини періоду пізнього Середньовіччя у працях українських учених XIX–першої чверті XX ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2021. Вип. 70. С. 27.

² Пелешенко Ю. Болгарський вплив на українську літературу в добу пізнього Середньовіччя (друга половина XIV - перша половина XVI ст.). *Слово і час*. 2014. № 11. С. 25.

³ Нейчева Л. В. Кирило-Мефодіївська традиція як епіцентр національних християнських установок Болгарії. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 2. С. 416.

Український та болгарський народи мають тривалу історію дипломатичних відносин, які почали активно розвиватися після 9 лютого 1918 р., коли було укладено Брест-Литовську мирну угоду між країнами Четвертого союзу та Українською Народною Республікою. І саме Болгарія стала однією із перших, хто визнав незалежність УНР на міжнародному рівні. Після цих подій в обох країнах починають формуватися дипломатичні представництва. Відповідно країни відряджають своїх представників, тому першим надзвичайним повноважним послом УНР в Болгарії став український громадський діяч, політик, науковець Олександр Шульгін. В Україні посаду посла Болгарії обійняв болгарський громадський діяч, відомий науковець, славіст та україніст Іван Шишманов¹. Він був одружений з Л. Драгомановою, донькою українського історика М. Драгоманова. Проте за час його переїзду до України в Києві стався переворот на чолі з П. Скоропадським, тому по приїзду до України І. Шишманов став послом Болгарії вже в Українській Державі у формі Гетьманату. Варто зазначити, що ще до створення державних дипломатичних представництв УНР, в Болгарії уже активно діяли представники української діаспори. Серед них були М. Драгоманов, Л. Українка, М. Парашук, Л. Драгоманова-Шишманова, Ф. Шульга, І. Сікора, В. Драгомирецький, І. Кондратенко та інші, які займалися налагодженням українсько-болгарських взаємовідносин. Після встановлення радянської влади на території України до Болгарії емігрують політики, вчені, військові та громадські діячі УНР. У цей час під їх активним впливом відбувалося формування організацій української діаспори в еміграції в Болгарії².

В умовах подій ХХІ ст., коли у сфері міжнародних відносин чи не головними завданнями є постійні врегулювання військових конфліктів та примирення, слід не забувати про важливість оновлення сучасним поколінням закономірного процесу переосмислення минулого. Після зламу традиційного життя у більшості країн постало питання про ретельну ревізію власної історії та її ролі у формуванні стратегії майбутніх відносин із сусідніми державами, актуалізувалися проблеми досліджень понять спільної пам'яті, колективної та індивідуальної відповідальності за минуле, а також пошуки причин недосконалих результатів під час формування в суспільстві толерантності, рівності та демократії³.

Болгари та Україна. За останній рік Україна стикнулася з безпрецедентними масштабними проблемами. Повномасштабне вторгнення в Україну внесло свої корективи у життя мільйонів людей. За

¹ Власенко В. М. Українська громада в Болгарії міжвоєнного періоду (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб»). URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/33146/1/Vlasenko%20%20Dragomaniv%27ki%20studiyi.pdf> (дата звернення: 13.11.22). С. 7.

² Громович У. «Союз козаків-націоналістів» в Болгарії: консолідація козацького руху в документах 1930-х років. *Чорноморська минувшина*. 2022. Вип. 17. С. 142.

³ Шпак М. О. Історія голокосту: до питання формування колективної пам'яті у болгарському суспільстві. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 50. С. 430.

даними ООН, станом на 04.04.2023 близько 8 мільйонів українців зафіксовані по всій Європі, з них 5 мільйонів біженців з України, зареєстровані для отримання тимчасового захисту або аналогічних національних схем захисту в Європі. У Болгарії, одній з найближчих країн, зареєстровано близько 155 тисяч осіб і це є 7 показником за кількістю біженців у країнах Європи. Більшість з них проживають на узбережжі Чорного моря та працюють у болгарському секторі виробництва та надання послуг¹.

Болгарська спільнота в Україні є однією з найчисельніших в світі. Переселення болгар на українські землі активно тривало протягом XVIII–XIX ст. і було спричинене здебільшого наслідками понад п'ятсотлітнього поневолення Болгарії Османською імперією, яке впливало на політичне, економічне й духовне життя болгарського народу. Поселення, у яких домінує болгарське населення, зосереджені в Болградському, Ізмаїльському, Арцизькому районах Одеської області, у Бердянському, Приморському, Приазовському районах Запорізької області, є поселення в Кіровоградській і Миколаївській областях, в окупованій Автономній Республіці Крим, поодинокі трапляються в Закарпатській області поблизу Мукачева та Ужгорода та в інших областях України. Так, за результатами національного перепису населення 2001 року, в Україні проживає 204,6 тис. етнічних болгар, переважно в Одеській (150,6 тис. осіб), Запорізькій (27,7 тис.), Миколаївській (5,6 тис.), Кіровоградській (2,2 тис.) та Херсонській (1 тис.) областях, окупованій Автономній Республіці Крим (2,2 тис.), що загалом становить 0,4% від загальної кількості населення. Болгари посідають шосте місце за чисельністю в етнічній структурі нашої держави після українців, росіян, білорусів, молдаван, кримських татар. Болгарська спільнота, живучи в кількох поколіннях на території України в умовах різного етнічного оточення та різних культурних традицій, зберегла у своєму середовищі болгарську мову, народні звичаї, обряди, побут і традиції, не втративши своєї національної ідентичності. Зберігаючи національну культуру, болгари водночас сприймали й культуру інших етносів – українців, росіян, гагаузів, молдаван та ін., що проживали поряд. Етнографічна і мовна відмінність болгарської меншини в Україні зумовлена тим, що болгари переселялися з різних регіонів Болгарії, зберігаючи мову і культуру своєї місцевості².

Етнонаціональні особливості болгар та код нації. Етнічна ідентичність як важлива складова розвитку суспільства та утвердження державності. Більшість опитаних болгар перебувають у шлюбі з представниками своєї етнічної групи. Основними факторами збереження ідентичності є місце проживання, створення сімей з представниками однієї етнічної групи, активна просвітницька робота громадських організацій та церков, навчання рідною мовою, наявність

¹ Портал операційних даних ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/about>.

² Огієнко І. Роль громадських об'єднань болгар України в збереженні ідентичності етнічної спільноти *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Культурологія*. 2022. Вип. 21. С. 29–30.

власних ЗМІ тощо. Отож, позитивна етнічна ідентичність, позитивний образ «Ми» і позитивний образ «Вони» є найважливішими показниками успішної етнічної ідентичності болгар, а виходить, і успішної адаптації їх у даних соціокультурних умовах. Вивчення ідентифікації як соціальної так і етнічної – це великий простір для подальших досліджень, в яких можна відобразити багатомірність та різноманітність соціальних спільнот¹.

Припускаючи, що ідентифікація є центральним елементом самосвідомості та пов'язана з відповіддю на запитання «Хто Я?» тобто з фіксацією свого становища в системі суспільних відносин, підкреслимо суб'єктивне ставлення власної приналежності до різних соціальних спільнот на основі постійного емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і прийняття як власних групових норм і цінностей. Питання «Хто Я?» вкрай складне. Відповіді на нього залежать від віку і соціального стану, від обстановки чи ситуації в суспільстві, а також виходячи зі стану свого духу. Отже, етнічна ідентифікація є елементом національної свідомості, формується завдяки уявленню про типові риси своєї спільності, її властивості як цілого (автостереотипи); подання щодо загальнонаціонального історичного минулого народу; про територіальну спільність, а за певних конкретно-історичних умов і про державну спільність; усвідомлене відношення людей до матеріальних і духовних цінностей нації, її досягнень, орієнтації на них. Оскільки ідентифікація являє собою механізм розвитку ідентичності, то в контексті нашого завдання, необхідно зазначити, етнічна ідентифікація формує етнічну ідентичність. Етнічна ідентичність являється складовою частиною соціальної ідентичності, це психологічна категорія, яка відноситься до усвідомлення своєї належності до певної етнічної спільності. При цьому, по-перше, необхідно розрізняти поняття етнічної ідентичності та етнічності – соціологічної категорії, що відноситься до визначення етнічної приналежності з низки об'єктивних ознак: етнічної приналежності батьків, місця народження, мови, культури, й мати на увазі, що в реальному житті етнічна ідентичність далеко не завжди збігається з загальноприйнятою офіційною етнічністю. По-друге, слід пам'ятати, що етнічна ідентичність може не співпадати із декларованою ідентичністю, яка виявляється в самоназві. Етнічна ідентичність – це, в першу чергу, результат когнітивно-емоційного процесу усвідомлення себе представником етносу, певна ступінь ототожнення себе з ним і відокремлення від інших етносів².

Освітня та мовна складова у болгаристичі. Освіта є фундаментом нації, провідним інструментом піднесення на новий якісний рівень всіх сфер економіки та суспільного життя. Однак освіта – це насамперед система відповідних державних органів, закладів, освітніх програм. Від ефективності побудови системи освіти залежить той рівень якості освіти, якого вимагає

¹ Нікон Н. О., Варга Н. І., Гвоздецька Б. Г. Рівень ідентифікації болгарської меншини на півдні України. *Габітус*. 2022. Вип. 36. С. 24.

² Нікон Н. О., Варга Н. І., Гвоздецька Б. Г. Рівень ідентифікації болгарської меншини на півдні України. *Габітус*. 2022. Вип. 36. С. 19.

сучасне життя, сучасні виробничі процеси та сфера послуг. Особливо це стосується вищої освіти, адже якщо в державі наявна нестача кваліфікованих кадрів, не можна говорити про існування наукомістких виробництв, що також негативно позначається на економічному розвитку. На сьогодні європейська система вищої освіти є провідною у світі, і наближення України до європейських стандартів у сфері вищої освіти передбачає вивчення досвіду тих держав, які в нещодавньому минулому здійснили успішне реформування в цій сфері. Однією з таких держав є Болгарія, яка 2007 року стала членом Європейського Союзу завдяки вдало проведеним реформам, зокрема в сфері вищої освіти. Вивчення досвіду Болгарії щодо напряму правового регулювання системи вищої освіти дозволить зрозуміти, наскільки сучасне українське законодавство в цій сфері відповідає європейському правовому середовищу на локальному рівні держави-члена, а також знайти прогалини та вектори подальшого розвитку¹.

Болгаристика як окремий напрям наукових досліджень почала активно розвиватися в Україні ще на початку XIX ст. на основі чотирьох науково-славістичних центрів – у Львові, Одесі, Харкові, Києві, у яких студії охоплювали переважно два напрями – літературознавчий та історичний. Однак питання історії болгарського термінознавства потрапили до кола інтересів мовознавців лише у XX ст. у контексті вивчення міжмовних контактів та проблем інтернаціоналізації термінології². Фразеологізми є специфічними мовними формулами, картинами світу із закодованою інформацією про минуле, наших предків, їхній спосіб сприйняття світу та оцінку всього сущого; вони акумулюють культурні прагнення народу, тільки йому притаманним способом маніфестують дух і неповторність ментальності нації. Фразеологічні одиниці ввібрали історичні події й соціальне життя, вирізняють найменші порухи нашого серця, розказують про неосяжний світ людських почувань, вражають точністю асоціацій між природою, звичайними життєвими фактами і людською поведінкою, нашими емоціями й учинками. Вони – скарбниця поетичних уявлень народу. Усе матеріальне життя, обряди, вірування, повір'я, забобони відклалися в стереотипах поведінки будь-якого народу й вербалізувалися в численних фразеологізмах³.

Мова за своєю природою є постійним процесом розвитку (Вільгельм фон Гумбольдт). Тут доречно нагадати припущення Беньо Цонева щодо долі турцизмів у болгарській мові, яке він висловив у перші десятиліття після здобуття Болгарією незалежності: «Турецька мова настільки вплинула на болгарську, що ми могли б сказати, що з чужомовних слів у нашої народній

¹ Поляков А. О. Порівняльно-правовий аспект регулювання вищої освіти в Україні та республіці Болгарія. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Право"*. 2022. Вип. 35. С. 28.

² Туровська Л. В. Болгарське термінознавство XIX – початку XXI століть. *Термінологічний вісник*. 2015. Вип. 3(1). С. 25–35.

³ Туровська Л. В. Болгарське термінознавство XIX – початку XXI століть. *Термінологічний вісник*. 2015. Вип. 3(1). С. 25–35.

мові найбільше турцизмів (...). Але наша інтелігенція настільки швидко виросла, що починає помалу уникати турецьких слів, замінює їх власними чи з інших мов – німецької, французької та ін. При цьому можемо зазначити як втішний факт, що наші освічені люди вміють відрізнити турецькі слова від болгарських... Мовне чуття нам допоможе у тому, щоб турецькі слова цілковито зникли з нашої мови»¹.

Болгарська та українська література. Болгарська література – найдавніша серед слов'янських літератур. Її зародження припадає на другу половину IX ст. і пов'язане з виникненням слов'янської писемності, створеної Кирилом і Мефодієм. Діяльність письменників IX–X ст. Климента Охридського, Константина Преславського, Іоанна Екзарха Болгарського, Чорноризця Храбра та ін. загалом мала проповідницький і просвітительський характер і відбивала теоцентричний світогляд відповідно до свого часу².

Історія перекладів з болгарської мови на українську має давнє коріння. Після поширення християнства у Київській Русі Болгарія стала своєрідним посередником для розповсюдження релігійних творів. Християнська література болгарського зразка справила вагомий вплив на творення оригінальної руської літератури. Оксана Сліпушко, сучасний літературознавець, у книзі «Софія Київська» про перекладну літературу Київської Русі висловила так: «Ця література, що розходилася спочатку в болгарських перекладах та переробках, дедалі більше перероблялася переписувачами і, обтираючись у повсякчасному вжитку, набирала дедалі виразніших місцевих ознак, відкидала одні деталі, приймала натомість інші й, таким чином, потроху входила органічною часткою в наше письменство. Процес входження цієї літератури у києво-руське духовне життя полегшувався і прискорювався завдяки тому, що старослов'янська (староболгарська) мова була близькою нашим книжникам»³.

Без сумнівів, література завжди залежить від історичного минулого, тому в контексті осмислення історії перекладацької справи з болгарської мови, важливо розуміти, чому в певний час українському читачеві були близькі тексти болгарської літератури. Болгарська література є невід'ємною частиною європейського літературного процесу, тому важливо, щоб в Україні перекладались твори болгарської та інших слов'янських літератур. Історія української літератури та історія болгарської літератури тісно пов'язані. Їх сюжети, теми та ідеї переплітаються, тому переклади з болгарської літератури не чужі українському читачеві⁴.

¹ Цонев Б. История на българския език. София: Наук и искусство. 1984, С. 330–338.

² Бірюк А. Болгарська література в Україні: історія та сучасний стан. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 54. С. 49.

³ Сліпушко О. Софія київська: українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (X–XIII століття) : Київ : Аконті, 2002. С. 31–40.

⁴ Бірюк А. Болгарська література в Україні: історія та сучасний стан. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 54. С. 55.

Духовно-сутнісна сторона болгаристики. Впродовж усього свого існування Біблія відігравала і продовжує відігравати велику роль у духовному і культурному розвитку християнських народів, її вплив на різні сфери життєдіяльності настільки великий, що й сьогодні ми знаходимо відображення біблійних сюжетів, мотивів в літературі, живописі, філософії. Біблія стає і одним з найважливіших і найрезультативніших джерел поповнення фразеологічного складу мови, зокрема болгарської і української. Ця найвідоміша в світі книга збагатила мови християнських народів величезною кількістю стійких сполучень, а саме крилатими словами (висловами), які становлять значний шар фразеологічної системи і активно функціонують як в усній, так і в писемній мові¹.

У болгарській традиції прийнято називати двох братів Кирила і Мефодія болгарами, спираючись, зокрема, на «проложне» «Житіє Кирила» (в пізній редакції), де сказано, що він «родом съи блъгаринь от солоуна града»; цю ідею підтримують багато сучасних болгарських учених. Болгарія пов'язана з поширенням християнства серед слов'янських народів, походженням та діяльністю відомих постатей «першовчителів словенських» – св. Кирила та Мефодія, а також св. Климента Охридського, св. Іоанна Рильського, св. Наума, св. Феодосія та св. Єфимія Тирновських, св. Паїсія Хілендарського та св. Софронія Врачанського. Осередками болгарського національного розвитку та відродження стали відомі монастирі – Рильський, Бачковський, Троянський, Батосевський, жіночі – Петропавлівський, монастир Пречиста Богородиця Вітоська та ін. Важливо відзначити, що святі місця для православних стали і традиційними для відвідування вірян інших конфесій, туристів та усіх зацікавлених².

Ціннісна складова у наукометричній кримінології та її значення за нинішніх умов проживання людини на Землі. «Терпеливістю вашою душі свої ви здобудете». «Въ терпѣнїи ва́шемъ стяжіте ду́шы ва́ша». (Лк.21:19). «Безперестанку мо́літься! Подяку складайте за все, бо така Божа воля про вас у Христі Ісусі. Духа не вгашайте! Не гордуйте пророцтвами! Усе досліджуючи, тримайтеся доброго! Стережіться лихого в усякому вигляді!» «Непреста́нно мо́літеся. О всѣмъ благода́рите: сія бо е́сть во́ля Бо́жія о Хри́стѣ́ Иису́сѣ въ ва́сѣ. Ду́ха не уга́шайте. Проро́чества не уничижа́йте. Вся́ же искуша́юще, до́брая держа́йте. От вся́кія ве́щи злы́я{от вся́каго ви́да зла́го} огребáйтеся» (1Фес.5:17-22).

За словами ап. Павла, завжди потрібно трудитись (2Фес.3:10-12), безперестанку молитись, за все дякувати Господу... Так говорить нам Священне Писання. Найголовніше, людина покликана постійно безперестанно у будь-який вільний час молитись Богові, радіти кожній хвилині, кожному подиху у душі своїй. Саме труд і молитва допоможуть

¹ Доценко Т. С. Крилаті вислови біблійного походження в болгарській і українській мовах. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. 2010. Вип. 11. С. 60.

² Каковкіна О. М. Православна церква в українсько-болгарських взаєминах. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Історія та археологія*. 2010. Т. 18. Вип. 18. С. 196.

піднятись на вищу сходинку добродійств. «Бо коли ми в вас перебували, то це вам наказували, що як хто працювати не хоче, нехай той не їсть! Бо ми чуємо, що дехто між вами живуть по-ледачому, нічого не роблять, а тільки вдають, ніби роблять. Таким ми наказуємо та благаємо Господом нашим Ісусом Христом, щоб мовчки вони працювали та власний хліб їли». «Ібо егда бѣхомъ у васъ, сіе завѣщавахомъ вамъ: яко аще кто не хощетъ дѣлати ниже да ястъ. Слышимъ бо нѣкія безчынно ходящія у васъ, ничтоже дѣлающія, но лукавно обходящія: таковѣмъ запрещаемъ и молимъ о Гѣсподѣ нашемъ Иисусѣ Христѣ, да съ безмѣлвѣмъ дѣлающе, свѣй хлѣбъ ядятъ» (2Фес.3:10-12).

Ми живемо гірше диких звірів, адже навіть звірі своїх дітей не вбивають. Сучасна людина не кається. Коли Христос поглянув на апостола Петра, первовеховний Апостол плакав все життя, особливо раннім ранком, за священним переданням, коли півень сповіщає нам своїм гласом, що пора вставати і принести слова щирокого каяття/покаяння Богові за свої/власні гріхи. Воістинну страшним і великим буде Судний День/Страшний Суд Божий, про що й говориться в Апокаліпсисі: «І земні царі, і вельможі та тисячники, і багаті та сильні, і кожен раб та кожен вільний, поховались у печери та в скелі гірські, та й кажуть до гір та до скель: Поспадайте на нас, і позакривайте ви нас від лиця Того, Хто сидить на престолі, і від гніву Агнця!... Бо прийшов це великий день гніву Його, і хто встояти може? «І царіе зѣмстїи и вельмѣжи, и богатїи и тѣсящницы и сїльнїи, и всѣакъ рабѣ и всѣакъ свѣбѣдѣ скрѣшася въ пещѣрахъ и каменїи гѣрстѣмъ, и глаголаша гѣрамъ и каменїю: падїте на нѣи и покрѣйте нѣи от лицѣ Сѣдѣщаго на престѣлѣ и от гнѣва Агнча: яко прїїде дѣнь велїкїй гнѣва Егѣ, и кто мѣжетъ стѣти? (Откр.6:15-17)».

Преподобний Ісаак Сїрін писав: «Ніколи не називай Бога справедливим. Якби Він був справедливий, ти давно був би в пеклі. Покладайся лише на Його несправедливість, в якій милосердя, любов і прощення». Світ зійшов з розуму. Не знаємо, за що Господь нас ще терпить. Сучасна людина знахабніла в укоріненому гріху. Одиниці, хто прибігає до Бога та священника на покаяння всім серцем, душею, еством своїм. Слід безперестанно трудитись, молячись до Бога за помилування. Лише так можна вийти з багатьох кризових станів. «Ти знаєш, що ти – людина? Ти знаєш про це чи ні?» – наскільки важливі сьогодні слова Василя Симоненка. Людина – це таке створіння, яке до всього звикає/привикає у цьому світі. Важливо не скотитись до скотини, бо й навіть скоти того не творять, до чого дійшла у сучасному світі людина. Людині потрібні постійні переміни, щоб по-справжньому збагнути, – все пізнається у порівнянні. Виходячи з принципу наукометрії, можна твердити такий постулат: скільки наукових статей ти передивився/перечитав – стільки разів ти людина. Адже кожен автор своєю працею залишає/закладає неодмінний/неповторний слід в нашому житті, душі, серці, що певною мірою визначає/обумовлює відповідні свідомісні стани.

У чому полягає велич людини? «Велич людини визначається не тим, що людина отримує для себе, а тим, що вона робить для інших» (Джуліана Вільсон). «Велич людини у її здатності мислити» (Блез Паскаль). «Не кожен може бути знаменитим, але кожен може бути великим, бо велич визначається служінням» (Мартін Лютер Кінг). «Велич особистості визначається не лише місцем в історії, але і його значенням для майбутнього» (Зафар Мірзо). «Велич людини полягає не в її силі або знаннях, а в її здатності відкрити для себе нові горизонти» (Олексій Христинін). «Велич завжди спирається на одне і те ж – на здатність виступати, говорити і діяти, як звичайнісінькі люди» (Хафіз Ширазі). «Велич людини не в тому, скільки багатства вона набуває, а в її прямоті і здатності позитивно впливати на оточуючих» (Боб Марлі). «Величність людини полягає в її здатності до дії і правильному прикладанні своїх зусиль до речей, які необхідно зробити» (Фредерік Дуглас). «Істинність віри визначається змістом її сповідання, тобто її здатністю сприяти розвитку особистості та суспільства» (Зафар Мірзо). З наших переконань, велич людини – це служіння ближньому. «Не так буде між вами, але хто з вас великим бути хоче, нехай буде він вам за слугу. А хто з вас бути першим бажає, нехай буде всім за раба. Бо Син Людський прийшов не на те, щоб служили Йому, але щоб послужити, і душу Свою дати на викуп за багатьох». «Но иже аще хощетъ въ васъ вѣщій быти, да бѣдетъ вамъ слуга: и иже аще хощетъ въ васъ быти старѣй, да бѣдетъ всѣмъ рабъ: ибо Сынъ Человѣчъ не прииде, да послужатъ Ему, но да послужитъ и дасть дѣлу Свою избавленіе за многи. (Мк.10:43-45)

Побувавши у Храмі у недільний/воскресний день, порозмірковувавши наодинці, можеш твердити, що, справді, за словами святих отців, вищого/кращого місця у цьому світі немає, аніж Храм Божий/Церква Христова, велична і свята, віками не скорена та намолена, утверджена в українській національній та ментальній традиції православ'я, яка і надалі вистойть, тому що вона незламна, тому що, за словами різдвяного піснеспіву: «З нами Бог, розумійте народи і покоряйтеся Йому, яко з нами Бог». «С нами Бог, разумейте языцы, / и покарайтесь: / Яко с нами Бог». За словами Христа Спасителя і Господа нашого: «На скелі оцій побудую Я Церкву Свою, і сили адові не переможуть її». «На сѣмъ камени созижду Церковь Мою, и врата адова не одолѣють ей» (Мф.16:18). Нам треба триматися Церкви Христової, бо без неї немає спасіння.

Все дивно завмирає перед Рождеством нашого Спасителя і Господа Ісуса Христа. У повітрі царить якась дивна тиша в очікуванні здійснення чогось особливого, неземного. У світ приходить Спаситель і Месія – Той, про якого передвіщали/віщували пророки. Подія, яка перемінить усю Вселенну, дасть і допоможе знову «перезавантажити» рік по-справжньому. Цим самим народжується надія на спасіння, на нове життя, на успіхи і поразки, заради боротьби та вдосконалення. І все обов'язково зможемо перенести з нашим богонемовлям Христом, який неодмінно буде зростати, радувати святе сімейство, Пречисту Богородицю і обручника діви Марії – святого і

праведного Іосифа аж до 33-річного віку, допоки не відбудеться і не сповниться те, чому належало бути, а саме хресна смерть і Голгофа свята, Воскресіння з мертвих і вознесіння на небеса. І знову очікування, коли наш Цар Господь Ісус Христос вдруге прийде на Землю судити цей світ у славі своїй, усіх живих і мертвих. Де ж ми опинимося? Як важливо стати праворуч його великої слави. Допоможи нам, Боже, у справі нашого спасіння.

Ми покликані бути сіллю землі/світлом для світу. Треба працювати на всю силу, щоб максимально завершити поставлені завдання сьогодні, адже не знаємо чи проснемося завтра через повітряні тривоги та масові бомбардування міст України. Як і будь-яку справу так і новий рік слід розпочинати з особливої молитви, адже як його зустрінемо так і проведемо. Господь наш «Ісус Христос учора, і сьогодні, і навіки Той Самий!». «Иисусъ Христосъ вчера и днесь Тойже, и во вѣки (Евр.13:8). Головне, щоб він народився у наших серцях. Сьогодні виникає запитання, коли відзначати Рождество Христове? Скажемо, що Благодатний Вогонь сходить на Пасху саме по-православному стилу. Хмара на горі Фавор також. Йордан бурлить і повертається назад саме по православному стилу. Благодатні змійки на острові Кефалонія (Греція) сповзають до ікони Божої Матері саме 28 серпня. Тому цей знак є тим, що вказує, коли богоугодно відзначати Рождество Христове. Важливим принципом Церкви Христової є єдність, щоб єдиними устами і єдиним серцем за словами апостола Павла славити і прославляти Святе Рождество. «Щоб ви однодушно, одними устами славили Бога й Отця Господа нашого Ісуса Христа». «Да единокъсно едиными усты славите Бѣга и Отца Гѣспода нашего Иисуса Христа (Рим.15:6)». Різдво, – як бачимо з коренем слова різати. Перша асоціація, коли Ірод вирізав 14 тисяч немовлят. А древнє слово Рождество – церковнослов'янське коренем народження, тобто хтось великий народжується/рождається у цей світ. Тому так важливо берегти своє, власне, святе, древнє, віками вистраждане, намолене. Сорокаденним різдв'яним/рождественським постом важливо сприйняти/переживати, що відчувала Богородиця, Іосиф обручник Діви Марії, чисті і непорочні пастухи, які випасали тварин для принесення в жертву в Іерусалимському Храмі. Пастухи навіть сподобились почути ангельський спів з Небес: «Слава в вишніх Богу і на Землі в людях/во человецех благовоління». «Слава въ вышнихъ Бѣгу, и на земли миръ, во человецѣхъ благоволеніе» (Лк.2:14). Як бачимо, наскільки важливо берегти святе православ'я у якому утверджуємося і спасаємося.

В умовах нинішньої російсько-української війни ціннісна основа у науці та житті стала основоположною. Саме тому важливо фіксувати/закарбовувати та виробляти різного роду напрацювання, які можуть визначити життєві пріоритети, державну ідеологію чи доктрину науки і законодавства. Завдання вченого – духом прозрівати у майбуття. Якщо це державно-політичний діяч, він повинен передбачати принаймні на сто років вперед; якщо це єпископ Церкви – у Вічність, адже йдеться про спасіння людських душ. Тому слід стояти в Істині до кінця, до мученицького вінця. Як же здобути такі стани? Намагатися жити по правді Божій, істині та

справедливості, у постах і молитвах. Тоді все дивним чином відчувається та передбачається на духовно-сутнісних рівнях.

Бібліотекар, літератор, вчений – це той, який повинен знати, чого варта та чи інша книга, стаття автора. Накопичення біблійних, універсальних знань є основою світоглядних процесів особистості. У нас не так багато вчених слов'яністів-балканістів. Дану роботу слід неодмінно продовжувати.

Сучасний світ надзвичайно злобний і жорстокий. Тому, щоб протистояти йому, слід добре розпізнавати процеси психіки в нутрі нашому. Звідси, часто лихий помисел на ту чи іншу людину не дає нам спокою і, здається, хапаємось за один поганий поступок, який побачили, за тим, хто нас образив. А насправді, якщо хочемо вижити і досягти мирових станів, слід побачити найменшу деталь, що є доброю у людині. Таким чином ми не даємо злу/злому помислу/злобі розгулятися всередині свідомісних станів. Цим самим про нас можуть думати і говорити все, що завгодно, однак коли совість чиста стосовно мирного стану щодо брата свого, то і він якось це відчуває. «Людина людині вовк» – знаменита фраза сьогодення, а насправді, якщо людина створена за образом і подобою Божою (Бут.1:26), тоді як ми повинні радіти їй, зустрічати її, – напевне як самого Господа, який завітав до нас у гості.

Автор, пишучи ту чи іншу наукову працю, повинен закладати у неї відповідну ідеологію, сенс глибинного внутрішньо-духовного змісту. Тут можуть міститись елементи виховання, творчості, всього того, що саме зараз відчуваємо. У такий спосіб вдається формувати ідеологію держави через наші вислови, духовно-моральне та патріотичне виховання тощо. У зв'язку з цим одним із пріоритетних завдань нинішнього етапу розвитку українського суспільства є налагодження тісних взаємовідносин між університетами та усіма закладами освіти нашої держави.

Висновки (болгаристика у кримінологічному контексті). Кримінолог своєю працею, як ребуси у журналі «The Economist», повинен закладати основи подальшого соціального та державотворчого розвитку, акцентувати на проблемах. Інші вчені, побачивши про що пишуть кримінологи, можуть обирати відповідний орієнтир наукових напрацювань. У результаті аналізу, мисленевих процесів і винайдених практик кримінолог виробляє доповіді про загальні суспільні тенденції для перших осіб держави, звідси – на ньому велика відповідальність за доручену державницьку справу. Нагадаємо, що кримінологія – це наука не лише про виявлення зла, криміногенних тенденцій та процесів та планеті Земля. Вона має на меті також віднайдення виходу із найбільш складних і заплутаних/критичних ситуацій. Тому кримінолог-аналітик багатьох державно-політичних процесів повинен на цих двох китах ґрунтувати свої дослідження. Вважаємо, що майбутнє кримінології у XXI столітті за регіоналістикою, яка робить основні акценти на етнонаціональному, ментально-духовно-культурному рівні. Можливо, шлях наукометрії дасть

найкращі плоди аналітики та винайдення/прийняття мудрих управлінських/конструктивістських рішень.

Дивлячись на дружні відносини із тією чи іншою країною, іншим також захочеться так поступати. Звідси нам слід вибудовувати особливі відносини з Балканами, усіма країнами, які утворилися на балканському півострові. У нас багато спільного і взаємна підтримка та допомога дасть/неодмінно принесе бажані результати трансформаційних взаємодій. У зв'язку з російсько-українською війною досить важливо розвивати відносини з багатьма країнами. Однією із таких є Болгарія, яка близька нам за мовою, духом, багатьма етноментальними та духовно-культурними рівнями, а також проблемами та бажанням підтримки одне одного. Впродовж тисячолітньої історії нам добре відоме плече підтримки болгар, а Болгарія переконалася, що Україна по-справжньому миролюбна держава та завжди у будь-який зручний час підтримає, допоможе, ввійде у становище. Ми особливо вдячні дружньому болгарському народові за прихисток українців у цей непростий час випробувань російсько-української війни. Ця підтримка неодмінно залишиться у нашій етнічній та етнонаціональній пам'яті. Цим самим ставлення до болгар, які проживають на території України, неодмінно переросте у нові рівні вдячності за віковічну місію болгарського та українського народів в укріпленні православ'я, християнства, миру, добра і благополуччя на планеті Земля.

Наші дипломатичні відносини із республікою Болгарія потребують нових перезавантажень на основі та засадах християнських, православних святих. Хто як не святі можуть вимолити у Бога/біля престолу Божого особливі стани миру для двох держав. Український та болгарський народ поєднає особливий святий – Іоанн Рильський, якого українці споконвіків з особливим трепетом і благоговінням шанують, а також Софія Київська та Софія Болгарська, два великі православні центри у світі, які наповнені особливою силою, благодаттю та присутністю неземного Духу у поєднанні із Софією Константинопольською/Царгородською.

Нагадаємо, що кримінологія – це наука міждисциплінарного профілю. Виявлення криміногенних тенденцій змушує нас заглибитись у етнонаціональні рівні тієї чи іншої держави, чи бажала вона нам добра за весь період свого існування, що привнесла для того, щоб ми стали високорозвиненою європейською державою. І ось саме відшукування позитивних і негативних рис дасть загальну картину вибудовування подальших тенденцій різного роду взаємодій та взаємовідносин. Дослідження всього того, що зроблено сьогодні у сфері болгаристики в Україні, є необхідним завданням, що допоможе вибудовувати політику підтримки нашої держави на сучасному етапі державотворення.

Існує суперечливе твердження, що історію та ментальний код окремих країн повинні знати лише дипломати. Втім, якщо брати до уваги проблеми профілактики та боротьби зі злочинністю, тоді ми повинні знати все про ту чи іншу державу, а саме що робиться на загальнодержавному та ментальному рівні для налагодження добросусідства та вирішення багатьох

проблем соціуму. Однією із серйозних ланок боротьби та прогресивного розвитку нашої держави є науковий/наукометричний простір. На сьогодні у бібліотеці ім. В. І. Вернадського налічується близько однієї тисячі наукових статей, що стосуються болгаристики, що є недостатнім показником для українського наукометричного простору 35-річного відрізка. У цьому напрямі вимагається/є необхідність посилити наукові пошуки, пильність та обізнаність, і держава повинна робити певні кроки на цьому шляху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пугач А. Красімір Мінчев: «Для мене такими близькими є біль та страждання українського народу, і я намагаюсь допомогти йому своєю діяльністю». Інтерв'ю з Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Болгарія в Україні Красіміром Мінчевим. *Рідна школа*. 2014. № 10. С. 9–11.
2. Петренко І. Шкільний музей українсько-болгарської дружби в селі Мала Перещепина Новосанжарського району Полтавської області: історія створення і функціонування. *Краєзнавство*. 2013. № 3. С. 85–90.
3. Бірюк А. Болгарська література в Україні: історія та сучасний стан. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 54. С. 48–58.
4. Чорній М., Полещук Т. Іван Франко і Болгарія. *Проблеми Слов'янознавства : Література, мова та культура зарубіжних слов'янських народів*. Львів: «Вища школа», 1986 р. Вип. 33. С. 14.
5. Xylendarsky' P. Ystoryya slavyanoblgarska 1762. Sofy'ya: Zografaska chernova, 1989.
- Релігія в Болгарії. *Bikinedia*. URL: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki>
2. 7. Історія Балкан. *Bikinedia*. URL: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki>
7. Мінчев К. Болгарсько-українські відносини: сучасний стан. *Україна дипломатична*. 2016. Вип. 17. С. 331–339.
8. Грищенко Ю. В. Про деякі аспекти розвитку сучасної української болгаристики. *Міжнародна наукова конференція «Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку» (до Дня слов'янської писемності і культури)* (2015). URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/503>.
9. Стоянова Г. Болгарська та грецька діаспори Одеси в контексті репрезентації етнічності у міському просторі. *Старожитності Лукомор'я*. 2023. № 1. С. 82–94.
10. Гайдаржи М. «Багатоликий» Болград. *Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні*. 2013. № 4. С. 13–15.
11. Гамза В. І. Південнослов'янський пансіон та болгарські колонії на Півдні України. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2016. № 2. С. 132–138.
12. Копринаров Б., Радойнова Д. Болгарско-украинские ретроспективные и проспективные связи: исторические, экономические, культурные и туристические аспекты. *Науковий вісник Миколаївського*

національного університету імені В. О. Сухомлинського. *Історичні науки*. 2013. Вип. 3.35. С. 59–63.

13. Шпик І. Болгарсько-українські культурні відносини періоду пізнього Середньовіччя у працях українських учених XIX–першої чверті XX ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2021. Вип. 70. С. 22–30.

15. Пелешенко Ю. Болгарський вплив на українську літературу в добу пізнього Середньовіччя (друга половина XIV - перша половина XVI ст.). *Слово і час*. 2014. № 11. С. 25–32.

16. Нейчева Л. В. Кирило-Мефодіївська традиція як епіцентр національних християнських установок Болгарії. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 2. С. 413–416.

17. Власенко В. М. Українська громада в Болгарії міжвоєнного періоду (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб»). URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/33146/1/Vlasenko%20%20Dragomanivs%27ki%20studiya.pdf> (дата звернення: 13.11.22).

18. Громович У. «Союз козаків-націоналістів» в Болгарії: консолідація козацького руху в документах 1930-х років. *Чорноморська минувшина*. 2022. Вип. 17. С. 141–150.

19. Шпак М. О. Історія голокосту: до питання формування колективної пам'яті у болгарському суспільстві. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 50. С. 429–433.

20. Портал операційних даних ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/about>.

21. Огієнко І. Роль громадських об'єднань болгар України в збереженні ідентичності етнічної спільноти *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Культурологія. 2022. Вип. 21. С. 29–37.

22. Нікон Н. О., Варга Н. І., Гвоздецька Б. Г. Рівень ідентифікації болгарської меншини на півдні України. *Габітус*. 2022. Вип. 36. С. 18–25.

23. Поляков А. О. Порівняльно-правовий аспект регулювання вищої освіти в Україні та республіці Болгарія. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Право"*. 2022. Вип. 35. С. 27–32.

24. Туровська Л. В. Болгарське термінознавство XIX – початку XXI століть. *Термінологічний вісник*. 2015. Вип. 3(1). С. 25–35.

25. Смирна Є. Фразеологізми болгарської мови з компонентом «фітонім»: механізми утворення. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 54. С. 41–47.

26. Цонев Б. История на българския език. София: Наук и искусство. 1981. С. 330–338.

27. Сліпушко О. Софія київська: українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (X–XIII століття) : Київ : Аконіт, 2002. С. 31–40.

28. Бірюк А. Болгарська література в Україні: історія та сучасний стан. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 54. С. 48–58.

29. Доценко Т. С. Крилаті вислови біблійного походження в болгарській і українській мовах. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. 2010. Вип. 11. С. 59–64.

30. Каковкіна О. М. Православна церква в українсько-болгарських взаєминах. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Історія та археологія*. 2010. Т. 18, вип. 18. С. 191–199.

31. Terziev V., Georgiev M., Bankov S. Achieved results of the Bulgarian Prosecutor's Office in the prosecution and investigation of crimes of corruption // 58th International Scientific Conference on Economic and Social Development. Budapest, 04–05 September, 2020, Economic and Social Development (Book of Proceedings). PP. 384–387, 2020.

32. Терзиев, В., Георгиев, М., Банков, С. Меры и инициативы болгарской прокуратуры по осуществлению хороших практик. *Международный научный журнал «Интернаука»*, Киев, Украина. 2020. № 12 (92). С. 69–72.

33. Клипа О. Сучасний стан соціального захисту працівників поліції Республіки Болгарія та Республіки Грузія. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. «Юриспруденція»*. 2020. № 47. С. 78–82.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2024

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

BULGARIAN AS AN INTERDISCIPLINARY PLATFORM FOR THE RESEARCH OF PROBLEMS OF CRIME PREVENTION: COGNITIVE PONDEMONIUM

We have analyzed almost a thousand scientific/scientific-popular professional articles/publications of various genres and thematic orientation with the root of the word "Bulgar" in the title, which are available in the Vernadsky Library. The unique scientific and factual material is collected, and the directions/courses/trends of ethno-national levels of cooperation between the Bulgarian and Ukrainian peoples, who have always helped each other in difficult times for more than a thousand years, are identified. Attention is focused on some scientific articles by Ukrainian authors, which are suggested to be studied in detail to enrich their knowledge of Bulgarian/Balkan studies.

The main point of the article is the need to study the ethno-national, mental, spiritual and cultural conditions of a particular country. Only in this way can we see the entire deterministic complex of evil/crime and find ways out of many criminogenic conditions in the direction of good. This article is only a small attempt to understand Bulgarian studies comprehensively from the perspective of scientometrics. The next one may be Balkan studies, Chinese studies, regional

studies, and many other important areas that require separate scientific research.

A lawyer-investigator, prosecutor, judge, police officer, in fact, any person should be a well-rounded person. When asked what you know about Bulgaria, apart from a good vacation and resort where Ukrainians often like to go, or associations with Bulgarian pepper, the famous Cyrillic alphabet that gave rise to the Slavic/Ukrainian writing system, or a kind grandfather, Dobri Dobrev, who collected alms and donated large sums of money to restore and maintain Bulgarian Orthodox churches, there is something else to tell. This scientific work will provide an answer and a guide to the ethno-national, mental code of Ukrainians as a nation through the prism of the Bulgarian component and will certainly be useful for a wide range of readers and the scientific community as a whole.

The conducted scientometric cross-section will give a general vision of the issues of Bulgarian studies in Ukraine and the world, will help to see Bulgaria through different eyes, at least through the prism of more than a thousand years, which is very important in building state-political, state-church, and various social relations between two great fraternal peoples who have always helped and are helping each other, following the example of the Equal-to-the-Apostles Cyril and Methodius: When one brother was sick and fell down, the other always helped him and took the burden of patience and heroism upon himself. Perhaps this is the context in which we should see the relations between the Bulgarian and Ukrainian peoples and many other peoples.

Key words: *Bulgarian studies, criminology, value, spiritual state, interdisciplinary approach, ideology, regionalism, historical retrospective, Cyril and Methodius tradition, Church, education, literature, criminogenicity.*

Іван Васильович КРИЩАК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Ірина Геннадіївна ЛУЦЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Юлія Юріївна ІНШЕКОВА
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття присвячена дослідженню проблем формування та реалізації політики у сфері протидії злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів та мародерства. Особливо важливою є проблема профілактики злочинності в умовах нинішньої російсько-української війни, що потребує нових підходів і тактик. Доведено, що наркозлочинність та мародерство у широкому філософському значенні (як вкрай аморальна,

кримінальна діяльність, спрямована на «збагачення на крові», реалізації корисливих спонук, користуючись трагедією війни) є тими маркерами дегуманізації, що маніфестують глибину морального падіння та вимагають поглибленого дослідження їх детермінант, перегляду пріоритетів стратегічного і тактичного характеру при розгортання антикримінальних практик.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, злочинність, протидія злочинності, стратегія, тактика, війна, наркозлочинність, наркоманія, мародерство, кримінологічна політика, кримінально-правова політика.

Постановка проблеми. Розв'язана росією повномасштабна агресивна війна є безпрецедентною для XXI століття атакою на європейську цивілізацію. Здавалося б немає жодного сумніву у тому, що ліберальний суспільний устрій України кидає виклик тиранові єдине лише своєю постколоніальною відцентричністю. Але мало що було б таким хибним як вважати, що збройна агресія то є реакцією метрополії на суверенізацію колишньої колонії. Йдеться про дещо глибше, небезпечніше. Той, хто здатен не лише виїняти з ближніх горизонтів своєї пам'яті трагічні події Бучі та Ірпеня, Гостомеля та Ізюму, Маріуполя та Херсону, а й оцінити масштаб геноцидальних практик росії проти Українського народу, імперську претензійність та силове домінування, той, хто здатен до співпереживання розпачу і болю, однак поруч з цим і піднесення концентрованої й довгої волі, щоденного утвердження гідності Українського народу перед обличчям варварства й деспотії – той змушений буде схилитися перед неспростовністю тієї думки, що війна росії проти України – то є війна тягlosti соціальної ентропії проти багатоманітності життя у рівності й повазі до людської особистості, що уособлює саме європейська цивілізація. А це означає життя і битву українців на цивілізаційному розламі, на межі, на фронті, що змушує як до пошуку й утвердження власної ідентичності, так і пред'явлення через неї новій, повоєнній Європі інакших смислів, «післяпостмодерних» засновків існування¹. В таких умовах оперування стратегічно виваженою політикою у сфері протидії злочинності може мати визначальне значення і для утримання поточної криміногенної обстановки контрольованою, і для зниження криміногенного потенціалу у перехідний період.

Питаннями політики у сфері протидії злочинності займалися О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєва, О. М. Литвинов, Р. О. Мовчан, Ю. В. Орлов, Є. О. Письменський та інші. Проте війна вносить свої корективи, у зв'язку з чим класичні підходи підлягають перегляду.

¹ Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. До 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / [І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – 2-ге вид., допов. та перероб. – Харків: Право, 2024. С. 5.

Мета статті – визначити, надати опис та пояснення основним компонентам політики у сфері протидії злочинності в умовах війни за найбільш соціально чутливими індикаторами.

Виклад основного матеріалу. Внутрішня політика держави завжди є рухливою. Вона перебуває в динаміці, а на її розвиток впливають безліч чинників (зміна політичних еліт або/та лідерів, суперечливість інтересів різних соціальних груп, стан економіки, зовнішня кон'юнктура, прояв відкритої або гібридної агресії з боку інших держав тощо). Політика у сфері протидії злочинності, складником якої є кримінально-правова політика, не становить винятку, адже здатна зазнавати змін під впливом таких потужних факторів, яким є сучасна російсько-українська війна. Кримінально-правова політика здійснюється як у правотворчій, так правозастосовній формах, кожна з яких заслуговує на дослідницьку увагу в умовах дії воєнного стану. Якщо йдеться про правотворчий процес, під час якого уповноважені на це суб'єкти формують кримінально-правову політику, то він характеризується наявністю низки новітніх тенденцій, що насамперед стосуються змін і доповнень КК України як основної форми існування кримінального права. Прикро, але не всі з цих тенденцій здатні поліпшити стан протидії злочинності на тлі російської агресії, що триває. Питання того, якими є головні негативні прояви формування кримінально-правової політики на поточному етапі (за впливом двох років війни високої інтенсивності), є надзвичайно актуальним, адже ціна помилок на поточному етапі правового розвитку може виявитися надзвичайно високою¹.

Наркоманія як загрозливий стан українському суспільству. Одним із важливих напрямків кримінально-правової політики української держави є протидія наркоманії та наркозлочинності. Наркоманія як негативне фонове явище не лише призводить до руйнування здоров'я населення, але й формує стійку хворобливу залежність особи від приймання наркотичних засобів, що забезпечує розвиток наркозлочинності у вигляді розгалуженої системи для продажу наркотичних засобів. Несвоєчасне виявлення наркозалежної особи, пасивна поведінка щодо фактів вживання нею наркотичних засобів призводять до системного циклу скоєння злочинів у вигляді постійної купівлі та вживання наркотиків. Наслідки цього проявляються у подальшій кримінальній поведінці корисливого характеру (крадіжки, грабежі тощо), що спрямована на отримання матеріальних ресурсів для продовження циклу купівлі-вживання наркотиків. Тому вивчення та вдосконалення кримінально-правових аспектів боротьби з наркозлочинністю є важливим питанням у світлі зменшення кількості наркозалежних осіб та протидії поширенню як наркозлочинності, так і іншої злочинності корисливого спрямування².

¹ Письменський Є. О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2024. Вип. 1. С. 44.

² Орловський Б. М., Осадча І. А. Кримінальна відповідальність за вживання наркотичних засобів та наркотичне сп'яніння. *Правова держава*. 2024. № 54. С. 124.

Смертність від наркотиків сьогодні є серйозною глобальною проблемою, що особливо впливає на здоров'я населення. За даними ООН та інших міжнародних організацій, щорічно близько 500 000 людей у світі помирають внаслідок наркотичної залежності або пов'язаних з нею причин. Смертність від наркотиків у США є однією з найвищих у світі. За даними Центрів з контролю та профілактики захворювань (CDC), у 2021 році в США зареєстровано понад 100 000 смертей від передозування наркотиками, що є рекордним показником. У Європі смертність від наркотиків, зокрема передозування, становить серйозну проблему. За даними Європейського центру моніторингу наркотиків і наркоманії (EMCDDA), щороку в Європейському Союзі реєструється понад 8000 смертей від передозування наркотиками. Найвищі показники спостерігаються у таких країнах, як Велика Британія, Німеччина та Швеція. Основні речовини, що спричиняють смертність – це опіоїди (героїн, фентаніл), хоча також поширені випадки передозування синтетичними наркотиками та стимуляторами.

Своєю чергою, П. В. Декайло, В. О. Бабій наголошують, що останнім часом в Україні підвищилися темпи зростання злочинності, зокрема серед неповнолітніх осіб, тобто серед майбутнього цвіту нації – дітей. Це переважно пов'язано з найбільш трагічною датою для нашої країни, початку XXI ст., а саме: 24-м лютого 2022 року. День, коли почалося повномасштабне відкрите вторгнення рф на суверенні території нашої держави. День, коли почалась війна! Війна завжди була катастрофою соціальної та економічної сфери для тієї країни, на території якої ведуться бойові дії. Великий ризик для життя та здоров'я, важке матеріальне становище, безперешкодний доступ до зброї, численні злочини щодо неповнолітніх осіб військовослужбовцями країни агресора – росії, а також втрата контролю над значними територіями органами державної влади та правоохоронних органів. Такі фактори сприяють зростанню злочинності серед цивільного населення. Підтвердження цьому є ті численні випадки, вчинення громадянами так званого «мародерства» в перші місяці війни. Саме тому розпочалися кардинальні зміни кримінального-процесуального законодавства до нових умов, що склалися в нашій державі, з основною метою – забезпечення та захисту прав людини, а особливо дитини¹.

Стосовно України, то слід акцентувати на проблемі наркоманії серед дітей і, як результат майбутнього – дорослих, що становить серйозну загрозу для суспільства та держави, адже така поведінка і залежність безпосередньо впливає на формування молодого психіки, соціальної поведінки та призводить до злочинних дій. Тут важливо звертати увагу на вплив інформаційного простору, віртуальних світів та загального соціального середовища, що може сприяти ізоляції дитини та підвищенню ризику розвитку залежностей. Суїцидальні настрої та агресивність серед молоді можуть бути наслідком як психологічної вразливості, так і браку

¹ Декайло П. В., Бабій В. О. Процесуальні особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Вип. 2. С. 168.

підтримки з боку сім'ї. В умовах війни, коли багато дітей залишаються з одним із батьків або взагалі без них через загибель у нинішній російсько-українській війні, ризики наркоманії та інших деструктивних явищ суттєво зростають. Відсутність емоційної підтримки, психологічної стабільності та контрольованого середовища може сприяти тому, що діти шукають розраду у небезпечних субстанціях або діяльності, що призводить до злочинів. Зважаючи на ці виклики, кримінологічна політика держави має бути переорієнтована на глибинне вивчення детермінант наркоманії серед молоді й, як результат дорослих. Це охоплювати не лише боротьбу з постачанням та вживанням наркотиків, але й комплексну кримінологічну програму профілактики затверджену на регіональному та загальнодержавному рівні, що включає соціально-психологічну підтримку молоді, а також просвіту щодо шкідливих наслідків залежності через мас-медіа, тік-ток, ютуб, різні менеджери тощо. У цьому аспекті державна політика повинна включати: - профілактику наркоманії через систематичну роботу з дітьми та підлітками, інформування про ризики вживання наркотиків; - підтримку сімей, де особлива увага приділяється/надається сім'ям, що переживають складні життєві обставини, особливо під час воєнних дій; - психологічну допомогу через активізацію програм психологічної підтримки для дітей, які залишилися без одного або обох батьків, а також для тих, хто переживає наслідки війни. Ці заходи дозволять зменшити вплив наркоманії та кількість злочинів, скоєних молоддю. Ефективна кримінологічна політика сприятиме стабілізації ситуації, запобіганню злочинів та підвищенню рівня захищеності молодого покоління.

Актуалізація проблеми мародерства в умовах нинішньої російсько-української війни. Тема мародерства сьогодні є болючою, адже українці зіштовхнулися з проблемою збереження свого майна під час військових дій. Україна потерпає від російської збройної агресії, страждає й цивільне населення, причому не лише від окупантів чи військових, а й від своїх власних земляків. Ці особи вчиняють крадіжки майна на місцях зруйнованих будинків, підприємств і організацій; з приміщень, таких як квартири, дачі, гуртожитки, магазини, склади, готелі під час повітряної тривоги, в ситуаціях, коли люди залишають місце свого проживання, рятуючись від обстрілів і бомбардувань, однак зазначені випадки помилково вважаються мародерством. Встановлено, що в Україні ця група злочинів пов'язана із надзвичайно високим рівнем латентності (причини: збільшення випадків мародерства, які не реєструються належним чином, однак стають відомі через відеозаписи у відкритих джерелах інформації, відео з дронів або супутникові знімки; недостатньо висока кваліфікація слідчих у роботі з таким видом злочину; складність фіксації на окупованих територіях, на полі бою). В окремих закордонних країнах даний вид злочину набуває нових проявів, таких як кібермародерство, привласнення культурних цінностей, розкрадання природних ресурсів. Це підтверджується різноманітним спектром публікацій, присвячених

тлумаченню мародерства¹.

Мародерство під час війни є серйозною проблемою, що набирає загрозливих масштабів. Воно не лише завдає матеріальних збитків, але й створює атмосферу страху і беззаконня, особливо на територіях, де ведуться активні бойові дії. Однією з головних проблем, з наших позицій, є залучення дітей до таких злочинів, що є наслідком руйнівного впливу війни на моральні та соціальні норми суспільства. З кримінологічних позицій, профілактика є ключовим аспектом боротьби з мародерством. Це включає запобігання причин і умов, що сприяють таким злочинам. Важливим інструментом у цьому сенсі/процесі є технології відеоспостереження, використання дронів та супутникових знімків, що дозволяють виявляти та фіксувати випадки мародерства на полях бою або у зонах воєнного конфлікту. Проте, ці заходи наразі є недостатніми, і їх слід посилювати для більш ефективного контролю за ситуацією. Особливу увагу слід приділяти залученню правоохоронних органів до боротьби з цими злочинами. Поліцейські служби повинні залучатися до контролю за територіями, звідки виведені війська, задля безпеки цивільного населення і запобігання злочинам. Тривожним є те, що діти стають учасниками не лише мародерства, але й інших тяжких злочинів, таких як підпали військової техніки або залізничних шляхів. Збільшення випадків сексуальних злочинів за участю неповнолітніх, зокрема зґвалтувань та вбивств, також викликає глибоку стурбованість. Це свідчить про моральну деградацію в умовах війни та загальну жорстокість суспільства, особливо в регіонах, де ведуться бойові дії. Важливо не лише посилювати роботу правоохоронних органів, але й розвивати превентивні заходи, включаючи соціальну роботу з дітьми та їх сім'ями, психологічну допомогу і програми реабілітації для тих, хто постраждав від війни або став її свідком.

Є. О. Мурзо надає рекомендації, що зумовлені необхідністю правильної кваліфікації положення ст. 432 КК України та покращенню розслідування вказаного злочину задля усунення виявлених практикою недоліків правозастосування. Так, аналіз визначеного предметом дослідження питання дозволив автору дійти таких висновків: - у положеннях міжнародного гуманітарного права мародерство є воєнним злочином, у той час, як за українським законодавством – військовим, про що свідчить проаналізоване законодавство, судова практика, міжнародні договори та інструкції Міжнародного кримінального суду «Елементи злочинів»; - обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні в Україні мають як спільні, так і відмінні риси з обставинами, які підлягають доказуванню в законодавстві інших країн, однак зберігають своє окреме кримінально-правове значення, що вимагає ретельного підходу до всіх фактичних даних аби кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. Так, ситуаційний

¹ Мурзо Є. О. Порівняльний аналіз розслідування мародерства у кримінальному законодавстві України та закордонних держав. *Правова держава*. 2024. № 53. С. 159.

підхід при формуванні переліку обставин розширює традиційний підхід і виступає важливим керівним принципом для слідчого при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із мародерством. З урахуванням кримінально-правової та криміналістичної специфіки злочину, запропоновано виділяти такі обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування мародерства, а саме: - подію кримінального правопорушення; - обставини, пов'язані з об'єктом, суб'єктом та - інші обставини. Автор наголошує, що не треба обмежуватися у вчиненні мародерства полем бою, вважається доречним не виключати можливість заволодіння майном і цивільним населенням. Отже, необхідно визначати ознаки мародерства, в нормі про відповідальність за його вчинення – на полі бою чи в зоні воєнного конфлікту, а також майно військового та цивільної особи, яким заволоділа стороння особа¹.

Одним із напрямків протидії мародерству є запровадження кримінологічної профілактики, що включає: - аналітичний підхід до запобігання злочинам через вивчення мотивів та умов, що сприяють скоєнню мародерства. Сюди входить дослідження поведінки осіб в умовах стресу, дезорганізації, правової невизначеності тощо. Також слід згадати попередження через інформаційно-просвітницькі кампанії, а саме навчання військових, поліцейських та цивільних громадян особливостей захисту майна та правопорядку. Інноваційні технології за сучасних умов можуть стати ключовим елементом у боротьбі з мародерством: - використання дронів для патрулювання та контролю за безпековим середовищем, за великими територіями, зокрема на полі бою та у зонах евакуації є неабияк важливим. Дрони можуть допомогти фіксувати правопорушення, збирати докази та забезпечувати безпеку на усій території України, особливо що стосується незаконного вилову риби, вирубування лісів тощо. Автоматизовані системи відеоспостереження та інші технології для моніторингу ситуації є гарантіями безпеки нинішнього реального часу, що допоможуть швидко реагувати та присікати спроби мародерства. Також слід згадати про необхідність використання сучасних інформаційних систем зі штучним інтелектом, що здатні прогнозувати ризики мародерства та допомагати в плануванні заходів профілактики. Окремо слід наголосити на необхідності захисту прав людини у воєнний час. Забезпечення безпеки та прав цивільного населення має бути на першому місці. Інноваційні методи боротьби з мародерством мають бути узгоджені також з нормами міжнародного права. Загалом, боротьба з мародерством в умовах війни вимагає комплексного підходу, включаючи вдосконалення законодавства, впровадження кримінологічних профілактичних заходів та застосування новітніх технологій. Це дозволить знизити рівень злочинності та зміцнити правопорядок, навіть у складних умовах збройного конфлікту.

Посилення відповідальності за мародерство та вчинення посягань на

¹ Мурзо Є. О. Порівняльний аналіз розслідування мародерства у кримінальному законодавстві України та закордонних держав. *Правова держава*. 2024. № 53. С. 164–165.

власність в умовах воєнного або надзвичайного стану (у результаті виникли підстави для застосування посиленої відповідальності не лише для тих, хто безпосередньо використовує воєнну або бойову обстановку для посягання на власність, але й тих, хто їх здійснює поза впливом цих факторів під час формальної дії воєнного стану)¹. Ю. Пономаренко в контексті зазначених змін ставить резонне питання, чи не «перегнув палицю» законодавець, так істотно посиливши кримінальну відповідальність за злочини проти власності? Попри побоювання неоднозначного сприйняття такого кроку з боку суспільства (!), науковець пропонує замислитися над можливим зниженням карантності, принаймні, крадіжки, привласнення, розтрата (а, можливо, і грабежу) до такого рівня, щоб вони з категорії тяжких злочинів перейшли до категорії нетяжких злочинів². Отже, саме з метою «підіграти» суспільним настроєм законодавець ухвалив просте рішення посилити відповідальність за окремі злочини проти власності, що на сьогодні очікувано зумовлює питання перегляду такого рішення, зокрема з огляду на поточну практику несправедливого застосування кримінального законодавства. Практика показує, що далеко на завжди умови воєнного стану реально впливають на вчинення кримінальних правопорушень проти власності. Здебільшого відповідний зв'язок має формальний характер, що уможливорює неадекватне (диспропорційне) кримінально-правове реагування³. До того ж виникає несправедлива ситуація щодо осіб, які під час воєнного стану або/та користуючись його обставинами, вчиняють інші подібні кримінальні правопорушення. Ю. В. Орлов з цього приводу зазначає про непослідовність законодавця, адже ознака «воєнного стану» не визнана такою, що кваліфікує цілу низку інших корисливих кримінальних правопорушень: у сфері господарської діяльності, проти довілля тощо⁴.

Ю. В. Орлов називає недоліком кримінально-правової політики України стратегічного характеру, що має комплексний зміст, повну відсутність уваги (на рівні доконаного правотворчого продукту) до проблем удосконалення протидії злочинам агресії, у термінології Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Зокрема, конче необхідною є потреба в ратифікації Україною Римського статуту МКС та Кампальських додатків до нього⁵. Ю. Пономаренко з цього приводу слушно зауважує, що на основні

¹ Письменський Є. О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2024. Вип. 1. С. 45

² Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 трав. 2022 р.) Харків : Право, 2022. С. 28.

³ Акімов М. О. Посилення кримінальної відповідальності як прояв політичного популізму (на прикладі законопроекту реєстр. № 9519 від 24 липня 2023 року). Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція : матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26–27 жовтня 2023 року). Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 3–6.

⁴ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 37.

⁵ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 13–30.

виклики воєнного стану кримінальне законодавство України не отримало належних відповідей¹. Загалом можна стверджувати (на рівні гіпотези), що негативні тенденції у формуванні кримінально-правової політики помітно привалюють над позитивними)². До проявів таких обставин, зокрема, належать інертність законодавця, нездатність виявляти та швидко виправляти зроблені помилки, відірваність парламентського корпусу від експертного середовища, які функціонують без належної взаємодії, збереження схильності використовувати кримінальний закон для розв'язання окремих соціальних проблем та посилення покарання як ключовий спосіб вирішення інших³.

Необхідність вироблення концептів стратегічного аналізу за нинішніх умов. Слушною є думка К. О. Сандул, про те, що успіх виявлення та розкриття будь-якого злочину багато в чому залежить не тільки від оперативного працівника, але й від роботи кримінального аналітика⁴. І. А. Федчака вдало відзначає, що стратегічний кримінальний аналіз – це «ідентифікація та оцінювання кримінальних загроз особі, суспільству, державі, метою яких є визначення пріоритетів вразливості правоохоронної системи або середовища та формування управлінських рішень на довгостроковий період щодо запобігання вчиненню кримінальних правопорушень і протидії злочинності (виявлення тенденцій, закономірностей, прогнозування розвитку встановлених загроз за великий період часу тощо)»⁵. Адже, як стверджує науковець, «стратегічна аналітика займається довгостроковими проблемами та завданнями, такими як виявлення головних кримінальних особистостей або злочинних синдикатів прогнозів зростання злочинної діяльності й установа пріоритетів у правоохоронній діяльності»⁶. Сьогодні надзвичайно важливе та доцільне використання можливостей стратегічного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану, а саме: успішне застосування можливостей стратегічного аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, особливо в умовах воєнного стану відкриває більші можливості правоохоронцям, щодо використання необхідної інформації та наявних ресурсів для довгострокової перспективи у боротьбі зі злочинністю; стратегічний кримінальний аналіз має прямий та безпосередній зв'язок із

¹ Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 трав. 2022 р.) Харків : Право, 2022. С. 34.

² Письменський С. О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. 2024. Вип. 1. С. 48.

³ Там само. С. 48.

⁴ Сандул К. О. Форми оперативного кримінального аналізу. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2018. № 15. С. 161.

⁵ Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. С. 201.

⁶ Там само. С. 202

процесом планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, як в умовах воєнного стану, так і в період післявоєнної відбудови, адже він є основою для стратегічного планування в правоохоронній сфері та надає підтримку співробітникам правоохоронних органів для вдосконалення методів боротьби зі злочинними проявами; стратегічний кримінальний аналіз є основою для прийняття рішень у сфері правоохоронної діяльності, які можуть мати наслідки у довгостроковій перспективі як на національному, так і на міжнародному рівні¹.

Стратегічна аналітика в кримінології є важливим інструментом для ефективної профілактики та боротьби зі злочинністю, особливо у сучасних умовах глобалізації. Злочинність не завершується на кордонах держав, а набуває транскордонного, загальносвітового характеру. Це вимагає не лише загального розуміння глобальних процесів, але й конкретних тактичних кроків на рівні окремих країн. Однією з ключових стратегій є застосування кримінологічної оперативної наукової розвідки. Це процес, під час якого кримінолог-науковець здійснює щоденний моніторинг сучасних тенденцій зла/злочинності у максимально абстрагованих/ізолюваних умовах на основі наукометричних даних та повсякденного соціального досвіду спостереження та спілкування, відчуття багатьох дихотомій на духовному рівні. Такий підхід дозволяє своєчасно реагувати на нові виклики й розробляти практичні рекомендації для правоохоронних органів і інших професіоналів у галузі кримінального права, багатьох дослідників та практиків у найрізноманітніших галузях. Концепт «кримінолога-оперативника-наукометриста» передбачає максимально швидкий перегляд наукових даних і їхню актуалізацію з майбутнім застосуванням в конкретних умовах. Завдяки такій методиці можна здійснювати глибокий аналіз зла/злочинності на мікро- та макрорівнях. Сучасні технології, такі як мобільні телефони, дозволяють науковцям працювати швидко й ефективно, збираючи та обробляючи великі обсяги інформації з допомогою точечних/точкових методик за принципом роботи ювеліра чи годинникового майстра. Оперативний науковий огляд і концентрація на ключових матеріалах допомагають не лише розуміти глобальні тенденції, але й пропонувати практичні рішення для боротьби зі злочинністю в реальному часі. Це дозволяє науковцям виходити на новий рівень ефективності праці, публікуючи великі обсяги своїх досліджень у збірниках, книгах/монографіях та ЗМІ, де відповідна інформація виводиться у п'єдестал публічності за принципом «велике бачиться на відстані». Отож, сучасна кримінологія дедалі більше орієнтується на комплексний/інтегративний підхід до аналізу та опрацювання інформації, що допомагає швидко реагувати на нові виклики й розробляти ефективні стратегії й тактики протидії злочинності. Справді, у час нинішньої російсько-української війни людський ресурс українців наскільки

¹ Олійничук Р. П., Метельський І. Д.. Деякі особливості використання стратегічного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. Вип. 1. С. 248.

мобілізувався, що ми навчилися працювати продуктивно та ефективно, а головне оперативно/швидко, адже ніколи не знаєш чи доживеш до завтрашнього ранку, і треба ще так багато устигнути сьогодні.

Стратегічне планування через вироблення прерогатив правоохоронної діяльності крізь призму кримінального аналізу. На думку І. В. Кріцака, правоохоронна функція держави – це забезпечений системою необхідних ресурсів комплексний напрямок діяльності держави, який об'єднує низку заходів (в тому числі примусових), оснований на принципах справедливості та ефективності, спрямованих на безконфліктну реалізацію прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина, забезпечення соціальної злагоди, недопущення індивідуальних, колективних та масових порушень законності й правопорядку¹. Термін «правоохоронна діяльність» часто згадується в сучасній юридичній літературі. Однак сьогодні єдиного підходу до визначення цього поняття та його ознак у правовій науці немає, що спричиняє численні дискусії з цього приводу. Така ситуація ускладнюється відсутністю законодавчо визначеного поняття «правоохоронна діяльність». Правоохоронна діяльність – це одна із форм реалізації функцій держави, що має владний характер і виявляється у захисті інтересів держави, безпеки суспільства, а також гарантування публічної безпеки й громадського порядку, прав та свобод фізичних і юридичних осіб через застосування примусових заходів спеціально уповноваженими державою органами та службовими особами у чітко визначених законодавством процедурних формах і процесуальному порядку. Управління правоохоронною діяльністю можна визначити як систематичну діяльність суб'єкта управління у сфері правоохоронної діяльності, наділеного спеціальними владними повноваженнями для прийняття управлінських рішень щодо об'єкта управління, яка направлена на створення та забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі з метою ефективної й результативної боротьби з різними негативними соціальними виявами. Так, стосовно ролі та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю слід зауважити що: - кримінальний аналіз відіграє надзвичайну важливу роль в управлінні правоохоронною діяльністю, адже, завдяки вмілому використанню тих матеріалів, що були отримані в результаті роботи кримінальних аналітиків, керівники можуть вдало спланувати подальші дії щодо використання сил та засобів для забезпечення публічної безпеки та громадського порядку; – вагоме значення має також кримінальний аналіз під час ухвалення управлінських рішень щодо успішного проведення негласних слідчих (розшукових) дій у процесі здійснення досудового розслідування. Оскільки лише завдяки швидкому та оперативному обміну необхідною інформацією між підрозділами правоохоронних органів можливе своєчасне та обґрунтоване прийняття управлінського рішення для

¹ Кріцак І. В. Правоохоронна функція держави та її вплив на формування функції надання послуг населенню органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2009. № 3. С. 369.

вдалого й ефективного здійснення спеціального заходу з метою запобігання, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень¹.

Правоохоронна діяльність не може існувати без ґрунтовного аналізу, прогнозування і розробки ефективних тактичних та стратегічних дій. У цьому контексті роль кримінолога та кримінального аналітика стає особливо важливою. Саме вони займаються глибоким аналізом причин, умов та факторів злочинності, що допомагає формувати рекомендації щодо боротьби з нею. Кримінальний аналіз дозволяє правоохоронним органам не лише реагувати на вже скоєні злочини, але й передбачати можливі загрози, планувати дії для їх попередження. Успішна діяльність кримінолога може допомогти керівникам правоохоронних органів, таких як шефи поліції, приймати зважені управлінські рішення, орієнтовані на викорінення злочинності та підвищення безпеки у суспільстві. Кримінологічна робота вимагає не лише глибоких знань та аналітичних навичок, але й ефективної організації робочого процесу. Важливим є вміння працювати з великим обсягом інформації, зберігати концентрацію на ключових питаннях і приймати виважені рішення. Це вимагає постійної уваги до організації часу і ресурсів, адже неправильний розподіл робочого навантаження може призводити до вигорання і зниження продуктивності, як свідчить фраза «я мало відпочиваю, тому що не можу організувати свою роботу належним чином». Правильне поєднання теоретичних знань і практичного аналізу інформації дозволяє досягти високої ефективності в управлінні правоохоронними процесами і прийнятті стратегічних рішень, спрямованих на зниження рівня злочинності.

Висновки. Політика у сфері протидії злочинності в умовах війни потребує врахування найбільш гострих викликів вітального характеру для суспільства у гостро кризовий період його існування. Як видається, наркозлочинність та мародерство у широкому філософському значенні (як вкрай аморальна, кримінальна діяльність, спрямована на «збагачення на крові», реалізації корисливих спонук, користуючись трагедією війни) є тими маркерами дегуманізації, що маніфестують глибину морального падіння та вимагають поглибленого дослідження їх детермінант, перегляду пріоритетів стратегічного і тактичного характеру при розгортання антикримінальних практик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімов М. О. Посилення кримінальної відповідальності як прояв політичного популізму (на прикладі законопроекту реєстр. № 9519 від 24 липня 2023 року). Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція : матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26–27 жовтня 2023 року). Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 3–6.

¹ Олійничук Р. П. Роль та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Вип. 4. С. 106.

2. Декайло П. В., Бабій В. О. Процесуальні особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Вип. 2. С. 167–174.
3. Кріцак І. В. Правоохоронна функція держави та її вплив на формування функції надання послуг населенню органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2009. № 3. С. 365–372.
4. Мурзо Є. О. Порівняльний аналіз розслідування мародерства у кримінальному законодавстві України та закордонних держав. *Правова держава*. 2024. № 53. С. 158–169.
5. Олійничук Р. П. Роль та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Вип. 4. С. 104–108.
6. Олійничук Р. П., Метельський І. Д.. Деякі особливості використання стратегічного кримінального аналізу під час планування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. Вип. 1. С. 245–249.
7. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
8. Орловський Б. М., Осадча І. А. Кримінальна відповідальність за вживання наркотичних засобів та наркотичне сп'яніння. *Правова держава*. 2024. № 54. С. 123–131.
9. Письменський Є. О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2024. Вип. 1. С. 43–52.
10. Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 трав. 2022 р.) Харків : Право, 2022. С. 18–34.
11. Сандул К. О. Форми оперативного кримінального аналізу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 160–166.
12. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. 288 с.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2024

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Iryna H. LUTSENKO,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Yuliya Yu. INSHEKOVA

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CERTAIN ASPECTS OF POLICY IMPLEMENTATION IN THE SPHERE OF COMBATING CRIME IN THE CONDITIONS OF WAR

The article is devoted to the study of the problems of policy formation and implementation in the field of combating crime related to illegal drug trafficking and looting. Especially important is the problem of crime prevention in the conditions of the current Russian-Ukrainian war, which requires new approaches and tactics. It has been proven that drug crime and looting in a broad philosophical sense (as an extremely immoral, criminal activity aimed at "enrichment on blood", the realization of selfish motives, taking advantage of the tragedy of war) are those markers of dehumanization that manifest the depth of moral decline and require an in-depth study of their determinants, review of strategic and tactical priorities when deploying anti-criminal practices.

Key words: *criminal offense, criminal responsibility, crime, countering crime, strategy, tactics, war, drug crime, drug addiction, looting, criminological policy, criminal law policy.*

Олександр Іванович ЧЕРВЯКОВ,

кандидат юридичних наук

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті наголошено на тому, що забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки України постає гострою соціальною потребою загальнодержавного значення, а дослідження екологічної безпеки набувають особливого змісту в ході дотримання сталого розвитку держави в часи всеохоплюючої глобалізації та появи нових загроз навколишньому середовищу в умовах воєнного стану.

Зазначено, що на рівні Основного Закону сутність екологічної безпеки багато в чому розкривається крізь призму врахування специфічних викликів, пов'язаних з Чорнобильською катастрофою. Водночас варто звернути увагу на те, що з моменту катастрофи зусилля міжнародного співтовариства були спрямовані переважно на консервацію четвертого енергоблоку та зменшення наслідків трагедії. Разом із тим з точки зору екологічної безпеки Чорнобильська зона також виступає надзвичайно цінною територією для проведення наукових досліджень, у тому числі на міжнародному рівні, що потребує відповідного адміністративно-правового забезпечення.

Наголошено, що у контексті актуальних викликів воєнного стану та пріоритетів держави у подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи доречно розуміти екологічну безпеку як невід'ємну складову національної безпеки, стан відносної захищеності глобальної екосистеми світу, а також навколишнього природного середовища в межах міжнародного співтовариства, держави, окремої громади від господарської та іншої діяльності людини, у тому числі продуктів та наслідків такої діяльності, надзвичайних ситуацій техногенного характеру та воєнних конфліктів.

Встановлено, у царині забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки України варто звернути увагу на такі особливості, як постійна екологічна модернізація на рівні підприємств, установ, організацій та органів публічної влади в Україні; оцінювання ряду показників, пов'язаних із екологічною безпекою, зокрема так званого клімату екологічної безпеки як сукупності об'єктивних чинників, що мають вплив на діяльність підприємства, установи чи організації та формують у своїй сукупності специфічне ціннісне, нормативне, організаційне, інституційне середовище з точки зору екологічної безпеки; тісний взаємозв'язок з екологічною освітою.

Ключові слова: національна безпека України, сутність, особливості, забезпечення екологічної безпеки, екологічна модернізація, екологічна освіта.

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної, незалежної та суверенної держави пов'язане насамперед із забезпеченням її національної безпеки. Сучасні виклики та загрози призвели до радикальної трансформації світового економічного та соціального порядку, які супроводжуються зміною політичних конфігурацій. Глобальна фінансово-економічна криза стала черговим викликом світовій цивілізації, спричинила невизначеність у перспективах глобальної та національних економік, активізувала пошуки шляхів модернізації суспільних систем. На тлі посилення сучасних загроз та зростання нестабільності у світі виникають нові виклики міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній та продовольчій сферах¹. Водночас наразі має місце застарілість та неефективність сучасного стану адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки в Україні, постає проблема запровадження низки напрямків удосконалення, зокрема пропаганди дбайливого ставлення до навколишнього середовища, забезпечення ефективного розподілу функцій та дієвого механізму управління центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування з питань формування та реалізації складових державної політики у сфері зміни клімату відповідно до їх компетенції². З огляду на це забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки України постає гострою соціальною потребою загальнодержавного значення, а дослідження екологічної безпеки набувають особливого змісту в ході дотримання сталого розвитку держави в часи всеохоплюючої глобалізації та появи нових загроз навколишньому середовищу в умовах воєнного стану.

У царині вітчизняної правової доктрини теоретико-методологічні основи осмислення широкого кола проблем у сфері національної безпеки закладали у своїх ґрунтовних дослідженнях

О. М. Бандурка, О. П. Гетманець, О. М. Гончаренко, Н. М. Грущинська, С. М. Гусаров, І. І. Дейнега, П. В. Діхтієвський, О. В. Джафарова, В. П. Ємельянов, Я. Ф. Жовнірчик, Ю. Л. Калгушкін, А. Б. Качинський, В. П. Коваль, А. Т. Комзюк, І. М. Коропатнік, К. Б. Левченко, В. А. Ліпкан, О. І. Масензов, О. І. Миколенко, А. М. Михненко, А. Г. Мосейко, О. М. Музичук, Ю. В. Нестеряк, В. В. Пилип, В. Г. Пилипчук, С. П. Пономарьов, В. П. Приходько, А. В. Рубан, О. Ю. Салманова, О. Ю. Синявська, В. В. Сокурено, С. Г. Стеценко, К. В. Тарасенко, В. П. Тимошук, В. І. Ткаченко, В. В. Хоша та інші науковці. Водночас в умовах динамічних змін клімату та переосмислення екологічної складової в енергетиці та економіці постають нові проблеми, пов'язані безпекою навколишнього середовища в регіональному, загальнодержавному та глобальному контексті.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити сутність і особливості

¹ Shumilo O., Lytvyn I., Shablysty V., Korniyakova T., Popovich I. Legal mechanism to ensure national security in the field of use of natural resources. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. № 8 (3). P. 456.

² Haraschuk V., Zelinska Y., Spasenko V., Shynkaruk O. Administrative and legal support challenges of environmental safety under globalization. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. № 9 (2). P. 20.

забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: встановити сутність екологічної безпеки крізь призму врахування специфічних викликів, пов'язаних з Чорнобильською катастрофою; проаналізувати окремі особливості забезпечення екологічної безпеки.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в даній науковій статті вперше наведене авторське розуміння феномену екологічної безпеки крізь призму врахування специфічних викликів, пов'язаних з Чорнобильською катастрофою, розкрито авторський погляд на такі малодосліджені у вітчизняній науці категорії, як клімат екологічної безпеки, екологічна модернізація та екологічна освіта.

Виклад основного матеріалу. Правовою основою національної безпеки України є Конституція України, відповідно до якої розробляються закони, доктрини, концепції, стратегії та програми, що визначають цілі та орієнтири політики національної безпеки Української держави з метою своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України¹.

Згідно з Конституцією України «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави»².

Як бачимо, на рівні Основного Закону сутність екологічної безпеки багато в чому розкривається крізь призму врахування специфічних викликів, пов'язаних з Чорнобильською катастрофою, коли вибух на Чорнобильській атомній електростанції 26 квітня 1986 року призвів до викиду величезної кількості радіоактивного матеріалу на площу 200 000 км(2) у східній і центральній Європі, вразивши всі живі організми³.

Водночас варто звернути увагу на те, що з моменту катастрофи зусилля міжнародного співтовариства були спрямовані переважно на консервацію четвертого енергоблоку та зменшення наслідків трагедії. Разом із тим з точки зору екологічної безпеки Чорнобильська зона також виступає надзвичайно цінною територією для проведення наукових досліджень, у тому числі на міжнародному рівні, що потребує відповідного адміністративно-правового забезпечення.

Так, Т. Mousseau звертає увагу на те, що аварія на Чорнобильській АЕС 1986 р. дозволяє проводити ретельний аналіз впливу радіації на окремих людей і населення в масштабі екосистеми. Науковець розглядає сучасний стан знань щодо населення Чорнобильського регіону України та Білорусі після найбільшої цивільної ядерної аварії в історії. Дослідження генетичних

¹ Shumilo O., Lytvyn I., Shablysty V., Korniyakova T., Popovich I. Legal mechanism to ensure national security in the field of use of natural resources. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. № 8 (3). P. 455.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

³ Moller A., Mousseau T. Conservation consequences of Chernobyl and other nuclear accidents. *Biological Conservation*. 2011. № 144 (12). P. 2787.

і фізіологічних ефектів значною мірою свідчать про значні травми осіб, які мешкають у більш радіоактивних районах Чорнобильського регіону. Більшість переписів популяцій для переважної кількості видів свідчать про те, що чисельність зменшується в більш радіоактивних районах¹.

О. Безпалова, С. Онопрієнко, С. Тарасов, С. Завальна та М. Старинський наголошують на тому, що екологічна безпека в загальному розумінні – це захист навколишнього середовища від стрімкої індустріалізації та урбанізації, зростання населення планети, економічного розвитку, зростання потреб людини в природних ресурсах. Сьогодні екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки держави як фінансової, військової тощо. Кожна держава згідно з міжнародними документами має суверенне право самостійно визначати та впроваджувати політику у сфері навколишнього середовища та розвитку, а також несе відповідальність за те, щоб діяльність у межах її юрисдикції чи контролю не завдавала шкоди навколишньому середовищу інших держав чи територій поза межами її юрисдикції².

Ми ж, у контексті актуальних викликів воєнного стану та раніше вказаних нами пріоритетів держави у подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи, схильні розуміти екологічну безпеку, як невід'ємну складову національної безпеки, стан відносної захищеності глобальної екосистеми світу, а також навколишнього природного середовища в межах міжнародного співтовариства, держави, окремої громади від господарської та іншої діяльності людини, у тому числі продуктів та наслідків такої діяльності, надзвичайних ситуацій техногенного характеру та воєнних конфліктів.

У контексті особливостей забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки України варто звернути увагу на те, що однією із таких особливостей є постійна екологічна модернізація на рівні підприємств, установ, організацій та органів публічної влади в Україні. Науковці розглядають «екологічну модернізацію» як подолання негативних впливів на довкілля з боку індустріального суспільства шляхом трансформації останнього за допомогою новітніх технологій³.

G. Curran акцентує увагу на тому, що екологічна модернізація, як у теорії, так і на практиці, має чимало переваг. Її головні переваги полягають у просуванні рішень щодо екологічного ризику та використання самих інститутів модернізації для сприяння промисловій та екологічній адаптації. Дослідник також аналізує відмінності між екологічною модернізацією та екологічною реструктуризацією, але навіть поверхнева екологічна модернізація може спровокувати екологічну реструктуризацію⁴. Екологічна

¹ Mousseau T. The biology of Chernobyl. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*. 2021. № 52. P. 87.

² Bezpalova O., Onoprienko S., Tarasov S., Zavalna Z., Starynskyi M. State environmental security in national and globalization aspects. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 9 (3). P. 804.

³ Там само. С. 797.

⁴ Curran G. Ecological modernisation and climate change in Australia. *Environmental Politics*. 2009. № 18 (2). P. 201.

модернізація як соціальна теорія привертає все більше уваги в екологічній соціальній науці загалом і дослідженнях управління навколишнім середовищем зокрема. Екологічна модернізація несе позитивне повідомлення про те, що поточний інституційний порядок здатний прийняти виклик екологічної стійкості¹. У цьому контексті звертаємо увагу на необхідність проведення досліджень у царині адміністративно-правового забезпечення екологічної модернізації органів публічної влади, підприємств, установ та організацій, у тому числі і об'єктів критичної інфраструктури як одних із ключових елементів забезпечення національної безпеки держави².

Ще однією особливістю забезпечення екологічної безпеки, як складової національної безпеки, є оцінювання ряду показників, пов'язаних із екологічною безпекою, зокрема так званого клімату екологічної безпеки як сукупності об'єктивних чинників, що мають вплив на діяльність підприємства, установи чи організації та формують у своїй сукупності специфічне ціннісне, нормативне, організаційне, інституційне середовище з точки зору екологічної безпеки. Формування та подальше оцінювання клімату екологічної безпеки є особливо важливими в контексті діяльності органів публічної влади. Високі стандарти екологічної культури публічних службовців набувають особливого значення в контексті дотримання Цілей сталого розвитку ООН. Варто також бути свідомими того, що відповідно до окремих досліджень загальний організаційний клімат мав значний вплив на клімат безпеки, а останній, у свою чергу, був пов'язаний із самозвітами щодо дотримання правил і процедур безпеки, а також участю в діяльності, пов'язаній з безпекою, на робочому місці. Вплив загального організаційного клімату на показники безпеки опосередковувався кліматом безпеки, тоді як вплив клімату безпеки на показники безпеки частково опосередковувався знаннями безпеки та мотивацією³.

Водночас на рівні органів місцевого самоврядування вкрай важливим є моніторинг екологічної безпеки громад. Так, Х. Тао стоїть на тому, що оцінка екологічної безпеки міст є основою для зміцнення міського екологічного менеджменту та прийняття міських екологічних рішень. У цьому контексті важливою є побудова системи індексів оцінки міської екологічної безпеки, що складається з якості навколишнього середовища, контролю забруднення та екологічного будівництва⁴.

Неможливо оминати увагою і таку фундаментальну особливість забезпечення екологічної безпеки, як тісний взаємозв'язок з екологічною освітою. Китайський дослідник Х. Yang стверджує, що екологічна освіта – це

¹ Pataki G. Ecological modernization as a paradigm of corporate sustainability. *Sustainable Development*. 2009. № 17 (2). P. 82.

² Denysov, A. I., Bershov, H. Y., Krykun, V. V., Zhydovtseva, O. Protection of critical infrastructure facilities as a component of the national security. *Cuestiones politicas*, 2021. № 37 (71). P. 797.

³ Neal A., Griffin M., Hart P. The impact of organizational climate on safety climate and individual behavior. *Safety Science*. 2000. № 34 (1). P. 99.

⁴ Tao X. Urban environmental safety evaluation based on fuzzy matter-element theory. In: 22nd Chinese Control and Decision Conference. Xuzhou, 26 May – 28 August 2010. P. 3589.

вид освітньої діяльності, в основі якого лежить взаємозв'язок між людиною та навколишнім середовищем. Проведені науковцем дослідження показали, що екологічна освіта має деякі проблеми, такі як відставання екологічної свідомості, відсутність знань про охорону навколишнього середовища, нестача вчителів з екологічної освіти та ефективних методів екологічної освіти. Водночас науковець звертає увагу на потребу вдосконалення ефективної системи безпеки та побудови системи оцінки, вдосконалення системи нагляду та аудиту освітніх фондів, прискорення інтеграції міської та сільської освітньої інформації, щоб сприяти всебічному розвитку початкової та середньої шкільної екологічної освіти та обов'язкової освіти, сприяти екологічній обізнаності, щоб закласти належну основу для контролю забруднення навколишнього середовища та захисту здоров'я людини¹.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки України постає гострою соціальною потребою загальнодержавного значення, а дослідження екологічної безпеки набувають особливого змісту в ході дотримання сталого розвитку держави в часи всеохоплюючої глобалізації та появи нових загроз навколишньому середовищу в умовах воєнного стану.

На рівні Основного Закону сутність екологічної безпеки багато в чому розкривається крізь призму врахування специфічних викликів, пов'язаних з Чорнобильською катастрофою. Водночас варто звернути увагу на те, що з моменту катастрофи зусилля міжнародного співтовариства були спрямовані переважно на консервацію четвертого енергоблоку та зменшення наслідків трагедії. Разом із тим з точки зору екологічної безпеки Чорнобильська зона також виступає надзвичайно цінною територією для проведення наукових досліджень, у тому числі на міжнародному рівні, що потребує відповідного адміністративно-правового забезпечення.

У контексті актуальних викликів воєнного стану та раніше вказаних нами пріоритетів держави у подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи доречно розуміти екологічну безпеку як невід'ємну складову національної безпеки, стан відносної захищеності глобальної екосистеми світу, а також навколишнього природного середовища в межах міжнародного співтовариства, держави, окремої громади від господарської та іншої діяльності людини, у тому числі продуктів та наслідків такої діяльності, надзвичайних ситуацій техногенного характеру та воєнних конфліктів.

Щодо забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки України варто звернути увагу на такі особливості, як постійна екологічна модернізація на рівні підприємств, установ, організацій та органів публічної влади в Україні; оцінювання ряду показників, пов'язаних

¹ Yang X. A Study on the Environmental Education and Compulsory Education Equalization Issue-A case study of Shandong Province. In: International Conference on Biological Engineering and Pharmacy. Shanghai, 09-11 December 2016. P. 313.

із екологічною безпекою, зокрема так званого клімату екологічної безпеки як сукупності об'єктивних чинників, що мають вплив на діяльність підприємства, установи чи організації та формують у своїй сукупності специфічне ціннісне, нормативне, організаційне, інституційне середовище з точки зору екологічної безпеки; тісний взаємозв'язок з екологічною освітою.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Bezpalo O., Onopriienko S., Tarasov S., Zavalna Z., Starynskyi M. State environmental security in national and globalization aspects. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 9 (3). P. 797–806.
14. Curran G. Ecological modernisation and climate change in Australia. *Environmental Politics*. 2009. № 18 (2). P. 201–217.
15. Denysov, A. I., Bershov, H. Y., Krykun, V. V., Zhydovtseva, O. Protection of critical infrastructure facilities as a component of the national security. *Cuestiones politicas*, 2021. № 37 (71). P. 789–799.
16. Haraschuk V., Zelinska Y., Spasenko V., Shynkaruk O. Administrative and legal support challenges of environmental safety under globalization. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. № 9 (2). P. 20–30.
17. Moller A., Mousseau T. Conservation consequences of Chernobyl and other nuclear accidents. *Biological Conservation*. 2011. № 144 (12). P. 2787–2798.
18. Mousseau T. The biology of Chernobyl. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*. 2021. № 52. P. 87–109.
19. Neal A., Griffin M., Hart P. The impact of organizational climate on safety climate and individual behavior. *Safety Science*. 2000. № 34 (1). P. 99–109.
20. Pataki G. Ecological modernization as a paradigm of corporate sustainability. *Sustainable Development*. 2009. № 17 (2). P. 82–91.
21. Shumilo O., Lytvyn I., Shablysty V., Kornyakova T., Popovich I. Legal mechanism to ensure national security in the field of use of natural resources. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. № 8 (3). P. 455–470.
22. Tao X. Urban environmental safety evaluation based on fuzzy matter-element theory. In: 22nd Chinese Control and Decision Conference. Xuzhou, 26 May – 28 August 2010. P. 3589–3594.
23. Yang X. A Study on the Environmental Education and Compulsory Education Equalization Issue-A case study of Shandong Province. In: International Conference on Biological Engineering and Pharmacy. Shanghai, 09-11 December 2016. P. 313–315.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2024

Oleksandr Iv. CHERVYAKOV,

PhD in Law

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine)

THE ESSENCE AND FEATURES OF ENSURING ENVIRONMENTAL SECURITY AS A COMPONENT OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY

The article emphasizes that ensuring environmental safety as a component of Ukraine's national security is an acute social need of national importance, and environmental safety research acquires a special meaning in the course of maintaining the sustainable development of the state in times of comprehensive globalization and the appearance of new threats to the environment in the conditions of martial law.

It is noted that at the level of the Basic Law, the essence of environmental safety is largely revealed through the prism of considering the specific challenges associated with the Chernobyl disaster. At the same time, it is worth paying attention to the fact that since the disaster, the efforts of the international community have been directed mainly to the conservation of the fourth power unit and reducing the consequences of the tragedy. At the same time, from the point of view of environmental safety, the Chernobyl zone is also an extremely valuable area for conducting scientific research, including at the international level, which requires appropriate administrative and legal support.

It is emphasized that in the context of the current challenges of the martial law and the previously indicated priorities of the state in overcoming the consequences of the Chernobyl disaster, it is appropriate to understand environmental safety as an integral component of national security, the state of relative protection of the global ecosystem of the world, as well as the surrounding natural environment within the international community, the state, a separate community from economic and other human activity, including the products and consequences of such activity, man-made emergencies and military conflicts.

It has been established that in the area of ensuring environmental safety as a component of Ukraine's national security, it is worth paying attention to such features as constant ecological modernization at the level of enterprises, institutions, organizations and public authorities in Ukraine; assessment of a number of indicators related to environmental safety, in particular the so-called environmental safety climate as a set of objective factors that have an impact on the activity of an enterprise, institution or organization and form a specific value, normative, organizational, institutional environment from the point of view from the point of view of environmental safety; close relationship with environmental education.

Key words: *national security of Ukraine, essence, features, provision of ecological security, ecological modernization, ecological education.*

УДК 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.36>**Elnur Akif HUMBATOV,**

PhD in Law

(UNESCO Department of «Human Rights and Information Law» of BSU, Baku, Azerbaijan)

PROBLEMS AFFECTING THE INFORMATION ECOSYSTEM: DISINFORMATION, MISINFORMATION AND HATE SPEECH

In the article, disinformation, misinformation and hate speech from the problems affecting the information ecosystem were legally analyzed in a related form. There are two main challenges in preventing and legally regulating disinformation and misinformation. First, there are gaps in the mechanism for verifying the authenticity of information disseminated online. Determining the subject who will decide which information is false and which is true is a problematic issue. Although it is possible to regulate such identification at the national level, it is absurd to verify the authenticity of all the information spread by users from different countries on different platforms. Second, tightening the fight against disinformation and misinformation can create serious restrictions on freedom of thought and speech. A very strict regulatory framework would limit what people can do on social platforms and stifle innovation and free expression. Therefore, the struggle should be conducted unilaterally, that is, not only within the framework of state bodies, but at the level of cooperation between all participating parties - public institutions, platforms, people and civil society.

As for hate speech, this form of negative expression, which is associated with discrimination in most legal regulations, has a broader content. The article presents a more correct legal approach based on the analysis of the legal framework of various states, and comments on the legal aspects of measures to combat hate speech.

Keywords: *disinformation, misinformation, hate speech, freedom of expression, hate crime, discrimination.*

Introduction. Completeness of information includes the accuracy, consistency and reliability of information, and failure to ensure this completeness results in disinformation, misinformation and hate speech. Although there are no generally accepted definitions of these terms, UN agencies have developed working definitions. The Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression refers to disinformation as false information that is deliberately spread to cause serious social harm¹. UNESCO

¹ Disinformation and freedom of opinion and expression: Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Irene Khan, 2021. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g21/085/64/pdf/g2108564.pdf?token=bx3wmTbPxZRrXUo d2&fe=true>.

defines disinformation as false or misleading content that can cause specific harm, regardless of motives, awareness or behavior¹. Unlike disinformation, misinformation is the dissemination of false information, but the purpose is not intentional. In short, disinformation is the intentional spreading of false information, and misinformation is the spreading of false information which is unintentional. Misinformation refers to the intentional dissemination of inaccurate information shared in good faith by those who are unaware that they are lying².

According to the definition given by the Recommendation 97(20) of the Committee of Ministers of the Council of Europe: «Hate speech means all forms of expression which spread, incite, promote or justify racial hatred, xenophobia, anti-Semitism or other forms of hatred based on intolerance, including: intolerance expressed by aggressive nationalism and ethnocentrism, discrimination and hostility against minorities, migrants and people of immigrant origin»³.

Disinformation and misinformation: similar and different aspects. The word disinformation did not appear in English dictionaries until the 1980s. However, its origins can be traced back to the 1920s, when Russia started using it in connection with a special disinformation agency whose purpose was to spread "false information with the intent to deceive public opinion". Russia considered disinformation a strategic weapon to be used in its overall Active Measures strategy. Active intelligence operations were conducted to influence world events to achieve their geopolitical goals, so disinformation was considered a critical component of the Active Measures strategy⁴. Operation Neptune in the 1960s, the publication of false information known as the Egyptian affairs in the 1970s⁵, and having a disparaging purpose as well as creating confusion in the society are facts that confirm Soviet disinformation.

The word disinformation, as a modern term, is believed to have been coined by Joseph Stalin after World War II. Thus, during the Cold War, the State Security Committee of the USSR spread a rumor that the AIDS virus was created by the Pentagon, the headquarters of the US Department of Defense⁶. Disinformation has

¹ Balancing act: countering digital disinformation while respecting freedom of expression, Geneva, International Telecommunication Union (ITU); Paris, UNESCO, 2020. <https://www.unesco.org/en/articles/balancing-act-countering-digital-disinformation-while-respecting-freedom-expression>.

² Our Common Agenda Policy Brief 8 Information Integrity on Digital Platforms, 2023. P. 5. <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/our-common-agenda-policy-brief-information-integrity-en.pdf>.

³ Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on "hate speech". / Adopted on 30 October 1997 by Committee of Ministers of Council of Europe. https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-no-r-97-20-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-hate-speech-?_101_INSTANCE_aDXmrol0vvsU_viewMode=view/

⁴ Aristedes Mahairas and Mikhail Dvilyanski (2018). Disinformation // The Cyber Defense Review, Vol. 3, No. 3: 21.

⁵ Aristedes Mahairas and Mikhail Dvilyanski (2018). Disinformation // The Cyber Defense Review, Vol. 3, No. 3: 22.

⁶ J.-B. Jeangène Vilmer, A. Escorcia, M. Guillaume, J. Herrera (2018). Information Manipulation: A Challenge for Our Democracies, report by the Policy Planning Staff (CAPS) of the Ministry for Europe and Foreign Affairs and the Institute for Strategic Research (IRSEM) of the Ministry for the Armed Forces, Paris, 207 p.

become more relevant with the development of new technologies. Because the virtual space creates favorable conditions for any information to cover a wide area within seconds. For example, despite the spread of disinformation about the AIDS virus mentioned in 1983, this information reached the Western press in 1987. More specifically, the spread of information around the world covered a period of about four years. But currently, a very short period of time is sufficient for this.

Disinformation has the potential to distort public opinion on a large scale and systematically¹. Therefore, we can consider this problem as a serious threat to democracy. For a democracy to function properly, it is essential that people can actively participate and vote based on reliable, accurate and complete information. Thus, information is the main component of the functional relationship between people and their representatives (or their competitors). Therefore, disinformation has a direct impact on people's political choices by forming a wrong perception. Disinformation can have an immediate effect during elections by discrediting the candidate and distorting the electoral process. Furthermore, disinformation can have long-term effects by creating misconceptions and illusions that increasingly undermine the reputation of democratic institutions, individuals and businesses². It is for this reason that the Disinformation Action Plan was adopted on 5 December 2018 to ensure that democratic processes in Europe are not distorted by disinformation. The Action Plan offers a holistic approach to combating disinformation and focuses in particular on four key areas:

- improvement of disinformation detection methods;
- coordinated and comprehensive responses to disinformation;
- development of private sector cooperation;
- raising awareness among citizens³.

To facilitate a prompt response to disinformation threats, the Commission decided to establish a Rapid Alert System and encouraged Member States to share intelligence through fact-based and effective communication to confront and counter disinformation.

In general, based on the analysis of the Action Plan, this document served to prevent disinformation in the run-up to the European elections in May 2019 and not influence the course of the elections.

In 2018, the European Code of Practice was developed to address the problems caused by the spread of disinformation based on the Communication of the European Commission «Combating Online Disinformation: A European Approach», the Report of the High Level Expert Group, Council Decisions dated June 28, 2018⁴. According to the Code of Practice, the obligations to combat

¹ Antonios, Kouroutakis. (2020) EU Action Plan Against Disinformation // - The International Lawyer, Vol. 53, No. 2: 280.

² Antonios, Kouroutakis. (2020) EU Action Plan Against Disinformation // - The International Lawyer, Vol. 53, No. 2: 286.

³ Action Plan Against Disinformation, Dec. 5, 2018. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/action_plan_against_disinformation.pdf.

⁴ EU Code of Practice on Disinformation. <https://www.euractiv.com/wp->

disinformation are grouped into five main areas:

- Scrutiny of advertising placements. The main reason for the separation of this area is due to the fact that the commercial aspect is only one of the many aspects of disinformation. Therefore, signatories to the Code commit to further improve their brand safety tools to prevent the misplacement of advertisements on online disinformation sites.

- Political advertising and issue-based advertising. The Signatories accept the Communication's call to recognize the importance of ensuring transparency regarding political and issue-based advertising, which should also allow users to understand why they are being targeted by a particular advertisement.

- Completeness of services. Considering the negative effects of incomplete services, the signatories undertake a thorough inspection of all services prior to commissioning.

- Consumer empowerment. Such empowerment also serves to ensure transparency. The signatories therefore commit to partnering with civil society, governments, publishing houses and other stakeholders to support efforts to improve critical thinking and digital media literacy, as well as to promote market adoption of tools that help consumers understand why they see particular ads.

- Empowering research communities. This is very important for development and improvement.

The authors believe that the evaluation of the Action Plan should be done in the light of historical facts¹. First, the voluntary nature of the EU Action Plan reaffirmed its success. Most of the stakeholders have complied with the provisions of the Action Plan². Second, the absence of any mass disinformation incident during the 2019 elections in Europe demonstrated the effective outcome of the Action Plan. In fact, in January 2019, Microsoft thwarted an initial disinformation campaign by a hacker group called Fancy Bear. This group, believed to be linked to Russian intelligence, targeted the e-mail accounts of European centers and NGOs, but was remembered for its very short-term activity³.

However, one point should not be forgotten that the disinformation was effective for the elections in the short period of time in the Action Plan. The long-term dimension of disinformation has not been given much attention here. Disinformation can slowly discredit the truth, creating illusions and misconceptions with long-lasting effects. On the other hand, the Action Plan targeted large content providers such as Google, Facebook, Twitter, Mozilla, and left less important platforms out of its scope, and it is an undeniable fact that disinformation is slowly gaining influence on those platforms.

Thus, in order for citizens to actively participate in democracy, it is

content/uploads/sites/2/2018/10/1CodeofPracticeonDisinformation.pdf

¹ Antonios, Kouroutakis. (2020) EU Action Plan Against Disinformation // - The International Lawyer, Vol. 53, No. 2: 287.

² Code of Practice against disinformation: Commission calls on signatories to intensify their efforts. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_746

³ Russia Is Not Interfering in the EU Elections, EU VERSUS DISINFORMATION, Mar. 11, 2019. <https://euvsdisinfo.eu/report/russia-does-not-interfere-into-the-eu-elections/>

necessary for them to know the important issues of the day, as well as the positions of the employees of state bodies on these issues. Without this information, voting decisions can be arbitrary¹, which can undermine the roots of democracy. Therefore, online platforms should be aware of the dangers of disinformation and develop information assurance strategies to prevent disinformation. In addition, increasing people's level of awareness and information culture will prevent them from following disinformation. Spaulding said that without an informed and engaged citizenry, democracy can collapse².

Disinformation directly affects not only individuals, but also the activities of international and regional organizations. For example, in a 2022 survey, 70 percent of United Nations peacekeepers reported that misinformation and disinformation severely, critically, or moderately affected their work, and 75 percent reported that it affected their security. It is believed that misinformation and disinformation can also be used to target humanitarian law subjects and impede life-saving operations in conflict zones³.

When it comes to the legal regulation of disinformation and misinformation in our legislation, we should note that false information that threatens the occurrence of socially dangerous consequences is included among the information prohibited to be disseminated in the Law on Information, Informatization and Information Protection (Article 13-2.3.10-1). Article 147 of the Criminal Code applies when disinformation is directed at a specific person. Article 166 of the Code of Administrative Offenses stipulates responsibility for intentionally spreading false information about the candidate during the election. Therefore, in the legislation of Azerbaijan, disinformation causes criminal responsibility only if it causes serious consequences (Articles 216, 270-1 of the Criminal Code, etc.).

Scope of hate speech in legal regulations. Hate speech is distinguished as personal and public hate speech. Personal hate speech may be limited to attacks on the personal safety, identity or equality rights of its targets, threats, fighting words, provocation, intentional infliction of emotional distress, violation of privacy or anti-discrimination laws. By refusing to treat its targets as community members, public hate speech violates their civil rights, as well as the fundamental principles that should govern democratic discourse, which depends on mutual respect between free and equal citizens. In these ways, both personal and public hate speech violates everyone's most basic right, the right to be recognized as human⁴. Rights stem from respect for personality. It follows that an individual cannot exercise rights in relation to others unless they recognize him as a person. Recognition is the most fundamental right that individuals have, the right that underlies all other rights. At the same time, mutual recognition is the bond that forms the political community. For these reasons, individuals are obliged to recognize each other as human beings and citizens. Hate speech violates this duty

¹ Anya, Schiffrin (2017) . Disinformation and democracy: the internet transformed protest but did not improve democracy // Journal of International Affairs, Vol. 71, No. 1: 123.

² Lyle, Moran (2020). Social media // ABA Journal, Vol. 106, No. 5: 22.

³ Our Common Agenda Policy Brief 8 Information Integrity on Digital Platforms, 2023. P. 13. <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/our-common-agenda-policy-brief-information-integrity-en.pdf>

⁴ Steven J. Heyman (2008). Free Speech and Human Dignity. Yale University Press, P. 183.

in ways that deeply affect both the targets themselves and society as a whole. The concept of recognition has deep roots in the natural rights tradition. An early version can be found in the writings of Hobbes. According to Hobbes, the law of nature dictates that individuals should maintain peaceful relations with each other in order to escape the state of nature, which he presented as a condition of universal enmity, a war of all against all. From this basic principle, it derives various more specific obligations, including the duty to recognize the equality of others, and emphasizes that any person's declaration of hatred or enmity by word or deed constitutes a natural violation of law. Even then, such hatred or enmity is illegal because it provokes war¹.

What if hate speech is defined more broadly to include expressions that degrade human dignity? There is no reason why discussion of these topics should reasonably be considered hate speech. For example, the argument that gender-related laws violate free speech targets the government, not non-binary people who may or may not benefit from those laws. Well-reasoned arguments for and against policies of affirmative action and multiculturalism can be made without offending ethnic-racial and religious minorities or majorities while avoiding harmful stereotypes. Likewise, criticisms of hostile authoritarian governments are not criticisms of their people, and therefore cannot be said to demean their dignity, except by secret agents or rabid nationalists who are hopelessly attached to these governments, do not care about them, and can only see through them.

Interestingly, most authors define hate speech as intentionally insulting and/or threatening and/or humiliating statements aimed at inciting hatred against members of vulnerable minorities². If we look at the legislation of individual states, most of them focus on discrimination. For example, in Canada hate speech is defined as public statements of hatred against any identifiable group where such incitement may lead to a breach of the peace, in Germany as attacks on human dignity by insulting, maliciously or slandering group of the population, and in England is defined more broadly as using words or behavior that is threatening, offensive or demeaning, including inciting hostility toward or contempt for any group of persons on the basis of color, race, or ethnic origin³. In the United States, hate speech, no matter how morally repugnant, is protected by the First Amendment to the Constitution. But harassment is a crime and therefore not protected. However, hate speech can be limited if it falls into the categories of "fighting words" or "true threats" that are not protected by the First Amendment. In addition, speech deemed obscene or defamatory may also be restricted. There are no specific laws against hate speech at the federal level. However, there are certain civil rights laws that prohibit discrimination based on race, religion, and other characteristics and indirectly address hate speech⁴.

Apparently, the only speech that prevents a person from exercising their

¹ Steven J. Heyman (2008). *Free Speech and Human Dignity*. Yale University Press, P. 171.

² Erwin, Chemerinsky and Howard, Gillman (2017). *Free Speech on Campus*. Yale University Press, P. 83.

³ Erwin, Chemerinsky and Howard, Gillman (2017). *Free Speech on Campus*. Yale University Press, P. 84.

⁴ Is hate speech protected by the First Amendment? <https://www.thefire.org/news/hate-speech-protected-first-amendment>.

freedom is hate speech, such as incitement to violence, hatred and genocide, which is prohibited by US, British and Canadian law. A mere humiliating or insulting expression prohibited by German law may not fit the bill because feelings of humiliation and insult can be subjective¹.

Discussing cases of online vitriol, K. Gabriels and M. Lanzing take a broader approach, suggesting that these cases can be conceptualized as violence in real life. Thus, researchers commenting on the violence that transcends and affects both the offline and online worlds believe that specific instances of hate speech can be understood as violence in real life and considered a type of online vitriol due to its actual effects, such as psychological harm².

Hate speech is also common in higher education institutions. For example, prominent feminist scholars in the UK and US who have challenged mainstream Western transgender ideologies by offering their personal or scholarly views on the female head, or both, have sometimes been deplatformed by students who call their views hate speech. Many scholars argue that not only hate speech, but also racist speeches should be banned in higher education institutions. For example, according to Charles Lawrence, despite the First Amendment of the US Constitution, it actually supports the regulation of racist speech, including permanent injuries to minorities³.

In the national legal regulation of the Republic of Azerbaijan, the prohibition of hate speech is reflected both in Article 47 of the Constitution, and the requirements reflected in Article 14 of the Law on Media, although they are not directly called hate speech, but are prohibited in an imperative manner. Because if those requirements are not met, the broadcast is temporarily suspended (Article 41). However, this is not the last measure. During the period of temporary suspension, either administrative offenses or criminal law liability norms are applied.

Despite the condemnation of hate speech around the world, this problem has not yet been solved. The wide spread of such speeches that even violate human rights and freedoms has led to the formation of the concept of "hate crimes". According to the OSCE's position on these crimes, hate crimes are all crimes committed in such a way as to cover crimes against people or property chosen because of real or perceived connection, affiliation, association, support or membership of the victim, property, or purpose of the crime to group possessing⁴.

G. A. Rzaeva, who analyzes hate speech on the level of actions committed on the basis of discrimination, notes that hate crimes are not only related to the realization of freedom of speech and opinion, but has a broader character, and she conditionally classifies the crimes committed solely by the realization of freedom of opinion and speech into two groups:

1. Crimes that attack various objects - public relations, using the media as a

¹ Amy, Lai (2023). A Study of Three Jurisdictions. University of Michigan Press, P. 102.

² Katleen Gabriels and Marjolein Lanzing (2020). Violence and Trolling on Social Media. Amsterdam University Press, P. 198.

³ Amy, Lai (2023). A Study of Three Jurisdictions. University of Michigan Press, P. 104.

⁴ Hate crime Laws: A Practical Guide. Warsaw, 2009, 68 p.

means of committing a crime. For example, open calls to start an aggressive war (Article 101 of the Criminal Code) is included in crimes against peace and humanity and national, racial, social or religious hatred and enmity (Article 283 of the Criminal Code) is included in the crimes against the constitutional foundations and security of the state. However, if mass media is used in the commission of both crimes, a heavier punishment is applied.

2. *Crimes against honor and dignity committed using the media in each case.* These crimes can be committed during the exercise of freedom of thought and speech, both verbally and in writing. For example, crimes of insult (Article 148 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan), slander (Article 147 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan) and defaming or humiliating the honor and dignity of the head of the state of Azerbaijan - the President of the Republic of Azerbaijan (Article 323 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan)¹.

Conclusion. Thus, disinformation, misinformation, and hate speech are related but distinct phenomena, all three polluting the information ecosystem and threatening human progress. In the digital age, communication tools can now instantly distribute content worldwide, creating a problem so pervasive that online platforms themselves sometimes fail to grasp its full extent. The lack of government-agreed definitions of these terms should not result in inertia. We must do everything we can to prevent the damage they cause.

In our opinion, the rules and conditions established in our national legislation on the prohibition of hate speech are quite comprehensive. Although there is no direct legal approach to the concept of hate speech, various field norms define various imperative rules against hate-based actions based on Article 47 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan.

REFERENCES

1. Action Plan Against Disinformation, Dec. 5, 2018. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/action_plan_against_disinformation.pdf.
2. Aliyev A.I., Rzayeva G.A., Ibrahimova A.N., Maharramov B.A., Mammadzali Sh.S. (2019). The right to information: a textbook. Baku: Nurlar publishing house, 448 p. (In Azerbaijani).
3. Amy, Lai (2023). A Study of Three Jurisdictions. University of Michigan Press, 305 p.
4. Antonios, Kouroutakis. (2020) EU Action Plan Against Disinformation // - The International Lawyer, Vol. 53, No. 2: 277-290.
5. Anya, Schiffrin (2017) . Disinformation and democracy: the internet transformed protest but did not improve democracy // Journal of International Affairs, Vol. 71, No. 1: 117-126.

¹ Aliyev A.I., Rzayeva G.A., Ibrahimova A.N., Maharramov B.A., Mammadzali Sh.S. (2019). The right to information: a textbook. Baku: Nurlar publishing house, P. 313 (In Azerbaijani).

6. Aristedes Mahairas and Mikhail Dvilyanski (2018). Disinformation // The Cyber Defense Review, Vol. 3, No. 3: 21-28.
7. Balancing act: countering digital disinformation while respecting freedom of expression, Geneva, International Telecommunication Union (ITU); Paris, UNESCO, 2020. <https://www.unesco.org/en/articles/balancing-act-countering-digital-disinformation-while-respecting-freedom-expression>
8. Code of Practice against disinformation: Commission calls on signatories to intensify their efforts. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_746.
9. Disinformation and freedom of opinion and expression: Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Irene Khan, 2021. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g21/085/64/pdf/g2108564.pdf?token=bx3wmTbPxZRrXUod2&fe=true>.
10. Erwin, Chemerinsky and Howard, Gillman (2017). Free Speech on Campus. Yale University Press, 216 p.
11. EU Code of Practice on Disinformation. <https://www.euractiv.com/wp-content/uploads/sites/2/2018/10/1CodeofPracticeonDisinformation.pdf>
12. Hate crime Laws: A Practical Guide. Warsaw, 2009, 68 p.
13. Is hate speech protected by the First Amendment? <https://www.thefire.org/news/hate-speech-protected-first-amendment>
14. J.-B. Jeangène Vilmer, A. Escorcia, M. Guillaume, J. Herrera (2018). Information Manipulation: A Challenge for Our Democracies, report by the Policy Planning Staff (CAPS) of the Ministry for Europe and Foreign Affairs and the Institute for Strategic Research (IRSEM) of the Ministry for the Armed Forces, Paris, 207 p.
15. Katleen Gabriels and Marjolein Lanzing (2020). Violence and Trolling on Social Media. Amsterdam University Press, 227 p.
16. Lyle, Moran (2020). Social media // ABA Journal, Vol. 106, No. 5: 20-22.
17. Our Common Agenda Policy Brief 8 Information Integrity on Digital Platforms, 2023. <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/our-common-agenda-policy-brief-information-integrity-en.pdf>.
18. Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on "hate speech". / Adopted on 30 October 1997 by Committee of Ministers of Council of Europe. https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-no-r-97-20-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-hate-speech-?_101_INSTANCE_aDXmrol0vvsU_viewMode=view/
19. Russia Is Not Interfering in the EU Elections, EU VERSUS DISINFORMATION, Mar. 11, 2019. <https://euvsdisinfo.eu/report/russia-does-not-interfere-into-the-eu-elections/>
20. Steven J. Heyman (2008). Free Speech and Human Dignity. Yale

University Press, 320 p.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2024

Ельнур Акіф ХУМБАТОВ,

Доктор філософії у галузі права

(Бакинський державний університет, м. Баку, Азербайджан)

ПРОБЛЕМИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР: ДЕЗІНФОРМАЦІЯ, НЕДОСТОВІРНА ІНФОРМАЦІЯ ТА МОВА ВОРОЖНЕЧІ

У статті досліджуються проблеми дезінформації, недостовірної інформації та мови ворожнечі, що впливають на інформаційний простір. Встановлено, що існує дві основні проблеми у запобіганні та правовому регулюванні дезінформації та недостовірної інформації. По-перше, є прогалини в механізмі перевірки достовірності інформації, що поширюється в мережі. Проблемним питанням є визначення суб'єкта, який вирішуватиме, яка інформація є неправдивою, а яка – правдивою. Хоча регулювати таку ідентифікацію на національному рівні можна, перевіряти достовірність усієї інформації, яку поширюють користувачі з різних країн на різних платформах, недоцільно. По-друге, посилення боротьби з дезінформацією та недостовірною інформацією може створити серйозні обмеження свободи слова. Дуже сувора нормативна база обмежувала б те, що люди можуть робити на соціальних платформах, придушувала б інновації. Тому боротьба має вестися не лише в межах повноважень державних органів, а й на рівні співпраці між усіма учасниками – громадськими інституціями, платформами, представниками громадянського суспільства. Щодо мови ворожнечі, то ця форма негативного вираження в більшості правових норм асоціюється з дискримінацією, має ширший зміст. У статті представлено альтернативний нормативному підхід, на основі аналізу законодавчої бази різних держав, щодо протидії поширенню мови ворожнечі

Ключові слова: дезінформація, недостовірна інформація, мова ворожнечі, свобода вираження поглядів, злочин на ґрунті ненависті, дискримінація.

ВІДГУКИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.37>

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ВІТАЛІЯ ВАЛЕРІЙОВИЧА СОКУРЕНКА «КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ВОЄННО-АГРЕСИВНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ» (2024)¹ ТА ОСОБИСТІ МІРКУВАННЯ ЩОДО ЦІННІСНИХ ЗАСАД СУЧАСНОЇ КРИМІНОЛОГІЇ

Нами максимально ретельно проаналізована монографія кандидата юридичних наук, доцента кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ Віталія Сокурєнка, що, безперечно, залишила багато вражень та емоцій, наштовхнула на нові роздуми у сфері кримінології.

Кримінологія війни сьогодні є одним із найпопулярніших та найбільш перспективних напрямів наукових досліджень, попри всі жахіття болючої та виснажливої для усіх нас сьогоднішньої російсько-української війни, завершення якої з нетерпінням чекає український народ та світ у цілому.

За текстуальною насиченістю/наповненістю наукового матеріалу відчувається, що Харківська кримінологічна школа має безпосереднє відношення до такої місткої праці. І це й не дивно, адже рецензентами монографії є нинішні метри кримінологічної науки – О. М. Литвинов та Ю. В.

¹ Сокурєнко В. В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія / Віталій Сокурєнко. – Харків : Право, 2024. 576 с

Орлов, які, безперечно, завжди допоможуть вивести авторський труд/працю на такі високі/піднесені рівні й шаблі науковості/всеохоплюваності та важливості за нинішніх складних умов, що особливо похвально. Також слід висловити вдячність одеським кримінологам В. О. Тулякову та В. М. Дрьоміну, які свого часу підтримали та допомогли у визначенні назви, а саме: кримінологія війни/criminology of war, яка за кордоном вже досить давно потужно розвивається та поступово стала одним із перспективних наукових напрямів/трендів/концептів у наукометричному просторі України. По праву пишаємося, що в нашій державі працюють спеціалісти світового масштабу у галузі кримінології/віктимології¹.

Кримінологія війни й миру, подібно як злочин і покарання, що є предметом і серцевиною кримінального права – вічні питання, що турбують людство споконвіку. Ми пишаємось тим, що в Харківському національному університеті внутрішніх справ працює знаний мислитель, професіонал і фахівець у галузі філософії кримінології – Ю. В. Орлов, міркуванням якого можна довіряти. Справді, після перечитування цієї монографії, здавалося б, умістити такі обсяги інформації та великого масиву матеріалу у людській пам'яті не можливо. Що головне, спостерігається не просто цитування авторів, як це часто відбувається у багатьох наукових працях, а глибинний кримінологічний аналіз нового для нас феномену – кримінології війни, рівня якому в Україні сьогодні немає. Ми пишаємось такими спеціалістами, і вдячні Богові та долі, що вони працюють саме в нашому Університеті у цей непростий час війни, коли кафедра кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 ХНУВС є справжнім осередком університетської науки, про що неодноразово відзначав ректор ХНУВС Валерій Сокуренько.

Вдячні автору наукової праці – монографії, а також рецензентам за те, що кожне слово наповнене Духом, особливим/дивним смислом, духовною силою та спонукає до розмірковування над концептом «Застановись, людино!!!», що загалом дозволяє поринути у світ думок/ідей та нових бажань/прагнень творити/робити, не зупинятися на досягнутому, подібно як вчить нас премудрий цар Соломон у своїх притчах: «Не дай очам твоїм ні сну, ні дрімоти твоїм повікам. Звільнись, неначе сарна з рук (мисливця) і немов та птиця з сильця. Іди, ледащо, до мурашки; приглянься до її звичаїв, будь розумним» «Не даждь сна твоїма очима, ниже да воздремлеши твоїма вѣждома, да спасешися аки сѣрна от тенѣтъ и яко птица от сѣти. Иди ко мравію, о, лѣннѣве, и поревнуѣй видѣвъ пути егѡ, и буди онаго мудрѣйшій (Притч.6:4-6). Або йди до бджоли, – продовжує Премудрий, – і поглянь, яка вона трудівниця, адже добре творить! Її труди царі й прості на здоров'я вживають, улюблена ж є всіма та славна: якщо силою і немінна, але премудрістю шанована усіма. «Или иди ко пчелѣ и увѣждь, коль

¹ Туляков В. О. Війна та злочинність: методологія кримінологічного аналізу. Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін. - Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін. 2022. С. 20-24.

дѣлательница е́сть, дѣланіе же ко́ль честно́е творіть», «а́ще сілою и немощна́ сущи, [но] премудро́стію почтѣна произведѣ́ся. – ея́же трудо́въ ца́ріе и прости́и во здра́віе употребля́ють, любі́ма же е́сть всѣ́ми и славна (Притч.6:8).

Тому скажемо, що монографія представляє собою колосальний/титанічний труд і, головне, початок/начало нових комплексних праць в українському наукометричному просторі, коли поринаєш у великі/високі смисли вченості. У людини завжди має бути ціль. Кожен день визначає, що є першочерговим, а що відходить на другий план. Однак, слідуючи настановам мудрих людей, ставлячи перед собою високі/стратегічні цілі, ми обов'язково їх досягнемо. У такому разі є смисл жити, творити. Важливо кожного дня визначати шляхом дихотомії чи обставин, що складаються довкола нас, побутові/буденні та стратегічні цілі, які першочергово слід виконати, що особливо важливо у праці кримінолога.

Насправді монографія написана на досить високому концептуальному рівні, коли поступово з першого розділу «Війни як соціокультурного феномену» крізь призму змагань/боротьби цінностей переходиш у такі глибини півми та пекла, страху перед жайттами війни, з яких згодом автор виводить через розділ 5-й – «протидію агресивно-наси́льницькій злочинності». На особливу увагу заслуговує підрозділ 2.2 про «кримінологічну характеристику особистості злочинця-агресора» та жертву злочину. В аспекті етнонаціонального розмірковування слід зауважити, що оборонна свідомість українців (с. 417-424)¹ стала своєрідною ізіюминкою/родзинкою відповідного авторського стилю, подібно як ідея конституанти у монографії С. О. Кожушко², що вийшла за ініціативи здобувачів та вчених нашого Університету. Ідея оборонної свідомості посправжньому надихає, і на неї слід звернути особливу увагу з позицій державницького корпусу, інститутів громадського суспільства, науковців та пересічного громадянина. Оборонна свідомість стосується не лише захисту та оборони кордонів нашої держави, але це й плідна робота науковця, це оборона своєї домівки, це щоденна оборона себе від злих сил та нападів ворога роду людського. Тобто дана тема під егідою кримінології може активно розроблятися.

Перечитування аналізованої монографії, як і будь-якої комплексної наукової праці, що виходить з-під пера науковців Харківської кримінологічної школи, свідчить про те, що вона робить колосальний вклад у розвиток кримінального права, адже на засадах багатьох кримінологічних міркувань пропонуються законодавчі ініціативи, що можуть бути втіленими в життя, в реальну соціальну та правову дійсність. Цим самим виправдана назва «сгімен»/злочинна людина, тобто людина, що чинить зло. З позицій

¹ Сокурєнко В. В. Концепт оборонної свідомості у структурі кримінології війни. *Українська поліцейська: теорія, законодавство, практика*. 2023. №1 (5). С. 166-175. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-31>.

² Кожушко С. О. Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид наук, проф. О. М. Литвинова; Кримінологічна асоціація України. Харків : Факт, 2022. 185 с.

кримінології виникає запитання, чи гріх/ гріховний помисел є злом. У яких випадках будемо відносити такий гріх до суспільно шкідливого або суспільно небезпечного. Тобто спектр досліджень кримінології через її курс/напрямок на міждисциплінарну парадигму, суттєво розширюється коли пріоритетною стає не лише сфера «сrimen», тобто все, що стосується кримінального, а й адміністративістика, тобто те, що в нас заведено/прийнято вважати суспільно-шкідливим, адміністративно-правовим.

Автор мимоволі ставить собі філософське питання: злочинцями народжуються чи стають, на яке знаходить відповідь у знаменитого професора нашого Університету – В. П. Ємельянова, який ще у 1980 році писав, що це сукупність соціальних та біологічних факторів, тобто причина злочинності у синтезі явищ соціальних і біологічних властивостей. Вважаємо, що такий підхід слід розширити/наповнити/доповнити в нинішніх умовах дещо іншим, а саме – духовно-ціннісним смыслом. Тобто людина – це не біосоціальна бездушна істота у рамках ідеології дарвінізму, як це почасти було узвичаєно та зберігається і до сьогодні, а людина – це трискладова сутність «Духу, Душі й Тіла». У причинах/причинності злочинності не можна відкидати генетичний фактор (народження дітей у стані залежності від алкоголізму, наркоманії, інших гріхів), тобто йдеться про генетику/фізіологію/біологію в людині за принципом «яблуко від яблуні далеко не відкотиться» та, з іншого боку, про фактор соціалізації людини, умови проживання, оточення, негативні впливи, яким піддається особа. Головне завдання ідеології держави – щоб вона не продукувала соціопатів, тобто слід зробити все можливе, щоб одинична негативна/гріхова тенденція не переходила/не переростала у тенденцію, що має властивість унормовуватися. Більше страшно та небезпечно, коли гріхове возводиться у розряд/ранг нормативного. На цих теренах кримінологи мають сказати своє слово, щоб застерегти відповідно до Заповідей Божих чинити так чи інакше. Звідси, пропонується розрізняти такі поняття як криміногенність та кримінальність. Під криміногенністю з наших позицій слід розуміти протікання гріха/зла на родинних/родових лініях, що усувається працею над собою, молитвою, докорінною переменею поведінки людини, усвідомлюючи всю пагубність гріха/зла. Під кримінальністю слід розуміти стан і процес криміналізації суспільних відносин в результаті допущення гріховного помислу, гріха, зла, делікту, проступку, злочину, що загалом призводить до злочинності як феномена, явища та процесу.

У монографії проводиться окремий зріз історичних уроків та ретроспектив війни через явище геноциду та багато інших нищівних процесів, що охоплюють злочини проти людяності. Відчувається комплексність/всеохоплюваність/глибина та універсалізм монографічного дослідження. Загалом, досліджено суттєвий історичний пласт кримінології війни. Слід зауважити, що це колосальний труд, глибинний кримінологічний аналіз величезного масиву інформації, багатьох джерел та

соціального зрізу соціуму у цивілізаційних масштабах, коли все конструктивно скомпоновано, з відповідною логікою та смыслом. Спостерігається велика насиченість наукового матеріалу, де кожне слово потребує окремого розмірковування та аналізу.

У монографії абсолютно правильно акцентується на багатьох міждисциплінарних дослідженнях, частина з яких репрезентує кримінологію війни (с. 11). Слід сказати, що кримінологія війни в авторському дослідженні червоною ниткою прошита концептом цінності/цінностей/аксіології як провідною ідеологією сьогодення, найбільш важливим феноменом, що потребує особливого наукового дослідження/розроблення з позицій кримінології. Стиль викладення думок у монографічному дослідженні є простим і етнонаціональнонасиченим, що надає/наповнює роботу українським колоритом та величчю української нації, наших славних предків русичів/русинів, що свідчить про наукову новизну у намаганні вирішити нові животрепетні смисли болючої нинішньої російсько-української війни. Не піддається розумінню, що насправді відбулося, де причина/детермінантний комплекс всього того, що коїться зараз. Кожен шукатиме свою правду, але важлива та, що найближча до Істини.

Робота є суттєвим внеском в етнонаціональний стиль написання наукових текстів, крізь глибокі смисли української історії. Наша держава вистояла, не зламалася. І обов'язково вистійть. Історія циклічна. Як відомо: «В історії немає/історія не терпить умовного способу», «В истории нет сослагательного наклонения». Тобто в історичному процесі недоречні міркування про те, «що було б, якби події минулого склалися інакше». Ці слова приписуються різним історичним постатям, зокрема німецькому канцлеру Отто фон Бісмарку, однак сенс завжди полягає в тому, що історія розвивається лінійно і фактично, і будь-які «якби» стають марними в контексті аналізу минулого. Справді, вчорашній день ми вже ніколи не зможемо змінити/повернути назад. Однак сьогодні можна міркувати, як не допустити вчорашніх помилок. Лише так людина вдосконалюється, еволюціонує, духовно зростає. Відома фраза першого Президента незалежної України (1991–1994) Л. М. Кравчука – «маємо те, що маємо». Однак, що робити далі, як віднаходити шляхи виходу з багатьох зубожілих станів психіки людини та недосконалості державних політик, що можуть діяти/існувати в результаті затьмареності розуму?

На особливу увагу заслуговують висновки монографії, де резюмується багатий дослідницький матеріал. Підрозділи наукової праці загалом структуровані, поділені на пласти окремих зрізів війни, коли кожен наступний доповнює попередній. Враження від монографічного дослідження неоціненні. Як уже говорилося, коли спочатку все розпочинається добре – з боротьби/змагання цінностей, а потім занурюєшся у всі глибини пекла, феномену війни й, насамкінець, автор виводить на дорогу світла/добра через відповідні профілактики злочинності. По суті, все наше життя – це війна, безперервна боротьба як на

духовному, так і матеріальному. Не даремно земна Церква ще зветься войовничою, а небесна – торжествуючою/тріумфуючою/переможною, що утворює собою великий сонм мучеників, великомучеників, праведників, до яких взиваємо щодня про допомогу та помилування. Тому у цьому світі ми покликані воювати з несправедливістю, неправдою, лжевченням, щоб усіляко викорінювати ересі та розколи, де лише можливо, щоб досягти, а точніше максимально наблизитися до високих ідей Істини. Молитовний фронт, особливо у час нинішньої російсько-української війни, є неабияк просторим/розлогим та потребує окремих зусиль, щоб його утримувати/поринати в трансцендентні виміри потойбічного, однак надзвичайно близького і явного у щоденних чудесах/дивах та випробуваннях, які можна спостерігати повсякчасно.

Слід зауважити, що Харківська кримінологічна школа вирізняється високим ступенем універсализації наукового знання, багатого соціального досвіду – минулого, сьогодення, з прогнозами майбуття, що на світовому рівні відповідає справжній університетській науці та освіті. Не розуміючи глобального, ніколи не зможеш розібратися/усвідомити реального, повсякденного/буденного, життєвого. Автор часто цитує наукові позиції Ю. В. Орлова, завдяки яким можна побачити універсум пізнань/знань всеосяжної/всебічної/універсальної/університетської просторової науки. Слід відзначити, що кримінологія повинна як занурювати у зло, так і знаходити відразу ж унікальні фрази, щоб витягти читача/слухача зі злісної природи світу і людини. Тому така методологія та переплетення багатьох позицій кримінології зла і добра у наукових дослідженнях є трендом сьогодношньої/сьогоденної науки.

Прочитання даної монографії ще раз засвідчує, що неабияке значення і роль у нинішніх умовах, за висловлюванням О. М. Литвинова, має етнонаціональний стиль написання кримінологічних наукових праць, який дасть хороші плоди й результати. Сучасна людина, читач, слухач і науковець вже настільки наситились проблемами зла, що хочеться крихти Добра. Власне, зло злом не переможеш. Його можна осилити/подужати Добром. Тому за нинішніх умов варто шукати різного роду консенсуси в очікуванні довгоочікуваного миру, добра, справедливості, правди Божої та милосердя за наші гріхи й прогріхи/погрішення/погрішності.

Перспективними майбутніми науковими працями могли б стати: кримінологія миру, кримінологія добра, кримінологія милосердя, кримінологія гріха, кримінологія цінностей. Як показує практика та сьогоденний досвід, на всякий науковий матеріал та соціальну дійсність потрібно, щоб глянув кримінолог. Подібно як і митець, художник, поет – кожен за своєю професією. Кримінолог є своєрідним експертом аналізу соціальної дійсності вищого ґатунку. Справжній державець повинен передбачати на сто років вперед, а єпископ/архієрей Церкви Христової має прозрівати у Вічність, щоб не було різного роду ересей, розколів, які можуть пошкодити цивілізації та народи. Усі згадані попередні теми сьогодні активно розробляються західними кримінологами. Слід/потрібно

розробляти їх і нам. За таких умов кримінологія стане однією з найпотужніших та перспективних наук і навчальних дисциплін/циклів. Неодмінно у нашій державі почнуть відкриватися факультети, інститути, центри, університети кримінології. За такою спеціальністю вдасться готувати кращих спеціалістів управлінців/адміністраторів держави, які здатні мислити глобально і реально, точно і точково, ситуативно; зрештою, вони володітимуть багатьма тактиками й стратегіями управлінської майстерності у напрямку виявлення/бачення зла та виведення його на сторону Добра.

Сьогодні науковець може продукувати великі/масивні праці, що будуть попросту машинальними, але не наповнені Духом. Тому слід писати лише те, що нас особисто/особливо вразило, що пережили емоційно/чуттєво, що відкрито звище/згори. У такий спосіб нам вдасться вразити інших своєю гостротою слова, залучити багатьох до орбіти наукових пошуків, коли за словами Спасителя, можна стати «ловцями людей», нинішніх та майбутніх поколінь, які також захочуть глибинно мислити, виконувати велику місію послуху та аскетизму у науці, здійснюючи глибинні наукові пошуки, не покладаючи власних сил, здоров'я і часу. «А коли перестав Він навчати, промовив до Симона: Попливи на глибіню, і закиньте на полов свій невід. А Симон сказав Йому в відповідь: Наставнику, цілу ніч ми працювали, і не вловили нічого, та за словом Твоїм укину невода. А зробивши оце, вони безліч риби набрали і їхній невід почав прориватись... І кивали вони до товаришів, що були в другім човні, щоб прийшли допомгти їм. Ті прийшли, та й наповнили обидва човни, аж стали вони потопати. А як Симон Петро це побачив, то припав до колін Ісусових, кажучи: Господи, вийди від мене, бо я грішна людина! Бо від полу риби, що зловили вони, обгорнув жах його та й усіх, хто з ним був». «Якоже престá глабля, речé к Сýмону: поступí во глубинú, и ввёрзите мрежи ва́ша в ловítву. И отвещáв Сýмон речé Емú: Настáвниче, обнóщь всю тру́ждшеся, ничесóже я́хом, по глабóлу же Твоёмú ввёргу мре́жу. И се сотворше, я́ша мно́жество рыб мно́го, протерза́шеся же мре́жа их. И поманúша причáстником, я́же бéху во друзéм корабл́й, да пришéдше помóгут им, и приидóша, и испóлниша óба корабл́я, я́ко погружа́тися йма. Вíдев же Сýмон Петр, припадé к колéнома Иисúсовома, глабля: изы́ди от менé, я́ко муж грéшен есмь, Гóсподи. У́жас бо одержáше егó и вся сýщия с ним, о ловítве рыб, я́же я́ша» (Лк.5:4-9).

Як свідчить практика, прибиральниця не може керувати/управляти державою, при всій повазі до цієї професії. Значить, потрібні знання більш універсальні/університетські, й найчастіше – це знання юриста. Кримінологія, будучи юридичною наукою, що охоплює весь спектр суспільного життя, соціальної дійсності, найкраще підходить для підготовки такого роду «спеціалістів-управлінців-державців» із залученням фахівців якнайрізноманітніших галузей і сфер знань. Тож майбутнє – за кримінологією, або, інакше кажучи, у кримінології велике майбутнє. Залишається побажати автору сил, натхнення, ентузіазму та віри, щоб і

надалі продукувати високого пілотажу наукові праці, наповнені духовними, реальними та професійними смислами.

Хочеться навести слушні слова президента Чехії Петра Павела: «Перемогти рф ціною знищення половини населення України – це не перемога. Підтримка Києва – наша кінцева мета. Та маємо бути реалістами щодо часових рамок і ціни». Справді, люди виснажилися війною, корупціонери грабують державу, посадовці та усі спроможні воювати виїхали за кордон, а села залишилися без чоловіків. Страшний тягар війни лягає на нашу прекрасну половину людства – жінок. Тому слід шукати, працювати шляхом дипломатії у сторону миру, про який зараз частіше говориться на державному рівні, щоб не винищити народ до останнього українця, щоб не довести світ і людство до страшної катастрофи – ядерного конфлікту, Третьої світової війни, коли, за пророцтвами знаменитого афонського старця Іосифа Ісихаста, за 3 дні загине до 600 млн людей. Масштабних жертв і катастроф слід не допустити. Що ще потрібно для умиротворення світового зла на планеті Земля? Можливо, Україна взяла на себе тягар відплати за гріхи людства. Як же зменшити число/кількість людських жертв? Церква Христова постійно молиться про милосердя Боже до усіх нас та якнайшвидше припинення війни. Україна щодня віддає велику ціну/жертву за нашу незалежність та свободу, відстоювання демократії для Європи та світу. Наша держава стала справжнім форпостом стримування російської агресії. Ми надзвичайно мудра та освічена нація, яка здатна оцінити обставини/обстановку, що склалася, та принаймні мислити/міркувати у сторону миру, вимолювати щоденно цей мир для світу та наших людей.

Після виходу монографії Віталія Сокурєнка у світ на основі містких і насичених матеріалів та глибоких смислів можна розмірковувати над багатьма темами й проблемами, пов'язаними із кримінологією війни. Цією працею автор зачепив «за живе», що спонукає до нових напрацювань та звершень у науці. Безмежна вдячність автору та рецензентам.

Закликаємо зробити екскурс-подорож монографічним дослідженням, де містяться найбільш важливі смисли, що потрапили у поле нашого зору:

С. 11. Досить влучною є цитата Дж Гарта про У. Черчіля, де автор тонко помічає: «Війна змінює суспільство. Ті представники британського покоління, які пережили Першу світову війну, були вже не такими, якими входили в неї. І покоління 1930-х вже не було подібним до них...»¹

С. 14–15. *Поруч з диференціацією в межах окремих соціальних фракталів відбувається консолідація.* Коли коротко визначити стан і основні характеристики українського суспільства з початком російського

¹ Гарт Дж. Як Черчилль врятував цивілізацію : Епічна історія тридцятих років, які ледь не знищили цивілізований світ / пер. з англ. Я. Губарев. Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2019. С. 64.

повномасштабного воєнного вторгнення, то на думку першими спадають три ключових слова: хоробрість, стійкість та солідарність. Війна – це час важких випробувань для громадян і держави. Водночас війна надзвичайно посилює громадянську та патріотичну консолідацію українського суспільства. Звичайно, зовнішня воєнна агресія – це природний фактор консолідації будь-якого суспільства. Але у випадку України це має особливе значення, адже передумовою російського вторгнення було хибне уявлення про фундаментальні регіональні та ідентифікаційні розколи України, зокрема поміж переважно україномовним Заходом, Північчю та Центром країни, включаючи Київ, та її переважно російськомовними Півднем і Сходом. Стратегічний прорахунок путінського режиму полягав, зокрема, у тому, що переважно російськомовні жителі Сходу та Півдня країни не будуть чинити спротив російському вторгненню і радо зустрічатимуть квітами так званих визволителів. Натомість зворотним ефектом вторгнення стало те, що багато жителів цих регіонів, які на власному досвіді відчули всі жахи ракетних обстрілів, убивств і руйнувань, що їх несе так званий «руський мір», російський світ, лише більшою мірою утвердилися у своїй українській самоідентифікації й частина з них перейшла з російської на українську мову у своїй щоденній комунікації¹

С. 15. Переважна установка української громадянської ідентичності та смисли української належності стали важливою основою консолідації та масового спротиву українського суспільства російській воєнній агресії. До того ж з війною українці, які в багатьох опитуваннях часто виявляли високу критичність до владної політики та недовіру до владних інституцій, у ситуації війни суттєво змінили своє ставлення до держави, вже практично сприймаючи її як цінність²

С. 15–16. Для України ця війна – не лише необхідний і справедливий захист територіальної цілісності держави та її незалежності. Йдеться про саме існування української національної спільноти та її права на самовизначення. Водночас екзистенційно національний і глобально світоглядний виміри російсько-української війни перетинаються та взаємодоповнюються. Глобальне значення цієї війни полягає у зіткненні двох світоглядів і політик щодо майбутнього глобального світопорядку, а саме того, чи буде він будуватись згідно з універсальними правилами та нормами міжнародного права чи на основі права сили з ризиками занурити світ у хаос ескалації неконтрольованого насильства та руйнування. Це також – глобальна битва цінностей свободи й принципів демократії проти

¹ Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 25–26.

² Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 27.

наси́льства та авторитаризму і характерно, що у цьому зіткненні саме Україна, яку підтримують провідні демократичні країни, є форпостом¹

С. 21. У сучасній типології інформаційних війн поряд з фінансово-економічними, дипломатичними й політичними аспектами виокремлюють і соціокультурний. Інформаційна війна в соціокультурному сенсі – це процес цілеспрямованого насадження культурних цінностей («способу життя») одного соціокультурного організму іншому. Об'єктом конфронтації слугують, насамперед, національні культурні цінності (хоча інколи протистояння може фокусуватися і навколо глобальних ціннісних маркерів)²

С. 22. С. В. Сидоренко, говорячи про розвиток цифровізації в умовах війни як соціокультурного явища, акцентує, що для протистояння агресору слід використовувати один з головних ресурсів – знання, інновації, тим самим удосконалюючи власний економічний, політичний, військовий потенціал. Боротьба українців за власну свободу, незалежність, самоідентичність набула нових, інноваційних вимірів, серед яких діджиталізація посіла особливе місце. Остання наразі реалізується через програму «Держава в смартфоні»; через протистояння агресору у кіберпросторі, а також через подальше сприяння розвитку ІТ-сектора, який виконує контракти, експортує власні послуги, забезпечує валютні надходження, підтримуючи українську економіку. На думку багатьох експертів, у майбутньому в Україні необхідно розвивати та підтримувати новітні інформаційні моделі розвитку, котрі використовуючи економічні важелі не лише допоможуть відновити нашу економіку, але й зміцнюватимуть українську армію, яка допоможе вистояти й відновити кордони України у межах 1991 року³.

С. 23. Війна росії проти України – війна минулого проти майбутнього, часу повільного проти швидкого, епіметеїзму проти прометеїзму. Зіткнення цивілізацій, яке переконливо й розлого обґрунтував С. Хантінгтон, проявилось як засвідчив досвід, не тільки і не стільки між цивілізаціями Сходу, глобального Півдня та Заходу, скільки варварства, авторитаризму, цинічного конформізму й сучасного фашизму проти демократичного світу, автократії проти демократії, екзистенції агресивної несвободи проти свободи.

¹ Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 31.

² Гула Р. В., Передерій І. Г., Сажко В. В. Соціокультурний вимір інформаційних війн XXI століття з погляду місця й ролі в них бібліотек. *Вісник ХДАК*. 2021. Вип. 60. №60. С. 14–15.

³ Сидоренко С. В. Розвиток цифровізації в умовах війни як соціокультурного явища. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2022. Т. 11. С. 305.

С. 24. Загалом про дегуманізацію варто говорити як окремий соціокультурний зсув в структурі моралі й буденних дискурсивних практик, що є: а) з одного боку – проявом емоції ненависті, зневажливого ставлення до агресора, джерела фізичного і психічного травмування; б) з іншого – наслідком звикання до смерті й насильства в контексті війни. На жаль, війна змушує звикати до щоденного фону втрат, смертей, обстрілів, руйнувань. І це не може не накладати свій відбиток на масову свідомість. З цими ефектами доведеться мати справу ще певний час після припинення збройного конфлікту і враховувати при розробці стратегій і тактик перехідного правосуддя, його кримінологічного прогнозування й запобігання фронтірній злочинності, злочинам на ґрунті ненависті, а також широкого загальнокримінального насильницького шлейфу

С. 25. *VII. Трансформація цінностей під впливом тягаря війни.* Будь-яка війна вимагає певного смислового виправдання з обох сторін, війна як екстремальний суспільний конфлікт потребує конструювання смислів «для чого?» або «за що воюємо?». Сучасна людина, головним чином, мислить з бінарних опозицій: «ворог – друг», «свій – чужий», «істина – брехня», «справедливе – несправедливе», «чесне – безчесне»¹.

С. 26. Оскільки війна позбавляє людей речей, які раніше здавались очевидними, звичними й тому не цінувались, то під час війни молоді люди починають розуміти, наскільки цінними є для них ці речі («Війна дала змогу переосмислити своє життя і змінити дуже багато цінностей». «...У мене, як мабуть і у всіх громадян нашої країни, відбулася переоцінка цінностей». «Відбулася переоцінка і власного оточення, і ставлення до якихось певних речей.»). Змінюється як ставлення до звичних простих речей («...Найпростіші речі у світі ті, які зазвичай у повсякденному житті ми цінуємо менше, ніж інші. Бути поруч зі своїми батьками й сестрою, більше говорити, обійматись, ділитись емоціями, і просто сидіти поруч...»), так і ставлення загалом до життя як до цінності, студенти починають цінувати кожен момент життя («Змінилось все – починаючи від харчування і закінчуючи ставленням до життя. Нарешті я зрозуміла слова: «Живу – один день». «Я вже почала цінувати кожен момент та намагаюся жити сьогоднішнім днем»). Люди починають більше цінувати свою рідну землю і її незалежність («Особисто я відчула, наскільки важливою і цінною є для мене моя земля, і зрозуміла, що робитиму все для того, щоб Україна була вільною завжди»). Проблеми, які існували раніше, не видаються такими складними, як здавалось у мирний час, і студенти сумують за ними («Що те, що раніше було для тебе важливим – вже не важливе, потрібним – більше не потрібно, а те що хвилювало – тепер нема абсолютно ніякого значення. Як це, сумувати за своїми «проблемами»?»). Змінюється навіть значення і

¹ Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 32, 36.

цінність слів: «Наскільки відбулася зміна значень слів. Тепер слова «надобраніч» чи «спокійної ночі» набули зовсім іншого сприйняття»¹. Або ж радше «тихої ночі»...

С. 28. Якби сьогодні стояв вибір підтримати проголошення незалежності України, то абсолютна більшість (86% однозначно й 11% скоріше) зробили б це. Порівняно з минулим роком цей показник зріс з 80% до 97%, порівняно з 2012 роком – з 62% до 97%. Абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе як громадян України (94%). Майже стільки ж – мешканцем свого регіону. Половина ідентифікують себе європейцями (близько 30% – ні). «Радянською людиною» ототожнюють себе майже 10%, натомість більш як 80% – ні².

С. 29. Ба більше: певною мірою цей зсув детермінував таку собі конкуренцію цінностей, яка у локонічному та концентрованому вигляді може бути виражена як «життя vs патріотизм». Тут є навіть певний філософський рівень осмислення, як на цьому влучно акцентує А. Кох (мовою перекладу): «Наприклад: патріотизм – це обов'язок чи спонтанне почуття? Чи є обов'язком любов до своєї країни? І чи ця любов вимагає жертви? Тобто якщо, наприклад, хтось любить свою батьківщину, але не настільки, щоб бути готовим померти за неї, то це точно означає, що він покидьок? І чому, власне, суспільство не вимагає від людини ні любові до дружини, ні до дітей, ні до батьків, залишаючи це на її власний розсуд, а ось із любов'ю до батьківщини людина не має вибору? Вона повинна її любити і все тут. Причому любити найпалкішим коханням. Таким, яким вона не любить навіть свою матір. Адже в патріотичних прописах мати легко відправляє сина померти за батьківщину і ніколи – за себе»³

С. 37–38. Примітно, що оскільки російський фашизм є травматичним (замішаним на травмі втрат-величі у Другій Світовій війні, а також розпадом СРСР), ресентиментарним, то й війна є потужним фактором консервації наріжних каменів культурної фашизації, поглибленням рельєфу і розмаїття колективних травм і культури туги, загострення ненависті до конструйованого образу «ворогів». Відтак війна є чинником культури фашизації у сучасній росії. Так, на рубежі 2024–2025 років, як і весь період

¹ Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 215–216.

² Сімнадцять загальнонаціональне опитування: ідентичність, патріотизм, цінності (17–18 серпня 2022) / Соціологічна група «Рейтинг». 2022. 23 серпня. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnnya_2022.html?fbclid=IwAR1pxr9kDKO2sDRtC5h54_U7vBDBEI4-4fRhd0tbsP-qXwocfYHqyRa_LDY (дата звернення: 20.09.2022).

³ Кох А. Прошел один год и триста двадцать девять дней войны... // Дневник войны. MAYDAY! 2024. 21 января. URL: <https://mayday.rocks/nasha-zemlya-i-lopaty/?fbclid=IwAR2D8Q23gjr1TQwWKNKZsD9zqznINh43FmKccqELhzleKu8U2os5kzi-xGXc> (дата звернення: 24.01.2024).

нинішньої російсько-української війни, людство знаходилося і продовжує перебувати у дивовижній тиші, коли не зрозуміло, як далі розвиватимуться події. Якщо говорити про ціннісний, екзистенцій вимір російсько-української війни, то з боку російської федерації імітується активна боротьба з колективним заходом та США, набагато більш безглузда, аніж «холодна війна». Сучасна війна набуває суттєвих трансформацій, починаючи від гібридних її форм і закінчуючи мережевими війнами, використанням біологічної зброї тощо. Спроба осмислення війни як соціокультурного феномену сьогодні особливо важлива через масові інформаційні війни, що виступають як смисли і цінності держав та цивілізацій. Лише широке дослідження предметного поля війни у соціокультурному сенсі дасть її справжнє формулювання/визначення, особливо стосовно причин, умов і факторів/детермінантів. Осмислення феномену війни з метою її недопущення чи досягнення мирових станів дасть справжній цивілізаційний розвиток. Й російсько-українська війна, на жаль, дає для цього достатньо дослідницького підґрунтя.

С. 38. Війна супроводжує людство впродовж усієї його історії, вона була невіддільним елементом зміни історичних епох, часто бувши каталізатором соціальних, економічних та політичних перетворень. Згідно з найоптимістичнішими підрахунками за останні кілька тисячоліть людство провело в мирі менш ніж триста років, що не складає й одного відсотка від загального часу його існування. Війна стала настільки помітним та, на жаль, невід'ємним елементом історії людства, що навіть була покладена в основу ідеології деяких держав. Так, офіційна ідеологічна основа сучасної російської держави значною мірою побудована на постійній ностальгії за «великою перемогою» та пропагандистських мотивах про можливість повторення такої «перемоги», не акцентуючи уваги на тому, що ця перемога супроводжувалася колосальними жертвами, голодом, хворобами та людським горем. До чого це призвело – ми можемо бачити зараз, в умовах, коли деякі вчені почали говорити про так званий кінець історії – період, коли в цивілізованому світі повинні настати мир і стабільність, а всі зусилля держав мають бути спрямовані не на нові війни, а на науковий прогрес, покращення рівня життя громадян та економічну конкуренцію. Ми отримали не «кінець історії», а нову повномасштабну війну в Європі¹

С. 38–39. Російсько-українська війна забрала тисячі людських життів, змінила геополітичну ситуацію (структуру) світу. Міграційна складова вийшла на значущий план: мільйони біженців намагаються знайти пристановище в інших країнах. Все частіше лунають голоси про те, що головним завданням людства є не допустити ядерної війни, застосування

¹ Мальцев В. В. Захист прав військовополонених: історія та сучасність // Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листоп. 2022 р.) / редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 89.

ядерної зброї (як це відбулось у Хіросімі та Нагасакі). Зрештою, маємо гіркий досвід Чорнобиля, з яким прийшла апокаліптична епоха. У екзистенціальній свідомості атомна аварія асоціюється з Одкровенням Іоанна Богослова [Одкр. 8–11] про пророчу зірку «полин» (інша поширена назва – «чорнобиль»). Усіма цими питаннями сьогодні посилено займається кримінологія, в тому числі й з духовно-ціннісних позицій (розлогий перелік наукових праць І. В. Кріцака), адже йдеться про складні криміногенні стани, з яких потрібно знайти вихід. Цілком очевидно, що потреба виходу зі стану війни й досягнення довгоочікуваного миру є пріоритетом¹

С. 40. Таким чином, предметний горизонт кримінології війни виходить далеко за межі суто правничої проблематики, охоплюючи політологічні, економічні, гуманітарні аспекти сучасного глобального світоустрою, а також регіональних політик, в тому числі Європейського Союзу. Це дає підстави стверджувати, що кримінологія війни постає інтегративною, міжгалузєвою платформою, простором дослідження війни та її ефектів у спектрі феномена злочинності та її жертв. Тема кримінології війни в Україні сьогодні є особливо актуальною для наукових досліджень з міждисциплінарних позицій, в аспекті виявлення злісної природно-сутнісної властивості людини; наскільки вона може поширюватись у досі незвіданих масштабах, особливо в сучасних умовах з допомогою медіа. Ці питання в тому числі є надзвичайно важливими для здійснення подальших досліджень з позицій двох голодоморів в Україні, світових та локальних воєн минулого і триваючого століття.

С. 41. Більш скромнішим є внесок у розвиток цього напрямку українських кримінологів. Варто відзначити декілька наукових праць на рівні статей й тез наукових доповідей під авторством В. С. Батиргарєєвої, В. М. Дрьоміна, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. О. Тулякова й деяких інших науковців. У серпні 2023 р. світ побачила монографія Ю. В. Орлова «Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний вимір». І хоча вона, безумовно, є ґрунтовною, гостро актуальною та затребуваною, в ній лише частково розкриваються ті питання (зокрема, війна як кримінальний перформанс, природа й прояви російського фашизму, вплив війни на криміногенну обстановку, окремі кримінологічні аспекти перехідного правосуддя), які, на нашу думку, складають предмет кримінології війни, не вичерпуючи його загалом.

С. 41. Не можна не погодитись із професором В. М. Дрьоміним, який констатує, що, всупереч тому, що тероризм, транснаціональні злочини, корупція завжди були основною проблемою, зараз на перший план виходять інші глобальні виклики, такі як міжнародні збройні конфлікти

¹ Сокурєнко В. В. Кримінологія війни крізь призму корупційної складової: важливі аспекти стратегій і тактик протидії злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №11 С. 598–602. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/145>

(фактично – війни) та воєнні злочини, а також політичне та економічне зловживання владою та озброєнням в окремих країнах, погрози світовому порядку. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки практичних і теоретичних основ такого окремого напрямку кримінології як «кримінологія війни»¹

С. 50. В. В. Шкуро, поруч з цим, робить важливий наголос на тому, що в жодному разі не можна применшувати значення великої кількості українських воїнів, які шляхом самопожертви, щоденного ризику для власного життя і здоров'я, відстоюють історичне право нашого народу на власну державність, захищають Україну від зовнішньої агресії. І було б вкрай неетично та, зрештою, антинауково стверджувати, що всі ці свідомі люди, або ж більшість – це приховані самогубці. Але не можна, наголошує дослідник, не визнавати й того факту, що структура особового складу військовослужбовців, а надто його добровольчого корпусу, – неоднорідна, містить чималу частку тих осіб, які до початку бойових дій не змогли належно адаптуватися до соціальних викликів, набуті належні статуси, зробити успішну кар'єру. За оцінками експертів багато з них (до 10%) раніше вже притягалися до кримінальної відповідальності (що згодом наочно проявилось у низці правопорушень серед персоналу батальйонів територіальної оборони), мали алкогольну залежність, непогашені кредити, проблеми в сімейних відносинах². Відтак, є всі підстави вважати, що певна, умовно значна, кількість, добровольців – люди «соціального дна», для яких можливість захисту Батьківщини виявилась своєрідним *casus belli* в аспекті розгортання механізму саморуйнації³

С. 55. Відособлено в структурі цього предмету кримінології війни стоїть феномен сучасного російського фашизму. Він є настільки масштабним, багатограним, складноутвореним, що навряд чи може бути адекватно сприйнятий лише з позиції детермінації злочинів війни (воєнних злочинів, воєнно-контекстуальних злочинів проти людяності та геноциду). Російський фашизм без сумніву є ґносеологічно автономним феноменом та має вивчатися навіть не на рівні окремого монографічного дослідження, а їх циклу, серії міждисциплінарних робіт.

С. 76. В результаті подібного експериментування у поєднанні з класичним інструментарієм кримінологічного аналізу Ю. В. Орлов

¹ Дрьомін В. М. Кримінологія війни : методологічні засади // Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : Матер. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін. – Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2022. С. 17.

² В учасників АТО фіксують проблеми в сімейному житті та спроби суїциду. URL: <http://tyzhden.ua/News/121947>.

³ Шкуро В. В. Суїцидальність в Україні: кримінологічна характеристика та протидія : монографія / За наук. ред. д-ра юрид. наук., доц-та Ю. В. Орлова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Діса Плюс, 2017. С. 117.

сформував розлогу матрицю кримінологічно-екзистенціального аналізу. В ній репрезентовано цілу низку особливих, кримінологічно значущих екзистенцій. Чотири з них, на нашу думку, найбільш точно та повно (хоча, вірогідно, й не вичерпно) описують екзистенціальний вимір воєнно-агресивної злочинності.

С. 79. Дійсно, свобода є прагненням і надбанням гідних (недарма у Давній Греції рабам відмовляли у визнанні їх гідності). Вона пов'язана з відповідальністю, страх перед якою змушує багатьох свідомо відмовлятися від свободи. Під спонукою свободи, відмічає М. Кундера, гнуться люди, як під тягарем¹

С. 80–81. *Екзистенція смертності, що є страхом перед невідворотним.* Екзистенціальний страх – це не страх перед чимось конкретним, а страх перед світом, перед «ніщо», небуттям². Саме так – страх перед небуттям (С. Кьєркегор). Св. Августин писав: «Час, що проживає людина, віднімається від часу життя, і з кожним днем його залишається усе менше й менше, так що час цього життя є взагалі не що інше, як шлях до смерті». Ще далі пішов М. Гайдеггер: «Ледь людина приходить у життя, вона відразу ж досить стара, щоб умерти... Смерть у найширшому розумінні є феномен життя»³. Відтак, тонко підмічає Е. Фінк: «Смерть – не просто «подія», але й буттєве осягнення смертності людиною»⁴. Отже, страх смертності є фоновим станом життя будь-якої людини, апелює до принципової кінцевості існування, що робиться можливим в контексті такої функції вищої нервової діяльності як самосвідомість⁵. Логіка розгортання цього нейропсихологічного, метафізичного функціоналу добре викладена і комплексно обґрунтована Е. Фроммом у його відомій праці «Анатомія людської деструктивності». В ній же вчений аргументує зв'язок екзистенції смертності (стану екзистенціальної нерівноваги) із деструктивною, так званою зляканою агресією, садистськими схильностями, некрофілією, кримінальними способами їх задоволення⁶. Історія свідчить: війни розв'язуються особами похилого віку, горизонт життя яких з суто фізіологічних, природних причин обмежений видимими обрисами. Нестерпність відчуття плину часу й наближення межі життя й смерті змушує вдаватися до активності, що може сприяти увіковіченню; залишення «сліду в історії» як способу спротиву

¹ Кундера М. Життя деінде : роман / Пер. з фр. Л. Кононовича. Львів : Видавництво Старого Лева, 2020. С. 55.

² Тополь О. В. Філософія життя та смерті : екзистенціальний підхід. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. 2009. №1 (9). С. 86.

³ Heidegger M. Sein und Zeit // Heidegger's Gesamtausgabe. Vol. 2, ed. F.-W. von Herrmann, 1977. XIV. S. 250–251.

⁴ Фінк Э. Основные феномены человеческого бытия / Пер. с нем. А. Гараджи // Проблема человека в западной философии. М., 1988. С. 363.

⁵ Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінологічно-екзистенціального аналізу. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2021. №1 (24). С. 98.

⁶ Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness. New York : Holt, Rinehart & Winston, 1973. С. 298–310.

невідворотності буття – ось та екзистенція що штовхає до політичної екстравагантності, до політико-кримінального акціонізму. Смерть як кінець присутності – підкреслював М. Гайдеггер – є найбільш безвідносна, достовірна, але й невизначена, проте необхідна можливість присутності¹. І можливість ця реалізується через увіковічення в актах історичної ваги, якими, серед іншого є війни. Саме тому розв'язування агресивної війни, злочин агресії слід віднести до феномену кримінального акціонізму.

С. 117. Немаловажну роль в реалізації цих завдань відіграє правильна орієнтація у методологічному полі. Зазвичай, кримінологічні дослідження спираються на структуровану, трирівневу методологію, яка на філософському рівні визначається законами, принципами та категоріями діалектичного детермінізму, феноменології, соціального конструктивізму, екзистенціалізму, а також передбачає оперування широким арсеналом загальнонаукових та окремих наукових методів пізнання. Немає, вочевидь, практичного сенсу надавати детальний опис кожної з означених складових методології. Вони є широковідомими. Натомість не зайвим буде зауважити на тому, що сьогодення екзистенційно чутлива епоха змагання ідей, ідеологій, цінностей, смислів, далеко перевершує людиноцентризм чи державоцентризм. Людство знаходиться на порозі чогось набагато більшого, глобальних змін і потрясінь, коли світ уже не буде таким як він був донедавна. Як видається, розгортається війна на екзистенційному, духовно-сутнісному рівні. Україна знаходиться у центрі, а по суті є ареною/театром бойових дій та стоїть на захисті європейського континенту від російської агресії. Тому спрощене розуміння кримінології війни недопустиме.

С. 118. У цьому аспекті діяльнісної площини проблематики воєнно-агресивної злочинності роль гносеологічного інструментарію в кримінології війни відіграє закон переходу кількісних змін у якісні, закон єдності та боротьби протилежностей, закон універсального усестороннього взаємозв'язку. Великі логіко-філософські операції можливі завдяки перевірці часом через історичність, а також через категорії та засоби кримінологіко-екзистенціального аналізу, які, зокрема були реалізовані при дослідженні особистості злочинця-агресора, окремих пластів детермінації воєнно-насильницької злочинності, геноциду. Історико-соціологічна ретроспектива є важливою детермінантою бачення хвороб соціуму у поясненні ключових проблем того, як високого рівня особистісний морально-духовний розвиток впливає на цілі нації, народності. В цьому ж виявляється зв'язок історизму та екзистенціалізму у розумінні соціальних перетворень, трансформацій, їх колективно-психологічного та особистісного змісту. Парадигма соціального конструктивізму в

¹ Heidegger M. Sein und Zeit // Heidegger's Gesamtausgabe. Vol. 2, ed. F.-W. von Herrmann, 1977. XIV. S. 263.

кримінології загалом та при дослідженні детермінації воєнно-агресивної злочинності формує адекватну оптику аналізу впливу пропаганди та перевизначення зла, на легітимізацію насильства, на можливості обґрунтування його соціальної, моральної прийнятності. Ці ж питання є вкрай важливими й для розробки концепції перехідного правосуддя для України, зниження криміногенності українських фронтирів, обтяжених колективною травматизацією внаслідок війни, конкуруючою віктимністю. Таким чином, тільки комплексна методологія, в якій поєднується традиційний для модерної науки діалектичний метод, а також властива Постмодерну комбінаторика з пізнавальних інструментів феноменології, екзистенціалізму та конструктивізму, при широкому та доцільному використанні загальнонаукових (гіпотеза, аналіз, синтез, порівняння, спостереження тощо) та окремих наукових (опитування, контент-аналіз і т. д.) методів, здатна забезпечити адекватний опис, пояснення феномену воєнно-агресивної злочинності, розробку концептуально цілісної стратегії й тактики протидії її відтворенню.

С. 153. За слушним зауваженням Валерія Васильовича Сокурєнка – жодної фундаментальної, монографічної наукової роботи за весь період незалежності України. Дослідження в цьому просторі вимагає предикатного вивірення методології, що почасти на межі, а то й поза науковим світоглядом й способом пізнання (релігійним, мистецьким, трансцендентним, містичним тощо). Однак навіть виводячи за межі фундаментальні проблеми особистості кримінального правопорушника, відповідної кримінологічної типології, не можна не помітити й того, що протягом останніх 15–20 років навіть на рівні окремих монографічних, зокрема й дисертаційних робіт дослідження особистості проводяться вельми поверхнево, фрагментарно, без належного емпіричного занурення, які б передбачали польові дослідження на базах виправних колоній з розлогом методичним інструментарієм, індивідуальним, а також груповим, типовим кримінологічним профілюванням¹.

С. 155–156. Слушними у позначеному контексті є міркування Л. М. Мар'єнко, яка вказує, що навіть якщо прийняти ту тезу, що особистість виражається у діалозі й поза ним не відбувається, то варто прийняти й те, що діалог цей стосується не тільки (можливо і не стільки) людини й соціального середовища, а й: а) природи, Космосу, Універсуму, Шляху (буддизм, конфуціанство, даосизм, інші теософії); б) Всевишнього, Бога (іслам, християнство, юдаїзм тощо) або його антипода; в) самого себе: філософські аспекти рефлексії через спрямування мислення на самого себе, в тому числі через медитацію, екзистенцію, трансценденцію, переживання мистецького натхнення, осяяння і т. п. Чому суспільство має бути

¹ Сокурєнко В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку української кримінології. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №3. С. 343.

виключною стороною діалогу людини, яка формує її особистість? Звідки така тотальна бінарність? До того ж цілком очевидно є і та обставина, що особистість постає настільки ж соціальною, наскільки ж і біологічною, психологічною, духовною сутністю. При тому навіть в класичних кримінологічних роботах фіксується ця суперечливість, коли констатується суспільність особистості, але й вказується на її біогенетичність, психогенність¹.

Тож безумовно правим був професор В. П. Ємельянов, коли писав, що тільки визначений склад соціальних та біологічних факторів дає реакцію у виді злочину; причина злочинності – синтез явищ соціальної й біологічної властивості. Дотримуючись такого широкоформатного синтетичного підходу до вивчення особистості злочинця-агресора, розгорнемо й власну дослідницьку лінію, специфіковану до тих персоналій (направду їх не так багато), підданих російської федерації, які вчиняють злочин, передбачений ст. 437 КК України. Певна річ, тут ми входимо у деяку залежність від кримінально-правового розуміння суб'єкта цього злочину. З цього приводу, як вже частково нами було розглянуто у попередній частині дослідження, в науковій літературі не склалося єдиного бачення. І ми маємо внести додаткову ясність з цього приводу.

С. 167–168. Не позбавленими інтересу в цьому контексті видаються й висновки Дж. Феллона – професора Каліфорнійського університету, який спеціалізується на психопатичних розладах особистості. Протягом кількох останніх років предметом його дослідження є особистість Володимира Путіна, а метою – відтворення ходу його думок щодо рішень, які ухвалюються. Щоб переконатися у правильності діагнозу, він спілкувався з керівниками України, представниками керівництва Росії, Чечні, Білорусі та Німеччини, а також дослідив документи про виховання і становлення російського диктатора².

Всіх психопатів, на його думку, вирізняє низька емоційна емпатія. Всі вони – маніпулятори, егоїсти та агресори, яким недоступне почуття жалю, каяття чи провини. При цьому вони черстві та ставлять себе над усіма. Винятково важливою є та невідільна риса особистості справжнього первинного психопата, що він ніколи не сумнівається, що чинить як треба. Це не вдавання і не спроба нормальної людини виправдати свою провину. Саме до цього типу психопатів і належить, на думку Дж. Феллона, В. В. Путін³. Зрештою Дж. Феллон висуває судження, що президент РФ дуже

¹ Мар'єнко Л. М. Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... докт. філософії (081 Право) / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. С. 55–56.

² Психопат, нарцис і садист: американський психіатр поставив діагноз Путіну. ФОКУС. 2022. 20 липня. URL: <https://focus.ua/uk/world/522713-psihopat-narciss-i-sadist@amerikanskiy-psihiatr-postavil-diagnoz-putinu>; Ward S. Exklusiv-Interview mit Psychiatrie@Professor»Schwächen reizen den Psychopathen»: US-Arzt erklärt Putins Psyche. FOCUSonline. 2022. Juli 28. URL: https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/schwaechen-reizen-den-psychopathen-us-arzt-erklart-putins-psyche_id_124851971.html;

³ Там само.

небезпечний, і в умовах, коли для нього виникне небезпека втратити все, зможе застосувати ядерну зброю^{1 2}

С. 167–168. Ї ця характеристика дивовижним чином відтворюється, циклічно повторюється у володарів російської держави щонайменше протягом останніх ста років. Згадаймо влучні зауваги нобелівського лауреата з літератури Івана Буніна, який той висловив з приводу персони В. І. Леніна (український переклад): «Виродок, моральний ідіот від народження, Ленін явив світові потрясіння. Він ... вбив декілька мільйонів людей. І все-таки світ уже настільки втратив розум, що серед білого дня сперечаються: благодійник він світу чи ні?». Так само й психопатичність В. В. Путіна зумовлює його цілковиту аморальність, безсоромність, що серед іншого виражається у постійній публічній брехні. І останнє є вельми важливим симптомом, кримінологічно значущою ознакою.

С. 207. Крім того, Ф. Фукуяма небезпідставно вважає, що Сполучені Штати і Захід загалом не сприйняли серйозно спочатку агресію у Грузії в 2008 році, а потім в Криму і на Донбасі. І зараз ми бачимо, що якби Захід вжив набагато сильніших санкцій і контрзаходів і почав серйозніше озброювати Україну після 2014 року, цього вторгнення могло б і не статися. Це була гігантська стратегічна помилка з боку Заходу³

С. 208. Недоліки коаліційних дій після 2014 р. й більшою мірою – після 24.02.2022 р. Ф. Фукуяма наголошує, що на початку конфлікту Вашингтон, адміністрація Байдена були стурбовані ядерною ескалацією. І саме тому вони не поспішали надавати Україні певні види озброєнь. І, можливо, вони все ще перебувають під цим обмеженням, що, на мою думку, є помилкою. Ніхто в НАТО насправді не хоче, щоб це перетворилося на війну між НАТО і Росією, тому що для цього просто немає підтримки в жодній з країн НАТО. Але я думаю, що це судження не є правильним. Якби ми надали швидку і кращу військову підтримку, війна закінчилася б швидше і на кращих умовах. Цей тривалий страх перед ескалацією утримує, принаймні, деяких американців і деяких європейців від того, щоб дійсно сформулювати реальне рішення війни, яке призвело б до перемоги України⁴.

¹ Психопат, нарцис і садист: американський психіатр поставив діагноз Путіну. ФОКУС. 2022. 20 липня. URL: <https://focus.ua/uk/world/522713-psihopat-narciss-i-sadist-amerikanskiy-psihiatr-postavil-diaгноз-putinu>.

² Ward S. Exklusiv-Interview mit Psychiatrie-Professor»Schwächen reizen den Psychopathen»: US-Arzt erklärt Putins Psyche. FOCUSonline. 2022. Juli 28. URL: https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/schwaechen-reizen-den-psychopathen-us-arzt-erklart-putins-psyche_id_124851971.html

³ Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуями. Зірковий філософ – про те, як Захід програв можливість зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. NV. 2023. 28 травня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu-v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html> (дата звернення: 28.11.2023).

⁴ Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуями. Зірковий філософ – про те, як Захід програв можливість зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. NV. 2023. 28 травня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu-v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html> (дата звернення: 28.11.2023).

На превеликий жаль, майже цілковито бездіяльною та неефективною в контексті впливу на перебіг і завершення збройного конфлікту лишається ООН. Чимало країн світу, в тому числі й окремі країни-члени ЄС прямо чи побіжно виражають консолідацію з агресором у шляхах завершення конфлікту, себто через демонтаж української державності. І це прикро та небезпечно. Й небезпека ця має проєкцію на глобальному рівні, адже якщо демократії програють, автократії створять принципову нову архітектуру світоустрою, що лише наблизить світ до найгірших сценаріїв завершення його існування. Саме тому Україна, разом зі всіма прогресивними політичними силами, інтелектуальними елітами, має докладати максимум зусиль до того, аби відбулося переосмислення характеру і значення російсько-української війни, аби нарешті відбулось витверезіння лідерів цивілізованих держав і народів світу, що забезпечить ефективну міжнародну коаліцію проти країни-агресора. Лише за такої умови є шанс на збереження цивілізації.

С. 307–308. Викладені дані вкотре підтверджують: війна – метаскладний кримінально-криміногенний феномен, в якому жертва (у широкому кримінологічному значенні цього терміну) часто стає на шлях особистісного криміногенезу. Зрозуміла річ, цьому процесу є пояснення та, можливо, з апеляцією до пом'якшуючих обставин, що поза сумнівами мають місце на боці захисників України. Втім, факт лишається фактом: воєнні насильницькі злочини в контексті збройного конфлікту мають обопільну спрямованість щодо представників ворогуючих сторін. Так, з різною інтенсивністю відтворення та очевидно неоднаковим моральним підґрунтям. Однак, менше з тим, злочин є злочином. Й обов'язком кримінологічної науки (в тому числі й кримінології війни) і практики є розробка та втілення у життя науково-обґрунтованих рекомендацій щодо зниження ступеня супутньої криміналізації збройного конфлікту, запобігання воєнно-насильницьким злочинам.

С. 419–420. Майбутнє України залежить від того, наскільки вдасться вибудовувати ефективну модель сильної держави з могутнім економічним потенціалом, сировинними запасами, сучасним оборонним комплексом. І тут, власне, слід говорити про оборонну свідомість кожного громадянина нашої держави в різноаспектних її проявах. Оборона держави – це не лише захист її територіальної цілісності, це вміння жити за принципом «битись там, де стоїш» і неодмінно перемагати. На наш погляд, тільки на такому міцному фундаменті, як повага до своєї національної двохтисячолітньої історії й знання її традицій, духовних цінностей, культури та унікального досвіду мирного співіснування майже півтори сотні народів, націй та національностей, заставляє нас, українців, замислитись над національною самосвідомістю, патріотизмом та гідністю. Це також і відповідальність перед своїми предками, родоводом, усіма тими, чия кров тече у наших жилах – зватися достойними продовжувачами родинного дерева та приносити

плоди своєї праці. Формування відповідальності за свою державу, її майбутнє полягає у служінні їй та ближньому на засадах євангельської заповіді: «Немає більшої любові, аніж хто положить душу свою за друзів своїх». Від того, настільки вдасться виховати сучасне молоде покоління, й залежатиме, чи зможе Україна зберегти національні багатства, примножити їх. Чи не розгубить себе як народність, чи не втратить свою самобутність, генофонд нації в непростий час глобальних потрясень, у напруженій міжнародно-глобальній обстановці? Для ефективного розвитку армії потрібна міцна і стабільна економіка, щоб засівались поля, солдат був добре нагодованим, одягненим, щоб мав упевненість – держава подбає про його сім'ю і родину у разі гибелі, чи буде кому помолитись за його безсмертну душу, коли прийдеться віддати життя за відстоювання незалежності? Справді: «Душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми браття козацького роду»¹. Саме козаки під егідою православної віри могли дати добрячу відсіч ворогові, вона була їхньою ідеологією, тобто визначальною духовно-ціннісною установкою. Свобода людини – найцінніший дар, і треба докласти особливих зусиль, щоб вона залишилась непорушною. Однак істинна свобода полягає у звільненні від гріха, тобто коли людина не те, що не вчиняє, але й не помишляє негідних вчинків. Ось про такий духовний суверенітет та національну самосвідомість йдеться, і її зможе сформувати та відстояти Церква, святе Православ'я, яке сягає своїм корінням Володимирового Хрещення та апостольських часів². Забезпечити армію сучасною модернізованою технікою і підготувати достойного офіцера, сформувати й загартувати його дух – не просте завдання батьків, дитячих садочків, школи, університетів та соціального оточення. Це тільки незначний перелік складових і соціальних факторів, необхідних для повноцінного становлення особистості, гідного патріота своєї держави. Без формування воїнства, з високим рівнем оборонної свідомості, неможливе нормальне функціонування української армії, не може бути й міцної держави. Тут треба діяти за принципом: «хто, як не я?».

С. 474. Формування соціально-часових фронтів, метафізичних ліній боротьби за час. Війна росії проти України – війна минулого проти майбутнього, часу повільного проти швидкого, епіметеїзму проти прометеїзму. Війна варварства, авторитаризму, цинічного конформізму й сучасного фашизму проти демократичного світу, автократії проти демократії, екзистенції агресивної несвободи проти свободи

С. 485. Узагальнені розрахунки латентної частини воєнно-насильницьких злочинів проти цивільного населення дають підстави для

¹ Про Державний Гімн України : Закон України від 06.03.2003 р. №602-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-IV#Text>

² Сокурєнко В. В. Концепт оборонної свідомості у структурі кримінології війни. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. №1 (5). С. 173. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-31>

висновку, що фактичний рівень цих злочинів є не нижчим за позначку у 70 тис. щороку, починаючи з 24.02.2022 року.

С. 489. Встановлено, що поверхневий рівень схеми геноциду охоплює вчинювані російською армією масові вбивства, умисні напади на укриття, шляхи евакуації та гуманітарні коридори, невибіркове бомбардування житлових районів, військова облога. Глибинний рівень цієї схеми не обмежується виключно фізичним знищення. Оскільки йдеться про атаку на політичну націю, остільки ж й геноцидальні практики охоплюють діяння щодо руйнації базових засад такого соціального утворення: просторового осередку, культури, історичної пам'яті й засобів її міжпоколінної ретрансляції. В такій парадигмі як прояви геноциду цілком можуть і мають кваліфікуватися цілеспрямовані атаки на об'єкти життєзабезпечення (складові енергосистеми, заклади охорони здоров'я тощо), заклади освіти, музеї, бібліотеки, архіви, книгодрукарні, а також незаконне переміщення, вивезення дітей з тимчасово окупованих територій на територію російської федерації, занурення їх у російський культурний ландшафт, стирання їх української ідентичності. Наголошено, що ці діяння мають бути перекваліфіковані зі ст. 438 та ст. 442 КК України із забезпеченням подальшого об'єктивного та повного розслідування.

С. 492–493. Окреслено низку специфічних ознак, що розкривають зміст та сутність насильницької злочинності на ґрунті ненависті, пов'язаної з війною, які дають підстави виокремити її серед інших видів злочинності та відобразити певні закономірності відтворення, зокрема: складна соціально-правова природа; агресивний і жорстокий характер кримінальних правопорушень, що формують структуру цього виду злочинності; розлогий мотиваційний діапазон кримінальних правопорушень, які вчиняються на ґрунті ненависті, пов'язаної з війною, до якого включені факти соціальної тривожності, страхи, стереотипи, що формують соціальну упередженість; значуща роль конкретної життєвої ситуації, як зовнішнього детермінаційного елементу у механізмі кримінального правопорушення вмотивованого упередженням, а саме – війни, яка по суті зумовила виникнення та реалізацію в дії у вигляді вчинення злочину ненависті; специфічність жертви злочину на ґрунті ненависті, пов'язаної з війною, адже наслідки насильницьких дій залежно від їх тривалості та інтенсивності є суттєвими як для фізичного здоров'я, так і для психічного стану потерпілого (ризик психічних або психологічних порушень, травм або розладів; висока соціальна ціна цього виду злочинності для нашого суспільства. З однієї сторони – це непоправні втрати, які вже відчула Україна. Гине цвіт української нації, мільйони знедолених українських сімей, які вимушені були покинути країну, рятуючись від жорстокості російської армії, тисячі осиротілих дітей через ненависть загарбників, сотні пошкоджених будинків приватної та комунальної власності. А з іншої – це прояв наслідків більш віддаленого характеру, зокрема, підри-

конституційного устрою та основ національної безпеки держави, порушення територіальної цілісності та намагання агресора позбавити права на самовизначення українського народу, що залишають непоправні сліди у соціально-економічній сфері та здатні призвести до дестабілізації багатьох суспільних процесів.

На основі перечитаної монографії та власних міркувань можна прийти до таких висновків та науково методичних рекомендацій, а саме:

Стосовно загальних питань монографічного дослідження Віталія Сокуренка:

- рецензія-відгук на монографію Віталія Валерійовича Сокуренка під назвою «Кримінологія війни крізь призму етнонаціональних станів та цінностей» репрезентує собою кримінологічний аналіз складних соціально-політичних процесів і явищ минулого, сьогодення та майбуття, що впливають на виникнення та перебіг воєнних конфліктів, які спостерігаємо зараз та які назрівають у недалекому майбутньому. Сьогодні важливо досліджувати війну як кримінологічне, соціально-правове, багатоаспектне явище і процес, звертаючи увагу на етнонаціональні конфлікти та ціннісні установки, що впливають на поведінку людей і суспільств у стані війни;

- війни в сучасному світі, найчастіше виникають на основі етнічних та національних суперечок. Однак мало хто ставить собі питання про війну духовно-ціннісний феномен і циклічний процес багатьох народів, націй і національностей. Конфлікти національних рівнів породжують право на самовизначення зі збереженням власної ідентичності, що є одним з ключових рушіїв воєнних дій сьогодення;

- важливим аспектом кримінологічного аналізу є визначення впливу цінностей на формування стратегій і тактик війни. Національні цінності, ідеологія та культурна спадщина визначають, як окремі народності сприймають війну, зокрема – чи є вона для них засобом збереження національної ідентичності та віри предків або ж інструментом агресії та поневолення інших народів;

- термін «криміналізація війни» – це не лише незаконність певних воєнних дій, але й те, як війна сприяє виникненню кримінальних явищ, таких як мародерство, тероризм, контрабанда та інші форми організованої злочинності;

- війна залишає глибокі сліди у свідомості населення, його етно-національно-ментальних рівнях. Післявоєнні суспільства найчастіше стикаються зі зростанням соціальних патологій підвищеного рівня насильства до соціальної та політичної нестабільності;

- сьогодні багато країн стикаються з питаннями національної ідентичності та прав на самовизначення, тому важливо глибше зрозуміти природу/детермінанти конфліктів, що зовні виглядають як політичні чи економічні, а насправді мають етнічне та духовно-ціннісне, коріння;

- війна в усі часи є не лише фізичним явищем. Вона глибоко вкорінена в культуру та ментальність націй, що робить її феномен складним

для вирішення, адже необхідно враховувати глибинну дихотомію багатьох процесів і явищ соціальної дійсності. Це стимулює до роздумів про роль лідерів у врегулюванні воєнних конфліктів, особливо в умовах, коли постає питання життя і смерті тисяч людей.

Про сучасні досягнення в кримінології війни:

- монографія Віталія Сокурєнка вражає своєю глибиною кримінологічного аналізу та науковим підходом до розв'язання багатьох проблем кримінології. Її ретельне дослідження сприяє розвитку нових ідей та дискусій у багатьох галузях знань. Наукова праця такого ґатунку здатна не лише надихнути на нові роздуми, але й надає цінні теоретичні та практичні знання для подальшого дослідження злочинності та її причин, методів запобігання правопорушенням та підвищення ефективності досудового розслідування. Такий рівень виконання наукових досліджень сприяє не лише академічному розвитку, а й практичним досягненням у сфері боротьби з кримінальністю;

- кримінологія війни є важливим і актуальним напрямом сучасних наукових досліджень в контексті сьогодишньої російсько-української війни. Загалом, війни спричиняють численні соціальні, економічні та правові наслідки, що вимагають детального вивчення. Військові конфлікти призводять до зростання злочинності, збільшення випадків насильства, корупції, порушень прав людини та воєнних злочинів. Війна змінює соціальні відносини та вимагає нових підходів у наукових дослідженнях соціальної дійсності (минулого/сьогодення/майбутнього). Важливим є не лише відновлення постраждалих регіонів, а, насамперед, винайдення механізмів примирення;

- кримінологія війни досліджує питання відповідальності за воєнні злочини, порушення вимог міжнародного права, вироблення механізмів розслідувань та притягнення до відповідальності. Такі дослідження мають велике значення для майбутньої відбудови України та забезпечення справедливості для постраждалих. Це досить складна галузь, адже йдеться не лише про безпосередні наслідки війни, але й про глибокі соціальні й психологічні трансформації, що впливають на суспільство впродовж тривалого часу.

Видатні вчені кримінологи та їхній внесок у розвиток кримінології війни:

- текст монографії засвідчує високу насиченість науковими ідеями та концепціями, що говорить про вагомий внесок Харківської кримінологічної школи в розвиток нового напрямку/тренду – кримінології війни. Не дивно, що саме такі визначні фахівці, як О. М. Литвинов та Ю. В. Орлов, виступили рецензентами монографії. Їхня підтримка сприяла піднесенню наукового рівня праці та її широкій науковій важливості в сучасних умовах;

- окрему подяку слід висловити одеським кримінологам В. О. Тулякову та В. М. Дрьоміну за їхню допомогу в формуванні та розвитку концепту «кримінології війни», яка сьогодні відбулась як новий напрям/тренд та набуває особливої актуальності в Україні. Така спрямованість наукових

пошуків є перспективною і, як показує практика, має велике значення у сучасному науковому світі. Українські вчені, що працюють у кримінологічній галузі/сфері роблять значний внесок у світову науку.

Про наукові підходи в кримінології:

- кримінологія війни й миру, як і питання злочину та покарання, належать до вічних тем, що хвилюють людство з давніх-давен. Статистика понад 15 тисяч війн і загибелі більш як 3,5 мільярда людей ставить перед дослідниками важливе завдання – зрозуміти корені цих конфліктів та їх вплив на суспільства і людство загалом;

- важливим аспектом сучасної кримінології є не лише аналіз зовнішніх соціальних причин, а й дослідження глибинних детермінант, що виявляються на різних рівнях – від суспільно-економічних умов до генетичних, молекулярних та свідомісних процесів, що можуть впливати на поведінку людей і націй. Такий новаторський підхід вимагає від кримінологів особливої уваги до теорій нелінійного розвитку та комплексних соціальних явищ;

- кримінолог може отримувати нові відкриття через глибоке морально-духовне занурення, що співзвучне з багатьма філософськими й релігійними концепціями та спрямоване на утвердження миру та запобігання злочинам. Як зазначає В. О. Туляков, феномен Світового апокаліпсиса/Армагедону підлягає глибокому кримінологічному аналізу. Це не лише релігійне пророцтво, але й можливий сценарій соціального розвитку людства, що потребує уваги з боку наукової спільноти;

- панівна ідея – непередбачуваність і нелінійність розвитку соціальних процесів – нагадує, що глобальні конфлікти й війни виникають несподівано. Основним завданням кримінології є зрозуміти ці явища на всіх можливих рівнях.

Про наукові досягнення Університету (ХНУВС).

- Харківський національний університет внутрішніх справ пишається таким видатним вченим, як Ю. В. Орлов, який робить вагомий внесок у розвиток філософії кримінології. Його глибокі аналітичні здібності та фаховий підхід до складних питань, таких як кримінологія війни, значно розширюють межі сучасної кримінологічної науки;

- монографія Віталія Сокурєнка є зразком не просто ретельного узагальнення/збору матеріалу чи цитування авторитетних джерел, а й засвідчує справжній глибинний аналіз нової для України проблеми – кримінології війни. Це дає можливість науковцям і практикам по-новому осмислити природу конфліктів, їх детермінанти та наслідки, що вкрай важливо у наш час. Феномен війни, що був мало досліджений у кримінологічній науці України, наразі потребує особливої уваги;

- кафедра кримінального права і кримінології ННІ №1 ХНУВС за словами Валерія Сокурєнка є центром академічної науки, яка не лише відповідає на виклики часу, але й формує нові напрями наукового розвитку. Цей осередок фахівців сприяє збереженню і поширенню наукової думки

навіть у складні часи війни, що свідчить про їхню непохитну віру в наукову істину та силу знань.

Сьогодні важливо звернутися до першоджерел Священного Писання, де описується мудрість, працьовитість та духовні прагнення.

- особлива подяка автору монографії та рецензентам за те, що кожен елемент наукового дослідження сповнений глибокого духовного змісту. Це спонукає до роздумів про важливість безперервного самовдосконалення і прагнення мудрості, як наставляє премудрий цар Соломон у своїх притчах. Порівняння з мурахою та бджолою підкреслює значущість праці та старанності в житті людини, мудрість яких визнана та шанована всіма;

- важливий постійний рух вперед, подолання лінощів та пошук/прагнення нових смислів, що особливо актуально для наукової діяльності й творчості. Приклад мудрого царя Соломона служить чудовим орієнтиром, що надихає до працьовитості й духовного зростання.

Стосовно стратегічних цілей та смислів в житті людини:

- монографія є великим, титанічним трудом, що вимагає від автора значних зусиль і дослідницької відданості. Це не просто підсумок певної роботи, але й початок нових наукових досліджень і підходів, що роблять свій внесок у розвиток наукової думки. Особливо в українському наукометричному просторі, де важливо підіймати складні й високі смисли на новий рівень;

- мета є надзвичайно важливою для будь-якої людини. Щоденне визначення пріоритетів допомагає зрозуміти, що має бути виконано першочергово, а що можна відкласти. У цьому контексті важливо прислухатися до мудрих порад і орієнтуватися на високі, стратегічні цілі. Саме вони додають сенсу життю та праці, зокрема, науковій діяльності та дослідженням у сфері кримінології;

- щоденне планування, засноване на дихотомії або обставинах, дозволяє чітко розмежувати буденні й стратегічні завдання. Це допомагає ефективно рухатися вперед у досягненні значних цілей, зокрема у складних галузях, таких як кримінологія, де чітка цільова спрямованість є особливо важливою.

Про війну як соціокультурний феномен та формування оборонної свідомості:

- монографія написана на високому професійному та концептуальному рівні, глибоко занурюючи читача в складні соціокультурні феномени, зокрема феномен війни. Вже з першого розділу, де йдеться про війну як соціокультурне явище, автор поступово веде через боротьбу цінностей у темні та складні аспекти цього явища. Особливо вражає глибина опису страхів і жахів війни, що ніби занурюють в атмосферу хаосу й пітьми, з яких повертаємось до конструктивного обговорення протидії агресивно-насищеній злочинності;

- окремо заслуговує на увагу підрозділ 2.2, де автор детально розглядає кримінологічну характеристику особистості злочинця-агресора.

Цей аспект є надзвичайно важливим для розуміння механізмів агресії та насильства, що проявляються в умовах воєнних конфліктів;

- важливою концепцією, що є однією з «родзинок» монографії, є ідея оборонної свідомості українців. Це поняття має глибоке значення не лише в контексті національної безпеки, але й у ширшому аспекті, як щоденна оборона своєї особистості та своєї домівки від різноманітних загроз. Саме ця ідея може стати предметом подальших наукових досліджень і бути корисною як для науковців, так і для державних діячів та пересічних громадян;

- оборонна свідомість, яку автор висвітлює, має важливе значення для формування активної громадянської позиції, а також для розуміння ролі кожного у захисті суспільства і держави. Це не лише військова оборона, але й духовний і моральний захист перед зовнішніми та внутрішніми викликами, з якими зустрічаємось щоденно.

Про внесок кримінології у розвиток кримінального права та багатьох інших галузей знань:

- перечитування аналізованої монографії, як і інших праць науковців Харківської кримінологічної школи, засвідчує її значний внесок у розвиток кримінального права. Автори не лише глибоко аналізують наявні проблеми кримінології, але й пропонують конкретні законодавчі ініціативи, що можуть бути застосовані на практиці та вплинути на реальну соціальну і правову дійсність. Це вказує на високий рівень теоретичної підготовки та прагнення до впровадження результатів наукових досліджень у правову систему;

- назва «сгімен» (злочинна людина), що розглядається у монографії, акцентує на морально-етичних аспектах, що супроводжують злочини. З духовно-ціннісних позицій виникає запитання: чи можна вважати гріх/гріховний помисел, злом? Поняття гріха має теологічне коріння, і через призму кримінології цікаво обговорювати, у яких випадках гріх може стати суспільно небезпечним або шкідливим. Враховуючи, що деякі гріхи можуть мати серйозні наслідки для суспільства, дослідження цієї теми відкриває нові горизонти для міждисциплінарних підходів у кримінології;

- крім традиційної сфери «сгімен», що охоплює всі аспекти кримінальної поведінки є необхідність розширення досліджень на адміністративні правопорушення. Адміністративне право, зосереджене на регулюванні суспільно шкідливих діянь, доповнює кримінологічні дослідження і дозволяє комплексно підходити до розв'язання проблем правопорядку. Це є ключовим моментом у розширенні меж кримінології через її інтеграцію в міждисциплінарні дослідження, зокрема у сфері адміністративного права, що стосується суспільно шкідливих, але не кримінальних вчинків. Поєднання кримінального й адміністративного підходів розширює парадигму кримінології та робить її важливим інструментом для розв'язання соціально-правових проблем сучасного суспільства.

Про біосоціальне та духовно-сутнісне в людині:

- автор ставить одне з ключових філософських питань кримінології: злочинцями народжуються чи стають? У своїх роздумах він звертається до праць професора В. П. Ємельянова, який ще у 1980 році підкреслював синтез соціальних і біологічних факторів як причину злочинності. Це був класичний підхід до розуміння того, що людина формується під впливом обох аспектів – біологічного та соціального;

- сучасний контекст вимагає доповнення цього підходу духовно-ціннісним компонентом. Людина, як трискладова сутність «Духу, Душі й Тіла», не може розглядатися виключно через призму біосоціальних аспектів, характерних для ідеології дарвінізму. Тому важливо звернути увагу на духовні цінності, що формують людину, зокрема її моральні й етичні орієнтири. У нинішніх умовах це має особливе значення, адже духовно-ціннісна криза може сприяти поширенню злочинності;

- не можна ігнорувати генетичні аспекти в людині, зокрема вплив спадковості, таких як залежність від алкоголю, наркотиків та інших негативних факторів. Відома фраза «яблуко від яблуні далеко не відкотиться» вказує на те, що генетика в духовно-сутнісному/свідомісному аспекті відіграє важливу роль у формуванні злочинної поведінки. Важливим також є фактор соціалізації – умови життя, оточення й впливи, що формують особистість;

- державна ідеологія має відігравати важливу роль у тому, щоб не допустити продукування соціопатів. Це означає, що одиничні негативні тенденції не повинні ставати загальносуспільними нормами. Найбільша небезпека виникає тоді, коли гріховне чи соціально шкідливе/небезпечне возводиться в ранг «норми дозволу», що може мати катастрофічні наслідки для суспільства;

- кримінологи повинні активно працювати над тим, щоб запобігти таким явищам, звертаючи увагу на духовні та етичні основи, які закладені у заповідях і моральних нормах. Це дозволить зберегти суспільну рівновагу та забезпечити стабільність у правовій системі.

Про розмежування понять криміногенності та кримінальності:

- криміногенність – це стан, що виникає через передачу гріховних чи злих схильностей через покоління, що може проявлятися у поведінці людини або родинних традиціях. Цей стан можна подолати через свідоме самовдосконалення, працю над собою, релігійні практики, такі як молитва, а також через зміну свого способу життя і поведінки. Фактично, криміногенність вказує на внутрішню можливість до гріха чи злочину, що закорінена в духовній або моральній сфері людини;

- кримінальність – це процес та стан, що виникає в суспільстві в результаті дії тих самих гріховних чи злих нахилів, але вже на рівні суспільних відносин. Тут йдеться про конкретні дії – від проступків до злочинів, що ведуть до криміналізації суспільства загалом. Кримінальність пов'язана з тим, як індивідуальні порушення моральних норм та законів формують загальне явище злочинності в суспільстві;

- криміногенність розглядається як потенціал або можливість до гріха

та злочину на особистому чи родинному рівні, тоді як кримінальність – це вже процес реалізації цього потенціалу на рівні суспільних відносин, що веде до конкретних соціальних наслідків.

Про історичну ретроспективу кримінології:

- монографія, безсумнівно, є унікальним дослідженням, що охоплює широкі історичні уроки та ретроспективу воєнних подій, включаючи такі жахливі явища, як геноцид і злочини проти людяності. Її комплексність та універсалізм проявляються в глибинному кримінологічному аналізі, що стосується не лише окремих аспектів, але й системних явищ, що впливають на суспільства в умовах війни;

- дослідження воєнної кримінології, представлене у монографії, збагачує наукове розуміння цього феномену і відкриває нові горизонти для його подальшого вивчення. Особлива увага приділяється історичному контексту, що дозволяє глибше зрозуміти процеси, які призводять до масових злочинів проти людяності, таких як геноцид, етнічні чистки та воєнні злочини;

- величезний обсяг проаналізованого матеріалу свідчить про значну наукову працю. Автор монографії ретельно дослідив численні джерела, зібрав та систематизував значну кількість інформації, що дозволяє створити всебічну картину соціальних і правових наслідків воєнних конфліктів у цивілізаційному контексті. Це дослідження має надзвичайну логіку і глибокий зміст, де кожне слово і термін наповнене глибокою сутністю і потребує окремого осмислення;

- кожне висловлювання не є випадковим, а підкріплене кримінологічним аналізом і реальними історичними фактами, що робить це дослідження особливо цінним для кримінологів, істориків і всіх, хто цікавиться питаннями війни та її наслідків для людства. Робота є колосальним внеском у науковий дискурс і стимулює до подальших роздумів та досліджень у сфері воєнної кримінології.

Про міждисциплінарну сутність кримінології:

- монографія акцентує на міждисциплінарних дослідженнях, що є важливим аспектом сучасної кримінології. Особливо слід відзначити дослідження феномену війни, де кримінологія війни виокремлюється як окремий науковий напрям, що вимагає глибокого вивчення. Автор використовує концепт цінностей (аксіології) як ключову ідеологічну основу, що відображає сутність сучасних соціальних і політичних процесів. Це є надзвичайно актуальним для розуміння причин і наслідків воєнних конфліктів, зокрема російсько-української війни;

- автор підкреслює, що в основі цього конфлікту лежить не лише боротьба за території чи політичну владу, але й зіткнення ціннісних систем. У цьому контексті кримінологія війни досліджує злочини проти людяності, геноцид, воєнні злочини та інші прояви агресії, що вимагають не лише правової оцінки, а й етичного та аксіологічного аналізу. Цінності стають ключовим елементом цього дослідження, адже війна ставить під сумнів основи людяності й моральності;

- стиль викладу в монографії підкреслює її національну ідентичність і колорит. Звернення до української історії, спадщини русичів та русинів надає дослідженню глибини й зв'язку з українськими традиціями та культурою. Цей підхід свідчить про новизну наукової праці, що не лише аналізує сучасні події, але й коріння тих явищ, що мають глибокі історичні начала;

- щодо причин і детермінант російсько-української війни, то кожен шукатиме свою правду, однак справжня істина полягає у глибокому аналізі подій і процесів, що призвели до цієї війни. З позицій кримінології, важливо досліджувати не лише зовнішні фактори, але й внутрішні ціннісні протистояння, що лежать в основі цього конфлікту, що є важливим у розуміння сучасної війни, її причин і наслідків, а також дає підстави для подальших наукових розробок у сфері воєнної кримінології.

Про етнонаціональний стиль в кримінології:

- монографія є вагомим внеском у розвиток етнонаціонального стилю при написанні кримінологічних праць, що пронизаний глибокими смислами української історії та культурної ідентичності. Наша держава завжди вистояла у складні часи, і сьогоднішній виклик – це черговий етап у циклічному русі історії, коли вчорашні події вже не можуть бути змінені, однак вони мають вплив на сьогоднішні рішення та майбутнє;

- вислів «в історії немає умовного способу», що приписується Отто фон Бісмарку, свідчить про те, що історія висвітлюється лише в тому вигляді, в якому вона мала місце бути на основі конкретних фактів і подій. Розмірковування про альтернативні варіанти є недоречними. Ми не можемо змінити минулі події, але можемо й повинні аналізувати їх, щоб уникнути повторення помилок у сьогоднішні та майбутньому. Це особливо важливо для розвитку суспільства та держави, адже лише через осмислення та усвідомлення минулого можливо вдосконалюватися й рости духовно;

- фраза Леоніда Кравчука «маємо те, що маємо» набуває нового значення в контексті аналізу сучасних викликів. Вона підкреслює реалістичний погляд на ситуацію, в якій знаходиться наша країна, відкриваючи простір для пошуку необхідних рішень. Якщо ми усвідомлюємо наявні проблеми, наступним кроком стає пошук шляхів виходу з них, як на індивідуальному, так і на державному рівнях;

- важливе завдання сьогодення – це не лише зміцнення державних інституцій, але й подолання кризових станів психіки людини, що виникають внаслідок тривалих конфліктів, соціальної напруги та нестабільності. Затьмареність розуму й відсутність чіткої перспективи можуть стати перешкодами для подальшого розвитку, тому важливо сконцентруватися на духовному та психологічному відновленні суспільства;

- ключовим аспектом має стати переосмислення державних політик, що мають спрямовуватись не лише на забезпечення економічного розвитку, але й на підтримку психічного здоров'я громадян, збереження їхньої духовної рівноваги. Лише через поєднання соціальної стабільності та духовного зростання можливий справжній розвиток держави.

Про роль Церкви та молитви в житті людини:

- згадка про земну Церкву як войовничу та небесну Церкву як торжествуючу/переможну доречна в контексті опису постійної боротьби, з якою людина стикається як у матеріальному, так і в духовному світі. Війна – це не лише зовнішній конфлікт, але й внутрішнє протистояння, що відбувається в душі кожного. Боротьба з неправдою, несправедливістю, лжеченням та розколами є частиною цього процесу, і в такому сенсі монографія нагадує про важливість не лише правових, але й духовних аспектів протистояння злу;

- молитовний фронт стає особливо актуальним у часи нинішньої російсько-української війни. Він є не менш важливим, ніж матеріальний чи військовий плацдарм, адже допомагає підтримувати духовну стійкість, рівновагу і віру людей у справедливість та перемогу добра над злом. Молитва, як і щоденні чудеса, випробування, що спостерігаються у цьому світі, нагадує нам про присутність Божого промислу у всіх аспектах життя, навіть у найважчі часи. Монографія не лише поглиблює наукове розуміння війни з позицій кримінології, але й надихає на духовне переосмислення та внутрішнє зростання в умовах боротьби за справедливість і істину.

Про глобальне та етичне в житті людини:

- Харківська кримінологічна школа має глибокий науковий та методологічний підхід, що поєднує в собі як аналіз глобальних проблем, так і практичних, повсякденних аспектів кримінології. Це робить її дослідження не лише багатогранними, але й застосовними на рівні університетської науки світового рівня;

- важливість глобального контексту в розумінні повсякденної реальності стає ключовою особливістю сучасної науки, особливо кримінології. Здатність дослідника занурюватися в аналіз зла, водночас знаходячи способи витягнути читача/аудиторію з цього негативу через унікальні інтерпретації, створює баланс між теорією зла і добром у науковому дискурсі;

- такі позиції, зокрема, розвиваються завдяки науковим працям О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, які пропонують цілісний підхід до науки, що включає як етичні, так і філософські аспекти. Сучасна кримінологія, відповідно до цього підходу, не лише аналізує злочин і зло, але й пропонує механізми виходу з цього стану через етичні, моральні та практичні інструменти, що є важливим трендом сьогодення.

Про добро і зло в житті людини:

- в сучасних умовах кримінологічні дослідження мають перейти від акценту на аналізі зла до пошуку шляхів досягнення добра та справедливості. Етнонаціональний стиль написання наукових праць, як зазначає О. М. Литвинов, дозволяє не лише глибше зрозуміти специфіку злочинності в конкретних культурах та етносах, але й сприяє виробленню нових підходів до боротьби зі злочинами через призму національних традицій і цінностей;

- сучасна людина, втомлена від постійного аналізу негативу та зла. Кримінологія повинна не лише вказувати на злочини, але й пропонувати рішення, спрямовані на відновлення миру та добра. Ідея, що зло можна подолати лише добром, є основоположною для пошуку консенсусів у сучасних суспільствах. Це підхід, що не лише науково-обґрунтований, але й підтримується етичними й духовними аспектами життя. Такий напрямок в науці, орієнтований на досягнення миру, милосердя та справедливості, має велике виняткове значення в сьогоdnішньому світі, що прагне до злагоди й гармонії.

Про перспективи розвитку кримінології:

- перспективи розвитку кримінології відкривають нові горизонти для цієї науки. Ідеї про кримінологію миру, добра, милосердя, гріха і цінностей – це не просто цікаві теоретичні концепти, але й важливі напрямки для майбутніх досліджень, що можуть надати нові інструменти для розуміння та подолання сучасних викликів;

- порівняння кримінолога з митцем підкреслює його унікальну здатність аналізувати соціальну дійсність, знаходити коріння проблем та пропонувати шляхи їх вирішення. Кримінологія в цьому контексті стає не просто наукою про злочинність, а й інструментом для побудови справедливого суспільства. Ідея, що справжній державець має передбачати розвиток на сто років вперед, відображає необхідність глобального мислення в сучасному управлінні, а кримінолог у цьому випадку виступає як експерт, здатний бачити не лише поточні проблеми, але й прогнозувати їхні наслідки для майбутнього;

- інститути, факультети та центри кримінології можуть стати основою для підготовки нової генерації фахівців, здатних поєднувати глобальне і локальне мислення, ситуаційний аналіз і стратегічне планування. Ці фахівці, володіючи комплексним підходом до аналізу зла та його перетворення на добро, можуть зробити вагомий внесок у розвиток державного управління та суспільства загалом. Бачення майбутнього кримінології є важливим для того, щоб адаптувати сучасну науку до реальних потреб суспільства, розробляючи нові методології та інструменти для досягнення миру і справедливості.

Про духовно-сердечне в людині:

- сьогодні надзвичайно важливим є духовно-ціннісний підхід у науковій діяльності. Науковець повинен творити не лише через накопичення знань і фактажу, але й через особистий досвід, емоційне і духовне проникнення в предмет дослідження. Це нагадує про значення внутрішнього натхнення у процесі наукових пошуків, коли справжнє знання відкривається тим, хто шукає його не лише розумом, але й серцем;

- цитата з Євангелія від Луки глибоко символічна. Слова Ісуса Христа, щоб «закинути сіті на глибину» можна також інтерпретувати як заклик до науковців і мислителів не задовольнятися поверхневими висновками, але шукати глибинні істини, навіть якщо спочатку здається, що всі зусилля марні. Найважливіші відкриття приходять після довгих років пошуків і

невдач. Така праця вимагає покори, аскетизму і самопожертви, але саме ці чесноти дозволяють досягти справжньої досконалості;

- наукові дослідження повинні вражати інших своєю гостротою і здатністю залучати до пошуків нових «ловців людей». Такий підхід ще раз нагадує, що справжня наука не лише інформує, але й надихає. Вона має силу змінювати знання та свідомість та відображає глибоке моральне і духовне бачення світу. Такий підхід може стати маяком для майбутніх поколінь науковців, які будуть прагнути не лише до знання, але й виконуватимуть свою місію з усвідомленням вищого призначення та відповідальності перед людством.

Про роль кримінології у формуванні державницької позиції:

- міркування про необхідність глибоких і універсальних знань для управління державою абсолютно резонують із сучасними викликами у сфері підготовки управлінців. Для інтелектуального і стратегічного підґрунтя в управлінні країною потрібні спеціальні знання, насамперед юридичні та міждисциплінарні, що охоплюють всі аспекти суспільного життя та надають інструменти для розуміння соціальних процесів на глибинному рівні;

- кримінологія, будучи правовою наукою має величезний потенціал для підготовки управлінців, здатних не лише реагувати на виклики сьогодення, але й прогнозувати розвиток подій у майбутньому. Її міждисциплінарний характер, що охоплює правові, соціальні, психологічні та етичні аспекти, робить кримінологічну науку однією з найбільш перспективних для формування «спеціалістів-державців». Сучасне управління вимагає глибокого розуміння як юридичних норм, так і динаміки суспільних відносин, а кримінологія пропонує ідеальний підхід для цього;

- монографія поєднує глибокий професіоналізм і духовні цінності, що мають потенціал впливати не лише на наукові кола, але й ширші суспільні процеси. Майбутнє за такими міждисциплінарними дослідженнями, що спрямовані на розвиток управлінської культури та глибокого розуміння складної просторової реальності.

Про біль серця за Україну:

- глибину болю і складності ситуації, в якій опинилася Україна не можливо описати. Цитата президента Чехії Петра Павела наголошує на важливості збереження людських життів навіть у боротьбі за незалежність і свободу. Перемога, досягнута ціною знищення значної частини народу, не може бути справжньою перемогою;

- трагедія війни завдає особливо важкого тягаря жінкам, які часто залишаються самі, втративши чоловіків і близьких. Вони стають тими, хто продовжує зберігати життя на тлі руйнування, опікуються дітьми й намагаються зберегти хоч якусь стабільність у нестабільному світі. Тягар війни настільки великий, що дедалі частіше на державному рівні звучать заклики до дипломатичних зусиль для досягнення миру;

- Україна, без сумніву, взяла на себе величезну відповідальність у боротьбі з російською агресією, захищаючи не лише свою територію, а й міжнародні норми й принципи, що лежать в основі сучасного світоустрою;

- заклик до дипломатичних рішень і пошуків миру відображає те, що людство стоїть на межі нових катастроф. Тому важливо запобігти глобальному конфлікту, що може призвести до мільйонних жертв. Важливо не допустити сценарію Третьої світової війни, передбаченого численними пророцтвами, і водночас знайти способи зменшити людські жертви;

- Церква Христова невпинно молиться за мир і милосердя Божі для всіх нас. Молитва, духовна єдність і мудрість можуть стати тими дороговказами, що приведуть до мирного вирішення конфліктів. Україна щодня віддає величезну ціну за свободу і незалежність, і це жертвопринесення нагадує всьому світу про важливість замислитися над усім, що відбувається зараз. Через молитву, дипломатію і спільні зусилля ми зможемо наблизити той мир, якого так прагне не лише Україна, а й увесь світ.

Про значення монографії Віталія Сокурєнка.

- висновки монографії заслуговують на особливу увагу, адже вони систематизують і резюмують багатий дослідницький матеріал, надаючи читачу комплексне розуміння різних аспектів війни. Структурованість підрозділів, що базується на аналізі окремих пластів воєнних подій, дозволяє послідовно й глибоко занурюватися в тему. Кожен розділ доповнює попередній, створюючи цілісну картину боротьби людяності зі злом;

- монографія має неабиякий емоційний вплив. Починаючи з аналізу боротьби цінностей, автор занурює читача у складні глибини війни, з її жахіттями та темними сторонами, і, водночас, веде до виходу на шлях добра й світла через профілактику злочинності. Цей підхід не лише відображає глибокі наукові знання, але й наповнений духовно-філософськими роздумами про сутність людського життя;

- поява монографії Віталія Сокурєнка, присвячена кримінології війни є важливим науковим досягненням, що відкриває нові горизонти для досліджень у цій складній та актуальній тематиці. У світлі поточних глобальних викликів ця праця стає джерелом глибоких смислів і матеріалів для роздумів. Автор зумів не лише привернути увагу до важливих аспектів кримінології війни, але й «зацепити за живе», що є свідченням вагомості його внеску у науку;

- така робота не може залишити байдужим, адже вона пропонує не лише теоретичний, але й практичний підхід до аналізу злочинності в умовах війни, підкреслюючи важливість наукового осмислення цих процесів. Це, безумовно, спонукає до нових досліджень і створення наступних праць, що можуть стати суттєвим кроком у розвитку науки;

- вдячність автору і рецензентам є цілком обґрунтованою, адже така робота несе великий потенціал для подальших досліджень і звершень, підштовхуючи науковців до глибшого осмислення питань, пов'язаних з

війною та злочинністю. Монографія Віталія Валерійовича Сокурєнка є вагомим внеском у розвиток сучасної кримінологічної думки. Її роль велика у сфері соціології, кримінології, політології та міжетнічних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В учасників АТО фіксують проблеми в сімейному житті та спроби суїциду. URL: <http://tyzhden.ua/News/121947>.
2. Гарт Дж. Як Черчилль врятував цивілізацію : Епічна історія тридцятих років, які ледь не знищили цивілізований світ / пер. з англ. Я. Губарев. Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2019. 336 с.
3. Гула Р. В., Передерій І. Г., Сажко В. В. Соціокультурний вимір інформаційних війн XXI століття з погляду місця й ролі в них бібліотек. *Вісник ХДАК*. 2021. Вип. 60. №60. С. 7–23.
4. Дрьомін В. М. Кримінологія війни : методологічні засади // Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : Матер. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : М. Г. Вербенський, І. В. Опришко, О. Г. Кулик та ін. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2022. С. 16–19.
5. Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуями. Зірковий філософ – про те, як Захід прогавив можливості зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. NV. 2023. 28 травня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu1v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html> (дата звернення: 28.11.2023).
6. Кожушко С. О. Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид наук, проф. О. М. Литвинова; Кримінологічна асоціація України. Харків : Факт, 2022. 185 с.
7. Кундера М. Життя деінде : роман / Пер. з фр. Л. Кононовича. Львів : Видавництво Старого Лева, 2020. 336 с.
8. Мальцев В. В. Захист прав військовополонених: історія та сучасність // Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листоп. 2022 р.) / редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 89–93.
9. Мар'єнко Л. М. Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... докт. філософії (081 Право) / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. 226 с.
10. Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінологіко-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. №1 (24). С. 85–105.
11. Про Державний Гімн України : Закон України від 06.03.2003 р. №602-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-IV#Text>.
12. Психопат, нарцис і садист: американський психіатр поставив діагноз Путіну. ФОКУС. 2022. 20 липня. URL:

<https://focus.ua/uk/world/522713-psihopat-narciss-i-sadist1amerikanskiy-psihiatr-postavil-diagnoz-putinu>.

13. Сидоренко С. В. Розвиток цифровізації в умовах війни як соціокультурного явища. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2022. Т. 11. С. 298–309.

14. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність. патріотизм. цінності (17–18 серпня 2022) / Соціологічна група «Рейтинг». 2022. 23 серпня. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html?fbclid=IwAR1pxr9kDKO2sDRtC5h54U7vBDBEI4-4fRhd0tbsP-qXwocfIYNqyRa_LDY (дата звернення: 10.09.2022).

15. Сокурено В. В. Концепт оборонної свідомості у структурі кримінології війни. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. №1 (5). С. 166–175. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-31>.

16. Сокурено В. В. Кримінологія війни крізь призму корупційної складової: важливі аспекти стратегій і тактик протидії злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11 С. 598–602. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/145>.

17. Сокурено В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку української кримінології. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №. 3. С. 336–356.

18. Тополь О. В. Філософія життя та смерті : екзистенціальний підхід. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2009. №1 (9). С. 84–88.

19. Туляков В. О. Війна та злочинність: методологія кримінологічного аналізу. Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін. 2022. С. 20–24.

20. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. К. : Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

21. Шкуро В. В. Суїцидальність в Україні: кримінологічна характеристика та протидія : монографія / За наук. ред. д-ра юрид наук., доц-та Ю. В. Орлова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Діса Плюс, 2017. 262 с.

22. Fromm E. *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York : Holt, Rinehart & Winston, 1973. 521 p.

23. Heidegger M. *Sein und Zeit* // Heidegger's Gesamtausgabe. Vol. 2, ed. F.-W. von Herrmann, 1977. XIV. 586 s.

24. Ward S. Exklusiv-Interview mit Psychiatrie1Professor»Schwächen reizen den Psychopathen»: US-Arzt erklärt Putins Psyche. FOCUSonline. 2022. Juli 28. URL: https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/schwaechen-reizen-den-psychopathen-us-arzt-erklaert-putins-psyche_id_124851971.html.

Рецензія надійшла до редакції 10.09.2024

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

REVIEW OF THE MONOGRAPH BY VITALY VALERIYOVYCH SOKURENKO "CRIMINOLOGICAL BASIS OF COMBATING AGGRESSIVE CRIMES IN THE CONTEXT OF THE ARMED CONFLICT IN UKRAINE" (2024) AND PERSONAL OPINIONS REGARDING MODERN VALUES CRIMINOLOGY

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

УДК 343.98(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.38>

Сергій Петрович БОЛВІНОВ,
кандидат юридичних наук
(Головне управління Національної поліції в
Харківській області, м. Харків)

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ (НА ПРИКЛАДІ СИСТЕМИ SORC)¹

Повномасштабне вторгнення росії на територію України, щоденне вчинення російською армією воєнних злочинів стало новим викликом для правоохоронної системи, діяльність якої кардинально змінилась. Поліція Харківщини одна з перших адаптувалася до таких викликів. Яскравим прикладом стало створення та функціонування на базі Слідчого управління Головного управління Національної поліції в Харківській області системи управління даними, обробки та аналізу для розслідування справ SORC. Функціонал цієї системи дозволяє швидко віднайти потрібну інформацію в процесі розслідування воєнних злочинів, здійснити обробку та завантаження документів, фото-, відео- та інших матеріалів. Сьогодні система SORC являє собою справжню бібліотеку доказів воєнних злочинів, скоєних російськими військовослужбовцями.

Ключові слова: диджиталізація, цифровізація, оцифрування, алгоритмізація, інформаційна система, розслідування воєнних злочинів, система SORC.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року збройні сили російської

¹ Пілотний проєкт, який функціонує на базі Слідчого управління Головного управління Національної поліції в Харківській області (розробник: ТОВ «СОРК», Україна).

федерації вторглися в Україну, що стало різкою ескалацією так званої російсько-української війни, яка все ще триває, а її витoki сягають окупації Криму в 2014 році, а можливо, й раніше. Розвиток міжнародного кримінального права зумовлений конфліктами, насильством і масовими звірствами. Російське вторгнення в Україну знову оживило ідею міжнародного кримінального правосуддя. Інтерес громадськості та засобів масової інформації до міжнародної кримінально-правової експертизи є значним, заклик до міжнародного кримінального судочинства є гучним, а держави прагнуть надати компетентним інституціям, як на міжнародному, так і на національному рівнях, додаткові ресурси¹.

З перших днів повномасштабного вторгнення росії правоохоронні органи України зіштовхнулися з принципово новими викликами, насамперед щодо фіксування та розслідування воєнних злочинів, які суттєво вирізняються особливостями механізму їх учинення та збирання доказової бази. Тим паче, що у зв'язку з уведенням воєнного стану в Україні було внесено зміни до кримінального та кримінального процесуального законодавства з метою забезпечення ефективної роботи правоохоронних органів. Серед іншого, наприклад, з'явився такий вид злочину, як колабораційна діяльність². Звісно, подолання цих викликів стало надзвичайно складним завданням, де одним із важливих індикаторів є застосування сучасних диджиталізованих підходів у роботі з інформацією, яку органи досудового розслідування отримують під час проведення процесуальних дій. Інформацію про вчинення російськими військами воєнних злочинів важливо не лише зібрати, а й систематизувати, обробити та ефективно використовувати, що в подальшому забезпечить формування дійсно якісної та надійної доказової бази.

На значні обсяги інформації, з якою доводиться працювати слідчим Національної поліції під час розслідування воєнних злочинів, вказують як науковці, так і міжнародні правозахисні організації. Так, В. Шевчук наголошує на тому, що «на території України російські військові масово вбивають мирних людей, знищують об'єкти інфраструктури та помешкання громадян, гвалтують жінок і дітей, мародерствують та ін. Злочини, скоєні військовими рф на території нашої держави, є надзвичайно масштабними, і їх фіксування та розслідування потребують дослідження чималого обсягу подій, ретельного збирання значного масиву доказів і проведення численних судових експертиз»³. Дійсно, воєнні злочини, скоєні на території України, є надзвичайно масштабними. Їх розслідування передбачає

¹Geneuss Julia, Jeßberger Florian. Russian Aggression and the War in Ukraine: An Introduction. *Journal of International Criminal Justice*. 2022. Vol. 20, Iss. 4. Pp. 783–786. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqac055>

²Салманов О. В. Зміни у правовому регулюванні розслідування кримінальних проваджень під час воєнного стану. *Право і безпека*. 2023. №. 2 (89). С. 198–206. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.18>.

³Шевчук В. Сучасні проблеми криміналістики в умовах війни та глобальних загроз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 3 (28). С. 12. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2022.02>.

дослідження значного обсягу подій, ретельне збирання безлічі доказів і проведення великої кількості судових експертиз¹.

Варто зауважити, що з 24 лютого 2022 р. лише слідчими Слідчого управління Головного управління Національної поліції в Харківській області (далі – СУ ГУНП в Харківській області) було розпочато розслідування більше 20 тис. кримінальних проваджень, пов'язаних з війною. Харківські слідчі та криміналісти провели більше 29,5 тис. оглядів місць воєнних злочинів. У таких умовах важливим етапом повсякденної роботи органів і підрозділів Національної поліції з вересня 2022 р. були стабілізаційні заходи на деокупованих територіях Харківщини. Це надскладне і в той же час дуже важливе завдання поліції.

За підсумками успішної контрнаступальної операції сил безпеки та оборони України на окупованій території Харківської області росіяни в паніці залишили в покинутих населених пунктах, зокрема в місцях їх базування, величезну кількість документів і чорнових записів. Слідчі вилучали секретні документи, журнали бойових дій, нагородні листи, схеми мінних полів, рапорти окупантів, але, безперечно, одними із найголовніших документів були списки особового складу військовослужбовців рф. Усі ці документи вилучалися під час проведення оглядів місць подій, проте постала проблема систематизації усього цього масиву інформації та пошуку оптимальних варіантів роботи з ним, зокрема з використанням інформаційних систем.

В українській правовій доктрині теоретико-правові основи наукового осмислення питання формування та застосування інформаційних систем під час розслідування кримінальних правопорушень були сформовані такими дослідниками, як С. Абламський, Л. Гончаренко, Є. Демидова, О. Дуфенюк, М. Капустіна, К. Латиш, Ю. Орлов, В. Романюк, Т. Фоміна, К. Чаплинський, В. Шевчук та ін. Водночас особливого значення інформаційні системи набувають саме під час розслідування воєнних злочинів, що й породжує потребу в більш широкому міждисциплінарному аналізі цієї сфери суспільних відносин.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити практичні аспекти формування та застосування інформаційних систем під час розслідування воєнних злочинів на основі аналізу системи SORC, що функціонує на базі СУ ГУНП в Харківській області.

Для досягнення вказаної мети на вирішення були поставлені такі *завдання*: 1) з'ясувати сутність цифровізації в процесі вдосконалення цілої низки процесів в умовах сьогодення; 2) акцентувати увагу на особливих умовах розслідування воєнних злочинів, що зумовлюють потребу використання інформаційних систем; 3) проаналізувати напрями використання та технічний потенціал системи SORC.

Виклад основного матеріалу. У цифровому середовищі, що швидко

¹Авдеева Г. К. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. Вип. 43. С. 70. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-43-70>.

розвивається, забезпечення інформаційної безпеки стало критично важливим питанням. Насамперед це зумовлено викликами, пов'язаними з кіберзагрозами, які вимагають надійної правової інфраструктури для зміцнення інформаційної безпеки¹. Реалії сьогодення наочно свідчать, що військова агресія зі сторони росії супроводжується особливою жорстокістю. За цей час російськими військами вчинено велику кількість воєнних злочинів, убито та замордовано тисячі українських громадян, зруйновано мільйони будівель та забруднено мінами тисячі гектарів української землі². Жаліві події в Бучі стали наочним свідченням учинення російською армією воєнних злочинів та злочинів проти людства. Деокупація Харківської області, історії людей, що вижили, виявлені місця масових поховань (наприклад, місце масового поховання в м. Ізюм – 448 тіл загиблих), 31 місце катування цивільних громадян та тисячі інших воєнних злочинів російських військових відкрили очі всього світу на справжні наміри окупантів. У зв'язку з цим зарубіжні дослідники небезпідставно наголошують на тому, що винні мають понести відповідальність саме за вчинення воєнних злочинів³, але склади злочинів проти людяності мають чимало спільних ознак з ознаками складів воєнних злочинів, що створює труднощі у правозастосуванні. До того ж Кримінальний кодекс України не містить спеціальних складів злочинів проти людяності, чим виявляє абсолютну дезадаптивність щодо запитів синхронізації національної та міжнародної кримінальної юстиції у справі протидії злочинам, пов'язаним з агресією рф проти України⁴.

В умовах збройної агресії, що триває, окреслені питання мають важливе значення, адже щоденно російська армія вчиняє воєнні злочини на території Харківської, Сумської, Запорізької, Дніпропетровської та інших областей. На превеликий жаль, жахлива реальність цієї війни – це тисячі вбитих і закатованих цивільних українців, зниклих безвісти, захоплених у полон. Станом на серпень 2024 року лише в Харківській області з початку повномасштабного вторгнення загинуло 2729 цивільних людей, з них 93 дитини, поранено – 5580, з них 436 дітей. Слідчими поліції Харківської області розслідуються 2450 кримінальних проваджень щодо безвісти зниклих 2806 цивільних людей, з яких 333 дитини. Ці та десятки тисяч інших жертв воєнних злочинів, майно та будинки яких були зруйновані невибірково російськими обстрілами, вимагають встановлення та покарання винних.

¹ Pleskach M., Tumasoniene. Legal Support for Information Security of Legal Entities under Lithuanian and Ukrainian Legislation. *Право і безпека*. 2023. № 4 (91). С. 161–174. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.4.14>.

² Гончаренко Л. Л., Абламський С. Є. До питання сутності воєнних злочинів через призму російсько-української війни. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 2 (102). С. 80–89. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.80-89>.

³ Tchobo D. L. R. Potential International Crimes in Ukraine: Should Atrocities in Bucha Be Classified as Genocide, War Crimes, or Crimes Against Humanity? *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 13–20. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.01>.

⁴ Орлов Ю. В. Злочини проти людяності в контексті збройного конфлікту в Україні: визначення, проблеми розмежування із суміжними складами злочинів. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 99–112. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.09>.

В умовах війни перед органами досудового розслідування постала низка завдань: від необхідності кримінально-правового реагування на дії, які завдають або можуть завдати шкоди інтересам народу України й держави з питань національної безпеки та оборони, до необхідності вироблення концептуально нових підходів розслідування воєнних злочинів¹. У цьому контексті важливого значення набуває врахування сучасних процесів цифровізації, бурхливий розвиток яких суттєво вплинув на діяльність державних органів².

Нині цифрова трансформація швидко змінює наше життя в умовах, коли суспільство потребує значно кращої спроможності запобігати та розслідувати злочинні дії для захисту громадян. Це породжує нагальну потребу в активній реформі цифрової криміналістики, щоб значно підвищити здатність суспільства витримувати навантаження, спричинені злочинами в епоху цифрової трансформації³. Окремі науковці вважають, що оцифрування документів є одним із нових напрямів диджиталізації, адже оцифрування документів дозволяє отримати інформацію з паперового документа. Процес оцифрування документа передбачає перетворення паперового документа на зображення та обробку отриманого зображення для вилучення інформації. Оцифровані сигнали можна безпосередньо застосовувати до наявних алгоритмів прогнозування⁴.

Деякі дослідники пропонують навіть розуміти цифровізацію як окремий різновид наукового дослідження, намагаючись відповісти на такі питання: 1) який можливий об'єкт наукового дослідження цифровізації; 2) чи може наука оцифрування мати певну термінологію та методи, зосереджуючись на обговоренні об'єкта дослідження цифровізації, який можна назвати емулятивністю, тобто специфічним явищем, викликаним цифровими технологіями, віртуальним світом та інтернетом, який можна вивчати в багатьох сенсах, включаючи психологію особистості. У багатьох країнах цифровізація в основному сприймається лише як практична сфера діяльності та відбувається відповідно до цього сприйняття. Водночас можливо припустити, що ширший підхід був би більш доречним, досліджуючи науковий характер оцифрування, спрямований на емпіричну та експериментальну фіксацію об'єктивних явищ реальності, які можуть бути досліджені новою наукою⁵.

¹ Ablamskyi S., Tchobo D. L. R., Romaniuk V., Šimić G., Ilchyshyn N. Assessing the Responsibilities of the International Criminal Court in the Investigation of War Crimes in Ukraine. *Novum Jus*. 2023. Vol. 17, No. 2. Pp. 353–374. <https://doi.org/10.14718/NovumJus.2023.17.2.14>.

² Абламський С. Є., Романюк В. В., Абламська В. В. Кіберзлочинність та використання цифрових технологій: сучасні виклики правоохоронній системі. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 1 (105). С. 254–266. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.254-266>.

³ Klasen L., Fock N., Forchheimer R. The invisible evidence: Digital forensics as key to solving crimes in the digital age. *Forensic Science International*. 2024. Vol. 362. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2024.112133>.

⁴ Patil R., Karandikar R. Digitization of documented signals using vertical scanning // 2015 International Conference on Microwave, Optical and Communication Engineering (ICMOCE) (Odisha, 18–20 December 2015) / School of Electrical Sciences IIT Bhubaneswar. Odisha, India, 2015. P. 239. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICMOCE.2015.7489735>.

⁵ Lauzikas R. Digitization as a science. *Archeologia E Calcolatori*. 2009. Vol. 20. P. 247.

У межах викладеного вище варто звернути увагу на те, що у світовій науці формування та застосування інформаційних систем у певній діяльності майже не розглядалося в екстремальних умовах, подібних до тих, що зараз тривають в Україні під час російської агресії, яка супроводжується щоденним обстрілами та вчиненням російськими військовими воєнних злочинів.

Особливе значення подібних інформаційних систем зростає в умовах розслідування воєнних злочинів, адже нові інформаційні технології відкривають нові можливості в розкритті та розслідуванні таких злочинів шляхом використання методів, які допомагають керувати репозитарієм криміналістичної інформаційної системи. Під час розслідування воєнних злочинів ми маємо справу з неповною та невизначеною інформацією з численних джерел даних, що забезпечує багато форм інтелектуального аналізу й методів оцінки ситуації. Головним завданням постає пошук нових можливостей представлення знань з метою підготовки якісних інтелектуальних систем для розслідування воєнних злочинів, вироблення уніфікованого підходу до інтеграції різних баз даних і методів представлення знань для сприяння процесам консультування при розпізнаванні відповідних закономірностей і розслідуванню таких злочинів¹.

Після деокупації території Харківщини понад два місяці на базі Головного управління Національної поліції в Харківській області без відпочинку та вихідних одночасно працювали більше 10 мобільних груп слідчих, криміналістів, вибухотехніків та експертів із різних областей України. Коли в процесі роботи правоохоронців усі знайдені після окупантів документи були зібрані в одному місці, то виявилось, що це більше 100 мішків (повністю заповнені декілька вантажних автомобілів). І це не враховуючи пристроїв катування, протигазів, польових телефонних апаратів, електричних проводів, палиць, біт, російського військового однострою, сухих пайків, пляшок з-під спиртних напоїв, недопалків, відбитків пальців рук, зразків ДНК тощо. Це поставило перед слідством нові питання щодо збереження доказів, їх систематизації та аналізу для максимально ефективного використання під час розслідування воєнних злочинів. Перед слідчими постає надскладне завдання щодо встановлення максимально повних відомостей російських військовослужбовців, військову вертикаль командування, місця перебування та їх причетність до вчинення воєнних злочинів.

Повна ідентифікація російських військових з фото-, відео- та/або аудіоматеріалами, проведення їх впізнання з потерпілими в багатьох випадках є важливим прямим доказом воєнного злочину, оскільки проведення інших слідчих (розшукових) дій на окупованій території під час

¹ Dzemydiene D., Kazemikaitiene E., Petrauskas R. Knowledge representation in advisory information system of crime investigation domain // Databases and Information Systems II : 5th International Baltic Conference / ed.: Hele-Mai Haav, Ahto Kalja (Tallinn, Estonia, 3–6 June 2002). Dordrecht : Springer, 2002. P. 135. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-015-9978-8_11.

бойових дій фактично є неможливим. Наприклад, як знайти повні дані військового російської армії, знаючи тільки його позивний, або прізвище, або місцеперебування, або посаду, з-поміж сотень різнопланових документів. Тому не випадково вітчизняні науковці, акцентуючи увагу на складності та багатогранності окресленого нами завдання, зазначають, що «слідчий при постійному аналізі величезного масиву інформації повинен виокремлювати з неї криміналістично значущу. Це завдання ускладнюється труднощами отримання відомостей з різних джерел, постійним дефіцитом часу, завантаженістю слідчих та складними умовами їх роботи, особливо зважаючи на реалії сьогодення. Крім того, при розкритті кримінальних правопорушень, які доводиться розслідувати вперше (воєнні злочини), слідчий вирішує складні тактичні та пізнавальні завдання. Такі завдання взагалі не можуть бути вирішені без належного сучасного інформаційно-аналітичного забезпечення»¹. Зважаючи на те, що територія Харківщини постійно піддається обстрілам, перед органами досудового розслідування постало завдання щодо збереження цих документів. Взагалі питання збереження документів і речових доказів в умовах воєнного стану зазнало кардинального переосмислення, що, безперечно, має відобразитися в нових наукових розвідках.

Під час документування воєнних злочинів, учинених російськими військовослужбовцями, окрім паперових документів слідчі також мали обробляти терабайти відео-, фото-, аудіоматеріалів з місць обстрілів, а також радіоперехоплення розмов росіян. Як слушно зауважує О. Дуфенюк, «висвітлення окремих логістичних, криміналістичних та судово-медичних питань є вихідним пунктом для подальших наукових розвідок, метою яких є формування якісної практики притягнення до кримінальної відповідальності порушників міжнародного гуманітарного права»². При цьому саме аналітична діяльність слідчого є основою розслідування воєнних злочинів. Отже, у таких умовах постала нагальна потреба в розробленні унікальної за своєю суттю інформаційної системи, за допомогою якої органи та підрозділи поліції мали б змогу обробляти й завантажувати документи, фото-, відео- та інші матеріали, які свідчать про вчинення військовослужбовця російської армії воєнних злочинів. Так і з'явилася ідея пілотного проєкту зі створення системи управління даними, обробки та аналізу для розслідування справ SORC, що сьогодні функціонує на базі СУ ГУНП в Харківській області, розробником якої є українська компанія ТОВ «СОРК».

Основними функціями системи SORC (рис. 1) є: 1) створення, наповнення та робота з базою доказів воєнних злочинів і матеріалами кримінальних проваджень; 2) пошук воєнних злочинців, взаємодія між

¹Капустіна М. В., Демидова Є. Є., Латиш К. В. Використання сучасних інформаційних технологій при розслідуванні воєнних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 565. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/134>.

²Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 373. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>.

різними підрозділами, обмін інформацією; 3) пошук зв'язків та контроль за діяльністю.

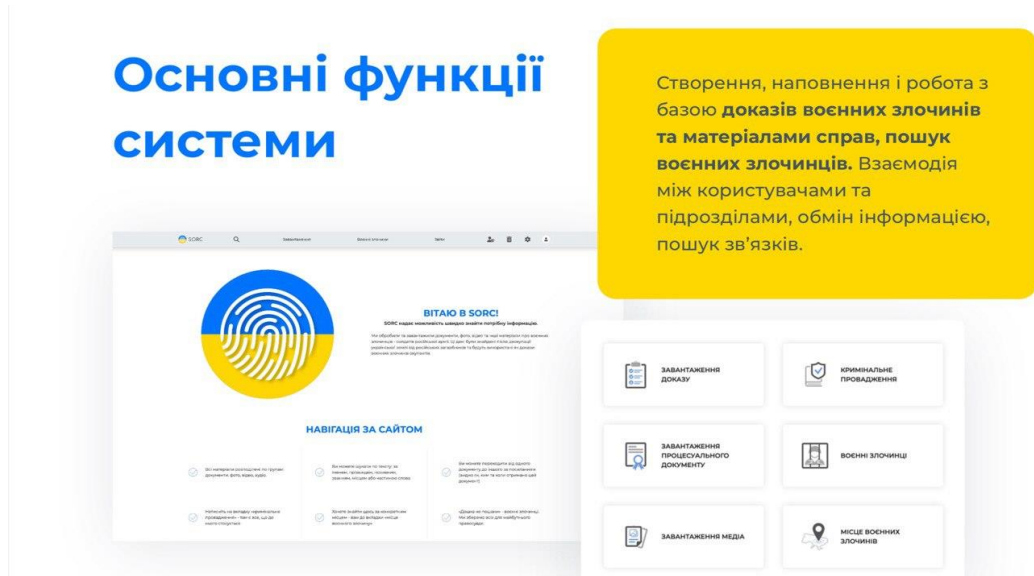

Рис. 1. Основні функції системи SORC

На операційному рівні система SORC дозволяє: 1) завантажувати різні типи даних; 2) обробляти завантажені дані з уніфікацією та можливістю пошуку в них; 3) безпечно зберігати дані в системі; 4) здійснювати пошук інформації; 5) надавати аналітичні звіти за результатами попереднього дослідження даних у системі, зокрема за допомогою штучного інтелекту (перебуває в процесі розроблення); 6) формувати анкети (з можливістю накопичення додаткової інформації) щодо кожного окремого військовослужбовця РФ, інформація про якого наявна в системі; 7) надавати користувачам різні права доступу з обов'язковим контролем їхніх дій у системі; 8) здійснювати комунікацію за допомогою електронних повідомлень з адміністратором системи та користувачами між собою за допомогою повідомлень в особистому кабінеті; 9) верифікація користувача через Дія.Підпис.

Щодо типів даних, які під час розслідування воєнних злочинів можуть бути завантажені до системи SORC, то до них належать: 1) показання (у форматі тексту та відео); 2) речові докази; 3) документи; 4) висновки експертів; 5) аудіо-, відеоматеріали; 6) фотографії; 7) інформація про координати та локації; 8) супутникові знімки; 9) електронна кореспонденція; 10) електронна інформація; 11) схеми, карти та інші графічні матеріали; 12) розвідка на основі відкритих джерел (OSINT)¹; 13)

¹ Що таке OSINT (Open Source Intelligence, розвідка на основі відкритих джерел)? // The Transmitted : сайт. 31.10.2023. URL: <https://thetransmitted.com/adlucem/shho-take-osint-open-source-intelligence-rozvidka-na-osnovi-vidkrytyh-dzherel/> (дата звернення: 06.07.2024).

аналітичні звіти та ін.

Важливо зазначити, що роботу з системою SORC суттєво спрощують наявні підсистеми (рис. 2), які дозволяють організовувати цілеспрямовану роботу за низкою основних напрямів.

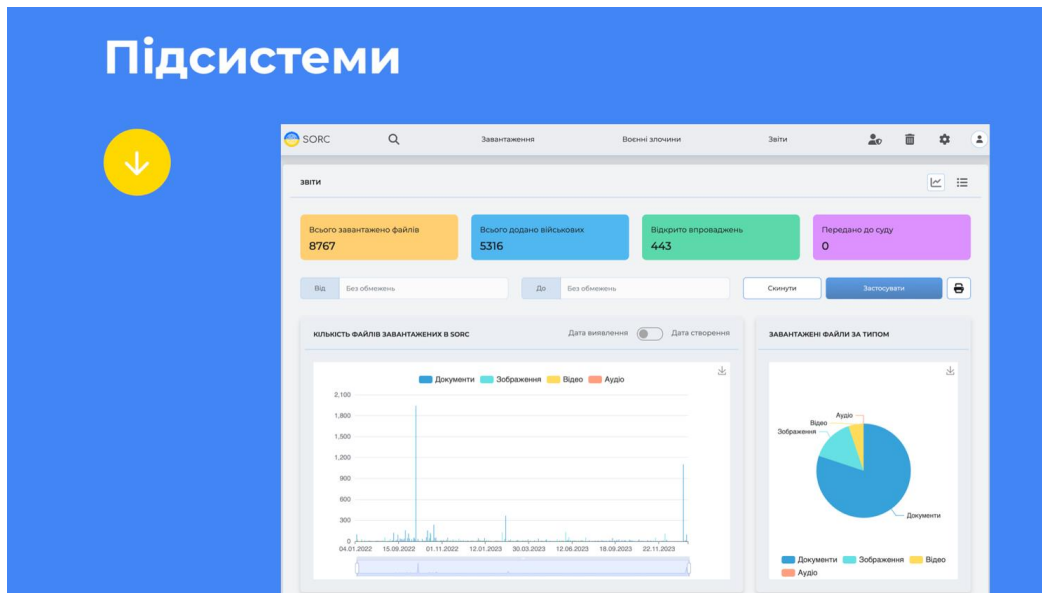

Рис. 2. Підсистеми системи SORC

Підсистема «Докази» дозволяє:

- 1) завантажувати оцифровані дані — докази воєнних злочинів, учинених військовослужбовцями рф;
- 2) здійснювати розширений пошук за всіма типами даних, зокрема текстовими, рукописними, в аудіо- та відеоформаті;
- 3) одночасно бачити вихідні дані (скановані оригінали документів) та їх стислий опис;
- 4) мати доступ до даних фіксації місць воєнних злочинів (аудіо-, відеоматеріали, супутникові знімки, соціальні мережі, відкриті дані OSINT тощо);
- 5) працювати в цілковитій інтеграції з підсистемами «Воєнні злочинці» та «Кримінальні провадження» за допомогою механізму контекстних посилань.

Підсистема «Воєнні злочинці» являє собою інструмент для накопичення інформації, пошуку та ідентифікації осіб за наявними в системі SORC документами, фото- та відеоматеріалами, геолокацією та іншими даними системи. За допомогою механізму контекстних посилань докази, процесуальні документи та анкета воєнного злочинця поєднані між собою (можливість переходу між такими категоріями даних: анкета воєнного злочинця — документ рф — процесуальний документ).

Підсистема «Кримінальні провадження» містить як процесуальні

документи, так і докази воєнних злочинів, тобто всі інші дані системи SORC. Це забезпечує ефективну роботу з розслідування конкретного злочину.

Таким чином, за допомогою проаналізованих вище функціональних можливостей система SORC дозволяє швидко знайти потрібну інформацію під час розслідування воєнних злочинів, здійснювати обробку та завантажувати документи, фото-, відео- та інші матеріали про воєнних злочинців — військовослужбовців російської армії.

Серед іншого, варто звернути увагу на те, що в системі SORC усі матеріали розподілені за групами: 1) документи; 2) фото; 3) відео; 4) аудіо. Такий розподіл якнайкраще забезпечує здійснення пошуку за текстом, іменем, прізвищем, позивним, званням воєнного злочинця тощо. Крім того, наявна можливість переходу від одного документа до іншого за посиланням, що дозволяє зрозуміти як, ким та коли отримано цей документ. Система за допомогою відповідної вкладки дозволяє, по-перше, отримати максимальну інформацію про конкретне кримінальне провадження; по-друге, збирати інформацію про всіх ідентифікованих росіян (живих чи вже загиблих), які вчиняли воєнні злочини на території України; по-третє, надає можливість отримати інформаційні звіти, що допомагають обробити інформацію.

З урахуванням практичного застосування системи SORC можна виокремити такі її переваги:

- 1) масштабованість;
- 2) захист та надійність;
- 3) робота в режимі 24/7;
- 4) вебінтерфейс, сумісний із мобільними пристроями;
- 5) наявні інструменти для роботи з відеоматеріалами та зображеннями.

Звернемо увагу й на те, що безпека в системі та контроль за численними процесами в її межах забезпечуються, по-перше, за рахунок контролю за зверненнями до системи; по-друге, програмним забезпеченням, що відповідає вимогам безпеки та функціональності; по-третє, двофакторною автентифікацією; по-четверте, роботою через захищений VPN-канал; по-п'яте, система бекапів та фізичного захисту серверного обладнання; по-шосте, верифікація користувача через Дія.Підпис.

Потенціал системи SORC може бути наглядно проілюстрований у процесі аналізу конкретних кейсів, у яких ця система відіграла важливу роль під час встановлення особи злочинця. Так, слідчі СУ ГУНП в Харківській області змогли точно вирахувати, хто з представників армії РФ викрав автомобіль адміністрації Дворічанського національного природного парку під час окупації. На початковому етапі слідчі мали лише розповідь свідків, під час якої було встановлено, що одного з мародерів називали «Ден» і він був командиром. За допомогою системи SORC було отримано список особового складу російського підрозділу: це один із рукописних текстів, які ворог покинув у селищі Дворічне Харківської області, а слідчі оцифрували та

завантажили його до програми. Надалі слідчі вже легко вийшли на військовослужбовця рф Дениса Максимова, його профіль зараз у системі доповнено фотографіями та іншими даними.

Інший кейс також ілюструє потенціал системи SORC. Зокрема, потерпілий знав тільки прізвище військовослужбовця рф, який погрожував йому зброєю, здійснив постріл в його бік задля залякування, а потім заволодів його ноутбуком, мобільним телефоном, а згодом автомобілем. Лише на основі наявних даних слідчі під час роботи з системою змогли одразу побачити відсканований список з повними паспортними даними та посадою цього військовослужбовця рф. Ним виявився командир роти одного з підрозділів російської армії. Залишилось лише технічне питання: знайти фото військовослужбовця та підтвердити ці дані, що й було зроблено під час пред'явлення особи для впізнання за фотознімками.

Аналізуючи наявні в системі SORC списки російських військовослужбовців вже встановленого підрозділу, слідчі змогли ідентифікувати та отримати фотознімки інших військових. В ході досудового розслідування також були проведені впізнання зі свідкам та потерпілими, які впізнали ще 5 військовослужбовців рф, причетних до вчинення як цього, так і інших воєнних злочинів.

Отже, наведені вище практичні кейси наочно засвідчують, що функціонал і можливості системи SORC є важливими під час розслідування воєнних злочинів.

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що одним із напрямів забезпечення швидкого й повного здійснення досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів є застосування слідчим сучасних диджиталізованих підходів у роботі з інформацією, отриманою під час проведення процесуальних дій. При цьому таку інформацію важливо не лише зібрати, а й необхідним чином систематизувати та обробити. Надважливість цього напряму наглядно продемонстровано на прикладі роботи системи SORC, яка сьогодні функціонує на базі СУ ГУНП в Харківській області та практично себе виправдала. Адже за допомогою функціональних можливостей системи SORC під час розслідування воєнних злочинів можна швидко знайти потрібну інформацію, здійснити обробку та завантажити документи, фото-, відео- та інші матеріали про воєнних злочинців. Така система є справжньою бібліотекою воєнних злочинів, які вчинили російські військовослужбовці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є., Романюк В. В., Абламська В. В. Кіберзлочинність та використання цифрових технологій: сучасні виклики правоохоронній системі. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 1 (105). С. 254–266. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.254-266>.

2. Авдєєва Г. К. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. Вип. 43. С. 70. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-43-70>.

3. Гончаренко Л. Л., Абламський С. Є. До питання сутності воєнних злочинів через призму російсько-української війни. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 2 (102). С. 80–89. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.80-89>.

4. Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 373. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>.

5. Капустіна М. В., Демидова Є. Є., Латиш К. В. Використання сучасних інформаційних технологій при розслідуванні воєнних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 565. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/134>.

6. Орлов Ю. В. Злочини проти людяності в контексті збройного конфлікту в Україні: визначення, проблеми розмежування із суміжними складами злочинів. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 99–112. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.09>.

7. Салманов О. В. Зміни у правовому регулюванні розслідування кримінальних проваджень під час воєнного стану. *Право і безпека*. 2023. №. 2 (89). С. 198–206. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.18>.

8. Шевчук В. Сучасні проблеми криміналістики в умовах війни та глобальних загроз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 3 (28). С. 12. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2022.02>.

9. Що таке OSINT (Open Source Intelligence, розвідка на основі відкритих джерел)? // The Transmitted : сайт. 31.10.2023. URL: <https://thetransmitted.com/adlucem/shho-take-osint-open-source-intelligence-rozvidka-na-osnovi-vidkrytyh-dzherel/>.

10. Ablamskyi S., Tchobo D. L. R., Romaniuk V., Šimić G., Ilchyshyn N. Assessing the Responsibilities of the International Criminal Court in the Investigation of War Crimes in Ukraine. *Novum Jus*. 2023. Vol. 17, No. 2. Pp. 353–374. <https://doi.org/10.14718/NovumJus.2023.17.2.14>.

11. Dzemydiene D., Kazemikaitiene E., Petrauskas R. Knowledge representation in advisory information system of crime investigation domain // Databases and Information Systems II : 5th International Baltic Conference / ed.: Hele-Mai Haav, Ahto Kalja (Tallinn, Estonia, 3–6 June 2002). Dordrecht : Springer, 2002. P. 135. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-015-9978-8_11.

12. Geneuss Julia, Jeßberger Florian. Russian Aggression and the War in Ukraine: An Introduction. *Journal of International Criminal Justice*. 2022. Vol. 20, Iss. 4. Pp. 783–786. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqac055>.

13. Klasen L., Fock N., Forchheimer R. The invisible evidence: Digital forensics as key to solving crimes in the digital age. *Forensic Science International*. 2024. Vol. 362. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2024.112133>.

14. Lauzikas R. Digitization as a science. *Archeologia E Calcolatori*. 2009. Vol. 20. P. 247.
15. Patil R., Karandikar R. Digitization of documented signals using vertical scanning // 2015 International Conference on Microwave, Optical and Communication Engineering (ICMOCE) (Odisha, 18–20 December 2015) / School of Electrical Sciences IIT Bhubaneswar. Odisha, India, 2015. P. 239. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICMOCE.2015.7489735>.
16. Pleskach M., Tumasoniene. Legal Support for Information Security of Legal Entities under Lithuanian and Ukrainian Legislation. *Право і безпека*. 2023. № 4 (91). С. 161–174. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.4.14>.
17. Tchobo D. L. R. Potential International Crimes in Ukraine: Should Atrocities in Bucha Be Classified as Genocide, War Crimes, or Crimes Against Humanity?" *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 13–20. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.01>.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2024

Serhii P. BOLVINOV,

PhD in Law

(*Investigation Department of the National Police in Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine*)

PRACTICAL ASPECTS OF THE INFORMATION SYSTEMS APPLICATION IN THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES (ON THE EXAMPLE OF THE SORC SYSTEM)

Russia's full-scale invasion of the Ukrainian territory and the day-to-day war crimes committed by the Russian army have become a new challenge for the law enforcement system, whose activities have changed dramatically. The police in Kharkiv region were among the first to meet these challenges. A striking example of this was the creation and operation of the Data Management, Processing and Analysis System for Investigations (SORC) on the basis of the Investigation Department of the Main Directorate of the National Police in Kharkiv Region. The system's functionality allows to find the necessary information in the course of war crimes investigations quickly, to process and upload documents, photos, videos and other materials of war crimes committed by the Russian army. Today, the SORC system is a real 'library of war crimes evidence' committed by Russian military personnel.

Keywords: *digitalization, algorithmization, information system, war crimes investigation, SORC system.*

Леся Ярославівна МАСЮК

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВИЛ ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ТА МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В НЬОМУ

В науковій статті здійснено всебічний огляд та опрацювання існуючих теоретичних та наукових здобутків щодо правового регулювання правил етичної поведінки поліцейських та формулюванні на цій основі відповідної класифікації за юридичною силою нормативно-правових актів. Доведено, що правове регулювання правил етичної поведінки поліцейських – це нормативний вплив на дії і поведінку суб'єктів правовідносин, з метою упорядкування правил поведінки усіх учасників правовідносин. Правове регулювання правил етичної поведінки поліцейських представляє собою ряд нормативно-правових актів, які регулюють основну правоохоронну функцію в державі та їх систему правовідносин. За юридичною силою нормативно-правових актів, правове регулювання правил етичної поведінки поліцейських становлять: 1. Конституція України; 2. Міжнародні правові акти; 3. Закони України, які містять основні організаційні аспекти діяльності поліції, принципи діяльності поліцейських, а також основні положення щодо проходження служби в поліції, в тому числі окремі етичні норми; 4. Нормативно-правові акти центральних державних органів (постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету міністрів України); 5. Відомчі нормативно-правові акти (накази, інструкції, розпорядження Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України); 6. Акти індивідуальної дії.

Ключові слова: *правове регулювання, правила етичної поведінки, професійно-етичні вимоги, поліцейський, адміністративне законодавство.*

Постановка проблеми. Одним з найважливіших елементів адміністративно-правового механізму є правове забезпечення діяльності органів поліції. Правове забезпечення необхідне для оптимізації та ефективного урегулювання усіх процесів поліцейської діяльності, а також суб'єктів правовідносин. Для регулювання усіх процесів поліцейської діяльності та створення необхідних умов для злагодженого функціонування усіх суб'єктів цих правовідносин необхідна ефективна нормативно-правова база. Важливою складовою у механізмі правового забезпечення є правове регулювання, яке служить необхідним засобом у регулюванні суспільних відносин, а також виступає як необхідний чинник у правовому забезпеченні ефективного функціонування діяльності органів поліції. Тому питання правового регулювання залишається одним із пріоритетних та актуальних.

На важливість досліджуємої проблематики звертали увагу вчені-

адміністративісти, зокрема: М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, О. В. Батраченко, Ю. П. Битяк, С. М. Бортник, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко, С. М. Гусаров, Д. С. Денисюк, О. В. Джафарова, О. І. Довгань, І. В. Зогуля, О. М. Ключев, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, А. Є. Крищенко, В. В. Маліков, Р. С. Мельник, Д. С. Припутень, О. С. Проневич, О. П. Рябченко, В. В. Сокуренько, В. А. Троян, В. І. Шамрай, С. О. Шатрава та інші. Проте, потреба в забезпеченні правового регулювання правил етичної поведінки поліцейських через призму норм адміністративного законодавства потребує свого вивчення.

Мета статті – є всебічний огляд та опрацювання існуючих теоретичних та наукових здобутків щодо правового регулювання правил етичної поведінки поліцейських та формулюванні на цій основі відповідної класифікації за юридичною силою нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Щоб дослідити поняття «правового регулювання», необхідно насамперед визначити значення терміну «регулювання».

Поняття «регулювання» має різні значення, оскільки застосовується у різних сферах й напрямках діяльності (наприклад соціальне регулювання, економічне регулювання, правове регулювання, тощо) та означає упорядкування суспільних відносин, шляхом впливу відповідних засобів управління на визначений об'єкт. Зокрема, про «регулювання» як функцію управління О. І. Мармаза говорить так, що воно полягає у коригуванні наслідків контролю. Ця функція дозволяє підтримувати всю систему організації на оптимальному рівні, упорядковувати її та забезпечувати необхідні умови для подальшого вдосконалення. Умови організації є різними, тому потрібна регулятивна діяльність з боку керівника, щоб забезпечувати створення балансу між розвитком, бажаннями замовників та можливостями організації, а також сподіваннями колективу та реаліями, тощо. Вона пов'язана з пошуками шляхів удосконалення, управлінням, розвитком, впровадженням інновацій. Функція регулювання відповідає основним вимогам, які висуваються до будь-якої функції управління. Регулювання має свій предмет діяльності (інформація про стан об'єкта управління за наслідками контролю); способи діяльності (стабілізуючі, стимулюючі, дисциплінарні, розпорядницькі); відносини під час управлінської діяльності (лінійні та функціональні, що застосовуються через методи впливу: влада, лідерство); результати управлінської діяльності¹. На думку М. Кельмана та Р. Кельмана «регулювати» означає визначати поведінку людей та їх колективів, спрямовувати на функціонування і розвиток, надавати певних меж і впорядковувати².

Зокрема, сутність будь-якого соціального регулювання (правового, морального, заснованого на звичаях, релігійного, естетичного та ін.) полягає у цілеспрямованому визначенні на нормативному та

¹ Мармаза О.І. Теоретичні аспекти регулювання як функції управління. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 7 (51). С. 464-465.

² Кельман М., Кельман Р. Доктринальні підходи до розкриття поняття «правове регулювання». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. № 3 (39), 2023. С.16.

індивідуальному рівнях, відповідно до визначених завдань такого регулювання і меж дозволеної та необхідної поведінки соціальних суб'єктів у певних життєвих ситуаціях.

Водночас правове регулювання має низку специфічних властивостей, непритаманних або частково притаманних іншим видам соціального регулювання¹. Поняття терміну «правове регулювання» означає упорядкування правил поведінки усіх суб'єктів суспільних відносин, шляхом впливу на них юридичних засобів. Правове регулювання здійснюється через складну взаємодію багатьох правових явищ, а саме: правотворчості, правових норм та актів їх застосування, правовідносин, правосвідомості, правової культури та ін. Саме в цьому вбачається здатність забезпечувати ефективне юридичне регулювання суспільних відносин і полягає в утворенні правової системи суспільства. Правове регулювання може бути охарактеризоване як здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин, з метою забезпечення певних соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування². Правове регулювання, на думку багатьох вчених, є нормативним впливом, яке регулює суспільні відносини. Так, до прикладу Р.Я. Демків визначає, що правове регулювання означає специфічну діяльність держави, її органів, посадових осіб і уповноважених громадських організацій стосовно впорядкування суспільних відносин, шляхом установлення юридичних норм і прийняття у разі необхідності індивідуальних рішень відповідно до цих норм, вирішення юридично важливих питань, які виникають в межах таких відносин³. І.П. Петрова та Д.Г. Мулявка розуміють правове регулювання як різносторонній вплив на суспільні відносини всіх правових явищ, у тому числі правових ідей, принципів правового життя суспільства, які ще не реалізовані в юридичні форми (закони, нормативно-правові акти тощо)⁴. С.В. Невестюк зазначає, що категорія «правового регулювання» ґрунтується на понятті «регулюванні» (від лат. *regulo*- правило). Воно означає впорядкування, налагодження, приведення у відповідність⁵.

Можна визначити, що правове регулювання правил етичної поведінки поліцейських – це нормативний вплив на дії і поведінку суб'єктів правовідносин, з метою упорядкування правил поведінки усіх учасників правовідносин. Правове регулювання правил етичної поведінки поліцейських представляє собою ряд нормативно-правових актів, які регулюють основну правоохоронну функцію в державі та їх систему правовідносин.

¹ Загальна теорія держави і права / Цвік М. В. та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків, 2009. С. 208.

² Загальна теорія держави і права / Цвік М. В. та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків, 2009. С. 207-208.

³ Демків Р.Я. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти розуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 34. Т. 1. С. 21.

⁴ Петрова І. П., Мулявка Д. Г. Нормативно-правове регулювання організації і діяльності міліції України : монографія. Ірпінь: Нац. акад. ДПС України, 2005. С. 10.

⁵ Невестюк С. В. Механізм цивільного процесуального регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 210 с.

Зокрема, правову основу професійної етики поліцейських складають наступні нормативно-правові акти:

1. Конституція України¹, яка визначає основні конституційні вимоги щодо захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Конституція України є основоположним документом, що регламентує діяльність поліції та закріплює основні положення, спрямовані на регулювання галузевого законодавства. Поліцейський є громадянином України, якому гарантуються всі права та обов'язки як людини, так і громадянина, які визначені Конституцією України. Поліція здійснює свою діяльність та виконує свої обов'язки на принципах: «верховенства права; дотримання прав і свобод людини; законності; відкритості та прозорості; політичної нейтральності; взаємодії з населенням на засадах партнерства; безперервності, визначених Конституцією та законами України»².

2. Міжнародні правові акти, які з одної сторони визначають необхідність у забезпеченні прав і свобод людини у діяльності правоохоронних органів, зокрема у діяльності органів поліції, а з іншої сторони, які регулюють діяльність у взаємодії правоохоронних органів різних держав щодо протидії злочинності й забезпечення правопорядку, що служать правовою основою взаємодії співробітництва та ефективного регулювання правовідносин у сфері забезпечення правил етичної поведінки поліцейських. Деякі із них, це: Конвенція «Про захист прав людини і основоположних свобод» від 01.11.2050, яку ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997, Європейський кодекс поліцейської етики від 19.09.2001, Кодекс поведінки службовців органів правопорядку від 17.12.1979. У Європейському кодексі поліцейської етики визначені основні цілі поліції, правові основи поліції, який діє згідно принципів верховенства права та визначені такі питання як роль поліції і система кримінальної юстиції, організаційна структура поліції, керівні принципи діяльності, відповідальність і контроль над поліцією³. Так у р. IV даного кодексу зазначено, що «організація поліції повинна містити ефективні заходи для забезпечення чесного та належного виконання своїх обов'язків співробітниками поліції, щоб гарантувати повагу до основоположних прав і свобод людини»⁴, які закріплені в Європейській конвенції з прав людини⁵. Кодекс поведінки службовців органів правопорядку – це перший документ

¹ Конституція України : основний закон України від 28.06.1996// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

³ Європейський кодекс поліцейської етики Рекомендація (2001) 10, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 19.09.2001 та Пояснювальний меморандум. URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf.

⁴ Європейський кодекс поліцейської етики Рекомендація (2001) 10, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 19.09.2001 та Пояснювальний меморандум. URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf.

⁵ Європейська конвенція з прав людини : закон України від 17.07.1997 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

світового рівня у сфері професійної етики правоохоронних органів, який був прийнятий на основі Резолюції 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979. Кодекс безпосередньо регламентує правоохоронну діяльність у контексті захисту прав людини, недопущення зловживання силою, недопущення застосування тортур і протидії корупції. Зокрема, тут йдеться про запровадження міжнародних стандартів поведінки правоохоронців в національну правову практику. Положення цього документу були закладені в основу професійно-етичних кодексів різних держав, зокрема: США, ФРН, Франції, Північної Ірландії та інших Західноєвропейських країн. У Кодексі чітко підкреслено взаємозв'язок моральних та правових норм. Основні вимоги цього Кодексу направлені на захист прав і свобод людини, а також на створення необхідних юридичних і моральних застережень від зловживання владою для поліцейських чи інших службовців, на яких покладено обов'язки підтримувати і забезпечувати правопорядок¹.

3. Закони України, які містять основні організаційні аспекти діяльності поліції, принципи діяльності поліцейських, а також основні положення щодо проходження служби в поліції, в тому числі окремі етичні норми, це: Закони України «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції», «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України». Так, Законом України «Про Національну поліцію»² визначені основні обов'язки поліцейського, який зобов'язаний неухильно дотримуватись положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, які регламентують діяльність поліції, в тому числі Присяги. Також поліцейський зобов'язаний професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва, поважати та не порушувати права, свободи людини і громадянина³.

Закон України «Про запобігання корупції», його вимоги та дія поширюється на всіх поліцейських, без виключення, який регулює питання про обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища, обмеження щодо одержання подарунків, запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними, обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування, обмеження спільної роботи близьких осіб, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів та ін. Ст.37 р.VI цього Закону регулює «загальні вимоги до поведінки поліцейських, якими вони зобов'язані керуватися під час виконання своїх службових чи представницьких повноважень, підстави та порядок притягнення до відповідальності за порушення цих вимог встановлюються цим Законом,

¹ Поліцейська деонтологія: навчальний посібник / за заг. ред. В. Я. Марковського. Львів: ЛДУВС, 2020. 316 с.

² Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

³ Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

який є правовою основою для кодексів чи стандартів професійної етики». Водночас поліцейські під час виконання своїх службових повноважень зобов'язані неухильно додержуватися вимог закону та загальноновизнаних етичних норм поведінки: «бути ввічливими у стосунках з громадянами, керівниками, колегами і підлеглими»¹.

Відповідно до статті 37 Закону України «Про запобігання корупції», Закону України «Про Національну поліцію», «з метою формування у поліцейських почуття відповідальності щодо дотримання професійно-етичних норм поведінки під час виконання службових обов'язків, а також сприяння посиленню авторитету та довіри громадян до Національної поліції України, наказом МВС України від 09.11.2016 №1179 були затверджені Правила етичної поведінки поліцейських»².

Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», його вимоги та дія поширюється на всіх поліцейських і визначає: поняття службової дисципліни в Національній поліції України, зобов'язання і обмеження, права і повноваження поліцейських, їхніх керівників, а також встановлює види заохочень і дисциплінарних стягнень, порядок їх застосування та оскарження»³.

4. Нормативно-правові акти центральних державних органів (постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету міністрів України). Нормативно-правові акти, які регулюють і визначають основні завдання, функції як головного органу Міністерства внутрішніх справ України, так і відповідно центрального органу Національної поліції України – це Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878⁴ та Положення про Національну поліцію, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877⁵. Положення про Міністерство внутрішніх справ України визначає, що МВС є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, забезпечує основні завдання у сфері охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг⁶. У Положенні про

¹Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

²Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>.

³Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>.

⁴Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету міністрів України від 28.10.2015 № 878 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>.

⁵Положення про Національну поліцію України : постанова Кабінету міністрів України від 28.10.2015 № 877 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text>.

⁶Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету міністрів України від 28.10.2015 № 878 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>.

Національну поліцію визначено, що «Національна поліція України реалізує державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції, порушень законності, службової дисципліни і контроль за їх реалізацією в органі Національної поліції»¹.

5. Відомчі нормативно-правові акти (накази, інструкції, розпорядження Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України).

Окремі норми, що стосуються дотримання правил етичної поведінки поліцейських обумовлені в Порядку складання Присяги працівника поліції, затвердженого наказом МВС України від 09.11.2015 № 1453². Зокрема, приймаючи Присягу, поліцейський зобов'язується безумовно дотримуватись Конституції та законів України під час виконання службових обов'язків, поважати та охороняти права і свободи людини, а також забезпечувати інтереси суспільства і держави. У Положенні про заохочення в Національній поліції України, затвердженого наказом МВС України від 25.04.2019 № 317³, визначено, що «за мужність, відвагу, героїзм, особливі заслуги перед державою у боротьбі зі злочинністю, забезпеченні публічної безпеки і порядку, за бездоганну та ефективну державну службу, особливі трудові заслуги та зразкове виконання службових обов'язків, поліцейські, державні службовці та інші працівники Національної поліції України можуть заохочуватись державними нагородами України, відзнаками Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України в порядку, визначеному законодавством, у тому числі цим Положенням»⁴. В наказі Національної поліції України від 23.09.2016 № 920 «Про заходи щодо укріплення службової дисципліни в органах та підрозділах Національної поліції України» закріплено такі вимоги, що «керівникам необхідно забезпечувати своєчасні та якісні проведення службових розслідувань за фактами порушень службової дисципліни та надзвичайних подій за участю особового складу»⁵. Основні правила етичної поведінки поліцейських прописані в Правилах етичної поведінки поліцейських, затверджені

¹Положення про Національну поліцію України : постанова Кабінету міністрів України від 28.10.2015 № 877 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text>.

²Порядок складання Присяги працівника поліції: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2015 № 1453// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1487-15#Text>.

³ Положення про заохочення в Національній поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.04.2019 № 317// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0535-19#n42>.

⁴Положення про заохочення в Національній поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.04.2019 № 317 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0535-19#n42>.

⁵Про заходи щодо укріплення службової дисципліни в органах та підрозділах Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 23.09.2016 № 920 // База даних «Портал МВС» / Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/documents/normativno-pravovi-akti>.

наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179¹. Досліджуючи даний нормативно-правовий акт, можна сказати про те, що в цьому нормативно-правовому акті немає таких понять як мораль, які б визначали моральні якості та моральні чесноти поліцейських. Проте простежуються окремі моральні норми. Так, у п. 3 р. IV вказаних Правил зазначено моральні вимоги до поліцейського і прямі заборони поліцейського у відносинах із населенням, зокрема: «поліцейський повинен бути тактовним та доброзичливим; висловлюватись відносно особи ввічливо та переконливо; до всіх потерпілих виявляти повагу, охороняти їх безпеку та право на невтручання в особисте життя». У п. 4. даного розділу сказано, що «поліцейський повинен бути коректним і не допускати застосування насильства чи інших негативних дій відносно людей». У п. 5 також визначені правила моралі, зокрема, що «з метою зменшення кількості випадків застосування поліцейських заходів примусу поліцейський повинен проявляти розсудливість, відкритість, почуття справедливості, володіти комунікативними навичками (переконання, ведення переговорів тощо), а в необхідних випадках мати керівні та організаційні якості».

Також в Правилах етичної поведінки поліцейських містяться окремі елементи моральних чеснот. Зокрема, у п. 1 р. II даного нормативно-правового акту простежуються моральні чесноти поліцейських, такі як справедливість, а також ті, які є похідними від чеснот мужності, мудрості і поміркованості, у п. 3 р. IV даних Правил зазначено бути тактовним, доброзичливим, ввічливим, проявляти повагу – це похідні від моральних чеснот мудрості й поміркованості, у п. 4 р. IV прослідковуються похідні норми від моральних чеснот поліцейських, зокрема такі як бути коректним, що є похідними від чеснот мудрості й поміркованості та бути об'єктивним від чесноти справедливості, у п. 5 р. IV відображені моральні чесноти поліцейських, такі як розсудливість, справедливість, відкритість. Отже можна сказати про те, що в Правилах етичної поведінки поліцейських містяться окремі елементи моральних чеснот поліцейських, таких як мудрість (розсудливість), справедливість, а також похідні від них – поміркованість, мужність (міцність). Однак конкретних визначень щодо моральних основ та моральних чеснот поліцейських в даному нормативно-правові акті не має².

Варто уваги Правила поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України, затверджені наказом МВС України від 22.02.2012 № 155³, то в цьому нормативно-правовому акті окрема увага приділялась питанням моралі. Зокрема, розділ

¹ Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 №1179 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>.

² Там само.

³ Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22.02.2012 № 155 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0628-12#Text> (втратив чинність).

III зазначених Правил присвячувався моральним основам служби в органах внутрішніх справ. Так, громадянський обов'язок і моральні цінності служби в органах внутрішніх справ знайшли своє відображення в наступних вимогах, що «кожен громадянин України вступаючи на службу до органів внутрішніх справ, приймаючи Присягу, добровільно покладає на себе обов'язок служіння Українському народові й захисту демократії, законності та правопорядку»; вищим моральними цінностями працівника є захист людини, її життя і здоров'я, честі та особистої гідності, її прав і свобод; загальнолюдські цінності складають основу морального духу працівника, який усвідомлює причетність до справи захисту правопорядку; професійний обов'язок, честь і гідність працівника органів внутрішніх справ, совість, професійний обов'язок, честь і гідність є головними моральними орієнтирами на службовому шляху захисника правопорядку і складають моральний стержень особистості працівника органів внутрішніх справ»¹. Також в цьому нормативному документі були визначені такі моральні принципи щодо проходження служби в органах внутрішніх справ: гуманізм, законність, об'єктивність, справедливість, колективізм і товариство, лояльність, нейтральність, толерантність². А моральними зобов'язаннями працівника органів внутрішніх справ були: «пріоритет державних і службових інтересів над особистими у своїй діяльності; безумовне дотримання вимог законів та службової дисципліни в професійній діяльності та в особистому житті, залишаючись завжди чесним і непідкупним, не ображаючи та не принижуючи людську гідність; бути мужнім і стійким у будь-яких ситуаціях; виявляти твердість і рішучість у боротьбі зі злочинцями, застосовуючи законні і високоморальні принципи»³.

6. Акти індивідуальної дії, які видаються на підставі конкретних юридичних норм (індивідуальне регулювання). Акти індивідуальної дії – це правові акти компетентного органу або посадової особи, видані на підставі юридичних фактів і норм права, які визначають права і обов'язки, ступінь юридичної відповідальності конкретних осіб. Основною вимогою до індивідуальних актів є їх суворі відповідність правовим актам, у яких закріплюється вся специфіка управління органами поліції (накази, доручення, інструкції, положення, які видаються в межах підрозділу, органу поліції)⁴, с. 112-113. До прикладу, це можуть бути накази, які видаються в межах підрозділу (накази про заохочення, накази про притягнення до дисциплінарної відповідальності), також це можуть бути різні інструкції (до

¹ Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22.02.2012 № 155 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0628-12#Text> (втратив чинність).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Безпалова О. Правове забезпечення управління органами поліції України. *Адміністративне право і процес / підприємництво, господарство і право*. ХНУВС, 9/2017. С.111-115. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/9/24.pdf>.

прикладу про правила внутрішнього трудового розпорядку поліцейських).

Висновки. В кінцевому підсумку констатуємо, що правове регулювання правил етичної поведінки поліцейських – це нормативний вплив на дії і поведінку суб'єктів правовідносин, з метою упорядкування правил поведінки усіх учасників правовідносин. Правове регулювання правил етичної поведінки поліцейських представляє собою ряд нормативно-правових актів, які регулюють основну правоохоронну функцію в державі та їх систему правовідносин. За юридичною силою нормативно-правових актів, правове регулювання правил етичної поведінки поліцейських становлять: 1. Конституція України; 2. Міжнародні правові акти; 3. Закони України, які містять основні організаційні аспекти діяльності поліції, принципи діяльності поліцейських, а також основні положення щодо проходження служби в поліції, в тому числі окремі етичні норми; 4. Нормативно-правові акти центральних державних органів (постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету міністрів України); 5. Відомчі нормативно-правові акти (накази, інструкції, розпорядження Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України); 6. Акти індивідуальної дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалова О. Правове забезпечення управління органами поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С.111-115. URL:<http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/9/24.pdf>.
2. Демків Р.Я. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти розуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 34. Т. 1. С. 19-23.
3. Європейська конвенція з прав людини : закон України від 17.07.1997 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Європейський кодекс поліцейської етики Рекомендація (2001) 10, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 19.09.2001 та Пояснювальний меморандум. URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf.
5. Загальна теорія держави і права / Цвік М. В. та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків, 2009. 584 с.
6. Кельман М., Кельман Р. Доктринальні підходи до розкриття поняття «правове регулювання». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». № 3 (39), 2023. С.13-20.
7. Конституція України : основний закон України від 28.06.1996// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Мармаза О.І. Теоретичні аспекти регулювання як функції управління. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 7 (51). С. 462-469.

9. Невестюк С. В. Механізм цивільного процесуального регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 210 с.

10. Петрова І. П., Мулявка Д. Г. Нормативно-правове регулювання організації і діяльності міліції України : монографія. Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2005. 176 с.

11. Поліцейська деонтологія: навчальний посібник / за заг. ред. В. Я. Марковського. Львів: ЛДУВС, 2020. 316 с.

12. Положення про заохочення в Національній поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.04.2019 № 317// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0535-19#n42>.

13. Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету міністрів України від 28.10.2015 № 878 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>.

14. Положення про Національну поліцію України : постанова Кабінету міністрів України від 28.10.2015 № 877 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text>.

15. Порядок складання Присяги працівника поліції: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2015 № 1453// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1487-15#Text>.

16. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>.

17. Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

18. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>.

19. Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22.02.2012 № 155 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0628-12#Text> (втратив чинність).

20. Про заходи щодо укріплення службової дисципліни в органах та підрозділах Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 23.09.2016 № 920 // База даних «Портал МВС» / Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/documents/normativno-pravovi-akti>.

21. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024

Lesya Ya. MASYUK,

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF RULES OF ETHICAL BEHAVIOR OF POLICE OFFICERS AND THE PLACE OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION IN IT

In the scientific article, a comprehensive review and elaboration of the existing theoretical and scientific achievements regarding the legal regulation of the rules of ethical behavior of police officers and the formulation on this basis of the appropriate classification according to the legal force of normative legal acts were carried out. It has been proven that the legal regulation of the rules of ethical behavior of police officers is a normative influence on the actions and behavior of the subjects of legal relations, with the aim of regulating the rules of behavior of all participants in legal relations. The legal regulation of the rules of ethical behavior of police officers is a series of legal acts that regulate the main law enforcement function in the state and their system of legal relations. According to the legal force of normative legal acts, the legal regulation of the rules of ethical behavior of police officers is: 1. The Constitution of Ukraine; 2. International legal acts; 3. Laws of Ukraine, which contain the main organizational aspects of police activity, the principles of police activity, as well as the main provisions regarding police service, including separate ethical norms; 4. Normative and legal acts of central state bodies (resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine); 5. Departmental normative legal acts (orders, instructions, orders of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine); 6. Acts of individual action.

Key words: *legal regulation, rules of ethical behavior, professional and ethical requirements, police officer, administrative legislation.*

Артем Олександрович СНЕЖКО*(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)*

КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВІ АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ В ПОДАТКОВІЙ СФЕРІ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, виділено коло контрольно-наглядових адміністративних процедур в податковій сфері. До цієї групи віднесено процедуру взяття на облік платників податків; адміністративну процедуру податкової перевірки; процедуру перевірки податковими органами фізичних та юридичних осіб в рамках державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення. Розкрито та детально проаналізовано кожний приклад контрольно-наглядової процедури та встановлено функціональні особливості їх практичної реалізації.

Визначено, що контрольно-наглядові процедури в податковій сфері складають собою розгалужену систему. До цієї групи віднесено процедуру взяття на облік платників податків; адміністративну процедуру податкової перевірки; процедуру перевірки податковими органами фізичних та юридичних осіб в рамках державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення.

Відмічено, що податковій перевірці притаманні наступні специфічні ознаки: по-перше, вона є процедурою ініціативного характеру та проводиться за наявності владної волі та інтересу уповноважених органів та підрозділів ДПС з метою виконання ними своїх повноважень в рамках податкового контролю; по-друге, адміністративна процедура податкової перевірки передбачає більш інтенсивний вплив на фізичних та юридичних осіб, що виступають її учасниками. Якщо при реєстрації або ліцензуванні відбувається, переважно, аналіз інформації про відповідного суб'єкта в цілому, то в рамках перевірок здійснюється втручання в його оперативну діяльність та глибоке дослідження документальної звітності про його діяльність; по-третє, ключовим завданням адміністративної процедури податкової перевірки є забезпечення дотримання фізичними та юридичними особами податкового законодавства в процесі провадження своєї поточної діяльності.

Доведено, що контрольно-наглядові адміністративні процедури відіграють важливу роль для ефективної роботи всієї податкової сфери, а також якісного та повного виконання податковими органами покладених на них завдань та функцій. Дані процедури відрізняються складністю, адже комбінують в собі велику кількість юридичних, аналітичних, обліково-спостережних, владно-управлінських та інших активних процесів.

Ключові слова: адміністративні процедури, контрольно-наглядові адміністративні процедури, податкові органи.

Постановка проблеми. Належний рівень функціонування податкової системи країни прямо залежить від ефективності забезпечення справляння податків, інших обов'язкових платежів фізичними та юридичними особами, а також законної та ефективної роботи податкових органів держави. Втілення цих аспектів досягається з використанням різних правових інструментів до яких відносяться контрольно-наглядові адміністративні процедури. Контрольно-наглядові адміністративні процедури в податковій сфері є надзвичайно важливими, оскільки вони відіграють ключову роль у забезпеченні ефективності та прозорості системи оподаткування, а також у підтримці балансу між державними інтересами та правами платників податків.

Окремі адміністративні процедури, які реалізуються у податковій сфері, досліджувались у наукових працях різних науковців. Зокрема вказаному питанню приділялась увага у дослідженнях: О. Т. Зими, О. В. Джафарової, Є. П. Калугіної, А. Т. Комзюка, Р. М. Лящука, О. М. Музичука, С. М. Серьогіна, О. М. Соловйова, О. С. Юніна, І. В. Яська та багатьох інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є дослідження питань контрольно-наглядових адміністративних процедур в податковій сфері.

Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло та надати характеристику контрольно-наглядовим адміністративним процедурам, які реалізуються податковими органами. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює діяльність податкових органів; розкрити сутність контрольно-наглядових адміністративних процедур в податковій сфері.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що однією з найбільш широких контрольно-наглядових процедур за суб'єктами, у відношенні яких її направлено є адміністративна процедура взяття на облік платників податків. Етимологія слова «облік» наступна: 1) засвідчення, встановлення наявності з'ясування кількості чого-небудь; 2) реєстрація людей із занесенням у відповідні списки для їх використання де-небудь, з'ясування їх наявності, переміщення і таке інше; 3) система реєстрації процесів якої-небудь діяльності в її кількісному та якісному виявах з метою спрямування, контролю і таке інше¹. Безпосередньо в ПКУ не наводиться комплексного визначення категорії «облік платників податків», водночас науковці, які досліджують дану проблему, пишуть, що це процедура збору та збереження органами та підрозділами ДПС інформації про фізичну чи юридичну особу (її відокремлені підрозділи), з метою надання їм статусу платника податків, уточнення та корегування відомостей про платника податку в процесі його діяльності, та зняття платника з обліку².

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 808.

² Пришва Н. Ю. Поняття інституту представництва в податковому праві. *Бюлетень міністерства*

На законодавчому рівні явища, описаного представленим поняттям та пов'язаною із ним адміністративної процедури регульовано Главою 6 ПКУ. Згідно з її положеннями, облік платників податків ведеться з метою створення умов для здійснення контролюючими органами контролю за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою сплати податків, нарахованих фінансових санкцій, дотримання податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. Взяттю на облік або реєстрації у контролюючих органах підлягають всі платники податків¹.

З метою проведення податкового контролю платники податків підлягають реєстрації або взяттю на облік у контролюючих органах за місцезнаходженням юридичних осіб, відокремлених підрозділів юридичних осіб, місцем проживання особи (основне місце обліку), а також за місцем розташування (реєстрації) їх підрозділів, рухомого та нерухомого майна, об'єктів оподаткування або об'єктів, які пов'язані з оподаткуванням або через які провадиться діяльність (неосновне місце обліку). Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, може прийняти рішення про зміну основного та неосновного місця обліку великого платника податків, у тому числі визначити, що облік такого платника податків здійснює територіальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, який здійснює супроводження великих платників податків, та його структурні підрозділи в разі створення. Взяття на облік платників податків - юридичних осіб та їх відокремлених підрозділів здійснюється після їх державної реєстрації чи включення відомостей про них до відповідних державних реєстрів на умовах, що визначаються законодавчими актами України, крім випадків, визначених ПКУ, коли органами реєстрації є контролюючі органи або коли проведення державної реєстрації платника податків у відповідному статусі законодавством не передбачається. Всі фізичні особи - платники податків та зборів реєструються у контролюючих органах шляхом включення відомостей про них до Державного реєстру фізичних осіб - платників податків. Документи, що подаються платниками податків для взяття на облік у контролюючих органах, перевіряються і в разі виявлення помилок або подання недостовірних відомостей повертаються для виправлення. Платники податків, які не подали протягом 5 календарних днів, наступних за днем отримання повернутих документів, виправлених документів для взяття на облік у контролюючих органах або повторно подали такі документи з помилками, несуть відповідальність відповідно до закону².

юстиції України. 2006. № 6. С. 63; Саваріна О. Окремі методи податкового регулювання підприємницької діяльності : правові проблеми застосування. *Право України*. 2006. № 3. С. 48–51; Синкова О. Правове регулювання стандартизації системи звітності і обліку. *Право України*. 2007. № 6. С. 33–36; Піддубна Д. В. Правове регулювання обліку платників податків як елемент податкової діяльності держави : дис... канд. юрид. наук. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2008. С. 3

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. №2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13. Ст. 556.

² Там само.

Наступним прикладом контрольно-наглядової групи адміністративних процедур є податкові перевірки. Цій адміністративній процедурі притаманні наступні специфічні ознаки: по-перше, вона є процедурою ініціативного характеру та проводиться за наявності владної волі та інтересу уповноважених органів та підрозділів ДПС з метою виконання ними своїх повноважень в рамках податкового контролю; по-друге, адміністративна процедура податкової перевірки передбачає більш інтенсивний вплив на фізичних та юридичних осіб, що виступають її учасниками. Якщо при реєстрації або ліцензуванні відбувається, переважно, аналіз інформації про відповідного суб'єкта в цілому, то в рамках перевірок здійснюється втручання в його оперативну діяльність та глибоке дослідження документальної звітності про його діяльність; по-третє, ключовим завданням адміністративної процедури податкової перевірки є забезпечення дотримання фізичними та юридичними особами податкового законодавства в процесі провадження своєї поточної діяльності.

Таким чином, адміністративна процедура податкової перевірки є упорядкованою системою операцій та дій, спрямованих на забезпечення дотримання фізичними та юридичними особами податкового законодавства в частині сплати податків та зборів, правильності ведення податкової звітності та її своєчасного направлення до податкових органів. Різновиди та порядок даної процедури регламентовано Главою 8 ПКУ відповідно до статей якої, контролюючі органи мають право проводити камеральні, документальні (планові або позапланові; виїзні або невиїзні) та фактичні перевірки. Камеральні та документальні перевірки проводяться контролюючими органами в межах їх повноважень виключно у випадках та у порядку, встановлених Кодексом, а фактичні перевірки – ПКУ та іншими законами України, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи¹.

Камеральною вважається перевірка, яка проводиться у приміщенні контролюючого органу виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків та даних системи електронного адміністрування податку на додану вартість (даних центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, в якому відкриваються рахунки платників у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, даних Єдиного реєстру податкових накладних та даних митних декларацій), а також даних Єдиного реєстру акцизних накладних та даних системи електронного адміністрування реалізації пального та спирту етилового тощо².

Документальною перевіркою вважається перевірка, предметом якої є своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати усіх передбачених ПКУ податків та зборів, а також дотримання валютного та

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. №2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13. Ст. 556.

² Там само.

іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами) та яка проводиться на підставі податкових декларацій (розрахунків), фінансової, статистичної та іншої звітності, реєстрів податкового та бухгалтерського обліку, ведення яких передбачено законом, первинних документів, які використовуються в бухгалтерському та податковому обліку і пов'язані з нарахуванням і сплатою податків та зборів, виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також отриманих в установленому законодавством порядку контролюючим органом документів та податкової інформації, у тому числі за результатами перевірок інших платників податків. Документальна планова перевірка проводиться відповідно до плану-графіка перевірок¹.

Фактична перевірка здійснюється без попередження платника податків (особи) та може проводитися на підставі рішення керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу, оформленого наказом, копія якого вручається платнику податків або його уповноваженому представнику, або особам, які фактично проводять розрахункові операції під розписку до початку проведення такої перевірки. Під час проведення фактичної перевірки в частині дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами), в тому числі тим, яким встановлено випробування, перевіряється наявність належного оформлення трудових відносин, з'ясовуються питання щодо ведення обліку роботи, виконаної працівником, обліку витрат на оплату праці, відомості про оплату праці працівника².

Окрему частину контрольно-наглядових адміністративних процедур складають перевірки податкових органів в аспекті державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення. Дані адміністративні процедури проводяться податковими органами тимчасово, на період до припинення або скасування воєнного стану в Україні відповідно до Закону України «Про ціни і ціноутворення» та з урахуванням особливостей, встановлених пунктом 69 підрозділу 10 розділу XX ПКУ. Податкові органи здійснюють контроль за дотриманням платниками податків вимог законодавства щодо встановлених державою фіксованих цін, граничних цін та граничних рівнів торговельної надбавки (націнки) шляхом проведення фактичних перевірок. Фактична перевірка проводиться за наявності хоча б однієї з таких підстав: 1) отримання у встановленому законодавством порядку від державних органів або органів місцевого самоврядування інформації, що свідчить про можливі порушення платником податків законодавства про ціни і ціноутворення; 2) отримання письмового

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. №2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13. Ст. 556.

² Там само.

звернення покупця (споживача), оформленого відповідно до закону, про порушення платником податків установленого порядку формування, встановлення та застосування державних регульованих цін. Під час проведення фактичної перевірки податкові органи мають право отримувати від суб'єктів господарювання документи та/або інформацію, які підтверджують вартість придбання товару, що є предметом перевірки. У разі виявлення порушень законодавства про ціни і ціноутворення за результатами проведення фактичної перевірки такі порушення зазначаються в окремому акті про результати фактичної перевірки, який надсилається до органу, уповноваженого приймати рішення про застосування адміністративно-господарських санкцій. У разі якщо платник податків не погоджується з виявленими порушеннями, він має право надіслати свої зауваження до органу, уповноваженого приймати рішення про застосування адміністративно-господарських санкцій за порушення вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін¹.

Висновки. Отже, проведене дослідження показує розгалуженість системи контрольно-наглядових процедур в податковій сфері. До цієї групи віднесено процедуру взяття на облік платників податків; адміністративну процедуру податкової перевірки; процедуру перевірки податковими органами фізичних та юридичних осіб в рамках державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення. Контрольно-наглядові адміністративні процедури відіграють важливу роль для ефективної роботи всієї податкової сфери, а також якісного та повного виконання податковими органами покладених на них завдань та функцій. Дані процедури відрізняються складністю, адже комбінують в собі велику кількість юридичних, аналітичних, обліково-спостережних, владно-управлінських та інших активних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Піддубна Д. В. Правове регулювання обліку платників податків як елемент податкової діяльності держави : дис... канд. юрид. наук. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2008. 201 с.
3. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. №2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13. Ст. 556.

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. №2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13. Ст. 556; Податкові органи здійснюють державний контроль (нагляд) та спостереження у сфері ціноутворення: стаття від 21.10.2022. Офіційний веб-сайт Головного управління ДПС у Дніпропетровській області. URL: <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/625063.html>; Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21.06.2012 р. № 5007-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 19-20. Ст. 190.

4. Податкові органи здійснюють державний контроль (нагляд) та спостереження у сфері ціноутворення: стаття від 21.10.2022. Офіційний веб-сайт Головного управління ДПС у Дніпропетровській області. URL: <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/625063.html>.

5. Пришва Н. Ю. Поняття інституту представництва в податковому праві. *Бюлетень міністерства юстиції України*. 2006. № 6. С. 63.

6. Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21.06.2012 р. № 5007-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 19-20. Ст. 190.

7. Саваріна О. Окремі методи податкового регулювання підприємницької діяльності : правові проблеми застосування. *Право України*. 2006. № 3. С. 48–51.

8. Синкова О. Правове регулювання стандартизації системи звітності і обліку. *Право України*. 2007. № 6. С. 33–36.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2024

Artem OI. SNEZHKO,

Postgraduate Student

(*Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine*)

CONTROL AND SUPERVISORY ADMINISTRATIVE PROCEDURES IN THE TAX FIELD

It was determined that control and supervision procedures in the tax field constitute an extensive system. This group includes the procedure for registering taxpayers; administrative procedure of tax audit; the procedure for checking individuals and legal entities by tax authorities within the framework of state control (supervision) and surveillance in the field of pricing.

It was noted that the tax audit has the following specific features: firstly, it is a procedure of an initiative nature and is carried out in the presence of the will and interest of the authorized bodies and units of the DPS in order to fulfill their powers within the framework of tax control; secondly, the administrative procedure of the tax audit involves a more intense impact on individuals and legal entities acting as its participants. If, during registration or licensing, the analysis of information about the relevant subject as a whole is mainly carried out, then as part of the inspections, intervention in its operational activities and in-depth study of documentary reporting on its activities is carried out; thirdly, the key task of the administrative procedure of the tax audit is to ensure compliance by individuals and legal entities with tax legislation in the course of conducting their current activities.

It has been proven that control and supervisory administrative procedures play an important role for the effective operation of the entire tax sphere, as well as the high-quality and full performance of the tasks and functions assigned to them by tax authorities. These procedures differ in complexity, because they combine a large number of legal, analytical, accounting-monitoring, power-management and other active processes.

Keywords: *administrative procedures, control and supervisory administrative procedures, tax authorities.*

Інеса Анатоліївна ШУМІЛО,

кандидат юридичних наук

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

У статті наголошено на тому, що під актуальним викликом сучасності у міжнародному приватному праві слід розуміти сформовану на рівні наукового осмислення, актуального стану правового регулювання, науково-технічного прогресу, стандартів захисту прав людини в сучасному демократичному суспільстві сукупність напрямів діяльності, їх тенденцій розвитку, а також проблемних аспектів, що мають місце в Україні, а також у світовому співтоваристві, впливають на розуміння ключових аспектів життєдіяльності суспільства та держави, а також призводять до трансформації суспільних відносин, що входять до сфери регулювання міжнародного приватного права.

До викликів сучасності у міжнародному приватному праві віднесено переосмислення взаємозв'язку між міжнародним приватним правом та цивільним процесуальним правом; переосмислення сутності міжнародного приватного права в контексті його взаємозв'язку з міжнародним публічним правом; впровадження новітніх технологій у повсякденне життя людей, що призводить до появи нетипових процесів, які потребують осмислення з точки зору норм міжнародного приватного права; активне використання людством цифрових платформ, які змінюють міжнародний бізнес і представляють новий виклик для світового ринку; непоодинокі випадки транскордонної (безмежної) дифамації у сучасних соціальних мережах; потреба у врахуванні гендерної складової при розумінні особистих наслідків шлюбу, в питаннях батьківства в транснаціональному сурогатному материнстві, викрадення дітей і в контексті домашнього насильства; особлива подвійна природа органу, вилученого у живого донора.

Ключові слова: виклики сучасності, міжнародне приватне право, новітні технології, транскордонна дифамація, гендерні питання.

Постановка проблеми. Кожне суспільство потребує визнання та захисту прав своїх громадян, і це стає більш доречним для кожної адміністрації, яка поважає цей захист для загального блага суспільства¹. Приватні суб'єкти та установи, і, як наслідок, саме приватне право, все частіше змушені зважати на численні виклики, які виходять за межі сфери

¹ Brusakova O., Karmaza O., Vasylenko V., Moroz V. Public administration and the protection of private rights: Questioning its recognition and application under ukrainian law. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. № 11(1). P. 29.

приватного права, яким воно традиційно сприймається. Вони відображають загрози глобальному конституційному порядку та ліберальному конституціоналізму, а також загрози індивідуальним і колективним фундаментальним правам і конституційним цінностям. Як наслідок, розуміння ролі приватного права в створенні та сприянні розвитку глобальної економіки та глобалізації часто не входить до прямої компетенції юристів-міжнародників¹.

В українській правовій думці питання адаптації вітчизняної приватноправової системи до права ЄС, гармонізації цивільного законодавства України та країн Європи, транснаціонального торгового права, уніфікації міжнародного приватного права в ЄС розглядали А. С. Довгерт, Н. С. Кузнєцова, Л. А. Луць, О. О. Мережко, В. І. Муравйов, В. Ф. Опришко, В. В. Попко, О. В. Руденко, Л. А. Шевченко та ін. Водночас в умовах сучасності перед людством постають нові проблеми та виклики, що актуалізує окремі питання в царині міжнародного приватного права.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити актуальні виклики сучасності у міжнародному приватному праві. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розглянути глибинні витоки міжнародного приватного права у всесвітній історії; сформулювати визначення актуальних викликів сучасності у міжнародному приватному праві; проаналізувати сутність та особливості окремих викликів.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб повною мірою осмислити виклики сучасності у міжнародному приватному праві, слід розуміти його глибинні витоки у всесвітній історії. Л. А. Шевченко стверджує, що «зародження основних ознак міжнародного приватного права відбулося в епоху античності. Стародавня Греція і Рим внаслідок широти своїх економічних показників розвитку вперше стикаються з необхідністю вироблення елементів міжнародного приватного права. Давньоримська юридична думка накопичила значний досвід у цьому напрямі, який було покладено в основу розвитку міжнародного приватного права середньовічного періоду. Рецепція римського права в італійських містах-державках поступово набувала дедалі більш творчого характеру. Очевидним є те, що на середньовічному етапі розвитку міжнародного приватного права відбувалося запозичення античної традиції з подальшою творчою адаптацією у межах тогочасних умов розвитку»².

Водночас наразі відбувається переосмислення міжнародного приватного права у світлі актуальних викликів сучасності, під якими ми розуміємо сформовану на рівні наукового осмислення, актуального стану правового регулювання, науково-технічного прогресу, стандартів захисту прав людини в сучасному демократичному суспільстві сукупність напрямів

¹ Law S., Shaw J., Havercroft J., Kang S., Wiener A. Private law, private international law and public interest litigation. *Global Constitutionalism*. 2024. № 13 (1). P. 1–12.

² Шевченко Л. А. Історичні аспекти виникнення міжнародного приватного права: античний та середньовічний етапи. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. № 84 (4). С. 370.

діяльності, їх тенденцій розвитку, а також проблемних аспектів, що мають місце в Україні, а також у світовому співтоваристві, впливають на розуміння ключових аспектів життєдіяльності суспільства та держави, а також призводять до трансформації суспільних відносин, що входять до сфери регулювання міжнародного приватного права.

До подібних викликів можемо віднести і переосмислення взаємозв'язку між міжнародним приватним правом та цивільним процесуальним правом. Традиційно міжнародне приватне право та цивільне процесуальне право є окремими дисциплінами. Навіть сьогодні багато процесуалістів, здається, не повністю знайомі зі сферою міжнародного приватного права, тоді як багатьом експертам з міжнародного приватного права бракує глибоких знань цивільного процесу. Однак сучасне міжнародне приватне право тісно переплітається з цивільним процесом. По-перше, гармонізацію міжнародного приватного права можна розглядати як попередній етап гармонізації цивільного процесу. По-друге, у зв'язку з попереднім пунктом, гармонізація норм міжнародного приватного права може призвести до спонтанного наближення цивільного процесу. По-третє, гармонізація норм міжнародного приватного права та цивільного процесу залежать одна від одної. Особливо в ЄС відбувається поступовий перехід від гармонізації міжнародного приватного права до гармонізації цивільного процесу шляхом встановлення мінімальних стандартів цивільного процесу та запровадження єдиних європейських процедур¹.

Зазнає переосмислення і сутність міжнародного приватного права в контексті його взаємозв'язку з міжнародним публічним правом. Міжнародне публічне право та міжнародне приватне право традиційно сприймаються як різні та не пов'язані між собою. Практика міжнародних судів і трибуналів показує, що насправді обидві сфери є взаємозалежними, взаємодоповнюють одна одну. Цей внесок підкреслює, як Міжнародний Суд ООН і трибунали, що займаються інвестиційним арбітражем і комерційним арбітражем, розробили прагматичну сукупність прецедентного права, яка дозволила міжнародному публічному праву та міжнародному приватному праву розвивати одне одного².

Слід звернути увагу і на те, що впровадження новітніх технологій у повсякденне життя людей нерозривно призводить до появи нетипових процесів, що потребують осмислення з точки зору норм міжнародного приватного права. Рауль Санчес у цьому контексті стверджує, що впровадження автоматизованих транспортних засобів сприятиме поступовому зниженню відповідальності водіїв, які беруть участь у транскордонних дорожньо-транспортних пригодах, порівняно з виробниками та операторами систем штучного інтелекту, встановлених у цих транспортних засобах. Таким чином, відбувається зміна парадигми від

¹ Kramer X. Harmonisation of civil procedure and the interaction with private international law // Conference on Civil Litigation in a Globalising World. (Rotterdam, 17-18 July 2010). Rotterdam, 2010. P. 121.

² Arroyo D., Mbengue M. Public and private international law in international courts and tribunals: Evidence of an inescapable interaction. *Columbia Journal of Transnational Law*. 2018. № 56 (4). P. 797.

режиму відповідальності водія за провину до режиму суворої відповідальності за дефекти продукції, що безпосередньо вплине на застосування норм міжнародного приватного права для визначення застосовного права у випадках деліктної відповідальності¹. Водночас наразі питання впровадження автоматизованих транспортних засобів є доволі дискусійним навіть у високорозвинених з технологічної точки зору державах. Так, згідно з чинним законодавством Японії, експерименти з автоматизованим транспортним засобом без водія в автомобілі заборонені в реальному світі. В Японії в 2017 році було видано керівництво для проведення експериментів з автоматизованим транспортним засобом без людей у транспортному засобі в реальному світі².

Водночас поряд із запровадженням новітніх технологій в різних сферах життєдіяльності людини в реальному світі зазнає суттєвих змін і світ цифрових технологій. Моделі обміну на цифрових платформах змінюють міжнародний бізнес і представляють новий виклик для світового ринку. Економіка спільного використання поширює свої проблеми на всю правову сферу та порушує проблеми, пов'язані із застосуванням існуючої правової бази, яка робить менш чіткими межі, встановлені між споживачем і постачальником або професійними послугами, що створює невизначеність щодо застосовних стандартів. У цьому контексті міжнародне приватне право набуває особливої актуальності в середовищі, що характеризується інтернаціоналізацією бізнесу, який використовує цифрові платформи³. Як стверджує Вендолай Гонсалес, майбутнє електронної комерції значною мірою залежить від розвитку позасудових механізмів вирішення конфліктів, адаптованих до динаміки Інтернету, здатних забезпечити рівну безпеку та довіру споживачам і торговцям. Однак на сьогоднішній день не існує узгоджених міжнародних стандартів для вирішення транскордонних спорів, пов'язаних з електронною комерцією між підприємствами та споживачами, що призводить до низки глобальних проблем, які безперечно впливають на міжнародне приватне право⁴.

Поряд із цифровими платформами невід'ємною частиною життя людей постають соціальні мережі. Сандра Сакольцова стверджує, що соціальні мережі стали дуже важливою частиною повсякденного життя багатьох людей. Наслідком їхнього використання є збільшення участі в наклепі, швидше за все, через аспект анонімності, присутній в онлайн-

¹ Sanchez R. Compatibility of the future civil liability regime for artificial intelligence with the rules of Private international law in cross-border road traffic accidents caused by automated vehicles. *Anuario Espanol De Derecho Internacional Privado*. 2022. № 22. P. 139.

² Hashimoto N., Thompson S., Takinami Y., Mizushima K., Otsuka T., Omae M., Kato S. Introduction of prototype of remote type automated vehicle system by using communication between operator and vehicles in real environment. // 16th International Conference on Intelligent Transportation Systems Telecommunications. Lisboa, 15-17 October. 2018. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/8566924>.

³ Feliu Alvarez De Sotomayor S. Collaborative models in Digital Platforms: new challenges for international business and Private International Law. *Anuario Espanol De Derecho Internacional Privado*. 2018. № 18. P. 399.

⁴ Gonzalez W. Online dispute resolution: The issues in Private International Law. *Anuario Colombiano De Derecho Internacional*. 2020. № 13. P. 187.

середовищі. Така транскордонна (або, точніше, безмежна) дифамація викликає складні проблеми з точки зору юрисдикції та чинного законодавства. Ці виклики залишаються невирішеними до сьогодні. Крім того, негативні наслідки виникають не лише в рамках самого міжнародного приватного права, але статус-кво також суттєво впливає на реалізацію основних прав людини¹.

Ще одним актуальним викликом, що постає перед міжнародним приватним правом, є ціла низка гендерних питань. Варто враховувати, що міжнародне приватне право саме по собі стосується захисту приватного права в транскордонних відносинах. Численні проблеми, які стосуються міжнародного приватного права, вимагають розгляду цілісного підходу як у теоретичному, так і в практичному плані. Не є винятком і захист прав людини, що передбачає боротьбу з дискримінацією за ознакою статі. Крім того, велика кількість транскордонних приватних ситуацій може враховувати стать. Феміністські теорії впливають на сучасне законодавство та тлумачення міжнародного приватного права. Інтеграція гендерної проблематики однозначно впливає на методологію, розуміння та тлумачення міжнародного приватного права. Здійсненість «сліпих» правил вибору права ставиться під сумнів у світлі сучасних соціальних вимог і горизонтальних політичних цілей, що стосуються гендерної рівності та права на самовизначення. Гендерний мейнстрімінг відображається в систематичному пом'якшенні методів міжнародного приватного права. Однак його доцільність пом'якшити гендерну дискримінацію заперечується соціальною реальністю патріархальної культури та пов'язаних із нею гендерних ролей. Теми міжнародного приватного права, що стосуються гендеру, зводяться до особистих наслідків шлюбу, зокрема особистого імені, святкування та розірвання шлюбу, дитячого шлюбу. У царині міжнародного сімейного права гендерні аспекти розглядаються в питаннях батьківства в транснаціональному сурогатному материнстві, викрадення дітей і в контексті домашнього насильства².

Ще одним викликом для міжнародного приватного права в медичній сфері постає те, що орган, вилучений у живого донора, як і тіло померлої людини, мають подвійну природу. Вони належать до матеріальних об'єктів, здатних нести як майнову, так і немайнову цінність. Якщо орган, взятий у живого донора, або тіло померлої особи є власністю, то вони набувають режиму речей, обмежених у цивільному обороті. При цьому науковці зазначають, що майнова складова таких благ не перешкоджає їм одночасно виступати і об'єктами немайнових правовідносин. Крім того, дослідники окремо приділяють увагу ембріону *in vitro*, який має потенційну здатність до трансплантації в організм людини. На основі аналізу судової практики різних міжнародних інстанцій зроблено припущення, що за своєю природою

¹ Sakolciová S. Defamation on social media - challenges of private international law. *Bratislava Law Review*. 2021. № 5 (1). P. 121

² Zupan M., Drvenčič M. Gender issues in private international law. *Gender Perspectives in Private Law*. 2023. № 4. P. 1.

такий ембріон має природну здатність розглядатися в праві не лише як об'єкт майнових і немайнових правовідносин, а й як суб'єкт права (квазісуб'єкт права). У зв'язку з цим науковці виділяють три основні правові підходи, що застосовуються в міжнародному приватному праві до ембріона *in vitro*, а саме: 1) ембріон *in vitro* - суб'єкт права; 2) ембріон *in vitro* – об'єкт права; 3) ембріон *in vitro* - проміжний суб'єкт-об'єктний стан, правове явище *sui generis*¹.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що під актуальним викликом сучасності у міжнародному приватному праві слід розуміти сформовану на рівні наукового осмислення, актуального стану правового регулювання, науково-технічного прогресу, стандартів захисту прав людини в сучасному демократичному суспільстві сукупність напрямів діяльності, їх тенденцій розвитку, а також проблемних аспектів, що мають місце в Україні, а також у світовому співтоваристві, впливають на розуміння ключових аспектів життєдіяльності суспільства та держави, а також призводять до трансформації суспільних відносин, що входять до сфери регулювання міжнародного приватного права.

До викликів сучасності у міжнародному приватному праві віднесено переосмислення взаємозв'язку між міжнародним приватним правом та цивільним процесуальним правом; переосмислення сутності міжнародного приватного права в контексті його взаємозв'язку з міжнародним публічним правом; впровадження новітніх технологій у повсякденне життя людей, що призводить до появи нетипових процесів, які потребують осмислення з точки зору норм міжнародного приватного права; активне використання людством цифрових платформ, які змінюють міжнародний бізнес і представляють новий виклик для світового ринку; непоодинокі випадки транскордонної (безмежної) дифамації у сучасних соціальних мережах; потреба у врахуванні гендерної складової при розумінні особистих наслідків шлюбу, зокрема особистого імені, святкування та розірвання шлюбу, дитячого шлюбу, в питаннях батьківства в транснаціональному сурогатному материнстві, викрадення дітей і в контексті домашнього насильства; особлива подвійна природа органу, вилученого у живого донора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шевченко Л. А. Історичні аспекти виникнення міжнародного приватного права: античний та середньовічний етапи. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. № 84 (4). С. 366–370.
2. Arroyo D., Mbengue M. Public and private international law in international courts and tribunals: Evidence of an inescapable interaction. *Columbia Journal of Transnational Law*. 2018. № 56 (4). P. 797–854.

¹ Slipchenko S., Shyshka O., Buletsa S., Slipchenko A., Shyshka N. Legal regime of donor organs in private international law. *Georgian medical news*. 2020. P. 169.

3. Brusakova O., Karmaza O., Vasylenko V., Moroz V. Public administration and the protection of private rights: Questioning its recognition and application under ukrainian law. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. № 11(1). P. 29–41.
4. Feliu Alvarez De Sotomayor S. Collaborative models in Digital Platforms: new challenges for international business and Private International Law. *Anuario Espanol De Derecho Internacional Privado*. 2018. № 18. P. 399–424.
5. Gonzalez W. Online dispute resolution: The issues in Private International Law. *Anuario Colombiano De Derecho Internacional*. 2020. № 13. P. 187–208.
6. Hashimoto N., Thompson S., Takinami Y., Mizushima K., Otsuka T., Omae M., Kato S. Introduction of prototype of remote type automated vehicle system by using communication between operator and vehicles in real environment. // 16th International Conference on Intelligent Transportation Systems Telecommunications. Lisboa, 15-17 October. 2018. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/8566924>.
7. Kramer X. Harmonisation of civil procedure and the interaction with private international law // Conference on Civil Litigation in a Globalising World. (Rotterdam, 17-18 July 2010). Rotterdam, 2010. P. 121–139.
8. Law S., Shaw J., Havercroft J., Kang S., Wiener A. Private law, private international law and public interest litigation. *Global Constitutionalism*. 2024. № 13 (1). P. 1–12.
9. Sakolciová S. Defamation on social media – challenges of private international law. *Bratislava Law Review*. 2021. № 5 (1). P. 121–134.
10. Sanchez R. Compatibility of the future civil liability regime for artificial intelligence with the rules of Private international law in cross-border road traffic accidents caused by automated vehicles. *Anuario Espanol De Derecho Internacional Privado*. 2022. № 22. P. 139–180.
11. Slipchenko S., Shyshka O., Buletsa S., Slipchenko A., Shyshka N. Legal regime of donor organs in private international law. *Georgian medical news*. 2020. P. 169–177.
12. Zupan M., Drventic M. Gender issues in private international law. *Gender Perspectives in Private Law*. 2023. № 4. P. 1–28.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2024

Inessa An. SHUMILO,

PhD in Law

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine)

CURRENT CHALLENGES OF MODERNITY IN INTERNATIONAL PRIVATE LAW

The article emphasizes that the current challenge of modernity in international private law should be understood as a set of activities, their development trends, formed at the level of scientific understanding, the current state of legal regulation, scientific and technical progress, standards for the

protection of human rights in a modern democratic society, and also problematic aspects that take place in Ukraine, as well as in the world community, affect the understanding of key aspects of the life of society and the state, and also lead to the transformation of social relations that are included in the sphere of regulation of private international law.

Modern challenges in private international law include rethinking the relationship between private international law and civil procedural law; rethinking the essence of private international law in the context of its relationship with international public law; the introduction of the latest technologies into the everyday life of people, which leads to the appearance of atypical processes that require understanding from the point of view of the norms of international private law; active use by humanity of digital platforms that change international business and represent a new challenge for the world market; rare cases of cross-border (borderless) defamation in modern social networks; the need to take into account the gender component when understanding the personal consequences of marriage, in matters of parentage in transnational surrogacy, child abduction and in the context of domestic violence; the special dual nature of an organ removed from a living donor.

Key words: *modern challenges, international private law, new technologies, cross-border defamation, gender issues.*

Сергій Валерійович ПЕТКОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Таврійський національний університет імені В.І.
Вернадського, м. Київ)

Євгенія Володимирівна ДУЛІБА,
доктор юридичних наук, доцент
(Національний університет водного
господарства та природокористування, м. Рівне)

Віталій Андрійович ФЕДІРКО
(ПВНЗ «Університет сучасних знань», м. Київ)

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ» У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА

Проаналізовано наукові підходи до проблеми зловживання правом, а також розглянуто її у вузькому контексті застосування правових інструментів у професійній діяльності адвоката. Акцентовано увагу на дослідженні питання щодо того, чи мають приписи про заборону адвокату

зловживати правом характер юридичної норми. Вказано, що зловживання, яке містить елемент запозиченого з етики поняття «зла» не піддається точному правовому визначенню. Водночас права, які можуть бути предметом зловживання, можуть походити як з прямих приписів, так і з особливостей функціонування загальнодозвільного принципу. Оскільки правопорушення і порушення норми права не є тотожними категоріями, розглянуто як окрему від зловживання правом проблему використання стану безвідповідальності. З використанням догматичного методу встановлено, що у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) зловживання як спосіб неналежної реалізації права, є ознакою умисного діяння, однак ця ознака не є обов'язково пов'язаною корисним мотивом чи наміром зашкодити іншій особі. Доведено, що предметом криміналізованого зловживання може бути як (суб'єктивне) право, так і інші суміжні з таким правом явища – службове становище, влада тощо.

Констатовано, що заборона зловживати правом не має достатніх ознак юридичної норми. При цьому положення щодо недопустимості зловживання правом з боку захисника або адвоката не мають достатньої юридичної визначеності. Зокрема, зловживання захисником у кримінальному провадженні процесуальними правами, яке може полягати лише у затягуванні строків, хоча і може бути припинено судом, однак не тягне як такої відповідальності, а рішення про наявність ознак такого зловживання є суто дискреційним.

Ключові слова: зловживання правом, адвокатська етика, суд, адвокат, захисник, дисциплінарна відповідальність, судочинство, кримінальне провадження, верховенство права.

Постановка проблеми. В юридичній науці констатовано та триває наукове осмислення парадоксу зловживання правом, який полягає у тому, що таке зловживання здійснюється відповідним учасником правовідносин шляхом реалізації наданих йому прав. Зловживання правом не підпадає під категорію звичайного правопорушення, оскільки закон не може утримати особу від реалізації прав, які ним же і надаються.

Наукові підходи до цієї проблеми вплинули на законодавство різних галузей права, що підтверджується застосуванням терміна «зловживання» у правових конструкціях, які визначають такі зловживання, включно зі зловживанням правом, як недопустиму форму поведінки у правових відносинах. Проте, використання таких підходів знижує юридичну визначеність законодавчих приписів, частково через намагання використати право для вирішення завдань, властивих іншому регулятору суспільних відносин – етиці. Зазначене стосується, зокрема, норм, що визначають умови реалізації адвокатами своїх прав, які вони використовують у професійній діяльності, включаючи здійснення функцій захисту у кримінальному процесі.

Досліджувана проблема у загальному вигляді привертала увагу

правників ще з часів давньоримського права¹. Останнім часом вона була розкрита на монографічному рівні О. Рогачем², Д. Криворучко³ і А. Туманянц⁴. Важливе значення мають огляди та дослідження з питань зловживання правом, проведені В. Лазарєвим⁵, Б. Карнауком⁶. В. Теремецький у співавторстві з іншими науковцями вивчали питання неповаги до суду в контексті пошуку балансу між захистом здійснення правосуддя та правом на свободу вираження поглядів⁷. Особливостям та порядку притягнення до відповідальності за неповагу до суду як в Україні, так і в зарубіжних країнах приділяли увагу В. Теремецький і С. Старовойтова і Н. Гуц⁸.

Вагомий внесок у розуміння проблеми зловживання правом у різних формах його прояву зроблено науковою молоддю⁹. Оригінальні позиції щодо проблематики зловживання правом адвокатами висловлено Л. Ізовітовою¹⁰ та І. Гончар¹¹.

Незважаючи на значну увагу правників до явища зловживання правом, включаючи зловживання з боку сторін кримінального провадження, більш вузьке питання, що стосується реального змісту заборони адвокату (захиснику) на зловживання правом, залишається недостатньо вивченим.

Метою цієї статті є визначення юридичного змісту поняття «зловживання» як способу поведінки під час реалізації права учасником правових відносин, який має спеціальний статус, зокрема адвокатом.

Виклад основного матеріалу. Зловживання правом є однією з наукових і практичних проблем юриспруденції, яка привертає увагу

¹ Лазарєв В. Становлення концепції зловживання правом: від стародавнього Риму до XIX сторіччя. *Науковий вісник ДДУВС*. 2023. Спеціальний випуск № 2. С. 29–34. <https://doi.org/10.31733/2078-3566/2023-6-29-34>

² Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород. *Ліра*, 2011. 368 с.

³ Криворучко Д. В. Зловживання правом: юридична природа та ознаки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 248–250. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/61>

⁴ Зловживання правом під час досудового розслідування у кримінальному провадженні: монографія / Д. В. Криворучко, А. Р. Туманянц; НДІ публ. права. Одеса. *Юридика*, 2024. 279 с.

⁵ Лазарєв В. В. Концепції розуміння сутності категорії «зловживання правом». *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 179–189. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16>

⁶ Карнаух Б. Зловживання правом та його правові наслідки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 29. С. 31–36. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.06>

⁷ Teremetskyi V., Korovaiko O., Vasylenko M., Zhuravel Ya., Khovpun O., Kravchenko V., Muliar H. The Contempt of Court: Balance Between the Protection of the Administration of Justice and the Right to Freedom of Expression. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2022. Vol. 25(S2), 1-7. URL: <https://www.abacademies.org/articles/the-contempt-of-court-balance-between-the-protection-of-the-administration-of-justice-and-the-right-to-freedom-of-expression-13359.html>

⁸ Теремецький В. І., Старовойтова С. М., Гуц Н. Г. Особливості притягнення до відповідальності за неповагу до суду в окремих країнах світу. *Наше право*. 2021. № 1. С. 145–150.

⁹ Зловживання правом: проблеми законодавчого визначення : збірник матеріалів науково-практичного семінару для молодих вчених, аспірантів і студентів (м. Київ, 23 вересня 2022 р.). Київ. *Київський регіональний центр НАПРН України*, 2022. 84 с.

¹⁰ Зловживання правами – це оксюморон, – Лідія Ізовітова. *Веб сайт Національної асоціації адвокатів України*. 2023. 22 листопада. URL: <https://unba.org.ua/news/8528-zlovzhivannya-pravami-ce-oksyumoron-lidiya-izovitova.html>

¹¹ Гончар І. За статусом винен. *Український адвокат*. 2019. № 5. URL: <https://pravo.ua/articles/za-statusom-vinen/>

багатьох дослідників. Ця проблема розглядається як у широкому контексті філософії права, так і в межах конкретних сфер правового регулювання. Систематизація поглядів українських вчених стала предметом наукового доробку В. Резнікової¹, яка виділила два основних підходи. Згідно з першим підходом, поняття зловживання правом заперечується, оскільки якщо таке зловживання є порушенням, то про реалізацію права не йдеться; право закінчується там, де починається заборона.

Прибічники другого підходу вважають можливим доктринальне обґрунтування та законодавче закріплення поняття зловживання правом². Діапазон поглядів включає визначення зловживання як: правопорушення; некараного діяння, що за формальної допустимості суперечить соціальному призначенню права; різновиду правової, тобто допустимої, поведінки. На думку низки авторів, конститутивною ознакою зловживання є шкода, яку навмисно заподіює суб'єкт правовідносин іншим учасникам шляхом реалізації свого права.

Законодавчий акт, який доповнює процесуальні кодекси та визначає права адвоката, – Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»³ (далі – Закон № 5076-VI) – не містить положення щодо зловживання правами з боку адвокатів. Однак Закон передбачає застереження від «зловживання правом на звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури», зокрема використання зазначеного права як засобу тиску на адвоката у зв'язку з його професійною діяльністю (ч. 2 ст. 36 Закону). Помітною є подібність цієї норми із приписом закону, який захищає суддів від зловживання правом на звернення, спрямованого проти них (ч. 4 ст. 107)⁴.

У Законі визначення змісту та меж професійних прав адвоката здійснено двома способами: шляхом наведення конкретного переліку таких прав (пп. 1-11 ч. 1 ст. 20 Закону) та шляхом надання права вчиняти будь-які дії, за винятком заборонених законом (ч. 1 ст. 20 Закону). Так, під час здійснення адвокатської діяльності адвокат присягається дотримуватися правил адвокатської етики (ч. 1 ст. 11 Закону) та має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правничої допомоги (абз. 1 ч. 1 ст. 20 Закону). Дотримання правил адвокатської етики є не лише загальним закликком, а й спирається на конкретний правовий припис, адже затвердження таких правил відповідно до закону належить до компетенції З'їзду адвокатів (п. 3 ч. 7 ст. 54 Закону).

¹ Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 23–35.

² Шипілов Л. М. До питання про поняття та сутність зловживання правом. *Право і Безпека*. 2010. № 1. С. 6–9.

³ Про адвокатуру і адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

⁴ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.07.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

Зауважимо, що Правила адвокатської етики¹ також не використовують термін «зловживання» поза контекстом дисциплінарної скарги на адвоката. Водночас серед етичних вимог до адвоката зазначено, що він не повинен вчиняти дії, спрямовані на невинуватене затягування судового розгляду справи; має поважати процесуальні права адвоката, який представляє іншу сторону, та не вдаватися до дій, що грубо порушують ці права; під час здійснення професійної діяльності в суді адвокат зобов'язаний поводити себе чесно, гідно та добропорядно, утверджуючи повагу до адвокатської професії.

Отже, вчинення адвокатом дій, що суперечать Правилам адвокатської етики, слід формально розглядати як дії, що виходять за межі наданих йому прав, а не як їх реалізацію. Будь-яка поведінка, що порушує зазначені правила, відповідно ч. 1 ст. 20 Закону, знаходиться поза межами повноважень адвоката. Зокрема, Правила адвокатської етики забороняють невинуватене затягування судового розгляду, не охоплюючи при цьому затягування досудового розслідування та «винуватене» затягування судового розгляду. Але постає питання про юридичну силу документа, яким обмежено права адвоката. Згадані Правила є рішенням недержавного самоврядного органу. Утім чи дійсно вони можуть визначати поведінку учасника конкретної правової процедури? Тут можна провести паралель з іншими, зокрема урядовими актами, видання яких певним органом передбачене законом. Завдяки згадуванню Правил у законі та їх затвердженню на виконання цього закону, відповідний звіт етичних вимог набуває ознак підзаконного акта. У цьому разі відбувається підміна норм права нормами етики, що призводить до стирання меж між ними.

Яким би міцним не був зв'язок моралі та права на рівні «духу» останнього, «буква» права не може ігноруватися. Так, «засади організації та діяльності адвокатури» визначаються виключно законами України (п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України). Повноваження адвокатів України, які у своїй сукупності утворюють інститут адвокатури (ч. 2 ст. 2 Закону), очевидно, не можуть визначатися інакше, ніж законом. Відповідно, норми актів нижчої юридичної сили (включно з актами адвокатського самоврядування) або документів, що не є нормативно-правовими актами, не мають необхідної юридичної сили для такого роду норм права. Тож у питанні про права адвоката насправді йдеться лише про його загальні права – дії, не заборонені законом, а також про спеціальні права – окремо визначені права, що містяться у відповідних нормах процесуальних кодексів, спеціалізованих законодавчих актах (наприклад, Закон України «Про безоплатну правову допомогу») та їх окремих нормах (наприклад, ст. 20 Закону № 5076-VI).

Мораль, а також право, звичай та релігія, зазвичай, відносяться до засобів упорядкування суспільних відносин, подолання конфліктів і

¹ Правила адвокатської етики. Затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.07.2017 р. зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 15.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.

забезпечення компромісу між соціальними групами та індивідами¹. Дієвість цих регуляторів забезпечується їх впливом на суспільні процеси. Не заглиблюючись у питання їх взаємозв'язку з іншими чинниками, такими як економіка, культура, ідеологія, політика, наука тощо, можна констатувати, що цей вплив має подвійний характер: з одного боку, перелічені регулюючі засоби впливають один на одного, з іншого – їх одночасний вплив відчуває індивід як головний адресат відповідних правових, моральних, релігійних чи звичаєвих норм.

Говорячи про взаємний вплив права, моралі, звичаю та релігії, слід відзначити їх закономірне взаємопроникнення, обумовлене спільним прагненням до суспільного консенсусу. Зокрема, право здійснює не лише номінальний, але й санкційний захист певних етичних засад. Відомо, що одноразове вчинення аморального проступку може бути підставою для звільнення окремих категорій працівників. Так, у п. 3 ч. 1 ст. 41 Кодексу законів про працю України йдеться, що «вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи»). Вимоги щодо етичної поведінки також містяться у спеціалізованих законах, таких як Закон України «Про запобігання корупції» (ст. 37–44), Закон України «Про державну службу» (п. 2 ч. 1 ст. 8, ст. 64, п. 2 ч. 2 ст. 65) тощо.

Під час розгляду кандидатур на посади судді до уваги можуть братися морально-психологічні якості, а суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за допущення поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу» (п. 6 ч. 1 ст. 70, ст. 76; п. 3 ч. 1 ст. 106, п. 1 ч. 9 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Жорстоке поводження потерпілого, приниження ним *чесності і гідності* особи є обставиною, що пом'якшує кримінальне покарання винного (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України); моральність є складовою родового об'єкта низки кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XII Особливої частини КК України, в т.ч. вчинюваного з мотивів явної неповаги до суспільства, супроводжуваного особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом порушення громадського порядку, тобто хуліганством (ст. 296 КК України), звідництва для розпусти (ст. 302 КК України). Умовою цивільних прав фізичної особи є їх несуперечливість не лише закону, але і *моральним засадам* суспільства (ч. 4 ст. 26 ЦК України). Така несуперечливість є вимогою до змісту та запорукою дійсності цивільного правочину (ч. 1 ст. 203, ч. 2 ст. 228 ЦК України). Зрештою, додержання таких моральних засад визначає межу здійснення цивільних прав (ч. 4 ст. 13 ЦК України) та

¹ Дописувачі Вікіпедії. Соціальне регулювання. *Вікіпедія*. URL: <https://w.wiki/BSwc>.

їхнього самозахисту шляхом застосування засобам протидії від їх порушень і протиправних посягань (ч. 1 ст. 19 ЦК України). Здебільшого етична категорія «совість» бере участь у прийнятті рішень присяжними (ч. 2 ст. 388 КПК України).

Таким чином, право, здійснюючи регулювання суспільних відносин за допомогою нормативно-правових актів, сприяє функціонуванню інших суспільних регуляторів, насамперед етики. Однак наявні на сьогодні техніко-юридичні засоби такого регулювання не є досконалими. Такі категорії, як мораль, моральні засади, чесність, доброчесність, совість, довіра, конфлікт інтересів, а також поняття зухвалості та цинізму, при запозиченні з етичної сфери у правову галузь, не набувають необхідної для юридичних дефініцій однозначності. Це, зі свого боку, знижує якість законів і ускладнює їх однакове сприйняття та розуміння всіма адресатами.

Варто зазначити, що після прийняття у 2011 році і широкого оприлюднення Доповіді Венеціанської комісії № 512/2009 «Про верховенство права» (the Rule of Law), у правовій доктрині важливе місце посів принцип юридичної визначеності (legal certainty) (п. 44-45)¹. Автори доповіді зауважили на його істотній важливості для питання довіри до судової системи та правовладдя (або ж верховенства права), а також для плідності бізнесової діяльності. Крім того, доповідачі застерігли від протиставлення чіткості та дискреційності, наголошуючи на запровадженні процедурних запобіжників проти зловживання дискреційними повноваженнями, які можуть призвести до свавільності².

Термін «зловживання» є складним утворенням, пов'язаним з етичною категорією «зло». Зло, як і його антонім – добро, стали основою для формування кількох ключових юридичних категорій, таких як злочин, злісна непокоря, доброчесність.

У національному законодавстві термін «зловживання правом» згадується неодноразово (наприклад, ч. 3 ст. 13 ЦК України, ч. 4 ст. 107 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») і кожного разу визначається як недопустима форма поведінки.

Для того, щоб зрозуміти, який сенс вкладає законодавець у цей термін варто згадати також низку конструкцій, які використовують для встановлення кримінальної протиправності діяння: «зловживання опікунськими правами» (ст. 167 КК України), «зловживання довірою» (ст.ст. 173, 190, 192 КК України), «зловживання примусом» (ст. 173), «зловживання впливом» (ст. 369-2), «зловживання владою» (ст. 364), «зловживання повноваженнями» (ст.ст. 364-1, 365-2), «зловживання символікою» (прапорами та знаками) Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та пофарбуванням, присвоєним санітарно-

¹ Доповідь про правовладдя. Ухвалено Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні (CDL-AD(2011)003rev, Венеція, 25-26 березня 2011 року). *Право України*. 2019. № 11. С. 14-38.

² Берназюк Ян. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. *Судово-юридична газета*. 21.10.2020. URL: bit.ly/2IPqO65

транспортним засобам (ст. 435 КК України). Зрештою, це і «зловживання службовим становищем», котре може бути самостійними правопорушенням (ст. 364, 423 КК України), однак також способом вчинення («шляхом зловживання службовим становищем») діянь, передбачених 191, 262, 308, 312, 313, 321-1, 357, 410 КК України. Суб'єктом «зловживання службовим становищем», в більшості випадків застосування цієї конструкції, є службова особа; однак у ст. 320 КК України криміналізоване не саме зловживання службовим становищем, але дії, які призвели до заволодіння предметом злочину шляхом такого зловживання; відрізняється від інших і ст. 357 КК України, в якій «службове становище» не пов'язано із «службовою особою».

Постає питання про співвідношення терміна «право» як частини конструкції «зловживання правом» з такими термінами, як «влада», «вплив», «повноваження», «службове становище», «символіка», а також у їхньому поєднанні з терміном «зловживання».

Важко беззаперечно стверджувати, що в даному випадку йдеться про синонімічність або про співвідношення загального та окремого. Диспозиції відповідних статей надають уявлення про те, що зловживання довірою не є тотожним обману (ст. 190 КК України), а зловживання певною символікою або пофарбуванням (ст. 435) становить незаконне їх використання особою, яка мала на них право. Іншою важливою інформацією, що впливає з огляду диспозицій перелічених кримінальних правопорушень, є те, що метою зловживання може бути отримання вигоди. Водночас заподіяння шкоди іншій особі може бути як метою (ст. 167 – корислива мета на шкоду особі), так і наслідком діяння, яке має корисливу мету (ст. 364, ст. 364-1, ст. 365-2 – мета одержання неправомірної вигоди, якщо діяння завдало істотної шкоди чи тяжкі наслідки охоронюваним законом правам, свободам, інтересам). Корисливий мотив, спрямований на привласнення певного майна, є характерним для кримінальних правопорушень, вчинених шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313 КК України). Окрім такого мотиву, діяння може вчинятися в «інших особистих інтересах» (ст. 357). Можливо також винесення за межі кримінально-правової оцінки як шкоди, так і будь-якої мети (ст. 173, ч. 1 ст. 192 КК України). Однак, навіть якщо наслідки та/або мета не є ознаками складу злочину, спільним для всіх наведених норм про зловживання є наявність прямого умислу щодо вчиненого діяння.

У доктрині кримінального права деякі автори стверджують про існування спеціальних видів зловживання, по-різному визначаючи коло відповідних кримінальних правопорушень. Наприклад, О. Марін наводить доволі широку групу кримінально-правових норм, які є прикладами «зловживання можливостями спеціального статусу»¹. Останнє, на думку вченого, утворює самостійний основний склад кримінального

¹ Марін О. Спеціальні види зловживання можливостями спеціального статусу у кримінальному праві України: поняття та система. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Вип. 73. С. 140–149.

правопорушення у ч. 1 ст. 146-1, ч. 2 ст. 146-1, ч. 5 ст. 157, ч. 1 ст. 159-1, ч. 1 ст. 172, ч. 1 ст. 173, ч. 1 ст. 175, ч. 1 ст. 183, ч. 2 ст. 184, ч. 2 ст. 191, ч. 1 ст. 210, ч. 1 ст. 211, ч. 1 ст. 212, ч. 1 ст. 212-1, ст. 219, ч. 1 ст. 220-1, ч. 3 ст. 220-1, ч. 1 ст. 222-1, ст. 223-2, ч. 1 ст. 232-2, ч. 1 ст. 238, ч. 1 ст. 253, ч. 2 ст. 262, ст. 284, ст. 285, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ст. 340, ч. 1 ст. 351, ч. 2 ст. 351, ст. 351-1, ст. 357, ч. 4 ст. 382, ч. 2 ст. 410, ст. 426, ст. 427, ст. 428 КК України.

До норм, що передбачають спеціальні види (форми) зловживання можливостями спеціального статусу та мають законодавчу форму кваліфікованого складу кримінального правопорушення, на нашу думку, належать: ч. 2 ст. 149, ч. 4 ст. 157, ч. 2 ст. 158, ч. 2 ст. 158-2, ч. 2 ст. 159, ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 162, ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 169, ч. 3 ст. 171, ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 177, ч. 2 ст. 191, ч. 2 ст. 201, ч. 2 ст. 201-1, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 206-2, ч. 3 ст. 229, ч. 3 ст. 240-1, ч. 2 ст. 248, ч. 2 ст. 256, ч. 2 ст. 258-1, ч. 2 ст. 258-4, ч. 4 ст. 267-1, ч. 5 ст. 298, ч. 3 ст. 298-1, ч. 2 ст. 303, ч. 2 ст. 321-1, ч. 2 ст. 332, ч. 2 ст. 332-1, ч. 2 ст. 343, ч. 2 ст. 344, ч. 2 ст. 376, ч. 2 ст. 382, ч. 3 ст. 382, ч. 2 ст. 397 КК України.

Їх спеціальний характер полягає у тому, що вони конкурують з однією із загальних норм щодо зловживання – ст.ст. 364, 364-1 або ст. 365-2 КК України; істотними є також відмінності між нормами, визначеними дослідником як спеціальні, від загальних видів зловживання – відсутність спеціальної мети або мотиву, але наявність спеціального суб'єкта¹. Задля аналізу питання, що є предметом цього дослідження, варто звернути увагу на віднесення, хоча б у теоретичному аспекті, до змісту поняття «зловживання» діянь, диспозиції норм про кримінальну протиправність яких безпосередньо не використовують цього терміна.

За такого підходу в контексті зловживання адвокатом своїми правами можна було б включити обидві форми кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 КК України «Представництво в суді без повноважень», як «завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді», так і «умисне невнесення адвокатом до ордеру відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги». У цьому випадку криміналізовані не дії з представництва без належних повноважень (окремим випадком чого може бути перевищення повноважень, тобто використання, крім або замість наданих, також ненаданих повноважень, наприклад, подання клопотань, участь у судових засіданнях тощо), а саме введення суду в оману щодо їх наявності. Має місце так званий усічений склад кримінального правопорушення, отже, про шкоду або інші наслідки як наслідок «зловживання» не йдеться.

Адвокат як спеціальний суб'єкт із додатковими ознаками безпосередньо згадується лише у другій із зазначених форм, оскільки представництво у суді може здійснювати й інші особи, ніж адвокат², зокрема

¹ Там само.

² Представництво у суді особою, яка не має статусу адвоката, передбачено лише у спорах, що виникають з трудових відносин, а також у малозначних справах. Херсонський апеляційний суд. Веб портал Судова влада України. 26.07.2021. URL: <https://court.gov.ua/archive/1156784/>

законний представник, а також у малозначних спорах та у спорах, що виникають із трудових відносин, – процесуально дієздатна особа віком від 18 років (ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України). Це не виключає можливості вчинення саме адвокатом кримінального правопорушення у першій з наведених у диспозиції ст. 400-1 КК України форм об'єктивної сторони. Водночас питання полягає в тому, чим саме зловживає суб'єкт цього правопорушення – правом (на доступ до правосуддя, заповнення та подання ордеру) чи довірою суду?

В контексті зазначеного вище розмаїття кримінально-правових видів зловживання варто відзначити, що, зокрема, О. Марін (на наш погляд, справедливо) розмежовує зловживання правом та зловживання довірою¹.

Отже, матеріальне кримінальне право, зокрема КК України, дозволяє стверджувати, що будь-яке зловживання є умисним діянням. Зловживання з необережності – незалежно від його предмета – неможливо уявити. Однак мета заподіяння шкоди, корисливий мотив або інший особистий інтерес не є вирішальними для віднесення способу реалізації певної можливості саме до зловживання.

Предметом зловживання є наявне в особи право. Виникає питання, чи може таким предметом бути спірне, гадане або незаконно набуте право. Існує точка зору, хоча і піддана критиці, що зловживання може полягати не лише у вчиненні діянь у межах наданих особі прав, але й у їх перевищенні. Не здійснюючи власної оцінки цієї ідеї, варто відзначити, що у ст. 365 КК України закріплена протиправність перевищення влади або службових повноважень, які можуть включати елементи перевищення прав, що належать особі внаслідок наданої їй влади чи службових повноважень.

Очевидним випадком перевищення права є також вихід за межі правомірності, який може бути як якісним, так і кількісним. Це стосується, зокрема, перевищення допустимого рівня шкоди, яка заподіюється під час реалізації права на необхідну оборону (ч. 3 ст. 36), крайню необхідність (ч. 2 ст. 39), затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ч. 2 ст. 38), або виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни (зокрема у випадку загрози екологічної катастрофи – ч. 4 ст. 43-1).

Важливо зазначити, що межа кримінальної протиправності не завжди збігається з кримінальною караністю. Наприклад, із положень ч. 3 ст. 36, ч. 2 ст. 38, ст. 124 КК України випливає, що, незважаючи на заборону перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі заподіяння при цьому легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень кримінальна відповідальність не настає. На думку В. Резнікової, у разі виходу особи за встановлені законом межі термін «зловживання» стає неможливим для застосування².

¹ Марін О. Поняття та природа зловживання можливостями спеціального статусу за кримінальним правом України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2021. Вип. 65. С. 272–277. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.50>.

² Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013.

Такий підхід загострює питання про дійсний, реальний зміст кримінально-правової заборони і межу дозволеного. Якщо кримінальна протиправність і кримінальна караність не відрізняються за обсягом, тоді все те, що не тягне кримінальну відповідальність, не є кримінально протиправним. Не є кримінальним правопорушенням перевезення поза митним контролем гладкоствольної мисливської зброї (ст. 201) чи її збут (ст. 263 КК України), переміщення поза таким контролем електричної енергії (ст. 201-4 КК України). Але сказати про прийнятність таких дій неможна; зрештою, ці діяння тягнуть адміністративну відповідальність.

У контексті загальнодозвільного принципу проміжного стану, в якому діяння не є ані протиправним (забороненим правом), ані правомірним, існувати не може. Отже, слід було б визнати правомірними (визначивши право на їх вчинення) такі дії, як готування до кримінального проступку (ч. 2 ст. 14 КК України) або вчинення малозначного діяння (ч. 2 ст. 11 КК України), що містить усі ознаки кримінального правопорушення, але не здатне заподіяти істотної шкоди. Водночас кримінальна непротиправність або некараність не є тотожною правомірності й сама по собі не створює правомірності.

Дискусійним залишається питання, чи виникає зловживання правом у випадках, коли порушення закону не тягне за собою жодної юридичної відповідальності. Така ситуація є можливою, оскільки далеко не всі заборони забезпечені санкціями у вигляді відповідальності. Тому окрім зловживання правом у його «чистій» формі, що передбачає дії в межах наданих прав, на практиці можливе використання не чітко визначеного права, а закладеної в закон *безвідповідальності*. Інакше кажучи, йдеться про порушення законодавчих вимог, не забезпечених жодними санкціями. Використання такого стану законодавства складно віднести до зловживання правом. Вочевидь, це явище є суміжним із зловживанням правом, але потребує свого окремого визначення.

Іншим специфічним випадком, який слід розглянути задля розуміння предмету можливого зловживання, є використання *права, яке виникає в особи внаслідок тлумачення нечіткого закону* на користь невідного суб'єкта. Такий підхід безпосередньо сформульовано у ч. 2 ст. 2 Закону України «Про запобігання корупції»: «У разі якщо норми цього Закону чи інших актів законодавства у сфері запобігання корупції допускають неоднозначне (множинне) тлумачення норм щодо прав та обов'язків осіб, на яких поширюється дія цього Закону, застосовується найбільш сприятливе для таких осіб тлумачення норми».

Другий приклад – презумпція правомірності рішень платника податку (пп. 4.14 п. 4.1. ст. 4 Податкового кодексу України), яка застосовується у разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав

та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу.

Право може надаватися саме законом, положення якого сформульовані нечітко. Так, 3 липня 2019 року у справі № 911/1521/18¹ Верховний Суд сформував позицію, за якою в силу вимог принципу правової визначеності, правозастосовний орган у разі неточності, недостатньої чіткості, суперечливості норм позитивного права має тлумачити норму на користь невідданого суб'єкта (якщо однією зі сторін спору є представник держави або органу місцевого самоврядування)². Такий обов'язок правозастосовного органу є нічим іншим, ніж право суб'єкта, на користь якого має тлумачитися норма.

Згадане рішення Верховного Суду стосувалося обов'язку зі сплати судового збору за подання до господарського суду заяви про забезпечення доказів, оскільки ст. 4 Закону України «Про судовий збір» передбачає її лише при зверненні до суду загальної юрисдикції та адміністративного суду³. Очевидним є формування права сторони провадження на подання вказаної заяви без сплати судового збору та відповідний обов'язок у господарського суду. Саме таке бачення закріплено у подальших рішеннях Верховного Суду⁴.

Зауважимо, що адвокат, за природою своєї діяльності не є владним суб'єктом (свідомо не беремо у цьому контексті до уваги відносини, що виникають відповідно до Закону № 5076-VI у керівника юридичної особи – адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання, адвоката, який наймає помічників та керівника стажування). Отже, нечітке законодавство, в силу згаданого підходу, є джерелом прав невідданих суб'єктів, а отже, і адвокатів.

Чи може право з таким походженням бути предметом зловживання? Наприклад, зважаючи на згадану позицію Верховного Суду про незастосування у господарському судочинстві вимоги про судовий збір до заяв про забезпечення позову, цілком можливим є реалізація цієї – не стриманої фінансовими запобіжниками – можливості для встановлення через суд відповідних численних обтяжливих для іншої сторони вимог, виключно з метою створення для протилежної сторони ускладнень і збільшення «ціни» її участі у спорі. Крім того, якщо розглядати проблему в ширшому контексті, зважаючи на відсутність юридичної відповідальності за зловживання правом (крім поодиноких визначених випадків), та беручи до уваги правові можливості, породжені юридичною невизначеністю саме

¹ Постанова від 03.07.2019 р. у справі № 911/1521/18. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду. *ZakonOnline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82970539>

² Постанова ОП КГС ВС від 07.07.2024 р. у справі № 918/907/22. Веб портал Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119618089>

³ Постанова від 03.07.2019 р. у справі № 911/1521/18. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду. *ZakonOnline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82970539>

⁴ Постанова ОП КГС ВС від 07.07.2024 р. у справі № 918/907/22. Веб портал Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119618089>

щодо наслідків такого зловживання, виникає питання, чи не створюють ці безвідповідальність і невизначеність своєрідне «право на зловживання правом»? Відповідь на це питання не може бути однозначною.

Розумінню змісту «зловживання правом» сприяє і аналіз цивільно-правових норм.

Проаналізована вище ч. 3 ст. 13 ЦК України у контексті визначення меж здійснення цивільного права визнає недопустимими дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. «Недопустимість» певної дії є заборорою. Заборонено, зокрема, зловживання (цивільним) правом особи. Дії з наміром завдати шкоди іншій особі є лише однією з форм зловживання правом. У ч. 6 ст. 13, ч. 3 ст. 16 ЦК України встановлено право суду зобов'язати особу припинити зловживання своїми правами та відмовити у захисті цивільного права у разі недодержання нею вимог, встановлених ч.ч. 2-5 ст. 13 ЦК України, тобто, крім вже названого у ч. 3 ст. 13, також вчинення дії, які можуть порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині; недодержання моральних засад суспільства; використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції; зловживання монопольним становищем на ринку; недобросовісна конкуренція.

Невизначеність щодо змісту «зловживання правом» створила підґрунтя для конституційної скарги, в якій стверджувалося, що зміст норм ч. 3 ст. 13, ч. 3 ст. 16 «викладений узагальнено та абстрактно», а також, що «вони не містять жодних чітких критеріїв та/або обставин та/або умов, які підлягають установленню та оцінці судом для того, щоб кваліфікувати діяння особи (а тим більше сторони приватноправового договору) як зловживання правом».

Конституційний Суд України погодився з тим, що словосполучу «а також зловживання правом в інших формах» учасник цивільних відносин, суд або інший суб'єкт правозастосування може розуміти як таку, що створює юридичну невизначеність, що впливає на передбачуваність правовідносин та ситуацій. Водночас Конституційний Суд України підкреслив, що «цю словосполучу слід тлумачити та застосовувати не відокремлено від інших приписів права, а в їх посутньому взаємозв'язку з нормами Кодексу, насамперед із тими, що містяться в його статтях 3, 12, 13». Тому «учасник цивільних відносин у разі потреби за допомогою відповідної консультації зможе розумно передбачити, які його дії можуть бути в подальшому кваліфіковано як недобросовісні та такі, що порушують межі здійснення цивільних прав, зокрема у формі зловживання правом, та якими можуть бути юридичні наслідки таких дій» (п. 3.6)¹.

На думку Конституційного Суду України, вказана словосполуча «за своєю суттю є засобом узагальненого позначення одразу кількох явищ з

¹ Постанова ОП КГС ВС від 07.07.2024 р. у справі № 918/907/22. Веб портал Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119618089>

метою уникнення потреби наведення їх повного або виключного переліку» (п. 5.4)¹. Виходить, що суб'єкт здійснення цивільних прав має передбачати можливу подальшу сторонню оцінку його дій на предмет їх добросовісності та додержання меж здійснення цивільних прав. З іншого боку, Конституційний Суд України вказує, що норма про неприпустимість зловживання правом складається з приписів більш як однієї статті, і при цьому конкретно вказує на ст. 12 ЦК України, в якій є теза, схожа на вже розглянуті презумпції правомірного правозастосування: «Якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом» (ч. 5 ст. 12 ЦК України). Вочевидь презумпція добросовісного здійснення права означає, що реалізація особою цивільного права є добросовісною, доки протилежне не буде встановлено рішенням суду, який набрав законну силу.

Слід згадати, що договір про надання правничої допомоги, який укладається з адвокатом чи адвокатським об'єднанням, хоч і створює повноваження адвоката з участі у різних, в т.ч. відмінних від цивільного, видах судочинства, проте має чітко виражену цивільно-правову природу. Певну специфіку має ситуація призначення захисника (залучення захисника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням, ст.ст. 49–54 КПК України). Однак і в цьому випадку має місце цивільний правочин – договір про надання безоплатної вторинної правничої допомоги, що укладається адвокатом із центром з надання правничої допомоги (ч. 1 ст. 21 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»²). Отже, під час надання адвокатом передбачених такими правочинами послуг та реалізації похідних прав (зокрема представляти інтереси клієнта в суді, перед органами досудового розслідування, здійснювати його захист тощо) йдеться про здійснення ним цивільних прав. Умовою реалізації цих прав є відсутність зловживання, що включає, насамперед, невчинення дій з метою завдання шкоди іншій особі.

Колом осіб, на яких поширюється дія правових наслідків адвокатської діяльності, є досить широке, однак і воно має свої межі. Окрім самого клієнта та інших адвокатів, може йтися про інтереси третіх осіб, які не є учасниками відповідної угоди, зокрема фізичних осіб, пов'язаних з протилежною стороною у спорі (провадженні), а також юридичних осіб, таких як центри правової допомоги, адвокатські об'єднання, а також юридичні особи, що є учасниками спірних правовідносин за участю клієнта.

Однак у законодавстві інтереси юридичних та фізичних осіб відокремлено від інтересів держави та суспільства. Так, ч. 2 ст. 11 КК України визначає малозначність дії або бездіяльності як такої, що не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству або державі.

¹ Там само.

² Про безоплатну правничу допомогу. Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. *Голос України*. 08.07.2011. № 122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

Подібним чином ст. 2 ЦК України розрізняє дві групи учасників цивільних правовідносин: фізичних та юридичних осіб (ч. 1 ст. 2), які надалі в ЦК України (зокрема, у ч. 3 ст. 13) називаються особами та суб'єктами публічного права (ч. 2 ст. 2). Йдеться про державу Україна, Автономну Республіку Крим, територіальні громади, іноземні держави тощо.

Формально заборона зловживання правом не захищає суб'єктів публічного права від дій, завданих з метою заподіяння шкоди чи від зловживання в іншій формі. Так само, спираючись на букву закону можна стверджувати, що захист від зловживань з боку суб'єкта здійснення права стосується лише учасників цивільних правовідносин і лише щодо дій цивільно-правового характеру. Тож при перенесенні питання зловживання правом, яке адвокат отримав внаслідок укладеної з ним угоди, в інші сфери – кримінально-правові, конституційні, адміністративно-правові відносини – навіть обмеження, встановлене у ч. 3 ст. 13 ЦК України, є незастосовним. Для вирішення питання щодо запобіжників від зловживання в цих відносинах необхідно керуватися нормами відповідних джерел законодавства. Зокрема, для кримінально-правових відносин – положеннями КК та КПК України.

Передусім необхідно більш детально розглянути норми матеріального права, суб'єктом яких є адвокат. Так, ч. 2. ст. 358 КК України визначає кримінальним проступком «... складання чи видачу ... приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, *адвокатом*, нотаріусом, державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації прав, особою, яка уповноважена на виконання функцій держави щодо реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, державним виконавцем, приватним виконавцем або іншою особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних чи адміністративних послуг, завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків...».

Очевидно, що в даному випадку можна вести мову про недобросовісне використання права на складання або видачу документів, що посвідчують певний факт (мають юридичне значення тощо). У випадку з адвокатом такими можуть бути, наприклад, документи про розмір витрат на правничу допомогу. Ці витрати підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами у цивільній справі (ч. 2 ст. 137 ЦПК України). Елементи «шкідного» зловживання виникнуть, якщо наявне в адвоката право посвідчувати розмір таких витрат буде використано недобросовісно, наприклад із завищенням розміру таких витрат з метою їх повного чи часткового стягнення з протилежної сторони.

Однак суб'єктний склад ч. 2 ст. 358 КК України заслуговує на увагу не лише через безпосереднє визначення адвоката як суб'єкта розглянутого кримінального проступку, але й у зв'язку з формуванням категорії «особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних або адміністративних послуг», котра, ймовірно, також може бути адвокатом.

Схожу, щоправда, не тотожну конструкцію бачимо у нормі, де безпосередньо згадується про зловживання – у ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуг» КК України. Суб'єктом цього (корупційного, згідно з абз. 1 Примітки до ст. 45 КК України) кримінального правопорушення є особа, яка не є державним службовцем чи посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює «професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг».

Адвокатські послуги не вказані у переліку «публічних послуг», наведеному в диспозиції зазначеної статті, але цей перелік сформульовано як невичерпний. Схожу конструкцію, також із невичерпним переліком, можна знайти в пп. «б» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», де вказано, що суб'єктами, на яких поширюється дія Закону, є «особи, які для цілей цього Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», зокрема «особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, ... інші особи, визначені законом)». Такі надавачі публічних послуг є адресатами обмежень щодо одержання подарунків (ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції»), обов'язку із запобігання конфлікту інтересів (ст. 28 зазначеного Закону України), вимоги щодо прозорості та доступу до інформації (ст. 60 вказаного Закону України).

Проте Закон № 5076-VI та інші закони не відносять професійну діяльність адвоката до тієї, що пов'язана з наданням публічних послуг. Відповідно, фраза «інші особи, визначені законом» у визначенні «особи, яка надає публічні послуги» не поширюється на адвокатів. Крім того, самостійне унормування окремих обмежень і вимог для адвокатів у спеціальному Законі № 5076-VI також свідчить на користь їх невіднесення до суб'єктів відповідальності за законом щодо запобігання корупції.

Зміст визначення категорії «особа, яка надає публічні послуги» був предметом наукового аналізу, за результатами якого обґрунтовано висновок про невіднесення адвокатів до цієї категорії¹. Однак існує й протилежний погляд, згідно з яким адвокати можуть бути особами, які надають публічні послуги в певних (установлених законом) випадках, а саме «у разі надання безоплатної правової допомоги з оплатою їх послуг за рахунок державного чи місцевого бюджету»². Вочевидь у цьому разі береться до уваги призначення бюджету як засобу фінансування саме публічних функцій.

Також варто зазначити, що навіть якщо припустити, що в ст. 358 КК України адвокат є окремим випадком з-поміж осіб, які надають публічні чи

¹ Палюх Л. М. Зміст поняття «особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг» у кримінально-правових нормах. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 240–244. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/download/63/2-2017-pdf>

² Дудоров О. О. Зеленов Г. М. Відповіді для ВССУ на питання стосовно кримінально-правового статусу окремих категорій осіб (експерта, нотаріуса, лікаря, викладача). URL: <http://dudorov.com.ua/images/download/vssu-vidpovidi-dlya-vssu-kriminalno-pravovogo-statusu-okremikh-kategorij-osib.pdf>

адміністративні послуги, застосування цього визначення для вирішення питання про суб'єктний склад кримінального правопорушення з іншим родовим і безпосереднім об'єктом, наприклад, ст. 368-5 КК України, суперечило б ч. 4 ст. 3 КК України, яка забороняє застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією. Тож належність адвоката до спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365-2 КК України, тобто кримінально караного зловживання повноваженнями, видається неоднозначною.

Процесуальне кримінальне право визначає лише одну мету зловживання правом, суб'єктом якого може бути, зокрема (але не виключно) захисник, – «зловживання правом з метою затягування судового розгляду». Предметом або конкретним процесуальним правом такого зловживання можуть бути:

Процесуальне кримінальне право визначає лише одну мету зловживання правом, суб'єктом якого може бути, зокрема (але не виключно) захисник – це «зловживання правом з метою затягування судового розгляду». Предметом, або ж конкретним процесуальним правом такого зловживання можуть бути право:

- право на повторне заявлення відводу слідчому судді або судді, який здійснює судові провадження одноособово. Суд, який здійснює провадження, має право залишити таку заяву без розгляду, якщо повторний відвід має ознаки зловживання з метою затягування кримінального провадження (ч. 4 ст. 81 КПК України);

- право на проголошення вступної промови сторонами обвинувачення та захисту (абз. 5 ч. 1 ст. 349 КПК України). За наявності ознак зловживання, суд, після усного попередження, може припинити проголошення промови;

- право участі у відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів під час проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції (абз. 3 ч. 6 ст. 336 КПК України). Якщо технічна неможливість участі у відеоконференції або переривання зв'язку мають ознаки зловживання правом з метою затягування судового розгляду, суд своєю вмотивованою ухвалою може позбавити учасника кримінального провадження права участі у відеоконференції в цьому кримінальному провадженні.

Загальним для цих трьох випадків зловживання є те, що встановити наперед у законі певну тривалість промови, сеансу відеоконференції або граничної кількості заяв про відвід є недоцільним і навряд чи можливим. У контексті інших процесуальних дій КПК України не визначає ризиків зловживання та засобів їх усунення, оскільки цей ризик нівелюється чітким зазначенням строків. Однак у розглянутих випадках суб'єктом визначення меж реалізації права є не закон, а суд (щодо відводу – також слідчий суддя). Запобіжником проти можливого свавілля при реалізації судом цього дискреційного повноваження є можливість обґрунтувати, що відповідні рішення про припинення заявлених (але оспорюваних) зловживань призвели до порушення права на захист.

Наслідки кримінально-процесуального зловживання, передбачені законом, не мають характеру юридичної відповідальності. Вочевидь, що відповідні процесуальні санкції спрямовані не на покарання, а виключно на припинення затягування провадження. Право застосування таких санкцій пов'язане із судовою дискрецією, оскільки суд встановлює ознаки зловживання, а поняття «затягування» є оцінною категорією. Не викликає сумнівів, що процесуальні зловживання, які можуть бути вчинені у кримінальному провадженні, порушують, а санкції, спрямовані на протидію таким зловживанням, захищають одну з загальних засад, яким має відповідати зміст і форма кримінального провадження – «розумність строків» (п. 22 ч. 1 ст. 7, ст. 28 КПК України).

Розумними вважаються строки, які є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати строки, передбачені Кодексом, для виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень (ч. 1 ст. 28 КПК України). У цих та інших положеннях ст. 28 КПК України помітним є прагнення до прискорення процесу. Здавалося б, це спрямовано насамперед на забезпечення інтересів сторони захисту, оскільки ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини проголошує, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи *упродовж розумного строку* незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення».

Однак як має забезпечуватися дотримання темпорального аспекту права на справедливий суд у разі, якщо обвинувачена особа – особисто або через захисника – зацікавлена не у найшвидшому, а у всебічному, а отже, і тривалішому розгляді справи? Адже до складу права на справедливий суд належить також право кожного обвинуваченого «мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту» (пп. «b» ч. 3 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини). У такому разі розумність строків набуває дещо протилежного значення. КПК України створює правові підстави для цього, зазначаючи про об'єктивну необхідність строку та критерії для його визначення, включаючи «складність кримінального провадження» та «поведінку учасників» (ч. 3 ст. 28 КПК України).

Висновки. Концепція зловживання правом викликає жвавий інтерес серед науковців, які досліджують різні галузі юридичної науки. Її осмислення сприяє уточненню правового механізму регулювання правовідносин. Норми щодо недопустимості зловживання правом з боку захисника або адвоката не мають достатньої юридичної визначеності. З метою формування конкретних наукових рекомендацій у зазначеному аспекті доцільно зосередитися на уточненні статусу адвоката в контексті публічних правовідносин, а також на аналізі прийнятності його виключення зі сфери загально-дозвільного принципу. Одночасно в рамках загальної теорії права слід розробити механізм правового регулювання поведінки учасників кримінального провадження, який не може бути реалізований

шляхом застосування засобів впливу, що дорівнюють юридичній відповідальності, і який враховує обмеження щодо так званого зловживання правом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **Берназюк Ян.** Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. *Судово-юридична газета*. 21.10.2020. URL: bit.ly/2IPqO65.
2. Гончар І. За статусом винен. *Український адвокат*. 2019. № 5. URL: <https://pravo.ua/articles/za-statusom-vinen/>
3. Дописувачі Вікіпедії. Соціальне регулювання. *Вікіпедія*. URL: <https://w.wiki/BSwc>.
4. Доповідь про правовладдя. Ухвалено Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні (CDL-AD(2011)003rev, Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2019. № 11. С. 14–38.
5. Дудоров О.О. Зеленов Г.М. Відповіді для ВССУ на питання стосовно кримінально-правового статусу окремих категорій осіб (експерта, нотаріуса, лікаря, викладача). URL: <http://dudorov.com.ua/images/download/vssu-vidpovidi-dlya-vssu-kriminalno-pravovogo-statusu-okremikh-kategorij-osib.pdf>.
6. Зловживання правами – це оксюморон, – Лідія Ізовітова. *Веб сайт Національної асоціації адвокатів України*. 2023. 22 листопада. URL: <https://unba.org.ua/news/8528-zlovzhivannya-pravami-ce-oksyumoron-lidiya-izovitova.html>.
7. Зловживання правом під час досудового розслідування у кримінальному провадженні : монографія / Д. В. Криворучко, А. Р. Туманянц; НДІ публ. права. Одеса. *Юридика*, 2024. 279 с.
8. Зловживання правом: проблеми законодавчого визначення : збірник матеріалів науково-практичного семінару для молодих вчених, аспірантів і студентів (м. Київ, 23 вересня 2022 р.). Київ. *Київський регіональний центр НАПрН України*, 2022. 84 с.
9. Карнаух Б. Зловживання правом та його правові наслідки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 29. С. 31–36. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.06>.
10. Криворучко Д. В. Зловживання правом: юридична природа та ознаки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 248–250. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/61>.
11. Лазарєв В. Становлення концепції зловживання правом: від стародавнього Риму до XIX сторіччя. *Науковий вісник ДДУВС*. 2023. Спеціальний випуск № 2. С. 29–34. <https://doi.org/10.31733/2078-3566/2023-6-29-34>.

12. Лазарєв В. В. Концепції розуміння сутності категорії «зловживання правом». *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 179–189. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16>.

13. Марін О. Поняття та природа зловживання можливостями спеціального статусу за кримінальним правом України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2021. Вип. 65. С. 272–277. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.50>.

14. Марін О. Спеціальні види зловживання можливостями спеціального статусу у кримінальному праві України: поняття та система. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2021. Вип. 73. С. 140–149.

15. Палюх Л. М. Зміст поняття «особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг» у кримінально-правових нормах. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 240–244. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/download/63/2-2017-pdf>.

16. Постанова від 03.07.2019 р. у справі № 911/1521/18. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду. *ZakonOnline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82970539>.

17. Постанова ОП КГС ВС від 07.07.2024 р. у справі № 918/907/22. Веб портал Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119618089>.

18. Правила адвокатської етики. Затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.07.2017 р. зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 15.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.

19. Представництво у суді особою, яка не має статусу адвоката, передбачено лише у спорах, що виникають з трудових відносин, а також у малозначних справах. Херсонський апеляційний суд. Веб портал Судова влада України. 26.07.2021. URL: <https://court.gov.ua/archive/1156784/>.

20. Про адвокатуру і адвокатську діяльність. Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

21. Про безоплатну правничу допомогу. Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. *Голос України*. 08.07.2011. № 122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

22. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.07.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

23. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 23–35.

24. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 28.04.2021 № 2-р(II)/2021 у справі № 3-95/2020(193/20) за конституційною скаргою Публічного акціонерного товариства акціонерний комерційний банк «ІНДУСТРІАЛБАНК» щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 13, частини третьої статті 16

Цивільного кодексу України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-21#n100>.

25. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород. *Ліра*, 2011. 368 с.

26. Теремецький В. І., Старовойтова С. М., Гуц Н. Г. Особливості притягнення до відповідальності за неповагу до суду в окремих країнах світу. *Наше право*. 2021. № 1. С. 145–150.

27. Шипілов Л. М. До питання про поняття та сутність зловживання правом. *Право і Безпека*. 2010. № 1. С. 6–9.

28. Teremetskyi V., Korovaiko O., Vasilenko M., Zhuravel Ya., Khovpun O., Kravchenko V., Muliar H. The Contempt of Court: Balance Between the Protection of the Administration of Justice and the Right to Freedom of Expression. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2022. Vol. 25(S2), 1-7. URL: <https://www.abacademies.org/articles/the-contempt-of-court-balance-between-the-protection-of-the-administration-of-justice-and-the-right-to-freedom-of-expression-13359.html>.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024

Sergey V. PETKOV,

Doctor of Science in Law, Professor

(*V.I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv, Ukraine*)

Yevheniia V. DULIBA,

Doctor of Science in Law, Associate Professor

(*National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine*)

Vitalii An. FEDIRKO,

Postgraduate Student

(*Private Higher Education Institution «University of Modern Knowledge», Kyiv, Ukraine*)

CONTROVERSIAL ISSUES IN DEFINING THE CONCEPT OF «ABUSE OF RIGHTS» IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF AN ADVOCATE

The article analyzes scientific approaches to the problem of abuse of rights and examines it in the narrow context of the application of legal instruments in the professional activity of an advocate. The focus is on examining whether the provisions prohibiting an advocate from abusing rights have the characteristics of a legal norm. It is noted that abuse, which contains an element of the ethically-derived concept of “evil,” cannot be precisely defined legally. At the same time, rights that may be subject to abuse may derive from both direct provisions and the peculiarities of the general permissive principle. Since offenses and violations of legal norms are not identical categories, the issue of using a state of irresponsibility is considered separately from the abuse of rights. Using the

dogmatic method, it is established that, under the Criminal Code of Ukraine, abuse as a form of improper exercise of rights is a characteristic of intentional conduct; however, this characteristic is not necessarily associated with a selfish motive or an intent to harm another person. It has been proven that the subject of criminalized abuse may be either (subjective) rights or other phenomena related to such rights, such as official position, authority, etc.

It is concluded that the prohibition on abusing rights lacks sufficient characteristics of a legal norm. Moreover, the provisions on the inadmissibility of abuse of rights by a defense attorney or advocate lack sufficient legal certainty. In particular, abuse of procedural rights by a defense attorney in criminal proceedings, which may consist only of delaying the proceedings, although it may be terminated by the court, does not entail liability as such, and the decision on the existence of signs of such abuse is purely discretionary.

Keywords: *abuse of rights, advocate's ethics, court, advocate, defense attorney, disciplinary liability, judicial proceedings, criminal proceedings, rule of law.*

Галина Володимирівна МУЛЯР,
доктор юридичних наук, професор
(Державний університет інфраструктури та
технологій України, м. Київ)

Олександр Володимирович БОНДАР
(Інститут післядипломної освіти НМУ
імені О.О. Богомольця України, м. Київ)

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ: ВІД ПЕРШИХ НОРМАТИВНИХ АКТІВ ДО СУЧАСНОСТІ

Стаття присвячена аналізу розвитку системи державних закупівель лікарських засобів та медичних виробів в Україні в історичному контексті, з акцентом на сучасні зміни, спричинені умовами війни. У статті досліджуються ключові етапи формування та вдосконалення нормативно-правової бази, починаючи з перших спроб централізованого регулювання на початку незалежності до впровадження сучасних механізмів, таких як електронна система закупівель ProZorro.

Розкриваються основні труднощі та досягнення на кожному етапі, що ілюструють перехід від централізованої радянської моделі до відкритої та конкурентної системи закупівель, орієнтованої на забезпечення прозорості та доступності медикаментів для населення.

Стаття підсумовує, що розвиток системи державних закупівель

лікарських засобів в Україні відбувався через постійне пристосування до нових економічних, політичних і соціальних викликів. Еволюція правового регулювання, спрямованого на прозорість і конкуренцію, створила основу для ефективного використання державних ресурсів, але водночас показала необхідність постійного вдосконалення, особливо в кризових ситуаціях. Війна продемонструвала важливість гнучкого підходу до державних закупівель, який зберігає високу якість і доступність ліків, але адаптований до надзвичайних умов. Подальше дослідження цієї теми є актуальним для розробки дієвих механізмів правового регулювання в умовах постійної трансформації системи охорони здоров'я та економічних реалій.

Ключові слова: державні закупівлі, лікарські засоби, правове регулювання, електронна система ProZorro, міжнародні стандарти, правовий режим воєнного стану.

Постановка проблеми. Еволюція законодавчого регулювання державних закупівель лікарських засобів в Україні є багатограним процесом, що відображає не лише трансформацію підходів до забезпечення медичних потреб населення, але й розвиток правової системи та адаптацію до міжнародних стандартів. Державні закупівлі в сфері охорони здоров'я мають особливе значення, оскільки вони безпосередньо впливають на доступність і якість медичних послуг для громадян. Проте на цьому шляху українське законодавство зіткнулося з численними викликами, починаючи від корупційних ризиків, непрозорих процедур і неефективного використання бюджетних коштів, до потреби у дотриманні принципів чесності, конкуренції та відкритості.

Складність питання полягає в тому, що кожен етап розвитку законодавства супроводжувався новими викликами, які потребували ефективних рішень. Початкові нормативні акти, що регулювали сферу державних закупівель, мали обмежений вплив на усунення зловживань та оптимізацію процедур. Згодом, у відповідь на суспільний тиск і міжнародні зобов'язання, Україна поступово впроваджувала реформи, такі як створення системи «ProZorro», яка стала одним з прикладів боротьби з корупцією та кроком до прозорості державних закупівель. Водночас реформування законодавства часто не враховувало специфіку ринку лікарських засобів, що спричинило періодичні затримки у постачанні життєво важливих препаратів.

Загострює проблему й те, що сучасний ринок лікарських засобів в Україні характеризується високою залежністю від імпорту, а також необхідністю швидкого реагування на нові виклики, такі як пандемії, економічні кризи та військові дії. Усе це вимагає чітких і збалансованих рішень у законодавчому полі. Необхідність постійного оновлення нормативної бази обумовлюється також інтеграційними процесами між Україною та Європейським Союзом, які передбачають відповідність національного законодавства високим міжнародним стандартам.

Незважаючи на значний науковий інтерес до тематики державних

закупівель в Україні, історико-правові аспекти саме закупівель у медичній сфері залишаються недостатньо дослідженими. Наукові праці багатьох вітчизняних вчених, зокрема Г. Пінькаса, В. Карасьової, А. Олефіра, Я. Петруненка, О. Юдіцького, О. Беляневича, М. Бублія та інших, висвітлюють загальні історичні аспекти розвитку системи державних закупівель, проте специфіка закупівель лікарських засобів потребує подальшого дослідження. Саме це дозволить сформувати системне уявлення про історичні етапи розвитку, проблеми та досягнення у сфері закупівель медичних виробів, що є важливим для подальшої оптимізації правового регулювання та впровадження кращих практик в умовах сучасних реформ.

Виклад основного матеріалу. Законодавче регулювання державних закупівель лікарських засобів в Україні пройшло складний шлях еволюції, спрямований на вирішення критично важливих завдань для системи охорони здоров'я. Ця еволюція охоплює не лише вдосконалення законодавчої бази, але й намагання адаптувати її до постійно змінюваних умов: від інтеграції з міжнародними стандартами до викликів пандемії COVID-19 та пов'язаних із війною реалій.

Розвиток державних закупівель лікарських засобів та медичних виробів в Україні, як зазначає М. В. Остап'юк, можна чітко розділити на чотири періоди, кожен з яких відображає зміну підходів і пріоритетів у цій сфері. Пострадянський період (1991-1994 роки) характеризувався централізованим підходом до державного регулювання, що було продиктовано традиціями планової економіки. Далі, у перехідний період (1995-1999 роки), почали формуватися конкурсні засади закупівель, а також децентралізований підхід до укладання державних контрактів. Це стало першим кроком до забезпечення ринкової конкуренції та оптимізації державних витрат. Наступний етап – період формування та розвитку (2000 - квітень 2014 рр.) – ознаменувався запровадженням єдиних засад для всіх закупівель за державні кошти, що дозволило досягти більшої прозорості й послідовності у використанні бюджетних ресурсів. Нарешті, сучасний період (з 2014 року по теперішній час) відзначається не лише вдосконаленням загальної системи державних закупівель, а й значною увагою до специфічних вимог медичних закупівель, що включає формування медико-технічних вимог та створення електронної системи закупівель ProZorro. Кожен з цих етапів, як підкреслює М. В. Остап'юк, є відображенням постійної адаптації державної системи закупівель до нових економічних і суспільних викликів, що свідчить про поступовий перехід від централізованих, державних закупівель до більш гнучкої та конкурентної системи, здатної ефективно задовольняти потреби охорони здоров'я України¹.

Одними з перших спроб правового регулювання в цій галузі були нормативні акти 90-х років, коли Україна лише починає формувати власну правову систему. З того часу відбулася серія значних змін, зокрема

¹ Остап'юк М. Історико-правові засади розвитку державних закупівель лікарських засобів та медичних виробів в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 101–102.

ухвалення Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 2010 року, який встановив перші чіткі правила для тендерних процедур¹.

Однак, цей закон не враховував багатьох аспектів специфіки ринку лікарських засобів, що створювало умови для корупційних ризиків та необґрунтованих витрат бюджетних коштів. У відповідь на виклики та критику, згодом було ініційовано значну реформу, яка включала впровадження системи електронних закупівель ProZorro, що стала важливим кроком для забезпечення прозорості та підзвітності у процесі закупівель².

Система ProZorro, впроваджена відповідно до міжнародних стандартів та рекомендацій, зокрема Міжнародної організації з питань закупівель, забезпечила прозорість процесу закупівель, підвищивши конкурентність серед постачальників та знизивши вартість ліків для держави³. Однак науковий аналіз свідчить, що в цій системі виявилися певні недоліки, що пов'язані зі складністю процедур для невеликих постачальників і недостатнім регулюванням процесів тендерних оскаржень⁴. Крім того, гостра потреба у лікарських засобах в умовах пандемії COVID-19 виявила нові прогалини в законодавстві, що призвело до частих змін у процесах закупівель та введення спеціальних процедур на період надзвичайного стану⁵.

Особливого значення набуває питання інтеграції законодавства України з правовою системою Європейського Союзу. Угода про асоціацію між Україною та ЄС, підписана у 2014 році, передбачає поступове приведення державних закупівель у відповідність до стандартів ЄС⁶. Це включає посилення конкуренції, забезпечення відкритого доступу до закупівельних процедур, а також боротьбу з корупцією. На сьогодні, перед Україною стоїть завдання імплементувати ці стандарти у сфері державних закупівель лікарських засобів для досягнення відповідності європейським практикам, що підвищить довіру громадськості та міжнародних партнерів до прозорості цих процесів.

Період з 2000 по 2014 роки став ключовим етапом у формуванні сучасної моделі державних закупівель лікарських засобів та медичних

¹ Про здійснення державних закупівель : Закон України від 10.04.2014 № 1197-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1197-18#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

² Що таке prozorro. *prozorro.gov.ua*. URL: <https://prozorro.gov.ua/about> (дата звернення: 16.08.2024).

³ Міжнародні рекомендації для розвитку державних закупівель. *Global Public Procurement Database*. URL: <https://www.tenderalpha.com> (дата звернення: 14.08.2024).

⁴ Лаговська О., Легенчук С., Свірко С. Державні закупівлі в Україні: аналіз переваг і недоліків. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2021. № 2. С. 58.

⁵ Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Каб. Міністрів України від 09.12.2020 № 1236. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantynu-ta-zaprovadzhennya-obmezhuvalnih-protiepidemichnih-zahodiv-1236-091220> (дата звернення: 16.08.2024).

⁶ Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : № 984_011 : станом на 30 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 15.08.2024).

виробів в Україні. Цей час відзначився активним удосконаленням законодавства у сфері державних закупівель, що заклало основу для ефективного і прозорого механізму проведення тендерних процедур. Крім вдосконалення загальних норм щодо закупівель, було прийнято низку важливих нормативно-правових актів, спрямованих саме на формування специфічних вимог до лікарських засобів і медичних виробів як предмета закупівлі.

Зокрема, постанова Кабінету Міністрів України № 1419 від 28.10.2004 р. («Деякі заходи щодо забезпечення якості лікарських засобів») та інші акти стали визначальними для встановлення стандартів якості, доступності та ефективності у процесі закупівель¹.

Таким чином, цей період справедливо вважається часом, коли було створено базові засади сучасної моделі закупівель у медичній сфері, орієнтованої на забезпечення прозорості, якості та відповідності медико-технічним вимогам, що залишається важливим аспектом державного регулювання охорони здоров'я і до сьогодні.

З початком війни в Україні виникла гостра потреба в оперативних змінах до системи закупівель, зокрема у сфері лікарських засобів. Ці зміни були спрямовані на прискорення процедур закупівель, забезпечення стабільних поставок критично важливих медичних товарів та адаптацію нормативних процедур до умов воєнного часу.

Розглянемо основні законодавчі зміни з початку правового режиму воєнного стану в Україні.

Відповідно до постанов Кабінету Міністрів України, які тимчасово змінюють процедури закупівель, було запроваджено спрощені та прискорені процедури для забезпечення нагальних потреб².

В умовах воєнного стану в Україні державні закупівлі медичного спрямування регламентуються особливими вимогами, спрямованими на забезпечення ефективного та своєчасного постачання життєво важливих лікарських засобів і медичних виробів. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 216 від 07 березня 2022 року, закупівлі здійснюються за умовою наявності відповідної угоди або договору, укладених із уповноваженою особою в сфері охорони здоров'я чи спеціалізованими організаціями, які мають досвід проведення централізованих заходів із закупівель. Це забезпечує контрольованість процесу закупівель та підвищує їхню прозорість і відповідність державним потребам³.

¹ Деякі заходи щодо забезпечення якості лікарських засобів : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 № 1419-2004-п : станом на 26.05.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1419-2004-п#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

² Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : Постанова Каб. міністрів України від 12.10.2022 № 1178-2022-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-п#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

³ Деякі питання закупівлі лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 216 : станом на 15.08.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/216-2022-п#Text> (дата звернення: 16.08.2024).

Постанова також передбачає чіткі вимоги до медико-технічних характеристик предмета закупівлі, включаючи повну комплектацію медичних виробів. Це підвищує відповідальність постачальників та сприяє забезпеченню якості товарів, що постачаються в критичних умовах. Як бачимо, такі заходи спрямовані на оперативне та відповідальне реагування системи охорони здоров'я на потреби воєнного часу, що забезпечує більш високу ефективність у виконанні державних програм медичного постачання.

Для забезпечення безперебійного постачання життєво необхідних лікарських засобів уряд дозволив здійснювати прямі закупівлі у постачальників без проведення тендерів. Це рішення знижує рівень бюрократизації процесу, але водночас вимагає більш ретельного контролю за ефективністю витрат.

Також варто відмітити, що впровадження в системі Prozorro нового типу звіту «war for freedom» стало важливим кроком для забезпечення гнучкості та оперативності у проведенні публічних закупівель під час війни. Ця функція дозволяє замовникам, які стикаються з нагальною потребою в закупівлях, проводити процедури швидко та без відхилень від звичних схем, зберігаючи принципи прозорості і підзвітності¹.

У законодавстві також було запроваджено жорсткіші вимоги до якості медикаментів та термінів їх постачання, враховуючи нестабільність умов та критичну потребу в безперервних постачаннях. Це забезпечує кращий контроль за виконанням контрактів та підвищує відповідальність постачальників у критичних умовах².

Висновки. Аналіз еволюції законодавчого регулювання державних закупівель лікарських засобів в Україні дозволяє зробити висновок, що цей процес є динамічним і багатограним, відображаючи складний шлях адаптації правової системи до сучасних вимог і міжнародних стандартів. Від перших нормативних актів, які намагалися формально регулювати закупівлі, до системних реформ, таких як впровадження електронної платформи ProZorro, – кожен етап супроводжувався певними викликами, пов'язаними із забезпеченням прозорості, ефективного використання бюджетних коштів і боротьби з корупцією.

Незважаючи на значний прогрес, державні закупівлі лікарських засобів і досі стикаються з проблемами, зокрема недостатньою адаптацією до вимог ринку, складністю тендерних процедур для малих і середніх підприємств, а також труднощами в контролі за якістю та прозорістю процедур у періоди криз, таких як пандемія COVID-19 та військові дії. Ці виклики вимагають подальших удосконалень законодавчої бази, включно з імплементацією європейських стандартів, які передбачені Угодою про

¹ Про здійснення державних закупівель : Закон України від 10.04.2014 № 1197-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1197-18#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

² Щодо обігу окремих лікарських засобів в умовах воєнного стану в Україні : Наказ МОЗ від 03.03.2022 № 406. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0406282-22#Text> (дата звернення: 16.08.2024).

асоціацію з ЄС, а також адаптацією системи закупівель до специфічних умов українського ринку.

Законодавчі зміни, впроваджені в Україні під час війни, суттєво вплинули на регулювання державних закупівель лікарських засобів, адаптуючи процеси до надзвичайних умов та забезпечуючи їхню стійкість. Війна поставила перед системою закупівель нові виклики, зокрема потребу в прискорених поставках життєво необхідних медичних товарів, оперативності та гнучкості у виконанні процедур, що стали пріоритетом для держави.

Постанова Кабінету Міністрів № 216 від березня 2022 року та інші нормативні акти спрямовані на спрощення закупівельних процедур, що дало змогу скоротити час постачання критично важливих лікарських засобів. Запровадження спрощених процедур, можливість укладати угоди з уповноваженими особами та спеціалізованими організаціями, а також впровадження нового звітного формату «war for freedom» дозволяють оперативно реагувати на потреби медичної галузі навіть у кризових умовах.

Ці зміни створили систему, здатну швидко та ефективно забезпечувати охорону здоров'я ресурсами, зберігаючи при цьому базові принципи прозорості та підзвітності. Водночас нововведення дозволяють державі продовжувати дотримуватися стандартів якості медичних товарів і зберігати довіру суспільства до процесів закупівель. Таким чином, законодавчі зміни під час війни не лише підтримали безперебійність постачання, а й продемонстрували важливість гнучкого правового регулювання, що здатне адаптуватися до надзвичайних обставин.

Враховуючи стратегічне значення державних закупівель лікарських засобів для суспільства та системи охорони здоров'я, подальше вдосконалення законодавства повинно ґрунтуватися на поєднанні міжнародних стандартів з урахуванням локальних особливостей і потреб. Лише такий підхід забезпечить стабільність, доступність і якість медичних послуг для громадян України, що є основною метою ефективної державної політики у сфері охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деякі заходи щодо забезпечення якості лікарських засобів : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 № 1419-2004-п : станом на 26.05.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1419-2004-п#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
2. Деякі питання закупівлі лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них : постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 216 : станом на 15.08.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/216-2022-п#Text> (дата звернення: 16.08.2024).

3. Лаговська О., Легенчук С., Свірко С. Державні закупівлі в Україні: аналіз переваг і недоліків. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2021. № 2. С. 56–60.

4. Міжнародні рекомендації для розвитку державних закупівель. *Global Public Procurement Database*. URL: <https://www.tenderalpha.com> (дата звернення: 14.08.2024).

5. Остап'юк М. Історико-правові засади розвитку державних закупівель лікарських засобів та медичних виробів в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 97–103.

6. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 № 1236. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantynu-ta-zaprovadzheniya-obmezhuvalnih-protiepidemichnih-zahodiv-1236-091220> (дата звернення: 16.10.2024).

7. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2022 № 1178-2022-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-p#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

8. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 10.04.2014 № 1197-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1197-18#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

9. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : № 984_011 : станом на 30.11.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 15.08.2024).

10. Що таке Prozorro. prozorro.gov.ua. URL: <https://prozorro.gov.ua/about> (дата звернення: 16.08.2024).

11. Щодо обігу окремих лікарських засобів в умовах воєнного стану в Україні : наказ МОЗ від 03.03.2022 № 406. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0406282-22#Text> (дата звернення: 16.08.2024).

Стаття надійшла до редакції 20.08.2024

Galina V. MULIAR,

Doctor of Law, Professor

(State University of Infrastructure and Technology of Ukraine, Kyiv)

Oleksandr V. BONDAR

(Institute of Postgraduate Education of the Bogomolets National Medical University of Ukraine, Kyiv)

EVOLUTION OF LEGISLATIVE REGULATION OF PUBLIC PROCUREMENT OF MEDICINES IN UKRAINE: FROM THE FIRST REGULATIONS TO THE PRESENT DAY

The article analyzes the development of the public procurement system for medicines and medical devices in Ukraine in the historical context, with a focus on current changes caused by the war. The article examines the key stages of formation and improvement of the regulatory framework, starting with the first attempts at centralized regulation at the beginning of independence to the introduction of modern mechanisms, such as the ProZorro electronic procurement system.

The main difficulties and achievements at each stage are revealed, illustrating the transition from the centralized Soviet model to an open and competitive procurement system focused on ensuring transparency and accessibility of medicines for the population.

The article concludes that the development of the public procurement system for medicines in Ukraine has been characterized by constant adaptation to new economic, political and social challenges. The evolution of legal regulation aimed at transparency and competition has created the basis for the efficient use of public resources, but at the same time has shown the need for continuous improvement, especially in crisis situations. The war has demonstrated the importance of a flexible approach to public procurement that maintains high quality and availability of medicines but is adapted to emergency conditions. Further research on this topic is relevant for the development of effective mechanisms of legal regulation in the context of constant transformation of the healthcare system and economic realities.

Keywords: *public procurement, medicines, legal regulation, ProZorro electronic system, international standards, legal regime of martial law.*

Владислав Іванович ТЕРЕМЕЦЬКИЙ,
доктор юридичних наук, професор
(Державна установа «Інститут економіко-
правових досліджень імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України», м. Київ)

Єгор Ігорович ДОВГОПОЛИЙ
(Інститут права та суспільних відносин Відкритого
міжнародного університету розвитку людини
«Україна», м. Київ)

Михайло Васильович ШЛЯХОВЧУК
(Херсонський державний університет,
м. Івано-Франківськ)

ДОСТУП ЗАХИСНИКА ДО СЛУЖБОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: НЕУЗГОДЖЕНІСТЬ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЯК ПІДСТАВА ДО ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВАМИ

У статті розглянуто механізм забезпечення балансу між правом на захист та суспільним інтересом у збереженні службової інформації, а також охарактеризовано норми Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), що забезпечують підтримання цього балансу. Обґрунтовано думку, що КПК України загалом забезпечує адвокату

можливість доступу до службової інформації, зокрема шляхом тимчасового доступу до речей і документів. Водночас спеціальні положення щодо захисту адвокатської таємниці, джерело яких перебуває за межами КПК України, унеможливляють реалізацію аналогічного права стороною обвинувачення щодо професійної таємниці адвоката. Констатовано надмірність законодавчо визначеного предмета адвокатської таємниці.

Зроблено висновок про існування передумов для використання недосконалого порядку доступу до службової інформації з метою обґрунтування тверджень щодо ймовірного порушення принципу рівності сторін у кримінальному провадженні або права на захист.

Ключові слова: *зловживання правом, право на захист, професійна таємниця, адвокат, захисник, службова інформація, доступ до службової інформації, судочинство, кримінальне провадження, принцип рівності сторін, змагальність сторін, суспільний інтерес.*

Постановка проблеми. Забезпечення змагальності сторін у кримінальному провадженні було б неможливим без дотримання принципу рівних можливостей для обох сторін. Процес збирання доказів та їх перевірка, зокрема щодо законності та джерел походження, полягає у роботі з інформацією та її матеріальними носіями. Обмеження доступу до такої інформації чи матеріальних носіїв створює значний дисбаланс прав сторін у кримінальному провадженні.

КПК України¹ та Законом України «Про державну таємницю» передбачено механізм, що усуває такий дисбаланс, шляхом визначення порядку допуску та доступу до державної таємниці (ст. 517 КПК України, ст. ст. 22, 24, 26-27 Закону²), зокрема захисника; уповноваженим органом напрацьовано відповідні роз'яснення³. Цікаво, що в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення доступ до матеріалів, що містять державну таємницю, не врегульовано, і ця прогалина вирішується судами шляхом застосування аналогії з порядком, визначеним у КПК України⁴.

Службова інформація, на відміну від державної таємниці, має менший рівень захисту. Реалізація адвокатом своїх прав може стати інструментом для отримання значного масиву даних, віднесених до службової інформації, при цьому релевантність запитуваних даних до кримінального провадження законодавством не вимагається. Такий стан унормування закладає передумови для зловживання правом на доступ до інформації зі

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

² Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.

³ Щодо питання участі захисника у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю: лист Служби безпеки України від 05.08.2020 № 26/2-2804 на адресу Верховного Суду, Державної судової адміністрації України, правоохоронних органів, Ради адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/3c977a0cb5815010d341_file.pdf.

⁴ Довідка щодо допуску і доступу представника позивача до матеріалів адміністративної справи, які містять державну таємницю : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 13.03.2017 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004760-17#Text>.

спеціальним статусом. Водночас ці передумови не врівноважуються повноваженнями сторони обвинувачення щодо доступу до професійної таємниці адвоката. Іншою передумовою для можливого зловживання, але вже протилежного характеру, є можливість адвоката класифікувати практично всі наявні у нього дані як адвокатську таємницю, яка охороняється законом. Це, зі свого боку, призводить до того, що принцип рівності сторін забезпечується не в повній мірі.

Стан дослідження проблеми. Проблема доступу до охоронюваної законом інформації є предметом ґрунтовних досліджень в юридичній науці, що підтверджується науковими працями таких вчених, як С. Ємельянов¹, А. Марущак², Г. Блінова³ та багатьох інших.

Доктрина та практика приділяють значну увагу питанням забезпечення прав сторони захисту в кримінальному провадженні. Зокрема, у контексті дослідження проблемних аспектів таких процесуальних дій, як допит свідка, тимчасовий доступ до речей і документів, отримання інформації у кримінальному провадженні за запитом, розглядалося питання поводження з інформацією з обмеженим доступом. Серед нещодавніх досліджень у цьому напрямку можна відзначити публікації В. В. Заборовського⁴, А. М. Долгополова і К. В. Несін⁵

Питання доступу адвоката до службової інформації має міждисциплінарний характер і вимагає поєднання підходів двох галузей юридичної науки – інформаційного права та кримінального процесу.

Метою цієї статті є дослідження механізму доступу захисника до службової інформації у контексті використання таких інструментів, як допит, тимчасовий доступ до речей і документів, адвокатський запит.

Виклад основного матеріалу. Конституція України встановлює, що кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею (ч. 3 ст. 32), що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ч. 2 ст. 34)⁶. Порівняння цих двох окремих приписів свідчить про те, що право ознайомлення з інформацією стосовно себе не поширюється на

¹ Ємельянов С. Л. Проблемні аспекти класифікації інформації з обмеженим доступом в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 12. С. 130–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2012_12_16.

² Марущак А. І. Визначення поняття “інформаційні права людини”. *Інформація і право*. 2011. № 2(2) URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2011.2\(2\).271513](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2011.2(2).271513).

³ Блінова Г. О. Співвідношення правових режимів службової таємниці та персональних даних. *Форум права*. 2014. № 1. С. 39–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

⁴ Заборовський В. В. Деякі практичні питання реалізації адвокатом права на запит. *Tasks and problems of science and practice : abstracts of XIII International Science Conference* (Berlin, Germany, May, 10-12, 2021). Р. 97–99. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/44254>.

⁵ Долгополов А. М., Несін К. В. Адвокатський запит як важлива форма реалізації права адвоката на отримання інформації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/50.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/48>.

⁶ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

відомості, які становлять захищену законом таємницю. Водночас таке обмеження не застосовується щодо права на збирання (використання тощо) інформації загалом. Не вдаючись до детального аналізу співвідношення цих двох норм як спеціальної та загальної, зосередимося на тому, що Конституція України використовує конструкцію «захищена законом таємниця», що дозволяє окреслити коло можливих «таємниць», таких як державна, лікарська, нотаріальна, адвокатська та, зокрема, «таємниця досудового розслідування». Закон України «Про інформацію»¹ визначає цю категорію як інформацію з обмеженим доступом (ст. 21), до складу якої входять конфіденційна, таємна та службова інформація. Звернімо увагу, що «таємна» інформація, яка корелює зі «таємницею», згаданою у ст. 32 Конституції України, не є тотожною «конфіденційній» та «службовій» інформації. Відмінності між цими категоріями підтверджуються визначеннями, що містяться у Законі України «Про доступ до публічної інформації» (ст. 6-9)².

Порівняємо положення цього Закону щодо таємної та службової інформації:

1) таємною є «... інформація, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 цього Закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю» (ч. 1 ст. 8);

2) до службової може належати інформація: «... що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішню службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень», а також інформація «зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці» (ст. 9).

Вищезазначене порівняння двох видів інформації свідчить про те, що за наявності спільних критеріїв для обмеження доступу до інформації (йдеться про ч. 2 ст. 6), зокрема критерію потенційної шкоди певним інтересам у разі розголошення інформації (п. 2 ч. 2 ст. 6), державна таємниця обмежується в доступі саме через можливість завдання шкоди особі, суспільству або державі у разі її оприлюднення³.

Оскільки йдеться про визначальну ознаку, притаманну саме державній таємниці, логічно стверджувати, що розголошення службової

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

² Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

³ Там само.

інформації не може завдати шкоди тому ж колу суб'єктів. Однак службова інформація обмежується в доступі саме через її потенційну здатність завдати шкоди певним *інтересам*. Зокрема, у п. 1 ч. 2 ст. 6 Закону чітко вказано які саме інтереси можуть зазнати шкоди від розголошення чи оприлюднення інформації (національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку)¹. Ці інтереси наведені разом із метою обмеження інформації, що може призвести до помилкового, на наш погляд, ототожнення об'єкта захисту (кола інтересів), способу захисту (обмеження інформації) та сфери його застосування (мети обмеження).

При цьому поняття «мета», попри свою назву, фактично визначає коло правовідносин, у яких проявляється відповідний інтерес. Ними є відносини, пов'язані із «запобіганням заворушенням чи кримінальним правопорушенням», «охороною здоров'я населення», «захистом репутації або прав інших людей», «запобіганням розголошенню інформації, одержаної конфіденційно», та «підтриманням авторитету і неупередженості правосуддя». Отже, службова інформація є такою, що її розголошення може істотно зашкодити інтересам національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку в певних сферах суспільних і правових відносин, проте не може завдати шкоди особі, суспільству або державі загалом.

Водночас тріада «суспільство-людина-держава» включає всіх суб'єктів таких відносин, оскільки «особа» охоплює як фізичних, так і юридичних осіб, «держава» – державні органи, та, з певними особливостями, органи місцевого самоврядування, а «суспільство» – об'єднання громадян, включно з такими, що функціонують без утворення юридичної особи. У такому разі відрізнити таємницю від службової інформації, виходячи лише з їх дефініцій, є досить складним завданням. Однак на практиці є можливим.

Іншим висновком, що впливає з поділу інформації з обмеженим доступом на види, є те, що «таємниця досудового розслідування» та «адвокатська таємниця», обидві з яких за своєю назвою є таємною інформацією, не належать до інших видів інформації з обмеженим доступом, таких як службова або конфіденційна інформація. Зокрема, «таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, *таємницю досудового розслідування* та іншу передбачену законом таємницю» (речення друге ч. 1 ст. 8)².

Звісно, на практиці один і той самий інформаційний об'єкт, носій інформації, може одночасно відповідати ознакам таємниці досудового розслідування та при цьому мати правомірно присвоєний гриф обмеження доступу «Для службового користування», про що йтиметься далі. Наразі ж зосередимося на тому, що будь-яка інформація може бути обмежена в доступі лише за умови, що вона:

¹ Там само.

² Там само.

1) відповідає всім критеріям: забезпечення інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, можливість шкоди цим інтересам у разі розголошення, відсутність переважаючого над такою шкодою суспільного інтересу в її отриманні;

2) підпадає під винятки. Відповідні *винятки* (п. 5-7 ч. 2 ст. 61; ч. 4 ст. 21²) можуть стосуватися, принаймні, деяких аспектів згаданих таємниць (адвокатської та досудового розслідування). Так, закон вимагає відкритості інформації про «володіння, користування чи розпорядження державним або комунальним майном, включаючи копії відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно», а також інформацію «про стан і результати *перевірок* та службових розслідувань фактів порушень», допущених у цій сфері (ч. 5 ст. 6)³.

Також не може обмежуватися в доступі інформація про «аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися» (п. 2 ч. 4 ст. 21), «факти порушення прав і свобод людини» (п. 4 ч. 4 ст. 21) «незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб» (п. 5 ч. 4 ст. 21)⁴.

Постає питання: чи йдеться про те, що, наприклад, у досудовому розслідуванні дорожньо-транспортних пригод, фактів крадіжок та вбивств, корупційних кримінальних правопорушень тощо не може бути ані таємниці досудового розслідування, ані адвокатської таємниці?

Зрештою, повертаючись від винятків до загального правила обмеження доступу до інформації, розглянемо, чи відповідають визначення зазначених двох спеціальних видів таємниці загальним вимогам. Для цього звернімося до відповідних дефініцій.

Так, «Адвокатською таємницею є *будь-яка* інформація, що стала відома адвокату ... про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правничої допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката ..., зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності (ст. 22)⁵. Видається, що адвокатська таємниця відповідає ознакам професійної таємниці, а отже, є одним із видів таємної інформації. Водночас зауважимо, що поділ, застосований у Законі України «Про доступ до публічної інформації»⁶,

¹ Там само.

² Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

³ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

⁴ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

⁵ Про адвокатуру і адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

⁶ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

стосується лише публічної інформації (назва ст. 6 зазначеного Закону – «Публічна інформація з обмеженим доступом»), що підтверджується визначенням публічної інформації, наведеним у ст. 1 цього Закону: «... відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом».

Попри очевидну важливу суспільну роль та публічну функцію адвокатів, їх не можна віднести до суб'єктів владних повноважень. Тому критерії обмеження доступу до інформації не можна автоматично поширювати на цей вид «професійної» таємниці. Дійсно, чи здатне розголошення будь-яких відомостей, отриманих під час здійснення адвокатської діяльності, завдати істотної шкоди інтересам особи, суспільства та держави незалежно від змісту цих відомостей лише через те, що вони стали відомими адвокату? Негативна відповідь на це питання видається очевидною.

Широкий предмет адвокатської таємниці, вочевидь, створює незручності, передусім для самих адвокатів, адже розголошення будь-якої інформації чи відомостей за загальним правилом можливе лише за письмовою згодою клієнта (ч. 2 ст. 22)¹. В іншому випадку адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності (п. 5 ч. 2 ст. 34), аж до позбавлення права на зайняття адвокатською діяльністю (п. 2 ч. 2 ст. 32)².

Так звана *таємниця досудового розслідування* полягає в тому, що особам, яким стали відомі відомості досудового розслідування, дозволяється розголошувати ці відомості «лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим» (ч. 1 ст. 222 КПК України). Слідчий або прокурор попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування у зв'язку з їхньою участю в ньому, про обов'язок не розголошувати такі відомості без відповідного дозволу (ч. 2 ст. 222 КПК України). Попереджена таким чином особа несе кримінальну відповідальність за розголошення відповідно до ч. 1 ст. 387 КК України.

Дослідниками використовуються категорії «таємниця досудового слідства» (С. Ємельянов³) та «таємниця досудового розслідування» (І. Гловюк⁴, В. Жмудінський⁵). Н. Полонова вважає ці дві категорії

¹ Про адвокатуру і адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

² Там само.

³ Ємельянов С. Л. Таємниця слідства та судочинства в Україні. *Часопис Таврійського національного університету ім. В.В. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2013. № 2-1. Т. 26(65). С. 311.

⁴ Гловюк І. В. Таємниця досудового розслідування та свобода вираження поглядів (на прикладі рішення ЄСПЛ «Sellami v. France»). *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. Т. 1. С. 81–87. <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.11>.

⁵ Жмудінський В. П. Розголошення відомостей досудового розслідування після його завершення: актуальні питання. *Право і суспільство*. 2023 № 1. С. 310–315.

синонімічними, аргументуючи це тим, що досудове слідство є однією з форм досудового розслідування¹. Однак варто звернути увагу на те, що конструкції КПК України не застосовують термін «таємниця» стосовно відомостей досудового розслідування. Тож словосполучення «таємниця досудового розслідування», яке є усталеним у науковому обігу і наведене в ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації»² як різновид таємної інформації, може вводити в оману щодо фактичного статусу відомостей досудового розслідування.

Здавалося б, за відсутності формальних ознак таємної інформації, відомості досудового розслідування мали б мати нижчий статус, а саме статус службової інформації державного органу, у складі якого функціонує відповідний орган досудового розслідування. Однак це твердження також не є правильним.

Наприклад, відповідний Перелік відомостей Національної поліції³ відносить до службової інформації лише окремі відомості досудового розслідування, зокрема ті, що стосуються організації та проведення заходів, таких як тактика розшуку злочинців (пп. 6 розділу 1), негласні слідчі (розшукові) дії (пп. 7, 14, 15 розділу 1), або службові розслідування щодо законності прийняття рішень про закриття кримінальних проваджень (пп. 15 розділу 1). Подібний підхід застосовано в Національному антикорупційному бюро України⁴. Бюро економічної безпеки відносить до службової інформації відомості про організацію та проведення «негласних розшукових та контррозвідувальних заходів», а також «негласних слідчих (розшукових) дій» – за винятком відомостей, що належать до державної таємниці⁵. У Державному бюро розслідувань до службової інформації у сфері оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування віднесено⁶, зокрема, «відомості щодо планування, організації, *результатів* оперативно-розшукової діяльності та *досудового розслідування* в системі ДБР», «відомості, які розкривають планування та/або *результати слідчих дій* або оперативно-розшукових заходів за конкретними кримінальними

¹ Полонова Н. І. Місце таємниці досудового розслідування серед інших таємниць, охоронюваних законом про кримінальну відповідальність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017 № 2. С. 139. URL: http://lsei.org.ua/2_2017/38.pdf.

² Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

³ Перелік відомостей, що становлять службову інформацію в системі Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 12.10.2018 № 945 (в ред. наказу Національної поліції України від 01.09.2023 № 810). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0810887-23#Text>.

⁴ Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію у Національному антикорупційному бюро України: наказ від 08.12.2020 № 127. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/09.12/nakaz_1.pdf.

⁵ Перелік відомостей, що становлять службову інформацію, у Бюро економічної безпеки України: наказ Бюро економічної безпеки України від 01.02.2022 № 27 (в ред. наказу Бюро економічної безпеки України від 15.08.2023 № 237). URL: <https://esbu.gov.ua/dlia-hromadskosti/dostup-do-publichnoyi-informaciyi/perelik-vidomostei-shcho-stanovliat-sluzhbovu-informatsiiu-u-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy>.

⁶ Перелік відомостей, що становлять службову інформацію у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань: наказ Державного бюро розслідувань від 29.06.2021 № 373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0373911-21#Text>.

провадженнями», «відомості щодо взаємодії органу ДБР з іноземними партнерами з питань оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування» (п. 5.1, 5.4, 8.2) – якщо вони не містять державної таємниці, а також «відомості щодо осіб, які відвідували, викликалися, перебували тощо у службових приміщеннях та будівлях органу ДБР» та «дані з камер внутрішнього відеоспостереження (всередині приміщень) та з камер зовнішнього відеоспостереження приміщень і будівель органу ДБР» (п. 5.6, 5.7)¹.

Отже, якщо матеріали досудового розслідування у кримінальному провадженні віднесено до службової інформації у правоохоронних органах, то це не стосується всіх матеріалів. Таким чином, «таємниця досудового розслідування» не може бути зведена лише до службової інформації і водночас на практиці не є повністю таємною інформацією. З іншого боку, належність «результатів досудового розслідування» та «результатів слідчих дій» до службової інформації (зокрема, у ДБР), організація і тактика розшуку злочинців та осіб, які безвісно зникли (у поліції), прямо стосується питання отримання доказів. Стороні захисту має бути забезпечено можливість перевірки таких доказів, вивчення питання про те, чи були вони здобуті у порядку, визначеному КПК України, що зумовлює проблему доступу стороні захисту до службової інформації.

Ба більше, оскільки проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій може бути ініційоване, зокрема, стороною захисту (абз. 2 ч. 3 ст. 93 КПК України)², стає очевидним, що результати таких дій мають бути не лише відомі ініціатору, але й передані йому для використання в якості доказів.

Процедура передачі матеріалів, що мають обмежений доступ, становить самостійну проблему. Очевидною є незручність, якщо не сказати – непридатність урядового порядку документообігу службової інформації для забезпечення права сторони захисту на доступ до матеріалів досудового розслідування у частині, в якій вони містять службову інформацію. Достатньо навести деякі правила: «Працівник іншої установи може ознайомитися із змістом документа з грифом “Для службового користування”, отриманого від іншої установи, лише за письмовою згодою установи-розробника такого документа ...», «Забороняється використовувати службову інформацію, що міститься в документах з грифом “Для службового користування”, для відкритих виступів або опублікування у засобах масової інформації та демонструвати такі документи ... в ... громадських місцях», «У разі надходження до установи запиту на інформацію, що міститься у документі, якому присвоєно гриф “Для службового користування”, ... авторові запиту надається інформація в тій частині, доступ до якої відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», не обмежено», «За наявності в запитуваному

¹ Там само.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

документі інформації з обмеженим доступом для надсилання запитувачеві виготовляється його *копія*, в якій слова, речення чи зображення, що містять інформацію з обмеженим доступом, ретушуються у спосіб, який виключає подальше відтворення ретушованого. *З такої копії документа виготовляється інша копія, яка надсилається запитувачеві.* Копія запитуваного документа, що ретушувалася, зберігається разом з документами з відповідного запиту та може використовуватися повторно в разі надходження до установи іншого запиту на інформацію, що міститься у такому документі», «Скасування грифа “Для службового користування” здійснюється за відсутності законних підстав для обмеження доступу до службової інформації, які існували раніше» (пп. 84, 85, 86)¹.

Очевидно, що обмежені в загальному доступі відомості про результати ініційованої стороною захисту негласної слідчої (розшукової) дії – зокрема, протокол такої дії – навряд чи зможуть бути використані як доказ у суді, якщо вони будуть надані у вигляді копії, виготовленої з іншої копії. Це зумовлено вимогою надання до суду *оригіналу* документа (ч. 3 ст. 99 КПК України)². Звісно, тут слід згадати про механізм «підтвердження змісту документа» (ч. 5 ст. 99 КПК України), який застосовується, зокрема, коли «оригінал документа не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур» або «оригінал документа знаходиться у володінні однієї зі сторін кримінального провадження, а вона не надає його на *запит* іншої сторони» (пп. 2, 3 ч. 5 ст. 99 КПК України), «сторона зобов’язана надати іншій стороні можливість оглянути або скопіювати оригінали документів, зміст яких доводився у передбаченому цією статтею порядку» (ч. 7 ст. 99 КПК України).

Однак, ці засоби, очевидно, не забезпечують обізнаності сторони захисту у змісті документа, який з моменту його створення є обмеженим у доступі. Крім того, існує хоч і не пряма заборона, але виключення з права адвоката на ознайомлення з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами – це право не поширюється на документи і матеріали, які містять інформацію з обмеженим доступом (п. 3 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»)³.

Слід зазначити, що згаданий урядовий акт щодо поводження зі службовою інформацією передбачає перевірку відповідності запитуваної інформації вимогам, передбаченим ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», щодо обмеження доступу на момент надходження запиту. Зокрема, «скасування грифа “Для службового користування”

¹ Типова інструкція про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF#Text>.

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

³ Про адвокатуру і адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

здійснюється за відсутності законних підстав для обмеження доступу до службової інформації, які існували раніше» (п. 85, 86)¹.

Однією з вимог, що обумовлюють віднесення інформації до обмеженої в доступі, є така: «шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні» (п. 3 ч. 1 ст. 6)². Очевидно, що при скасуванні грифа оцінюються характер і ступінь суспільного інтересу. Використання інформації для потреб судочинства, скоріше за все, слід вважати суспільним інтересом. Однак адвокатура та адвокат не є суб'єктами, які представляють суспільний інтерес. Вони представляють клієнта, і тільки інтереси клієнта обумовлюють їх діяльність. Іншими словами, адвокатський запит за своєю природою не може бути підставою для скасування грифа обмеження доступу.

Судочинство, організація та діяльність прокуратури, органів досудового розслідування, порядок виконання судових рішень, а також засади організації та діяльності адвокатури визначаються виключно законом (п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України). Тож звернімося до положень, що регулюють порядок отримання інформації у кримінальному провадженні.

КПК України надає сторонам кримінального провадження неоднакові можливості щодо збирання доказів. Зокрема, сторона захисту здійснює збирання доказів шляхом *витребування* та *отримання* від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, *копій документів, відомостей*, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; *ініціювання* проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також *шляхом здійснення інших дій*, здатних забезпечити подання суду належних і допустимих доказів (абз. 1 ч. 3 ст. 93 КПК України)³.

Невичерпність засобів доказування ставить сторону захисту в більш вигідне становище, ніж сторону обвинувачення. Наприклад, одержання доказів «після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених цим Кодексом, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень» має наслідком їх недопустимість (п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України). Допустимі повноваження зі збирання доказів стороною обвинувачення вичерпно перелічені у ч. 1 ст. 93 КПК України: «Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та

¹ Типова інструкція про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF#Text>.

² Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом»¹.

Інакше кажучи, слідчий має тільки ті повноваження та можливості для збирання доказів, які прямо передбачені КПК України. Водночас на адвоката таке обмеження не поширюється, і він може здійснювати збирання доказів шляхом проведення фактично будь-яких дій, здатних забезпечити подання доказів до суду. Адвокат може застосовувати повноваження, передбачені іншими законами, передусім Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», зокрема право на *адвокатський запит*.

Здавалося б, адвокатський запит цілком охоплюється таким способом збирання доказів, як «витребування та отримання» (вищезазначений абз. 1 ч. 3 ст. 93 КПК України). Однак не можна ставити знак рівності між цими поняттями. По-перше, адвокатський запит, за своїм визначенням (ст. 27 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»²), є письмовим *зверненням* адвоката, а не вимогою. По-друге, предметом «вимоги» можуть бути *речі, копії документів, відомості*, висновки експертів, висновки ревізій, акти перевірок. Зв свого боку, предмет адвокатського запиту обмежується інформацією та копіями документів.

Крім того, відмінним є коло адресатів: на відміну від вимоги, яку можуть отримати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та службові особи, адвокатський запит може бути поданий також до громадських об'єднань і посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування. Водночас вимога, згадана у ч. 3 ст. 93 КПК України, може бути адресована також фізичним особам.

КПК України не згадує адвокатський запит, тому питання про його спроможність забезпечити надання стороною захисту доказів до суду є непростим. Крім адвокатського запиту, «іншими діями» адвоката може бути направлення запиту про доступ до публічної інформації. Якщо предметом адвокатського запиту є інформація чи копії документів, необхідні адвокату для надання правової допомоги клієнту, то запит про доступ до публічної інформації може бути звернено до розпорядника такої інформації незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, і без пояснення причин подання запиту (ч. 2 ст. 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації»³).

У контексті відносин, пов'язаних з обігом службової інформації, правову природу адвокатського запиту уточнюють І. Сенюта та Х. Терешко,

¹ Там само.

² Про адвокатуру і адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

³ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

слухно зазначаючи, що адвокатський запит не є запитом про надання публічної інформації, оскільки може бути адресований не лише розпорядникам публічної інформації, а й ширшому колу суб'єктів. Крім того, інформація, запитувана в адвокатському запиті для надання правової допомоги клієнтові, не обов'язково має бути публічною¹.

На тлі цієї відмінності слід зазначити ще один аспект: випадки відмови. Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації»², розпорядник інформації має право відмовити в задоволенні запиту, якщо запитувана інформація належить до категорії інформації з обмеженим доступом відповідно до ч. 2 ст. 6 цього Закону (п. 2 ч. 1 ст. 22)³, тобто є таємною, конфіденційною або службовою. Водночас відмова в наданні інформації з обмеженим доступом на адвокатський запит (ч. 3 ст. 24)⁴ не тягне «відповідальності, встановленої законом».

Існує різниця між *правом* розпорядника публічної інформації відмовити у задоволенні запиту та *відсутністю відповідальності* за відмову в наданні інформації на адвокатський запит. У останньому випадку правомірність відмови не є самозрозумілою, оскільки відповідна норма лише вказує на те, що механізм юридичної відповідальності не забезпечує реалізацію цього права адвоката. Проте, в обох випадках обидва засоби не є придатними для забезпечення адвокату доступу до необхідної йому службової інформації. Тож що ж йому залишається?

КПК України передбачає можливість проведення допиту (свідка, потерпілого тощо) та тимчасового доступу до речей і документів. Допит є слідчою (розшуковою) дією, тоді як тимчасовий доступ до речей і документів – засобом забезпечення дієвості кримінального провадження. Норми щодо обох цих процесуальних дій встановлюють особливості поводження з інформацією, доступ до якої обмежено, проте обсяг цих особливостей різний.

Так, ч. 2 ст. 65 КПК України⁵ передбачає випадки, коли особу не можна допитати як свідка, наприклад адвокатів – щодо відомостей, які становлять адвокатську таємницю. Водночас ст. 162 КПК України закріплює вичерпний перелік *охоронюваної законом таємниці*, яка може міститися у речах і документах. До цього переліку належать, зокрема, державна, банківська, лікарська, комерційна, професійна таємниця, таємниці фінансового моніторингу, а також нотаріальна таємниця. Згадується також «конфіденційна» інформація, тобто два із трьох видів інформації, зазначених у ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації»⁶ –

¹ Сенюта І., Терешко Х. Доступ адвоката до публічної інформації. Веб-сайт Вищої школи адвокатури НААУ. 14.07.2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dostup-advokata-do-publicnoyi-informaciyi>.

² Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

³ Там само.

⁴ Про адвокатуру і адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

⁶ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL:

таємної та конфіденційної інформації. Однак у цьому переліку немає третього виду – службової інформації, оскільки службова інформація не є таємницею.

Варто зазначити, що клопотання про доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, може бути задоволене (ч. 5, 6 ст. 163 КПК України), якщо сторона кримінального провадження доведе: місцезнаходження речей або документів у певної фізичної чи юридичної особи, суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні, а також «можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів». Однак це стосується чітко визначеного переліку видів інформації, до якого службова інформація не увійшла.

Чи означає це, що доступ до службової інформації може бути надано за рішенням суду в загальному порядку (ч. 5 ст. 163 КПК України)? І чи відсутність у ч. 2 ст. 65 КПК України заборони на допит свідка саме щодо відомостей, які становлять службову таємницю, слід розглядати як право на постановлення таких запитань?

Варто зазначити, що адвокатська таємниця є достатньо захищеною процесуальними нормами. Відповідно до ч. 2 ст. 65 КПК України захисник не може бути допитаний як свідок про обставини, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням функцій захисника, а адвокат – про відомості, які становлять адвокатську таємницю. Згідно зі ст. 161 КПК України, тимчасовий доступ до речей і документів не здійснюється щодо листування або інших форм обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги, а також щодо об'єктів, доданих до такого листування чи інших форм обміну інформацією.

Діяльність сторін у кримінальному провадженні спрямована на збирання, перевірку та представлення суду доказів. Значною мірою робота сторони захисту полягає в нівелюванні доводів обвинувачення щодо вчинення обвинуваченим або підозрюваним інкримінованого діяння. У цьому контексті застосовною є ч. 4 ст. 32 Конституції України, згідно з якою «Кожному гарантується судовий захист права *спростовувати недостовірну інформацію* про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації»¹.

Отже, докази обвинувачення з погляду адвоката є збіраною про особу інформацією, достовірність якої є спірною. Реалізація права на її спростування природним чином вимагає доступу до цієї інформації. Зі свого боку, ч. 2 ст. 32 Конституції України проголошує: «Кожний громадянин має

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею»¹. Конституція України містить норми прямої дії. Оскільки службова інформація не є «захищеною законом таємницею», доступ до неї гарантується.

Очевидно, що за відсутності чіткого алгоритму надання стороні захисту, зокрема адвокату, доступу до службової інформації, розпорядники такої інформації, а саме суб'єкти владних повноважень, державні органи, можуть намагатися відмовити у її наданні. Це зумовлено відсутністю відповідальності за таку відмову та, імовірно, уявним правом відмовляти в доступі до службової інформації.

Надійні інструменти отримання доступу до такої інформації, зокрема й до тієї, що становить так звану таємницю досудового розслідування, у захисників відсутні. Може здатися, що це покращує становище сторони обвинувачення, проте насправді ситуація є протилежною. В умовах недостатньої юридичної визначеності сторона захисту може використати саму відмову у наданні інформації як доказ порушення права на захист, із усіма процесуальними наслідками такого порушення.

Ненадання інформації породжує сумнів щодо причин відмови, змісту інформації та дійсного стану речей. Зрештою, це призводить до виникнення сумніву щодо доведеності вини, який повинен тлумачитися на користь обвинуваченого. Отже, існують передумови для можливих зловживань і маніпуляцій з боку сторони захисту, пов'язаних із неврегульованістю порядку доступу адвоката до службової інформації, яка може бути дійсно або декларативно необхідною для здійснення функцій захисника у кримінальному провадженні.

Висновки. Службова інформація, як вид інформації з обмеженим доступом, належить до інформації, розголошення якої може завдати шкоди. Однак порядок доступу до неї не є чітко регламентованим, зокрема, у контексті необхідності доступу сторони захисту в кримінальному провадженні. Той факт, що всі відомості, отримані адвокатом під час здійснення професійної діяльності, належать до більш охоронюваного виду інформації – адвокатської таємниці, – не полегшує доступу до службової інформації, особливо на стадії досудового розслідування.

Службова інформація як вид інформації з обмеженим доступом, належить до інформації, розголошення якої може заподіяти шкоду. Однак порядок доступу до неї не є чітко регламентованим. Зокрема, очевидною є потреба доступу до неї сторони захисту у кримінальному провадженні. Той факт, що всі відомості, одержані адвокатом під час здійснення ним професійної діяльності належить до більш охоронюваного виду інформації – адвокатської таємниці – ніяк не полегшує ознайомлення зі службовою інформацією, зокрема, під час досудового розслідування.

Дискусійною залишається можливість використання таких

¹ Там само.

процесуальних дій, як допит та тимчасовий доступ до речей і документів, як інструментів отримання службової інформації. Водночас право на збирання цього виду інформації, а також захист від спотворення інформації походить від норм прямої дії. За таких умов недостатня регламентація питання не лише не забезпечує належного рівня захисту прав сторони захисту, але й створює підґрунтя для можливих зловживань та маніпуляцій, пов'язаних із уявним порушенням права на захист.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блінова Г. О. Співвідношення правових режимів службової таємниці та персональних даних. *Форум права*. 2014. № 1. С. 39–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
2. Гловюк І. В. Таємниця досудового розслідування та свобода вираження поглядів (на прикладі рішення ЄСПЛ «Sellami v. France»). *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. Т. 1. С. 81–87. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.11>.
3. Довідка щодо допуску і доступу представника позивача до матеріалів адміністративної справи, які містять державну таємницю: постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 13.03.2017 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004760-17#Text>.
4. Долгополов А. М., Несін К. В. Адвокатський запит як важлива форма реалізації права адвоката на отримання інформації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/50.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/48>.
5. Ємельянов С. Л. Проблемні аспекти класифікації інформації з обмеженим доступом в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 12. С. 130–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2012_12_16.
6. Ємельянов С. Л. Таємниця слідства та судочинства в Україні. *Часопис Таврійського національного університету ім. В. В. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2013. № 2-1. Т. 26(65). С. 310–316.
7. Жмудінський В. П. Розголошення відомостей досудового розслідування після його завершення: актуальні питання. *Право і суспільство*. 2023 № 1. С. 310–315.
8. Заборовський В. В. Деякі практичні питання реалізації адвокатом права на запит. *Tasks and problems of science and practice : abstracts of XIII International Science Conference* (Berlin, Germany, May, 10-12, 2021). 2021. Р. 97–99. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/44254>.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

11. Марущак А. І. Визначення поняття “інформаційні права людини”. *Інформація і право*. 2011. № 2(2) URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2011.2\(2\).271513](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2011.2(2).271513).

12. Перелік відомостей, що становлять службову інформацію в системі Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 12.10.2018 № 945 (в ред. наказу Національної поліції України від 01.09.2023 № 810). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0810887-23#Text>.

13. Перелік відомостей, що становлять службову інформацію у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань : наказ Державного бюро розслідувань від 29.06.2021 № 373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0373911-21#Text>.

14. Перелік відомостей, що становлять службову інформацію, у Бюро економічної безпеки України : наказ Бюро економічної безпеки України від 01.02.2022 № 27 (в ред. наказу Бюро економічної безпеки України від 15.08.2023 № 237). URL: <https://esbu.gov.ua/dlia-hromadskosti/dostup-do-publichnoyi-informaciyi/perelik-vidomostei-shcho-stanovliat-sluzhbovu-informatsiiu-u-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy>.

15. Полонова Н. І. Місце таємниці досудового розслідування серед інших таємниць, охоронюваних законом про кримінальну відповідальність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017 № 2. С. 138–141. URL: http://lsei.org.ua/2_2017/38.pdf.

16. Про адвокатуру і адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

17. Про державну таємницю : Закону України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.

18. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

19. Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію у Національному антикорупційному бюро України : наказ від 08.12.2020 № 127. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/09.12/nakaz_1.pdf.

20. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

21. Сенюта І., Терешко Х. Доступ адвоката до публічної інформації. Веб-сайт Вищої школи адвокатури НААУ. 14.07.2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dostup-advokata-do-publichnoyi-informaciyi>.

22. Типова інструкція про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію : постанова Кабінету Міністрів

України від 19.10.2016 № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF#Text>.

23. Щодо питання участі захисника у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю: лист Служби безпеки України від 05.08.2020 № 26/2-2804 на адресу Верховного Суду, Державної судової адміністрації України, правоохоронних органів, Ради адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/3c977a0cb5815010d341_file.pdf.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2024

Vladyslav I. TEREMETSKYI,

Doctor in Law, Professor

(State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine)

Yehor I. DOVHOPOLYI,

Postgraduate Student

(Open International University of Human Development «Ukraine», Kyiv, Ukraine)

Mykhailo V. SHLIAKHOVCHUK,

Postgraduate Student

(Kherson State University, Ivano-Frankivsk, Ukraine)

DEFENCE ATTORNEY'S ACCESS TO SERVICE INFORMATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: DISAGREEMENT IN THE LEGISLATION AS A GROUND FOR ABUSE OF RIGHTS

The article considers the mechanism of ensuring a balance between the right to protection and the public interest in the preservation of official information, and also describes the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter - the CPC of Ukraine), which ensure the maintenance of this balance. The opinion that the Criminal Procedure Code of Ukraine generally provides a lawyer with the possibility of access to official information, in particular through temporary access to things and documents, is substantiated. At the same time, special provisions on the protection of lawyer's secrecy, the source of which is outside the Criminal Code of Ukraine, make it impossible for the prosecution to exercise a similar right regarding the lawyer's professional secrecy.

The redundancy of the legally defined subject of lawyer's secrecy has been established. So, referring to it "any" information about the client and documents prepared by a lawyer can create inconvenience during the provision of legal assistance. The legal nature of this type of professional secrecy is clarified, in particular, it is noted that it does not belong to either "secret information" or "official information" as types of public information limited in access. The "secret

of the pre-trial investigation”, classified by law as the first of the mentioned types of public information, is also characterized by excess. The Criminal Code of Ukraine does not define the information of a pre-trial investigation as secret information, and at least part of such information is classified as official information in law enforcement agencies.

It is noted that the law prohibits restricting access to certain types of information, in particular information about the facts of accidents, disasters, violations of human rights, illegal actions of government officials. Under such conditions, the legality of classifying pre-trial investigation materials of criminal proceedings as “secret”, for example, based on the facts of traffic accidents, corruption criminal offenses, etc., seems debatable.

It is indicated that official information, including materials of a pre-trial investigation, is not a “secret protected by law”, therefore temporary access to things and documents containing such information, as well as questioning of a witness on matters constituting such information, can be carried out in a general manner. At the same time, the by-law regulation of the procedure for the transfer of material carriers of official information does not ensure that the defense party presents the original documents to the court.

It was concluded that there are prerequisites for the use of an imperfect procedure for access to official information in order to substantiate claims regarding a possible violation of the principle of equality of parties in criminal proceedings or the right to defense.

Key words: *abuse of rights, right to defense, professional secrecy, lawyer, defender, official information, access to official information, judicial proceedings, criminal proceedings, principle of equality of parties, rivalry of parties, public interest.*

Михайло Юрійович БУРДІН,

доктор юридичних наук, професор

*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)***Олена Геннадіївна ЮШКЕВИЧ,**

кандидат юридичних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ЗЛОВЖИВАННЯ ВІЙСЬКОВОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ВЛАДОЮ ТА СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

Проаналізовано особливості притягнення до адміністративної відповідальності військової службової особи за зловживання владою та службовим становищем в умовах особливого періоду та воєнного стану. Встановлено, що зловживання військовими службовцями владою та своїм службовим становищем часто є складним для виявлення та доведення через особливості військових структур і специфіку діяльності в умовах воєнного стану. Наведено два підходи до розуміння зловживання правом як загального правового явища по відношенню до зловживання владою та службовим становищем. Розглянуто судову практику у справах про зловживання владою та службовим становищем.

Ключові слова: зловживання правом, зловживання повноваженнями, військова службова особа, адміністративна відповідальність, завдання шкоди, воєнний стан.

Постановка проблеми. Під час воєнного стану, коли держава функціонує в умовах підвищеної загрози та нестабільності, особливо важливо забезпечити дотримання правопорядку та законності серед військових службовців. Проте саме в цей період зловживання владою чи службовим становищем може мати особливо серйозні наслідки як для держави, так і для суспільства.

Воєнний стан створює унікальний комплекс факторів, які можуть провокувати зловживання владою серед військових. Підвищена напруга, втома, обмежені ресурси, а також розмиті межі дозволеного в умовах воєнного часу – все це може спонукати окремих осіб до порушення закону. Крім того, корупційні схеми, які існували до війни, можуть поглиблюватися в умовах кризи, створюючи додаткові ризики. Ця тенденція до злочинності серед військовими службовців постійно зростає. Значна шкода чіткій організації та функціонуванню державного апарату завдається злочинною і корумпованою поведінкою службових осіб, яка проявляється в недбалому виконанні своїх обов'язків. Маючи великі права і часто розпоряджаючись

значними матеріальними ресурсами, такі особи своїми зловживаннями завдають як великої матеріальної, так і моральної шкоди, що веде до дискредитації державного апарату.

Проблема полягає в тому, що зловживання військовими службовцями владою та своїм службовим становищем часто важко виявити та довести через специфіку військових структур і особливості діяльності в умовах воєнного стану. Крім того, існує потреба в чіткому правовому регулюванні та ефективних механізмах контролю за діями військовослужбовців, щоб запобігти зловживанням і забезпечити відповідальність за такі порушення.

Зловживання правом завжди викликало значний інтерес, особливо в сфері цивільного права. Сьогодні ця проблема стає все більш актуальною, що знаходить відображення у зростаючій кількості досліджень у різних галузях права, зокрема в адміністративному. Це свідчить про її важливість та складність, оскільки правова наука намагається глибше зрозуміти та врегулювати випадки зловживання правами в сучасних умовах. Зокрема, загальній характеристиці правового явища «зловживання правом» були присвячені праці Б. Карнаух, О. Малиновський, О. Наумова, С. Осадчук, Т. Полянський, В. Рєзнікова, О. Рогач, Д. Тихомиров, М. Хміль тощо. Вивченням досвіду законодавчого закріплення категорії «зловживання правом» займалися О. Вдовичен, М. Логвінова. Серед науковців, які займаються науковими розробками питання зловживання військовими службовцями владою та своїм службовим становищем було присвячено праці багатьох вітчизняних науковців, серед яких, І. Коропатнік, М. Микитюк, О. Остапенко, Н. Павловська, О. Павлюк, С. Попова, С. Петков. Навіть з урахуванням існуючих наукових розробок, певні аспекти зловживання військовими службовцями владою та своїм службовим становищем не мають однозначного розуміння та деякі питання залишаються відкритими.

Метою статті є дослідження особливостей зловживання військовими службовими особами в умовах воєнного стану. Для її досягнення необхідно вирішити наступні завдання: дослідити наукові підходи до розуміння поняття «зловживання правом», «зловживання владою», «зловживання повноваженнями»; визначити склад адміністративного правопорушення зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем; проаналізувати судову практику у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Одне із центральних місць у механізмі забезпечення військової дисципліни належить нормам адміністративного права, особливо глави 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення¹ (далі – КУпАП).

Єдиною підставою для притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності є факт вчинення ними адміністративного проступку. Всі військові адміністративні

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

правопорушення можна умовно поділити на кілька груп: проступки, визначені ст. 15 КУпАП¹, що охоплюють порушення загальних адміністративних норм; військові адміністративні правопорушення, передбачені глави 13-Б КУпАП², які стосуються специфічних порушень у військовій сфері; правопорушення, пов'язані з корупцією, що стосуються зловживання службовим становищем та іншими корупційними діями. Ця класифікація військових адміністративних правопорушень сприяє ефективнішому підходу до регулювання адміністративної відповідальності військовослужбовців³.

Правовий статус військовослужбовців, зокрема адміністративно-правовий, значно відрізняється від загального правового статусу громадянина через специфіку їхньої служби та відповідальності. Військовослужбовці підпорядковуються особливому правовому режиму, що обумовлено їхньою роллю в забезпеченні національної безпеки та обороноздатності держави. Це відображається у можливості, а частіше – у неминучій обов'язковості, перетворення загальної правової відповідальності на специфічну, спеціальну відповідальність, що враховує особливі умови їхньої служби.

Така правова диференціація виникла історично, оскільки для ефективного функціонування збройних сил необхідно забезпечити належний рівень дисципліни та контролю за виконанням службових обов'язків, який неможливо досягти виключно через загальногромадянські правові норми. У зв'язку з цим юрисдикція цивільних органів влади та правоохоронних структур щодо військовослужбовців обмежується певними аспектами, а їх відповідальність за адміністративні правопорушення частіше підлягає внутрішньому контролю з боку військової системи. Цивільні органи мають повноваження притягати військовослужбовців до відповідальності лише за окремі адміністративні проступки, що не стосуються специфічних військових обов'язків.

Окрім того, військова служба накладає на військовослужбовців додаткові вимоги щодо поведінки, дисципліни та виконання наказів, що зумовлює необхідність окремої правової регламентації їхньої діяльності. Таким чином, адміністративно-правовий статус військовослужбовців включає в себе не лише права, а й додаткові обов'язки, які забезпечують стабільність та правопорядок у військовій сфері, а також підтримують ефективність військових структур в умовах як мирного, так і воєнного часу.

Військовослужбовець зобов'язаний не тільки дотримуватися законів,

¹ Там само.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

³ Військові адміністративні правопорушення за законодавством України. Загальні поняття, адміністративно-правова характеристика, нормативно-правове забезпечення, особливості правозастосування під час воєнного стану, актуальна судова практика. / укл.: Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Київ. ВД «Професіонал», 2023. С. 6; Кандуєв Д. В. Адміністративна відповідальність військовослужбовців Збройних Сил України відповідно до чинного законодавства. *Право і суспільство*. 2016. № 2(2). С. 115.

але й служити прикладом у сумлінному виконанні своїх військових обов'язків. За порушення законів та порядку проходження військової служби він повинен відповідати юридично. Особливу роль відіграють військові службові особи, які обіймають керівні посади та несуть відповідальність за підпорядкований особовий склад. Вони не лише відповідають за дисципліну своїх підлеглих, але й мають повноваження притягати їх до відповідальності за вчинені порушення.

Відповідно до примітки до ст. 172-13 КУпАП¹ військовими службовими особами є не лише військові начальники, але й інші військовослужбовці, які постійно або тимчасово обіймають посади, що пов'язані з організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими обов'язками. Це також стосується осіб, які виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням від уповноваженого командування.

Військові службові особи мають право на самостійне прийняття рішень в межах своїх службових повноважень. Проте, ця самостійність обмежується вимогами законодавства. За будь-які дії, які суперечать закону, військові службові особи несуть відповідальність, зокрема адміністративну, у встановленому порядку.

Судова практика свідчить про встановлення фактів навмисного вчинення військовими службовими особами дій, які явно виходять за межі їх прав і повноважень, наданих їм законом, статутами, положеннями. Це включає ситуації, коли такі особи свідомо порушують встановлені правові норми, перевищують свої службові повноваження або діють всупереч затвердженим правилам і інструкціям.

Яскравим прикладом зловживання правом є вчинення військовими службовими особами адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-13 КУпАП², а саме зловживання владою або службовим становищем. Слід відмітити, що зазначена стаття з'явилась внаслідок декриміналізації ст. 423 Кримінального кодексу України³ (далі – КК України) на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від 21.02.2014 р. № 746-VII⁴. Зміст ст. 172-13 КУпАП⁵ майже збігається із ст. 423 КК України⁶ за виключенням частини об'єктивної сторони - діяння, вчинені

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n25>.

⁴ Про внесення ЗМін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції: Закон України від 21.02.2014 р. № 746-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/746-vii#Text>.

⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

⁶ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n25>.

в умовах особливого періоду, крім воєнного стану та відповідних санкцій.

Деякі дослідники визначають зловживання владою як будь-які умисні дії службової особи, спрямовані на використання своїх службових повноважень всупереч інтересам служби та з метою досягнення особистої вигоди. Такі дії можуть проявлятися у різних формах і завжди супроводжуються порушенням закону та завданням шкоди інтересам суспільства¹. Аналізуючи наведене визначення, М. Колесник, О. Музичук стверджують, що зловживання владою або службовим становищем базується на специфічному, викривленому взаємозв'язку між службовою позицією винної особи та її поведінкою. Цей зв'язок регламентований на рівні нормативно-правових актів, посадових інструкцій, загальних правових принципів і норм моралі, та проявляється в незаконних діях або бездіяльності².

Очевидно, що основою такого взаємозв'язку є свідомість конкретної особи, зокрема її правосвідомість, система моральних цінностей та установок, а також службова дисципліна. На неї впливають як офіційно встановлені повноваження на нормативно-правовому рівні, так і «негласні» правила поведінки, прийняті в професійному середовищі. Важливу роль відіграє взаємодія з іншими службовими особами та, звісно, безпосередній керівник, який формує основу для цих принципів і впливає на їхнє становлення.

На думку В. Борисова, зловживання службовим становищем відбувається не лише тоді, коли службова особа вчиняє дії в межах своїх повноважень, але й у випадках, коли вона використовує авторитет своєї посади, службові зв'язки або можливість давати вказівки й рекомендації підпорядкованим організаціям. Також це включає ситуації, коли така особа, завдяки своєму службовому становищу, може контролювати виконання цих вказівок³.

М. Колесник, О. Музичук визначають зловживання службовим становищем як незаконні дії, що вчиняються посадовою особою під час виконання своїх обов'язків і які безпосередньо або опосередковано завдають шкоди державі, окремим особам або суспільству загалом. Таке зловживання може включати використання службового становища для отримання неправомірної вигоди, виконання незаконних дій або неправомірне втручання в діяльність інших осіб⁴.

До специфічних ознак зловживання владою або службовим становищем у державних органах зазвичай відносяться корупційність, а також неефективність заходів запобігання зловживанням та іншим проявам

¹ Скубак Е.О. Юридико-психологічна характеристика зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 - юридична психологія. Київ, 2020. С. 114.

² Колесник М., Музичук О. Теоретико-прикладні проблеми відмежування зловживання службовим становищем від перевищення службових повноважень. *Наше право*. 2023. № 1. С. 163.

³ Злочини проти правосуддя : навч. посіб. / за заг. ред. В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. С. 49.

⁴ Колесник М., Музичук О. Теоретико-прикладні проблеми відмежування зловживання службовим становищем від перевищення службових повноважень. *Наше право*. 2023. № 1. С. 164.

корупції. Це пов'язано з високою нестабільністю політичного устрою українського суспільства на всіх рівнях. Зневажливе ставлення чиновників до виконання своїх обов'язків не можна подолати лише шляхом прийняття нових законодавчих чи нормативних актів, оскільки сама система організації влади та управління в правоохоронних органах сприяє формуванню таких явищ. Часто невиважені та непродумані реформи структури і напрямків діяльності ще більше підсилюють нестабільність у сфері службової діяльності¹. В умовах воєнного стану до специфічних ознак зловживання владою можна також віднести порушення звичного режиму функціонування органів державної влади, ослаблення громадського контролю за їхньою діяльністю, постійний стан небезпеки як для конкретних державних службовців, так і для їхніх родин, а також ускладнений доступ до основних ресурсів, таких як продукти харчування, водопостачання та інші послуги².

Загальним поняттям для зловживання владою та службовим становищем є зловживання правом. Доктринальні дослідження питання зловживання правом характеризуються різноманітністю підходів та відсутністю єдиного визначення поняття «зловживання правом», що ускладнює формулювання єдиного наукового підходу до цієї проблеми.

Колектив авторів навчального посібника «Теорія держави і права» під редакцією С. Гусарєва та О. Тихомирова вважає, що зловживання правом є особливим типом правової поведінки, коли суб'єкт права використовує свої права у спосіб, що не відповідає соціальному призначенню права і є неприпустимим. Це призводить до шкоди окремій особі, суспільству або державі. Автори також зазначають, що причинами зловживання правом на практиці можуть бути прогалини в законодавстві або недостатньо чітка правова регламентація певних суспільних відносин³.

М. Хміль розглядає зловживання правом як форму реалізації права, при якій іншим учасникам суспільних відносин завдається шкода через використання права в суперечності з його цільовим призначенням або через здійснення дій, що перевищують надані законом повноваження, якщо такі межі й цілі чітко визначені законодавством⁴.

О. Мілетич пропонує цікавий підхід до зловживання правом, вважаючи його таким способом реалізації права, який суперечить його змісту та соціальному призначенню, і за допомогою якого суб'єкт завдає або намагається завдати шкоду іншим учасникам суспільних відносин. Авторка

¹ Мартиненко В. О. Запобігання зловживанню владою або службовим становищем, що вчиняється державними службовцями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2019. С. 133.

² Колесник М., Музичук О. Теоретико-прикладні проблеми відмежування зловживання службовим становищем від перевищення службових повноважень. *Наше право*. 2023. № 1. С. 164.

³ Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. С. 232.

⁴ Хміль М. М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харків : Національний університет внутрішніх справ. 2005. С. 11.

підкреслює, що вид і характер цих відносин (політичні, економічні, соціальні, екологічні тощо) не мають особливого значення. Вона також зазначає, що не є принциповим і формально-правовий статус учасників, яким через зловживання правом заподіюється або може бути заподіяна шкода, незалежно від того, чи це фізичні особи, юридичні особи чи держава¹.

Т. Подковенко та І. Голубева визначають «зловживання правом» як використання правового інструменту всупереч його первинній меті та призначенню. Іншими словами, це дії, які здійснюються не для досягнення законних інтересів, а для реалізації недозволених цілей, що й дає підстави називати їх зловживанням правом².

Є. П. Вертегел, Л. А. Куртіш наводять визначення зловживання правом як специфічного правопорушення, коли особа, реалізуючи надане їй державою право, застосовує такі способи та форми його здійснення, які завдають шкоду іншим суб'єктам права. При цьому шкода, завдана іншим, значно перевищує ті блага, які отримує особа внаслідок такого використання свого права³.

В. Резнікова систематизувала існуючі підходи до розуміння зловживання правом та наголошує на двох основних: перший – заперечення існування поняття «зловживання правом», яке ґрунтується на тому, що правомочність заподіювати шкоду іншим особам не є частиною змісту суб'єктивного права. Оскільки правомірна дія повинна відповідати законним нормам, здійснення права не може бути протиправним за визначенням. Таким чином, вважається, що саме поняття «зловживання правом» є суперечливим, оскільки протиправна дія автоматично виходить за межі права і не може розглядатися як його реалізація; другий – необхідність наукових розробок поняття «зловживання правом» на доктринальному рівні та відповідне закріплення на законодавчому⁴.

На думку О. Кот, існує дві основні точки зору щодо зловживання правом в цивільному праві: зловживання правом як здійснення суб'єктивного права врозріз із принципами добросовісності та іншими морально-етичними критеріями. За цією точкою зору, зловживання правом розглядається як дія, що суперечить загальним моральним нормам та принципам етики, хоча формально може відповідати законам; зловживання правом як цивільне правопорушення (делікт). У цьому випадку зловживання правом розглядається як порушення цивільних норм, яке веде до відповідальності за завдану шкоду або інші негативні наслідки⁵.

¹ Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 9.

² Подковенко Т., Голубева І. Зловживання правом: загальнотеоретичні аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 3(31). С. 25.

³ Вертегел Є. П., Куртіш Л. А. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 22.

⁴ Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 26.

⁵ Кот О. Проблема зловживання суб'єктивним правом у цивільному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75) С. 134.

О. Кот та О. Я. Рогач також підкреслюють, що склад деліктних правовідносин, пов'язаних зі зловживанням правом, включає взаємозв'язок між суб'єктом та об'єктом правопорушення, де важливу роль відіграє зміст правовідносин. Вони наголошують, що суб'єкт, зловживаючи своїм правом, завдає шкоди іншим особам або їхнім майновим чи немайновим благам, що створює підстави для відшкодування. Зміст цих правовідносин полягає в можливості потерпілого вимагати відновлення своїх прав і в обов'язку порушника виконати цю вимогу^{1,2}.

Таким чином, на нашу думку, загальними є два підходи до розуміння зловживання правом в науковій літературі. Перший пов'язаний із недоцільним здійсненням суб'єктом свого права через використання правових приписів, яке призводить до шкоди іншим учасникам суспільних відносин і не є правопорушенням у формальному сенсі, а отже, не підлягає юридичній відповідальності. У цьому випадку, хоча діяння може бути неприйнятним з моральної або соціальної точки зору, воно не виходить за межі юридично встановлених прав, тому правові санкції за таке зловживання не застосовуються. В межах другого підходу зловживання правом – це правопорушення (винні, протиправні та карані дії). Протиправними вважаються лише ті зловживання, які здійснюють суб'єкти, реалізуючи свої права, свободи або владні повноваження.

Ведучи мову про зловживання владою або службовим становищем в межах ст. 172-13 КУпАП³, йдеться про розуміння зловживання правом як адміністративного правопорушення, що має відповідні ознаки та склад правопорушення. Серед ознак адміністративного правопорушення виділяють суспільна шкідливість; діяння (дія чи бездіяльність); протиправність; винність; карність.

Об'єктом цього правопорушення виступає встановлений порядок здійснення службової діяльності, що регулює реалізацію військовими службовими особами їхніх прав та виконання обов'язків⁴. Предметом зловживання владою або службовим становищем можуть бути транспортні засоби, споруди чи інше військове майно. Об'єктивна сторона зловживання владою або службовим становищем полягає у вчиненні наступних діянь: незаконне використання військовою службовою особою транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна з корисливою метою чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб; використання військовослужбовця для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою, з корисливою метою чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб; інше зловживання владою з корисливою метою чи в

¹ Там само.

² Рогач О. Я. Ознаки Зловживання правом. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2011. Вип. 15. С. 75-78. 15. Вітвіцький С. С. Військові адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар. Харків : Право, 2024. 75 с.

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

⁴ Вітвіцький С. С. Військові адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар. Харків : Право, 2024. С. 45.

інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб; інше зловживання службовим становищем, що вчинене з корисливою метою чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб; зловживання владою або службовим становищем в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (час, який починається з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або повідомлення виконавців про приховану мобілізацію, а також з моменту запровадження воєнного стану на території України або в окремих її регіонах. Він охоплює період мобілізації, воєнний час і частково період відновлення після завершення бойових дій¹).

Суб'єкт зловживання владою або службовим становищем – спеціальний, тобто військова службова особа. Перелік військових службових осіб визначено у примітці до ст. 172-13 КУпАП². Суб'єктивна сторона зловживання владою або службовим становищем характеризується прямим умислом та спеціальною корисливою метою чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього правопорушення є наявність мети - отримання неправомірної вигоди як для себе, так і для іншої фізичної або юридичної особи. Також важливим є корисливий мотив, що проявляється в прагненні військової посадової особи, використовуючи своє службове становище, отримати матеріальні блага для себе або третіх осіб, зберегти чи отримати майнові права, уникнути фінансових витрат або отримати іншу матеріальну вигоду. Крім того, можливим є вчинення таких дій з інших особистих інтересів або в інтересах третіх осіб.

Залежно від способу вчинення, можна виділити дві основні форми службового зловживання: зловживання, що здійснюється через використання службовою особою наданої їй влади; зловживання, яке відбувається через використання службовою особою свого службового становища. Варто зазначити, що у випадку, коли зловживання владою або службовим становищем завдає значної шкоди, розмір якої перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян у сто і більше разів, або призводить до тяжких наслідків, такі дії військової службової особи слід кваліфікувати за ст. 364 КК України³.

Аналіз рішень судів першої та апеляційної інстанцій за ст. 172-13 КУпАП⁴ у Єдиному державному реєстрі судових рішень дозволяє говорити про одну справу у 2024 році, одну у 2022 році.

Так, Баранівським районним судом Житомирської області встановлено, що в період з 24 липня по 20 вересня 2023 року підполковник ОСОБА_1, являючись військовослужбовцем військової частини НОМЕР_1,

¹ Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n25>.

⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

перебуваючи у місці дислокації військового підрозділу, безпосередньо виконуючи обов'язки військової служби, здійснив незаконне використання підлеглого військовослужбовця для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою в умовах воєнного стану, користуючись при цьому наданими правами, можливостями, пов'язаними із займаною посадою, а саме прямого начальника капітана ОСОБА_2, зловживаючи владою або службовим становищем, вчинене в інтересах третіх осіб. Ці неправомірні дії привели до систематичних порушень вимог розпорядку дня з боку підпорядкованої особи, а саме начальника речової служби тилу логістики капітана ОСОБА_2 та надання незаконних транспортних послуг під час виконання службових обов'язків в інтересах третіх осіб, а саме посадових осіб аудиторської групи, чим скоїв адміністративне правопорушення, передбачене ст. 172-13 КУпАП¹. Вина ОСОБА_1, у вчиненні вище зазначеного адміністративного правопорушення підтверджується протоколом про адміністративне правопорушення № 4 від 11.10.2024, актом службового розслідування, рапортом, поясненнями. Постановою Баранівського районного суду Житомирської області ОСОБА_1 визнана винною у вчиненні адміністративного правопорушення за ст. 172-13 КУпАП². Житомирським апеляційним судом 05.01.2024 в порядку письмового провадження розглянуто матеріали цієї справи (№ 294/2188/23) та винесено постанову про направлення матеріали справи для розгляду до Баранівського районного суду Житомирської області, оскільки справи про адміністративне правопорушення розглядаються за місцем його вчинення³. Отже, по суті справа не була розглянута.

У 2022 році постановою Личаківського районного суду м. Львова у справі № 463/4827/22 від 30.09.2022 встановлено, що полковник ОСОБА_3, будучи військовою службовою особою, на яку постійно покладено виконання організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків, діючи всупереч інтересам військової служби, з корисливих мотивів, в особистих інтересах та інтересах третіх осіб (член сім'ї), у порушення вимог законодавства, у особливий період з 4 січня 2021 року по даний час, зловживаючи владою та своїм службовим становищем, без законних правових підстав використовує військове майно - квартиру Міністерства оборони України⁴. Таким чином, ОСОБА_3 вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 172-13 КУпАП⁵.

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

² Постанова Баранівського районного суду Житомирської області : справа № 294/2188/23, провадження № 3/273/479/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117292578>.

³ Постанова Житомирського апеляційного суду : справа № 294/2188/23, провадження № 23-з/4805/80/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116123420>.

⁴ Постанова Личаківського районного суду м. Львова : справа № 463/4827/22, провадження № 3/463/1237/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106000079>.

⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х.

Представник військової частини протокол про адміністративне правопорушення підтримав, вважає, що ОСОБА_3 зловживаючи службовим становищем, достовірно знаючи, що підстав для отримання житла не має, оскільки забезпечений житлом, 04.01.2021 року подав рапорт на ім'я ТВО командира в/ч полковника ОСОБА_4 про надання службового (штатно-посадового) житла, незважаючи на те, що у цьому ж військовому окрузі він був забезпечений житлом. Фактично він використав своє службове становище і спонукав ТВО командира в/ч полковника ОСОБА_4 сприяти у отриманні квартири. Згідно наказу ТВО командира в/ч полковника ОСОБА_4 від 04.01.2021 року № 4 було закріплено житло – квартиру як штатно-посадове житло за ОСОБА_3 на підставі наказів Міністерства оборони України, які вже у 2021 році не діяли. Окрім цього, ОСОБА_3 05.01.2021 року уклав договір надання в користування військовослужбовцю ЗСУ службового (штатно-посадового) житла, оригінал якого забрав при звільненні із посади та поселився у квартиру не підписав Акт прийому-передачі у користування квартири. Після того, як ОСОБА_3 переведено для продовження несення служби у іншу місцевість він не здав військовій частині квартиру і продовжує використовувати військове майно на свій розсуд. Як вбачається із доказів у справі полковник ОСОБА_3 був забезпечений постійним житлом за рахунок Міністерства оборони України. Крім цього, за попереднім місцем служби в м. Коростень полковник ОСОБА_3 на сім'ю отримав квартиру, яку приватизував. Суд також зазначив, що разом з тим, з врахуванням долучених до матеріалів справи доказів полковник ОСОБА_3, який двічі був забезпечений житлом за рахунок Міністерства оборони України під час проходження служби і приватизував з членами сім'ї обидві надані квартири, проживаючи у одній місцевості та в одному військовому окрузі не потребував покращення житлових умов, на черзі для покращення житлових умов не перебував, про що він достовірно знав, а тому у нього були відсутні будь-які правові підстави для вселення у квартиру. Разом з тим, вселившись у вказану квартиру на підставі нормативно-правових актів, які не зареєстровані у Міністерства оборони України, т.б. без законних правових підстав та отримавши підвищення по службі у іншій місцевості, полковник ОСОБА_3 військове майно - квартиру власнику не повернув, а використовує його для проживання, чим вчиняє правопорушення передбачене 172-13 КУпАП¹.

За апеляційною скаргою захисника полковник ОСОБА_3 було розглянуто справу у Львівському апеляційному суді. Постановою Львівського апеляційного суду у справі № 463/4827/22 від 03.10.2022 постанову судді Личаківського районного суду м. Львова від 30.09.2022 в справі про адміністративне правопорушення щодо ОСОБА_1 за ч. 2 залишити без змін, а апеляційну скаргу захисника - без задоволення.²

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

² Постанова Львівського апеляційного суду : справа № 463/4827/22 , провадження №

Отже, два рішення за три року свідчать, що не всі випадки зловживань доводяться до суду або фіксуються у відкритих джерелах. Багато випадків можуть залишатися нерозслідуваними або приховуватися.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зауважити, що адміністративна відповідальність військових службових осіб є ключовим правовим механізмом для підтримання дисципліни та правопорядку в армії. Вона забезпечує ефективний захист військової організації від порушень, сприяє стабільності військового правопорядку, а також відіграє важливу роль у збереженні високого рівня боєздатності та готовності військових частин до виконання завдань.

Адміністративна відповідальність військових службових осіб має свої особливості, які випливають із специфіки військової служби, що характеризується субординацією, дисципліною та покладанням на військових особливих обов'язків, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності держави. Виконуючи організаційно-розпорядчі функції, військові несуть відповідальність за ефективне виконання поставлених завдань та дотримання військового порядку.

Наявність у Збройних Силах України такого явища, як зловживання владою або службовим становищем, свідчить про шкідливе використання військовими службовими особами своїх повноважень. Хоча такі зловживання трапляються постійно, існують значні труднощі з їх виявленням, фіксацією та притягненням винних до відповідальності. Ця проблема повинна залишатися в центрі уваги як науковців, так і практиків у сфері права, щоб удосконалювати механізми боротьби з такими правопорушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вертегел Є. П., Куртіш Л. А. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 20–23.
2. Військові адміністративні правопорушення за законодавством України. Загальні поняття, адміністративно-правова характеристика, нормативно-правове забезпечення, особливості правозастосування під час воєнного стану, актуальна судова практика. / укл.: Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Київ. ВД «Професіонал», 2023. 516 с.
3. Вітвіцький С. С. Військові адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар. Харків : Право, 2024. 182 с.
4. Злочини проти правосуддя : навч. посіб. / за заг. ред. В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. 160 с.
5. Кандуєв Д. В. Адміністративна відповідальність військовослужбовців Збройних Сил України відповідно до чинного

законодавства. *Право і суспільство*. 2016. № 2(2). С. 109–116.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

8. Колесник М., Музичук О. Теоретико-прикладні проблеми відмежування зловживання службовим становищем від перевищення службових повноважень. *Наше право*. 2023. № 1. С. 162–167. DOI: <https://doi.org/10.32782/NP.2023.1.26>.

9. Кот О. Проблема зловживання суб'єктивним правом у цивільному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75) С. 133–141.

10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n25>.

11. Мартиненко В. О. Запобігання зловживанню владою або службовим становищем, що вчиняється державними службовцями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2019. 245 с.

12. Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2015. 19 с.

13. Подковенко Т., Голубєва І. Зловживання правом: загальнотеоретичні аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 3(31). С. 22–28.

14. Постанова Баранівського районного суду Житомирської області : справа № 294/2188/23, провадження № 3/273/479/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117292578>.

15. Постанова Житомирського апеляційного суду : справа № 294/2188/23, провадження № 23-з/4805/80/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116123420>.

16. Постанова Личаківського районного суду м. Львова : справа № 463/4827/22, провадження № 3/463/1237/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106000079>.

17. Постанова Львівського апеляційного суду : справа № 463/4827/22 , провадження № 33/811/1050/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106559861#>.

18. Про внесення ЗМіН до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції: Закон України від 21.02.2014 р. № 746-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/746-vii#Text>.

19. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

20. Рєзнїкова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 23–35.

21. Рогач О. Я. Ознаки Зловживання правом. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Право. 2011. Вип. 15. С. 75-78.

22. Скубак Е.О. Юридико-психологічна характеристика зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 - юридична психологія. Київ, 2020. 245 с.

23. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

24. Хміль М. М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харків : Національний університет внутрішніх справ. 2005. 19 с.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024

Mikhail Yu. BURDIN,

Doctor of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Olena G. IUSHKEVYCH,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ABUSE OF POWER AND OFFICIAL POSITION BY A MILITARY OFFICIAL IN THE CONDITIONS OF A SPECIAL PERIOD AND MARTIAL LAW

The features of holding military officers administratively liable for abuse of power and official position during a special period and under martial law have been analyzed. A classification of military administrative offenses has been provided, contributing to a more effective approach to regulating the administrative liability of military personnel. The composition of the administrative offense "abuse of power or official position by a military officer" has been defined.

It has been established that the legal status of military personnel, particularly their administrative and legal status, significantly differs from the general legal status of a citizen. This difference manifests in the possibility, and more often the inevitable necessity, of transforming their general responsibility into specific, special responsibility. Historically, to ensure the country's defense capabilities and maintain order in the military sphere, the jurisdiction of civilian authorities has been limited, applying to military personnel only for certain administrative offenses.

The understanding of concepts such as "abuse of power", "abuse of

authority" and "abuse of rights" has been examined, and the interrelationship between them has been identified. Judicial practice concerning the abuse of power or official position by military personnel has been analyzed, identifying forms of such abuse – illegal use of subordinate military personnel for tasks not related to military service during martial law, and misuse of military property.

It has been determined that abuse of power and official position by military personnel is often difficult to detect and prove due to the peculiarities of military structures and the specific nature of activities under martial law.

Keywords: *abuse of law, abuse of authority, military official, administrative responsibility, causing harm, martial law.*

Василь Володимирович НАКОНЕЧНИЙ
(Національний університет оборони України,
м. Київ)

ЖИТЛОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто проблеми житлового забезпечення військовослужбовців, проаналізовано основні виклики, з якими вони стикаються, та визначено можливі напрями вирішення існуючих проблем. Метою статті є визначення особливостей житлового забезпечення для військовослужбовців. Підкреслено, що житлове забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей в Україні здійснюється Міністерством оборони через кілька механізмів, включаючи новобудови, надання грошової компенсації та переобладнання нежилых приміщень. Акцентовано увагу на необхідності реформування системи житлового забезпечення, впровадження нових механізмів, таких як спеціальні програми заощаджень, лізинг та іпотека, з метою підвищення доступності житла для військовослужбовців. Особливу увагу приділено потребі адаптації законодавчої бази для ефективного задоволення потреб військовослужбовців. Визначено шляхи покращення житлових умов для військовослужбовців через інноваційні та законодавчі підходи, спрямовані на довгострокову стійкість житлової політики у контексті їх соціального захисту. Наголошено, що внаслідок воєнного стану традиційні методи житлового забезпечення військовослужбовців виявилися малоефективними, що зумовило потребу в нових підходах та наукових дослідженнях для розробки стійких рішень у цій сфері. Особливої уваги потребує контроль за формуванням квартирних черг, обліком та розподілом житла, а також договірна діяльність з комерційними структурами щодо будівництва житла. Наголошено, що проблема ускладнюється через забюрократизованість системи, хоча держава прагне спрощувати процедури. При цьому потреба в адаптації механізмів житлового забезпечення особливо актуальна через соціально-економічні виклики, з

якими стикається країна, що вимагає належного фінансування та врахування специфіки статусу військовослужбовців. Визначено, що перспективними напрямками для подальших наукових досліджень є визначення вимог достатності та доступності щодо житла військовослужбовців.

Ключові слова: житлове забезпечення, житлова політика, соціальна політика, держава, військовослужбовці, соціальний захист військовослужбовців, право на житло, житло, державне управління.

Постановка проблеми. Забезпечення житлом військовослужбовців є елементом соціально-економічних гарантій їх діяльності. Достатні житлові умови сприяють як підвищенню морального духу та мотивації особового складу, так і зміцнюють соціальну стабільність серед військовослужбовців та членів їх сімей. Водночас ця сфера стикається з численними викликами, такими як обмежене фінансування, недостатність сучасних механізмів набуття права на житло та наявність правових прогалин у сфері житлового забезпечення. Проблемність посилюється стагнацією у розвитку житлового законодавства в країні та розпорошеністю у правовому регулюванні житлових відносин. Так, щодо кожного відомства питання забезпечення кадрового складу житлом визначається окремим локальним актом. Зокрема, наказом № 29 Головного управління розвідки Міністерства оборони України від 26.02.2024 р. затверджено Інструкцію з організації забезпечення військовослужбовців Головного управління розвідки Міністерства оборони України та членів їхніх сімей житловими приміщеннями¹.

Несистематичне прийняття нормативно-правових актів у сфері житлового забезпечення військовослужбовців створює низку проблем, які перешкоджають правовій визначеності як для самих військовослужбовців, так і для практичного застосування законодавства. Постійні зміни та непослідовність нормативної бази призводять до складнощів тлумачення законодавчих положень, створюючи невизначеність щодо порядку надання житлових послуг, умов отримання житла та критеріїв, за якими військовослужбовців можуть претендувати на поліпшення житлових умов. Такий стан суттєво ускладнює правове регулювання та ефективне виконання державою своїх зобов'язань перед військовослужбовцями, що знижує рівень довіри до правової системи та ставить під загрозу соціальну стабільність у військових колах. Тому тематика правової регламентації житлового забезпечення військовослужбовців є нагальною та актуальною.

До проблематики забезпечення житлом звертались чимало дослідників. Так, О. Є. Аврамова визначила особливості правового

¹ Про затвердження Інструкції з організації забезпечення військовослужбовців Головного управління розвідки Міністерства оборони України та членів їхніх сімей житловими приміщеннями : наказ Головного управління розвідки Міністерства оборони України від 26.02.2024 № 29. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0335-24#Text>

регулювання забезпеченням службовим житлом¹. В. О. Шведун, О. М. Ігнат'єв розкрили напрями розвитку механізмів публічного управління щодо забезпечення житлом ветеранів, військовослужбовців та членів їх сімей². О. В. Новиков і А. М. Глущенко розкрили особливості правового регулювання житлового забезпечення військовослужбовців та розробили пропозиції для вдосконалення чинного законодавства у цій сфері правовідносин³. В. І. Теремецький у співавторстві з іншими науковцями виявити особливості сучасної ситуації та запропонувати трансформаційні підходи до житлової політики в Україні⁴.

М. С. Бідюкова висунула наукову пропозицію щодо розроблення на загально-державному рівні Програми забезпечення житлом військовослужбовців та працівників державних військових формувань правоохоронної спрямованості, метою якої мало стати розв'язання проблеми забезпечення житлом цих категорій працівників та членів їх сімей шляхом вдосконалення механізмів його будівництва (придбання)⁵.

Попри численні наукові зусилля, спрямовані на створення підґрунтя для розвитку житлового забезпечення військовослужбовців, окреслена проблематика досі потребує свого наукового дослідження. Такий стан обумовлений тим, що внаслідок змін у соціально-економічному становищі та викликів, пов'язаних з війною, питання житлової політики для військовослужбовців набуло особливої актуальності. Сьогодні нагальною є необхідність оновлення підходів до житлового забезпечення, щоб вони відповідали сучасним умовам і специфічним потребам військовослужбовців та членів їх сімей.

Мета статті полягає у визначенні особливостей житлового забезпечення для військовослужбовців. Досягнення цієї мети можливе шляхом вирішення таких завдань: встановити нагальні виклики у сфері житлового забезпечення військовослужбовців, розкрити стан правового регулювання у цій сфері, визначити перспективи житлового забезпечення військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. В умовах поточної нестабільності та кризових змін традиційні методи житлового забезпечення часто виявляються недостатньо ефективними, що вимагає системного та гнучкого підходу. Це зумовлює необхідність нових наукових досліджень,

¹ Аврамова О. Є. Теоретичні засади приватно-правового регулювання житлових відносин в Україні: монографія. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 296 с.

² Шведун В. О., Ігнат'єв О. М. Напрями розвитку механізмів публічного управління щодо забезпечення житлом ветеранів, військовослужбовців та членів їх сімей. *Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління*. 2023. Вип. 1(18). С. 193. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-1-20>

³ Новиков О. В., Глущенко А. М. Правове регулювання житлового забезпечення військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2024. Вип. № 1. С. 46–56. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2024.1.06>

⁴ Teremetskyi, V., Avramova, O., Maikut, K., Tserkovna, O., & Kramar, R. (2024). Current situation and transformation ways of housing policy in Ukraine. *Social & Legal Studios*, 7(1), 164–173. <https://doi.org/10.32518/sals1.2024.164>

⁵ Бідюкова М. С. Житлове забезпечення як вид матеріального забезпечення працівників ОВС. *Форум права*. 2006. № 3. С. 13.

спрямованих на розробку стійких рішень для забезпечення житлом, враховуючи стратегічну важливість підтримки військовослужбовців у цей складний час. Актуальними також залишаються питання забезпечення постійного контролю за роботою відомчих житлових комісій при формуванні квартирних черг, веденні квартирної обліку та розподілі житла; посилення контролю за укладенням договорів на будівництво або придбання житла за рахунок коштів державного бюджету з комерційними структурами; спрямування фінансових джерел, насамперед, на добудову незавершених об'єктів приватного та службового житла¹.

Проблематика забезпечення житлом військовослужбовців ускладнюється тим, що існуюча система забезпечення є непрозорою та бюрократизованою². Водночас Міністерство оборони системно намагається подолати негативні явища у цьому напрямі. Так, держава активно працює над спрощенням бюрократичних процедур у сфері житлового забезпечення військовослужбовців, особливо тих, хто постраждав від збройної агресії росії. Зменшення кількості необхідних документів та захист прав військовослужбовців дозволить більшій кількості захисників отримувати грошову компенсацію за оренду житла, що покращить умови їх проживання. Це свідчить про зобов'язання держави забезпечувати соціальні гарантії військовослужбовців та реагувати на їхні потреби в умовах військових конфліктів. Саме це простежується у постанові Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил, Національної Гвардії, Служби безпеки, розвідувальних органів, Державної прикордонної служби, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони та військовослужбовцям, відрядженим до Міністерства освіти і науки, Державного космічного агентства, за піднайом (найом) ними житлових приміщень» від 03.09.2024 № 1019³.

Підкреслимо, що житлове забезпечення військовослужбовців є частиною їх соціального забезпечення. При цьому соціальне забезпечення військовослужбовців – це діяльність держави, що чітко регламентується чинним законодавством, спрямована на встановлення системи соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод,

¹ Бідюкова М. С. Житлове забезпечення як вид матеріального забезпечення працівників ОВС. *Форум права*. 2006. № 3. С. 13.

² Шведун В. О., Ігнат'єв О. М. Напрямки розвитку механізмів публічного управління щодо забезпечення житлом ветеранів, військовослужбовців та членів їх сімей. *Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління*. 2023. Вип. 1(18). С. 195–196. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-1-20>.

³ Про внесення змін до Порядку виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, розвідувальних органів, Державної прикордонної служби, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони та військовослужбовцям, відрядженим до Міністерства освіти і науки, Державного космічного агентства, за піднайом (найом) ними житлових приміщень : постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 № 450. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2013-%D0%BF#n11>.

задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців¹. Отже, житлове забезпечення військовослужбовців, як частина їх соціально-економічного забезпечення, включає різноманітні форми, такі як надання службового чи соціального житла, а також можливості для отримання пільгових кредитів на купівлю житла.

Це особливо актуально в умовах соціально-економічних викликів, з якими стикається країна, що вимагає адаптації і вдосконалення існуючих механізмів. Зважаючи на зростаючу потребу у житлі, важливо враховувати специфіку соціального статусу військовослужбовців, їхні права та потреби, що вимагає комплексного підходу до розробки та реалізації програм житлового забезпечення. Слід виокремити такі сучасні виклики у сфері житлового забезпечення військовослужбовців: недостатність фінансування (цей сектор все ще потребує додаткових коштів з державного бюджету); зростання цін на житло (незважаючи на війну в окремих регіонах країни ціна на житло, зокрема на орендоване житло, не знижувалась); соціальні та економічні зміни (внаслідок військової агресії росії у державі погіршився соціально-економічний стан, вимагаючи адаптації існуючих житлових програм); потреба модернізації житлово-комунальної інфраструктури (багато військових містечок мають застарілу інфраструктуру, що ускладнює забезпечення комфортного проживання військовослужбовців та членів їх сімей); відсутня система доступного та достатнього житла для військовослужбовців, які отримали інвалідність під час участі в бойових діях.

Базовою нормою забезпечення житлом військовослужбовців є ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»². Проаналізувавши цю норму можна виділити такі види житлового забезпечення залежно від:

1) виду житлового забезпечення: а) безпосереднє забезпечення житлом (держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями); б) грошова компенсація (військовослужбовці можуть отримувати грошову компенсацію за належні їм для отримання житла, якщо не були використані права на безкоштовну приватизацію);

2) розміщення військовослужбовців: а) розміщення при строковій службі (військовослужбовці строкової служби та мобілізовані розміщуються в казармах); б) забезпечення службовим житлом (військовослужбовці (не строковики) та члени їх сімей забезпечуються службовими жилими приміщеннями відповідно до житлового законодавства);

3) забезпечення житлом військовослужбовців залежно від їх правового статусу: а) житлове забезпечення контрактників (контрактники, які не одружені, розміщуються безкоштовно в казармах, а одружені – у

¹ Бейкун А., Клячко А. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 90–94. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.14>.

² Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

гуртожитках); б) забезпечення житлом курсантів (курсантам військових навчальних закладів з сім'ями надається жила площа в гуртожитках, а за їх відсутності виплачується грошова компенсація); в) особам з інвалідністю, яку вони отримали під час проходження військової служби, та сім'ям загиблих військовослужбовців житло надається позачергово.

Організаційно-правове забезпечення житлом військовослужбовців також закріплено в Інструкції з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями, затвердженою наказом Міністерства оборони України від 31.08.2018 № 380 ¹. У п. 2 Загальних положень цієї Інструкції встановлено, що забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями від Міністерства оборони України здійснюється за рахунок: новозбудованого, вивільненого або придбаного житла; надання грошової компенсації за належне для отримання жиле приміщення (за згодою військовослужбовця); переобладнання нежилых приміщень фонду Міноборони у жилі (крім приміщень, розташованих на територіях, які використовуються за призначенням військовими частинами)². З наведеного випливає, що держава виконує свої зобов'язання щодо житлового забезпечення військовослужбовців у вказаних формах. При цьому житлове забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей в Україні здійснюється Міністерством оборони через кілька механізмів, включаючи новобудови, надання грошової компенсації та переобладнання нежилых приміщень. Військовослужбовці мають право на службові житлові приміщення, які відповідають вимогам законодавства, а в разі їх відсутності можуть бути розміщені в гуртожитках або отримати компенсацію за оренду житла. Зауважимо, що окремим напрямом проблематики є відповідність житла військовослужбовців вимогам придатності, зокрема якщо у сім'ї є військовослужбовець інвалід. При цьому особливо важливим є те, що військовослужбовці з вислугою 20 років і більше, які потребують покращення житлових умов, можуть отримати житло для постійного проживання або грошову компенсацію. Цей підхід спрямований на забезпечення соціальних гарантій для військовослужбовців та їхніх родин, що підкреслює зобов'язання держави підтримувати їх у складних умовах служби.

Вбачається, що перспективними напрямами житлового забезпечення військовослужбовців, якими опікується Міністерство оборони України можуть стати такі: житлове будівництво для військовослужбовців; впровадження системи житлового забезпечення на підставі розвитку житлової кооперації для військовослужбовців; надання грошової компенсації за придбане або орендоване житло; переобладнання нежитлових приміщень у житлові приміщення за рахунок коштів

¹ Про затвердження Інструкції з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями : наказ Міністерства оборони України від 31.08.2018 № 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1020-18#Text>.

² Там само.

Міністерства оборони України (за рахунок військових дій відбувається зниження бізнес активності, що призвело до вивільнення багатьох офісних центрів, що може бути перероблено); введення житлового лізингу для військовослужбовців (спеціальні програми оренди з викупом для військовослужбовців): розширення системи службових гуртожитків (забезпечення тимчасовим житлом через службові гуртожитки або сімейні гуртожитки для військовослужбовців та членів їх сімей); надання допомоги у приватизації житла військовослужбовців; розробка та реалізація спеціальних програм для ветеранів, які повертаються зі служби або мають особливі потреби; співпраця з органами місцевого самоврядування для забезпечення військовослужбовців житлом у межах місцевих житлових програм.

Варто звернути увагу і на таку проблематику як організація квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України, що є частиною житлового забезпечення. Воно врегульовано Положенням про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України, затвердженого наказом Міністерства оборони України 03.07.2013 № 448¹. Так, організація квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України – це комплекс заходів, спрямованих на безпечну експлуатацію, утримання казармено-житлового фонду, об'єктів соціально-культурного призначення, комунальних споруд та інженерних мереж військових містечок, забезпечення військових частин квартирним майном (п. 1.1 Положення)². Воно є складовою житлового забезпечення військовослужбовців. Це вказує що система житлового забезпечення є складною, що включає як надання житла, так безпечну експлуатацію та утримання казармено-житлового фонду, об'єктів соціально-культурного призначення, комунальних споруд і інженерних мереж військових містечок. Завдяки цим заходам забезпечується належний рівень квартирної майна для військових частин, що, зі свого боку, сприяє покращенню житлових умов військовослужбовців та членів їх сімей. Отже, квартирно-експлуатаційне забезпечення є ключовим елементом у підтримці житлової інфраструктури Збройних Сил України та задоволенні потреб військовослужбовців у комфортному проживанні.

Висновки. Узагальнюючи вище викладене, варто запропонувати такі висновки. Система житлового забезпечення військовослужбовців, що є елементом їх соціально-економічного забезпечення, є важливою складовою соціальної політики, яка намагається задовольнити потреби військовослужбовців та членів їх сімей у належних житлових умовах. Житлове забезпечення військовослужбовців є складно системою, що включає як надання житлових приміщень, так і забезпечення безпечної експлуатації та належного утримання житлового фонду для

¹ Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України: наказ Міністерства оборони України від 03.07.2013 № 448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-13#Text>.

² Там само.

військовослужбовців. Забезпечення військовослужбовців житловими приміщеннями відбувається через різні механізми, зокрема через державні програми, соціальні ініціативи та регіональні програми, що потребують подальшого удосконалення. Система житлового забезпечення військовослужбовців також повинна враховувати розвиток соціальної інфраструктури, такої як дитячі садки, школи, медичні заклади та інші послуги, що підтримують якість життя військовослужбовців та членів їх сімей. Перспективними напрямками для подальших наукових досліджень є визначення вимог достатності та доступності щодо житла військовослужбовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврамова О. Є. Теоретичні засади приватно-правового регулювання житлових відносин в Україні: монографія. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 426 с.
2. Бейкун А., Клачко А. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 90–94. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.14>.
3. Бідюкова М. С. Житлове забезпечення як вид матеріального забезпечення працівників ОВС. *Форум права*. 2006. № 3. С. 9–15.
4. Новиков О. В., Глущенко А. М. Правове регулювання житлового забезпечення військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2024. Вип. № 1. С. 46–56. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2024.1.06>.
5. Про внесення змін до Порядку виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, розвідувальних органів, Державної прикордонної служби, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони та військовослужбовцям, відрядженим до Міністерства освіти і науки, Державного космічного агентства, за піднайом (найом) ними житлових приміщень: постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 № 450. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2013-%D0%BF#n11>.
6. Про затвердження Інструкції з організації забезпечення військовослужбовців Головного управління розвідки Міністерства оборони України та членів їхніх сімей житловими приміщеннями: наказ Головного управління розвідки Міністерства оборони України від 26.02.2024 № 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0335-24#Text>.
7. Про затвердження Інструкції з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями: наказ Міністерства оборони України від 31.08.2018 № 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1020-18#Text>.
8. Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України: наказ Міністерства

оборони України від 03.07.2013 № 448. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-13#Text>.

9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

10. Шведун В. О., Ігнат'єв О. М. Напрямки розвитку механізмів публічного управління щодо забезпечення житлом ветеранів, військовослужбовців та членів їх сімей. *Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління*. 2023. Вип. 1(18). С. 193–200. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-1-20>.

11. Teremetskyi, V., Avramova, O., Maikut, K., Tserkovna, O., & Kramar, R. (2024). Current situation and transformation ways of housing policy in Ukraine. *Social & Legal Studios*, 7(1), 164–173. <https://doi.org/10.32518/sals1.2024.164>.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2024

Vasil V. NAKONECHNY

(National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

HOUSING PROVISION FOR MILITARY PERSONNEL: CHALLENGES AND PROSPECTS

The article addresses the issues of housing provision for military personnel, analyzes the main challenges they face, and identifies possible directions for solving existing problems. The purpose of the article is to determine the features of housing provision for military personnel. It is emphasized that the housing provision for military personnel and their families in Ukraine is carried out by the Ministry of Defense through several mechanisms, including new construction, monetary compensation, and the conversion of non-residential premises. The need for reforming the housing provision system and introducing new mechanisms, such as special savings programs, leasing, and mortgages, to increase housing availability for military personnel is highlighted. Special attention is given to the need to adapt the legislative framework to effectively meet the needs of military personnel. The article outlines ways to improve housing conditions for military personnel through innovative and legislative approaches aimed at the long-term sustainability of housing policy in the context of their social protection. It is noted that due to martial law, traditional methods of housing provision for military personnel have proven ineffective, which necessitates new approaches and scientific research to develop sustainable solutions in this field. Special attention is required for controlling the formation of housing queues, the accounting and distribution of housing, as well as contractual activities with commercial entities regarding housing construction. It is emphasized that the problem is complicated by the bureaucratization of the system, although the state is striving to simplify procedures. Moreover, the need to adapt housing provision mechanisms is particularly relevant given the socio-

economic challenges faced by the country, which require adequate funding and consideration of the specific status of military personnel. It is identified that promising directions for further scientific research include determining sufficiency and accessibility requirements for military personnel's housing.

Keywords: *housing provision, housing policy, social policy, state, military personnel, social protection of military personnel, right to housing, housing, state management.*

Юлія Сергіївна МИТРОФАНОВА

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ ТА ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена порівняльному кримінально-правовому аналізу норм про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості за КК України, Франції та ФРН. Доведена неадекватність стану кримінально-правової охорони суспільних відносин від актів ексгібіціонізму в Україні (ст. 222-32 за КК Франції та § 183 за КК ФРН). Існує необхідність у криміналізації публічної демонстрації статевих органів чи публічного здійснення реального або імітованого статевого акту.

Кваліфікуючою ознакою зґвалтування за КК Франції визнається, діяння, внаслідок якого жертва була введена в контакт зі злочинцем через використання електронної комунікаційної мережі для розповсюдження повідомлень серед невизначеної кількості осіб. З точки зору КК України викладена обставина при перериванні кримінально протиправного діяння може бути врахована при оцінці дій винного як готування до зґвалтування. Водночас як кваліфікуюча обставина подібні діяння не враховані у ст. 152 КК України. Як діяння з підвищеним ступенем суспільної небезпечності за КК ФРН оцінюються дії сексуального характеру з боку особи, яка працює у виховному, освітньому закладі чи закладі соціальної підтримки для дітей. Для КК України такий підхід не характерний але вартий на запозичення.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочин, статеві свобода, статеві недоторканість, кримінальна відповідальність, кваліфікація, порівняльно-правовий аналіз, зарубіжне законодавство.

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 3 гарантує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю¹. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є розповсюдженою формою порушення прав людини, адже свобода від насильства є одним з основних прав людини. Вступ у сексуальні відносини, статевий партнер, форма статевого контакту/акту – є виключно вільним волевиявленням/вибором особи. Ніхто насильно не має права примушувати ту чи іншу особу до дій сексуального характеру. Кримінальне законодавство України, яке регулює сферу охорони статевої свободи та статевої недоторканості, з урахуванням сучасних реалій та адаптації вітчизняного законодавства до стандартів Європейського союзу (далі – ЄС), потребує оновлення та вдосконалення. Для втілення цієї мети необхідно досліджувати законодавство інших європейських держав. Використання порівняльно-правового методу надає нам можливість виявляти позитивні та негативні аспекти, що в подальшому буде сприятливо впливати на законодавчі зміни. Для порівняння виділимо дві ключові країни – члени Європейського Союзу, правові системи яких можуть бути віднесені до континентальної правової сім'ї – Франція та Федеративна Республіка Німеччина. Дослідження їх законодавства на предмет можливого удосконалення КК України вважаємо перспективною задачею.

Варто наголосити, що проблеми кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості ставали предметом досліджень В. І. Борисова, А. О. Джузи, Л. В. Дорош, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, О. О. Колінко, І. Г. Луценко, Г. Я. Мартинишина, Ю. В. Орлова, О. О. Світличного, В. В. Сокурєнка, П. В. Хряпінського, К. О. Черевка, Т. А. Шевчук, Ю. В. Шинкарьова та ін. Визнаючи значущість наявних наукових розробок, менше з тим питання порівняльно-правового стибу, як правило, випадали з поля зору наукової уваги.

Метою статті є порівняльний кримінально-правовий аналіз норм про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості за КК України, Франції та ФРН, виявлення, на цій підставі, перспективних напрямів удосконалення вітчизняних засобів кримінально-правової охорони вказаних благ.

Виклад основного матеріалу. Принагідно нагадаймо, що об'єктно-основна кримінально-правова охоронна статевої свободи та статевої недоторканості за чинним КК України забезпечується системою норм, що міститься у Розділі IV Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи»: зґвалтування (ст. 152), сексуальне насильство (ст. 153), примушування до вступу у статевий зв'язок (ст. 154), вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155), розбещення неповнолітніх (ст.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

156), домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1)¹.

Звернення до тексту КК Французької Республіки дає можливості виявити суттєві як семантико-правові, так і частково концептуальні відмінності у підходах до кримінально-правової охорони досліджуваних благ. По-перше, на структурно-правовому та смисловому рівнях виділяється дві групи кримінально караних діянь, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість: зґвалтування та інші, не пов'язані зі зґвалтуванням злочини. Обидві ці групи об'єднуються родовим поняттям «сексуальна агресія» або «сексуальне насильство».

Так, у КК Франції виділено окремий розділ III, що має назву «Сексуальне насильство» (*Section 3 : Du viol, de l'inceste et des autres agressions sexuelles*). Ст. 222-22 визначає, що сексуальним насильством є будь-яке сексуальне насильство, вчинене із застосуванням насильства, примусу, погрози чи несподівано (*surprise ou*) або, у випадках, передбачених законом, вчинене повнолітньою особою². Зґвалтування та інше сексуальне насильство має місце тоді, коли вони були нав'язані жертві за обставин, передбачених цією статтею, незалежно від характеру стосунків, що існують між агресором та його жертвою, у тому числі, якщо вони поєднані шлюбними відносинами³.

Відповідно до ст. 222-22-1 КК Франції насильство, передбачене частиною першою статті 222-22, може бути фізичним або психологічним. Коли діяння вчинено проти неповнолітнього, психологічне насильство, зазначене у частині першій цієї статті, або несподіванка (*ou la surprise*), зазначена в частині першій статті 222-22, можуть бути наслідком різниці у віці між потерпілим і винним, наявністю фактичної влади, яку він має над жертвою, причому ця фактична влада може характеризуватися значною різницею у віці між неповнолітньою жертвою та дорослим винним⁴. Коли дії вчиняються проти неповнолітнього віком до п'ятнадцяти років, погрозу або несподіванку слід розглядати як використання вразливого становища потерпілого⁵.

Таким чином, можна бачити, що французький законодавець на початку розділу визначає базові поняття та підходи, що є наскрізними для всього розділу. Окрема увага приділяється законодавчому тлумаченню понять та способів кваліфікації дій, зокрема сексуального насильства (як об'єднуючої категорії) проти дітей. Така нормативно-правова експозиція суттєво відрізняється від узвичаєної в Україні та застосованої в КК описово-дефінітивної практики щодо фіксації конкретних складів кримінальних правопорушень без попереднього викладу нормативно-родових диспозицій. Останні, як видаються, хоча і відрізняються від вітчизняної правової

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

² Code Pénal Français : Dernière mise à jour des données de ce code : 30 septembre 2024. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

традиції, проте можуть бути корисними та більш зручними для правозастосувачів, сприяти формуванню єдності у застосуванні норма права, а, відтак, і забезпеченню дієвості принципу рівності громадян перед законом, зрештою верховенства права. До речі, у проєкті нового КК України¹ його розробники пішли саме таких шляхом, що, безумовно, варто лише вітати.

Надалі статті КК Франції з аналізованого розділу закріплюють склади окремих злочинів.

1. Відповідно до ст. 222-22-2 сексуальним насильством вважається нав'язування особі шляхом насильства, примусу, погрози чи несподіванки сексуальних дій із іншою особою (третьою стороною – *de la part d'un tiers*) або здійснення дій сексуального характеру щодо себе². Звернімо увагу, що аналогічні дії в частині примусу до дій сексуального характеру щодо себе, вітчизняним КК не криміналізовані, що, безумовно, варто вважати прогалиною, яка має бути заповнена. Слідчій практиці відомі випадки примушування до подібних дій з метою досягнення винним стану сексуального збудження. Вочевидь, вони є суспільно небезпечними та потребують кримінально-правової заборони.

2. Ст. 222-22-3 передбачає кримінальну відповідальність за інцестуальні зґвалтування та сексуальне насильство, тобто такі акти, які спрямовані проти матері, батька, сина, доньки, брата, сестри, дядька, тітки, двоюрідного дядька, двоюрідної тітки, племінника або племінниці; подружжя, цивільного партнера або партнера, пов'язаного договором цивільної солідарності³. Фактично йдеться про діяння, ідентичні за змістом положенням ст. ст. 152 та 153 КК України щодо зґвалтування та сексуального насильства щодо «подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»⁴.

3. Ст. 222-23 КК Франції визначає, що зґвалтуванням є будь-який акт сексуального проникнення будь-якого характеру або будь-який орально-статевий акт, вчинений щодо іншої особи шляхом насильства, примусу, погрози чи несподіванки. Замах на злочин, передбачений цією статтею, карається такими ж мірами покарання⁵. В цьому контексті звертає на себе увагу, що, по-перше, французький законодавець як і у нормах родового (для розділу) значення при визначенні зґвалтування оперує категорією «несподіванка» (*ou la surprise*) для опису способу, завдяки якому відбувається сексуальне проникнення. Її аналогів у вітчизняному КК немає.

¹ Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024 р.) / Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

² Code Pénal Français : Dernière mise à jour des données de ce code : 30 septembre 2024. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/

³ Там само.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

⁵ Code Pénal Français : Dernière mise à jour des données de ce code : 30 septembre 2024. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/

Втім, вважаємо, що її імплементація до КК України є зайвою, адже використовувана конструкція «без добровільної згоди» цілком дозволяє охопити й подібні ситуації «несподіванки» (так само як й безпорадний стан, про який, між іншим, у КК Франції не йдеться, що є, переконані, радше недоліком, прогалиною), користування з них винною особою.

По-друге, на юридичному рівні фактично не відбувається розрізнення стадій вчинення зґвалтування («Замах на злочин, передбачений цією статтею, карається такими ж мірами покарання» – ч. 2 ст. 222-23¹), у зв'язку з чим елімінується дієвий інструмент диференціації, індивідуалізації кримінальної відповідальності за зґвалтування. Можна, звісна річ, припустити, що подібний крок може бути виправданим для досягнення, передусім, превентивних, запобіжних цілей. Але навряд чи подібний підхід щодо утвердження рівнозначної кримінальної відповідальності за замах на зґвалтування та закінчене зґвалтування здатен певним стримуючим чином вплинути на особу, яка прийняла рішення про вчинення цього злочину й почала втілювати умисел у життя. Поруч з цим ефект несправедливості присутній, адже особа, яка не вчинила сексуального проникнення й та, яка вчинила мають каратися рівнозначно. За такої розстановки акцентів, як видається, законодавець досягає протилежного результату: якщо вже почав вчиняти злочин, триває стадія замаху, то не має геть ніякого юридичного сенсу зупинятися на цій стадії та відмовлятися від доведення злочину до кінця. Нейтралізується стадія добровільної відмови, що не можна визнати обґрунтованим.

4. Відповідно до ст. 222-23-1 КК Франції будь-який акт сексуального проникнення будь-якого характеру або будь-який орально-статевий акт, вчинений повнолітньою особою, яка досягла віку п'ятнадцяти років, також є зґвалтуванням у випадку його вчинення щодо неповнолітнього, якщо різниця у віці між повнолітнім і неповнолітнім становить не менше п'яти років. Умова про різницю у віці, передбачена частиною першою цієї статті, не застосовується, якщо дії вчинені в обмін на винагороду, обіцянку винагороди, надання вигоди в натуральній формі або обіцянку такої вигоди².

Варто відзначити цікаву деталь: французький законодавець встановив чітку вікову різницю у 5 років між винною та потерпілою неповнолітньою (фактично малолітньою – у категоріях українського законодавства) від зґвалтування особою. Такий підхід, як видається, є виправданим і таким, який заслуговує на запозичення. Це зумовлено тим, що наявна у ч. 4 ст. 152 КК України конструкція зґвалтування («Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди»³) створює

¹ Code Pénal Français : Dernière mise à jour des données de ce code : 30 septembre 2024. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/

² Там само.

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

правові передумови для притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення зґвалтування особи, яка досягши 14-річного віку, вчиняє відповідні дії сексуального характеру з 13-річною особою за наявності фактичної згоди з боку останніх. При цьому у реальному календарному вимірі різниця у віці між такими партнерами може сягати лише декількох місяців. Цілком очевидно, що такі дії не повинні набувати кримінально протиправної оцінки. Надмірній кримінальній репресії може запобігти рецепція положень ст. 222-23-1 КК Франції до ч. 4 ст. 152 КК України в частині встановлення різниці у віці між сексуальними партнерами у п'ять років за умови наявності добровільної згоди особи, яка не досягла 14-річного віку.

5. Статтю 222-24 КК Франції передбачено 15 кваліфікуючих ознак зґвалтування, а саме:

- 1) коли це призвело до каліцтва або хронічного захворювання;
- 2) вчинене щодо неповнолітнього у віці до п'ятнадцяти років;
- 3) коли воно вчинене проти особи, чия особлива вразливість через її вік, хворобу, фізичні або психічні вади або стан вагітності є очевидними для винного;
- 4) коли воно вчинене проти особи, чия особлива вразливість або залежність, що є результатом нестабільності її економічного чи соціального становища, очевидна або відома винному;
- 5) коли воно вчинене старшим або будь-якою іншою особою, яка має юридичну або фактичну владу над жертвою;
- 6) коли воно вчинене особою, яка зловживає повноваженнями;
- 7) коли воно вчинене кількома особами, які діють як виконавці або співучасники;
- 8) коли воно вчинене із застосуванням зброї або погрози її застосування;
- 9) коли жертва була введена в контакт зі злочинцем через використання електронної комунікаційної мережі для розповсюдження повідомлень серед невизначеної кількості осіб;
- 10) коли воно вчинене разом з одним або кількома іншими зґвалтуваннями, вчиненими щодо інших жертв;
- 11) коли це вчинено чоловіком/дружиною чи партнером жертви або партнером, пов'язаним із жертвою договором цивільної солідарності;
- 12) вчинене особою, яка діяла в стані явного сп'яніння або під явним впливом наркотичних засобів;
- 13) коли воно вчинене щодо особи, яка займається проституцією під час надання нею відповідних послуг сексуального характеру;
- 14) коли неповнолітній був присутній під час подій і був їх свідком;
- 15) коли жертві було введено речовину без її відома, щоб послабити її свідомість або контроль над своїми діями¹

¹ Code Pénal Français : Dernière mise à jour des données de ce code : 30 septembre 2024. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/

Навіть побіжний аналіз закріплених кваліфікуючих ознак згвалтування за КК Франції дає можливість пересвідчитись у тому, що у кримінальному законодавстві цієї країни повною мірою проявляється європейська континентальна правова традиція казуальності при конструюванні складів злочинів. Частина з цих ознак змістовно (й частково за формою) відповідає тим, які передбачені ст. 152 КК України. Йдеться про згвалтування, вчинене групою осіб, імпліцитно – з використанням безпорадного стану (один з проявів відсутності добровільної згоди, так само як і з застосуванням зброї чи погрозою її застосування), вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах (ч. 2 ст. 152 КК України¹), яке призвело до тяжких наслідків, щодо неповнолітнього тощо. Водночас декілька кваліфікуючих ознак не мають відповідників у ст. 152 КК України, а саме:

- вчинене особою, яка діяла в стані явного сп'яніння або під явним впливом наркотичних засобів. Аналогічна ознака закріплена в КК України в переліку тих, що обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України), а не впливають на кваліфікацію. Тож здійснення відповідної рецепції є недоречним;

- коли воно вчинене щодо особи, яка займається проституцією під час надання нею відповідних послуг сексуального характеру. З огляду на неправомірність зайняття проституцією в Україні в цілому, вельми сумнівним видається можливість запозичення цієї норми;

- коли неповнолітній був присутній під час подій і був їх свідком. Такі дії, наразі, визнаються кримінально протиправними, в залежності, як домашнє насильство (ст. 126-1 КК України – у разі систематичності дій та відповідного характеру взаємин між винним та неповнолітнім) та/або як розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України);

- коли жертва була введена в контакт зі злочинцем через використання електронної комунікаційної мережі для розповсюдження повідомлень серед невизначеної кількості осіб. З точки зору КК України викладена обставина при перериванні кримінально протиправного діяння може бути врахована при оцінці дій винного як готування до згвалтування. Водночас як кваліфікуюча обставина подібні діяння не враховані у ст. 152 КК України. Доцільність такого врахування буде досліджена нами окремо у наступних частинах цієї роботи.

Відмінність у нормативних положеннях, яка, втім компенсуються практикою правозастосування, проявляється у тому, що відповідно до ст. 222-24 КК Франції у спеціальний, субкваліфікований склад згвалтування віднесено це діяння за ознакою спричинення смерті потерпілій особі². З національної судової практики відомо, що в таких ситуаціях вчинене

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

² Code Pénal Français : Dernière mise à jour des données de ce code : 30 septembre 2024. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/

належить кваліфікувати за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України за наявності до того підстав. Тож можна вважати, що за аналізованою ознакою французьке та українське кримінальне законодавство в цілому є релевантними.

Дещо інакше релевантність формується при аналізі положень ст. 222-25 КК Франції, відповідно до якої кваліфікуючою ознакою зґвалтування визнається використання перед бо під час вчинення зґвалтування катувань (*tortures*) чи варварських дій (*d'actes de barbarie*)¹. У вітчизняній правовій традиції подібні дії кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. ст. 127 та 152 КК України. Щодо варварських дій за КК Франції, то під ними, правдоподібно, варто розуміти мордування, психологічні знущання, приниження людської гідності тощо. В залежності від конкретного прояву таких дій, їх характеру і спрямованості вони додатково кваліфікуються за сукупністю зі зґвалтуванням. У зв'язку з цим можна вважати, що потреби у рецепції за аналізованим критерієм немає.

Відповідно до ст. ст. 222-27 та 222-28 КК Франції окремо від зґвалтування криміналізовано сексуальне насильство з відповідними (ідентичними до норм про зґвалтування) кваліфікуючими ознаками.

Поруч зі зґвалтуванням та сексуальним насильством звертають не себе увагу декілька норм з КК Франції, аналогів яких в КК України немає і які передбачають відповідальність за:

1) *ексгібіціонізм*. Відповідно до ст. 222-32 КК Франції кримінально караним визнається ексгібіціонізм – сексуальна демонстрація на очах інших людей у громадському місці². Навіть за відсутності демонстрації безпосередньо оголеної частини тіла ексгібіціонізмом вважаються дії щодо явного вчинення реального чи імітованого статевого акту на очах інших осіб у громадському місці³;

2) *харасмент* або сексуальні переслідування (домагання). Згідно зі ст. 222-33 КК Франції забороненим визнається сексуальне домагання – акт неодноразового нав'язування особі коментарів чи поведінки з сексуальним або сексистським підтекстом, які або принижують її гідність через принизливий характер, або створюють проти неї ситуацію, яка викликає страх, ворожість чи образливість⁴.

Як сексуальні домагання також розглядаються дії в ситуації:

- коли ці слова чи поведінка нав'язуються тій самій жертві кількома людьми, узгоджено або за підбурюванням одного з них, навіть якщо кожна з цих осіб не діяла повторно;

- коли ці коментарі або поведінка нав'язуються одній і тій самій жертві, послідовно, кількома людьми, які, навіть за відсутності узгодженості, знають, що ці коментарі або поведінка характеризують повторення.

- вчинення дії, навіть якщо вона не повторюється, використання будь-

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

якої форми серйозного тиску з реальною чи очевидною метою домогтися акту сексуального характеру, незалежно від того, чи це здійснюється на користь особи, яка вчинила домагання, вважається сексуальним переслідуванням¹.

Кваліфікуючими ознаками сексуального переслідування визнаються дії, якщо вони вчинені:

- а) особою, яка зловживає повноваженнями, наданими їй за посадою;
- б) проти неповнолітнього у віці до п'ятнадцяти років;
- в) проти особи, чия особлива вразливість через вік, хворобу, фізичний чи психічний стан або стан вагітності є очевидною або відомою винному;
- г) проти особи, чия особлива матеріальна чи соціальна вразливість достеменно відома винному;
- г) групою осіб;
- д) за допомогою публічної онлайн-служби комунікації або через цифровий або електронний носій;
- е) у присутності неповнолітнього;
- є) близьким родичем або іншою особою, від якої потерпілий залежний².

Зауважимо, що як приблизний, але вельми некоректний й далеко неповний відповідник кримінально-правових норм КК Франції про харасмент можливо віднайти у нормах ст. 154 КК України, в частині примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою³. Неважко виявити, що ці діяння складають лише невеличкий сегмент з досить широкого спектру діянь щодо сексуальних домагань (або переслідування). Тому можемо констатувати, що вітчизняний КК потребує суттєвого доопрацювання, доповнення на предмет усунення прогалин у кримінально-правовому регулюванні відносин, що виникають у зв'язку з сексуальними переслідуваннями.

Абсолютно неадекватним є стан кримінально-правової охорони суспільних відносин від актів ексгібіціонізму. Наразі такі дії можуть бути кваліфіковані за КК або як хуліганство (ст. 296 КК України), або як розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України). Як перше, так і друге не відповідає соціально-правовому характеру ексгібіціонізму, характеру його суспільної небезпечності. А тому питання щодо можливостей криміналізації публічної демонстрації статевих органів чи здійснення реального або імітованого статевого акту бути вивчено окремо. Цим аспектам досліджуваної проблематики буде приділена окрема увага в наступному розділі цього дослідження.

Звернувшись до аналізу відповідних положень КК (точніше – Кримінального уложення) Федеративної Республіки Німеччини (далі –

¹ Code Pénal Français : Dernière mise à jour des données de ce code : 30 septembre 2024. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/

² Там само.

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

ФРН), виявляємо, що подібно до кримінальних законів України та Франції, німецький законодавець виділив окремий розділ XIII в Особливій частині, присвячений досліджуваній категорії злочинів. Їх родовою назвою за німецьким законодавством є злочини про сексуального (або статевого) самовизначення. Всього можливо виділити 8 їх груп.

1. Дії сексуального характеру щодо осіб, які перебувають в залежності від винного, ввірені йому. Ця група представлена кількома складами злочинів:

1) дії сексуального характеру щодо осіб, які ввірені винному (§ 174 КК ФРН). Кримінально караними визнаються дії того, хто вчиняє дії сексуального характеру:

- з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, яка довірена йому для виховання, навчання або надання підтримки в організації його способу життя;

- з особою, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, яка довірена йому для виховання, навчання або надання підтримки в організації його способу життя, або яка підпорядкована йому в рамках службових або трудових відносин, зловживаючи при цьому залежністю ввіреної особи, пов'язаної з відносинами, що склалися в процесі її виховання, навчання, надання підтримки в організації його способу життя, а також службовими чи трудовими відносинами;

- з особою, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, яка є його власним кровним чи законним родичем по низхідній лінії або його дружина, особи, що перебуває з нею в одностатевому шлюбі, або особи, з якою проживає за умов схожих з подружніми чи з такими одностатевого шлюбу¹.

У цій статті фактично інтегровано три окремі (за українським законодавством) склади злочини, пов'язані зі зґвалтуванням, сексуальним насильством щодо членів сім'ї (за КК Франції такі дії названі як інцестуїдне сексуальне насильство), а також вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України). Тож в цілому кримінально-правовою охороною охоплюється релевантна група суспільних відносин, що звільняє від необхідності у розгляді можливостей рецепції.

Водночас вартим на увагу є положення абз. 2, 3 § 174 КК ФРН, відповідно до якого кваліфікованим видом заборонених дій сексуального характеру визнаються дії особи, якій у відповідній установі довірено виховання, навчання або надання підтримки в організації способу життя осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, та яка:

1) вчиняє дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, яка перебуває з цією установою у правових відносинах, що служать забезпеченню виховання, навчання або надання підтримки в організації його способу життя, або залучає цю особу вчинити

¹ Deutschland Strafgesetzbuch / In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998 (BGBl. I S. 3322) zuletzt geändert durch Gesetz vom 30.07.2024 (BGBl. I S. 255) m.W.v. 03.08.2024 / Dejure.org. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB>.

ці дії з собою;

2) використовуючи своє становище робить дії сексуального характеру з особою, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, яка перебуває з цією установою в правових відносинах, що служать забезпеченню виховання, навчання або надання підтримки в організації його способу життя, або залучає цю особу вчинити ці дії з собою.

3) здійснює дії сексуального характеру у присутності довіреної особи;

4) схиляє довірену особу до здійснення дій сексуального характеру у своїй присутності з метою сексуального збудження себе самої чи довіреної особи¹.

З перспективи вітчизняного кримінального законодавства, знову ж таки, описані дії підпадають під ознаки складів злочинів, закріплених різними статтями відповідного розділу КК України, починаючи від розбещення неповнолітніх (дії сексуального характеру у присутності довіреної особи), примушування до вступу в статевий зв'язку (це, зокрема, схиляння довіреної особи до здійснення дій сексуального характеру у своїй присутності з метою сексуального збудження себе самої чи довіреної особи тощо). Поруч з цим примітним є те, що як діяння з підвищеним ступенем суспільної небезпечності оцінюється його вчинення особою, що працює у виховному, освітньому закладі чи закладі соціальної підтримки для дітей. Для КК України такий підхід є чужим, але вартий, як видається, на запозичення, адже окрім порушень права на статеву недоторканість у таких випадках відбувається обов'язкове факультативне посягання й на суспільну мораль, на авторитет освітніх, виховних, соціальних дитячих закладів, відбувається дисфункція відповідних соціальних інститутів, знижується рівень довіри до них, що запускає нігілістичну ланцюгову реакцію. Розгортання останньої формує цілку низку похідних від неї ризиків у сфері охорони дитинства, забезпечення повноцінного розвитку дітей, їх соціальної підтримки. Тому, гадаємо, на рівні кваліфікованих відповідні діяння мають бути передбачені у ст. ст. 152–156 КК України.

2. *Сексуальне насильство щодо осіб, які перебувають у місцях несвободи та соціальної підтримки.* Так, відповідно до § 174а КК ФРН кримінально караними визнаються дії сексуального характеру з ув'язненим або особою, поміщеною до відповідної установи за розпорядженням державних органів, довіреним йому для виховання, навчання, нагляду або надання підтримки, зловживаючи при цьому своїм становищем, або залучає ув'язненого або утримувану особу вчинити такі дії із собою². Так само карається той, хто зловживає становищем особи, прийнятої до установ для хворих або нужденних у допомозі та довіреної їй для нагляду чи надання підтримки, тим, що, використовуючи стан хвороби чи потреби у допомозі, робить дії

¹ Deutschland Strafgesetzbuch / In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998 (BGBl. I S. 3322) zuletzt geändert durch Gesetz vom 30.07.2024 (BGBl. I S. 255) m.W.v. 03.08.2024 / Dejure.org. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB>.

² Deutschland Strafgesetzbuch / In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998 (BGBl. I S. 3322) zuletzt geändert durch Gesetz vom 30.07.2024 (BGBl. I S. 255) m.W.v. 03.08.2024 / Dejure.org. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB>.

сексуального характеру з цим особою або залучає його вчинити ці дії з собою¹.

Так само, як і в попередньому випадку німецький законодавець, заради індивідуалізації кримінальної відповідальності, відтворюючи континентально-правову тенденційність у каузальності юридичної техніки, пішов шляхом визнання на рівні спеціального складу як обтяжуючої ознаки вчинення протиправних дій сексуального характеру службовою (посадовою) особою щодо ув'язненого або особи, поміщеної до відповідної установи за розпорядженням державних органів (правдоподібно, йдеться про осіб, які тимчасово затримані, перебувають у місцях попереднього ув'язнення або іншого правомірного примусового тримання). Крім того до таких обтяжуючих ознак відносяться й вчинення дій сексуального характеру щодо осіб, які вимушено опиняються в медичних установах чи установах соціального захисту. Як перші, так і другі перебувають у вразливому становищі, обмежені у засобах захисту своїх інтересів, узалежнюються від поведінки уповноважених осіб. У зв'язку з цим визнається, що користуватися таким становищем з метою вчинення дій сексуального характеру є вкрай аморальним та суспільно небезпечним. І такий підхід вартий на запозичення національним законодавством.

3. *Примушування до вступу у статевий зв'язок з використанням посадового (службового) становища у кримінальному процесі.* Кримінально протиправним у ст. 174b KK ФРН визнається вчинення дій сексуального характеру при використанні посадового становища. Зокрема, вчиняє злочин той, хто є посадовою особою, призначеною брати участь у кримінальному процесі або у провадженні за призначенням примусових заходів виправлення та безпеки, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, або у процедурі примусового поміщення особи у відповідну установу, вчиняє дії сексуального характеру з особою, проти якого ця процедура спрямована, використовуючи при цьому залежне становище цієї особи, що склалося в процесі провадження, або залучає його вчинити ці дії з собою². Принагідно зауважимо, що у вітчизняній правовій традиції такі дії цілком можуть охоплюватися складом ст. 368 KK України (одержання неправомірної вигоди у виді послуг сексуального характеру) за наявності до того підстав. Саме тому ми не вважаємо за доцільне здійснювати рецепцію за аналізованою ознакою, що в контексті українського кримінального законодавства видається надмірно казуїстичною.

4. *Сексуальне насильство, пов'язане з використанням вразливого становища потерпілої особи.* Ці склади змістовно близькі до тих, які описані у групі 2. Їх особливістю є особа потерпілого, який звертається до винного за консультацією, лікуванням чи іншою медичною підтримкою.

Так, відповідно до § 174c KK ФРН злочинцем визнається те, хто:

1) вчиняє дії сексуального характеру з особою, яка внаслідок душевної

¹ Там само.

² Там само.

чи нервової хвороби чи неповноцінності, включаючи хворобливу алкогольну чи наркотичну залежність, чи внаслідок фізичної хвороби чи неповноцінності була йому довірена для консультації, лікування або надання підтримки, зловживаючи при цьому відносинами, що склалися в процесі консультації, лікування або надання підтримки, або залучає цю особу вчинити ці дії із собою;

2) вчиняє дії сексуального характеру з особою, яка була довірена йому для психотерапевтичного лікування, зловживаючи при цьому відносинами, що склалися в процесі лікування, або залучає цю особу вчинити ці дії із собою¹.

Враховуючи вже викладені вище аргументи щодо обґрунтованості, з нашої точки зору, визнання вкрай аморальними та підвищено суспільно небезпечними дій, пов'язаних з використанням вразливого (зокрема фізично, психічно, психологічно) становища потерпілої особи з метою вчинення з нею дій сексуального характеру, і в цьому контексті також висловимось за рецепцію положень § 174с КК ФРН до КК України. Можливий шлях – встановлення відповідних кваліфікуючих ознак у ст. ст. 152, 153, 154, 155 та 156 КК України.

5. *Посягання на статеву недоторканість та нормальний статевий розвиток дітей* знайшли свою вельми розлогу базу кримінально-правового регулювання. В межах двох параграфів закріплено низку складів злочинів, а саме:

1) § 176. Дії сексуального характеру щодо дітей:

(1) Той, хто вчиняє дії сексуального характеру з особою, яка не досягла чотирнадцятирічного віку (дитиною), або залучає дитину вчиняти ці дії із собою.

(2) Так само карається той, хто схиляє дитину до того, щоб вона вчинила дії сексуального характеру з третьою особою або дозволила цій особі вчинити ці дії із собою.

(3) Обтяжують кваліфікацію такі ознаки діяння того, хто:

- здійснює дії сексуального характеру у присутності дитини;
- схиляє дитину вчинити дії сексуального характеру;
- впливає на дитину за допомогою матеріалів (§ 11 абз. 3*) з метою спонукати дитину до дій сексуального характеру, які вона мала б зробити з виконавцем або третьою особою, або в присутності виконавця або третьої особи, або які вона мала б дозволити виконавцю або третій особі вчинити з собою;

- впливає на дитини показом порнографічного матеріалу або

¹ Deutschland Strafgesetzbuch / In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998 (BGBl. I S. 3322) zuletzt geändert durch Gesetz vom 30.07.2024 (BGBl. I S. 255) m.W.v. 03.08.2024 / Dejure.org. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB>.

* Матеріалами в контексті норм, що відсилають до цього абзацу, є такі, що містяться в письмових матеріалах, на носіях аудіо- та відеозапису, накопичувачах даних, у репродукціях або втілюються іншим чином, або такі, що передаються незалежно від їх збереження за допомогою інформаційної або комунікаційної техніки (§ 11 абз. 3 КК ФРН).

відповідними промовами¹.

Окремо в цьому ряду криміналізовано *тяжкі дії сексуального характеру щодо дітей* (§ 176а. Зокрема, кримінально караними визнається:

- дії особи, вік якої перевищив вісімнадцять років, щодо статевих зносин з дитиною, пов'язаних з проникненням в тіло;
- вказане діяння, вчинене групою осіб спільно;
- супроводжується створенням для дитини небезпеки заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю або завдання значних збитків для фізичного чи духовного розвитку.
- вчиняється з використанням предмету порнографічного характеру.
- поєднане із катуванням дитини або створенням загрози для її життя².

Особливо кваліфікованими визнаються дії сексуального характеру щодо дітей, які потягли за собою *смерть потерпілого*, якщо виконавець дій сексуального характеру діє щонайменше з грубої необережності (§ 176b)³.

Як можна переконатися, німецький законодавець сформував детальну нормативну регламентації множини можливих проявів посягань на статеву недоторканість дитини. Ми вже підкреслювали, що настільки казуїстичний підхід в тій чи іншій мірі властивий переважній більшості країн з правовою системою, що відноситься до континентальної правової сім'ї. Водночас він не є типовим для українського законодавства. І, як видається, без нагальної на те потреби традиційність вітчизняної кримінальної правотворчості не варто змінювати. Більшість з описаних вище суспільно небезпечних діянь, які посягають на статеву недоторканість дітей та моральність у сфері статевих відносин охоплюються загальними нормами, що закріплені у ст. ст. 152–156-1 КК України. Гострої необхідності у запозиченні відповідних юридичних конструкцій, що була б викликана прогалинами у кримінально-правовому регулюванні, на щастя немає.

6. *Сексуальне домагання; сексуальне примушення; зґвалтування (§ 177 КК ФРН)*. Кримінально протиправними як зґвалтування визнаються такі дії того, хто:

(1) діючи всупереч вираженої волі іншої особи, вчиняє з цією особою дії сексуального характеру або залучає її вчинити ці дії з собою або схиляє цю особу вчинити дії сексуального характеру щодо третьої особи або потурати вчиненню цих дій від третьої особи;

(2) вчиняє з іншою особою дії сексуального характеру або залучає його вчинити ці дії з собою або схиляє цю особу вчинити дії сексуального характеру щодо третьої особи або потурати вчиненню цих дій від третьої особи, якщо:

- виконавець користується тим, що особа не здатна до формування або

¹ Deutschland Strafgesetzbuch / In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998 (BGBl. I S. 3322) zuletzt geändert durch Gesetz vom 30.07.2024 (BGBl. I S. 255) m.W.v. 03.08.2024 / Dejure.org. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB>.

² Там само.

³ Там само.

виявлення волі до супротиву;

- виконавець користується тим, що особа в силу її фізичного чи психічного стану значно обмежена у можливості формування чи виявлення волі, за винятком випадків, у яких він заручився згодою цієї особи;

- виконавець використовує момент несподіванки (*Überraschungsmoment ausnutzt*);

- виконавець використовує положення, у якому потерпілому у разі опору загрожує заподіяння відчутної шкоди, або

- виконавець примусив особу до вчинення чи потурання вчиненню дій сексуального характеру шляхом погрози заподіяння відчутної шкоди;

(3) вчинення зґвалтування щодо особи, яка має вади фізичного чи психічного характеру, що впливає на нездатність до формування або виявлення волі;

(4) зґвалтування, поєднане:

- з фізичним насильством щодо потерпілого;
- з погрозою застосування фізичного насильства, небезпечного для життя;

- з використанням безпорадного стану.

(5) зґвалтування:

- поєднане із примусом потерпілого до особливо принизливих дій;
- кількома особами спільно.

(6) вчинення зґвалтування, якщо його виконавець:

- з використанням зброї або інших небезпечних предметів;
- наражає потерпілого на небезпеку заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю¹.

Дотичними до цих норм є положення § 182 КК ФРН «Дії сексуального характеру щодо неповнолітніх», відповідно до якого кримінально протиправними визнаються дії:

(1) Того, хто зловживає відносинами з особою, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, тим, що, використовуючи підневільне становище:

- вчиняє з нею дії сексуального характеру або залучає цю особу вчинити ці дії із собою, або

- схиляє цю особу вчинити дії сексуального характеру з третьою особою або дозволити третій особі вчинити ці дії із собою.

(2) Так само карається особа, яка досягла вісімнадцятирічного віку, зловживає відносинами з особою, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, тим, що за винагороду вчиняє з нею дії сексуального характеру.

(3) Особа, яка досягла віку двадцяти одного року і зловживає відносинами з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, тим, що:

- вчиняє з нею дії сексуального характеру або залучає цю особу вчинити ці дії із собою, або

- схиляє цю особу вчинити дії сексуального характеру з третьою

¹ Deutschland Strafgesetzbuch / In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998 (BGBl. I S. 3322) zuletzt geändert durch Gesetz vom 30.07.2024 (BGBl. I S. 255) m.W.v. 03.08.2024 / Dejure.org. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB>.

особою або дозволити третій особі вчинити ці дії із собою і при цьому використовує проявлену по відношенню до нього нездатність потерпілого до сексуального самовизначення¹.

Викладені елементи складів зґвалтування в цілому є релевантними тим, що закріплені у КК України. Виключення становить деталізація способів вчинення. Наприклад, з використанням зброї, або з використанням безпорадного стану тощо. Подібна деталізація в контексті вітчизняної правозастосовної практики та й кримінально-правової політики в цілому є надмірною та надлишковою. Вчинення злочину з використанням вогнепальної зброї, як правило, кваліфікується за сукупністю зі ст. 263 КК України за наявності до того підстав. Тож немає жодного сенсу у захарашенні відповідних статей про кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості подібними ознаками. Це, на нашу думку, заважатиме правозастосувачеві, знижуватиме ефективність кримінально-правового регулювання в цілому.

Те саме стосується й опису тих способів вчинення зґвалтування, якими оперувала стара редакція ст. 152 КК України. Йдеться про фізичне насильство, погрозу його застосування або використання безпорадного стану потерпілої особи. Використання безпорадного стану однозначно свідчить про відсутність добровільної згоди, так само як і погроза застосування насильства. Фізичне ж насильство вимагає додаткової кваліфікації, оскільки завдається шкода тому об'єкту (життя і здоров'я), який не є обов'язковим факультативним у складі зґвалтування. Більш докладно про ці аспекти – у наступному розділі цього дослідження.

Так само може бути лише взятий до уваги, але не до рецепції підхід німецького законодавця щодо спеціальної кримінально-правової заборони дій щодо пособництва зґвалтуванню, сексуальним домаганням. Так, відповідно до § 180 «Сприяння діям сексуального характеру малолітніх» кримінально караними визнаються дії того, хто сприяє діям сексуального характеру особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, стосовно або в присутності третьої особи або діям сексуального характеру третьої особи з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку за допомогою звідництва або за допомогою надання можливості або створення умов². Відповідно до положень КК України та усталеної правозастосовної практики такі дії мають кваліфікуватися за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями, за наявності до того підстав (щодо звідництва, організації або утримання місць розпусти), а також як співучасть у вчиненні відповідних злочинів проти статевої недоторканості дитини (з посиланням на ст. 27 КК України).

Однак те, що окремо привертає до себе увагу – це аналогічний із французьким підхід до законодавчого закріплення використання моменту

¹ Deutschland Strafgesetzbuch / In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998 (BGBl. I S. 3322) zuletzt geändert durch Gesetz vom 30.07.2024 (BGBl. I S. 255) m.W.v. 03.08.2024 / Dejure.org. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB>.

² Там само.

несподіванки як способу вчинення зґвалтування або сексуального насильства. Як видається, в низці випадків, а надто коли йдеться про сексуальне насильство, несподіванка (несподіваний напад, торкання сексуального характеру, несподівані обійми, поцілунок тощо) може використовуватись для вчинення означеного кримінального правопорушення. Водночас фактор подібних несподіваних, раптових дій цілком вкладається у логіку розуміння відсутності добровільної згоди. Відсутність такої згоди винний при подібних діях усвідомлює, інакше відпадає необхідність у раптовості загалом.

7. Так само, подібно до КК Франції, у КК ФРН виділено спеціальних склад кримінального правопорушення – § 183 *«Ексгібіціоністські дії»*. При цьому під такими діями розуміється виключно поведінка особи чоловічої статі, який обтяжує іншу особу ексгібіціоністськими діями¹. Примітно і відмінно від КК Франції також і те, що за такі дії особа підлягає кримінальній відповідальності тільки у виняткових випадків, за клопотанням правоохоронних органів, через особливий громадський інтерес у кримінальному переслідуванні та необхідності державного втручання з офіційної ініціативи². Таким чином, йдеться про такий собі аналог справ приватного обвинувачення, тільки зі зворотним знаком – умовні справи виняткового публічного обвинувачення, в яких оцінка ступеня суспільної небезпечності, враховуючи громадський інтерес, покладається на правоохоронні органи, складаючи предмет їх виключної дискреції.

Гадаємо, не потребує додаткової аргументації думка про те, що в українських реаліях функціонування правової системи між дискрецією та корупцією можливо поставити знак рівності. Може це, звичайно, і перебільшення. Проте не значне. Використовувати подібний інструмент у виді рецепійованої спеціальної норми в українському кримінальному законодавстві не потрібно. Тим більше, що для подібних випадків, коли може йтися про відсутність суспільної небезпечності діянь, завжди можна використати положення ч. 2 ст. 11 КК України про малозначність діяння.

8. Специфічним, але таким, який вартий на окремих, хоча і стислих, аналіз, є склад злочину, передбачений § 184g *«Проституція, що є загрозою для неповнолітніх»*. Відповідно до цього параграфу кримінально протиправними вважаються дії того, хто займається проституцією:

1) поблизу школи або іншого місця, призначеного для відвідування особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку, або

2) у будинку, в якому проживають особи, які не досягли вісімнадцятирічного віку, таким чином, що загрожує моральним підвалинам цих осіб³.

¹ Deutschland Strafgesetzbuch / In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998 (BGBl. I S. 3322) zuletzt geändert durch Gesetz vom 30.07.2024 (BGBl. I S. 255) m.W.v. 03.08.2024 / Dejure.org. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB>.

² Там само.

³ Deutschland Strafgesetzbuch / In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998 (BGBl. I S. 3322) zuletzt geändert durch Gesetz vom 30.07.2024 (BGBl. I S. 255) m.W.v. 03.08.2024 / Dejure.org. URL:

Такі дії з одного боку можуть бути ідентифіковані зі спеціальним складом розбещення неповнолітніх. Зокрема, мова йде про вчинення відповідних дій, які становлять зміст проституції, за місцем проживання неповнолітнього. З іншого ж – може йтися про підбурювання неповнолітнього, в тому числі й тієї особи, яка не досягла віку, з настанням якого пов'язується поява статевої свободи (за КК України – 16 років), до добровільних, на комерційних засадах, статевих зносин. Такі дії за наявності до того підстав та у категоріях КК України можуть кваліфікуватися як готування до вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ч. 1 ст. 14 та відповідна частина ст. 155 КК України). Водночас, задля спрощення правозастосування, формування єдиного підходу не виключається вивчення можливості щодо доцільності окремої криміналізації зайняття проституцією у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів неповнолітніх, а також місцях їх проживання.

Висновки. Встановлено, що відповідно до ст. 222-22-2 КК Франції сексуальним насильством вважається нав'язування особі шляхом насильства, примусу, погрози чи несподіванки сексуальних дій із іншою особою (третьою стороною – *de la part d'un tiers*) або здійснення дій сексуального характеру щодо себе. Звернено увагу на те, що аналогічні дії в частині примусу до дій сексуального характеру щодо себе, вітчизняним КК не криміналізовані, що, безумовно, варто вважати прогалиною, яка має бути заповнена. Слідчій практиці відомі випадки примушування до подібних дій з метою досягнення винним стану сексуального збудження. Вочевидь, вони є суспільно небезпечними та потребують кримінально-правової заборони.

Виявлено, що відповідно до ст. 222-23-1 КК Франції кримінально караним є будь-який акт сексуального проникнення будь-якого характеру або будь-який орально-статевий акт, вчинений повнолітньою особою, яка досягла віку п'ятнадцяти років, також є зґвалтуванням у випадку його вчинення щодо неповнолітнього, якщо різниця у віці між повнолітнім і неповнолітнім становить не менше п'яти років. Умова про різницю у віці, передбачена частиною першою цієї статті, не застосовується, якщо дії вчинені в обмін на винагороду, обіцянку винагороди, надання вигоди в натуральній формі або обіцянку такої вигоди. Зроблено висновок, що французький законодавець встановив чітку вікову різницю у 5 років між винною та потерпілою неповнолітньою (фактично малолітньою – у категоріях українського законодавства) від зґвалтування особою. Такий підхід в роботі визнано виправданим і таким, який заслуговує на запозичення. Це зумовлено тим, що наявна у ч. 4 ст. 152 КК України конструкція зґвалтування («Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди») створює правові передумови для притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення зґвалтування особи, яка

досягши 14-річного віку, вчиняє відповідні дії сексуального характеру з 13-річною особою за наявності фактичної згоди з боку останніх. Надмірній кримінальній репресії може запобігти рецепція положень ст. 222-23-1 КК Франції до ч. 4 ст. 152 КК України в частині встановлення різниці у віці між сексуальними партнерами у п'ять років за умови наявності добровільної згоди особи, яка не досягла 14-річного віку.

Кваліфікуючою ознакою зґвалтування за КК Франції визнається, діяння, внаслідок якого жертва була введена в контакт зі злочинцем через використання електронної комунікаційної мережі для розповсюдження повідомлень серед невизначеної кількості осіб. З точки зору КК України викладена обставина при перериванні кримінально протиправного діяння може бути врахована при оцінці дій винного як готування до зґвалтування. Водночас як кваліфікуюча обставина подібні діяння не враховані у ст. 152 КК України.

Поруч з цим встановлено, що як приблизний, але вельми некоректний й далеко неповний відповідник кримінально-правових норм КК Франції про харасмент (сексуальне домагання – акт неодноразового нав'язування особі коментарів чи поведінки з сексуальним або сексистським підтекстом, які або принижують її гідність через образливий характер, або створюють проти неї ситуацію, яка викликає страх, ворожість) можливо віднайти у нормах ст. 154 КК України, в частині примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою. Ці діяння складають лише невеличкий сегмент з досить широкого спектру діянь щодо сексуальних домагань (або переслідування). Доводиться констатувати, що вітчизняний КК потребує суттєвого доопрацювання, доповнення на предмет усунення прогалин у кримінально-правовому регулюванні відносин, що виникають у зв'язку з сексуальними переслідуваннями.

Встановлено, що як діяння з підвищеним ступенем суспільної небезпечності за КК ФРН оцінюються дії сексуального характеру з боку особи, яка працює у виховному, освітньому закладі чи закладі соціальної підтримки для дітей. Для КК України такий підхід не характерний але вартий на запозичення. Це пояснюється тим, що окрім порушень права на статеву недоторканість у таких випадках відбувається обов'язкове факультативне посягання й на суспільну мораль, на авторитет освітніх, виховних, соціальних дитячих закладів, відбувається дисфункція відповідних соціальних інститутів, знижується рівень довіри до них, що запускає нігілістичну ланцюгову реакцію. Розгортання останньої формує цілку низку похідних від неї ризиків у сфері охорони дитинства, забезпечення повноцінного розвитку дітей, їх соціальної підтримки. Тому на рівні кваліфікованих відповідні діяння мають бути передбачені у ст. ст. 152–156 КК України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисов В. І. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості // Вибрані твори ; уклад.: В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін. ; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків : Право, 2018. С. 618 – 627.
2. Дорош Л. В. Актуальні проблеми вдосконалення законодавства про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 118. С. 149–159.
3. Колінько О. О. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дітей : порівняльний аналіз українського та зарубіжного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 599–602. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2021/151.pdf.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис. ... докт. філософ. 081 Право (12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право) / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 220 с.
7. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024 р.) / Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
8. Case of S.W. v. The United Kingdom (Application no. 20166/92) / ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57965>.
9. Code Pénal Français : Dernière mise à jour des données de ce code : 30 septembre 2024. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/
10. Deutschland Strafgesetzbuch / In der Fassung der Bekanntmachung vom 13.11.1998 (BGBl. I S. 3322) zuletzt geändert durch Gesetz vom 30.07.2024 (BGBl. I S. 255) m.W.v. 03.08.2024 / Dejure.org. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB>.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024

Yuliia S. MYTROFANOVA

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF SEXUAL FREEDOM AND GENDER INVINCIBILITY OF A PERSON UNDER THE LEGISLATION OF FRANCE AND THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

The article is devoted to a comparative criminal-legal analysis of norms on responsibility for crimes against sexual freedom and sexual integrity according to the Criminal Code of Ukraine, France and Germany. The inadequacy of the

criminal law protection of public relations against acts of exhibitionism in Ukraine has been proven (Articles 222-32 of the Criminal Code of France and § 183 of the Criminal Code of Germany). There is a need to criminalize public display of genitals or public performance of real or simulated sexual intercourse.

A qualifying sign of rape under the Criminal Code of France is recognized as an act, as a result of which the victim was brought into contact with the criminal through the use of an electronic communication network to spread messages among an unspecified number of people. From the point of view of the Criminal Code of Ukraine, the stated circumstance of the interruption of a criminally illegal act can be taken into account when assessing the actions of the perpetrator as preparation for rape. At the same time, as a qualifying circumstance, such actions are not taken into account in Art. 152 of the Criminal Code of Ukraine. Acts of a sexual nature on the part of a person who works in an educational, educational or social support institution for children are assessed as actions with an increased degree of public danger according to the Criminal Code of the Federal Republic of Germany. For the Criminal Code of Ukraine, this approach is not typical, but it is worth borrowing.

Key words: *criminal offense, crime, sexual freedom, sexual integrity, criminal liability, qualification, comparative legal analysis, foreign legislation.*

Микола Леонідович ПАХНІН,
доктор юридичних наук, доцент,
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Олександр Миколайович МУЗИЧУК,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ДО ПИТАННЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ЗЛОЧИННІСТЬ

У статті наголошено на тому, що соціальні мережі виступають зовнішнім (технологічним, цифровим) вираженням глибоких трансформаційних процесів на рівні свідомості як окремої людини, так і колективної свідомості, змінюючи не лише технічні процеси передавання інформації, їх швидкість, зручність і доступність, але й більш глибокі, багатогранні процеси мислення людей, усвідомлення власної ідентичності в багатополярному світі множинної істини, де в світоглядні порожнечі так легко влітаються прояви злочинності.

Зазначено, що соціальні мережі у сучасному їх розумінні все більше втрачають комунікативне значення, виступаючи більше засобом організації дозвілля, миттєвого отримання неструктурованої, адаптованої під потреби та інтереси окремої людини інформації. Багато в чому це пов'язано з переосмисленням самої комунікації, яка все більше набуває візуального характеру.

Стверджується, що з огляду на доступність, відкритість для будь-

якого контенту, вікових і соціальних груп соціальні мережі стають майданчиком для проявів злочинності. У межах соціальних мереж також можуть утворюватися середовища девіантної поведінки, які об'єднують людей навколо певної девіантної поведінки, поведінки, яка зазвичай вважається невідповідною з точки зору суспільних норм або моральних стандартів. Особливої небезпеки девіантні соціальні мережі набувають у середовищі дітей та підлітків.

Акцентовано увагу на тому, що соціальні мережі можуть також використовуватися в ході здійснення інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на маніпулювання масовою свідомістю. Методики «глибоких фейків» активно використовуються державою-агресором задля створення відео та зображень у соціальних мережах, які так чи інакше дискредитують українську владу, а також сили безпеки та оборони. Подібні технології також використовуються задля виправдання вчинення воєнних злочинів на території України.

Ключові слова: соціальні мережі, злочинність, комунікація, середовища девіантної поведінки, глибокі фейки.

Постановка проблеми. За даними Міжнародного союзу електрозв'язку, кількість користувачів Інтернету щороку зростає в середньому на 10%. Найбільше Інтернетом користуються в ЄС – близько 87%, а найнижчий показник – 19% в Африці. Поширення Інтернету, стрімка популярність мобільних інформаційно-комунікаційних технологій та актуальність соціальних мереж відкриває нові можливості для кібербулінгу та злочинності¹.

Водночас варто звернути увагу і на те, що «на сьогодні онлайн-простір продовжує залишатися поза увагою українського законодавця, як у контексті надання відповідних прав його учасникам, так і встановлення відповідних обов'язків, зокрема відповідальності за дезінформацію, незаконну політичну агітацію. Останнє десятиріччя свідчить про перенесення уваги пересічного українця з традиційних ЗМІ до альтернативних джерел інформації, перш за все, мережі Інтернет»².

Соціальні мережі є наразі найважливішим засобом спілкування дітей та молоді. У соціальних мережах довіряють особисті проблеми, встановлюють віртуальні контакти та дружбу. Ці соціальні мережі також є засобом шантажу, булінгу та інших патологічних явищ, жертвами яких найчастіше стають діти³. З огляду на це потребує глибинного осмислення вплив соціальних мереж на злочинність задля спрямування

¹ Krylova S. A., Malynovska T. M., Bidzilya Y. M., Barchan O. V., Hetsko H. I. Social networks as a means of combating gender-based violence. *Cuestiones politicas*. 2022. № 40 (72). P. 165. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4072.09>.

² Пахнін М. Л. Журналістська діяльність у соціальних мережах (проблеми та шляхи подолання). *Наше право*. № 3. 2021. С. 110.

³ Kvetenska D., Jechova K. Child endangered by social networks in the context of social work. In: 2nd Central and Eastern European LUMEN International Conference on Multidimensional Education and Professional Development, Ethical Values (MEPDEV). Targoviste. 17–19 November. 2016. P. 341.

інтелектуальних зусиль людства на пошук оптимальних шляхів запобігання та протидії злочинності у соціальних мережах.

Окремим проблемним аспектам запобігання та протидії злочинності за допомогою використання потенціалу соціальних мереж, а також фундаментальним питанням сутності та особливостей останніх з точки зору кримінології присвячували свої наукові дослідження такі провідні вітчизняні дослідники, як К. А. Автухов, Н. О. Андріїв, А. П. Бущенко, О. Ю. Водянніков, В. Д. Гавловський, Ю. О. Гаркуша, О. Ф. Гіда, О. В. Косолап, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, О. Ю. Юрченко та інші дослідники. Водночас у світлі розвитку інформаційних технологій соціальні мережі стають все більш всеохоплюючими, що нерозривно пов'язано зі зростанням впливу злочинності на суспільні відносини, що в сучасних умовах все частіше зароджуються саме в соціальних мережах.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути сутність впливу соціальних мереж на злочинність. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити особливості соціальних мереж у сучасному їх розумінні з огляду на переосмислення процесу комунікації; проаналізувати різні аспекти впливу соціальних мереж на злочинність.

Виклад основного матеріалу. Соціальні мережі виступають зовнішнім (технологічним, цифровим) вираженням глибоких трансформаційних процесів на рівні свідомості як окремої людини, так і колективної свідомості, змінюючи не лише технічні процеси передавання інформації, їх швидкість, зручність і доступність, але й більш глибокі, багатогранні процеси мислення людей, усвідомлення власної ідентичності в багатополярному світі множинної істини, де в світоглядні порожнечі так легко вплітаються прояви злочинності.

Ідентичність, основні способи діяльності, формати сприйняття інформації – усе це так чи інакше пов'язане з масовою комунікацією, яка стала онтологічним каркасом культури. Нові медіа дозволяють значно збільшити участь своїх користувачів, які вже не є пасивними одержувачами інформації, а активно виробляють контент та інформацію. Спостерігається негативна тенденція девальвації традиційних форм спілкування, в рамках яких артикулювалися та культивувалися значні цінності, що сприяли консолідації та солідарності суспільства. Порушується питання про можливі загрози неконтрольованого розвитку сучасних форм культури, заснованих на високій швидкості передачі повідомлень, що призводить до зникнення можливості глибокої рефлексії, можливості розуміння на рівні цілого. Цифровізація загрожує варваризацією суспільства, поверненням його до стану темного середньовіччя, коли цінність особистих і автономних намірів нівелюється, а на їх місце приходить бездумна колективність¹.

Варто зазначити, що соціальні мережі у сучасному їх розумінні все більше втрачають комунікативне значення, виступаючи більше засобом

¹ Alzhanova G. B., Karipbayev B. I., Shormanbayeva D. G. Mass communication as an ontological background of modern culture. *Bulletin of the Karaganda University*. 2023. № 1 (109). P. 200.

організації дозволля, миттєвого отримання неструктурованої, адаптованої під потреби та інтереси окремої людини інформації. Багато в чому це пов'язано з переосмисленням самої комунікації, яка все більше набуває візуального характеру. Як стверджує Ж. З. Денисюк, «превалювання візуальності як основоположного чинника комунікації та буття в мережевому просторі створює особливі форми сприйняття інформації, інших учасників, соціокультурних процесів загалом. Сучасні цифрові комунікативні практики ретранслюють величезну кількість візуальної інформації, яка наповнює повсякдення розважальним контентом, не завжди змістовним і якісним. Це формує не просто кліповість мислення, а своєрідне «візуальне мерехтіння» в режимі нон-стоп, що, своєю чергою, впливає на когнітивні здібності, спосіб мислення та вербального вираження і фіксування думок»¹.

З огляду на доступність, відкритість для будь-якого контенту, вікових і соціальних груп соціальні мережі стають майданчиком як для прогресивних соціальних ініціатив, дозволяючи миттєво проводити опитування з багатотисячними цільовими групами, організовувати заходи із залученням представників багатьох країн світу, так і для проявів злочинності. Як зазначають окремі науковці, соціальні мережі, безсумнівно, є широко використовуваною комунікаційною платформою, яка полегшує обмін інформацією та доступ до неї. Незважаючи на те, що соціальні медіа використовуються в соціально корисних цілях, деякі використовують цю платформу для девіантних дій, таких як кіберзалякування, пропаганда, дезінформація та поширення фейкових новин, щоб вплинути на маси. Завдяки наявності недорогих і повсюдних засобів масової комунікації, таких як соціальні медіа, поширення неправдивої інформації та пропаганди є зручним і ефективним. Соціальні мережі загалом і блоги зокрема діють як віртуальні простори, де оформляються наративи. Щоб створити дискурс, веб-трафік має спрямовуватися до цих віртуальних просторів².

Окремі науковці звертають увагу на такий аспект впливу соціальних мереж на злочинність, як спрощення отримання відомостей про конкретну особу, її місце проживання, соціальні зв'язки, фінансовий статус, інтереси, захоплення тощо. Зі збільшенням кількості соціальних мереж, що базуються на геоданих, точні дані, пов'язані з соціальними зв'язками та географічною інформацією користувачів, стають доступними для представлення просторово-соціальної динаміки людей³.

Не випадково за останнє десятиліття в кримінології з'явилася значна кількість літератури, яка походить від збору даних соціальних мереж і впровадження аналізу соціальних мереж. Окремі дослідники переконані, що можливо виокремити чотири основні сфери дослідження злочинності в

¹ Денисюк Ж. З. Візуальна комунікація як феномен масової культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 2. С. 12.

² Bandeli K., Agarwal N. Analyzing the role of media orchestration in conducting disinformation campaigns on blogs. *Computational and Mathematical Organization Theory*. 2021. № 27 (2). P. 134.

³ Huan Y., Li C., Jeng S. Mining Location-based Social Networks for Criminal Activity Prediction. In: 24th Wireless and Optical Communication Conference. Taipei, 23–24 October 2015. P. 185.

контексті використання соціальних мереж: мережі, що використовуються в ході вчинення злочину, незаконні мережі, мережі суперництва банд, а також сусідство та злочинність¹.

Водночас варто зазначити, що у межах соціальних мереж також можуть утворюватися середовища девіантної поведінки. Користувачі онлайн-соціальних мереж природним чином організовуються у спільноти, що перетинаються та взаємопов'язані, які формуються навколо спільної ідентичності чи спільних актуальних інтересів. Деякі спільноти об'єднують людей навколо певної девіантної поведінки, яка зазвичай вважається невідповідною з точки зору суспільних норм або моральних стандартів, як-от вживання наркотиків та споживання порнографічного вмісту. Набір взаємодій між членами цих спільнот формує девіантні мережі, які відображають те, як девіантний контент поширюється та споживається. Загальноприйнято вважати, що девіантні мережі невеликі та ізольовані від основного життя соціальних мереж; відповідно, більшість досліджень розглядали їх ізольовано. Девіантні мережі обмежені за розміром, тісно пов'язані та структуровані в підгрупи. Тим не менш, вміст, створений у девіантних мережах, широко поширюється, торкаючись великої кількості ненавмисних користувачів².

Проте особливої небезпеки девіантні соціальні мережі набувають у середовищі дітей та підлітків, які використовують останні для розваг, пошуку друзів і спілкування з ними, обміну фотографіями та відео, публікації подій у режимі реального часу. З огляду на це злочинні елементи в суспільстві використовують цю інформацію, доступну на сайтах соціальних мереж, для вчинення злочинів: сексуальних домагань, знущань, шахрайства з кредитними картками тощо за допомогою таких способів та методів, як крадіжка особистих даних, фішинг, спам тощо³.

За даними громадської організації «Ла Страда-Україна», які займається питаннями запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації, «масової популярності серед підлітків набули групи в соціальних мережах «Синій кит», «Тихий дом», «Разбуди мене в 4:20» та ін. Куратори цих груп залучали дітей у пабліки, маніпулювали і підбурювали займатися селфхармом – зазвичай вирізати на шкірі суїцидальну символіку, та послідовно доводили до самогубства (на жаль, деяка кількість таких випадків сталася). Під час минулого сплеску популярності «групи смерті» поширилися в російській соціальній мережі «ВКонтакте», яка була заборонена в Україні, а нині вже не є популярною серед українських тінейджерів та тінейджерок. Наразі такі пабліки створюються насамперед у соціальних мережах Телеграм та ТікТок.

¹ Faust K., Tita G. E. Social networks and crime: Pitfalls and promises for advancing the field. *Annual Review of Criminology*. 2019. № 2 (1). P. 99.

² Coletto M., Aiello L. M., Lucchese C., Silvestri F. Adult content consumption in online social networks. *Social Network Analysis and Mining*. 2017. № 7 (28). URL: https://www.researchgate.net/publication/318328633_Adult_content_consumption_in_online_social_networks.

³ Lawal A., Cavus N. Detection and prevention of social media cybercrime among students. In: 11th International Conference on Education and New Learning Technologies. Palma, 01–03 July 2019. P. 3773.

Інстаграм та Фейсбук більш пильно відстежують та оперативно блокують подібний контент. Тому створення таких пабліків у цих соціальних мережах має мінімальний ризик. Уся комунікація в цих групах ведеться російською мовою. Раніше сплески їх поширення в Україні відбувалися в періоди активних фаз війни на Донбасі. Зазвичай, учасниками та учасницями небезпечних груп стають діти та підлітки, які не отримують підтримки та любові в родині. Наприклад, якщо стосовно них вчиняють насильство чи дорослі не приділяють достатньо уваги. Або дитина чи підліток переживають інші скрутні ситуації – булінг, секстинг чи інші проблеми з однолітками¹.

З огляду на це виявлення девіантних соціальних мереж і розуміння їх структури та ролі окремих членів у них може дати розуміння ризику віктимізації. Виявлення соціальних мереж може допомогти адаптувати стратегії запобігання злочинності для зменшення ризиків віктимізації та ліквідації девіантних мереж. Аналіз соціальних мереж пропонує конкретні засоби розуміння та вимірювання таких структур на рівні групи та ролей, які в них виконують окремі особи².

Варто бути свідомими того, що соціальні мережі можуть також використовуватися в ході здійснення інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на маніпулювання масовою свідомістю. У цьому контексті варто вказати на методику синтезу зображення за допомогою штучного інтелекту «глибокий фейк» («Deepfake»), яка лягає в основу багатьох матеріалів, що поширюються останнім часом у соціальних мережах. З розвитком генеративних алгоритмів глибокого навчання в останнє десятиліття стало дедалі важче відрізнити реальність від підробки. Завдяки легкодоступним програмам «глибоких фейків» навіть людина з меншою обізнаністю в комп'ютерних технологіях може створити реалістичні дані з використанням цієї методики. Ці підроблені дані мають багато переваг, а, з іншого боку, їх також можна використовувати в неетичних і зловмисних цілях. «Глибокий фейк» – це будь-які підроблені дані, створені за допомогою методів глибокого навчання³.

«Глибокі фейки» означають реалістичні, але підроблені зображення, звуки та відео, згенеровані методами штучного інтелекту. Останні досягнення в генерації «глибокого фейку» роблять його більш реалістичним і легшим у створенні. «Глибокі фейки» є значною загрозою національній безпеці, демократії, суспільству та нашій конфіденційності, що вимагає методів їх виявлення для боротьби з потенційними загрозами. Такі методи в основному базуються на функціях і методах машинного навчання. Існують деякі проблеми з виявленням «глибоких фейків», як-от прогрес у

¹ Новий сплеск «груп смерті» в соцмережах: як уберегти дітей та підлітків? // Ла Страда-Україна: сайт. URL: <https://la-strada.org.ua/articles/novyy-splesk-grup-smerti-v-sotsmerezah-yak-uberegty-ditej-ta-pidlitkiv.html>

² Fox A., Novak K., Van Camp T., Chadley J. Predicting violent victimization using social network analysis from police data. *Violence and Victims*. 2021. № 36 (3). P. 436.

³ Laishram L., Rahman M., Jung S. Challenges and Applications of Face Deepfake. In: International Workshop on Frontiers of Computer Vision. 22–23 February 2021. P. 131.

створенні глибоких фейків, відсутність високоякісних наборів даних і контрольних показників. Майбутніми тенденціями виявлення «глибоких фейків» можуть бути ефективні, надійні та систематичні методи виявлення та високоякісні набори даних¹.

Методи «глибоких фейків» активно використовуються державою-агресором задля створення відео та зображень у соціальних мережах, які так чи інакше дискредитують українську владу, а також сили безпеки та оборони, особливо в контексті соціально чутливих тем, зокрема мобілізації. Подібні технології також використовуються задля виправдання вчинення воєнних злочинів на території України. Важливо підкреслити, що ефективності використання таких технологій сприяє низький рівень медіаграмотності українського населення, зокрема згідно з минулорічними результатами національного проєкту з медіаграмотності «лише 29% учасників знають, які методи є ефективними для визначення Deepfake-відео та зображень. Правильні відповіді: аналіз невідповідностей в обличчях та синхронізації губ та перевірка природності кольору шкіри. 72% українців дали правильне визначення поняття «штучний інтелект». Водночас лише 47% розуміють принципи роботи штучного інтелекту»².

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що соціальні мережі виступають зовнішнім (технологічним, цифровим) вираженням глибоких трансформаційних процесів на рівні свідомості як окремої людини, так і колективної свідомості, змінюючи не лише технічні процеси передавання інформації, їх швидкість, зручність і доступність, але й більш глибокі, багатогранні процеси мислення людей, усвідомлення власної ідентичності в багатополярному світі множинної істини, де в світоглядні порожнечі так легко влітаються прояви злочинності.

Соціальні мережі у сучасному їх розумінні все більше втрачають комунікативне значення, виступаючи більше засобом організації дозвілля, миттєвого отримання неструктурованої, адаптованої під потреби та інтереси окремої людини інформації. Багато в чому це пов'язано з переосмисленням самої комунікації, яка все більше набуває візуального характеру.

З огляду на доступність, відкритість для будь-якого контенту, вікових і соціальних груп соціальні мережі стають майданчиком для проявів злочинності. У межах соціальних мереж також можуть утворюватися середовища девіантної поведінки, які об'єднують людей навколо певної девіантної поведінки, поведінки, яка зазвичай вважається невідповідною з точки зору суспільних норм або моральних стандартів. Особливої небезпеки девіантні соціальні мережі набувають у середовищі дітей та підлітків.

Соціальні мережі можуть також використовуватися в ході здійснення

¹ Zhang T. Deepfake generation and detection, a survey. *Multimedia Tools and Application*. 2022. № 81 (5). P. 6259.

² Менше як третина українців знають, як визначити deepfake - результати тесту з медіаграмотності // Укрінформ: сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3781927-mense-ak-tretina-ukrainciv-znaut-ak-viznaciti-deepfake-rezultati-testu-z-mediagramotnosti.html>.

інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на маніпулювання масової свідомістю. Методики «глибоких фейків» активно використовуються державою-агресором задля створення відео та зображень у соціальних мережах, які так чи інакше дискредитують українську владу, а також сили безпеки та оборони. Подібні технології також використовуються задля виправдання вчинення воєнних злочинів на території України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисюк Ж. З. Візуальна комунікація як феномен масової культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 2. С. 9–14.
2. Менше як третина українців знають, як визначити deepfake - результати тесту з медіаграмотності // Укрінформ: сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3781927-mense-ak-tretina-ukrainciv-znaut-ak-viznaciti-deepfake-rezultati-testu-z-mediagramotnosti.html>.
3. Новий сплеск «груп смерті» в соцмережах: як уберегти дітей та підлітків? // Ла Страда-Україна: сайт. URL: <https://la-strada.org.ua/articles/novyj-splesk-grup-smerti-v-sotsmerezah-yak-uberegty-ditej-ta-pidlitkiv.html>.
4. Пахнін М. Л. Журналістська діяльність у соціальних мережах (проблеми та шляхи подолання). *Наше право*. № 3. 2021. С. 110–118.
5. Alzhanova G. B., Karipbayev B. I., Shormanbayeva D. G. Mass communication as an ontological background of modern culture. *Bulletin of the Karaganda University*. 2023. № 1 (109). P. 200–207.
6. Bandeli K., Agarwal N. Analyzing the role of media orchestration in conducting disinformation campaigns on blogs. *Computational and Mathematical Organization Theory*. 2021. № 27 (2). P. 134–160.
7. Coletto M., Aiello L. M., Lucchese C., Silvestri F. Adult content consumption in online social networks. *Social Network Analysis and Mining*. 2017. № 7 (28). URL: https://www.researchgate.net/publication/318328633_Adult_content_consumption_in_online_social_networks.
8. Faust K., Tita G. E. Social networks and crime: Pitfalls and promises for advancing the field. *Annual Review of Criminology*. 2019. № 2 (1). P. 99–122.
9. Fox A., Novak K., Van Camp T., Chadley J. Predicting violent victimization using social network analysis from police data. *Violence and Victims*. 2021. № 36 (3). P. 436–454.
10. Huan Y., Li C., Jeng S. Mining Location-based Social Networks for Criminal Activity Prediction. In: 24th Wireless and Optical Communication Conference. Taipei, 23–24 October 2015. P. 185–189.
11. Krylova S. A., Malynovska T. M., Bidzilya Y. M., Barchan O. V., Hetsko H. I. Social networks as a means of combating gender-based violence.

Cuestiones politicas. 2022. № 40 (72). P. 164–181. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4072.09>.

12. Kvetenska D., Jechova K. Child endangered by social networks in the context of social work. In: 2nd Central and Eastern European LUMEN International Conference on Multidimensional Education and Professional Development, Ethical Values (MEPDEV). Targoviste. 17–19 November. 2016. P. 341–350.

13. Laishram L., Rahman M., Jung S. Challenges and Applications of Face Deepfake. In: International Workshop on Frontiers of Computer Vision. 22–23 February 2021. P. 131–156.

14. Lawal A., Cavus N. Detection and prevention of social media cybercrime among students. In: 11th International Conference on Education and New Learning Technologies. Palma, 01–03 July 2019. P. 3773–3779.

15. Zhang T. Deepfake generation and detection, a survey. *Multimedia Tools and Application*. 2022. № 81 (5). P. 6259–6276.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2024

Mykola L. PAKHNIN,

Doctor of Science in Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Oleksandr M. MUZYCHUK,

Doctor of Science in Law, Professor, Honored lawyer of Ukraine

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

TO THE QUESTION OF THE INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS ON CRIME

The article emphasizes that social networks are an external (technological, digital) expression of deep transformational processes at the level of consciousness of both an individual and collective consciousness, changing not only the technical processes of information transmission, their speed, convenience and accessibility, but also more deep, multifaceted thinking processes of people, awareness of one's own identity in a multipolar world of multiple truths, where manifestations of criminality are so easily interwoven into worldview voids.

It is noted that social networks in their modern understanding are increasingly losing their communicative significance, acting more as a means of organizing leisure time, instant receipt of unstructured information adapted to the needs and interests of an individual person. To a large extent, this is related to the rethinking of communication itself, which is increasingly becoming visual in nature.

It is argued that due to accessibility, openness to any content, age and social groups, social networks become a platform for manifestations of crime. Within social networks, communities of deviant behavior can also form, which unite

people around certain deviant behaviors, behaviors that are generally considered inappropriate in terms of societal norms or moral standards. Deviant social networks are particularly dangerous among children and adolescents.

Attention is focused on the fact that social networks can also be used in the course of information and psychological operations aimed at manipulating mass consciousness. Deepfake techniques are actively used by the aggressor state to create videos and images on social networks that somehow discredit the Ukrainian government, as well as the security and defense forces. Similar technologies are also used to justify the commission of war crimes on the territory of Ukraine.

Key words: *social networks, crime, communication, environment of deviant behavior, deepfake.*

Анастасія Володимирівна НЕСТЕРЕНКО*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВБИВСТВ ЗАРУЧНИКА АБО ВИКРАДЕНОЇ ЛЮДИНИ

У статті підкреслено, що криміналістична характеристикою вбивств заручника або викраденої людини є невід'ємним елементом відповідної окремої криміналістичної методики. Встановлено, що криміналістична характеристика вбивств заручника або викраденої людини є інформаційною моделлю, яка представлена системою відомостей про закономірності в механізмі вчинення вказаного різновиду кримінальних правопорушень, яка дозволяє визначити оптимальну стратегію їх досудового розслідування з метою вирішення стратегічних і проміжних ситуативно зумовлених тактичних завдань на кожному з етапів розслідування. З урахуванням особливостей кримінально-правової характеристики вбивств заручника або викраденої людини, а також етапів вказаної злочинної діяльності й її елементів в структурі криміналістичної характеристики вказаного різновиду вбивств виокремлено й охарактеризовано наступні елементи: особа потерпілого; типові способи вчинення; слідова картина; особа злочинця. З'ясовано, що особою потерпілого найчастіше є: 1) чоловіки; віком 25–45 років; є заможними та мають високий дохід або перебувають у родинних чи інших близьких відносинах з особами, які мають високі статки та/чи обіймають високопоставлені посади; працевлаштовані; 2) неповнолітні особи, чиї рідні та близькі мають високий дохід та/чи обіймають високопоставлені посади. Доведено, що вбивства заручника або викраденої людини вчиняють найчастіше громадяни України; мешканці міст; чоловіки; освіта вища, рідше середня; в складі групи осіб; більше третини випадків, коли особа злочинця вчиняла вбивство в стані алкогольного сп'яніння; неодружені; раніше не судимі. Особа злочинця за мотиваційними ознаками відноситься до корисливого типу. Встановлено, що типові способи вбивств заручника або викраденої людини характеризуються повноструктурним складом і включають способи підготовки, способи безпосереднього вчинення та способи приховування. З'ясовано, що слідова картина вказаних кримінальних правопорушень представлена матеріальними й ідеальними слідами.

Ключові слова: криміналістична методика, криміналістична характеристика, вбивство, вбивство заручника або викраденої людини, особа злочинця, особа потерпілого, слідова картина, типові способи.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристикою вбивств заручника або викраденої людини є невід'ємним елементом відповідної

окремої криміналістичної методики. Більше за все, це інформаційна модель, яка представлена системою відомостей про закономірності в механізмі вчинення вказаного різновиду кримінальних правопорушень, яка дозволяє визначити оптимальну стратегію їх досудового розслідування з метою вирішення стратегічних і проміжних ситуативно зумовлених тактичних завдань на кожному з етапів розслідування. Основними ознаками такої криміналістичної характеристики є: системний характер; містить інформацію ретроспективного характеру про механізм учинення вказаного різновиду злочинів; дозволяє змодельювати подію кримінального правопорушення (вбивства заручника або викраденої людини) задля прогнозування напрямів його досудового розслідування, поведінки учасників кримінального провадження, ходу та результативності проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; прикладне значення, яке полягає у визначенні оптимальної стратегії досудового розслідування. Криміналістична характеристика вбивств заручника або викраденої людини відіграє подвійне (синергію теоретичного та практичного) значення в структурі відповідної окремої криміналістичної методики. Тому актуальним і нагальним є питання про розкриття змісту елементів криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини.

Теоретичні та практичні засади формування криміналістичних методик, у тому числі насильницьких кримінальних правопорушень загалом та вбивств зокрема, а також особливості формування криміналістичної характеристики та рекомендацій з організації та здійснення досудового розслідування в своїх напрацюваннях висвітлюють В. П. Бахін, І. В. Борисенко, О. Ю. Булулуков, В. М. Гузей, П. М. Зубаков, В. О. Коновалова, А. І. Кунтій, Я. В. Орловський, О. С. Саїнчин, А. О. Шульга й інші. Однак багато аспектів окресленої проблематики досі залишаються дискусійними чи невирішеними.

Метою статті є виокремлення елементів криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини з урахуванням механізму вчинення окресленої категорії кримінальних правопорушень і розкриття їх змісту.

Виклад основного матеріалу. Структура криміналістичної характеристики не є універсальною. Вона визначається для кожного різновиду кримінального правопорушення окремо. Це є цілком логічним і виправданим, адже кожному правопорушенню властиві певні особливості кримінально-правової характеристики та механізму їх учинення. Вказані ознаки дозволяють вирізнити їх з-поміж інших кримінальних правопорушень, у тому числі суміжних, здійснити їх правильну кримінально-правову кваліфікацію та вибрати відповідні засоби та межі доказування.

У цілому варто погодитися із твердженням, що «структура криміналістичної характеристики окремих злочинів є науковим поняттям, за допомогою якого працівники правоохоронних органів використовують

під час розслідування окремих видів злочинів вихідну інформацію, яка вказує на загальні ознаки елементів криміналістичної характеристики. У теоретичному та практичному аспекті не існує єдиної універсальної системи елементів криміналістичної характеристики, яку б можна було використовувати в усіх методиках розслідування злочинів»¹.

Разом із тим науковці, формуючи методики розслідування вбивств, у тому числі окремих їх різновидів, доходять висновку, що для більшості видів умисних вбивств властиві загальні, спільні елементи криміналістичної характеристики. При цьому вказаний перелік може доповнюватися залежно від специфіки механізму вчинення вбивства з урахуванням його підвиду. Зокрема, О. С. Саїнчин доходить висновку, що види вбивств поєднують такі елементи:

- час та місце вчинення вбивства або виявлення трупа;
- спосіб учинення вбивства;
- обстановка й обставини вчинення вбивства (слідова картина вбивства);
- мета вбивства;
- предмет злочинного зазіхання².

На нашу думку, наведений перелік не є загальним, адже не включає такі важливі елементи, які властиві всім різновидам убивств, як особа потерпілого та особа злочинця. При цьому мета вбивства, за необхідності, розглядається під час висвітлення мотивації особи злочинця та визначення його психотипу.

З урахуванням особливостей кримінально-правової характеристики вбивств заручника або викраденої людини, а також етапів указаної злочинної діяльності й її елементів пропонує в структурі криміналістичної характеристики вказаного різновиду вбивств виокремлювати наступні елементи:

- особа потерпілого;
- типові способи вчинення;
- слідова картина;
- особа злочинця.

Особа потерпілого, як підкреслює В. С. Суходубов, будучи елементом криміналістичної характеристики, є важливим джерелом інформації про подію кримінального правопорушення та особу злочинця. Крім того, вказаний елемент криміналістичної характеристики дозволяє встановити коло та характер зв'язків потерпілого, що, своєю чергою, допомагає розібратися в багатьох обставинах, які характеризують спрямованість та мотиви поведінки, його особистісні та індивідуальні якості (властивості)³.

¹ Шеленіна К. Г. Структура криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (83). С. 65. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.4.06>.

² Саїнчин О. С. Аналіз структури криміналістичної характеристики серійних вбивств. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 44. С. 362.

³ Суходубов В. С. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики вбивств з метою заволодіння житлом. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*.

За результатами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень про вбивства заручника або викраденої людини можна виокремити наступні групи осіб потерпілого від указанного різновиду вбивства:

1) чоловіки; віком 25–45 років; є заможними та мають високий дохід або перебувають у родинних чи інших близьких відносинах з особами, які мають високі статки та/чи обіймають високопоставлені посади; працевлаштовані;

2) неповнолітні особи, чиї рідні та близькі мають високий дохід та/чи обіймають високопоставлені посади.

Наприклад, жертвою вбивства, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України, став ОСОБА_6, сімейний (одружений і мав дітей), займався бізнесом у сфері сільського господарства та землеробства, мав будинок, автомобіль марки «Honda-CRV», мешкав у м. Новому Бузі. У момент убивства мав при собі грошові кошти в сумі приблизно 14000 гривень¹. У кримінальному провадженні № 12014160490000086 особою потерпілого став ОСОБА_12, неповнолітній, який був раніше знайомий з особою злочинця².

Щодо особи злочинця, вбивства заручника або викраденої людини вчиняють найчастіше громадяни України; мешканці міст; чоловіки; освіта вища, рідше середня; в складі групи осіб; більше третини випадків, коли особа злочинця вчиняла вбивство в стані алкогольного сп'яніння; неодружені; раніше не судимі. Зазвичай, особа злочинця, вчиняючи вказані кримінальні правопорушення, переслідує прагнення збагатитися. Відповідно особа злочинця за мотиваційними ознаками відноситься до корисливого типу. Приміром, ОСОБА_10, ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженець м. Нова Одеса, Миколаївської області, громадянин України, з вищою освітою, не одружений, не працюючий, раніше не судимий, що проживає та зареєстрований за адресою: АДРЕСА_1, спільно з ОСОБА_11, ІНФОРМАЦІЯ_2, уродженця м. Артемівськ, Луганської області, громадянин України, з вищою освітою, не працюючий, раніше не судимий, що проживає за адресою: АДРЕСА_2 та який зареєстрований за адресою: АДРЕСА_3, та іншою особою, знаходячись в м. Миколаєві, в ході розмови вступили в злочинну змову, направлену на здійснення нападу на ОСОБА_13 з метою заволодіння його грошима, автомобілем та його подальшого умисного вбивства з корисливих мотивів³.

Типові способи вбивств заручника або викраденої людини характеризуються повноструктурним складом. Це означає, що їм властиві способи підготовки, способи безпосереднього вчинення та способи приховування. Крім того, відмінною ознакою типових способів убивств заручника або викраденої людини є те, що способи захоплення заручника

2018. № 7. С. 359. DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2018-07-28>.

¹ Вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 23.02.2015. Справа № 486/560/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42858408>.

² Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 23.02.2016. Справа № 523/6472/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58798753>.

³ Вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 23.02.2015. Справа № 486/560/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42858408>.

або викрадення людини є структурним елементом способів убивства.

Способами підготовки до вбивств заручника або викраденої людини є:

- вибір жертви, збирання інформації про неї та/чи налагодження з нею контакту;
- підшукування співучасників і вступ у зговір;
- розподіл ролей у механізмі реалізації злочинного умислу та планування злочину;
- вибір часу, місця, способів та знарядь і засобів захоплення жертви в якості заручника або її викрадення;
- підготовка знарядь і засобів учинення кримінального правопорушення;
- передбачення способів знищення слідів злочину та іншої доказової інформації і т. п.

Приміром, для реалізації свого злочинного наміру ОСОБА_10 спільно з ОСОБА_11 та іншою особою, при собі мали заздалегідь приготовлений обріз мисливської рушниць невстановленого зразку, підготували транспортний засіб – автомобіль марки «Skoda-Fabia»(BE 4756AK)¹.

Способи безпосереднього вчинення вбивств заручника або викраденої людини включають в себе як діяння із захоплення заручника або викрадення людини, так і діяння із заподіяння смерті заручнику або викраденій людині. Наприклад, «30.11.2013 р. близько 17:00 год. ОСОБА_10 спільно з ОСОБА_11 та іншою особою з метою реалізації свого злочинного наміру, на автомобілі марки «Skoda-Fabia»(BE 4756AK), який знаходився в користуванні іншої особи, прибули до повороту на Новополтавський елеватор біля с. Новополтавка Новобузького району Миколаївської області, розташованого на 81 км шосе сполученням «Миколаїв–Дніпропетровськ», де ОСОБА_10, згідно з раніше досягнутою домовленістю із ОСОБА_11 та іншою особою, зателефонував ОСОБА_13 та запропонував останньому зустрітися на трасі сполученням «Миколаїв–Дніпропетровськ», біля повороту на Новополтавський елеватор, на що потерпілий погодився. Того ж дня, близько 17:30 год., ОСОБА_11 спільно з іншою особою залишили ОСОБА_10 біля повороту на Новополтавський елеватор, куди в цей час на автомобілі марки «Honda-CRV» під'їхав ОСОБА_13. При цьому ОСОБА_11 та інша особа від'їхали від вказаного місця на відстань приблизно 300 метрів. Після чого ОСОБА_10 сів до автомобіля потерпілого та, відволікаючи увагу останнього розмовою, створив умови ОСОБА_11 та іншій особі для раптового нападу на потерпілого. В цей час ОСОБА_11 та інша особа під'їхали та зупинились позаду автомобіля потерпілого. Інша особа, вийшовши з автомобіля, підійшла до передньої лівої дверці автомобіля ОСОБА_13 та заблокувала її, тим самим унеможливляючи вільний вихід потерпілого з автомобіля. В цей час, ОСОБА_11, утримуючи в руках раніше заготовлений обріз мисливської рушниць невстановленого зразку, підійшов до автомобіля ОСОБА_13 та відкривши задні праві двері автомобіля,

¹ Там само.

направив ствол рушниці в бік ОСОБА_13 та погрожуючи його застосуванням, наказав потерпілому перелізти на заднє сидіння. ОСОБА_13 виконав вимогу ОСОБА_11 та ліг на заднє сидіння автомобіля. Тим самим, ОСОБА_10, ОСОБА_11 та інша особа, своїми спільними узгодженими діями обмежили вільне пересування потерпілого ОСОБА_13¹.

Проте особа потерпілого здійснила спробу втекти, але злочинець наздогна його та, використовуючи обріз мисливської рушниці, здійснив не менше одного пострілу у область тулубу потерпілого, тим самим спричинивши ОСОБА_13 тілесні ушкодження в вигляді вогнепального поранення. Від отриманих ушкоджень ОСОБА_13 впав на землю, втративши фізичну можливість вільного пересування, а ОСОБА_10 та інша особа, перенесли потерпілого до автомобіля марки «Honda-CRV» та помістили останнього в багажне відділення. Прибувши до оговореного ще на стадії готування до вказаного злочину місця злочинці із погрозами застосування до ОСОБА_13 обрізу мисливської рушниці, заволоділи грошовими коштами, що належали потерпілому в розмірі 2000 грн. та 1000 російських рублів (що відповідно до офіційного курсу Національного банку України станом на 30.11.2013 р. складало 241 грн. 24 коп.) та почали вимагати від потерпілого ОСОБА_13, як заручника, телефонувати своїм родичам та іншим особам з метою передачі їм коштів за нього. Однак, потерпілий ОСОБА_13 не виконав протиправні вимоги нападників, оскільки втратив свідомість від отриманих тілесних ушкоджень².

Із наведеного помітно, що злочинці спочатку захопили особу потерпілого як заручника з метою отримання від його рідних коштів. Для цього вони використовували транспортні засоби, за допомогою яких заблокували автомобіль особи потерпілого, вогнепальну зброю для погрожування особі та змушування її виконувати вказівки злочинців, засоби для зв'язування заручника, щоб обмежити його можливість пересуватися та чинити опір.

Смерть заручнику була заподіяна за допомогою використання вогнепальної зброї, внаслідок здійснення не менше одного пострілу у область тулубу потерпілого, спричинивши тим самим йому тілесне ушкодження у вигляді вогнепального поранення.

Типовими способами приховування вбивств заручника або викраденої людини є:

- відсутність особистих контактів із рідними, близькими чи знайомими заручника або викраденої людини;
- спілкування з рідними, близькими чи знайомими заручника або викраденої людини через стільникові засоби зв'язки, месенджери, сторінки в соціальних мережах тощо;
- знищення чи приховування знарядь і засобів учинення злочину;

¹ Вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 23.02.2015. Справа № 486/560/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42858408>.

² Вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 23.02.2015. Справа № 486/560/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42858408>.

– залишення міста (регіону), в якому вчинено злочин; тощо.

Наприклад, «з метою приховання слідів вчинених ними злочинів, ОСОБА_10, спільно з ОСОБА_11 та іншою особою, на автомобілі «Honda-CRV» (НОМЕР_1) під керуванням ОСОБА_11, в супроводі автомобіля «Skoda-Fabia», (BE 4756 AK) під керуванням іншої особи, перевезли ОСОБА_13 до покинутого вапняного кар'єру, розташованого біля с. Білоусівка Вознесенського району Миколаївської області. Знаходячись у вказаному місці, ОСОБА_10, спільно з ОСОБА_11 та іншою особою, з метою приховання слідів вчинених ними кримінальних правопорушень, підпалили автомобіль «Honda-CRV» (НОМЕР_1), який належав потерпілому, де в багажному відділенні знаходився труп ОСОБА_13¹.

Слідова картина вбивств заручника або викраденої людини представлена двома групами слідів:

1) матеріальними (зброя (вогнепальна та холодна зброя, колото-ріжучі предмети і т. п.) та засоби (автомобілі) вчинення злочину та сліди людини на них; труп, сліди біологічного походження на тілі й одязі жертви, злочинця, а також у навколишній обстановці; грошові кошти, мобільні телефони й інші матеріальні цінності, здобуті в результаті вчинення правопорушення; мобільні телефони, ноутбуки, комп'ютери, які використовувалися в механізмі злочину; тощо);

2) ідеальними (уявними образами в пам'яті злочинців, очевидців, рідних, близьких осіб, друзів, знайомих і колег як злочинця, так і жертви).

Висновки. Отже, елементами криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини є особа потерпілого; типові способи вчинення; слідова картина; особа злочинця. Особою потерпілого найчастіше є: 1) чоловіки; віком 25–45 років; є заможними та мають високий дохід або перебувають у родинних чи інших близьких відносинах з особами, які мають високі статки та/чи обіймають високопоставлені посади; працевлаштовані; 2) неповнолітні особи, чиї рідні та близькі мають високий дохід та/чи обіймають високопоставлені посади. Вбивства заручника або викраденої людини вчиняють найчастіше громадяни України; мешканці міст; чоловіки; освіта вища, рідше середня; в складі групи осіб; більше третини випадків, коли особа злочинця вчиняла вбивство в стані алкогольного сп'яніння; неодружені; раніше не судимі. Особа злочинця за мотиваційними ознаками відноситься до корисливого типу. Типові способи вбивств заручника або викраденої людини характеризуються повноструктурним складом і включають способи підготовки, способи безпосереднього вчинення та способи приховування. Слідова картина вказаних кримінальних правопорушень представлена матеріальними й ідеальними слідами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 23.02.2015. Справа № 486/560/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42858408>.

1. Вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 23.02.2015. Справа № 486/560/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42858408>.
2. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 23.02.2016. Справа № 523/6472/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58798753>.
3. Саїнчин О. С. Аналіз структури криміналістичної характеристики серійних вбивств. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 44. С. 362–366.
4. Суходубов В. С. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики вбивств з метою заволодіння житлом. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2018. № 7. С. 258–270. DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2018-07-28>.
5. Шеленіна К. Г. Структура криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (83). С. 56–67. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.4.06>.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2024

Anastasia V. NESTERENKO,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

FORENSIC CHARACTERISTICS OF HOSTAGE OR KIDNAPPED PERSON MURDERS

In this article, it has been emphasized that the forensic characterization of hostage or kidnapped murders is an integral element of the corresponding separate forensic methodology. It has been established that the forensic characterization of hostage or kidnapped murders is an information model, which is represented by a system of information about the patterns in the mechanism of committing the specified type of criminal offenses, which allows determining the optimal strategy of their pre-trial investigation in order to solve strategic and intermediate situationally determined tactical tasks at each stage of the investigation. Taking into account the peculiarities of the criminal-legal characterization of hostage or kidnapped murders, as well as the stages of the specified criminal activity and its elements, the following elements have been distinguished and characterized in the structure of the forensic characterization of the specified type of murders: the identity of the victim; typical methods of commission; trace picture; the identity of the criminal. It has been found that the identity of the victim is most often: 1) men; aged 25–45 years; are wealthy and have a high income or are in family or other close relationships with persons who have high wealth and/or hold high-ranking positions; employed; 2) minors whose relatives and friends have a high income and/or hold high-ranking positions. It

has been proven that the murders of hostages or kidnapped persons are most often committed by citizens of Ukraine; urban residents; men; higher education, less often secondary; as part of a group of people; more than a third of cases when the perpetrator committed the murder while intoxicated; unmarried; no previous convictions. The perpetrator, according to motivational signs, belongs to the selfish type. It has been established that typical methods of killing hostages or kidnapped persons are characterized by a full-structured composition and include methods of preparation, methods of direct commission and methods of concealment. It has been found that the trace picture of the above-mentioned criminal offenses is represented by material and ideal traces.

Key words: *forensic methodology, forensic characteristics, murder, murder of a hostage or kidnapped person, identity of the criminal, identity of the victim, trace pattern, typical methods.*

Роман Олександрович НЕСТЕРЕНКО*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ТИПОВІ ЧАС, МІСЦЕ ТА ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВ З БАНКІВСЬКИМИ КАРТАМИ

У статті підкреслено, що механізм учинення шахрайств з банківськими картами характеризується наявністю прямих залежностей між способами їх учинення та часом, місцем і обстановкою, які, своєю чергою, обумовлюють типові сліди вказаних кримінальних правопорушень. Наголошено, що обов'язковими та інформативними елементами криміналістичної характеристики є час, місце та обстановка вчинення шахрайств з банківськими картами. Здійснено аналіз наукових підходів до трактування сутності та змісту часу, місця та обстановки вчинення кримінального правопорушення як елементу криміналістичної характеристики. Визначено типові час, місце й обстановку вчинення шахрайств з банківськими картами. Встановлено, що шахрайства з банківськими картами характеризуються широкою географією та охоплює всі регіони України. Зазначено, що злочинці можуть знаходитися фактично за межами України. Доведено, що час вчинення шахрайств з банківськими картами залежить від конкретної шахрайської схеми та може співпадати з: робочим часом банківських установ, часом зняття коштів з банкоматів, часом здійснення онлайн-покупок, часом оформлення «допомоги (соціальної виплати)» тощо. Встановлено, що обстановка вчинення шахрайств з банківськими картами – це система обставин, які визначають сферу їх учинення. Характер суспільних відносин, на які посягають досліджувані кримінальні правопорушення, рівень їх урегульованості безпосередньо визначають умови вчинення правопорушення в цій сфері. Обстановка шахрайств з банківськими картами обумовлюється водночас сферою банківських відносин та інформаційних технологій. З'ясовано, що чимала кількість досліджуваних правопорушень учиняється в кіберпросторі, за допомогою кіберінструментів. Наголошено, що не менш важливу роль у механізмі вчинення шахрайств з банківськими картами відіграють стан війни в Україні, що призвело до внутрішнього переміщення великої кількості громадян, зниження соціально-економічного рівня життя громадян, збільшення різновидів соціальних виплат і гуманітарної допомоги окремим категоріям осіб тощо. Констатовано, що вказані умови злочинці активно використовують під час підшукування потенційних жертв, вибору шахрайських схем і способів їх реалізації.

Ключові слова: криміналістична методика, криміналістична характеристика, шахрайство, банківські карти, час, місце, обстановка.

Постановка проблеми. Механізм учинення шахрайств з банківськими

картами характеризується наявністю прямих залежностей між способами їх учинення та часом, місце і обстановкою, які, своєю чергою, обумовлюють типові сліди вказаних кримінальних правопорушень. З огляду на що обов'язковими та інформативними елементами криміналістичної характеристики є час, місце та обстановка вчинення шахрайств з банківськими картами. Більшість шахрайств з банківськими картами вчиняються за допомогою комп'ютерно-інформаційних і телекомунікаційних технологій. Указана ознака напряму впливає на просторово-часові особливості механізму вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Загалом можна погодитися, що «обрання місця, часу та умов вчинення шахрайств <...> багато в чому визначаються відносною їх сприятливістю для реалізації задуму шахрая і специфікою способу шахрайства»¹. Тому актуальним і нагальним є питання про визначення типових часу, місця та обставин учинення шахрайств з банківськими картами.

Питання про кримінально-правову, кримінологічну та криміналістичну характеристики різних видів шахрайств загалом, а також типові ознаки елементів механізму вчинення вказаних кримінальних правопорушень зокрема висвітлюють в своїх наукових працях багато вчених, наприклад, С. Афанасенко, В. Березняк, С. Бугера, М. Думчиков, А. Жилін, О. Заріцька, І. Ігнатова, І. Коваленко, А. Огієвич, Т. Охрімчук, В. Пивоваров, К. Попов, А. Романова, С. Самойлов, К. Терещенко, П. Харламов та інші. Однак багато аспектів окресленої проблематики досі залишаються дискусійними чи невирішеними.

Метою статті є здійснення аналізу наукових підходів до трактування сутності та змісту часу, місця та обстановки вчинення кримінального правопорушення як елементу криміналістичної характеристики, а також визначення типових часу, місця й обстановки вчинення шахрайств з банківськими картами.

Виклад основного матеріалу. Встановлення часу та місця вчинення кримінального правопорушення, в тому числі шахрайства з банківськими картами, дозволяє визначити процесуальні засоби збирання слідів указаних протиправних діянь. Крім того, встановлення названих обставин є невід'ємною складовою процесу доказування в кримінальному провадженні. Зокрема, як зазначається в енциклопедичній літературі, важливе значення для доказування події кримінального правопорушення має час і місце його вчинення. Разом із тим зазначається, що під часом учинення кримінального правопорушення прийнято розуміти певний проміжок (частина року, місяця, тижня, доби), впродовж якого особа вчиняє передбачену кримінальним законом дію або бездіяльність (незалежно від моменту настання суспільно небезпечних наслідків)², а під місцем – простір,

¹ Чіпко Н. В. Характеристика способів та обстановки вчинення шахрайства у сфері обігу автотранспорту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 116.

² Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 6 / голова редкол. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 2004. С. 386.

зокрема територія місцевості, лінія кордону, ділянка земної, водяної поверхні чи повітря, простору, приміщення або транспортний засіб, де були розпочаті, продовжені, закінчені чи припинені злочинні дії¹.

Аналогічної позиції дотримуються В. І. Галаган, О. О. Балацька. На їх думку, «визначення часу вчинення кримінального правопорушення є важливим фактором для з'ясування всіх його обставин. Час у допустимих межах (певний проміжок хвилин, годин чи навіть днів або тижнів) має бути встановлено за кожним фактом учинення шахрайства як важлива складова події кримінального правопорушення як елементу обставин, що підлягають доказуванню. Такою самою важливою складовою є також і місце вчинення кримінального правопорушення. Належне, всебічне й повне проведення його огляду подеколи може орієнтувати слідчого на виявлення відомостей про осіб, які чули або спостерігали подію та можуть повідомити певні відомості про неї. Дослідження отриманих даних із місця події, правильна їх інтерпретація надають можливість з'ясувати її характер, можливі місця розташування слідів і визначити найімовірніші напрями подальшого розслідування. Детальне вивчення комплексу інформації, виявленої на місці події, під час проведення допиту й інших початкових слідчих (розшукових) дій, простежування логіки зв'язків між окремими слідами в реальній чи уявній їх схемі сприяють відшукуванню фактів, на підставі яких буде висунуто слідчі версії та складено план подальшого розслідування. Натомість невстановлення часу та місця вчинення кримінального правопорушення є суттєвою прогалиною досудового розслідування й у ряді випадків може зумовити прийняття процесуального рішення про закриття кримінального провадження»².

Особливістю часу та місця вчинення шахрайств з банківськими картами, що вони можуть бути різними для кожного з етапів кримінальної протиправної діяльності. Мова йде про те, що місце безпосереднього вчинення цього різновиду шахрайств може не співпадати з місцем настання наслідків, місце перебування особи злочинця може не співпадати з місцем перебування особи потерпілого тощо. Більше за все, співучасники однієї шахрайської схеми можуть водночас знаходитися в різних місцях і виконувати свої «функції». Те саме стосується й часу, адже вказаний різновид шахрайств характеризується тривалістю та багатоепізодністю. З огляду на що погоджуємося з твердженням К. В. Воробйової, що «місце безпосереднього вчинення протиправного діяння (місце знаходження злочинця, засобів вчинення злочину) не співпадає з місцем знаходження потерпілого і настання наслідків злочину, що пов'язано з використанням електронних технічних засобів <...> Час вчинення шахрайств з використанням електронних технологій характеризується досить тривалою

¹ Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 3 / голова редкол. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 2001. С. 728

² Галаган В. І., Балацька О. О. Встановлення часу та місця вчинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту як складових подій кримінального правопорушення. *Європейський правничий часопис*. 2024. Вип. 2. С. 74. DOI 36919/304M l49(Print).2.2024.71-76.

подією у часі. Злочинцю потрібен час для здійснення технічної підготовки до злочину, а також в деяких випадках отримати необхідну інформацію про потерпілого»¹.

При цьому «географія» шахрайств з банківськими картами, особливо в умовах воєнного стану, є «дуже широкою й охоплює всі області країни»². Разом із тим злочинці можуть знаходитися фактично за межами України. Крім того, часто органи досудового розслідування стикаються із ситуаціями, коли встановити точне місце вчинення вказаного різновиду шахрайств є дуже складно, особливо у випадках його вчинення за допомогою кіберінструментів. Це зумовлено тим, що «з метою приховування IP-адрес злочинці активно використовують спеціальні програми, які не завжди дають змогу правоохоронним органам встановити місце входу ЕОТ в мережу Інтернет»³.

На широку «географію» шахрайств указують також Л. Курята, А. Мировська. Вони підкреслюють, що вказані протиправні діяння характеризуються поширеністю, можливістю маскування своїх неправомірних дій, нормативно-правовою неврегульованістю соціально-економічної сфери, загостренням економічної та політичної ситуації в державі тощо⁴.

Стосовно часу вчинення шахрайств з банківськими картами, то він залежить від конкретної шахрайської схеми та може співпадати з: робочим часом банківських установ, часом зняття коштів з банкоматів, часом здійснення онлайн-покупок, часом оформлення «допомоги (соціальної виплати)» тощо.

Наприклад, під час досудового розслідування шахрайств з банківськими картами у кримінальному провадженні № було встановлено, що «ОСОБА_7, діючи умисно, з корисливих мотивів, забезпечив невстановленим особам шляхом обману та незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, перебуваючи за місцем реєстрації ТОВ «МК ІНСТРУМЕНТ» – м. Київ, вул. Академіка Туполева, 18В, офіс 5, можливість здійснити такі операції на загальну суму 183 100 грн. 06.01.2020: о 13 год. 56 хв. 01 с., ретейлер «INSTRUMENT92175», термінал S12107E9, з використанням реквізитів платіжної карти НОМЕР_5 проведено транзакцію на суму 5000 грн.; о 13 год. 57 хв. 53 с., ретейлер «INSTRUMENT93337», термінал S12107RK, з використанням реквізитів платіжної карти НОМЕР_6 проведено транзакцію на суму 5000 грн.; о 13 год.

¹ Воробйова К. В. Криміналістична характеристика шахрайств, що вчиняються у сферах використання електронних технологій // Від громадянського суспільства – до правової держави: 36. тез доповідей VIII Міжнар. наук. Інтернет-конф. студентів та молодих вчених. Харків : Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2013. С. 97.

² Брисковська О. М., Гелемей М. О. Особливості вчинення шахрайства в мережі Інтернет в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 176. DOI: <https://doi.org/10.32782/kjp/2023.3.25>.

³ Коршикова Т. В. Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки: дис. ... докт. філософії: 081. Київ, 2021. С. 75.

⁴ Курята Л., Мировська А. Обстановка шахрайства, вчиненого під приводом проповідкування віровчень і виконання релігійних обрядів, та її значення для розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 258. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.42>.

59 хв. 19 с., ретейлер «INSTRUMENT93338», термінал S12107RL, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_7 проведено трансакцію на суму 5000 грн.; о 14 год. 00 хв. 39 с., ретейлер «INSTRUMENT93339», термінал S12107RM, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_8 проведено трансакцію на суму 5000 грн.; о 14 год. 02 хв. 19 с., ретейлер «INSTRUMENT93340», термінал S12107RN, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_9 проведено трансакцію на суму 5000 грн.; о 14 год. 05 хв. 05 с., ретейлер «INSTRUMENT93342», термінал S12107RQ, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_10 проведено трансакцію на суму 5000 грн.; о 14 год. 06 хв. 48 с., ретейлер «INSTRUMENT93343», термінал S12107RR, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_11 проведено трансакцію на суму 5000 грн.; о 14 год. 08 хв. 14 с., ретейлер «INSTRUMENT93344», термінал S12107RS, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_12 проведено трансакцію на суму 5000 грн.; о 14 год. 12 хв. 04 с., ретейлер «INSTRUMENT93346», термінал S12107RU, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_11 проведено трансакцію на суму 5000 грн.; о 14 год. 13 хв. 46 с., ретейлер «INSTRUMENT93347», термінал S12107RV, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_13 проведено трансакцію на суму 5000 грн.; о 14 год. 15 хв. 15 с., ретейлер «INSTRUMENT93348», термінал S12107RW, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_14 проведено трансакцію на суму 5000 грн.; о 14 год. 16 хв. 52 с., ретейлер «INSTRUMENT93349», термінал S12107RX, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_15 проведено трансакцію на суму 5000 грн.; о 14 год. 20 хв. 08 с., ретейлер «INSTRUMENT93351», термінал S12107RY, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_16 проведено трансакцію на суму 5000 грн.; о 14 год. 25 хв. 11 с., ретейлер «INSTRUMENT93352», термінал S12107RZ, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_10 проведено трансакцію на суму 5000 грн.; о 14 год. 30 хв. 47 с., ретейлер «INSTRUMENT93359», термінал S12107S1, з використанням реквізитів платіжної карти HOMEP_11 проведено трансакцію на суму 5000 грн. ...»¹. У вказаному кримінальному провадженні вдалося встановити точний час і суму транзакцій, учинених злочинцем унаслідок учинення шахрайських дій з банківськими картами 07–09.01.2020.

Ще одним невід’ємним елементом криміналістичної характеристики шахрайств з банківськими картами є обстановка їх учинення. Як слушно з цього приводу вказується на сторінках фахової наукової літератури, визначення компонентів обстановки вчинення кримінального правопорушення «дозволить отримати значний обсяг інформації, яка впливатиме на результати розслідування. Здебільшого компоненти, що утворюють обстановку шахрайства, складаються зі значної кількості

¹ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 25.08.2023. Справа № 761/4271/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113630118>.

елементів, які за своєю природою можуть бути незмінними, відносно не змінюваними і мінливими, необхідними і випадковими, очевидними і прихованими»¹. Більше за все, «необхідність внесення обстановки вчинення кримінального правопорушення до елементів криміналістичної характеристики зумовлена тим, що вона є, по суті, відправною точкою розслідування й у багатьох випадках визначає успіх цієї діяльності. Саме тому, проблемі дослідження обстановки вчинення кримінального правопорушення в загальній теорії криміналістичної методики, а також у методиках розслідування окремих видів кримінальних правопорушень присвячено велику кількість праць видатних фахівців у галузі криміналістики, так і молодих учених»².

Наведене тільки підкреслює багатокомпонентність категорії «обстановка вчинення кримінального правопорушення». Разом із тим указане дозволяє припустити, що наповненість обстановки вчинення конкретного різновиду кримінального правопорушення певним переліком компонентів буде різнитися з урахуванням багатьох факторів. Основними з таких чинників безперечно є: кримінально-правова характеристика такого правопорушення, адже для окремих складів обов'язковою ознакою є конкретна обстановка; зовнішні чинники, які сприяють вчиненню такого протиправного діяння тощо.

Окремо варто вказати, що в криміналістичній науці не сформувався єдиний підхід ані до визначення поняття «обстановка вчинення кримінального правопорушення», ані до визначення його структурного наповнення. Про це зазначають Л. Курята, А. Мировська, які здійснили спробу згрупувати сформовані в криміналістиці підходи до трактування обстановки кримінального правопорушення:

«до першої групи можна віднести вчених, які вважають, що обстановка – це ті конкретні та специфічні об'єктивні умови, в яких здійснюється суспільно небезпечне посягання;

друга група вважає, що обстановка є поєднанням подій та обставин, які свідчать про суспільну небезпечність діяння та виступають умовою для досягнення злочинцем своєї мети;

третья група визначає її як систему, яка охоплює матеріальні та соціально-психологічні елементи середовища, що оточує злочинця та спеціально ним обране для безпосередньо вчинення злочину, яке здатне впливати на формування інших структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів, визначати характер поведінки людей, а також зумовлювати методику його розслідування»³.

¹ Курята Л., Мировська А. Обстановка шахрайства, вчиненого під приводом проповідкування віровчень і виконання релігійних обрядів, та її значення для розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 259. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.42>.

² Коршикова Т. В. Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки: дис. ... докт. філософії: 081. Київ, 2021. С. 72–73.

³ Курята Л., Мировська А. Обстановка шахрайства, вчиненого під приводом проповідкування віровчень і виконання релігійних обрядів, та її значення для розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 259. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.42>.

Досить розгорнуто трактування обстановки вчинення кримінального правопорушення з криміналістичної точки зору наводить В. В. Тіщенко. Вчений визначає її як систему, яка представлена наступними елементами:

- «– часова характеристика розвитку події злочину;
- просторова характеристика на всіх її етапах;
- матеріальна обстановка місця підготовки, вчинення і приховування злочину;
- погодні та інші природно-кліматичні умови;
- поведінка учасників злочинної події;
- соціально-побутові і психологічні відносини;
- умови загального характеру, на фоні яких відбувалася злочинна подія;
- обставини, що сприяють чи перешкоджають підготовці, здійсненню і приховуванню злочину»¹.

Значно вужче трактують обстановку вчинення кримінального правопорушення В. Д. Берназ, В. А. Динту. Приміром, В. Д. Берназ, характеризуючи обстановку вчинення крадіжок майна на морському транспорті, виокремлює в її структурі такі елементи: матеріальне середовище (час, місце, об'єкт, макро- і мікропогодні умови); організаційно-управлінське середовище (виробничо-функціональні об'єкти, правоохоронні елементи); соціально-психологічне середовище (мікроклімат у колективі за місцем роботи, ціннісну орієнтацію, психологічну обстановку за місцем проживання)². В. А. Динту стверджує, що «обстановка злочину складається з матеріального, мікросоціального та морально-психологічного середовища, у якому вчинялися дії з підготовки, реалізації й приховування злочину». При цьому вчений наголошує, що «залежно від виду злочину наведена структура обстановки злочину може бути усіченою та складатись із двох елементів: мікросоціального та морально-психологічного середовища (тобто за відсутності матеріального середовища)»³.

Своєю чергою, Н. А. Лисенко, характеризуючи обстановку й умови вчинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, висловлює думку, що найбільш прийнятним є включення до обстановки вчинення вказаного різновиду шахрайств таких елементів, як: місце, час та умови його вчинення. При цьому науковець зазначає, що «рівень вчинення шахрайств у вказаних сферах визначається низкою факторів, які сприяють їх динаміці. Такі фактори можуть залежати від ряду умов політичного, соціального, правового, економічного, психологічного, природно-кліматичного, технологічного, санітарно-епідеміологічного та іншого характеру»⁴.

¹ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. С. 69.

² Берназ В. Д. До питання про поняття обстановки вчинення крадіжок майна на морському транспорті. *Криміналістика та судова експертиза*. 1985. № 3. С. 45.

³ Динту В. А. Обстановка злочину як об'єкт пізнання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 69. С. 393.

⁴ Лисенко Н. А. Обстановка та умови учинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної

Л. Курята, А. Миrowsька пропонують до «елементів обстановки шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, які містять найбільш інформативні чинники, віднести:

- відомості про обставини та умови, які передували кримінальному правопорушенню та зумовили його вчинення;
- відомості про обставини, які сприяли вчиненню злочину або перешкоджали йому;
- відомості про обставини, які вказують на ретельність підготовки до вчинення злочину;
- відомості про елементи обстановки, які вплинули на вибір способів злочину, засобів та знарядь, а також особи потерпілого;
- відомості про характер взаємодії особи-шахрая та особи потерпілого під час вчинення кримінального правопорушення;
- відомості про умови безпосереднього місця та часу вчинення злочину¹.

На нашу думку, не слід ототожнювати просторово-часові характеристики із обстановкою вчинення кримінального правопорушення. Безперечно, вказані елементи є взаємопов'язаними і, зазвичай, розглядаються у нерозривному зв'язку. Проте це жодним чином не вказує на їх однозначність і тотожність. Вважаємо, що під обстановкою вчинення шахрайств з банківськими картами слід розуміти систему обставин, які визначають сферу їх учинення. Оскільки саме характер суспільних відносин, на які посягають досліджувані кримінальні правопорушення, рівень їх урегульованості безпосередньо визначають умови вчинення правопорушення в цій сфері.

Обстановка шахрайств з банківськими картами обумовлюється водночас сферою банківських відносин та інформаційних технологій. Чимала кількість досліджуваних правопорушень учиняється в кіберпросторі, тобто «віртуальному місці, створеному мережею взаємозалежних комп'ютерів, за допомогою яких взаємодіють звичайні користувачі». При цьому основними характеристиками кіберпростору є «віртуальність, мережева належність, середовище взаємодії, динамічність, комунікативність та поєднання територіалізації й детериторіалізації»². Крім того, варто погодитися з твердженням, що «вчиненню шахрайства з використанням ЕОТ сприяють головним чином обстановка слабого контролю за дотриманням встановленого порядку обігу контенту провайдерами, що надають інтернет-послуги, власниками веб-сайтів, інтернет-мереж, соціальних мереж, недостатня захищеність комп'ютерних систем. Тут злочинці частіше використовують вже об'єктивно сформовані

діяльності. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 342. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.4.49>.

¹ Курята Л., Миrowsька А. Обстановка шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів, та її значення для розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 261. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.42>.

² Думчиков М. О. Концептуальні засади кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Дніпро, 2024. С. 26.

для них сприятливі умови, ніж спеціально створювані ними»¹.

К. В. Воробйова, Т. А. Пазинич з приводу обстановки вчинення шахрайств у сферах використання електронних технологій зазначають, що особливістю цього різновиду кримінальних правопорушень є те, що «вони можуть бути вчинені в різноманітних сферах суспільного життя, зокрема, у побуті, функціонуванні окремих суспільних інститутів, підприємницькій діяльності тощо, але обстановка вчинення шахрайства характеризується найчастіше відсутністю свідків»².

Заслугує уваги той факт, що в окремих випадках учинення шахрайств з банківськими картами інформаційно-телекомунікаційні мережі водночас є засобами та місцем учинення вказаного різновиду кримінальних правопорушень. Як пояснює з цього приводу М. О. Думчиков, «всі віртуальні активи передаються, зберігаються та обертаються лише в межах певних криптографічних мереж – блокчейнів»³.

Шахрайствам з банківським картам властива низка ознак, які визначають їх специфіку та водночас указують на обстановку їх учинення. Наприклад, С.С. Чернявський серед ознак, властивих Інтернет-шахрайствам, виокремлює:

- високий ступінь латентності;
- багатоманітність способів учинення шахрайства, обумовлених широким спектром послуг у мережі Інтернет;
- глобальний характер, зумовлений відсутністю чітких кордонів і обмежень в інформаційному просторі;
- складнощі виявлення та запобігання⁴.

О. М. Брисковська, М. О. Гелемей, досліджуючи особливості вчинення шахрайства в мережі Інтернет в умовах воєнного стану, розширили перелік ознак вказаного різновиду шахрайських схем з урахуванням дії правового режиму воєнного стану та обумовлених цим соціальних змін. Зокрема, основними ознаками вказаного різновиду шахрайств, на думку науковців, є:

- учинення шахрайських дій онлайн;
- учинення шахрайств під час воєнних дій на території України;
- використання вразливості емоційного стану через спекуляцію на почуттях людей (співпереживання (фейкові рахунки на допомогу постраждалим від збройної агресії, допомога військовим), гнів (донати на

¹ Коршикова Т. В. Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки: дис. ... докт. філософії: 081. Київ, 2021. С. 106.

² Воробйова К. В. Криміналістична характеристика шахрайств, що вчиняються у сферах використання електронних технологій // Від громадянського суспільства – до правової держави: Зб. тез доповідей VIII Міжнар. наук. Інтернет-конф. студентів та молодих вчених. Харків : Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2013. С. 97; Пазинич Т. А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2007. С. 11

³ Думчиков М. О. Концептуальні засади кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Дніпро, 2024. С. 21.

⁴ Чернявський С. С. Інтернет шахрайство як об'єкт дослідження правових наук // Протидія злочинності у сфері інтелектуальної власності та комп'ютерних технологій органами внутрішніх справ: стан, проблеми та шляхи вирішення : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 12 листоп. 2010 р.). Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2010. С. 100–103.

зброю, дрони і т. д.));

– використання попиту на життєво необхідні послуги (вивезення з зони бойових дій, тимчасово окупованих територій, оренда житла, придбання бронешитів, пального або запчастин для автомобілів, програми виплат внутрішньо переміщеним особам та інше)¹.

Не менш важливу роль у механізмі вчинення шахрайств з банківськими картами відіграють стан війни в Україні, що призвело до внутрішнього переміщення великої кількості громадян, зниження соціально-економічного рівня життя громадян, збільшення різновидів соціальних виплат і гуманітарної допомоги окремим категоріям осіб тощо. Вказані умови злочинці активно використовують під час підшукування потенційних жертв, вибору шахрайських схем і способів їх реалізації.

Висновки. Отже, обов'язковими та інформативними елементами криміналістичної характеристики є час, місце, обстановка та типові сліди шахрайств з банківськими картами. Вказаний різновид кримінальних правопорушень характеризується широкою географією та охоплює всі регіони України. Разом із тим злочинці можуть знаходитися фактично за межами України. Час вчинення шахрайств з банківськими картами залежить від конкретної шахрайської схеми та може співпадати з: робочим часом банківських установ, часом зняття коштів з банкоматів, часом здійснення онлайн-покупок, часом оформлення «допомоги (соціальної виплати)» тощо. Обстановка вчинення шахрайств з банківськими картами – це система обставин, які визначають сферу їх учинення. Характер суспільних відносин, на які посягають досліджувані кримінальні правопорушення, рівень їх урегульованості безпосередньо визначають умови вчинення правопорушення в цій сфері. Обстановка шахрайств з банківськими картами обумовлюється водночас сферою банківських відносин та інформаційних технологій. Чимала кількість досліджуваних правопорушень учиняється в кіберпросторі, за допомогою кіберінструментів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

6. Берназ В. Д. До питання про поняття обстановки вчинення крадіжок майна на морському транспорті. *Криміналістика та судова експертиза*. 1985. № 3. С. 44–47.

7. Брисковська О. М., Гелемей М. О. Особливості вчинення шахрайства в мережі Інтернет в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 174–180. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.25>.

8. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 25.08.2023. Справа № 761/4271/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113630118>.

¹ Брисковська О. М., Гелемей М. О. Особливості вчинення шахрайства в мережі Інтернет в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 176. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.25>.

9. Воробйова К. В. Криміналістична характеристика шахрайств, що вчиняються у сферах використання електронних технологій // Від громадянського суспільства – до правової держави: Зб. тез доповідей VIII Міжнар. наук. Інтернет-конф. студентів та молодих вчених. Харків : Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2013. С. 96–99.
10. Галаган В. І., Балацька О. О. Встановлення часу та місця вчинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту як складових подій кримінального правопорушення. *Європейський правовий часопис*. 2024. Вип. 2. С. 71–76. DOI 36919/304M l49(Print).2.2024.71-76.
11. Динту В. А. Обстановка злочину як об'єкт пізнання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 69. С. 392–398.
12. Думчиков М. О. Концептуальні засади кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Дніпро, 2024. 40 с.
13. Коршикова Т. В. Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки: дис. ... докт. філософії: 081. Київ, 2021. 255 с.
14. Курята Л., Мировська А. Обстановка шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів, та її значення для розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 258–262. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.42>.
15. Лисенко Н. А. Обстановка та умови учинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 339–343. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.4.49>.
16. Пазинич Т. А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2007. 20 с.
17. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
18. Чернявський С. С. Інтернет шахрайство як об'єкт дослідження правових наук // Протидія злочинності у сфері інтелектуальної власності та комп'ютерних технологій органами внутрішніх справ: стан, проблеми та шляхи вирішення : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 12 листоп. 2010 р.). Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2010. С. 100–103.
19. Чіпко Н. В. Характеристика способів та обстановки вчинення шахрайства у сфері обігу автотранспорту. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2017. № 2. С. 114–117.
20. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т.3 / голова редкол. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 2001. 758 с.
21. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т.6 / голова редкол. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 2004. 768 с.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2024

Roman OI. NESTERENKO,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

TYPICAL TIME, PLACE, AND SETTING FOR BANK CARD FRAUD

In this article, it has been emphasized that the mechanism of committing bank card fraud is characterized by the presence of direct dependencies between the methods of committing them and the time, place and circumstances, which, in turn, determine the typical traces of the specified criminal offenses. It has been emphasized that the mandatory and informative elements of the forensic characterization are the time, place and circumstances of committing bank card fraud. An analysis of scientific approaches to interpreting the essence and content of the time, place and circumstances of committing a criminal offense as an element of forensic characterization has been carried out. The typical time, place and circumstances of committing bank card fraud have been determined. It has been established that bank card fraud is characterized by a wide geography and covers all regions of Ukraine. It has been noted that criminals can actually be located outside of Ukraine. It has been proven that the time of committing bank card fraud depends on the specific fraudulent scheme and may coincide with: working hours of banking institutions, time of withdrawing funds from ATMs, time of making online purchases, time of processing "assistance (social payment)", etc. It has been established that the situation of committing bank card fraud is a system of circumstances that determine the scope of their commission. The nature of social relations that the criminal offenses under investigation encroach on, the level of their regulation directly determine the conditions for committing an offense in this area. The situation of bank card fraud has been determined simultaneously by the scope of banking relations and information technologies. It has been found that a considerable number of the offenses under investigation are committed in cyberspace, using cyber tools. It has been emphasized that an equally important role in the mechanism of committing fraud with bank cards is played by the state of war in Ukraine, which led to the internal displacement of a large number of citizens, a decrease in the socio-economic standard of living of citizens, an increase in the types of social payments and humanitarian assistance to certain categories of persons, etc. It has been noted that criminals actively use these conditions when searching for potential victims, choosing fraudulent schemes and methods of their implementation.

Key words: *forensic methodology, forensic characteristics, fraud, bank cards, time, place, setting.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

збірника наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» № 2 (32) 2024

АВДЄЄВ Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БАРАШ Євген Юхимович – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БОЛВІНОВ Сергій Петрович – кандидат юридичних наук, начальник Слідчого управління Головного управління Національної поліції в Харківській області.

БОНДАР Олександр Володимирович – Інститут післядипломної освіти НМУ імені О.О. Богомольця України, асистент.

БОНДАРЕНКО Вікторія Ігорівна – ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ.

БУРДІН Михайло Юрійович – доктор юридичних наук, професор, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ.

ВЕЛІЄВ Рустам Ельчин огли – аспірант Науково-дослідного інституту публічного права.

ВЛАСЕНКО Дмитро Анатолійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГОРАШ Олена Сергіївна – викладач кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГУСЕВА Влада Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДУЛІБА Євгенія Володирівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування.

ДОВГОПОЛИЙ Єгор Ігорович – аспірант Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

ЄМЕЦЬ Іван Олександрович – кандидат юридичних наук, докторант ННЦ «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

ІВАХНЕНКО Олександр Анатолійович – кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ІНШЕКОВА Юлія Юріївна – старший викладач кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОВАЧ Ярослава Вікторівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу планування та координації науково-правових досліджень Національної академії правових наук України.

КОГУТ Артем Анатолійович – старший викладач, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

КОЛОДЯЖНИЙ Максим Геннадійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

КОЛОМОЙЦЕВ Микола Миколайович – кандидат юридичних наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

КРИЩАК Іван Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, в.о. ректора Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАКАРОВА Олена Павлівна – кандидат юридичних наук, кафедра криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

МАРЧЕНКО Олександр Ельбрусович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАСЮК Леся Ярославівна – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

МИТРОФАНОВА Юлія Сергіївна – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МУЗИЧУК Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ.

МУЛЯР Галина Володимирівна – доктор юридичних наук, професор, Державний університет інфраструктури та технологій України.

НАКОНЕЧНИЙ Василь Володимирович – Національний університет оборони України.

НЕСТЕРЕНКО Анастасія Володимирівна – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

НЕСТЕРЕНКО Роман Олександрович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

НОВИКОВ Олександр В'ячеславович – кандидат юридичних наук, директор відокремленого підрозділу Хелп-Хільфе цур Зельбстхільфе Е.Ф. в Україні.

НОСАЧ Андрій Володимирович – доктор юридичних наук, Національна академія Служби безпеки України.

ОРЛОВ Юрій Володимирович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПАВЛИКІВСЬКИЙ Віталій Іванович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

ПАХНІН Микола Леонідович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ

ПЕТКОВ Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових та гуманітарних наук, навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського.

ПОЛИЩУК Сергій Геннадійович – здобувач ступеня доктора філософії відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України.

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович – кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПОПОВ Володимир Юрійович – кандидат юридичних наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

РАВЛЮК Антон Віталійович – здобувач ступеня доктора філософії відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України.

РОМАНЮК Віталій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

СНЕЖКО Артем Олександрович – аспірант Науково-дослідного інституту публічного права.

СОКОЛОВСЬКИЙ Максим Валерійович – кандидат юридичних наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

СОКУРЕНКО Валерій Васильович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, Член-кореспондент Національної академії правових наук України, ректор Харківського національного університету внутрішніх справ.

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки

фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ.

СТАХОВСЬКИЙ Тарас Васильович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович – доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору проблем реалізації господарського законодавства відділу проблем модернізації господарського права та законодавства Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України».

ТУРЛОВА Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, старший дослідник, почесний працівник прокуратури України, провідний науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України.

ТЮЛЕНЄВ Сергій Анатолійович – кандидат економічних наук, директор Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ФЕДІРКО Віталій Андрійович – аспірант ПВНЗ «Університет сучасних знань».

ФОМІНА Тетяна Григорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ХОРОШУН Дар'я Василівна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

ХУМБАТОВ Ельнур Акіф – доктор філософії у галузі права, Бакинський державний університет (м. Баку, Азербайджан).

ЧЕРВЯКОВ Олександр Іванович – кандидат юридичних наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

ШАРОВА-АЙДАЄВА Ольга Олександрівна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШЛЯХОВЧУК Михайло Васильович – аспірант Херсонського державного університету.

ШУМІЛО Інеса Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ЮРТАЄВА Ксенія Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЮШКЕВИЧ Олена Геннадіївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави та права Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

HUMBATOV Elnur Akif – Professor at the UNESCO Department of «Human Rights and Information Law» of BSU.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

ВИМОГИ до оформлення наукових статей, що публікуються в збірнику наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України»

1. Загальні вимоги до структури наукових статей

- постановка проблеми в загальному вигляді, визначення мети;
- аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено цю статтю;
- виклад основного матеріалу;
- висновки із цього дослідження або рекомендації щодо поліпшення ситуації, що склалась, чи вирішення існуючої проблеми.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей

- обсяг статті/публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова), як правило, не повинен перевищувати 15 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, кегль 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (ліворуч) – фото, ім'я, по батькові, прізвище автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності) і четвертий рядки (ліворуч) – науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності), місце роботи автора (співавторів);
- нижче (посередині рядка) – назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- коротка (150 слів) анотація українською мовою з ключовими словами (5–7 слів);
- текст статті – через 2 інтервали;
- СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»;
- коротка анотація (150 слів) та ключові слова (5–7 слів) англійською мовою;
- посилання у тексті здійснюються посторінково (посторінкові виноски) з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015

«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

2. **Вимоги до надання матеріалів до редакції**

До редакції мають подаватись такі матеріали:

- роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором, із зазначенням дати надання статті до редакції). На час дії воєнного стану ця вимога є факультативною;
- електронний варіант статті;
- довідка про автора (співавторів) із зазначенням П. І. Б. (повністю), наукового ступеня, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи й посади, контактного номера телефону, електронної пошти та поштової адреси з індексом, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника (нижче перелічено розділи), в якому доцільніше розмістити статтю;
- фото автора 3.5x4.5 у форматі jpg.

Усі матеріали підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії.

Усі матеріали мають надсилатися на електронну пошту (kpik.univd@gmail.com).

ТЕРМІНИ ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО РЕДАКЦІЇ:

Вісник КАУ № 1	Вісник КАУ № 2	Вісник КАУ № 3
до 12 квітня	до 12 вересня	До 12 грудня

Відповідальність за достовірність поданої інформації та використаних джерел покладається на авторів. Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Авторів поінформовано про те, що електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (<https://visnikkau.webnode.com.ua>).

Розділи збірника наукових праць:

1. Стаття номера.
2. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінального права.
3. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінології.
4. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінально-виконавчого права.
5. Питання кримінальної юстиції.
6. Кримінологічна безпека у міждисциплінарній оптиці.
7. Відгуки та рецензії.
8. Інституційні трансформації у фокусі правничих студій.

ЗМІСТ

Стаття номера

ЮРТАЄВА Ксенія Володимирівна МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ В КОНТЕКСТІ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	5

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

БАРАШ Євген Юхимович, МАРЧЕНКО Олександр Ельбрусович ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ACQUIS ЄС ЩОДО КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДІЙ РАСИСТСЬКОГО ТА КСЕНОФОБНОГО ХАРАКТЕРУ, ВЧИНЕНИХ ЧЕРЕЗ КОМП'ЮТЕРНІ СИСТЕМИ.....	20

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович, ОРЛОВ Юрій Володимирович КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ ТА ДИРЕКТИВА (ЄС) 2019/713 ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ ТА РАДИ ВІД 17.04.2019 ПРО БОРТЬБУ З ШАХРАЙСТВОМ І ПІДРОБКОЮ БЕЗГОТІВКОВИХ ПЛАТІЖНИХ ЗАСОБІВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ В КОНТЕКСТІ <i>ACQUIS COMMUNAUTAIRE</i>	37

ПАВЛИКІВСЬКИЙ Віталій Іванович, ЯЩЕНКО Андрій Миколайович ОСОБЛИВОСТІ ДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ У ПРОСТОРІ В КОНТЕКСТІ РОЗПАЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ, РАСОВОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ ВОРОЖНЕЧІ ТА НЕНАВИСТІ.....	53

ПОЛІЩУК Сергій Геннадійович ЩОДО ЮРИДИЧНОЇ МОДЕЛІ ЗЛОЧИННОЇ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	65

СОКУРЕНКО Валерій Васильович, ОРЛОВ Юрій Володимирович КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ...	80

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

БОНДАРЕНКО Вікторія Ігорівна

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ У СВІТОВОМУ
ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРАХ.....94

ГОРАШ Олена Сергіївна

СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ВІДТВОРЕННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ
ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В
УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....116

КОЛОДЯЖНИЙ Максим Геннадійович

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ РЕФОРМУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПЕРЕХІДНОГО
ПРАВОСУДДЯ: НОВИЙ ПОГЛЯД У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-
УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 126

КРІЩАК Іван Васильович,

АВДЄЄВ Олександр Олександрович

СУМА КРИМІНОЛОГІЙ У ЦІННІСНІЙ ПАРАДИГМІ: ДІАЛОГІЧНА
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ.....142

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна

ФОРМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЖЕРТВАМ ЗБРОЙНОГО
КОНФЛІКТУ В КОНТЕКСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ДЛЯ УКРАЇНИ.....156

НОСАЧ Андрій Володимирович,

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович

КОРУПЦІЙНІ СХЕМИ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ
УКРАЇНИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДОВИХ.....166

ОРЛОВ Юрій Володимирович

ПОВОЄННИЙ ТРАНЗИТ УКРАЇНИ: МАТРИЦЯ КРИМІНОГЕННИХ
РИЗИКІВ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ.....180

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович

ПРОТИДІЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ У СЕКТОРІ
БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ: СИСТЕМНІ ЗМІНИ ПРАВОВИХ
ЗАСАД.....232

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО, ПОВ'ЯЗАНЕ З КОНФЛІКТОМ:
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-
УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....242

СТАХОВСЬКИЙ Тарас Васильович

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У
ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ
КРИМІНОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ.....253

ТУРЛОВА Юлія Анатоліївна,

РАВЛЮК Антон Віталійович

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛУЖБОВИХ ОСІБ ЮРИДИЧНИХ
ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ У
СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....261

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна

ЗАХИСТ ДОВКІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ЗБРОЙНІЙ АГРСІЇ РОСІЇ:
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР.....274

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

ВЕЛІЄВ Рустам Ельчин огли

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ
НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ЗБРОЇ, УЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНИМИ
ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ.....283

ГУСЄВА Влада Олександрівна,

КОЛОМОЙЦЕВ Микола Миколайович

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНІЦІАТИВИ СТОРОНИ ЗАХИСТУ В
ОБРАННІ, ЗМІНІ ЧИ СКАСУВАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ.....295

ЄМЕЦЬ Іван Олександрович

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ
ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....304

КОГУТ Артем Анатолійович

ЩОДО ПИТАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ІНСТРУКЦІЇ ПРО
ОРГАНІЗАЦІЮ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ)
ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ.....314

МАКАРОВА Олена Павлівна

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОСТОВІРНОГО ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА.....	322

ПОПОВ Володимир Юрійович

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ВІД ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ІМАНЕНТНІ ОЗНАКИ ЕЛЕМЕНТУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	334

РОМАНЮК Віталій Володимирович,

ФОМІНА Тетяна Григорівна

ПОРЯДОК ЗБИРАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ (ЦИФРОВИХ) ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....	344

СОКОЛОВСЬКИЙ Максим Валерійович

ПАРАДИГМА ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	354

ТЮЛЕНЄВ Сергій Анатолійович

ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ.....	365

ХОРОШУН Дар'я Василівна

ВЗАЄМОДІЯ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ З СУДОВО- ПСИХІАТРИЧНИМ ЕКСПЕРТОМ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ: ЗАСАДИ І ФОРМИ.....	377

ШАРОВА-АЙДАЄВА Ольга Олександрівна

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ.....	386

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

ВЛАСЕНКО Дмитро Анатолійович

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	396

ІВАХНЕНКО Олександр Анатолійович,

НОВИКОВ Олександр В'ячеславович

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА	

МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЩОДО НАДАННЯ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ
ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ.....405

КОВАЧ Ярослава Вікторівна

СУДОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА
МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....419

КРИЦАК Іван Васильович

БОЛГАРИСТИКА ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПЛАТФОРМА ДОСЛІДЖЕНЬ
ПРОБЛЕМ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: КОГНІТИВНИЙ
ПОНДЕМОНІУМ.....440

КРИЦАК Іван Васильович,

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна,

ІНШЕКОВА Юлія Юріївна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ
ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....461

ЧЕРВЯКОВ Олександр Іванович

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....475

HUMBATOV Elnur Akif

PROBLEMS AFFECTING THE INFORMATION ECOSYSTEM:
DISINFORMATION, MISINFORMATION AND HATE SPEECH.....483

ВІДГУКИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

КРИЦАК Іван Васильович

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ВІТАЛІЯ ВАЛЕРІЙОВИЧА СОКУРЕНКА
«КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ВОЄННО-АГРЕСИВНИЙ
ЗЛОЧИННОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ»
(2024) ТА ОСОБИСТІ МІРКУВАННЯ ЩОДО ЦІННІСНИХ ЗАСАД СУЧАСНОЇ
КРИМІНОЛОГІЇ.....493

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

БОЛВІНОВ Сергій Петрович

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ПІД
ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ (НА ПРИКЛАДІ СИСТЕМИ

SORC).....531

МАСЮК Леся Ярославівна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВИЛ ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ТА МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В
НЬОМУ.....544

СНЕЖКО Артем Олександрович

КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВІ АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ В
ПОДАТКОВІЙ СФЕРІ.....556

ШУМІЛО Інеса Анатоліївна

АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ
ПРАВІ.....564

ПЕТКОВ Сергій Валерійович,

ДУЛІБА Євгенія Володимирівна,

ФЕДІРКО Віталій Андрійович

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗЛОВЖИВАННЯ
ПРАВОМ» У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА.....572

МУЛЯР Галина Володимирівна,

БОНДАР Олександр Володимирович

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ
ЗАКУПІВЕЛЬ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ: ВІД ПЕРШИХ
НОРМАТИВНИХ АКТІВ ДО СУЧАСНОСТІ.....594

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович,

ДОВГОПОЛИЙ Єгор Ігорович,

ШЛЯХОВЧУК Михайло Васильович

ДОСТУП ЗАХИСНИКА ДО СЛУЖБОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ: НЕУЗГОДЖЕНІСТЬ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЯК ПІДСТАВА
ДО ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВАМИ.....603

БУРДІН Михайло Юрійович,

ЮШКЕВИЧ Олена Геннадіївна

ЗЛОВЖИВАННЯ ВІЙСЬКОВОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ВЛАДОЮ ТА
СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ ТА
ВОЄННОГО СТАНУ.....622

НАКОНЕЧНИЙ Василь Володимирович

ЖИТЛОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ВИКЛИКИ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ.....637

МИТРОФАНОВА Юлія Сергіївна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ ТА ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....647

ПАХНІН Микола Леонідович,

МУЗИЧУК Олександр Миколайович

ДО ПИТАННЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ЗЛОЧИННІСТЬ.....668

НЕСТЕРЕНКО Анастасія Володимирівна

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВБИВСТВ ЗАРУЧНИКА АБО ВИКРАДЕНОЇ ЛЮДИНИ.....678

НЕСТЕРЕНКО Роман Олександрович

ТИПОВІ ЧАС, МІСЦЕ ТА ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВ З БАНКІВСЬКИМИ КАРТАМИ.....687

НАШІ АВТОРИ

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

«ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ» № 2 (32) 2024 699

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ, ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ» 705

TABLE OF CONTENTS

THE ARTICLE OF THE ISSUE

Kseniya V. YURTAYEVA

INTERNATIONAL DIMENSION OF LEGAL EVALUATION OF THE
CRIME OF GENOCIDE WITHIN THE CONTEXT OF AGGRESSION
OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE 5

MODERN THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF CRIMINAL LAW OF CRIMINAL LAW

Yevhen Yu. BARASH,

Oleksandr El. MARCHENKO

PROBLEMS OF ADAPTATION OF DOMESTIC CRIMINAL
LEGISLATION TO ACQUIS EU REGARDING CRIMINALIZATION
OF RACIST AND XENOPHOBIC ACTS COMMITTED THROUGH
COMPUTER SYSTEMS..... 20

Oleksii M. LYTVYNOV,

Yurii V. ORLOV

CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND DIRECTIVE (EU) 2019/713
OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL OF
17.04.2019 ON FIGHTING FRAUD AND FORGERY OF NON-CASH
PAYMENT INSTRUMENTS: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS IN
CONTEXT AND ACQUIS COMMUNAUTAIRE..... 37

Vitaliy I. PAVLYKIVSKYI,

Andrii M. IASHCHENKO

PECULIARITIES OF THE CRIMINAL LAW IN THE CONTEXT OF
INCITEMENT TO NATIONAL, REGIONAL, RACIAL OR RELIGIOUS
HATRED AND ENMITY 53

Serhii H. POLISHCHUK

ON THE LEGAL MODEL OF CRIMINAL OMISSION IN THE FIELD
OF ENVIRONMENTAL SAFETY..... 65

Valery V. SOKURENKO,

Yurii V. ORLOV

COLLABORATIVE ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF
INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: CERTAIN ASPECTS OF
LAW ENFORCEMENT 80

**MODERN THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF
CRIMINOLOGY**

Victoria Ih. BONDARENKO
 CRIMINOLOGY ANALYSIS OF HUMAN TRAFFICKING IN
GLOBAL AND REGIONAL DIMENSIONS..... 94
Olena S. HORASH
 THE CURRENT STATE AND TRENDS OF TRANSNATIONAL
ORGANIZED CRIME AND ORGANIZED CRIME IN UKRAINE
DURING THE CONDITIONS OF WAR..... 116
Maxim G. KOLODYAZHNY
 INSTITUTIONAL REFORM AS A COMPONENT OF
TRANSITIONAL JUSTICE: A NEW PERSPECTIVE IN THE
CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR..... 126
Ivan V. KRITSAK,**Oleksandr Ol. AVDEEV**
 THE SUM OF CRIMINOLOGY IN THE VALUE PARADIGM:
DIALOGICAL REPRESENTATION..... 142
Iryna H. LUTSENKO
 FORMS OF COMPENSATION FOR DAMAGE TO VICTIMS OF
ARMED CONFLICT IN THE CONTEXT OF CRIMINOLOGY
PROVISION OF TRANSITIONAL JUSTICE: FOREIGN
EXPERIENCE AND PERSPECTIVES FOR UKRAINE..... 156
Andrii V. NOSACH,**Ihor S. POLYAKOV**
 CORRUPTION SCHEMES IN THE DEFENSE INDUSTRIAL
COMPLEX OF UKRAINE: CRIMINOLOGY ANALYSIS OF THE
COMPONENTS..... 166
Yurii V. ORLOV
 POST-WAR TRANSIT IN UKRAINE: MATRIX OF CRIMINOGENIC
RISKS OF TRANSITIONAL JUSTICE..... 180
Ihor S. POLYAKOV
 COMBATING ORGANIZED CORRUPTION CRIME IN THE SECTOR
OF SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE: SYSTEMATIC
CHANGES TO THE LEGAL PRINCIPLES..... 232

Vitalii V. SOKURENKO

SEXUAL VIOLENCE RELATED TO THE CONFLICT: A
CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE SITUATION IN THE
CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR..... 242

Taras V. STAKHOVSKY

THE IDENTITY OF A CRIMINAL WHO INVOLVES MINORS IN
ILLEGAL ACTIVITIES: THE MAIN DIRECTIONS OF
CRIMINOLOGICAL STUDY..... 253

Yuliia An. TURLOVA,**Anton V. RAVLIUK**

CRIMINOLOGICAL CHARACTERIZATION OF OFFICIALS OF
LEGAL ENTITIES UNDER PUBLIC LAW WHO COMMIT
CORRUPTION GRIMES IN OFFICIAL ACTIVITIES..... 261

Tatiana An. SHEVCHUK

THE ENVIRONMENT AS A VICTIM OF THE CRIMES OF RUSSIAN
AGGRESSION..... 274

CURRENT PROBLEMS OF CRIMINAL JUSTICE

Rustam E. VELIIEV

FEATURES OF THE INITIAL STAGE INVESTIGATION OF
ILLEGAL TRAFFICKING WEAPONS COMMITTED BY
ORGANIZED CRIMINAL GROUPS..... 283

Vlada O. HUSIEVA,**Mykola M. KOLOMOITSEV**

PROBLEM ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION INITIATIVE OF
THE DEFENSE PARTY IN THE SELECTION, CHANGE OR
CANCELLATION PRECAUTIONARY MEASURE..... 295

Ivan Ol. IEMETS

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF REPRESENTATION
OF VICTIM'S INTERESTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 304

Artem A. KOHUT

REGARDING THE NEED TO AMEND THE INSTRUCTION ON THE
ORGANIZATION OF COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH)
ACTIONS AND THE USE OF THEIR RESULTS IN CRIMINAL
PROCEEDINGS..... 314

Olena P. MAKAROVA

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FORMING
A RELIABLE EXPERT CONCLUSION..... 322

Volodymyr Yu. POPOV

THE VICTIM OF INTERFERENCE IN THE ACTIVITIES OF
REPRESENTATIVES STATE AUTHORITIES: IMMANENT SIGNS
ELEMENT CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS..... 334

Vitalii V. ROMANIUK,**Tetiana H. FOMINA**

PROCEDURE FOR COLLECTING ELECTRONIC (DIGITAL)
EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON COLLABORATIVE
ACTIVITIES..... 344

Maksym V. SOKOLOVSKY

PARADIGM OF FINANCIAL INVESTIGATIONS DURING THE
PRE-COURT INVESTIGATION TERRORIST CRIMINAL
OFFENSES..... 354

Serhii A. TIULIENIEV

PLANNING AND ORGANIZATION INVESTIGATION OF
CRIMINAL OFFENSES RELATED TO RAIDING..... 365

Daria V. KHOROSHUN

PRINCIPLES AND FORMS INTERACTION CRIMINAL
PROCEEDINGS PARTICIPANTS WITH THE FORENSIC
PSYCHIATRIC EXPERT DURING THE INVESTIGATION OF
CRIMES AGAINST PERSONAL LIFE AND HEALTH..... 377

Olha O. SHAROVA-AIDAIEVA

FEATURES OF THE PROOF AND TRIAL OF CRIMES AGAINST
LAW ENFORCEMENT OFFICERS IN THE COURT OF FIRST
INSTANCE..... 386

CRIMINOLOGICAL SECURITY IN INTERDISCIPLINARY OPTICS

Dmytro An. VLASENKO

FOREIGN EXPERIENCE OF ENSURING THE IMPLEMENTATION
OF MEASURES OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW AND
THE POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE..... 396

Oleksandr A. IVAKHNENKO, Oleksandr V. NOVYKOV LEGAL REGULATION OF THE POWERS OF AUTHORITIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT REGARDING PROVIDING REHABILITATION ASSISTANCE TO MILITARY PERSONNEL.....	405
Yaroslava V. KOVACH JUDICIAL REFORM IN UKRAINE: CURRENT STATE, PROBLEMS AND POSSIBLE SOLUTIONS.....	419
Ivan V. KRITSAK BULGARIAN AS AN INTERDISCIPLINARY PLATFORM FOR THE RESEARCH OF PROBLEMS OF CRIME PREVENTION: COGNITIVE PONDEMONIUM.....	440
Ivan V. KRITSAK, Iryna H. LUTSENKO, Yuliya Yu. INSHEKOVA CERTAIN ASPECTS OF POLICY IMPLEMENTATION IN THE SPHERE OF COMBATING CRIME IN THE CONDITIONS OF WAR..	461
Oleksandr Iv. CHERVYAKOV THE ESSENCE AND FEATURES OF ENSURING ENVIRONMENTAL SECURITY AS A COMPONENT OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY.....	475
Elnur Akif HUMBATOV PROBLEMS AFFECTING THE INFORMATION ECOSYSTEM: DISINFORMATION, MISINFORMATION AND HATE SPEECH.....	483

FEEDBACK AND REVIEWS

Ivan V. KRITSAK REVIEW OF THE MONOGRAPH BY VITALY VALERIYOVYCH SOKURENKO "CRIMINOLOGICAL BASIS OF COMBATING AGGRESSIVE CRIMES IN THE CONTEXT OF THE ARMED CONFLICT IN UKRAINE" (2024) AND PERSONAL OPINIONS REGARDING MODERN VALUES CRIMINOLOGY.....	493

INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS IN THE FOCUS OF LAW STUDIES

Serhii P. BOLVINOV PRACTICAL ASPECTS OF THE INFORMATION SYSTEMS

APPLICATION IN THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES (ON THE EXAMPLE OF THE SORC SYSTEM).....	543
 Lesya Ya. MASYUK	
LEGAL REGULATION OF RULES OF ETHICAL BEHAVIOR OF POLICE OFFICERS AND THE PLACE OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION IN IT.....	544
 Artem Ol. SNEZHKO	
CONTROL AND SUPERVISORY ADMINISTRATIVE PROCEDURES IN THE TAX FIELD.....	556
 Inessa An. SHUMILO	
CURRENT CHALLENGES OF MODERNITY IN INTERNATIONAL PRIVATE LAW.....	564
 Sergey V. PETKOV, Yevheniia V. DULIBA, Vitalii An. FEDIRKO	
CONTROVERSIAL ISSUES IN DEFINING THE CONCEPT OF «ABUSE OF RIGHTS» IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF AN ADVOCATE.....	572
 Galina V. MULIAR, Oleksandr V. BONDAR	
EVOLUTION OF LEGISLATIVE REGULATION OF PUBLIC PROCUREMENT OF MEDICINES IN UKRAINE: FROM THE FIRST REGULATIONS TO THE PRESENT DAY.....	594
 Vladyslav I. TEREMETSKYI, Yehor I. DOVHOPOLYI, Mykhailo V. SHLIAKHOVCHUK	
DEFENCE ATTORNEY'S ACCESS TO SERVICE INFORMATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: DISAGREEMENT IN THE LEGISLATION AS A GROUND FOR ABUSE OF RIGHTS	603
 Mikhail Yu. BURDIN, Olena G. IUSHKEVYCH	
ABUSE OF POWER AND OFFICIAL POSITION BY A MILITARY OFFICIAL IN THE CONDITIONS OF A SPECIAL PERIOD AND MARTIAL LAW.....	622
 Vasil V. NAKONECHNY	
HOUSING PROVISION FOR MILITARY PERSONNEL: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	637

Yuliia S. MYTROFANOVA

CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF SEXUAL FREEDOM AND
GENDER INVINCIBILITY OF A PERSON UNDER THE
LEGISLATION OF FRANCE AND THE FEDERAL REPUBLIC OF
GERMANY: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS..... 647

Mykola L. PAKHNIN,

Oleksandr M. MUZYCHUK

TO THE QUESTION OF THE INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS
ON CRIME..... 668

Anastasia V. NESTERENKO

FORENSIC CHARACTERISTICS OF HOSTAGE OR KIDNAPPED
PERSON MURDERS..... 678

Roman Ol. NESTERENKO

TYPICAL TIME, PLACE, AND SETTING FOR BANK CARD FRAUD... 687

OUR AUTHORS

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

OF THE SCIENTIFIC WORK ASSEMBLY « BULLETIN
OF THE CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE»
№ 2 (32) 2024..... 699

Адреса:

61080, Харківська обл., м. Харків, просп. Льва
Ландау, 27, Харківський національний університет
внутрішніх справ, корп. 4, каб. 407.

Контактні телефони:

+38 (050) 954-72-28, Орлов Юрій Володимирович

Більш детальна інформація міститься на офіційному веб-сайті
збірника наукових праць
«Вісник Кримінологічної асоціації України»
<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>

Наукове видання

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 2 (32) 2024

Українською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ № 18944-7734ПР

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського Національної академії наук України у розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

Переклад англійською: *авторський*

Дизайн обкладинки: *А. С. Тяпкін*

Підписано до друку 30.09.2024 р. Формат 70×100 1/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 22,43. Обл. вид. арк. 20,1. Наклад 150 прим.

Видавець і виготовлювач –

Харківський національний університет внутрішніх справ, 61080,
Україна, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27. Тел.: +38 (057) 7398-031.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008